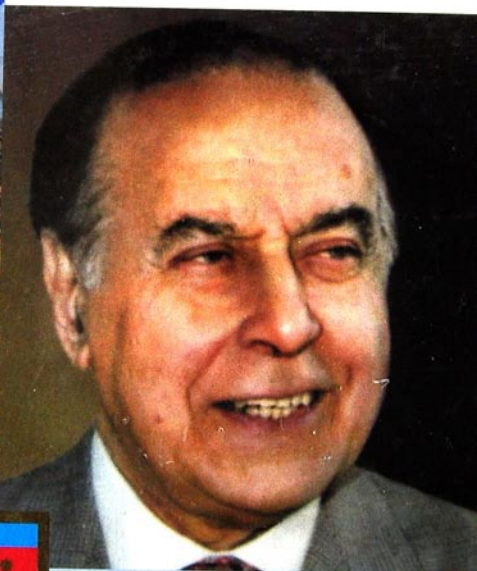

HAYDAR ALİYEV

*Hüseynbala
Mireləmov*

*Viktor
Andriyanov*

ÖNEMLİ İNSANLARIN YAŞAMI

J. Beckwith

ÖNEMLİ
İNSANLARIN
YAŞAMI

Biyografi Serisi

1890 yılında
F. Pavlenkov
tarafından
kuruldu
ve
1933 yılından
itibaren
M. Gorki
tarafından
devam ettirildi

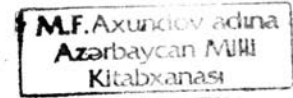

HÜSEYİN BALA MİRELEMOV
VİKTOR ANDRİYANOV

S-14021

HAYDAR
ALİYEV

Aktaran: Yasemin Bayer

Yıldız Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd.Şti.
İstanbul, 2008

ÖNSÖZ

Yıldız Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd.Şti.

Haydar Aliyev
Yaşam öyküsü
Hüseynbala Mirelemov-Viktor Andriyanov

Editör: Dr. Murat Görgülü
Aktaran: Yasemin Bayer
Düzeltili: Nilüfer Tuğcu
Grafik Uygulama: Burak Yetişkin
Dizgi: Filiz Çakmak
1.Baskı: İstanbul, Aralık 2008
ISBN: 978-605-60382-0-4

©Yıldız Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd.Şti.
Defne 04/06-Büyük Çekmece-İstanbul
Tel/Faks: 0212 669 17 59
E-mail:yildizyayincilik@gmail.com

Tüm hakları saklıdır.
Bu kitabın yayın hakları Yıldız Yayıncılık ve Reklamcılık
Ltd. Şti.'nindir. İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

Basım: Uniform Basım Ltd.Şti.
Yüzüncü Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi No:114, Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 429 10 00

Bazen dünyada öyle rastlantılar olur ki, bunlar insanın iradesi dışı kendiliğinden oluşan olaylar sanılır. Oysa onlar yaşamın görünen gerçekleridir. Ne yazık ki, birçok insan yazgının bu gerçeğini görmüyor.

27 Kasım 1944'te "Savaşan Fransa" hareketinin lideri, Fransız Cumhuriyeti geçici hükümetinin önderi, ülkenin gelecekteki Cumhurbaşkanı General De Gaulle Moskova'ya SSCB (*) Halk Komiserleri Konseyi'nin Başkanı İosif Vissarionoviç Stalin'le görüşmeye giderken Bakü'ye uğradı. SSCB'inde bu uzun boylu ve görkemli konugu müttefik bir devletin Başkanı gibi karşıladılar. SSCB'ndeki iki haftalık seferinde De Gaulle'e, Stalin'in kişisel emri doğrultusunda Halk Komiserleri Konseyi'nin Başkan Yardımcısı Aleksey Nikolayeviç Kosigin eşlik etti. Uzun yıllar sonra SSCB'nin Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Kosigin Paris'e resmi seferde bulunacak ve diplomatik protokolün tüm kurallarına karşın karşılamak için Orly havaalanına Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün kendi gelecekti. Ama bu, artık başka bir olay, başka bir öyküdür...

Bakü'de Generali tüm resmi merasim kurallarına uyarak saygıyla karşıladılar. Bayraklar, ulusal marşlar, merasim kıtası... Karşılama arasında, devlet istihbarat organının yetkilisi, sivil giyimli ve moda olan şapkasıyla genç Teğmen Haydar Aliyev de vardı.

Daha sonraları Haydar Aliyev'in söylediğine göre onun bakışları kısa bir an De Gaulle'ün bakışlarıyla çakışmıştı...

Aynı akşam ünlü Fransız, "Koroğlu" operasını dinlemiş, ertesi gün ise Stalingrad'a trenle gitmek zorunda kalmıştı. Hava koşulları kötü olduğundan uçak seferleri iptal edilmişti.

Dünyaca ünlü bu iki kişinin politik yazgılarında benzer durumların çokluğu bu olayı anımsamayı ilginç kılmaktadır.

Her ikisi de uzun yıllar başarılı devlet hizmetlerinden sonra işten uzaklaştırılmışlardı. Paris'ten "ayrı düşen" hakkında, nutkunu yitirmiş peygamber gibi meydanı terketmiş, sesi soluğu duyulmuyor di-

* SSCB: *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*

yorlardı.

Gorbaçov'un Başkanlığı zamanında da Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi (Sov. İ. KP MK) (*) Politbürosu'nda Haydar Aliyev'i dinlemek istemediler. Ve o da çıkıp gitti.

Colombée malikanesinde yalnız yaşayan General De Gaulle 1958 yılının Mayıs ayında halkın sesini dinleyerek Paris'e geri döndü.

Haydar Aliyev de halkın sesini dinleyip 1990 yılının Temmuz ayında Moskova yalnızlığını terkedip vatani Azerbaycan'a döndü.

Döndüklerinde her ikisi de 67 yaşındaydı. Bu yaşlarda genellikle torunlarla ve anılarla ilgilenilir. Ama öyle oldu ki, böyle güzel aile kaygıları ile ilgili olayları bir kenara bırakmak gerekti. Onlar en zor günlerde vatanlarını kurtarmak için geri döndüler. Biri Fransa'nın birliğini ve bağımsızlığını sağlamak, öteki ise Azerbaycan'ın bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak için.

Haydar Aliyev politikacı olarak Sovyet değerler sistemine göre yetişmişti. Komünizm hakkında atılan sloganlar onun için geliş güzel söylenmiş sözler değildi. "Komünist olmak için salt kendi ulusunu düşünmek gerekli değil, tüm ulusların yararını, onların bağımsızlığını ve hukuki birlikteliğini kendi ulusundan yüksek tutmayı becermek gerekir." (V.İ. Lenin'in yapıtlarından) Sovyet politikacısı ve devlet memuru Haydar Aliyev'in komünist olduğu açık yüreklilikle söylenebilir.

Ama o, 20. yüzyılın sonlarında De Gaulle'ün ulusal kavramın tüm diğer olgular, kuramlar, slogan ve ilkelerden önde geldiği hakkındaki düşüncesini kendisi yeniden keşfetti.

Evet, tarih ulusal kavramın tüm başka konulardan daha önemli olduğunu göstermiştir. Realist politikacı Haydar Aliyev'de şöyle bir düşünce oluştu: Devletin kurtuluşu aynı zamanda ulusun kurtuluşudur.

... Karlovi Vari. Tihaya Sadovaya sokağı. Burada şifalı pınarlarıyla zengin olan ünlü Mill'in (Yeni Değirmen) sütunlarından yüz metre uzakta Sovyet yöneticilerinin beğendiği "Bristol" oteli bulunmaktadır. Gülleri sulayan yaşlı bahçıvan, burada Kosigin'i, Aliyev'i, Şerbitski'yi, Mareşal Konev'i gördüğünü anlatır.

Yüksekte bulunan küçük meydandan görkemli Rus kilisesinin mavi kubbeleri görünür. Oradan kilise çanlarının sesi gelir. Öteki yanda ise ünlü dinlenme yeri ve otelleriyle kaplıca görüntüsü vardır.

Yaşlı bahçıvanla rastlantı eseri yapılan sohbet, onun içtenlikle "güle güle!" diye uğurlaması, akşam Moskova televizyonunda onun sevgiyle anımsadığı insanların yüzleri görüntüye gelmeseydi, kısa zamanda unutulacaktı. Televizyonda "İzvestiya"nın ve Merkezi Televizyonun politika muhabiri, diplomat, "Sov. İ. KP MK"nin danışmanı, iki Genel Sekreter'in -Brejnev ve Andropov'un- en yakın yardımcılarından biri olan Aleksander Bovin'in anısına adanmış konu, çeşitli yılların fotoğrafları, kronoloji vs. gösterildi.

İşte, büyük merasim masasının arkasında Andropov oturmuş. Onun sağında Aliyev, solunda Gromiko ile Gorbaçov oturuyor... Büyük bir olasılıkla birisi espri yaptı: Haydar Aliyev ile Yuri Vladimiroviç içtenlikle gülümsüyor, hatta batıda bay "No" olarak tanınan, SSCB'nin Dışişleri Bakanı asık suratlı Gromiko da gülümsüyor. Politbüro'nun "sıradan" üyesi, henüz "Sov. İ. KP"nde "ikinci adam" olmayan (Brejnev'in ölümünden sonra, Mikhail Sergeyeviç üzülsün de ülkenin "ikinci" görevi Konstantin Ustinoviç Çernenko'ya verilmişti) Gorbaçov'un da yüzünde hafif bir gülümseme var.

Çek gazeteleri 2004 yılının Nisan ayında Büyük Avrupa ile ilgili yazılarla doluydu: Çekoslovakya ve daha dokuz ülke 1 Mayıs'ta Avrupa Birliği'ne katılmıştı. "Dnes" (daha önceden "Mlada Fronta" diye adlanan) gazetesi okurlara, "Biz şimdi 455 milyonuz, bizim toprağımız 3,9 milyon kilometrekare, biz 25 devletiz" diye yazıyordu.

Tam geceyarısı, saat on ikide Karlovi Vari üzerinde hava-i fişek gösterileri yapıldı. Gökyüzü rengarenk, parlak fişeklerle aydınlandı. Çekoslovakya'ya bayram yaptı. Litvanya, Estonya, Slovenya'da kutlamalar yapıldı... Avrupa ülkelerarası sınırları kaldırdı. Doğuya doğru çektir.

Geçen yüzyılın 80'li yıllarında dünya ürün üretiminin beşte birine sahip olan artık ne Sosyalist Birliği ülkeler ne Varşova Paktı devletleri ne de Karşılıklı Ekonomik Yardım Birliği dünyanın yeni politik haritasında vardı. Bu haritada Avrupa Birliği'nin 25 ülkesi ve bir za-

manlar SSCB'ne dahil olan ve aralarında Azerbaycan'ın da yer aldığı yeni devletler vardır.

İki bin yıl önce bir aydın şöyle demiş: Tanrı hiç kimseye geçiş döneminde yaşamayı nasip etmesin. Sıradan insanın bu heyecanı, bu rahatsızlığı tüm zamanlar için aynı derecede anlamlıdır. İnsan her zaman kendi evinin çatısı altına sığınıp tufanın geçmesini bekler. Bu da bilinen bir şeydir.

Biraz dünya görüşü ve deneyimi olan insan doğadaki bazı belirtileri gözlemekle tufanın yaklaştığını önceden anlayabilir. Örneğin, sağanak yağmurdan önce hortum oluştuğunu varsayalım. Politikada da aynen böyledir. Ama politikada yaklaşan felaketi önceden duyumsamak yeteneği çok az insana nasip olur.

Andropov, Aliyev, Gromiko ve Gorbaçov ile ilgili sözünü ettiği televizyon programı Kasım 1982'den önce ve 1983 yılından sonra, yani Yuri Vladimiroviç'in hastalanmasından sonra çekilemezdi. Bu sahneleri 2004 yılının Nisan ayında, elinizdeki bu kitabı yazma konusunu tartışırken ikimizden birinin görmesi çok ilginçtir...

Çoğu zaman, tarihin gelecekle ilgili kesin kuralı, "kesin hükmü" yoktur. Ama buna bakmaksızın, olayların bu ya da diğer gelişim biçimini, hatta senaryosunu önceden belirlemek mümkündür. SSCB'nin yazgısı nasıl olurdu, eğer... Olasılıklar çoktur. Genel kanı, Sovyetler Birliği'nin parçalanmaya mahkum olmadığıdır.

ABD'nin SSCB'deki eski Büyükelçisi Jack Metlok'un "İşgüzar Çarşamba Akşamı" haftalık dergisine 5 Temmuz 2005'te verdiği söyleşi-ne bakalım: "Gerçek, gerçek olarak kalır. Komünist rejimin zayıflaması ve dağılması batının baskısı sonucunda değil, Gorbaçov'un reformları sonucunda oluştu. Bu reformlar başarılı olsaydı, SSCB kurtulurdu... SSCB'nin dağılması soğuk savaşın ya da batının bir takım şeylerinin kaçınılmaz sonucu değildi."

Kuşkusuz, sayın Metlok'un ciddi olarak yadstığı "Batının baskısı" da üzerine düşen rolü oynamıştı.

Aklı başında reformlar yapmakla, toplumun gelişim eğilimlerini önemsemekle ülke yenilenip gelişebilirdi. Ama iktidar, yaşamını yosun tutmuş deniz taşları gibi neredeyse yüz yıl boyunca değiştirmeye

den korunan eski kuralları körü körüne uygulayarak yönetiyordu. Genel Sekreter olan Gorbaçov ülkeye yenilik ve hızlı gelişim sözü veriyordu. Ama daha sonra kendi büyük devletinin toprakları ona küçük görünmeye başladı. O, yeni düşünce biçimini salt kendi ülkesine ve sosyalist ülkelere değil, hatta tüm dünyaya zorla kabul ettirmek istedi. Oysa kendi ülkesinin içinde durum günden güne kötüleşiyordu. Lider, el attığı her şey hakkında boş boş konuşarak berbat edip yetersiz kalır, ona karşı koymaya yeltenenleri kovardı.

Filozof, yazar Aleksandr Aleksandroviç Zinovjev, gazeteci Viktor Kojemyak ile söyleşisinde, "Perestroyka" (Yeniden Yapılanma) sözünü duyar duymaz o an, bu "katakstrofka"dır (oyunbozanlık, dağıtıcılık) diye söz ettiği o dönemi şöyle anımsıyor: "1988 yılında benim "Gorbaçovizm" adlı kitabım yayımlanmıştı." (Şunu da ekleyelim ki, bu kitap Almanya'da basılmıştı. Parti, bu büyük bilim adamını bu ülkeye sürgüne göndermişti. O, uzun yıllar sonra vatanına dönebildi.) "Batıdaki konuşmalarımdan birinde, Sovyet sisteminin en zayıf yeri neresidir? diye sordular. Ben de, Sovyet sisteminin en zayıf yeri, aslında en güçlü olduğu sanılan parti teşkilatıdır, dedim. Salonda gülüşmeler oldu. Evet, diye devam ettim, parti teşkilatı, Politbüro ve Genel Sekreter. Onlar isteseler yarım günde ülkeyi dağıtabilirler. Öyle de oldu." ("Pravda" gazetesi-18 Ağustos 2005)

Büyük yöneticilik deneyimi ve politik algılama yeteneğine sahip, insanları isteklerini duyup algılayan Haydar Aliyev gibi uzağı gören politikacılar, "sürecin bittiğini" ve bu sürecin ülkeyi yavaş yavaş dağıtmaya götürdüğünü görüyordu. Artık Rusya'dan kopacak küçük "vagon"lar hakkında konuşuluyordu. Bu sözler, SSCB'nin Cumhuriyetlerini, Ruslarla omuz omuza elli yıl, yüz yıl birlikte yaşamış halkları kapsıyordu. Herhangi bir devlette ülkenin dağılmasına uğraşan politikacıların sonu mahkemede biterdi. SSCB'nde ise beyni uyumuş bir kitle, onları el üstünde tutmaktaydı.

Cumhuriyetlerde ayrılıkçı eğilimler başlıyordu. Onları, bir yandan iktidar ve zengin olmak için can atan yerli elit insanlar kızıştırıyor, diğer yandan da çiğnenmiş ulusal çıkarlar yanlış adımlara yönetiliyordu. Kendi ulusal marşı, bayrağı, anayasası olan Cumhuri-

yetler aslında gerçek bağımsızlıktan çok uzaktaydılar. Tüm kadroları "kızıl" başkent atamaktaydı. O, istediklerini ödüllendiriyor, yükseltiyor, indiriyor, cezalandırıyor, affediyordu. Ve aniden bazı işleri onsuz da görmenin mümkün olduğu görüldü. Peki nasıl? Moskova dizginleri ne kadar serbest bırakacaktı? Onu yeniden eline almaz mıydı?

İktidar için savaşıma çeşitli güçler katılıyordu: Yabancı taraftarlarca beslenenler, popülist güçler, alelacele maskelenmiş kara para da... Birlik Cumhuriyetlerinin her birinin Moldavya, Gürcistan, Ukrayna ve Azerbaycan'ın kendine özgü özellikleri vardı. Kuşkusuz, bununla birlikte çeşitli faktörler de; tarihsel, sosyal, dış politika da bu süreçte rol oynuyordu. Örneğin, Moldavya'da Romanya eğilimli güçlerin aktifliği açıkça dikkati çekiyordu. Litvanya'da her şeyi anti-Rus "Sayudis" yönetirdi. Ukrayna'da Sovyet hakimiyetini yıksınlar diye aldatılmış maden işçilerini politikaya sokuyorlardı.

Azerbaycan'da ise, Moskova'nın emrine uyarak aslında çoktan beri burada olmayan ya da başka bir deyişle daha ülkeye dönmemiş olan Haydar Aliyev ile hesaplaşmakla uğraşıyorlardı. Cumhuriyet'te derebeylik hüküm sürüyordu.

Tarihte kişilikler ve hakimiyet türünden sorunlar insanları her zaman düşündürmüştür. Bazen bu hükümdarlara, liderlere, onların zamanı gelene dek halktan saklanan kişisel yaşamlarının küçük ayrıntılarına gösterilen, salt basit toplumsal ilgidir. Çoğu durumlarda ise bu özellik insanlarda gerçeği anlamak isteğinden ileri gelir. Nendense bazı liderler süregelen boyun eğerken, bazıları zorluklara göğüs gererek kendi halklarını, ülkelerini -Atatürk, Büyük Pedro, Franklin Roosevelt, Stalin, Churchill, Gandi, De Gaulle gibi.. - yüceltiyor... Neden diğerlerini aynı olaylar, güçlü akan suyun çaresiz talaşları alıp götürdüğü gibi kendi ardından sürükler? Ve böyle durumlarda taçlar başlardan koparılıp uzaklara fırlatılır: Rusya İmparatoru II. Nikolay, Avusturya İmparatoru Franz-Josef, Alman Kralı Wilhelm, SSCB'nin birinci ve sonuncu Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un tacı gibi...

Haydar Aliyev on dört yıl Azerbaycan KP'nin MK'ne (*) Başkan-

lık yapmıştır. Sovyet döneminde bu, Cumhuriyetin lideri demektir. O, beş yıl boyunca SSCB hükümetinde ikinci adam ve Sov. İKP MK Politbüro'sunun üyesi olmuştur. On yıldan fazla başında bulunduğu bağımsız Azerbaycan'ın Sovyet dönemi sonrası yaratılması ve oluşturulması da onun adıyla ilgilidir.

Onun büyük siyasete geri dönüşü birçok açıdan General De Gaulle'ün "kendini kaybetmiş" Fransa'da Devlet Başkanlığı'na dönüşünü anımsatır. Onların çalıştıkları politik çevre ve durumun farklarına bakmaksızın bu iki kişinin karşılaştırılması önemli bir gerçeği ortaya koymaktadır: Onlar için önemli olan, kendi ülkelerinin çıkarıydı. Şunu da belirtelim ki, Haydar Aliyev'in emriyle, De Gaulle'ün 1944 yılında Bakü'de konuk olarak kaldığı evin duvarına 1999 yılının Mart ayında anı tabelası asılmıştı. Bakü'lüler, Neftçiler caddesindeki bu görkemli binayı çok iyi bilirler. Onun yanında XII. yüzyılın mimarlık abidesi olan ünlü Kız Kalesi yükselir. Böylece uzak ve yakın geçmiş birbirine kavuşur.

Yetenek ve irade Aliyev'in kişisel özellikleridir. İlk önce kendine karşı ciddiyet ve disiplin. Bir insanı dinleyip anlamakla "halk", "ulus" olarak adlanan büyük anlayışın birleştirdiği tüm insanların istek ve amaçlarını anlama yeteneği. Onun kişiliğinde büyük politikacının ileri görüşlülüğü ve komutan yığıtlığı toplanmıştı. Bilgisi ve doğuştan gelen zarif estetik duyumu olan temiz yürekli ve kin gütmeyen bu insan bilmeden yanlış yapanları bağışlardı. Ama bilgisizler, yüz-süzler, kötü niyetli olanlar onun merhametine bel bağlayamazdı.

Doğduğu zaman ona Haydar adını koydular. Anlamı önde giden, lider demektir. Şimdi ise biz onun nasıl büyüdüğünü, doğduğu Nahçıvan'da, sonra ise tüm Azerbaycan'da -Büyük Hazar'dan karlı yüce dağlara dek- Sovyetler Birliği olarak adlanan ülkede önüne açılan dünyanın ona nasıl görüldüğünden, benzersiz politikacı, devlet adamı, ulusal lider, halkın önderi olmasından söz edeceğiz.

* KP MK.: Komünist Partisi Merkez Komitesi

1. BÖLÜM

“BEN NAHÇIVAN’DA DOĞMUŞUM”

10 Mayıs 1923, Nahçıvan

Otobiyografisinde şöyle yazıyordu: “Ben, Aliyev Haydar Alirza oğlu 10 Mayıs 1923 yılında Nahçıvan’da doğmuşum...” Bu satırları nerede yazarsa yazsın, ister Bakü’de, ister Moskova’da, isterse de Leningrad’da, her zaman gözünün önünde Aras çayı üzerindeki o sakin, tatlı ve yakın kent canlanırdı. Yüzyılların, bin yılların tanıdığı olan bu kentte mayıs günleri cami üstündeki gökyüzü gibi parlaktır, temizdir ve dünyaya yeni gelen bir insanın anne babasına sunduğu umut ışığıdır.

Böyle bahar günlerinin birinde Alirza ve İzzet Aliyevlerin ailesinde dördüncü çocuk dünyaya geldi. Bebeğe, Azerbaycan’lıların Zangezür’de sürüldüklerinde ölmüş olan İzzet Hanım’ın kardeşi Haydar’ın adını verdiler. O Haydar hep yirmi üç yaşındaymış gibi anımsandı... Yıllar geçtikten sonra Aliyevler ailesinde Eyüp Abbasov’un “Zangezür” romanı elden ele dolaştı. Çünkü bu iki kalın ciltte yazılanları okuyan Şefika, annesinin de bu olayları ona anlattığını kardeşlerine söylemişti:

“Doğru diyorsun Şefika,” diye Hasan onayladı. “Bu kitabın yazarı yurdundan ayrı düşmüşlerin acısını çok gerçekçi yazmış.”

“Andronik Uzunyan’ın askerleri köye aşağı taraftan girdiler. Yamacın eteğinde bir kaç ev ateşe verildi, yanmaya başladı...”

Korkunç çığlıklar, kadınların hıçkırarak ağlamaları, çocukların feryatları köyü kaplamıştı. Sanki kayalar da Zangezür toprağındaki bu faciaya kayıtsız kalamıyordu. Atlılar, üstleri yüklü eşekler, korku içinde böğüren öküzler, her şey birbirine karışmıştı. Köyde yalnızca birkaç akli başında olmayan ve kendi yaşamını evlerinden başka bir

yerde düşünmeyen yaşlılar kalmıştı.”

İnsanları ulusal ayrımcılık, ulusal tartışmalar, karşılıklı kızgınlıklar, kin, kuvvet kullanma birbirinden ayırmadığı sıralar, bu diyarda her şey boldu.

Yaşadığı bu acılar İzzet Hanım’ın kalbinde çaresi bulunmayan yaralar açmıştı. O, kendi derdini çocuklardan gizlemeye çalışsa da, kızları (onlar genellikle erkek çocuklardan daha duyarlı olur) defalarca onun gizlice ağladığına tanık olmuşlardı.

Nahçıvan’da güzellik yarışması yapılmış olsaydı, kuşkusuz, İzzet Hanım birinci seçilirdi. Ama bu bölgedeki namus ve etik kurallar buna izin vermiyordu. İzzet Hanım da kendi annesi babası Caferkulu ve Sarabeyim gibi, nineleri ve dedeleri gibi “Kur’anı-Kerim”deki yazılı kurallara uygun yaşıyordu. Hatta oğulları bile onun başını hiçbir zaman açık olarak görmemişlerdi.

Bir keresinde Şefika odada annesinin saçlarını tarıyormuş. Kapı çalınmış... “Herhalde Haydar döndü,” deyip annesi hemen ipek başörtüsüyle başını örtmüştü.

Hem Azerbaycan’da hem Rusya’da, hem de Ukrayna’da, büyük ailelerde evin yükünü her zaman anne taşır. Bakü’deki petrol madenlerinden geri dönen babaları demiryolunda çalışıyordu. Haydar doğduğunda Alirza Aliyev’in makinist olan eski arkadaşı öyle uzun bir siren çalmış ki, Aras kenarında otlayan koyunlar az kalsın bu sesteki küp çaya düşeceklermiş...

Eski geleneklere uygun olarak en yakınlarını pilav ve şerbet ziyafetine davet etmişlerdi.

Gür sesi bağı bahçeyi saran çocuğun artık iki ağabeyi vardı: Hasan, Hüseyin ve kızkardeşi Suğra. Sonra ise daha dört çocuk dünyaya geldi: Akil, Celal, Şefika, Refika. Ailede beş erkek, üç kız oldu.

Tarihte Bir Gün

1923 yılının 10 Mayıs günü... Artık çok çok uzaklarda kalan bugün SSCB’nde, Azerbaycan’da ve dünyada neyle bellekte kalmıştır? Bakü ve Nahçıvan gazetelerinin sayfalarını çevirelim, bakalım o gün-

lerde neler yazmışlar?

Almanya'da işçi mitingleri yapılıyordu. Sovyet İşçi Sendikaları Ruhr havzasındaki grev yapan madencilere 500.000 pud (1 pud 16 kg. -çev.) ekmek göndererek yardım ediyorlardı. İlk yardım trenlerini Bakü petrolcülere ve Donbass madencileri oluşturdu. "Biz, SSCB çalışanları, diye yazıyorlardı, işçi sınıfına mensup kardeşlerimizi zor durumda yalnız bırakamayız."

Amerikalılar, Rusların Beyaz Ordusu'nun (*) Amerika Birleşik Devletleri'ne gelişine itiraz ettiler. Moskova'da "Profesör Timiryazev saygıyla anılır." Tüm SSCB'nde "Hava donanmasını güçlendirmek için" para toplarlar. Bakü'deki özel dikiş imalathanelerinin işçileri de 22.280.000.-Ruble toplayıp bağışlamışlar. (O zamanlar "limon" olarak adlanan milyonluk kağıt paralar kullanılıyordu. Muhasebeci Aleksey Markoviç'in cebinden 16 milyar ruble kağıt para "alınmış," Ziba Memmed kızı adlı birinin evinden 45 milyarlık ev eşyası "alınmıştı." İşte böylece milyarder ve milyoner vatandaşlar tarihe geçmişler.) Ve yine hava donanması hakkında -Sibelman, Eidelstein ve Oganezov- yoldaşlara beş Ruble değerinde üç tahvilden vazgeçtikleri için teşekkürler. Buna benzer bir tahvil de Azizbeyov Hastanesi'ne vermişlerdi. Ve yıl sonuna dek Sovyet Azerbaycan'ı, halkın fonlarda topladığı paralarla "hava donanması"na iki uçak bağışladı. Birinin adını "Kızıl Bakü", ötekinin adını ise öldürülen Bakü'lü 26 komünist mücahitin şerefine "26'lar" koydular.

1923 yılının gazete sayfalarına geri dönelim...

... Bakü Sovyet Parti okulunun yüz on müdavimi "Proleter ve köylü sınıflarının içine atılıp sınıf bilincini ele almak ve binlerce çalışanı eğitmek" için Marksizmin esaslarını öğreniyorlardı.

Partinin büyük sanayi kuruluşları bölge komitesi (yeni Azerbaycan KP'nin; çünkü artık başkaları yoktu) parti sıralarına kabul edilen yoldaşların listesini yayınlayarak, kimin ne fikri varsa, yazıp Parti Komitesi'ne bildirmesini rica ediyordu.

* Beyaz Ordu. 1918-1920 yılları arasında komünistlere karşı savaşan beyazlar.

** Halk Komiseri: 1918-1946 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde hükümet üyesi; Bakan

Halk Komiserleri (**) Konseyi'nin 22 Nisan 1923 tarihli kararına dayanarak Azerbaycan'ın Eğitim Komiseri, İçişleri Komiser Yardımcısı ve Adalet Komiseri şu emri hazırlayıp imzalamışlardı: "Azlit'in nezdinde repertuar komitesinin izni olmadan hiçbir yapıtı sahnelenemez."

Afişler Bakülüleri, Denizciler Tiyatrosu'na (eski "Pel-Mül"), "Gusar Muhabbeti" oyununa, "Satir-Akit" tiyatrosuna, Petersburg Akademi Tiyatrosu'nun (eski "Mariinski") artisti İ.V. Yerşov'un konserine davet ediyordu.

Ayrıca gazeteler Surahan'da yeni pazarın görkemli açılışına çağırıyordu: "Pazarda satış ve yer için para alınmayacağını," yeni açılan birinci sınıf "Tiyatro" aile restoranına daveti, "büfe, bilardo salonu ve berber dükkanını açık arttırma ile kiraya verileceğini bildiriyorlardı.

Ural Dağ Maden Sendikası'nın Bakü Temsilciliği kapatıldı, onun yerine tüm Kafkaslar, Türkistan, eski "Bukeyevorda" bölgesi ve İran'ı kapsayan genel bir şube açıldı.

1923 yılı Mayıs ayında başlayarak Kafkasya Emek Komiserliği "gerekli erzak ve malların yerel pazar değerlerini" yayınlamaya başlamışlardı. Bilgi ayda dört kez yayınlanırdı; her ayın 1, 8, 15 ve 22'sinde.

Bazen Alirza Aliyev artık birçok elden geçen gazeteleri depodan getirip hayat arkadaşına şöyle diyormuş: " Hanım, gel bakalım, ne var ne yok, görelim."

Baba Ocağı

Demiryolunun işçileri arasında solcu sayılan Alirza Aliyev'e toprak verdiler. Çocukların hepsi kendi gücüne göre çalışıyor, kimisi bostanda yardım ediyor, kimisi de koyun kuzu otlatıyordu. Çocukluklarından beri onlar ekmeğini taştan çıkartıyordu. Çünkü Nahçıvan'ın kendine özgü sert doğası tembelligi bağışlamazdı.

İzzet Hanım doğadan iyi anlardı. Çiçeklerden, meyva ve bitkilerden ne gerekirse hazırlardı. Komşu kadınlar onun ünlü reçellerinin

sırrını öğrenmeye gelirlerdi.

Boyu neredeyse 10 metreye varan güzel erik ağacı, bahçedeki vişne ve elma ağaçlarına sanki tepeden bakıyordu. Bu ağaç Mart'ta çiçek açar, Temmuz sonu, Ağustos'un başlarında eriğe benzer ama o kadar ekşi olmayan pembe, yeşil ve açık kırmızı meyvasıyla insanı kendine çekerdi. Hasan erik ağacına diğer bir erik ağacını aşlamıştı. Uzun yıllar boyunca bu ağaç çocukları sevindirdi.

Aliyevlerin evinin ilk sahibi geçen yüzyılın başlarında İran'dan armut fidanı getirmişti.

Haydar Aliyev'in kızkardeşi Şefika Hanım anımsıyor: "Çok güzel meyvası vardı. İlk kar yağana dek onlara dokunmazdık. Sonra kopartıp odada asılı sakladık. Her armut 300-500 gram gelirdi ve tüm kış boyunca bozulmadan kalırdı."

Şefika Hanım'ın başka bir çocukluk anısı da onların Nahçıvan'daki bahçesiyle ilgili:

"Sabahın erken vakti. İhtiyarlar günün bu zamanına "kuşluk" vakti derler. İzzet, makasını ve büyük kabı alıp güllerin olduğu yere gider. Güllere dokunmak kolay değildir, dikenleri acıtır. Gülün taç yaprakları çok zariftir. İzzet kabı alta tutarak, gülleri kesip koparır, sonra taç yapraklarını içinde şerbet bulunan tencereye dökerdi. Çünkü şerbet olmasa onlar kururdu. Şeker tozu serpilip ovulmuş yaprakların üstüne tarçın ve zencefil katarı. Bu reçel soğuk algınlığı ve mide hastalıkları için bulunmaz bir ilaçtı.

İzzet, yaprakların bir kısmını gölgede kurutup giysilerin, iç çamaşırların, kadınların giydikleri çarşafların, başörtülerinin arasına koyardı. Şefika, annesinin beyaz eteğini, pembe parlak çiçeklerle işlenmiş bembeyaz bluzunu çok güzel anımsamaktadır.

"Annem bu giysisini yıkayıp kömürle kızdırdığı ütüyle ütülerken yanında durup zevkle izledim. Her kırışığı ütüleyip giysisini sandığa koyar, üstüne gül yaprakları atardı. Başörtüsünü örtmeden önce üstüne gül suyu serperdi. Sonbaharda sandığa bir kaç ayva koyardı. Onun kokusu da giysilere sinerdi; merhametin, iyiliğin onun canına sindiği gibi. Hiç kimse annemden acı bir söz duymamıştı. Kocasına "Senin ocağın sönsün!" diye lanet okuyan satıcı kadınla selamı saba-

hı tamamen kesmişti."

Kuşkusuz annenin bu büyüleyici düzenli tutumu ilk önce kızlarına geçiyordu. Ama oğulları da ders alıyordu. Haydar Aliyev'in giyim kuşamındaki doğal zerafet, zevk ve düzenlilik de baba ocağından geliyordu.

Sovyet hakimiyetinin dördüncü yılında -yeni Sovyet hakimiyeti Azerbaycan'a diğer Cumhuriyetlere göre daha geç gelmişti- Nahçıvan'da da yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmaya başladı. Mömine Hatun Türbesi'nin yakınında Hasan'ın Haydar'ı, sonra da Haydar'ın da sırası geldiğinde Celal'i, kızkardeşlerini götürdüğü anaokulu vardı.

Atabey Muhammed Cihan Pehlivanı'nın Hanım'ının kabri üzerinde ünlü mimar Acemi'nin yükselttiği bu makbrin inşasının üzerinden yedi yüz yıl geçmişti. Bu abidenin eski taşları o kadar çok olaya tanık olmuştu ki, artık hiçbir şeye şaşırıyordu.

Haydar büyüdükten sonra sınıf arkadaşlarıyla bu türbeyi seyrederek onun gökyüzüne uzanan çizgilerinin resmini yapmaktan hoşlanıyordu. Tüm Nahçıvan canlı tarih kitabıdır. Acemi'nin yaptığı bir başka ünlü anıt da, Yusuf ibn Kuseyir'in türbesidir. Aras'ın üzerinden o yana, İran'a uzanan köprülerin, kervansarayların kalıntıları... ve Telman Kulübü... Alman proleterya liderinin, adı yazılı tabelanın yeniden onarıp düzenlenmiş ibadethanenin kapısına asılacağı hiç aklına gelmezdi. (Münih'de, Hamburg'da yapılan gösterilerin yankısı nerelere kadar gelmiş, "Kızıl Cephe!" bağırışları ile havaya kaldırılan işçi yumrukları kendine nerelerde yandaş bulmuştu!)

Nahçıvan'da İzciler Evi de açıldı. Burayı Haydar Aliyev'in kardeşi, ünlü ekonomist, İlimler Akademisi'nin Öğretim Üyesi Akil Aliyev şimdi de güzel duygularla anımsamaktadır: "Ders bitince eve gidip yemek yer yemez doğrudan İzciler Evi'ne giderdik. Orada herkes için ilginç bir iş bulunurdu.

Kuşkusuz, Haydar Aliyev'in ulusal uyarılığa, mimarlığa, tiyatro sanatına olan ilgisi, yetiştirdiği sağlam çevrenin olumlu etkisinde biçimlenmişti.

Aliyev ailesinin en büyük çocuğu Hasan, gençlik çağından beri doğaya aşıktı; saate saatle Azerbaycan'daki ormanlarda, dağlarda gezerdi. O

Ş - 14021

"Aşık gezgin" diye de adlandırılabilir. Ama Hasan'ın romantik, duygulu kalbi daha çok bilimin ciddi ilham perisiyle uğraşıyordu. Daha sonra Ziraat Akademisi'ni bitirip bilim adamı oldu. MK'nin tarım işleri Genel Sekreteri olarak çalıştı. Azerbaycan'da onu bugün de büyük saygıyla anırlar.

Aliyev ailesinde sosyal bilimcilerle fen bilimciler yarıya bölünmüştü. Hüseyin küçük yaşlarından beri resim yapmayı severdi. Çocukluğundaki bu arzu onu Repin Leningrad Güzel Sanatlar Akademisi'ne getirdi. Ömrünün sonuna dek buradan ayrılmadı. Suğra gazeteciliği, Akil ekonomistliği seçti ve bilim dünyasında da mesleki kuruluşlarda etkili oldu. Celal, ünlü bir biyolog ve Azerbaycan İlimler Akademisi Öğretim Üyesi oldu. O, yeni buğday türü geliştirdi. Şefika ile Refika ise pedagoğ oldular.

Haydar da Hüseyin gibi güzel sanatlarla uğraşmak istiyordu. Yaşlılarının anımsadıklarına göre, güzel resimler yapıyor, okul piyeslerini düzenliyor, tiyatroyu seviyordu.

Haydar'ın ve kardeşlerinin dünyasında Nahçıvan açık gökyüzü altındaki büyük bir müzeydi. Çocukluk merakı onları eski ve gizemli mağaralara, derelere tepelere çekirdi. Paslı mızrağın keskin başlığı, anayurdu yabancı işgalcilerden koruyan yiğit delikanlılarımızdan haber veriyordu. Uzaklarda bir yerlerde, yüzyılların karanlık derinliklerinde Azerbaycan'ın bilimsel olarak bilinen en eski adı Midia-Atropatena gizli kalmıştı. Sonraları Pedagoji Teknikum'da (*) tarih öğretmeni gelecek pedagoğlara bu adın nasıl değiştiğini açıklıyordu:

"Eski Farslar "Aderbadakan" ifadesini kullanırlardı. Araplar "Aderbaycan" ve "Azerbaycan" diyorlardı. Bu, "Ateşler Ülkesi" anlamına gelmektedir.

Ama bunu Azerbaycanlı çocuklar öğretmen söylemeden önce de biliyorlardı, çünkü bu ateş her evde vardı: Ocakta petrol yanıyordu. Kuruyup katılaşmış petrolle evin çatısını ziftliyorlardı. Gazyağı ile lambaları doldurur ve gazlambalarını gözbebekleri gibi korurlardı.

Petrol lambasının loş ışığı kendi işleriyle uğraşan çocukların gölgelelerini yansıtır. Şefika bebeğiyle oynuyor, Hüseyin ve Haydar resim

* Pedagoji Teknikum: Pedagoji Okulu.

yapıyorlardı. Ağabeyi daha çok manzara resimleri yapmayı yeğlerdi, tıval üzerinde mavi dumanlı dağları çizerdi. Haydar'ı ise düşleri geçmişe, yiğitlerin yabancı işgalcilere karşı koyduğu zamanlara götürüyordu.

Elinde kursunkalemle kahramanların simalarını canlandırır: Oğluna "Kırk yıl kul gibi yaşamaktansa, bir gün özgür yaşamak iyidir" diyen IX. yüzyıl özgürlük savaşının lideri Babek, XVII. yüzyılın başlarında asi, yiğit Koroğlu, "Şahname"nin efsanevi kahramanları yiğit Rüstem-Zal, mert Siyavuş..

Bir zamanlar Rus ordusuna canla başla hizmet etmiş ordu komutanlarının, Nahçıvan hanlarının adları halkın aklında kalmıştı. Ama bu konuda yeni hükümetin basını yazmıyordu. Bu insanlar hakkında çok konuşmamak amaca daha uygun sayılırdı. Ancak her ailede Nahçıvanlı Kelbeli Han, onun oğulları Ehsan Han, Şiheli Bey, torunları İsmayıl Han, dedesinin adı verilmiş olan Kelbeli Han, torununun çocuğu ve cesaretine göre yedi nişanla ödüllendirilmiş Hüseyin Han büyük sevgi ve saygıyla anımsanıyordu. Nahçıvan hanlarının kuşağından beş kişi Rus ordusunda General rütbesine yükselmiş, Georki nişanı ile onurlandırılmıştı. General yaveri, "gvariya kava-leriya" (özel askeri birliğin) kumandanı Hüseyin Han Nahçıvanski 1917 Rus devriminden sonra Kerenski hükümetine bağlılık andı içmekten kaçınmış ve Petrograd'a istifa etmeye gitmişti. Şubat 1919'da ise yeni Sovyet hükümeti, onu ve onun gibi birçok profesyonel askeri öldürdü. Bu acı haber cepheleleri yırt Nahçıvan'a ulaştığında Alirza Aliyev derinden nefes alıp dertli bir şekilde "Allah rahmet eylesin," demişti.

Haydar, okuldaki drama grubunda da daha çok halk kahramanlarını yorumlardı. Öğrenciler ulusal ve dünya klasiklerinden -Medmedkuluzade, Shakespeare, Griboyedov'un yapıtlarını sahneye koyarlardı. Telman kulübünde film oynatırlardı. Bu önemli sanat sessiz olsa da, çocuklar beğendikleri filmleri döne döne izliyorlardı. Sinemadan sonra ise, o zamanlar Nahçıvan'da moda olan bisikletlerle gezlerdi. Haydar'ın, Akil'in, Celal'in de böyle tekerlekli "araba"ları vardı.

Haydar Aliyev'in kuşağı, hayata büyük tarihi değişikliklerin olduğu bir dönemde adım attı. Çar İmparatorluğu yeni dağılmıştı. Onun

arkasından kendini taşıyacak gücü bulamamış Azerbaycan Demokrat Cumhuriyeti de dağılmıştı. Ardından da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüşerek Güney Kafkasya Federasyonu'na (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) girdi ve Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya ile birlikte yeni devlet, SSCB oluştu... Bu Birliği, tüm dünyayı değiştireceklerine inanan hayalperestler kurmuştu.

"Acaba neden bazı görüşler insanın belleğine sonsuz dek kazınır, bazıları ise yaz karı gibi eriyip gider?"

"Görüşe bağlıdır" diye yanıtlar akıllı Devlet Haydaroviç... "Ona bu adı Büyük Vatan Savaşı'nın gazileri, Rus cephesindeki silah arkadaşları vermişti." Azerbaycan'ın emektar öğretmeni Devlet Haydar oğlu Memmedov tüm yaşamını çocuklara adamıştı. Onun yaşamında yalnız bir büyük "teneffüs" dört yıllık Büyük Vatan Savaşı döneminde olmuştu. O savaştan da üç yüz bin Azerbaycanlı geri dönmemişti.

1936 Ağustos ayının sıcak yaz günlerinden birinde Devlet, komşu Göydere köyüne, babasının arkadaşı Zeynalabdin'lere gittiğini şimdi de anımsamaktadır. Cehennem sıcağından sokakta in cin top atıyordu. Koşarak bahçeye girdi. Orada Nahçıvan'dan gelen yakışıklı, genç bir konuk vardı.

"Haydar" diyerek delikanlı elini uzattı.

Ev sahibi ekledi:

"Bu benim Nahçıvan'daki kardeşim Alirza'nın oğludur."

Böylelikle onlar tanışmış oldu. Kısa bir süre sonra, Ağustos'ta Nahçıvan Pedagoji Teknikum'a girdiklerinde iyice dost oldular.

O uzak yılları iyi anımsayan öğretmen Latif Hüseyinzade ile görüştük. Haydar'a, Devlet'e ve onların yaşlılarına ana dilinde ders vermişti.

Onun Bakü'deki sıradan, asansörsüz, posta kutusu tepeleme dolu, girişi pis beş katlı binadaki evinin zilini çaldığımız ana dek bu görüşmenin olacağına inanmıyorduk. Ama kapının arkasında balkonlu çalışma odasına tavana dek dizilmiş Azerbaycan Türkçesi'nde, Rusça, Farsça, Türkçe kitapları ve bilgisayarı gördük. Onun belleği çok güçlüydü. Ama arada bir iyi duymuyordu. O zaman da oğlu Profesör Rifat yardımına yetişiyordu.

2003 yılında öğretmeninin yüzüncü yaşgününde Haydar Aliyev ülkenin en büyük pedagoğu, tanınmış edebiyatçı, bilim adamı Latif öğretmene güzel bir tebrik mektubu göndermiş ve öğretmenler arasında ilk kez onu "İstiklal" madalyasıyla onurlandırmıştı.

"Haydar o zaman on üç yaşındaydı. Pedagoji Teknikum'a on dört yaşında olanlar girebilirdi. Onu babası getirmişti. Babası "Oğlum öğretmen olmak istiyor" dedi. Ben eğitim bölümünün müdürü olarak çalışıyordum. Çocuğa dönüp "Gel biraz sohbet edelim" dedim.

Haydar tüm soruları kendinden emin bir biçimde yanıtladı. Eğitim bölümünün Müdür Yardımcısı onu Okul Müdürü Kazım Talıblı'nın yanına götürdü.

"Bu delikanlı Azerbaycan yazını, tarihini iyi biliyor. Yorum yapmayı seviyor, konuşma yeteneği de iyi. Bence ondan iyi öğretmen olur." Müdür, gencin matematik bilgisinin de yoklanmasını önerdi. Matematik öğretmeni, Moskova Lomonosov Devlet Üniversitesi mezunu Tevfik Bektaş de (Nahçıvan'dan sonra Bakü'de teorik mekanken ders vermiş) gençten memnun kaldı.

Haydar daha ilk günden en iyi öğrencilerimizden biri oldu. Hatta büyük sınıfların öğrencileri de ona saygı gösterir ve geleceğini bilirlermiş gibi ona "General" diye seslenirlerdi.

Tenaffüslerde öğrenciler Teknikum'un bahçesine akın ederlerdi. Kızlar kenara çekilip fısıldaşır, erkekler ise hemen gruplara ayrılarak oynarlardı.

"Ben hangi takımdayım, hangi takımdayım" sesleri duyulurdu.

Yalnız Haydar sorardı: "Kim benim takımımda?"

Bunu Haydar Aliyev'in eski öğretmeni Zergelem Aliyeva anımsamaktadır ve işin ilginç yanı bu karakteristik epizodun uzun yıllar akında kalmış olmasıdır.

Birçok mezunun anılarına göre, Teknikum da çok güzel sınıflar, laboratuvarlar, spor kompleksleri, film oynatma cihazları vardı. Öğrenciler boş zamanlarının çoğunu spor yaparak geçiriyorlardı: Yüksek atlama, koşu, barfiks, voleybol, poligonda atış. Çocuklar "Voroşilov Atıcısı" nişanını aldıklarında çok gururlanıp seviniyorlardı.

Haydar Aliyev yaşamının ilk ödülünü o zaman almıştı. Hem savaş

eğitimi hem spor hem de Şamil Gaziyev'in derneğinde resimle uğraşmaya zaman buluyordu. Genç ressamların yapıtları kent sergilerinde sergilendirirdi.

Ordu en popüler konulardan biriydi. Devlet Memmedov anımsıyor: "Hepimiz o zaman büyük vatanımız SSCB'nin savunmasına hazırlanırdık. Resimlerimizde kızıl yıldızlı uçaklar uçar, Sovyet tankları saldırıya geçerdiler... 1937 yılında tüm ilke büyük bir saygıyla Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'i anıyordu. Onun feci ölümünün üstünden yüz yıl geçmişti. Onun şürlerini ezberlerdik ve Rusya'nın birçok kentinden önce Nahçıvan'da 19. yüzyılın sonlarında, bir caddeye "Puşkin" adı verilmesinden gurur duyardık. Teknikum da Puşkin'in yapıtları için çizilen resim yarışması vardı. Biz, Haydar ve onun ağabeyi Hasan ile Puşkin'in "Yevgeni Onegin", "Ruslan ve Lüdmilla", "Kaptan Kızı" adlı kitapları için resimler çizmiştik. Ne yazık ki, o resimler yitip gitti, elimizde kalmadı. Çok iyi anımsıyorum, o yarışmada birinciliği Haydar Aliyev aldı. İkincilik bana, üçüncülük ise Hasan'a verildi."

Haydar Aliyev, arkadaşları arasında Lev Nikolayeviç Tolstoy'un "Savaş ve Barış" romanını orijinalden okuyan ilk öğrenci olmuştu. Bunu ona Rusça öğretmeni Hasanbey Gaziyev önermişti. Haydar Aliyev daha sonra bu büyük yazarın portresini de çizmişti. Devlet, bu kitabın Azerbaycan Türkçesi'ndeki çevirisini okuyordu ama bir pazar günü kitabı yarım bırakıp Haydar ile birlikte kentin çevresindeki köylerde bulunan akrabalarını ziyarete hazırlandı. Yolda herhangi bir otomobile rastgelmeyi ummayan gençler yürüyerek gitmeyi düşünüyordular ve onun için de sabah erkenden yola çıkmışlardı.

Yol boyunca bol bol konuştular. Yeni okudukları kitaplardaki ve izledikleri filmlerdeki kahramanlardan, ilk aşklarından, kimin neden hoşlandığından...

"Firuze hep bakışlarıyla seni süzerdi" diyerek Devlet arkadaşını kızdırırdı.

"Zergelem de seni" diyerek arkadaşından geri kalmazdı Haydar. "Ben ona Kalemzar lakabını takmıştım."

Dağ köyünde büyüyen Zergelem öğretmen olup çocuklara ders

vermeyi istiyordu. Ama önce anne babasını razı etmeliydi. Çünkü onların düşüncesine göre kız çocukların okumasına gerek yoktu. Ninelelerin bildiklerini öğrenseler yeterdi. Nurs köyünde düşünceler artık yavaş yavaş değişmekteydi ve kızcağız anne babasını razı edebildi. O, Devlet ve Haydar ile Teknikum'u aynı zamanda kazandı. O sıralarda Nahçıvan'da yaşayan amcası, onların evinde kalan Zergelem'i Hasan Aliyev ile tanıştırmıştı. Bu köyün sakinleri Aliyevleri o kadar çok sevmişlerdi ki, Zergelem'in amcası, Haydar'a "Bu kıza sanki kendi kızkardeşinmiş gibi dikkat et" diye rica etmişti.

Haydar bu ricayı büyük bir ciddiyetle yerine getirdi. Köy kızları hep kent kızlarına benzemeye çalışırlardı. O sıralarda kent kızları arasında saçları kısa kestirmek modaydı. Haydar'ın grup arkadaşları bir bir örgülü saçlarını kestirtip yatakhaneye dönüyorlardı. Haydar ise Zergelem'den çok da modaya uymamasını rica etmişti. Zergelem ise Haydar'ı sınamak istedi.

"Biliyor musun Haydar" demişti çok ciddi bir tavırla, "Başkalarından farklı olmak istemiyorum. Ben de saçımı kısa kestireceğim."

"Benden, sana göz kulak olmamı rica ettiler. Yani benim iznim olmadan yapamazsın."

Zergelem bunun üzerine şaka yaptığını itiraf etti ve yaptığı şakanın yersiz olduğunu anladi.

Çocuklar yolda yürürken bu sahneyi anımsadılar. Yol yavaş yavaş dağlık bölgeye gelmişti. Dağlık kayalar arasında eskiden beri kutsal yer sayılan Eshabi-Kehf yükseliyordu. Orada yüzyıllardan beri şifalı suyu olan pınar kayınıyordu. İnsanlar yüzyıllar boyu buraya gelip dileklerinin olması için Allah'a dua etmiş, kurbanlar kesmişlerdi. Haydar ile Devlet dinlenmek için pınarın başında oturdular. Onlar için soğuk pınar suyu ile İzzet Hanım'ın pişirdiği ekmekten daha tatlı hiçbir şey yoktu sanki dünyada. Devlet annesini çocukken kaybetmişti ve İzzet Hanım onunla da ilgilenmeyi kendine borç bilmişti.

Bu eski kayaların dibi yazın da serin olurdu. Çok duyarlı ve güçlü olan Haydar son zamanlarda okuduğu romandaki olaylardan - 1812 yılındaki-Moskova yangınından, Kremlin'deki olaylardan, sinemada yeni izlediği filmlerdeki vatan savaşından...- söz ediyordu. Bu

gençlerden birinin yolunun Kremlin'e çıkacağı kimin aklına gelirdi ki? Belki de yalnızca uzağı gören Latif öğretmen bu genci meslektaşlarından daha önce farketmişti:

"Bu genç büyük adam olacak."

Bunu pedagog arkadaşlarına çok kez söylemişti.

Merkezden uzakta olan Nahçıvan da, büyük ülkenin kaygılarını duyuyordu. Nahçıvan Cumhuriyeti'nde Culfa'da maden -metalurji-fabrikasını inşa ediyorlardı...Gençler onu ülke için Magnitka, Dnep-rohes, "Uralmaş" (*) kadar önemli bir sanayi objektifi olarak görüyorlardı. Cumhuriyet pamuk yetiştiren çiftçilerin, Bakü petrolçülerinin başarılarıyla gurur duyardı. Sabırsızlıkla Nahçıvan'a elektrik ve telefon hatlarının çekilmesini bekliyorlardı. Nahçıvan'da o zamanlar daha elektrik lambaları yoktu, yalnızca on, on iki telefon vardı.

Telman adlı kulüpte seyirciler Cumhuriyetin halk artistleri olacak İbrahim ve Zeroş Hamzayev'leri alkışlıyorlardı. Film makineleri onlar için yeni ufuklar açıyor, onlar Bakü'yü, Moskova'yı, Leningrad'ı, aklın almayacağı kadar uzakta olan Komsomolsk-Amur'u görüyorlardı.

Çoğu zaman Teknikum'a sınırları koruyan askerler -Ruslar, Azerbaycanlılar, Ukraynalılar, Ermeniler- gelirlerdi. Çocuklar onlara gıpta eder, grup grup askeri birliklerin yerleştiği mıntıkaya dek eşlik ederlerdi. Haydar'ın yüreğinde sınır askerlerine karşı duyduğu saygı o zaman oluşmuş ve tüm yaşamınca sürmüştü. SSCB'nin devlet sınırı iyice yakından geçmekteydi; nasıl derler, "Elini uzatsan, değerdin."

Aras üstündeki köprüler, o zamanlar bu iki yakayı birleştirmiyor, tersine ayırıyordu. Ama bu derdi her iki yaka da çok sonralar düşünmeye başladılar. Bunun için dünyanın kendisi de değişmeliydi. Daha doğrusu, insanlar onu değiştirmeliydi.

Yıllar geçecek, devirler değişecek ve Haydar Aliyev kızgın bir biçimde "tarihi değiştirenlere" şöyle diyecekti: "Yaşanmış yıllar değiştirilemez, iyi de olsa kötü de olsa tarihtir. Tarihi değiştirmeye hiç kimsenin hakkı yoktur." Bu onun hem karşıtlarına yanıt hem de bü-

* Magnitka: Sibirya'da çelik eritme fabrikası; Dneprobes: Ukrayna'da Hidro-Elektirik istasyonu; Uralmaş: Ural'da Makina Fabrikası.

yük yaşam deneyiminden kaynaklanan bir öğüttü. Onun ve ait olduğu kuşağın kendi gençlik, öğrencilik, komünistlik ve askerlik çağlarını yadsımasına, utanç duymasına hiç gerek yoktu.

1939 yılında Pedagoji Teknikum'u iftiharla bitirdi. Diplomada şöyle yazıyordu: "Haydar Alirza oğlu Aliyev'e 1938-39 eğitim yılında öngörülen tüm istekleri yerine getirdiği için ilk okulun 1-4'üncü sınıflarında ders vermek yetkisi verilmiştir." Azerbaycan Türkçesi'nde ve Rusça yazılmış olan bu belge Nahçıvan'da Haydar Aliyev Müzesi'nde büyük özenle saklanmaktadır.

Müzenin vitrinlerinde öğrenci ve öğretmenlerin birlikte resimleri de var: Öncelikle doğal olarak Lenin'in ve Stalin'in resimleri, sonra geleneksel yuvarlak çerçevelerde öğretmenleri görüyoruz: İmanov, Hüseyinov, Zamanov, Abbasov, İsrafilov, Bektaş, İskender (Büyük Vatan Savaşı'nda ölmüş) Ahundov, Grigoryev, Mikrtıçyan, Gaziyev... Salt öğretmenlerin soyadlarını dikkate alırsak çocuklara çeşitli uluslardan öğretmenlerin ders verdiğini görüyoruz. Doğal olarak onların arasında Azerbaycanlılar daha çoktu.

"Şark Kapısı" adlı Cumhuriyet gazetesi en iyi derece ile mezun olanların -Haydar Aliyev'in ve Firuze Rzayeva'nın- fotoğraflarını yayınlamıştı... O gün onlar Nahçıvan'ın en güzel caddesi Puşkin'de çok gezmişlerdi. Yolun her iki yanında sular sınırlayarak akıyor, söğütler bu su kanallarının üstünde sallanıyordu. Hatırşinas Nahçıvanlılar bu ağaçları Puşkin söğütleri diye adlandırıyorlardı.

Firuze, resimleri bulunan gazeteden üç tane aldı.

"Bu kadar gazeteyi ne yapacaksınız?" diye şaşkınlıkla sordu Haydar.

"Albümüme senin üç fotoğrafını yapıştıracağım" diye gülümseyerek yanıt vermişti kız.

Şimdi solmuş, sararmış bu üç fotoğraf, köy öğretmeni Firuze Hanım'ın tüm ömrü boyu düzenlediği Almanak'ın başlangıcını oluşturmuştu.

Düşünün, yıllar geçti, Haydar Aliyev Nahçıvan'a döndü ve Moskova entrikalarından sonra biraz kendine gelerek vilayetin kasabalarını, mahallelerini gezmeye başladı. Şahbuz Bölgesi ndeki Külüs köyünde

АТТЕСТАТ

Настоящий аттестат выдан Алиеву Рабдану Алиеву
Алиев _____
_____ родивш., _____ в 1923 году
в том, что он окончил _____ со средним курсом обучения _____
отдела Лиги Конвенции Интернационал педагогического училища и обнур-
на _____ Алиев _____ по своим заслуженным знаниям:

По родному языку	<u>Отлично</u>
методике преподавания родного языка	<u>Отлично</u>
литературе	<u>Отлично</u>
азербайджанскому языку	<u>Отлично</u>
русскому языку и литературе	<u>Отлично</u>
методике преподавания русского языка	<u>Отлично</u>
арифметике	<u>Отлично</u>
методике преподавания арифметики	<u>Отлично</u>
записке	<u>Отлично</u>
геометрии	<u>Отлично</u>
тригонометрии	<u>Отлично</u>
естествознанию	<u>Отлично</u>
методике преподавания естествознания	<u>Отлично</u>
истории	<u>Отлично</u>
методике преподавания истории	<u>Отлично</u>
географии	<u>Отлично</u>
методике преподавания географии	<u>Отлично</u>
физике	<u>Отлично</u>
химии	<u>Отлично</u>
педагогике	<u>Отлично</u>
школьной гигиене	<u>Отлично</u>
Конституции СССР	<u>Отлично</u>
иностранному (английскому) языку	<u>Отлично</u>
рисованию	<u>Отлично</u>
методике преподавания рисования	<u>Отлично</u>
человеческого	<u>Отлично</u>
физкультуре	<u>Отлично</u>
методике преподавания физкультуры	<u>Отлично</u>
танца и музыки	<u>Отлично</u>
военному занятию	<u>Отлично</u>
практике в школе	<u>Отлично</u>

Инициалы Алиев Рабдану Алиеву _____

как выполнявший учебно-воспитательные обязанности по своим данным отлично требованиям, пользуется правом преподавания в начальной школе I-IV классов средней и средней школам.

Аттестовал:

Учитель:

(Signatures)

АТТЕСТАТ

Этот аттестат 1923 года выдан Хейлову Хирвану Рабдану
Хейлов _____
_____ родивш., _____ в 1923 году
в том, что он окончил _____ со средним курсом обучения _____
отдела Лиги Конвенции Интернационал педагогического училища и обнур-
на _____ Хейлов _____ по своим заслуженным знаниям:

Ана тили	<u>Хорошо</u>
Ана тилинин таълими методикаси	<u>Хорошо</u>
Әдәбият	<u>Хорошо</u>
Azərbaycan dili	<u>Хорошо</u>
Rus dili və ədəbiyyatı	<u>Хорошо</u>
Rus dili təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Aritmetika	<u>Хорошо</u>
Aritmetika təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Algebra	<u>Хорошо</u>
Geometriya	<u>Хорошо</u>
Triqonometriya	<u>Хорошо</u>
Təbiətşünaslıq	<u>Хорошо</u>
Təbiətşünaslıq təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Tarix	<u>Хорошо</u>
Tarix təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Coğrafiya	<u>Хорошо</u>
Coğrafiya təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Fizika	<u>Хорошо</u>
Kimya	<u>Хорошо</u>
Pedagogiya	<u>Хорошо</u>
Məktəb gigiyenası	<u>Хорошо</u>
SSRİ Qanunvericilikləri	<u>Хорошо</u>
Xarici (fransuz) dili	<u>Хорошо</u>
Rəsm	<u>Хорошо</u>
Rəsm təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Rəsməti	<u>Хорошо</u>
Fizikultura	<u>Хорошо</u>
Fizikultura təlimi metodikasına	<u>Хорошо</u>
Nəqəmə və musiqi	<u>Хорошо</u>
Hərbi iş	<u>Хорошо</u>
Məktəbdə praktika	<u>Хорошо</u>

Инициалы Хейлов Хирвану Рабдану _____

как выполнявший учебно-воспитательные обязанности по своим данным отлично требованиям, пользуется правом преподавания в начальной школе I-IV классов средней и средней школам.

Аттестовал:

Учитель:

(Signatures)

(Signature)

değerli konuğu karşılamak için tüm köy halkı yola çıkmıştı. Haydar Aliyev köy yöneticilerinin eşliğinde yürürken Firuze Rzayeva yolun kenarındaki yazlığında dinleniyordu. Haydar Aliyev, kadının yanına gidip sordu:

“Sen Firuze değil misin?”

“Firuze'yim” dedi kadın sevinerek.

Teknikum'dan sonra onlar yalnızca bir kez, elli üç yılında görüşmüşlerdi. Bir de şimdi. Hemşehrileri onların çevresinde toplandı.

“Biz Teknikum'da tanışmıştık” diyen Haydar Aliyev içtenlikle onun elini sıkı. “Çocukluk arkadaşınız. Gençlik arkadaşlığı değerli olur.”

Firuze, onların öğretmeninin Haydar için söylediklerini anımsadı. “Esas olan yüksek görevlerde bulunmak değil” diye yanıtladı Aliyev, “Esas olan halk tarafından sevmektir...”

Ancak köy yolunun kenarındaki bu görüşmeye daha çok var.

Şimdilik şanlı ve acı dolu otuzlu yıllar sona erdi. Gazete sayfalarından yok olan Hüseyin Cavid'in dizeleri... Bu sayfalar şimdi miting haberleriyle doluydu: “SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu'nun Trotski yanlılarının faşist grubu için verdiği hükmü Bakülü işçiler hep birlikte alkışlıyordu. Göstericiler yoldaş Stalin'in ve onun en yakın silah arkadaşlarının portrelerini, bayrakları ve pankartları taşıyorlardı. Trotski ve onun gibi köpeklerin iğrenç yüzleri karikatürleri süslemekte.” (Azerbaycan MK'nin ve Şehir Genç Komünist Teşkilatı organı olan “Molodoy raboçi” gazetesi; 2 Şubat 1937)

Samed Vurgun “Konsomol” manzum hikayesinin ilk bölümlerini yazdı ve ideolojik standartlara göre “Düşman sınıfı”nın temsilcisi sayılan Geray Bey'in çekici yüzünü gösterdi. Yalnız çok sonraları okuyucu kitleleri Zamyatin'in “Biz”, Platonov'un “Çala”, “Çevengur” romanlarıyla tanışacaklardı. Kuşkusuz hikayemizin kahramanı düşüncelerin irdelenmesini ve inceliklerini o zaman algılayamazdı. Ama genç Haydar Aliyev ulusal müzik enstrümanı olan “tar”a karşı başlatılan kampanyadan da (Rusya'da “keman”a karşı da saldırıya geçmişlerdi) habersiz kalamazdı. O büyük bir tutkuyla Müşfik'in ünlü “Oku Tar!” şiirini okumuştur. Ama uğursuz 1937 yılı bu şairin tarını

da taşlara çarptı.

Yıllar sonra Azerbaycan KP MK Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev, Bahtiyar Vahabzade'nin Azerbaycan'ın parçalanmasından söz eden “Gülüstan” manzumesini savunacaktı.

Halil Rza da isyankar dizelerini işte o zamanlar yazmıştı:

İstemirem azatlığı
Zerre-zerre, gram gram.
İstirem kolumdaki,
Zincirleri kıram, kıram!

Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyet olduğunda, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ülkenin en yüksek ödülleri Bahtiyar Vahabzade, Halil Rza Ulutürk ve Memmed Araz'a verdi.

Ama otuzlu yıllara dönelim. Haydar Aliyev Pedagojik Teknikum'u iftiharla bitirip öğretmenlik diplomasını aldı. Ama okulda çalışmak ona kismet olmadı...

Devlet Memmedov'u askere çağırdılar. Culfa Bölgesi'nin Bananiyar köyündeki sekiz yıllık okuluna döndüğünde artık askerden terhis olmuştu. Göğsünde savaş madalyaları parıldıyordu. Bu okulda Haydar Aliyev'in kardeşi Celal de öğretmenlik yapıyordu.

Haydar'ın ise kendi cephesi vardı. Bu cephe konusunda ise zamanı gelene dek susmak gerekiyordu.

2. BÖLÜM

BURASI DA CEPHEDİR

22 Haziran 1941 - Nahçıvan

Büyük Vatan Savaşı öncesi Uzakdoğu sınırı hakkında popüler bir şarkı vardı. "Sınırın üstünde hüzünlü bulutlar geziyor" şarkısı Uzakdoğudaki sınır askerleri için yapılmıştı. Nahçıvan sınır askerleri onu kendilerince yorumlardı.

Aras üstünde bulutlar tutkun gezir
Sert diyarım sükunete gark olup...

Nahçıvan gibi güneşli bir diyarda bulut sözü sembolik anlamda kullanılırdı. Çünkü her gün, her saat bu bin kilometrelik sınır olan çaydan tehlike sinyali bekleniyordu. Karşı taraftan eşkiyalar sınırı geçiyor, sınırdaki köyleri talan ediyor, hayvanları önlerine katıp götürüyorlardı. Kaçakçılar da rahat durmuyordu. İran ve Türkiye sınırındaki askerler Sovyet sınır birliklerine ateş ediyorlardı. Devlet Sınır Koruma ve "XDSİ" (*) Devlet Sınır İdaresi'nin Başkan Yardımcısı Bobrişev SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'ne bildiriyordu: "27 Temmuz 1931 yılında saat 10.30'da Nahçıvan sınır askeri birliğinin "Karabulag" mıntkasında İran uçağı sınırı aşarak bizim topraklarımıza girdi. Topraklarımız üzerinden uçan uçak güneydoğuya doğru (sınır boyunca) gitmiş ve Bezbaşı olarak adlanan yerde geriye, İran'a dönmüştür."

Faşist Almanya'nın SSCB'ne saldırmasından epey önce Tahran'da "İran Devletinin Yeni İdari-Coğrafi Bölümü" adlı harita bastırılmıştı. Meclisin kararına dayanılarak bastırılan bu haritada şöyle yazıyordu: "Türkiye ile olan sınır hariç, İran'ın hiçbir sınırı resmi de-

* XDSİ: Halk Devlet Sınır İdaresi

ğildir." Yani komşular aslında Sovyet, onların dilinde ise Kafkas Azerbaycan'ına, hatta İran'ın resmi belgelerindeki Farsça Badi-Kübe olarak adlandırılan Bakü'ye göz diktiklerini bildiriyorlardı. Hitler yandaşları İran'ı kendi amaçları doğrultusunda Anti-Sovyet üssüne çeviriyorlardı. "İkinci Dünya Savaşının Tarihi" kitabında şöyle yazıyor: "Alman lejyonu" bu ülkenin topraklarında "Alman İmparatorluk Ordusu"na dönüşüyordu. İran'ın SSCB sınırında bulunan kuzey bölgelerinde Hitler yandaşları silah, mermi ve patlayıcı madde ambarları kuruyorlardı. Sovyetler Birliği'ne, ilk önce Bakü petrolleri üzerine ve Türkmenistan'a gönderilmek için terörist gruplar oluşturuluyordu."

Kısacası, batı sınırında olduğu gibi güney sınırından da barut kokusu geliyordu.

Savaşın başladığını Nahçıvan'da sivil halk içinde ilk önce demiryolları haber aldı. Savaş seferberliği ilan ederek herkesin askeri görevde olduğunu belirttiler.

Azerbaycan Türkçesi ve Rusça sözcükleri karışık kullanarak, durumu yüksek sesle ilan eden depo parti teşkilatı sekreterinin dediklerini Alirza Aliyev şu şekilde anladı: "Burası da sınırdır ve cephe hattı sınır çayı olan Aras boyunca uzanmaktadır." Yakın geçmişte lokomotif kazancısı olarak çalışmış olan parti teşkilatının sekreterinin sözleri gerçeklerden uzak değildi. O, ateşli, kızgın sözcükleri lokomotif kazanına kömür atıp köürklemiş gibi püskürtüyordu:

"Unutmayın arkadaşlar, Aras'ın karşı yakasında Bakü petrolüne göz dikmiş büyük güçler yürüyüşe başlayıp, saldıran Hitler yandaşlarıyla birleşmeye hazırlanıyorlar!"

Her zaman olduğu gibi o yaz mevsiminde de Nahçıvan Cumhuriyeti'nde izci kampları açılmıştı. Onları hemen oradan boşaltıp, çocukları evlerine göndermek gerekiyordu. Kamp çalışanlarına yardım için Nahçıvan'dan güçlü, cesur gençlerden oluşan bir kaç grup gönderdiler. Bu grupların birinde on sekiz yaşında olan Haydar Aliyev de vardı. Gelecekte ünlü biyolog olarak tanınacak Ferman Salmanov ile burada tanışmıştı.

Ferman, dağlardaki izci kamplarında dinleniyordu. Grup lideri 2

Haziran'da çocukları gezintiye çıkaracaklarına söz vermişti. Ama o gün kampın küçük meydanına her zaman güler yüzlü spor öğretmeni yerine kamp müdürü çıktı ve titrek bir sesle savaşın başladığını, Hitler Almanyası'nın haince Sovyetler Birliği'ne saldırdığını ilan etti. Kamp kapatılıyordu, herkes hemen evine dönmeliydi.

Peki, nasıl döneceklerdi? Tek otobüs de arızalıydı. Sarp yamaçlardan aşağı yukarı yirmi kilometrelik yolu inmek gerekiyordu. Böyle bir yolu yürümeye çocukların gücü yetmezdi. Ama burada çalışan çeşitli ulusların temsilcileri el ele verip çocukları kurtardılar.

... Savaş başladıktan sonra Nahçıvan'ın sokaklarında askeri araçlar, donanımlar dikkati çekecek ölçüde arttı. Ordudan anlamayanlar bile savaşa hazırlık yapıldığını anlıyorlardı.

1941 yılı Ağustos'unda 25'i 26'ya bağlayan gece Sovyet ordusu 1921 yılında yapılan Sovyet-İran antlaşmasına dayanarak İran'a girdi. Şah ordusu uzun süre karşı koyamadı. Aynı zamanda İran'ın güney bölgelerini İngiliz ordusu işgal etti. Eylül ayının başlarında İngiliz ve Rus orduları Tahran'a girdiler. İran'ın güneyine de otuz bin kadar Amerikan askeri yerleşti...

İran Azerbaycanı'ndaki (*) olaylarla ilgili son zamanlara dek üstü kapalı ve çok bulanık bilgiler verilmektedir. Orada Azerbaycan Demokratik Parti'sinin önderliğinde ulusal özgürlük hareketinin başladığını isteksizce dile getiriyorlardı. Bu partinin lideri, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu Cafer Pişevari adı akademik yayımlarda bile bazen unutulmaktadır.

1945 yılının sonunda kurulan Güney Azerbaycan hükümeti toplam bir yıl yaşadı. Onun yönetimindeki yerlerde binlerce Sovyet mühendisi, jeolog, inşaatçı, öğretmen, kültür adamı çalışmaktaydı.

Tarih bilimleri alanında uzman olan Cemil Hasanlı, "Bu insanlar hiçbir karşılık beklemeden fedakarlıkla yardım ettiler." diye yazmaktadır.

Onun bu konuyla ilgili 1941-1946 yıllarını kapsayan kitabının adı "Güney Azerbaycan-Soğuk Savaşın Başlangıcı" idi ve Güney Azerbaycan çevresindeki olaylar doğrudan Haydar Aliyev'in yazısını da

* Çağdaş Azerbaycan'da İran'ın bu bölgesi Güney Azerbaycan olarak adlandırılır.

etkiliyordu.

10 Mayıs 1941'de arkadaşları onun yaşgünü kutladılar. Önlerinde sınavlar, yaz tatili ve yeni ders yılı vardı. Ama Eylül'ün 1'inde Endüstri Enstitüsü'nde öğrencilerin çoğu derse gelmedi. Kimi askere çağrılan babasının yerine fabrikaya, kimisi askeri okula, bazıları da Haydar Aliyev gibi yaşadığı yere göre askere alma idaresine çağrıldı. Haziran'ın 23'ünden başlayarak Haydar Aliyev Nahçıvan MSSR (*) Halk İçişleri Başkanlığı'nın gizli arşiv bölümünde çalışmaya başladı.

O, eve genelde gece yarısından sonra dönerdi. Nahçıvan'ın kimsesiz sokaklarında adımlarının sesi yankılanırdı. Arada sırada karanlıkta beliren askerler "Kimliğiniz?" diye sorardı.

Bahçelerine geniş divanlar konulmuştu. Eski geleneklere göre, Nahçıvanlılar evin içindeki hava boğucu olduğundan yazın bahçede yatarlardı. Yorgan döşek, kap kacak dışarıya çıkarılırdı. İzzet Hanım gazyağı ocağının karşısında eğilir, Haydar için yemek hazırlardı. Şimdi o aile reisini temsil ediyordu. Babası her zaman görevli olarak bir yerlere gönderilirdi. Hasan askerde, Hüseyin Bakü'deydi. Celal bundan sonra eğitim için yılda 150 ruble ödenmesi gerektiğini öğrendiğinde keyfi kaçtı. Aile, Celal'in Öğretmen Okulu'nun hazırlık kurslarına gitmesini uygun gördü.

Orada dersler parasızdı, ayrıca herkese günde elli gram ekmeğin veriyorlardı.

İzzet Hanım Haydar'a gururla "Bugün Celal eve ilk kez ekmeğin getirdi" dedi.

"Sağol, anacığım" diye yanıtladı Haydar. "Ben yalnız çay içeceğim."

Yemek masasına oturmadan önce ellerini yıkarken annesi maşrapadan su dökerek ona bir parça gilabı (**) verdi. Savaş yıllarında Azerbaycanlı ailelerde gilabı, hem el yüz hem de çamaşır sabunu yerine kullanılırdı.

Aliyevler bir gün sabah erkenden komşudan gelen ağlama sesiyle uyandılar. Orada beş çocuk annesi olan Hurşut Hanım yaşıyordu. Kocası cepheydi.

* Nahçıvan MSSR: Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

** Gilabı: Eskiden temizlik maddesi olarak kullanılan bir kil türü.

İzzet Hanım komşuya seslendi:

“Ay Hurşut, ne oldu?”

“Çocuklar aç oldukları için uyuyamıyor!”

İzzet, Haydar’ı çağırdı:

“Oğlum, gel de, yardım et.”

Lavaş, peynir, şeker ne varsa bölüştürdüler; konserve de koydular. Götürüp zavallı Hurşut’a verdiler.

İki anne de duygulanıp ağladı.

Uzanıp yatmaya hazırlanan Haydar, annesinin başını ellerinin arasına almış divanda oturduğunu gördü. Acı düşüncelere dalan İzzet Hanım o gece hiç uyuyamamıştı.

Haydar aynı gün askere alma idaresinde şansını bir kez daha denemeye karar verdi. Belki cepheye gönderilme arzusuna kavuşurdu. Benzer sahneler o sıralar tüm ülkede görülüyordu. Hatta kendilerinin de cepheye gönderilmesi için başkanlığa dilekçe veren Askeri İdare Müdürleri, başkalarının ricalarından yorgun düşmüşlerdi.

“Siz burada (sınırdaki, karakolda, okulda, madende...) daha çok gerekliyorsunuz.”

Haydar Aliyev’e de Nahçıvan Askere Alma İdaresi’ndeki nöbetçi subay aynı kesin kararlılıkla “hayır” yanıtını verdi.

“Burası da cepheidir. Kafkasya cephesi. Gerektiğinde seni de çağıracağız.”

Güney Azerbaycan’da Sovyet Temsilciliği

Bu günlerde önceden Azerbaycan’da İran’a gönderilmek için askeri güçlere ek olarak 3816 kişi seferber edilmişti. Bu bilgiyi sonraları Cemil Hasanlı kesinleştirmiştir. Onun elde ettiği belgelere göre bu listede 82 parti çalışanı, Sovyet idarelerinde çalışanlardan 100 kişi, 200 ajan, 400 polis, 245 demiryolcu, 42 petrol jeoloğu vardı. Tüm bu “Güney Azerbaycan’da Sovyet Temsilciliği” grubuna Azerbaycan KP MK Genel Sekreteri Aliyev Aziz Memmedkerim oğlu Başkanlık ediyordu.

Temsilciliğin mensupları ve başkanı hakkında karar Kremlin’de verilirdi. Aziz Aliyev’i de orada Güney Azerbaycan’ın başkenti Teb-

riz’de konuşlanan 47. ordunun Savaş Şurası’na üye olarak atandı. Temsilcilik, Ağustos 1941’den 1942 yılının yazına dek, Sovyet-Alman cephesindeki olayların, herşeyden daha önemli olduğu zamanda çalışmıştı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği İran üzerinden müttefiklerden savaş yardımı ve stratejik yardım almaktaydı. İran Körfezi’nde boşaltılan yükler, İran topraklarından geçerek Hazar Denizi’ne, oradan Volga nehri ya da demiryoluyla taşınırdı.

Azerbaycan KP MK’nin Birinci Sekreteri Mircafer Bağirov, Güney Azerbaycan hareketinin en aktif girişimcilerinden idi. Bu hareketi 1939 yılında Kızıl Ordu’nun batı Ukrayna ve batı Beyaz Rusya’ya yürüyüşleriyle benzer biçimde uygulamıştı. Böylece Polonya’dan ve Avusturya-Macaristan’dan koparılan topraklar sayesinde Sovyet Ukrayna’sının ve Sovyet Beyaz Rusya’sının toprakları oldukça genişlemişti.

Güney Azerbaycan’daki durumu anlamak amacıyla Bağirov gizlice Nahçıvan’dan Tebriz’e gitti. Onun gibi yüksek konumdaki görevliler için sınır yoktu. Cemil Hasanlı kitabında birinci sekreterin bu yolculuğu hakkındaki izlenimini olduğu gibi vermişti. “Nahçıvan’da iken 3-4 saatliğine Tebriz’e gittim. Yolda erkek ve kız çocuklardan oluşan gruplar ile karşılaştık. Onlarla sohbet etmek için otomobili durdurduğumda korkup kaçtılar. Böyle onların birinde onlara Azerbaycan Türkçesi’nde seslendim: “Buraya gelin!” Konuşmamı duyunca yanına geldiler... Güney Azerbaycan toprağı bizim vatandaşımızdır. Cumhuriyetimizin sınırlarında yaşayan vatandaşlar çoktan beri akrabalarından ayrı düşmüşler... Bağirov daha sonra duvarda asılı haritanın önünde durup konuştu:

“İran devleti ülkeyi vilayetlere böldüğünde Azerbaycan’ı bu büyüklükte (haritada işaret ederek) göstermişti. Bu yalandır. Azerbaycan buradan buraya (haritada gösterdi) kadardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Tahran da Azerbaycan topraklarının içinde kalmaktadır.”

MK’nin toplantılarında birinde görevden dönen yoldaşlardan biri Türkmençay’dan geçtiklerini söyledi. Mircafer Bağirov ise laf attı:

“Bu köyde büyük Azerbaycan halkı ikiye ayrılmış...”

1827 yılının kızgın sıcağında Rusya-İran savaşı sırasında General Paskeviç'in orduları Erivan'ı kuşatır; daha sonra Nahçıvan'dan on verst(*) uzaklıkta olan Abbas-Abad kalesine saldırarak ele geçirir. Barış görüşmeleri başlar. Rusya'nın Kafkas ordusu komutanının emriyle görüşmeleri, Rusya İmparatorluğu Dışişleri İdaresi'nin saray danışmanı, ünlü şair Aleksander Sergeyeviç Griboyedov yürütür.

Griboyedov'un İran şehzadesi Abbas Mirza ile yaptığı görüşmeler hakkında Paskeviç'e gönderdiği resmi rapordan:

"... Savaştan önce olan olayları araştırmak için emir almadım, bu benim işim değil, demek zorunda kaldım."

"Siz hepiniz, benim işim değil, dersiniz. Bu dünyada hak mahkemesi yok mu?"

"Siz, zataliniz, kendinizi kendi işinize hakim atamışsınız ve onu silah gücüyle çözmeyi yeğlemiştir. Aklınızı, cesaretinizi, gücünüzü yadsımayarak bir şeyi belirtmek isterim: savaş başladığında, nasıl biteceği hiçbir zaman önceden bilinmez."

"Doğrudur" diye yanıtladı Abbas Mirza.

"Geçen İran orduları aniden ve hızla uzağa, Kafkas'ın bu yanındaki topraklarımıza girdiler. Şimdi biz Erivan ve Nahçıvan eyaletlerini geçerek Aras kenarında durduk. Abbas-Abad'ı ele geçirdik. Ben de oradan geliyorum."

"Ele geçirdik! Aldık! Size Abbas-Abad'ı benim korkak eniştem verdi. O, ödleğin tekidir!"

"Bizim herhangi bir kaleye karşı yaptıklarımızı siz de yapın; o zaman o kale size teslim olur."

"Hayır, siz kale duvarında öleceksiniz, hiç kimse sağ kalmayacak; benimkiler bunu beceremedi, yoksa siz hiçbir zaman Abbas-Abad'ı alamazdınız."

"Her neyse, General sizden üç kez barış önerisi almıştır. Hiçbir önerinin koşullarımız ile uyuşmadığı için görüşmelere başlamayacağız. Hükümdarın kararı böyledir... Bizle haksız olarak başlatılan her savaş sona erdiğinde, hem sınırlarımızı genişletir hem de onları aşmaya cesaret eden düşmanı geri püskürtürüz. İşte bu nedenle Erivan ve

Nahçıvan vilayetlerinin verilmesi istenilmektedir. Para da bir cins silahtır ve parasız savaşın yürütülmesi imkansızdır. Bu, bir alış veriş değildir zatı'leri, hatta uğradığımız zararın karşılığı da değil: biz tazminat isteyerek düşmanın bize zarar verme olanağını uzun süre elinden almak istiyoruz."

Türkmençay Antlaşması'na göre İran ile Rusya'nın sınırı bundan sonra Aras çayı boyunca uzanıyordu. Şah Rusya'ya iki vilayeti hediye ederek büyük bir tazminat ödemeye onay verip Rus Büyükelçisi ile görkemli bir anlaşma sağladı. Bu sözleri ileten Griboyedov şunları belirtti: "Ancak salt benim tarafımdan değil, başkaları tarafından da yapılan izlemeler, Farsların sözleri ile yaptıkları işlerin birbirine hep ters düştüğünü göstermiştir." Bununla birlikte bu toprakların her zaman İngilizlerin dikkatini çektiğini ve çeşitli karışıklıkların ve istenilmeyen olayların onların eli olmadan oluşamayacağını da dikkate almak gerekir.

Bölge valisinin Nahçıvan'daki evi hala durmaktadır.

(Burada şimdi güzel bir halı müzesi bulunmakta)

Temmuz 1827'de büyük Rus ozanı ve diplomatı bu evde kalmıştı. Buradan vadiye çok güzel bir manzara açıyordu: "...Ben başımı kağıttan sık sık kaldırarak dürbünle şiddetli çarpışmaların sürdüğü savaşı alanına bakardım. Her yanda oraya buraya yerleşerek Muravyov'un ve onun iki yüz Kazak'ının yolunu kesmek amacıyla Aras'ı geçen düşman süvarilerini görürdüm. Hiçbir çatışma olmadı, istediğini elde edemedi ve sağ sağlam geri döndü."

Bir yıl sonra kızgın halk Tahran'da Rusya İmparatorluğu misyonunu darmadağın etti. 37 kişi, onların arasında Aleksander Griboyedov da öldü. Onu ebedi istirahatgahına, dul kalan genç hamile eşi Nina Çavçavadzade'nin beklediği Tiflis'e, daha önce önemli devlet talimatıyla güneye doğru gelmiş olduğu yoldan götürdüler. Nahçıvan Bölge Valisi'nin evi arkada kaldı. (Eski takvimle) 11 Temmuz'da Gergeri Kalesi'nin yakınında gürültüyle giden bir araba Puşkin'in karşısına çıktı. Büyük bir olasılıkla onun "Erzurum seferi"nden aşağıdaki satırları anımsayacaksınız:

"Ben çayı geçtim. Arabaya koşulmuş iki öküz yüksek bir tepeciğe

* Verst:106 km. uzunluğundaki eski Rus uzunluk ölçüsüdür.

doğru gidiyordu. Bir kaç Gürcü arabaya eşlik ediyordu.

“Nereden geliyorsunuz?” diye sordum.

“Tahran’dan.”

“Ne götürüyorsunuz?”

“Griboyedov’u.”

Bu öldürülen Griboyedov’un Tiflis’e gönderilen naaşıydı.

Aras’ın üstünden çok sular aktı. Uzak ve bilinmeyen ufuklara dürbünle bakan, bu diyar hakkında bilgi yokluğundan yakınan Rus şairinin kaldığı bölge valisinin evinin üstündeki kızıl bayrak kaldırıldı. Kent tiyatrosu sahnesinde onun kahramanları -Çatski, Molçalın, Skalozub- Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olarak tüm insanlara seslendiler.

Oyunlar için afişleri ise sanatçı arkadaşlarının rica etmesi üzerine Teknikum öğrencisi Haydar Aliyev çizdi.

... Haydar onunla aynı soyadını taşıyan, askeri giysili, ortaboylu, göğsü ödüllerle bezeli Aziz Aliyev’i yalnız sima olarak tanısa da, yazgının onları nasıl karşılayacağını düşünebilir miydi? 1942 yılının sonuna dek İran’daki Sovyet misyonunun çalışmasına son verilmişti. Yalnız demiryolcular gece gündüz aralıksız çalışıyorlardı.

1943 yılının 10 Mayıs’ında babası, Haydar’ın yirminci yaşgünü kutlamak için eve geldi. Bir hafta sonra ise hastalanıp yatağa düştü. Gücü kalmamıştı... Mayıs’ın yirmisinde Alirza Aliyev’i son yolculuğına uğurladılar. Aliyevler ailesinde ilk kaybın acısı yaşandı. Gerçek anlamda bu, cephe kaybıydı, denebilir.

Moskova 1944’te yeniden Güney Azerbaycan’la ilgilenmeye başladı. 6 Mart’ta Sovyet hükümeti “Güney Azerbaycan halkına ekonomik ve medeni yardımın artırılması önlemleri konusu”nu ele aldı. Büyük Vatan Savaşı’nın yazgısı artık belliydi. Zaten galibiyete ulaşmak için bin kilometre ateş altındaki yollardan geçilerek milyonlarca kara haber alınacaktı. Onlardan birini de Bağirovlar ailesi aldı: “Ođ-lunuz Üsteğmen Cihangir Bağirov savaşına bağlı kalarak...” Savaş uçağı pilotu Cihangir Bağirov 8 Haziran 1943 yılında Rusya semalarındaki şiddetli savaşta şehit düştü. Makinalı tüfeğin mermisi bi-tip sesini kestiğinde o, uçağıyla düşman mevzilerine atıldı. Ölümü-

nün ardından onu Lenin madalyası ile onurlandırdılar.

250 günlük faşist saldırılarını defetmiş Kırım ve Sivastopol’un, Dinyeper’in sağındaki kıyıda Ukrayna, Beyaz Rusya, Baltık ülkelerinin, Avrupa’nın özgürlüklerine kavuşması, yıkılmış kent ve köylerin yeniden oluşturulması gerekiyordu. Bu karmaşa içinde, savaş ve sivil kaygıların girdabında Stalin Güney Azerbaycan’ı unutmamıştı. Büyük bir olasılıkla onun bu ilgisi Bakü’deki gençlik anıları ve Kafkas sorununa kendine özgü görüşü ile bağıntılıydı. Acaba Tahran konferansı yeni çözümlere bir yön mü vermişti? Bu soruları, bizi ana konudan saptırmaması için bir kenara bırakalım.

SSCB Halk Komiserleri Meclisi’nin programına uygun olarak Tebriz’de on yıllık Azerbaycan okulu açılmalı, örnek zirai-teknik merkezi kurulmalı, trikotaj-çorap fabrikası inşa edilmeliydi. 10 Haziran 1945’te Stalin “Kuzey İran’da Sovyet sanayi kuruluşlarının oluşturulmasıyla ilgili” gizli bir kararı imzaladı. Cemil Hasanlı’nın kitabında bu kararla ilgili olarak şöyle yazıyor: “SSCB Halk Komiserleri Şurası’nın 10 Haziran tarihli kararı yakın gelecekte İran Azerbaycan’ının Sovyet Azerbaycan’i ile birleşeceğini bildiriyordu.” 21 Haziran 1945’te İ.V. Stalin “Kuzey İran’da petrol çıkarmak için jeolojik araştırmalar yapılması konusu”nda Devlet Savunma Komitesi’nin 9168 sayılı kararını imzaladı. Petrolcüler, Sovyet ordularının karargahına atanmış hidro-jeoloji grubunun çalışanları adında İran’a doğru yola çıktılar. İran’ın başka bölgelerinde de İngilizler su kaynakları arama bahanesiyle petrol ve maden yatakları arıyorlardı.

Moskova’nın onayı ile Güney Azerbaycan’da Azerbaycan Demokratik Partisi (ADP) kuruldu. Mir Cafer Bağirov’un önerisiyle bu partinin başkanlığına Tahran’da çıkan “Acır” gazetesinin yayın yönetmeni Mir Cafer Pişeveri (bazı belgelerde Seyid Cafer olarak da adlanır) atandı.

Bu olağanüstü insanı Mir Cafer Bağirov Molotov’a, Beria’ya Malenkov’a yazdığı 6 Temmuz 1945 tarihli mektubunda bakın nasıl tanıttıyordu: “Aslen Güney Azerbaycanlı olan Pişeveri Komünist Partisi’nin eski üyesidir. Uzun süre Sovyet Azerbaycan’ında partide ve devlette yüksek görevlerde çalışmıştır. 1927 yılında komintern (*)

onu İran'a göndermiştir. Orada Rıza Şah Pehlevi'nin hükümeti tarafından hapsedilmiş ve 10 yıl hapis hane kalmış, 1941 yılında Sovyet orduları İran'a girdikten sonra serbest bırakılmıştır. Onun iki kardeşi SSCB'de yaşamaktadır. Onlardan biri Sovyet ordusunda çalışmakta olup sağlık hizmetleri yüzbaşısıdır."

Tarihi bilim adamı C. Hasanlı'nın fikrine göre Pişeveri, Azerbaycan'ın İran'ın bileşiminde ulusal özgürlüklere kavuşmasına politik açıdan geleceği olmayan bir iş olarak bakıyordu. Moğolistan gibi Azerbaycan'ın da SSCB'nin koruması altında Halk Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmayı ve daha sonra da onun Sovyet Azerbaycan ile birleştirmeyi düşünüyordu. Uluslararası arenadaki oyunların başka yön alması ise onun suçu değildi.

... Güney Azerbaycan'a akın akın otomobiller gidiyor, makinalar, Azerbaycan Türkçesi ve Farsça kitaplar, Azerbaycan Türkçesi şarkılar kayıtlı plaklar getiriliyordu. Kuşkusuz, silah da taşınıyordu ama bunlar Rus değil, İtalyan ve Çekoslovakya silahlarıydı.

21 Ekim 1945'te Bakü Savaş Dairesi komutanı, ordu Generali İ. İ. Maslennikov ve Mir Cafer Bağirov, L.P. Beria'ya şöyle bildiriyorlardı: SSCB KP MK'nin İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Kürdistan sorunu hakkındaki 8 Ekim 1945 tarihli kararını yerine getirmek için önlemler alınmıştır ve teşkilatların ortadan kaldırılması için Azerbaycan DİXX (***) ve DTXX'nden (***) deneyimli 21 kişi seçilmiştir. Bu görevliler yerel halktan silahlı partizan grupları oluşturacaklardır."

2 Ekim 1945'te Azerbaycan Demokratik Partisi'nin ilk kurultayında Mir Cafer Pişeveri Yönetim Kurulu Başkanı seçildi. Aynı yılın 12 Aralık'ında Azerbaycan Milli Meclisi'nin toplantısında ilk ulusal hükümet oluşturuldu. Mir Cafer Pişeveri Başbakan seçildi.

Aynı günlerde Güney Azerbaycan'a özel eğitimden geçmiş seksen ajan gönderildi.

Washington'da ise "Times" dergisi İran olaylarına ayrılmış özel baskı yayımlandı. Derginin ön kapağında Muhammed Rıza Şah'ın

* Komintern: Komünist Enternasyonal'in kısaltılmışı. Komünist partilerinin birleştiği teşkilat.

** DİXX: Devlet İdaresi Halk Komitesi

*** DTXX: Devlet Teblikesizlik Halk Komitesi-(Devlet İstibbarat Teşkilatı)

portesi altında "İran'ın Şahı Muhammed Rıza Şah" yazılmıştı. Nüfuzlu dostları onun petrolünü istiyor. "Dergide yayımlanmış haritada sarpı Bakü'ye dayanan orak-çekiç tüm Güney Azerbaycan'ı kuşatıyordu.

Güney Azerbaycan'ın ulusal hükümeti sosyal, ekonomik ve politik reformların programını hazırladı. Azerbaycan Türkçesi devlet dili olarak kabul edildi. Tebriz'de Devlet Üniversitesi açıldı.

Buraya Bakü'den öğretmenler gönderildi... Yetim ve kimsesiz çocuklar için çocuk yuvaları açıldı. İkisi erkek, ikisi kızlar için...

Ama tüm bu planlar salt Moskova'nın desteğiyle gerçekleştirilebilirdi. Moskova ise Washington ve Londra ile kozunu paylaşacak durumda değildi. Savaşın sonraki dünya çok kutupluydu. SSCB ordularını İran'dan çıkartmaya başladı.

Askerler geriye dönüyorlardı. Onların arasında çok sayıda Azerbaycanlı vardı.

"Biz yakın zamanda Aras'ın öbür yakasında olacağız!

"Aras'ı bir kurusun da görelim!" diyerek yanıtladılar.

Ama Aras yüzyıllar boyunca olduğu gibi yine hızla akmaktaydı. Bir halkı iki ülkeye bölmek onun yazgısıymış.

Moskova kendi yandaşlarını korumaya çabalamasına karşın, artık iş isten geçmişti. İran kuzey bölgelerine kendi ordusunu yönlendirmişti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ordu birliklerinde mermisi olmayan dört tüfek ve topu olmayan bir havantopu kalmıştı. Buna karşın Azerbaycan savaşmaya hazırdı ama Moskova yalnız manevi yardım için söz veriyordu.

11 Aralık 1946 yılında Stalin, Pişeveri'ye ve silah arkadaşlarına aşağıdaki şifreli telgrafi gönderdi:

"Kavam olarak adlandırılan İran Başbakanı orduyu İran'ın istediği herhangi bir yerine, bu arada Azerbaycan'a gönderme yetkisine sahiptir. Onun için bu andan itibaren silahlı karşı koyma amaca uygun değildir, gereksizdir. Seçimler sırasında huzuru sağlamak için ordunun Azerbaycan'a gönderilmesine sizin karşı olmadığınızı ilan ediniz. Bunu İran halkının birliği, özgürlüğü, bağımsızlığı için yaptığımızı bir kez daha bildirin."

Böyle yaptılar ve böyle de yönlendirdiler.

... İşgal olunmuş Tebriz'de bir kaç gün içinde üç bine yakın insan öldürüldü. Azerbaycan Türkçesi'nde yazılmış tüm kitapları toplayıp yaktılar. Azerbaycan Üniversitesi, Milli Tiyatro, Filarmoni, müzeler kapatıldı. Ulusal kahramanların heykelleri parçalandı. İktidar "yasal düzeni" sağladı.

Bağırov'un üstelemesinden sonra Kremlin Culfa, Hudaferin, Bile suvar ve Astara'da sınırların açılmasına izin verdi.

İki gün içinde Sovyet sınırından 5295 insan geçti. Pişeveri başta olmak üzere bir grup parti üyesi geçici olarak Nahçıvan'da kaldı. Sonra Bakü'ye gönderildiler. Pişeveri Moskova'ya yazarak Bağirov'a yeni öneriler gönderirdi.

"Onu sakinleştirmek için 1947 Mayıs'ında Güney Azerbaycan'a gönderilecekmış gibi fedai grupları oluşturmakla görevli özel, gizli bir komite kuruldu. Ama hiç kimse bir yere gönderilmedi. 3 Temmuz 1946 tarihinde Yevlak-Gence yolunun 14. kilometresinde Pişeveri'nin otomobili kazaya uğradı. Bir kaç saat sonra bölge hastahanesinde öldü."

Çılgın politik göçmen Bakü'den 30 kilometre uzaklıkta Buzovna'daki yazlığında toprağa verildi. Gömüldüğü yeri izlemek için mezarının üstüne çiçekler ektiler. 1960 yılının Mart ayında Pişeveri'nin mezarını Bakü'de Fahri Hiyaban'a (*) taşıdılar.

Yıllar geçti; Aziz Aliyev onun mezarının yakınına gömüldü. Yaşamları, heyecanları, düşünceleri, kalplerini yumuşatan ne varsa artık tarihe geçti.

Denizden esen rüzgar sonbaharda dökülen sararmış yaprakları savuruyordu. Biraz aşağı tarafta ise Karabağ savaşında şehit düşen kahramanların mezarları görünür. Kırmızı bantlar göze çarpar. 1991 yılında Ermeni ayrılıkçıların ateş etmesiyle helikopterde ölen Cumhuriyet yöneticilerinin, vatan evlatlarının, Devlet Sekreteri Tevfik İsmayilov, İçişleri Bakanı General Muhammed Asadov, Baş Savcı İsmet Kayıbov, Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı Zülfi Hacıyev'in mezarları...

* Fahri Hiyaban: Devlet büyüklerinin, ünlü kişilerin gömüldüğü Anıt Mezarlık.

"Biz hiçbir zaman silahlı kuvvetlerimizi dağıtamayız, tersine son ana dek onlara sahip olup korumalıyız" diye yazıyordu Pişeveri.

"Bana öyle geliyor ki, ülke içindeki ve uluslararası arenadaki olayları doğru değerlendiremiyorsunuz. Birincisi, siz, Azerbaycan'ın tüm devrimsel isteklerinin gecikmeden, hemen yerine getirilmesini istemektесiniz.

Ama şimdiki durum bu çeşit adımların atılmasını olanaksız kılmaktadır..." diye Stalin onu yanıtlıyordu...

"İkincisi, kuşkusuz Sovyet ordusunun İran'da kalmaya devam etmesi durumunda siz Azerbaycan halkının devrimsel istekleri için savaşarak başarı kazanacağını umut edebilirsiniz. Ama biz onları İran'da tutamayız. Çünkü Sovyet ordularının İran'da kalmayı sürdürmesi, bizim Avrupa ve Asya'da özgürlük politikamıza ters düşmektedir. İngilizler ve Amerikalılar, Sovyet orduları İran'da kalabiliyorsa neden İngiliz orduları Mısır, Suriye, Endonezya ve Yunanistan'da, Amerikan orduları Çin, İspanya ve Danimarka'da kalmassın, diye sorarlar. Biz ordularımızın İran ve Çin'den çıkartılması kararını, bu silahlı İngilizlerin ve Amerikalıların elinden almak ve sömürgelerde özgürlük hareketlerini genişleterek kendi özgürlük politikamızı daha esaslı ve yararlı kılmak için aldık. Kuşkusuz, bir devrimci olarak başka türlü davranamayacağımızı anlıyorsunuzdur."

İran'daki üçüncü politik durumdan sonra "dördüncüsü" geliyor...

"Edindiğimiz bilgilere göre, önce sizi göklere çıkartıp sonra uçuruma yuvarladığımızı ve böylece etkinizi azaltığımızı söylemişsiniz. Bu gerçek ise, bizi şaşırır. Gerçek nedir? Biz burada her devrimcinin bildiği yollardan yararlandık. İran'da var olan koşullarda hareketin belirli, en az isteklerinin yerine getirilmesi için minimum isteklerden hareket edilerek bu hareket hızlandırılmalı ve hükümete tehlike oluşturulmalı, hükümetin taviz vermesi için ortam yaratılmalıdır. Olaylara hükmetmeden şimdi Kavam hükümetinin vermeye zorunlu olduğu tavizlerin alınması olanağını elde edemezsiniz. Devrim hareketinin yasası böyledir. Burada sizin herhangi bir şekilde alçaltılmanızdan

söz edilemez. Sizin alçaltılmanıza izin vereceğimizi düşünmeniz çok gariptir. Aksine, siz akıllı hareket etseniz, bizim de manevi desteğimize Azerbaycan'ın şimdiki durumunu yasallaştırmayı başarabilmeniz, o zaman Azerbaycanlılar da İranlılar da size Yakın Doğu'da gelişimci-demokratik hareketin izcisi olarak minnettarlık duyarlar." Ama Azerbaycan'ın "şimdiki durumunu" yani tek devlet olarak özerkliğini "yasallaştıran isteklerin gerçekleştirilmesi" için alt "manevi destek" azdı. Stalin bunu anlayamazdı.

Ulusal hükümetin yenilmesi, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin sessizliği Sovyet Azerbaycan'ında da hazin bir yankı uyandırdı. Binlerce insan, öğretmen, doktor, petrolcü, inşaatçı, jeolog, sanatçı, parti çalışanı ve asker, Aras'ın karşı yakasındaki erkek ve kız kardeşlerine yardımlarını esirgememişlerdi...

Bu Konuda Susuyorlardı

Bu olaylara yakından tanıklık etmesi genç Haydar'ın hassas kalbine de büyük etki yapmıştı. Onun yabancı biyografılarından biri "Courrier Internationale" adlı Fransız Dergisi'nin yayın yönetmeni Aleksander Adler şöyle yazmakta:

"Haydar Aliyev Tebriz'de çalışırken içeriğini oldukça iyi bildiği feci olayların çok karmaşık biçimde şah iktidarının Güney Azerbaycan'ı ele geçirmesinin tanığı olur. O devirde Azerbaycan halkının umutlarını bağladığı komünist ideallerinin Azerbaycan'da çökmesi onu derinden etkilemişti."

27 Ocak 1944'te Haydar Aliyev Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Nahçıvan MSSR) DTK'nin (*) (Devlet Tehlikesizlik Komitesi)'nin -Devlet İstihbarat Teşkilatı'nın) Halk Komiseri'ne (**) dilekçe verir. Bu dilekçenin tam metnine bakalım:

"DTK sisteminde çalışmayı istemekteyim. Bu nedenle beni Azerbaycan SSRDTXK (*) okullarından birine kabul etmenizi rica ederim."

* DTK: Devlet Tehlikesizlik Komitesi -Devlet İstihbarat Teşkilatı.

** Halk Komiseri: Bakan

Güzel bir el yazısı, imza, tarih... Ama böyle bir kurumda çalışmak için salt isteğin, hatta çok büyük bir isteğin olması bile azdır. Hakkında dört ay araştırma yapılır, "aday"ın hiçbir ayrıntıdan haberi bile olmaz. Haydar Aliyev Mayıs 1944'te Sovyetler Birliği DTK organlarına çalışmaya başlar. O sıralar 21 yaşını yeni bitirmişti.

Sovyet Azerbaycan'ında, özellikle sınırdaki arazilerde yaşayan insanların kalplerinde hüküm süren duyguları milli ruh yüksekliği olarak adlandırmak mümkündür. Ama sonraları tarazinin kefesinin özü ters yöne eğildi. Güney Azerbaycan'daki faciaları tüm Azerbaycan halkı kendi faciası olarak yaşadı. O zamanlar bu konuda açıkça yazılmasa da, büyük bir çoğunluk böyle düşünür, böyle konuşurdu.

Milletvekili Cemil Hasanlı, Haydar Aliyev'in anılarını da yazmaktadır:

"Kitabım çıktığında Haydar Aliyev bana telefon edip kutladı, Azerbaycan'da böyle bilim sahibinin olmasına seviniyorum, dedi. Siz Sovyet zamanı sessizce geçirtilen olaylar hakkında yazmışsınız, dedikten sonra yaşımı sordu. Elli yaşımı tamamladığımı söyledim. "İlginç" dedi. "Tanığı olduğum olayları öyle betimlemişsiniz ki, ben bile buna şaşırdım. Bana 70-75 yaşındasınız ve tüm bunlara tanık olmuştunuz gibi gelmişti, dedi. Siz başka olaylarla ilgili olarak Bağirov ile Pişeveri'nin görüşmeleri konusunda yazıyorsunuz... Ben o zaman Nahçıvan'da çalışıyordum; bu görüşme benim gözlerimin önünde oldu, biz onu koruyorduk.."

Görüşmemiz biterken bir kez daha teşekkür etti ve tarihe böyle kin gütmeyen, tarafsız yaklaşmak gerektiğini söyledi.

Bu arada, hakkında konuşulan bilim adamının Azerbaycan Parlamantosu'nda muhalefetteki Halk Cephesi'ni temsil etmekte olduğunu da belirtelim. Bizimle sohbet, yalnızca Haydar Aliyev'in yandaşları ile görüşeceğimizi tahmin ettiği için bu o'ayla başladı. Ama öyle olmadı. Herkesi dinledik. Onun arkadaşlarını da ona karşı olanları da. Bu nedenle kendi politik kinlerini bir yana bırakarak objektif olan Haydar Aliyev gibi insanların fikirleri de bizim için çok değerli-

* Azerbaycan SSRDTXK: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Tehlikesizlik Halk Komitesi-Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İstihbarat Teşkilatı.

dir:

“Haydar Aliyev salt Azerbaycan’ın değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın da büyük politikada hizmet adamıdır. Büyük başarıyla yeni bağımsız bir devlet kurarak Azerbaycan’ı gelişmiş demokratik ülkeler düzeyine çıkarmıştır. Azerbaycan’ın uluslararası ilişkilerini Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, doğu ve batı ülkeleriyle dengeli şekilde geliştirdi. Beni kişisel olarak sevindiren, bu kadar gergin bir iş rejimine ve yaşlı olmasına karşın yazdığım incelemeyi okuyup bana telefon etmesidir.

... 1945 yılının Mayıs ayında İstanbul’da Sovyet Konsolos Yardımcısı adı altında çalışan İstihbarat Albayı Volkov batıya kaçmaya karar vermişti. İngiliz istihbaratıyla ilişki kuran Volkov sığınma hakkına karşılık gizli belgeleri vermeye ve Türkiye’deki Sovyet ajanlarının adlarını bildirmeye söz verir. Salt Türkiye’dekileri değil, İngiltere’de olanları da. Çünkü o daha önce İngiliz bölümünde çalışmıştı. İngiliz ajanının Kabil’den gönderdiği bu bilgi Londra’da “Secret Intelligent Service”nin Bölüm Müdürü Kim Philby’nin eline geçmesi uzun sürmedi. Philby’nin Sovyet istihbaratına verdiği hizmetler sıradan hizmet olarak değerlendirmek zordur. Philby o gün ortaya çıkan olayla ilgili gelecek felaketin başlangıcı sayılabilecek olay hakkında Sovyet DTK’sının Londra’daki ajanına haber verdi. İngiliz istihbaratı olayı yerinde araştırması için Philby’yi İstanbul’a gönderdi. Ama hain istihbaratçıyı çoktan Moskova’ya götürmüşlerdi. Geri dönen Philby bu başarısızlığa neden olan İstanbul’daki İngiliz ajanlarını Başkan karşısında korumak zorunda kaldı. Philby raporunda Volkov “davranışıyla ya da çok içtiği ve çok konuştuğu için kendini ele verdiğini yazmaktadır.”

Sovyet istihbaratının Türkiye’deki Başkanı o sıralar Mihayil Matveyevič Baturin’di. Onun oğlu, kozmonot ve bilim adamı Yuri Mihailoviç Baturin babasıyla ilgili bir kitap yazmıştı. “Tribuna” gazetesinin çalışanıyla yaptığı söyleşide bu konuya değinmişti.

“Tribuna”nın politika muhabiri Sergey Maslov ona şöyle sorar:

“Peki, kim kimi kurtarmış oldu? Philby mi, Mihail Baturin’i, yoksa Mihail Baturin mi Kim Philby’yi ?”

Yuri Baturin: “Bizim dünyada karşılıklı garip ilişkilerin olduğu

bilinen bir şeydir. Bu konuda çok az şey biliyoruz. Olayları yalnızca dıştan görmekteyiz. Ama derin ilişkiler ortaya çıktığında şaşkınlıktan kendimizi kaybederiz.”

İki istihbaratçıyı birbirine bağlayan, hiçbirinin de sonuna dek izlemeyemediği gizli ilişki, elektrik çarpması gibi onların her ikisini öldürme de felç edebilirdi. Ya da tersine onları kurtarırdı. Her şey koşullara ve istihbaratçıların profesyonelliğine bağlıydı. Mihail Matveyevič biraz geç davranmış olsaydı Philby açığa çıkacaktı. Ve büyük olasılıkla “Cambridge Beşi”nin açığa çıkmasının günahı Sovyet Elçiliği ajanlarının üzerinde kalacaktı. O zaman da hem istihbarat hem de uluslararası ilişkiler tarihinin bir kısmı biraz daha farklı yazılacaktı.

Belki de Kim Philby babamı kurtarmıştı. Çünkü o kendi başına hareket etmişti. İstihbaratçılar nerede çalıştıklarına bağlı olmayarak, kendilerinin bir bütünün parçaları olduklarını bilirler. İstihbaratçı salt kendisine değil, aynı zamanda onunla ilişkide bulunanlara, tanımadığı ve hatta hiçbir zaman tanımayacağı insanlara karşı da sorumludur. Adı geçen her iki ajan da birbiri hakkında hiçbir şey bilmeden, en azından somut bir şey bilmeden hızlı davranmaya çalışıyorlardı ve onlar her şeyi örnek olacak biçimde yaptılar.”

Söyleşinin sonunda Yuri Mihailoviç Baturin göze çarpmayan ama çok sonraları önemi ortaya çıkan karşılıklı ilişkilerden bir örnek verir:

“Konstantin Volkov batıya kaçmayı başarsaydı, ona bağlı insanlardan biri olan Haydar Aliyev’in kariyeri ve yaşamı başka türlü olabilir ve sonuçta çağdaş devletlerden birinin tarihi de belli ölçüde başka türlü biçimlenebilirdi.

Haydar Aliyev çalışmalarını başarıyla sürdürür ve ilk ödülleri alır: “Emek Kahramanlığı” madalyası, “Savaş Hizmetleri Ödülü” madalyası ve SSCB’nin Devlet İstihbaratı’nın garantisindeki hizmetleri için “Kızıl Yıldız” ödülü ile onurlandırılmıştı.

SSCB DTK’nin Başkan Yardımcısı Igor Sinitsın, “Yakından Andropov” kitabında Haydar Aliyev hakkında şöyle yazıyor:

“DTK’nin İran, Türkiye, Afganistan ve Pakistan’daki ofislerinde çalışmıştı. Yabancı ülkelerdeki istihbarat konusunda bu ülkelerden

birinde Başkan rütbesine kadar yükselmişti. Sonra ise bu sakin, dikkatli ve ince ruhlu istihbaratçıyı Azerbaycan istihbarat organlarının çalışmalarını güçlendirmek için Bakü'ye gönderdiler.”

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gelecekteki Cumhurbaşkanı o sıralarda Azerbaycan Devlet Tehlikesizliği Komiserliği'nin operatif görevlilerinin uzmanlığı artırma kurslarında seminere katılıyordu. Haydar Aliyev Pedagoji Teknikum'da olduğu gibi bu kursları da iftiharla bitirdi ve yine Nahçıvan'a geri döndü. Çok geçmeden ise ilk ödülle -“Emek Kahramanlığı” madalyasına layık görüldü.

Azerbaycan Milli İstihbarat Akademisi Rektörü Ziya Yusufzade'nin arkasında Haydar Aliyev'in portresi asılıydı. Bir zamanlar birlikte çalıştığı kişiye (Ziya Yusufzade Haydar Aliyev'in emri altında çalışmıştı) yalnızca saygı gösterme değildi. Azerbaycan DTK'nin eski Başkanı Ziya Yusufzade birkaç yıl önce emekli olmuştu. Haydar Aliyev onu yanına çağırıp Azerbaycan istihbarat organları ve sınır askerleri için personel yetiştirecek Milli İstihbarat Akademisi kurmakta onun yardımını rica etti. Azerbaycan'ın son yıllara dek bağımsız devlet için gerekli olan böyle bir eğitim kurumu yoktu. Haydar Aliyev akademiye kurup eğitimi yürütebilecek kadroyu düşündüğünde ilk olarak eski iş arkadaşı Ziya Yusufzade'yi anımsamıştı. Onlar 1955 yılından beri birlikte çalışmışlardı. Moskova Yabancı Diller Enstitüsü mezunu, Cumhuriyet Bakanlar Kurulu'nun genç personeli Ziya Yusufzade'yi istihbarat organlarında çalışmaya o zaman davet etmişlerdi ve o, yazgısını bu teşkilata bağlamıştı. Yeni personel kendi atamasını Haydar Aliyev'in Başkanlık ettiği şubeye yapmıştı.

“Haydar Aliyev anında hoşuma gitti” diye anımsamaktadır o günü Ziya Yusufzade. “Kendini insanlara sevdirdi. Bir sözle, altın parçasıydı.”

Onlar uzun yıllar omuz omuza çalıştılar, çeşitli işler yaptılar... Ziya Yusufzade onun üstelemesiyle iki kez -Türkiye'de ve İngiltere'de- özel görevlerde bulundu.

Ziya Yusufzade, Haydar Aliyev'den sonra 1980-89 yılları arasında dokuz yıl süresince DTK'ne Başkanlık yaptı. Kuşkusuz, böyle deneyimli bir uzman akademiye kuracak yetenekteydi. Cumhurbaşkanı doğru seçim yapmıştı ve kendisi doğrudan Ziya Yusufzade'nin evine

telefon etmişti. Önce yaşının ilerlediğini öne sürerek bu sorumluluğu üstlenmek istememişti...

“Siz, ona itiraz etmenin mümkün olmadığını iyi bilirsiniz” diyen Ziya Yusufzade bir sigara yaktı ve sigara dumanı Akademi Başkanı'nın odasına yayıldı. Sonra akademinin içinde oluşturulmuş müzede Haydar Aliyev'e ayrılan köşeye gittik. Bir zamanlar gizli tutulan, şimdi ise Azerbaycan DTN'liği (*) tarafından açıklanmış olan çalışmaları inceliyorduk ve adım adım, sayfa sayfa ajan Haydar Aliyev'in biyografisini operatif görevinden DTK Başkanlığı'na, Teğmenlik'ten Tuğgeneral'liğe dek- hayalimizde canlandırmaya çalışıyorduk.

6 Temmuz 1950'de Leningrad'ta SSCB DTN'in operatif memurlarının yetiştiği okulda bayram havası vardı. Mezunlara okulu başarıyla bitirdikleri için diplomaları veriliyordu. Bir yıllık üniversite hayatı arkada kalmıştı. İleride ise yeni atamalar vardı. Okulun Müdürü Albay Pinçuk ilk olarak sahneye Teğmen Haydar Aliyev'i çağırdı.

“Yoldaş Haydar Aliyev, size Devlet İstihbarat Bakanlığı okulunu iftiharla bitirdiğiniz için takdir belgesi veriyoruz.”

Mezuniyetten bir kaç gün sonra, 21 Haziran 1950'de özel posta hizmeti, Üsteğmen Haydar Alirza oğlu Aliyev'in özel dosyasını getirdi:

“Üsteğmen Haydar Alirza oğlu Aliyev 1949 yılının Mayıs ayından 1950 yılının Temmuz ayına dek SSCB Devlet İstihbarat Bakanlığı'nın Leningrad'taki operatif çalışanların hazırlık yüksek okulunda eğitim almış ve iyi karakterli olduğu görülmüştür. Eğitimini ciddiye almış, eğitim malzemesi üzerinde tüm gücüyle çalışmış, onu tam anlamıyla öğrenmiştir. Sınıf ve seminer sınavlarına ciddi biçimde hazırlanmış, ders saatine ek olarak kendi fikir, politik ve genel eğitim düzeyini artırmak için çok çalışmıştır.

Haydar Aliyev tüm eğitim süresince derslerinden hep pekiyi almış ve fotoğrafı okulun şeref tablosuna asılmıştır. Yoldaş Aliyev eğitim süreci boyunca sosyal ve ekonomik düzen alanında geniş bilgiler elde etmiş, kendi kültür ve eğitim derecesini yükseltmiş, ajanlık işiyle ilgili bilgisini artırmıştır. Operatif işlerinin yerine getirilmesinde ge-

*DTN: Devlet Tehlikesizlik Nazırlığı (Bakanlığı): Devlet İstihbarat Teşkilatı. (Daha önce DTK: Devlet Tehlikesizlik Komitesi olarak adlandırılıyordu)

rekli, doğru kararlar alabilir, operatif ortam sırasındaki durumu serbestçe ve doğru olarak değerlendirebilir, operatif dökümanlarını her türlü ve esaslı biçimde oluşturabilir.”

Okulun Müdürü, bunların arkasından yoldaş Aliyev'in eğitimini, parti ve sosyal işlerle ilişkilerini ulaştırabildiğini eklemekte ve sonra da onun kişisel yeteneklerinden söz etmektedir: düzenlidir, manevi yönden güçlüdür, azimlidir, sade bir yaşam biçimi vardır, terbiyelidir.

Sonuç: “Görevde yükseltilmeye layıktır.”

Bu genç, enerjik ajan Azerbaycan'da da dikkati çekti. Merkezden gönderilen kişisel dosyasını dikkate aldılar. Ve Haydar Aliyev Nahçıvan'a geri döndükten hemen sonra Bağımsız Cumhuriyetin Devlet İstihbarat Bakanlığı'nın 5. Şubesi'nin Müdürlüğü'ne atandı. Bir ay sonra ise, 26 Ağustos 1950'de onu Bakü'ye davet ettiler. Haydar Aliyev Azerbaycan DTK'nin 2. Şubesi'nin Bölüm Müdürü Yardımcılığı'na atandı.

2. Şube karşı istihbarat işiyle uğraşıyordu. Haydar Aliyev, DTK'nin Başkan Yardımcısı ve Başkanı olana dek geçen on beş yıllık sürede sorumluluğu çok olan bu alanda çalışmıştı. Onun gördüğü hizmetler listesinde arka arkaya birçok kısa ve öz notlar vardır: “2. şube'nin Başkanı olarak atandı... “Savaş Hizmetleri Ödülü” madalyası ile onurlandırıldı... “Fahri İstihbarat Çalışmanı” nişanı ile onurlandırıldı... Özel emirleri gereğince yerine getirirken gösterdiği azim ve girişkenlik için değerli hediyelerle ödüllendirilmiştir... SSCB Devlet İstihbarat Hizmetinde başarılı çalışmalarını nedeniyle “Kızıl Yıldız” nişanıyla onurlandırılmıştır...”

26 Ekim 1967'de SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin Başkanı Yuri Vladimiroviç Andropov'un talimatıyla Azerbaycan Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin Başkanı Haydar Alirza oğlu Aliyev “Tuğgeneral” rütbesi aldı.

Referans belgesinde şöyle deniyordu:

“Yoldaş Aliyev 1944 yılından beri istihbarat organlarında çalışmaktadır; 1945 yılından başlayarak yönetici görevinde bulunmuştur. Uzun süre Azerbaycan DTK'nin 2. Şubesi'nin Müdürü görevinde çalıştı. 1965 yılında Azerbaycan DTK'nin Başkan Yardımcısı oldu. 1967 yılı

Haziran ayında ise Azerbaycan Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin Başkanı olarak çalışmaya başladı. İstenilen teşkilatçılık becerisine sahiptir. Cumhuriyetteki operatif koşulları ve ulusal özellikleri iyi bildiği için ona bağlı olan personeli doğru yola yönlendirmiştir.

Cumhuriyete gelen yabancıların içinde yabancı ajanların, keşifçilerin açığa çıkarılması için sürekli ve aktif önlemler alınmaktadır. Casusluk teşkilatını düzeltmek için önemli işler yapmıştır.

DTK'nin bölgesel organlarının çalışmasına da özel önem verilmektedir. Yoldaş Aliyev sorunların çözümünde prensip ve azim sahibidir. Karmaşık önlemlerin uygulanmasına kendisi de katılmaktadır.

Operatif önlemlerinin başarıyla uygulanması nedeniyle bir kaç kez ödüllendirilmiştir. 1962 yılında ise “Kızıl Yıldız” nişanı ile onurlandırılmıştır.

Kişisel özellikleri: Çalışmayı sever, iradeli, disiplinlere uyan bir yöneticidir. Partinin Sovyetlerdeki çalışanları ve DTK'sindeki personel arasında büyük nüfuzu vardır. Azerbaycan KP MK'nin üyesidir ve Azerbaycan Milli Meclisi'ne milletvekili seçilmiştir. Tüm bunları göz önüne alarak yoldaş Haydar Aliyev'e “Tuğgeneral” rütbesi verilmektedir.”

SSCB Bakanlar Kurulu verilen referans belgesini ertesi gün, 27 Ekim'de gözden geçirdi (985 sayılı protokol) ve Yuri Vladimiroviç Andropov, Haydar Alirza oğlu Aliyev'e “Tuğgeneral” rütbesinin verilmesiyle ilgili SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin 136 sayılı emrini 30 Ekim 1976'da imzaladı...

Bu arada biz epey ilerlere gitmiş olduk. Yeniden savaştan sonraki Bakü'ye geri dönelim ve Haydar Aliyev'in yaşıtı, doktor Zarife Aliyeva ile tanışmasından söz edelim.

3. BÖLÜM

HAYDAR ve ZARİFE

Doğu poeziyası saf, fedakar, sadık aşk konusunda efsaneleri yüzyıllardan yüzyıllara, kuşaklardan kuşaklara taşımıştır. Tahir ve Zühra... Ferhat ile Şirin... Leyla ve Mecnun... Onların karşılıklı sadakatinin karşısında her şey çaresizdir; ortalığı karıştırmak, tehdit etmek, korkutmak, kıskançlık, hainlik de...

Aşk olduğu yerde mehfi olmaz,
Aşk içre olan karar bulmaz
Aşk ateşine budur elamet,
Kim, başa çeke şöleyi-melamet,
Hüsn afeti-aşk olup demadem,
Geldikçe iradet oldu möhkem...
Ref oldu hicabi-şahidi-raz,
Aşk oldu melamet ile demsaz...
Gerd ayineyi-nişate düşdü,
Minbed iş ehtyate düşdü...

Dahi Nizami'nin "Leyla ve Mecnun" manzumesinde zarif aşk duygularının yeşermesinden bile söz edilir.

Haydar Aliyev gençlik yıllarından ezbere bildiği bu dizeleri aşık olduğu Zarife Hanım'a döne döne yinelerdi.

Bilimin, eğitimin özellikle hızla geliştiği XX. yüzyılın ortalarında talih, Haydar Aliyev ve Zarife Aliyeva'yı -daha evlenmemiş aynı soyadlı iki sevgiliyi- aşk sınavına çok çekti. Klasik aşk destanındaki Leyla ve Mecnun'un duyguları gibi bu aşkın da yazılmaya değer olduğundan eminiz. Zamanı geldiğinde bu konuda ayrıntılı biçimde söz edilecek.

Zaten "Büyük Muhabbet Hikayeti" adlı belgesel filmi yapan ye-

tenekli rejisör Vakıf Mustafayev Haydar Aliyev'in içtenlikli aşk itirafinı ince bir zevkle filme çekmiştir.

Ve rejisörün onayını alıp Haydar Aliyev ile Zarife Hanım'ın tanışması, aşık olması, politik engellere rağmen, aile kurma hakkını korumaları konusunda filme alınmış anılarına değineceğiz.

Fotoğraflardan görüldüğü üzere Haydar Aliyev gençliğinde boy-lu poslu, orta yaşlarda hatta yaşlılığında çekici, ciddi bir erkekti. Bakülü güzel kızlar, Moskovalı, Leningradlı kızlar da ondan gözlerini ayıramıyorlardı. Ama onu iyi tanıyanların onayladığı gibi hiçbir zaman kendisiyle oynanmasına izin vermezdi.

"Bunun nedenini biliyorum" diye öğretmen Latif Hüseyinzade açıklıyor:

"Haydar doğası gereği aşkına sadık kalanlardandı. Eşini çok seviyordu. Kuşkusuz bu yarıya bölünmüş elmanın her iki parçasının mutlulukla birbirine kavuştuğu ender bir olgudur..."

Onlar çoğu zaman yabancı gözlerden saklanır. Ama daha genç kızkık çağından yakın arkadaş olup sonra evlenip anne olmuş arkadaşlar görüşüp konuştuklarında birbirlerine ne sorarlar?

"Mutlu musun, Zarife?"

Püste Azizbeyova (evde onu "Zinoçka" diye çağırıyorlardı) Stefan Zweig'in "Bilinmeyen Kadının Mektupları" öyküsünü okuduktan sonra samimi biçimde birbirlerinin duygularını paylaştıklarını anımsıyordu:

"Sen böyle sevebilir miydin?" diye Zinoçka arkadaşına sorar. "Tüm yaşamını sevgiline adayabilir miydin?"

"Seversem, onu tüm yaşantım boyunca koruyup yaşatırım."

Haydar Aliyev de bu soruyu aynı biçimde yanıtlardı.

"Onun mutluluğu, aşkı, eşinin güzel huyları ile ilgili anlattıklarını unutamıyorum. Beni en çok hayran eden ise bu görüşmeden yıllar sonra da onun aynı içtenlikle ve heyecanla aile mutluluğundan konuşmasıydı. Öyle şaşırtıcı sözler bulurdu ki, onları kağıda dökmek ne yazık ki, olmazdı."

Kuşkusuz, hepimiz kör insan görmüşüzdür. Böyle bir insan bastonla kaldırımın kenarlarına vurarak yürür, geçitte durur... Çoğu za-

man onun kolundan tutup yolu geçirecek ve yine aceleyle kendi işine gidecek iyi yürekli, merhametli bir kişi bulunur. Bazıları için ise böyle bir karşılaşma yaşamı boyunca unutamayacağı bir sarsıntıya dönüşür. Zarife Aliyeva da aynen böyle bir olayla karşılaşmıştı.

Büyük Vatan Savaşı yıllarında Bakü'de onlarla askeri hastahane kalmıştı. O şifa ocaklarından 500.000 sakat ve bedeninin herhangi bir organını yitirmiş insan geçmiştir. Hastanelerden biri Devlet Üniversitesi'nin eski binasında bulunuyordu. Kız öğrenciler yaralılara hizmet ediyor, onların yaralarını yıkayıp temizliyor, hareket edemeyenleri yedirip içiriyorlardı. Zina (Püste Azizbeyova) şiir okuyor, Zarife akordeon çalıyordu.

"Pencerenin yanında kırıkları olan, cildi yanmış, hareket edemeyen bir uçak pilotunun sırtüstü yattığını anımsıyorum. O yemek yemiyor hatta gözlerini bile açmak istemiyor, odadaki olaylara tamamen ilgisiz kalıyordu. Zarife uzun süredir onun yatağının yanında durur, ailesiyle ilgili sorular sorar, cepheden yeni haberleri verirdi. Onun da evinde aşağı yukarı bizim yaşlarımızda kızları olduğu ve evdekilere yük olmak istemediği için de onlara hiçbir şey yazmadığı anlaşıldı. Bir süre sonra evine göndermek istediği ilk mektubu Zarife'ye dikte ettirdi ve biz o mektubu posta kutusuna attık. Böylelikle Zarife'nin bir görevi daha oldu; yaralıların dikte ettirdiği mektupları yazıp yakınlarına yolluyordu."

Olasılıkla, büyük sorumluluk duygusu gereksinimi olana gecikmeden yardım etmek, ilgilenmek onda o zamanlarda biçimlenmişti.

Hastanede nöbet bittikten sonra kızlar eve gitmek için acele ediyorlardı. Kızların karşısına genç, güzel bir kadın çıktı. O, alışılmadık biçimde bedenini dik tutarak başı yukarıya kalkık, duvara yakın yürümeye çalışıyordu.

"Zarife benim elimi sıkıp işaret parmağıyla susmamı belirtti. Uzaklaşan zavallının ardından bakarken: "Gördün mü, kördü... Çoktan beri doktor olmayı düşünüyorum, biliyor musun? Bizim ailede herkes doktordur, annem, babam, ablam da, Tamerlan da. Göz doktoru olup insanlara dünyanın en büyük karşılıksız nimeti, yaşam ışığı, görme yeteneğini geri vermek istiyorum."

Yıllar geçti. Zarife Aliyeva tıp dünyasında ünlü bir oftalmolog oldu. En önemlisi hastalar tarafından sevilen bir uzman oldu. Büyük kongrelerden birinde o, akademik, tanınmış tarihçi, eski arkadaşı Püste Azizbeyova ile karşılaştı.

"Zarife, 1944 yılında gördüğümüz o kör kadını anımsıyor musun?"

"Her şeyi anımsıyorum. Tüm yaptığım ameliyatları da... Zafer Günü'ndeki görüşmemizi de..."

O gün sabah erkenden bütün Bakülüler Denizkenarı bulvarına akın ettiler. Sanki tüm kent oraya toplanmıştı. Sonralar akademisyen Azizbeyova o günü şöyle anımsıyordu.

"Sanki o gün tüm Bakü deniz kenarındaydı. Birbirini tanımayan insanlar kucaklaşıyor, bayramlaşıyor, ağlaşıyor, akrabalarını, tanıdıklarını anıyorlardı. Biz bu kalabalığın içinden sıyrılarak her zaman gölgesinde oturduğumuz Kukla Tiyatrosu'nun yanındaki ağacın altına geldik. Orada Zarife kara giyimli, kara başörtülü, beyaz saçlı birinin karşısında durdu. Yabancı insanlarla ilişkide çekingen davranan Zarife bu kez kararlı adımlarla kadına yaklaşıp ona sarıldı:

"Anneciğim bu kara başörtüsünü çıkart, bugün bayramdır" dedi. Kadın ağladı. Zarife ona sarılarak sordu: "Yitirdiğin kim? Kocan mı?"

"Yok... Oğullarım... Üç yavrum... Üç ciğerparem..."

Onların yanında uzun boylu bir delikanlı durup sakın ve zarif bir biçimde:

"Ağlama ay ana," dedi.

Bakü'de bu olay, bir aşk destanı gibi anlatılır. Zarife ile Haydar'ın ilk görüşmesi o zaman olmuştu. Son derece güzel, etkileyici hikâyeye inanmak istese de, ne yazık ki bizim genç kahramanlarımız o gün görüşmemişlerdi. Haydar Aliyev, Zarife ile 1947 yılında Kislovodsk'ta tanıştılar. Haydar Aliyev bu karşılaşmayı şöyle anımsıyor:

"Ağabeyim Kislovosk'a tatile gittiğinde beni de oraya davet etmişti... Ben orada hiç kimseyi tanııyordum. Ağabeyimin arkadaşları, tanıdıkları çoktu. Orada gözüme bir kız ilişti ve tanıştık. Sonradan ağabeyimin onların ailesini, babasını çok iyi tanıdığı anlaşıldı. Tanı-

şıklığımızın kısa olmasına karşın, o kız benim yüreğimi titretti...”

Bu karşılaşmadan bir süre sonra Üsteğmen Aliyev’i geleceği olan bir kadro olarak SSCB İstihbarat Bakanlığı’nın Leningrad’taki okuluna Başkanlık görevleriyle ilgili hazırlık kurslarına gönderdiler. Ağabeyine yazdığı mektuplarda Haydar söz arasında “Kislovodsk’ta tanıştığı kız”ın durumu, işi gücü ile ilgili şeyler soruyordu. Hasan, Haydar’ı çok bekletmedi. Çünkü Zarife’nin ağabeyi olan arkadaşı Tamerlan’ın aracılığıyla doktor Aliyeva’nın tıptaki ilk adımları konusunda yeterince bilgisi vardı.

İstihbarat Bilimleri kursunu iftiharla bitiren Haydar Aliyev önce Nahçıvan’a geri döner. Ama çok geçmeden, daha önce de bu konuda yazdığımız üzere, Azerbaycan Devlet İstihbarat Bakanlığı’nın İkinci Şubesine Bölüm Başkanı olarak atanır. Bilmeyenler için açıklayalım: Bu, karşı istihbarat demektir. Şunu da dikkate alalım ki, Bölüm Müdürü 27 yaşındaydı. Akrabaları ve yakınları onun aile kurmasının zamanı geldiğini söyleyip duruyorlardı.

“Ben de aile kurmayı düşünüyordum. Bu doğaldı. Azerbaycan geleneğine göre anne, hısım, akraba kız görmeye gidiyorlardı. Evlenmek için önerilen kızların içinde güzel, alımlı kızlar çoktu. Ama anlaşılan benim Zarife’ye olan duygularım o kadar güçlüydü ki, onunla yeniden görüşmek istedim.”

Haydar bir gün ara sıra telefonlaştığı Tamerlan ile karşılaşır. Hazar kıyısında gezinirlerken Tamerlan arkadaşını evlerine davet eder.

“Seni babamla tanıştırayım. O, sizin oralarda çok bulundu...”

Tıp bilimleri doktoru Aziz Memmedkerim oğlu Aliyev’i daha sağlığında “halk doktoru” olarak adlandırıyor. 30’lu yıllarda Azerbaycan Sağlık Bakanı olmuş, Büyük Vatan Savaşı başladığı dönemde SSCB’nin İran’daki Temsilciliği’ne Başkanlık yapmış, Dağıstan Vilayeti Parti Komitesi’nin Genel Sekreteri görevinde çalışmıştı. O iki kez, 1942 ve 1944 yılında “Lenin” nişanıyla ödüllendirilmişti. 1950 yılında ise Moskova’da bir yıllık kursu bitirdikten sonra onu SSCB KP MK’nin müfettişi olarak atadılar. Parti organlarında bu görev başlangıç noktası olarak görülürdü. Müfettişleri büyük atamalar beklerdi. Elli yaşında olan, Dağıstan ve Azerbaycan’ın parti organlarında

uzun süreli iş deneyimi bulunan bir personeli ileride neler bekliyordu? Alternatifler çoktu. Ancak beklenilmemesine karşın onu Bakü’ye geri çağırdılar...

Tamerlan arkadaşını babasına tanıştırdığında Aziz Memmedkerim oğlu artık bilime geri dönmüştü, “İlmi Tetkikat Ortopediya ve Cerrahi Berpa İnstitutu”nun müdürüydü. Evsahibi konduğu bu ocağın adeti üzere içtenlikle ve güler yüze karşıladı. Çay ikram etti, gülümseyerek Zarife’nin birazdan eve döneceğini bildirdi...

Aziz Aliyev Cumhuriyetin en bilgili insanlarından biriydi. Kültürden, musikiden anlardı. Resmi göreviyle ilgili olmayarak Üzeyir Hacıbeyov, Müslüm Magomayev (Sovyetler Birliği’nde tanınmış şarkıcı Müslüm’ün babası), Azerbaycan Üniversitesi’nin Rektörü Ebulfez Karayev, efsane şair Samed Vurgun, görkemli bilim adamı, Cumhuriyet İlimler Akademisi’nin ilk Başkanı Miresedulla Mirkasimov onunla dost olmuşlardı. Diğerlerinden farklı olarak “Halk Komiseri” Aziz Aliyev’i kürsüde çok görmek mümkün değildi. “Parlak konuşmalar” yapmayı sevmezdi. Somut işle uğraşır; yeni tıbbi hizmetler yaratır, tıp okulları için ana dilinde kitaplar yazar, yetenekli çocukları bulup belli başlı üniversitelere eğitime gönderirdi. 20’li yıllarda Rusya’dan Azerbaycan’a gelmiş olan uzmanların deneyimine dayanarak yeni kurumlar oluşturuluyordu.

Bu uzmanlar arasında Fyodor Nikolayeviç İlyin de vardı. Bakü’de onu “Kadın Allahı” olarak adlandırırlardı. Onun yaşama ilgi duyanların 2005 yılında Bakü’de yayınlanan cepheci yazar İvan Tretyakov’un yazdığı “Kadın Allahı” kitabını okumalarını öneririz. İlgilenenler kütüphanelerde İlyin’in kitaplarını da bulabilir. Bu kitaplar yalnız tıpla ilgili değildir. 1904-1905 yılındaki Rus-Japon savaş cephelelerinden canlı, ayrıntılı haberler yazardı. 1928 yılında ise Moskova’da Teo Eli takma adıyla yazdığı “Yeni Heyat Vadisi” adlı bilimsel, fantastik kısa romanı kitap olarak yayınlanmıştır. Altmışlı yıllarda “Literaturni Azerbaycan” dergisinin Genel Yayın Yönetmeni olan İvan Tretyakov’un önsözü ile bu kitap Bakü’de de yayınlandı. Ama Fyodor Nikolayeviç’in asıl işi doğuma, annelere ve çocuklara yardım etmekte. 1920 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tıp Fakülte-

si'nin Ebelik ve Jinekoloji Anabilim Dalı Başkanıydı. O zamanlar tüm Cumhuriyet'te ancak yirmi jinekolog vardı. Sonradan bu fakültenin çatısı altında kurulan Neriman Nerimanov Azerbaycan Tıp Üniversitesi kırk dönem mezun verdi ve binlerce mezun doktor ünvanını aldı. Onların hepsinde büyük Rus bilim adamı, hümanist Fyodor Nikolayeviç İlyin'in ruhunun bir kısmı yaşamaktadır. Onu Azerbaycan'da halen güzel duygularla anımsarlar.

1942 yılı Eylül ayında Stalin'in Başkanlık yaptığı Devlet Savunma Komitesi'nin kararıyla Aziz Aliyev Dağıstan'a Başkan olarak atandı. Stalin'in imzaladığı belgede şöyle deniyordu:

“Vilayet Parti Komitesi'nin Başkanı N.İ. Linkun görevinden alın sin ve KP MK'nin emrine verilsin.

Yoldaş Aziz Aliyev Azerbaycan KP MK'nin Genel Sekreteri görevinden alınarak Dağıstan Vilayet Parti Komitesi'nin Başkanı olarak atan sin.”

Aziz Aliyev aynı zamanda Mahaçkala Savunma Komitesi'nin Başkanı, 47. Ordunun Askeri Şurası'nın üyesi ve Bakü Hava Hücumunda Savunma Güçleri Askeri Şurası'nın üyeliğine atanır.

23 Eylül 1942'de Dağıstan vilayeti parti komitesinin genel kurulunda KP MK'nin personel dairesinin Başkanı Kiselyov, Aziz Aliyev'i Dağıstan komünistlerine tanıttı. Bugünlerde Alman faşistleri Stalin grad'a ve Kafkasya'ya sokulmaya can atıyorlardı. Moskova'nın temsilcisi Kiselyov kürsüden gürliyordu: “Nasıl oluyor da, Dağıstan'da yüzlerce asker kaçağı, onlarca eşkiya grupları oluşup ahaliyi, üreticileri, partinin çalışanlarını, Sovyet çalışanlarını soyuyorlar. Geçtiğimiz günlerde Komünist (Bolşevikler) Partisi'nin Hasavyurd Bölgesi Parti Komitesi'nin Başkanı yoldaş Lukin, eşkiyalar tarafından öldürülmüştür. Başka bölgelerde de partiye, Sovyet çalışanlarına karşı terör olayları görülmektedir. Eşkiya grupları ve asker kaçakları üretim kooperatiflerimizi dağıtmaktadır.”

Evet, yeni Birinci Genel Sekreteri büyük ve zor bir iş bekliyordu. O, bu işin üstesinden başarıyla çıktı.

Aziz Aliyev üç yılı savaşla geçen altı yıl süresince Dağıstan'a yöneticilik yapmıştı. Bu güzel yerle vedalaştığında büyük bir gururla şöyle

le demeye hakkı vardı: “Bizim kuruluş büyük düzen ve kanunlara kurallara uygunluk, olgunluk, birlik göstererek Büyük Vatan Savaşı yıllarında vilayetin tüm çalışanlarının birliğini sağlayarak, SSCB KP MK tarafından defalarca yüksek mükafatlarla ödüllendirilmiştir.”

150.000 Dağıstanlı gönüllü olarak kızıl ordu saflarına katılmıştı. Onlardan çoğu faşistlerle savaşta öldüler. Onların arasında ünlü Avar şairi Resul Hamzatov'un iki kardeşi, yani şair Hamzat Sadas'ın oğulları da vardı.

Resul Hamzatov, şairlerini dinledikten sonra Aziz Memmedkerimoğlu'nun ona aniden Moskova'da Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde eğitim görmesini önerdiğini anımsamaktadır: “Eğitimi kesinlikle sürdürmelisin.” Resul Hamzatov'un büyük yeteneği Moskova'da belirgin biçimde dikkat çekip daha da geliştirdi.

Büyük olasılıkla Aziz Bey'in evinde Hamzatov ve onun yaşlıları hakkında duyduğu bu olay yıllar geçtikten sonra Cumhuriyet KP MK Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev'i yetenekli çocukları “eyaletten” başkentim eğitim kurumlarına göndermek düşüncesine yöneltti; büyük bir olasılıkla bu kararı kendisi vermişti. Onların bu istekleri üst üste çakışıyordu. Bugün bazı ülkelerde Sovyet ve Rus diplomatları saygı görmüyor. Ama bu gelip geçici, geriye en önemlisi, büyük ve derin anlamda anladığımız okul kalacak. Yeri gelmişken yaşamı Bakü'den başlayan akademik Landau Okulu, akademik İoffe, akademik Alferov okulu gibi...

Sovyetler Birliği'nde en iyi eğitim kurumlarının kapıları Donbas köyünden gelmiş maden ocağı işçisinin çocuğunun da, Azerbaycan'ın ücre köyünden ya da Özbekistan'ın ücre köşesinden gelen gencine de açıktı. Hem de yalvarıp yakarmadan, parasız pulsuz.

Aziz Aliyev'in yaşamı evlatları için en güzel örnekti. Onlardan üçü -Lazife, Tamerlan ve Zarife- tıp doktoru oldular. SSCB'nin en bilgili oftalmologlarından olan Zarife, Azerbaycan İlimler Akademisi'ne üye olarak da seçildi.

Belki bu satırları okuyanlardan bazıları, böyle babası, böyle eşi olan insan nasıl akademisyen olmasın diye düşünür!

Tartışmayalım. Böyle tartışmalı durumlarda tutarlı kanıt, duygu-

sal hoşnutsuzluk, yakınma değil, gerçeklerdir. Buna göre Zarife babasının, eşinin nüfuzundan yararlandı mı, yararlanmadı mı?...

Gözünüzün önünde şöyle bir sahne düşünün: Polonya İçişleri Bakanı'nın iki yardımcısı aileleri ile birlikte Bakü'ye tatile geldiler. Onlara SSCB DTK Başkan Yardımcısı Filipp Denisoviç Bobkov eşlik ediyordu. Protokola göre yüksek rütbeli konukları Cumhuriyetin KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev karşılamalıydı. Ama o yurtdışında görevdeydi. Konuklara kenti Zarife Hanım gezdirir. Programda bölge parti komitelerinden birine ziyaret de vardı.

O, konukları görkemli bir roplantıya götürüp kendisi otomobile bekler.

“Sizi burada bekleyeceğim. Ben ne parti çalışanı ne’de MK'nin üyesiyim” der.

Bu olay etik anlayışının göstergesidir. Zarife Hanım'ın ilişkilerinde temel koşul doktorluk etiğidir. Bu konuda çok düşüncelidir ve çoğu durumlarda da öğretmenlerinden özellikle F.N. İlyin'i örnek alırdı. Doktorluk etiğine adanmış kitabının bir bölümünün başlığı “Fedakarlar güneş gibi gereklidir” der. Fatma Abdullazade yazıyor: “Çehov'un ifadesine başvurması, onun Rus medeniyetine ilgisini belirginleştirmektedir. Tüm yaşamı boyunca Çehov ve Rahmaninov'un yaratıcılığına sonsuz sevgi duymuştu.”

Haydar ile Zarife'nin tanışması, Aziz Aliyev'in gözden düşüğü bir zamana denk gelir. “İktidarın hoşlanmadığı, gözden düşen, kızılan politikacının kızı ve istihbarat biriminin büyük umutlar beslenen çalışanı bu genç insanların yaşamlarını birleştirmek için neler yaptıkları, onların kişisel sırları olarak kalacak” diyordu Fatma Abdullazade.

İyi ki, Haydar Aliyev bu sırrı kendisiyle birlikte götürmedi. Bu duygusal itirafları 2001 yılında filme almış rejisör Vagif Mustafayev'e bir kez daha teşekkür ederiz.

“Zarife'ye olan duygularım giderek güçleniyordu. Onda da bana karşı sıcak duygular uyandırdığını gördüğüm için yazgımı onunla birleştirmeye karar verdim.”

İşyerinde Haydar Aliyev'in, devlet yöneticilerinin hoşlanmadığı

bir politikacının kızıyla görüşüğünü biliyorlardı. Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri “güçlü” M. C. Bağirov'un üstelemeyle Aziz Aliyev'i hükümet üyeliğinden çıkarttılar. Ailesi üzerinde de kara bulutlar gezmeye başladı. Aziz Bey'in eşi Leyli Hacı Cabbar kızı Cumhuriyet KP'nin XIII. Kurultayı'nda temsilci olarak seçilmişti. Sabah giyinerek kurultaya giden Leyli Hanım beklenmedik şekilde eve döndü.

Evdekiler şaşırdı:

“Ne oldu? Kurultay ne çabuk bitti.”

Leyli Hanım gülümsemeye çalışıyordu. “Hayır, kurultay sürüyor... Ama Bağirov beni kovdu... Kartı geri ver! Çık, git, dedi.”

Bu olay fantastik eklemelerle tüm Bakü'de yayıldı. Tanıdıklar, arkadaşlar, hatta akrabalar da Aziz Aliyev ailesinden kaçıyorlardı. Evdeki telefon da gitgide daha az çalmaya başladı.

Haydar Aliyev anımsıyordu:

“Bir kaç gün sonra Zarife Hanımla görüştim.” Biz artık görüşmeyelim” dedi. “Neden?” diye sordum. “Babamı işten çıkardıklarını biliyorsun. Sen istihbarat teşkilatında çalışıyorsun, benim yüzümden zarar görebilirsin. İlişkimizi kesmeliyiz diye düşünüyorum.” Ben itiraz ettim: “İlişkimiz kimin nerede çalıştığına bağlı değil. Ne babanın ne de benim...”

Aramızda içten bir sevgi oluşmuştu. O, beni çok seviyordu, ben de onu. Bu nedenle ona “Sen rahatsız olma” dedim. O ise, “Kendim için değil, zaten babamı işten çıkardılar. Senin için korkuyorum. Senin işini etkileyebilir.”

Haydar Aliyev, durumu Zarife'den daha iyi biliyordu. Zarife'nin babası sürekli izleniyor, telefonları gece gündüz dinleniyordu. Haydar'ın telefonları, Zarife ile konuşmaları da kayda alınıyordu. Bu nedenle de Devlet İstihbarat Bakanı Yemelyanov'un odasına çağırılması Haydar Aliyev için beklenmedik bir şey değildi.

“Biraz iş konuştuk, sonra bana “Sen bu kızla hala görüşüyor musun?” diye sordu. “Evet” dedim.

“Onun babasının tüm görevlerinin elinden alındığını bilmiyor musun?” dedi. “Biliyorum” dedim. “Yoldaş Bağirov'un onunla ilgili çok

olumsuz düşünceleri var” dedi. “Benim bundan haberim yok” dedim.

Bakan, genç çalışanına kariyerine zarar vermemesi için Zarife Aliyeva ile görüşmesini önerdi. Ayrılırken de tehdit etti: “Yoksa bu teşkilatta çalışamayacaksın.”

Devlet Tehlikesizlik teşkilatlarından kovulmak “defterin dürüldü” demekti. Çalışma kartesinde ya da askerlik belgesinde böyle kaydı bulunan insanı hiçbir işe almazlardı. Haydar Aliyev yalnızca görevinden değil, iş yerinden de olabildi. Ailesini de o geçindiriyordu. Annesi, kız kardeşleri onun sorumluluğundaydı.

“Ama her şeye karşın, fikrimi değiştirmedim ve Zarife ile ilişkiyi kesmedim. Bakü, o zamanlar şimdiki gibi çok aydınlatılmamıştı. Gözlerden uzak, kuytu köşelerde buluşurduk.” Haydar Aliyev, bunları söylerken hafifçe gülümsüyordu; gençlik yıllarına dönmekten hoşlandığı duyumsanıyordu.

Çoğu zaman “Gubernator” denilen parkta buluşurlardı. Oндokuzuncu yüzyılda yapılmış bu eski parkta genç çiftlerin yabancı bakışlardan kaçabilecekleri karanlık birçok köşe vardı.

“Parkın girişinde trolleybüs durağı vardı. Buluşmamızı bu durakta ayarladım. Gençtim, cesurdum, hiçbir şeyden korkmuyordum. Görevim gereği tabancayla geziyordum. Zarife ise genç, güzel bir kızdı. Bilirsiniz ki, güzel kızlar her zaman dikkat çeker. Hatta onlara satışan da olur. Trolleybüs durağına gelip onu beklerdim. Sonra parka giderdik.”

Ama genç ajanın hileleri onu General Yemelyanov’un hisminden kurtaramadı.

“Siz neye dayanarak isteklerimizi yerine getirmiyorsunuz?” diye Haydar Aliyev’in yıllar sonra çalışacağı odanın sahibi sordu.

Uzun bir aradan sonra Haydar Aliyev yanıt verdi:

“İş başka, hayat başka. İşimi seviyorum ve siz de beni iyi bir personel olarak değerlendiriyorsunuz. Bence burada rahatsızlık duymak için bir neden yok. Hayatımın ikinci ve belki de daha önemli yanı ailem, duygularım, aşkım. O kızı seviyorum. O da beni seviyor. Ondan nasıl ayrılabilirim? Bunu aklım almıyor. Ona neden olarak ne söyleyebilirim ki? Onu sevmediğimi mi söylemeliyim? Yoksa onunla uyuş-

mayan noktalarımız olduğunu mu söylemeliyim? Teşkilatta kalmak için sevdiğimden ayrılmam gerektiğini söyleyemem.”

Yemelyanov akıllı adamdı ve onu anlamıştı. Ama Haydar yaşında çocukları olan iş arkadaşı Yemelyanov ile İstihbarat Bakanı olarak Yemelyanov farklı insandı. Onun sesi daha da sertleşti:

“Sorununu tartışacağız. Büyük olasılıkla işini kaybedeceksin.”

Kuşkusuz öyle olacaktı. Aziz Aliyev, ardından da akrabaları, çocuklarının arkadaşları uzak soğuk diyarlara sürgün edileceklerdi... Ama 1953 yılının 1 Mart’ında görünmeyen güçler tarihin sayfasını çevirdiler. SSCB’ni ve dünyanın yarısını yöneten adam Moskova’daki yazlığında aniden kendini kaybetti. Korumaları odasına girmeye cesaret ettiklerinde, artık zor nefes alıyordu. Mart’ın başında İosof Visarionoviç Stalin’in öldüğü tüm dünyaya ilan edildi. Dört ay sonra Beria’yı ve onun Cumhuriyet’teki yandaşlarını tutuklayarak mahkemeye çıkardılar.

Azerbaycan’da ise bunlar Mircafer Bağirov ve Devlet İstihbarat Bakanı Yemelyanov’du.

Artık Haydar ile Zarife’nin gizlice buluşmalarına gerek kalmadı.

“Buluşmalarımız yasallaştı.” Haydar Aliyev istihbaratçıların mesleki dilindeki bu sözü gülere kullandı. “İkimiz de mutluyduk. Aşkımın ne kadar derin olduğunu kanıtlamaya gerek var mı, söyleyin? Sevgimiz, aşkımız zor sınavlardan geçti. Bizi ayırmak istediler. Ama direndik. O da, ben de...”

Gerçek aşkın gücüne inancım onaylandı. Bundan sonra otuz yıl mutlu yaşadık. İki güzel çocuğumuz var -kızımız Sevil ve oğlumuz İlham-. Ama ne yazık ki, Zarife Hanım dünyadan çabuk gitti.”

Soğuk, yağmurlu Moskova’ya 1985 yılının o korkunç Nisan gününe yeniden geri döneceğiz. Şimdi ise geriye, Bakü’ye dönelim... Haydar ile Zarife’nin bayram sofrasında konuklar toplanmış çay içeriyor, zamanın en pahalı “Mişka na Severe” şekerlemelerinden tadıyorlardı.

Bir keresinde Zarife, Püste Azizbeyov ile karşılaştığında annesinin durumunu sordu.

“Şeker hastalığı nedeniyle görme yeteneğini hızla yitiriyor” diye yanıtladım. Yanıtım onu etkilemedi. İki üç gün sonra kapı zili çaldı-

ğında gözlerime inanmadım. Kapının ağzında Zarife duruyordu. “İşe gidiyordum... Annenin gözleri konusunda dediklerini anımsadım. Bağışla zamanım çok az ama İzzet Hanım’ın gözlerini muayene etmek istiyorum.”

“Annem Zarife’yi uzun yıllardan beri görmemişti ama ya sesinden tanıdı ya da onun olduğunu duyumsadı. “Kızım, hayırdır?” Zarife Hanım saçları beyazlaşmış annem için elinden geleni esirgemedi. İçinden geldiği gibi davrandı.”

1977 yılında Zarife Aliyeva Moskova’daki Gelmogolts Göz Hastalıkları Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü’nde “Azerbaycan kimya sanayisinin bazı kurumlarındaki işçilerin görme organlarının durumu” konusunda doktora tezini savundu.

Şunu da yeri gelmişken belirtelim ki, Haydar Aliyev ile Zarife Hanım’ın oğlu İlham da o yıl Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’ne girmişti. Moskova I. Tıp Enstitüsü’nde ise onun gelecekte eş olacak Mehriban Paşayeva okuyordu. Zarife Hanım göz ve göz hastalıkları konusunda öyle ilginç konulardan söz ediyordu ki, Mehriban Hanım da o mesleği seçmeye karar vermişti.

Mehriban Hanım, “üzücüdür ki,” diye anımsamakta, “Ben Zarife Hanım ile çok az yakınlık kurabildim. Biz 1983 yılında tanışmıştık. 1985 yılında ise vefat etti. Bu yetenekli ve güzel kadını ben şimdi de büyük bir saygıyla anmaktayım.”

Zarife Hanım profesyonel göz patalojisi sorunuyla yakından ilgilienirdi. Sanayide yeni üretim alanları açılıyordu. Peki bunlar çalışanların sağlığını nasıl etkiler?

Bu konuda RTEA’nın Akademisyeni, Göz Hastalıkları Enstitüsü’nün Başkanı ETT’nin Müdürü Mihail Krasnov anlatıyordu:

“Zarife Azizkızı’nın dikkatini çeken bilim dalının bu durumu biraz da paradoksal bir biçim aldı. Tüm bunlar kanıtlanılmasına gerek duyulmayan gerçeklerdir; görme ve göz konusunda da. Verimli çalışma için göz ve görme yeteneği gereklidir ve çağdaş toplumda bu gereksinin giderek artar. Ama bu alanda yeterince bilimsel yapı yoktu. Zarife toplumsal duyarlılığa sahip olması bu zor ama gerekli alana, kendi yeteneğini adanmasına neden oldu. Onun çabaları sonucun-

da ilk kez profesyonel “görme patalojisi bilimsel araştırma laboratuvarı” kuruldu.

Zarife Hanım’ın profesyonel çalışmaları konusunda uzmanların düşünceleri birkaç sayfada kısaca özetlenebilir. Burada önemli olan salt tıbbi bakış değil, aynı zamanda Zarife Hanım’ın araştırmalarının toplumsal önemi ve kişisel yetenekleridir.

Gelmogolts Göz Hastalıkları Enstitüsü’nün Başhekimi K.V. Trutneva şöyle yazıyor: “Uzun yıllar boyunca Zarife Hanım ile hem iş hem de aile ortamında görüşmek bana kismet olduğu için mutluyum. Rahmetli eşim Profesör İvan İvanoviç Şerbatov, Aliyevler ailesini benden önce tanıyordu. Ondandır Zarife Aziz kızı, Haydar Aliyev ve o zamanlar daha küçük olan çocukları İlyas ve Seva hakkında güzel sözler duymuştum.” Profesör O. Dobromislova birçok küçük ama karakteristik ayrıntıyı anımsamaktadır:

... Dobromislova, Profesör olan eşi ile Bakü’nün yakınlarında, sanatoryumların birinde dinlenirken Aliyevler onları davet ettiler.

“Belirlenen saatte onların evine gittik ve Zarife Hanımı ilk kez o zaman gördüm. Orta boylu, hareketli, sevimli bir kadındı. İri, kara doğululara özgü aydınlık gözlerinde cana yakınlık vardı.”

Dost sohbeti uzun sürdü. Dobromislova’nın eşi Rahmaninov’dan çaldı, çocuklarından konuştular...

“Artık geç olmuştu ve biz akşam yemeğinden sonra gitmeye hazırlanıyorduk. Tam o sırada Zarife Hanım’ın kocası işten geldi. Odaya hızlı adımlarla boylu poslu, yaktıklı bir erkek girdi. Yüzünden çok yorgun olduğu belli oluyordu. Gitmek için acele ettik. İşte o sırada Zarife Hanım gülümseyerek kocasının yanına gitti. Parmakları ucuna kalkarak boyu ondan uzun olan kocasının yanağından zarif bir şekilde öpüp kulağına bir şeyler fısıldadı. Olasılıkla evdeki konuklarla ilgili bilgi verdi. İçtenlikle gülümseyen ev sahibi biraz daha kalmamızı, birlikte Azerbaycan çayı içmemizi rica etti. Tüm aile masanın başına toplandı ve o an bütün aileyi becerikli bir orkestra şefi gibi yöneten Zarife Hanım’ın rolü daha da belirginleşti.”

Birkaç gün sonra Zarife Hanım ailesi ile birlikte Bulgaristan’a yola çıktı. Ardından Dobromislovların da tatili bitti. Yaşlı insanlar o za-

man uçak ya da tren bileti almanın ne kadar zor olduğunu anımsarlar. Kaplıcalarda ve dinlenme evlerinde biletler listedeki sıraya göre satılır, kendi başlarına gelenler ise akşamdan gişelerin önünde sıraya girerdi. Zarife Aliyeva ise Bulgaristan'dan Bakü'deki tanıdıklarına telefon edip Moskovalı konukları için biletlerin onlara zamanında ulaştırılmasını ve yolcu etmelerini söyledi.

Akademisyen N. Puçkovskaya önemli bir ayrıntıyı anımsamakta: "Oftalmologların kurultayında katılanlardan birinin ayağı incinmişti. Onu Bakü'nün en iyi hastahanelerden birine yerleştirdi, konsültasyon için en iyi doktorları çağırdılar. Zarife Hanım, kendi ülkesinden çok uzaklarda yatağa düşmüş bu insanı rahat ettirmek için kendi evinden de ne gerekiyorsa getirdi."

Tanıyanların hepsi Zarife Hanımı güzel sözlerle anmaktadır. Aleksandr Sergeyeviç Dzashov şöyle anımsıyor: "Onu, Aliyevlerin evinde, Bakü'de Zuğulba'da konuk olduğumda tanıştım. Zarife Hanım iyilikseverliği ile seçilirdi. Gerçekten de tıp bilimleri doktoru ünvanına layıktı. Onlar mutlu bir aileydi. Ne yazık ki, Haydar Aliyev 1985 yılı Nisan ayında Moskova'da hayat arkadaşını yitirdi. Onun bu faciadan nasıl sarsıldığını tanıyıyım. Kesin olarak söyleyebilirim ki, Aliyevler ailesinin yetişmesinde, çocukların, doğu bilim uzmanı Sevil'in, Rusya'ya dostluk besleyen, bugün Haydar Aliyev'in işini sürdüren, bağımsız Azerbaycan'a liderlik eden İlham'ın terbiyesinde Zarife Hanım'ın büyük rolü vardır."

En sık gelip giden konuklar, en yakın dostlar bile herhangi bir ailenin yaşamını yalnızca dışarıdan görürler. Yalnız "son ürün" olan çocuklara dayanarak ailenin aslında nasıl olduğu konusunda fikir yürütmek olasıdır. Kuşkusuz, görevleri başında çok zaman geçirdikleri için ne Haydar ne de Zarife çocukların terbiyesine istedikleri kadar zaman ayıramıyorlardı. Çocukları ailede hüküm süren karşılıklı sevgi, saygı, Azerbaycanlı ailelere özgü aile reisine büyük saygı atmosferi terbiye ediyordu. Uzun yıllar sonra babasının yanında serbestçe hareket edip edemediği sorulduğunda Sevil Aliyeva şöyle yanıt vermişti: "Biz, aile fertleri, onun yanında çok da serbest hareket edemedik. Bence bu, bizim ona beslediğimiz büyük sevgi ve saygıdan ileri

geliyordu."

Sevil Hanım, tamamen babasına benzediğini düşünmektedir.

"Size kim yardım ediyor?" diye "Panaroma" gazetesinin muhabiri 1995 yılında ona sormuştu.

"Çocuklarla yalnız kendim uğraşırım, çünkü çocuk için hiç kimse anasının yerini tutamaz" diye yanıtladı Sevil Hanım.

"Herhalde bu özelliğinizi annenizden aldınız. O da güzel bir ev kadını olmuştu."

"Ev kadını tabirini hiç sevmiyorum. Bu tabir, ne bana ne de aneme uymuyor. Annem kendini tamamen bize ve babama adanmıştı. Ama buna karşın o, bilimsel işlerle de, sosyal işlerle de uğraşmak için zaman buluyordu."

"Siz hangi özelliklerinize göre annenize benziyorsunuz?"

Ve Haydar Aliyev ile Zarife Aliyeva'nın kızına layık bir yanıt aldı.

"Ben birçok özelliklerimle aneme benzerim. Aslında annem ile babam birbirlerine karakter olarak çok benzer. Hayatta böyle durumlar çok ender olur. Onun için ben aynı zamanda hem babama hem de aneme benzediğimi şanıyorum. Ben böyle anne-babanın evladı olmaktan gurur duyuyorum."

Aynı sözler İlham Aliyev hakkında da söylenebilir. Onun en çok akılda kalan çocukluk anısı, annesinin sıcak elinden tutup okula gitmesi idi. O daha altı yaşını tamamlamamıştı ve okula götürmeyecekler diye korkuyordu.

Bakü'nün eski parklarının derinliklerinde bulunan 6 no'lu okula gittiklerini annesi her zaman anımsamaktadır. Ve nine olduğunda aynı okula torunu Leyla'yı da götürmeye söz vermişti.

"Annem vefat ettiğinde" İlham Haydar oğlu anımsıyor, "Büyük kızım henüz bir yaşını doldurmamıştı. Kızlarımın babaannelerini görmemelerini büyük kayıp olarak görmekteyim. Annem öldükten sonra benim, aynı zamanda bizim büyük ailenin hayatı çok değişti. Ben eskiden olduğu gibi samimi ve içten gülemiyorum. Yıllar geçmesine karşın, yaşamımda sevindirici olaylar olduğunda, annem bunu göremedi, o şimdi sağ olsaydı çok sevinirdi diye üzülürüm."

... Kaynanası İzzet Hanıma, kendi annesi gibi bakıyordu. 1956 yı-

lının yazında Haydar'ın annesi ağır hastalandığında, o gerçekten üzülmüştü. Hastanede yan odada Samed Vurgun yatıyordu. Çoğu zaman İzzet Hanım'ın yanında Refika kalıyordu. Her gün Haydar, Zarife, onun kardeşi Tamerlan, annelerini ziyaret ediyorlardı.

Bir seferinde İzzet Hanım'ın hep yarı açık duran odasının kapısının kapalı olduğunu gördüler. Samed Vurgun'un bir gece önce öldüğünü, İzzet Hanım'ın duymasını istememişlerdi.

Şefika o zamanlar Lenkeran'da ders veriyordu. Ona, annesinin onu görmek istediğini söylediler. Üç yaşındaki kızını da yanına alan Şefika hızla otobüs durağına gider... Çocuğu hastahaneye götürmeyip arkadaşlarının yanına bırakır. Şefika gittiğinde, Haydar, Celal, Akil, Refika annelerinin başındaydılar. İzzet Hanım Şefika'ya dönüp:

“Kızın nerede, Şefika?” diye sordu.

Şefika'nın yanıtından rahatsız oldu.

“Çocuğun yanına git, çabuk ol! Oradakiler grip oldu, çocuk da hastalanır. Git Şefika, çocuğuna sahip ol.”

Onlar bir daha görüşemediler.

“Son bir ay hep rüyama girerdi” diye anımsıyor Şefika “Sağlıklı, güler yüzlü... Annem gözyaşlarımı siliyordu.”

4. BÖLÜM

“BEN BU SANATI GENÇ YAŞIMDA SEÇTİM”

21 Aralık 1980 - Bakü

Aynı gün yolun öbür yanındaki hüzünlü görünen Pedagoji Enstitüsü'nün öğrencilerinin sinema izlemeye, dans etmeye gitmekten hoşlandıkları Dzerjinski adlı (şimdiki Şehriyar sarayı) kulüpte dans yoktu. Bakü'de herkesin iyi bildiği bu sütunlu, anıtsal binada Cumhuriyetin Olağanüstü Müfettişi ve DTK'nın altmışıncı yılı kutlanıyordu. Ardı ardına siyah renkli “Volga”lar geliyor, içinden yöneticiler iniyordu. Olayı bilenler, Moskova'dan yoldaş Andropov'dan tebrik mektubu geldiğini, konuşmayı Haydar Aliyev'in yapacağını söylüyorlardı.

Öyle de oldu. Önce SSCB'nin MK Politbürosu'nun üyesi, SSCB'nin DTK'nın Başkanı, Orgeneral Y.V. Andropov'un tebrik mektubu okundu. Yuri Vladimiroviç “Düşman özel hizmetlerinin ve diğer düşman unsurlarının parçalayıcı çalışmaları karşılığında politik uyanıklığı artırmayı” öneriyordu. Sonra da MK'si Politbürosu'nun üyeliğine aday, Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev kürsüye çıktı.

Haydar Aliyev antik dönemin mimarisini anımsatan bu muhteşem sütunlu binada çok bulunmuştu. Bu binaya her gelişinde Dzerjinski'nin kenarı çizgili kalın kağıt davetiyesini ilk kez aldığında ne kadar gururlandığını anımsardı. Ne kadar da uzun yıllar geçmiş, hatta teşkilatın adında da biraz değişiklikler olmuştu: Olağanüstü Komisyon -Özel Politbüro Baş İdaresi-İç İşleri Halk Komiserliği-Devlet İstihbarat Bakanlığı-Devlet İstihbarat Komitesi.

Alıştığı üzere kürsüye çıktığında 1200 kişilik salona bir an gözü attı.

“Sevgili Yoldaşlar! Bu yılın Nisan ayında Cumhuriyetimizin vatan-

daşları ülkenin tüm kardeş halklarıyla birlikte Azerbaycan SSC'nin ve Azerbaycan KP'nin kuruluşunun 60'ıncı yılını kutladı. Bu yakınlarda, 20 Aralık'ta Sovyetler Birliği Olağanüstü Komisyonu -SSCB DTK organlarının 63'üncü yılı kutlandı. Bugün ise Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin galibiyetinin ertesi günü kurulmuş Cumhuriyetimizin Olağanüstü Komisyonu- DTK organlarının 60. yılını görkemli şekilde kutlamak için toplandık...

O, eski alışkanlığı üzere konuşmalarını kendisi hazırlar, neredeyse son dakikaya dek üzerinde çalışırdı. Şimdi de yardımcılarının hazırladıkları küçük kağıtları döne döne gözden geçiriyor, eklemeler yapıyor, cümleleri kesinleştirip vurucu sözcükleri seçiyordu.

1980 yılında aynı zamanda onuncu beş yıl sona eriyordu. Ülkenin tarihinde bu beş yıl hiç de başarılı zamanlarından değildi. Ülke ekonomisi çok kötü durumdaydı. Salt ekonomi mi?

Aynı gün, 23 Aralık'ta, ülkede on altı yıl süresince SSCB'nin Bakanlar Kurulu Başkanı olmuş ve birçok umut vadeden reformların sahibi Aleksey Nikolayeviç Kosigin'i son yolculuğuna gönderiyordu. O yılın sonbaharında onu istifaya davet etmişlerdi; iki ay sonra enfarktüs onun yaşamına son noktayı koydu.

Toplantılar, genel kurul ve kurultaylar yapılan salonun duvarları arasında sıralar uzayıp gidiyor, fıkralar anlatılıyor, gündelik kaygılar, günlük yaşamla ilgili konuşmalarla dolu başka bir hayat yaşanıyor. Bu konuşmalarda "Demir Feliks" çelik kasa anlamında kullanılırdı. Ama sözünün ettiğimiz toplulukta bu tür şaka yapanları hemen dışarı atarlardı.

"Bugün bu salonda Azerbaycan ajanlarının tüm kuşaklarının temsilcilerini görüyorum." Aliyev önündeki kağıtlara bakmıyordu; "Arkada ateşli yirmili yıllarda devlet istihbarat organlarında çalışmaya başlamış, otuzlu yıllarda çalışmalarını sürdürmüş, Büyük Vatan Savaşı'na katılmış, istihbaratın güvencesi olmuş insanları görüyorum... Burada istihbarat organlarına savaştan sonra katılan genç ajan kuşağı da var. Bugün hepinize kişisel tebriklerimi, en iyi dileklerimi iletmek istiyorum."

Salonda, bir zamanlar Haydar Aliyev ile istihbarat organlarında

-XDİK, DTN, DTK- çalışmış iş arkadaşları da çoktu. Şaka değil, çeyrek yüzyıl çalışmaya adanmıştı: Bunun da beş yılı Cumhuriyet DTK'nin Başkanı olarak çalışmıştı. Başkanın birinci yardımcısı ve Başkan olmuştu. Bu insanlar ilk Azerbaycan ajanlarından bayrağı alıp sonraki kuşaklara ulaştırmıştı.

Tarihe çok duyarlı yaklaşan Haydar Aliyev, Cumhuriyet Olağanüstü Komisyon-DTK'nin altmışıncı yılı nedeniyle belgelerin ve materyallerin yayımlanmasını önerdi. Kitaba "Azerbaycan Olağanüstü Konseyinin Çalışmaları Hakkında Kısa Bilgi Raporu" (Mayıs 1921-Mayıs 1922) adlı tarihi bir belge de eklendi. Bu belge 28 Nisan 1922 yılında 2.Azerbaycan Sovyetler Birliği Kurultayı'nın katılımcılarına dağıtıldı.

Onun bir kaç sayfasına göz atalım:

"Sovyet hakimiyetinin sürekli olduğu ilk ayda devrim düşmanları Azerbaycan SCB'nin birçok bölgelerinde halk kitlelerini hükümete karşı konuşmaya tahrik etmişlerdi. Gence, Karabağ, Zagatala, Nuha ve Azerbaycan'ın başka bölgelerindeki isyanlar, halk kitlelerinin bilgisizliğinden kendi çirkin amaçları için yararlanan alçak Bey-Han gericilerinin konuşmalarından başka bir şey değil."

Daha sonraki bilgilerden, yeni hükümetin yendiği düşmanlarını boşu boşuna bıraktığı anlaşılıştır. Aynı Ekim Liderleri, devrimden sonra Çarın generallerinin cefakar halka karşı savaşmayacakları sözüne inanarak onları bıraktıkları gibi. Ama beyler sözlerinde durmadılar. Generaller Don nehrine doğru gidip "Beyaz Ordu"yu oluşturmaya başladılar. Azerbaycan'da da böyle oldu.

Cumhuriyet'te salt eşkiyalar tehlike yaratıyorlardı. Eski Türk Subayı Halil Şakirzade Bakü'de oturup "İttihadi-İslam" partisini kurdu. Kitapta Panislamist Parti olarak karakterlendirilen bu kuruluş bazı yerlerde parti şubeleri kurarak isyanlar hazırlıyordu. İlk önce "Sovyet Azerbaycan'ının görkemli Türk liderlerini öldürmek ve her yerde karışıklık yaratarak tüm Cumhuriyet'te isyan çıkartmak" istiyordu. "Artık bir isyan planı vardı ve öldürüleceklerin listesi yapılmıştı." Ama suikast ortaya çıktı. 2 Haziran 1921 gecesi ajanlar suikastçıları tutukladılar.

“Aliyev” Azerbaycan’da çok yaygın bir soyadıdır. Daha ilk ajanların arasında da Babaeli Yoldaş oğlu Aliyev adlı Bolşevik usta vardı. O, ilk savaş sınavından 1907 yılında Bakü’de grev zamanı geçmişti. O zaman Çar polisi, parayla tutulan zorbaları işçilerin üstüne baskın yapmaya zorlar, RSDFP (*) Kent Komitesi Müslüman yoldaşlarını işçilerin yardımına gönderirdi. Onların arasında Baba Aliyev de vardı. Devrimden sonra o ajan oldu.

Halka inanan birçok insan, Azerbaycanlılar, Ruslar, Gürcüler, Ukraynalılar, başka ulusların temsilcileri istihbarat organlarına katıldı. Bakü’de neredeyse tüm ulusların temsilcileri yaşıyordu. Yıllar sonra da Azerbaycan’da örneğin, Olağanüstü Hal Komitesi’nin Başkan Yardımcısı ve İcra Şubesi Müdürü Kaberkorn’u anımsarlar.

S. M. Kirov artık Leningrad’da (Vilayet PK’nin birinci Genel Sekreteri, MK Politbüro’sunun üyesi olarak) çalışırken ulusçu Alman olan bu yoldaşı resmi yazılarının birinde şöyle betimliyordu: “Bu kağıdı sunan yoldaş Kaberkorn eski parti üyesi, iyi bir çalışandır. Kafkaslarda, Bakü’de, Tiflis’te savcılık vs. alanlarında çalışmıştır. Yineliyorum: İyi bir çalışandır.”

Moskova’nın “Dom na Naberjnoj”u gibi Bakü’nün de “Deniz Kenarı” diye adlandırılan ünlü binası var. Moskova’daki bu can sıkıcı bina ev olarak kullanılır ve Yuri Trifonov’un aynı adlı romanında bu konudan söz edilir. Zamanında Kremlin’e bakan bu evde yaşayanların çoğunluğu otuzlu, kırklı yıllarda kıyımın kurbanı olmuşlar.

Bakü’de, “Deniz Kenarı”nda DTK’nın bulunduğu aynı binada Haydar Aliyev neredeyse yirmi beş yıl çalışmıştır. Ama o bu binaya gelmeden önce bu bina hakkında oldukça kötü sözler söylenirdi. Her ülkeye gerekli olan devlet istihbarat sistemi farklı düşüncelere sahip insanları acımasızca izler, sık sık kıyımlara uğrattırdı. Bu konuda birçok basılı yayında, açıklanmış gizli belgelerde ve anılarda bilgi verilmiştir. Kuşkusuz Azerbaycan da istisna değildi.

1956 yılında Bakü’de mahkemede halka açık duruşma vardı. Azerbaycan’da 1937-38 yıllarında yapılan kıyımların suçluları yar-

* RSDFP: Rusya Sosyal Demokrasi İşçi Partisi

gılanıyordu. Duruşma açık diye adlandırılrsa da Haydar Aliyev’in anımsadığına göre, Dzerjinski adlı kulübe “salt özel izni olanlar” katılabiliyordu. Karşı istihbarat şubesinin lideri (1953 yılının sonlarında atanmıştı) olarak onun da izin belgesi vardı. Mahkemede insanların tüylerini ürperten, korkunç itiraflar yapılıyor, arşivlerdeki gizli belgeler okunuyordu. Sonra onları yine ört bas ettiler. İnsanlar ise gerçeği bilmek, haksız yere suçlanıp yok edilen yakınlarının, sevdiklerinin adlarını temize çıkarmak için can atıyorlardı.

15 Temmuz 1997, Bakü

“Genç uzman olarak 1937-38 ve sonraki yılların arşiv materyalleriyle karşılaştıkça kendi kendime sorardım: Sovyet iktidarını devirmeye çalışan bu komünizme karşı olan ulusçu gruplar kimlerdi? Onların bir kısmı tutuklanmış, öldürülmüş ya da Sibirya’nın dondurucu soğuşunda ölmüşlerdi. Ama bir kısmı tutuklanmamıştı. Arşivde onların adları komünizme karşı olan ulusçu grup ve kuruluşların üyelerinin listesinde bulunuyordu. Bu insanlar Sovyetlere karşı idilerse, neden tutuklanmadılar diye düşündüm. Böyle değilse, o zaman neden adları bu listedeydi? O kadar kanunusz işler vardı ki, anlamak zordu.”

Gündelik notlara benzeyen bu sözler büyük haksızlıkla karşılaşıp, zıtlıklar düğümünü çözmeye, neden ve sonucunu araştırmaya çalışan bir insanın acı itiraflarını anımsatır. Gerçek de buydu... Başkan olarak Haydar Aliyev tek başına değil, dinleyicileriyle, Azerbaycan İstihbarat organları çalışanlarıyla birlikte gerçeği ortaya çıkarmaya çalışıyordu. 1997 yılında özel emriyle 28 Mart’ı Azerbaycan Cumhuriyeti Milli İstihbarat çalışanlarının mesleki bayram günü ilan etti.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin İstihbarat Kurumu 28 Mart 1919 yılında kurulmuştu. Ve şimdi bugün Milli İstihbarat organları çalışanlarına, onun için “gençlik yıllarından çok aziz ve ilginç olan meslek” sahiplerine dönerek düşüncelerini dile getiriyor, onları birlikte düşünmeye ve çalışmaya çağırıyordu.

“Eski NKVD (*)-Halk Dahili İşler Komisarlığı'nın (**) en büyük hatalarından biri, orada çalışanların çoğunun dar görüşlü olmasıdır. Düzenlen başka hiçbir şey onları ilgilendirmiyordu. Çoğu edebiyata, medeniyete, müziğe, tarihe uzak insanlardı. Bu konularda bilgisi olmayan insanlar, istihbarat hizmetinin çalışanı da olamazlar. Bilim adamı ve yazarı Salman Mümtaz'ın işiyle ilgili materyal arayıp bulmaya çalışıyordu. NKVD'deki yaşlı meslekdaşlarından biri ona, Salman Mümtaz'ın, Hüseyin Cavid'in evlerinden alınan kitaplarının hapishanedeki iç bahçede nöbetçiler tarafından yakılmasına tanık olduğunu söyledi. Bu vahşetin karşısında çaresiz kaldı... Biliyorsunuz ki, istihbarat hizmetinde çalışan salt ajan değildir. O entelektüel olmalı, hem şairle hem besteciyle hem bilim adamıyla hem de sade vatandaşla iyi ilişki kurmayı becerebilmelidir. Yoksa beyazı siyahtan, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıramaz.

...1950 yılında genç ajan Haydar Aliyev büyük Azerbaycan Milli İstihbarat Bakanlığı'nın arşivinde şimdi de “Azerbaycan SSCB'nin ceza kanununun 68, 72, 73'üncü maddelerine göre suçlu bulunan Hüseyin Cavid'in 29438 sayılı işi” saklanılmaktadır. Alınan ifadelerin, yüzleştirilmelerin steno kayıtları, protokolleri ve çeşitli mektuplarla dolu olan bu dosya bir zamanlar Cumhuriyet DTK'nin Başkanı olan Haydar Aliyev'in masasının üstüne konulmuştu. Biz mektupların, protokollerin sayfalarını teker teker çeviriyoruz ve büyük Azerbaycan şairin feci yazgısını Haydar Aliyev'in gözü önünde nasıl canlandırıldığını görüyoruz.

“27 Mayıs 1937

Hüseyin Cavid 1892 yılında doğmuş. Azerbaycanlıdır. Tarafsızdır. Bir zamanlar, 1918 yılında “Müsavat” Partisi'nin üyesi olmuştur. Üniversite eğitimini Türkiye'de yaptı. Müsavat hakimiyeti döneminde müsavattı “Yeşil Kalemler” edebi derneğinin üyesiydi. Şairdir. Tiyatro Teknikum'da ders vermektedir. Azerbaycan Devlet İstihbarat

* NKVD: *Narodnyy Komissariyet Vnetrennib Del (Halk Komiserliği - Sovyetler Birliği'nin çeşitli meselelerini idare eden devlet birimi - Sovyetler Birliği'nin gizli polis teşkilatı OGPU ve Çeka'nın yerini alan Devlet Güvenlik Baş Müdürlüğü (GUGB) NKVD'nin en çok bilinen bölümüdür.*

** Halk Dahili İşler Komisarlığı: İçişleri Bakanlığı

Komitesi Devlet İstihbarat İdaresi'nin 4. şubesi'nde toplanan bilgiler göre Hüseyin Cavid bir takım müsavattılarla karşı devrimcilerle ilişkisi olmuş, onlarla bu konuda sohbetler yapmıştır.”

Bunun arkasından sorgu hakimi daha önce tutuklanmış ve sorgulanmış kişilerin, tanıkların ifadelerine dayanmaktadır. “Pantürkizm teşkilatının üyelerinden benim tanıdıklarım bunlardır: ...9. yazar Hüseyin Cavid...” Her bir suçlamanın altında herhangi bir kimsenin soyadı var. Ama biz bu ifadelerin bu tutuklulardan hangi vahşi yöntemlerle alındığını bildiğimiz için bu adların üstünde durmuyoruz.

“Bu yazılanlara dayanarak -sorgu hakimi kararı açıklar- Hüseyin Cavid'in tutuklanmasına ve kanunsuz davranışları nedeniyle celp olunmasını kanuna uygun görmekteyim.”

Cavid, adının karşısına konulan kara işaretten habersizdi. Şiir yazıyor, çocuklarını, oğlunu ve kızını, deniz kenarına gezmeye götürüyordu. Yazarlar Birliği'ne daha ender uğradı. Orada her zaman biri yok olurdu.

31 Haziran 1937'de onu da alıp götürdüler.

Tutuklu formunda meslek sütununda şöyle yazıyordu: Şair.

Bu Allah vergisini, talihin verdiği misyonu ondan hiç kimse alamazdı. Hatta “Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyelerinin ve adaylarının genel kurulu” bile...

Meslekdaşlarının hepsi “Azerbaycan Yazarlar Birliği'ne bir takım müsavattı, pantürkist, milliyetçi, karşı devrimcilerin girdiğine” dair ifadeye imza attılar. “İnsan Kalbinin Mühendisleri” Hüseyin Cavid'ten başka daha on kadar meslekdaşlarını istemedi. Genç şair Samed Vurgun'a ise “milliyetçi ve sosyal yönden yabancı unsurlarla ilişkilerini tamamen kesmesi ve kendiliğinden kuşku çekici işleri bırakması” önerildi.

Sorgu hakimleri sık sık değişiyordu. Neredeyse her bir protokol başka başka el yazılarıyla doldurulmuş oluyordu. Anlaşılan, işin başında olan yöneticilerin kendileri de sık sık “halk düşmanı” kategorisine katılıp cezalandırılıyorlardı.

5 Haziran 1937, Sorgulama Protokolundan

“Soru: Soruşturmalar sizin karşı devrimci, milliyetçi teşkilatın üyesi olduğunuzu belirlemiştir. Bunu itiraf ediyor musunuz?”

Yanıt: Kesinlikle red ederim.”

Artık ünlü şair olan Hüseyin Cavid 1914 yılında Tiflis'deyken onu bir olayla ilgili olarak jandarmaya çağırmışlardı. Yirmi beş yıl sonra XDİK'nin (*) sorgu hakimleri bu olayı da tarihin derinliklerinden bulup çıkarmışlardı.

“Soru: Yineliyorum, Tiflis jandarmasındaki Çar Muhafaza İdare-si Başkanı size hangi istihbarat emirlerini vermişti?”

Yanıt: Tiflis jandarmasının Başkanı bana casuslukla ilgili hiçbir emir vermedi.

Soru: Siz tüm sorgulama boyunca komünizme karşı savaşta milliyetçi teşkilata üye olduğunuzu reddediyorsunuz. Peki, şimdi bundan sonra gerçeği söyleyip soruşturmaya yardımcı olacak mısınız?”

Yanıt: Yinelirim ki, ben Hüseyin Cavid, karşı devrimci hiçbir teşkilatın üyesi olmadım.”

Sorgu hakimi yüzleştirmeler zamanı yazılmış olan ifadelere dayanarak üsteler: “Doğrusunu söyleyin.” Cavid umursamaz şekilde kendini savunur: “Ben hiçbir zaman karşı devrimci bir teşkilatın üyesi olmadım. Benim 1926 yılına dek yazdığım yapıtlarda bazı hatalar oldu; bunu itiraf ediyorum: 1-Ben yapıtlarımda Sovyet gerçeğinden uzak oldum; Sovyet konularından yararlanmadım. 2-Yapıtlarımı halk kitlelerinin anlamadığı dilde yazdım. 3-Sovyet Partisi çalışanlarının Sovyet gerçeğini yazmak konusundaki önerilerini reddettim. Bu hataları itiraf ediyorum. Ama son yıllar bu hatalarımı gitgide düzelttim.”

Protokol tutanaklarının kenarına soruşturma sırasında yılmayan, gururunu koruyan Cavid'in yanıtları kırmızı kalemle yazılmıştı. Olasılıkla sorgu hakimleri ya da savcının kendisi böyle bir sahtekarlığa göz yumuyordu. Kuşkusuz bu kayıtlar, bu belgenin “24938 numaralı işin” tarihi öneme sahip olduğu zamanlarda yok edildi. Bu

*.XDİK:SSCB Halk Dabılı İşler Komisarlığı (İçişleri Bakanlığı)

belgeye 1952 yılına kadar bazı sorgulamalar için hala başvuruluyordu. 21-23 Haziran 1952'de Nahçıvan Özerk Vilayeti'nin Ordubad Bölgesi DTK'nin Başkanı A. G. Efendiyev tarafından da incelenmişti. Kayıt defterinde şöyle yazmaktadır:

“Bizim ajanın bu işle ilgili geçmişini kesinleştirmek için arşivden alınmıştır. Kayıt: Bizim ajan bu işte gözükmüyor. Soruşturma yapıldı.”

Hüseyin Cavid hiç kimseyi suçlamamış, hiç kimseyi satmamıştı. Tüm suçlamaları da reddetmişti. Hem politik hem de “onun yapıtlarındaki tümüyle karamsar pesimizm, tutkulu egoizm” gibi edebi suçlamaları...

9 Mayıs 1938

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet savcısı ve özel işler için vekil olan Pinkis'in kararından:

“Soruşturmalar sonucunda karşı devrimci müsavatchi cephede duran Hüseyin Cavid, Bakü karşı devrimci milliyetçi gizli teşkilatın üyesi olduğu ve bu teşkilatın faal bölümüyle sık ilişkide bulunduğu belirlenmiştir... Edebiyat ve dram sanatı alanında Sovyet konularını yadsıyarak pratikte karşı devrim çalışmasında bulunmuştur...”

Yapılan suçlamalar üzerine Hüseyin Cavid kendini suçlu görmese de, tanıkların ifadeleri ile suçlu olduğu meydana çıkmıştır. Buna göre de Hüseyin Cavid'e karşı Azerbaycan SSCB'in ceza kanununun 72-73'üncü maddelerine dayanarak, ileri sürülen suçlamaları kanıtlanmış görmekteyim ve SSCB'nin XDİK'nin Özel Komisyonu'nda bakılmak üzere gönderilmesini onaylıyorum.”

Anlaşılaacağı üzere, iş artık bitmişti. İleride yalnızca “üçlük” (*) ve hüküm kalmaktadır. Ama suçlananın inat ettiği görüldüğü için, bu, sorgu hakimini rahatsız etmiş ve iş, bakılmak üzere yeniden soruşturmaya gönderilmiştir.

*.Üçlük: Üç askeri bakimden oluştuğu için “üçlük” olarak adlandırılan ve anında karar veren yargılama sistemi.

8 Mart 1939

“DTI'nin (*) 2. Şubesi'nin Başkan Yardımcısı Devlet İstihbarat Teğmeni S. Memmedov: “Hüseyin Cavid karşı devrimci teşkilatın üyesi olmakla ve genç Sovyet yazarlar arasında karşı devrimci, milliyetçi propaganda yapmakla, ortaya çıkarılmış milliyetçi karşı devrim teşkilatının liderlerinin açıklamalarına göre yabancı devletlerden birisi için casusluk yapmakla suçlanmıştır. Buna göre de suçluya ek suçlamalar ileri sürülmüş ve hapis kararı geçerli sayılmıştır.”

11 Mart'ta Hüseyin Cavid'in eşi Müşkünaz Hanım'a kocasından hapsedilirken alınan paralar verilmektedir: Sovyet üretimi olan altı adet bir manatlık madeni para ve on sekiz adet elli kapiklik madeni para. “Toplam on beş manat.”

Daha sonraki soruşturmada sorgu hakimi bu konuda Cavid'e bilgi verir. Ama daha önce ona soruşturmanın sona ermesiyle ilgili protokol verilir.

“Müvekkil, yasalara aykırı hareketleriyle ilgili yüz iki sayfalık belge bana sunuldu ve ben bu belgelerle ilgili bilgi sahibi oldum diye kaydetmektedir. Soruşturmaya başka bir şey eklemek istemedi. Casusluk çalışmalarında bulunduğu da kabul etmedi.”

Bu ifade, “Casusluk çalışmalarında bulunduğu kabul etmedi” her sayfada yinelenmektedir.

Hüseyin Cavid'in yaşam felsefesini onaylayan bu ifade 2 Haziran 1939'da yapılan mahkemede de onun tarafından yineleni: Mahkeminin kararı : “4 Haziran 1937 tarihinden başlayarak sekiz yıl süresince islah emek kurumlarında cezasını çekmelidir.”

Kararı duyan Müşkünaz Hanım KP MK'ne ve SSCB Yüksek Mahkemesi'ne mektup yazdı. Ona yanıt verdiler:

“Hüseyin Cavid haklı olarak suçlanmaktadır ve şikayetler kabul edilmemektedir.”

O, dünyadan kocasının akibetinden habersiz göçtü. Stalin'in ölümünden bir yıl sonra, politik tutuklular hapishaneden serbest bırakıl-

dıktan sonra şairin kızı Turan Cavid DTK'ne mektup yazarak, babasının durumunu sordu. “24938 sayılı işin kayıt belgelerinde şöyle bir not da var: “Turan Cavid'in babasının durumuyla ilgili bilgi istemesine göre...”

Belki de Yüzbaşı Haydar Aliyev bu konuyu özellikle o zamanlar açmıştı. Büyük şairin temize çıkmasına bir yıldan biraz daha fazla zaman kalmıştı. 23 Şubat 1956'da onunla ilgili çıkartılan karar iptal edilmiş ve Cavid de binlerce günahsız cezalandırılan mahkum gibi ölümünden sonra aklanmıştı.

O günlerde Haydar Aliyev ilk kez Hüseyin Cavid'in cenazesinin vatana geri getirilmesini düşünmüştü.

Haydar Aliyev, Cavid'in birçok şiirini ezbere bilirdi. Ömer Hayyam'dan Azerbaycan Türkçesi'ne yaptığı çevirileri de çok değerli bulurdu. Aynı adlı dramda Cavid, filozof ve şair olan kahramanın diliyle acı ve etkili sözler söylemekteydi:

“Ben insanlara ışık saçan peygamber olabilirdim.”

Hüseyin Cavid'in “Hayyam” dramı 1935 yılında yayınlanmıştı. Belki de Cavid peygamber gibi kendi yazgısını görmüştü.

“Kuşkusuz” diye devam ediyor Haydar Aliyev “Bu cahil insanlar Salman Mümtaz'da olan o nadir kitapların ne olduğunu nereden bileceklerdi? ...Hüseyin Cavid'i, Ahmed Cevad'ı, Mikayıl Müşfik'i sorgulayanlar, onların düzeyine çıkabilirler miydi? Hayır! Çünkü onların çoğu cahildi...”

Biliyorsunuz ki, tüm bunları, bazen çok dar görüşlü çağdaşlarımız da rastlandığı için anımsıyorum. Onlar kaba ve medeniyetten uzak olurlar. Yüksek konularda bulduklarında onlara her şey için izin verildiğini sanıyorlar. Ama görev insana hiçbir şey vermez, salt sorumluluk verir. Kalan her şey, onun aklına, bilgisine, kültürüne bağlıdır. Tüm bunlara sahipse, o görev sorumluluğunu devletin yararı için kullanacaktır. Yoksa yalnızca insanları mutsuz eder.”

İşte bu “dar düşünceli” vatandaşlar, daha önce Cumhuriyet DTK'nın Başkanı, sonra da MK birinci Genel Sekreteri'ne radikal muhalifleri sürgün etmeyi, ünlü bir şairi tutuklamayı, daha birçok kimseyi sürgün etmeyi önerdiler... Aliyev buna olanak tanımadı, bir-

* -DTI: Devlet Teblihesizlik İdaresi-Devlet İstihbarat Teşkilatı.

çok yetenekli insanı, Azerbaycan'ın şimdi övündüğü sanatçıları izlenmekten kurtardı.

Bu sıralarda Moskova'da, Leningrad'da "radikaller"le, Kiev'de "milliyetçi"lerle nasıl savaşıldığını anımsayalım... Örneğin, şair Vasil Simonenko Azerbaycanlı sanatçılar gibi korunmaktan yoksundu. Hatta Oles Gonçar gibi sanatçıyı "zamanla" herkes gibi olmaya zorluyorlardı. Burada ise onlarla uğraşmadan, dikkatle, sabırla, yaralı yerlere dokunan söz ustalarını, aydınları dinliyor, dostça önerilerde bulunuyorlardı...

1969 yılında Haydar Aliyev'in önerisiyle "İzvestiya" gazetesinin Türkiye, İran ve Afganistan muhabiri Azad Şerifov'u Azerbaycan KP MK'nin Kültür Şubesi Müdürü görevine atadılar.

Haydar Aliyev ilk karşılaşmada ona:

"Azad, biz seni Bakü'ye rastgele çağırmadık. Cumhuriyetlerde MK'lerinin kültür şubeleri kurulmakta. Biz kimi atayacağımızı çok düşündükten sonra senin adaylığın üzerinde durduk. Tiyatroya yakın bir ailenin içinde büyüdün, müzik ve edebiyat alanında iki yüksek eğitim aldın. Mirze İbrahimov, Resul Rza, Süleyman Rüstem, İmran Kasimov ile iyi ilişkilerin olduğunu da biliyorum. Kara Karayev, Fikret Emirov, Niyazi, Tevfik Kuliyev, Tahir Salahov'u yakından tanıyorsun. Şimdi onların hepsi şöhretlerinin zirvesindedir, Azerbaycan'ı tüm dünyaya layık olduğu biçimde temsil etmektedir. Senin görevin, bizim yetenekli gençlerimizin yetişmesine yardımcı olmaktır..."

Yazarlar, besteciler, ressamlar ve tiyatro sanatçılarının yeni kuşağı yetiştirmektedir. Örneğin, İbrahimbeyov kardeşler, Anar, Elçin, Yusif Sameğoğlu, Fikret Koca, Arif Melikov, Hayyam Mirzezade, orkestra şefi Rauf Abdullayev, yönetmen Eldar Guliyev... Onlara yardımcı olmamız gerekir. Yazarların, ve şairlerin kitapları çıkmalı, dramaturgların piyesleri sahneye konmalı, genç ressamların sergileri açılmalı, tiyatrolarda ve sinemalarda baş rollere aktörler daha cesaretle çıkartılmalıdır. Senin görevin bu olacak, bu konuda senden umutluyuz."

Azad Şerifov Cumhuriyet KP MK'nde on yıl çalıştı. Ardından Aliyev'in üstelemesiyle Azerbaycan Devlet Sinema Komitesi'ne Başkanlık yaptı. Şimdi Siyasal Bilgiler Koleji'nin öğretmeni olan Profesör Şerifov anılarında o yılları ayrıntılı biçimde anlatır. Biz onun ani-

larından yalnızca karakteristik olan bir epizodu almak istedik:

"Ünlü Azerbaycanlı dramaturg Anar "Şehrin Yay Günleri" adlı komedisini yazar. Burada Cumhuriyetin yüksek eğitim kurumlarında yer edinmiş rüşvetçileri satirik komik olarak yansıtmıştı.

Azad Şerifov anımsıyor:

"Piyesin aleyhine "Glavlit"(*) konuştu. Onlar eleştiriyi "yumuşatmayı" önerdi. Ama ne yazar ne de rejisör bunu kabul etmedi. Gala günü geldi. Biletler satılmıştı. "Glavlitin" onayı ise henüz alınmamıştı. Üstelik her zaman konuşarak anlaşmıştık bu idarenin müdürü de kent dışındaydı. Peki ne yapalım? Bizde edebiyat bölümünün müdürü Hayrulla Aliyev'le birlikte sorumluluğu üzerimize alıp, "glavlitin" onayı alınmadan galanın yapılmasını kararlaştırdık. Gala büyük başarı sağladı. Bir kaç gün sonra Haydar Aliyev telefonla arayarak, Azdrama'da (***) ne olduğunu sordu. Ben durumu ona anlatıp bir sonraki oyuna onu davet ettim.

Haydar Aliyev, tiyatroya eşi ile birlikte geldi. Oyundan sonra adeti olduğu üzere sahne arkasına geçti. Aktörler onu bekliyorlardı. Biz Anar ile birlikte onun arkasından gidiyorduk ve birden aktörlerin gülümseyip alkışlamaya başladıklarını gördük... O, yazarı, rejisörü, tüm çalışanları yaşantımızdaki eksiklikleri eleştiren güzel oyun nedeniyle kutladı. Bana dönüp "Bu piyesi Rusça'ya da çevirin ki, Bakü'de Rusça konuşan halk da onu izlesin" dedi."

Azad Şerifov, Haydar Aliyev'in edebiyat, tiyatro, sinema, müzik ya da resimi mi daha çok sevdiğini söylemekte hala güçlük çekmektedir; kuşkusuz ki, edebiyatı. "Her şeyden önce söz orada yaratılmaktadır." Bununla birlikte tiyatroyu seven bir insandı. Zarife Hanım ile Bakü'deki tüm tiyatro galalarına gitmekten hoşlanırdı. Oyundan sonra da aktörlerle, rejisörlerle konuşurdu."

O yıllarda Bakü'de Opera ve Bale Tiyatrosu, Dram Tiyatrosu onarıldı. Musikili Komedi ve Gençler Tiyatrosu da yeniden inşa edilmiş, Şeki'de, Sumgayıt'ta, Ağdam'da da tiyatro binaları onarılmıştı...

* Glavlit: Sovyet döneminde edebiyat yapıtlarını sansürden geçiren kişi.

** Azdrama: Azerbaycan Devlet Akademik Dram Tiyatrosu

Azad Bey devam ediyor:

"Ayrıca Haydar Aliyev'in ulusal sinema sanatımızın gelişmesine ne kadar büyük önem verdiğini söylemeliyim.:

Bakü ve Moskova'daki engellere karşın "Bir Cenub Şehrinde", "İstintak" adlı filmler onun yardımıyla gösterime girdi.

Onun desteği ve yardımıyla "Azerbaycanfilm" stüdyosunda "Babek", "Nesimi" gibi popüler tarihi filmler, Üzeyir Hacıbeyov'dan söz eden "Uzun Ömrün Akortları" gibi etkileyici filmler çekildi. Seyirciler bu filmleri hala severek izlemektedir."

"Bugün büyük gurur duyarak söyleyebilirim ki, Cumhuriyetin DTK' de ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri olduğum zaman Azerbaycan halkının ulusal çıkarlarına ters düşen hiçbir adım atılmamıştır."

Haydar Aliyev bu sözleri ilk kez Cumhuriyet DTK çalışanlarının mesleki bayramı kutlandığı görkemli toplantıda söylemişti. Onların (Aliyev ile Andropov'un) ilk karşılaşmaları 1967 yılında olmuştur. Haydar Aliyev Cumhuriyetin DTK'nın Başkanıydı. Andropov'un yardımcısı olarak atanmış Semyon Svigun'un yerine geçmişti. Ajanların arasında iradeli, azimli lider, birçok parlak keşif ve karşı keşif işlerinin düzenleyicisi olarak tanınıyordu. Bir yabancı ajanın ("Duel") bizim tarafa geçmesini, Amerika'nın "Douglas" uçağıyla Azerbaycan arazisine girmiş ve paraşütle atıldıktan sonra yakalanan yabancı "konukların" hangi yuvanın "kuşu" olduklarını açıklaması ve birçok yabancı ülkede gördüğü başarılı, gizli görevleri örnek verilebilir.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan DTK'nin Başkanı olduğu zamanlar üzerinde çalışıp hazırladığı ve yerine getirdiği çok sayıda işlerden ikisinin, "Alagöz" ve "Naturalist" üzerinde ayrıntılı olarak durmak istiyoruz.

1955 yılında Azerbaycan ajanları batı ülkelerinden birinin casusu- nu açıkladılar. Bu insanın yaşamını değerlendiren, onun yabancı istihbaratla işbirliği etmesini samimi olarak kabullenmesini, Sovyet devleti karşısında günahını temizlemek istemesini dikkate alan Yüzbaşı Haydar Aliyev "Sabir"den kendi amaçları için yararlanmak kararına varmıştı. Böylece "Alagöz" işlerinin fikri doğmuş oldu. Onun

düşüncesine göre "Sabir" yabancı ülkeye "kaçıp" orada bir kaç özel emri yerine getirmeliydi.

1956 yılının Ağustos'unda onu yabancı ülkeye yolladılar. Orada "Sabir" tüm sınavlardan başarıyla çıktı ve onu, Sovyet tarafına, esas olarak da Kafkasya'ya gönderilmek üzere ajanlarının yetiştirdiği okula gönderdiler. Onu iki yıl sonra görevle Erivan'a yolladılar. "Sabir" Erivan'ın parklarından birinde yabancı bir ajanla görüşüp diğer meslekdaşlarıyla buluşmak için iki gizli "nokta" kararlaştırmalıydı. Plan düşünüldüğü gibi yerine getirildi. Bu seferden sonra o, bir daha yabancı ülkeye gitmedi. "Alagöz" operasyonu başarıyla sonuçlanmıştı.

"Naturalist" adı altında kayda geçen gizli operasyonu ise Azerbaycan DTK'nin Müdür Yardımcısı Albay Haydar Aliyev 9 Eylül 1965'te onaylamıştı. "Naturalist" lakabı, Batı Almanya'dan gelen bir turiste doğaya gösterdiği sınırsız ilgiye göre verilmişti. Onun İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın istihbarat organlarında çalıştığı anlaşılmıştı. O, Sovyetlerin ekonomisinin analiziyle ilgilenmiş, İngiltere'ye karşı istihbarat çalışmalarına katılmıştı. Kuşkusuz ki, profesyonel istihbaratçı eski binbaşının ezeli düşmanı olan Sovyetlere hangi şekilde hizmete alındığı bizim sohbet konumuzun dışında kalmaktadır. Yalnızca şunu belirtelim ki, "Naturalist" Almanya'ya gitmeden önce bize bazı ilginç bilgiler vermişti: Örneğin, Batı Almanya'daki yeni tank modelleri konusunda; Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki İngiltere askeri güçlerinin durumu hakkında; faşist Almanya'nın istihbarat idarelerinden çağdaş Almanya istihbarat idarelerine çalışmak için geçen personel hakkında. Eve dönen "Naturalist" uzun süre değerli bilgiler aktarmaya devam etti.

Burada sözünü ettiğimiz yalnızca iki olaydır. Ama böyle onlarca, yüzlerce operasyon vardı. Böyle operasyonlarda profesyonel ajan Haydar Aliyev'in birçok değerli özelliği ortaya çıkmıştı -psikolojiyi tam anlama, insanı kendi tarafına çekme- becerisi. Kuşkusuz onun kendisi de bu operasyonlar zamanı büyük riskle karşı karşıya kalıyordu. Kendi tarafına çektiği ajanın başarısızlığa uğraması, onun kariyerine olumsuz etki yapabiliirdi. Ama Haydar Aliyev'in ajanlık kariyeri-

rinde böyle olaylar olmamıştı. Bakü'deki ve Moskova'daki meslekdaşları ona daha çok saygı göstermek zorunda kalırlardı.

7 Şubat 1962'de Azerbaycan Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin 2. şubesi'nin Müdürü Haydar Aliyev Moskova'dan resmi emir aldı.

"1961 yılının Kasım ayı sonlarında Amerikan istihbaratının özel ajanı Lübnan'a gelerek, orada Taşnak Partisi'nin yöneticileriyle görüşmeler yapmıştır... Görüşmelere Taşnak Partisi'nin SSCB'ne karşı operasyonlarda aktif olarak katılması, SSCB hükümetinin yabancı ülkelerdeki Ermenilerin Sovyetler Birliği arazisine geçmesine yasak koymasına karşı önlem alınması, 1961 yılında casusluk çalışmaları nedeniyle tutuklanmış Taşnakların serbest bırakılması için önemli adımlar atılması tartışılmıştır.

Buna ek olarak, SSCB'ne rapor edilen Ermeniler arasında casusluk faaliyeti için belirli ajanlar sokulmasına, casusluk amacıyla SSCB'ne turist grupları gönderilmesine, Ermenilerin SSCB'e zorla geri getirilmesine yardım eden kişilere engel olanlara karşı terör uygulanmasına karar alınmıştır. Bu işi Taşnaklar, Ermenilerin yaşadığı tüm sınır ülkelerde, özellikle de İran'da uygulamaya koymak niyetindedirler. Çünkü İran'ın SSCB ile uzun sınır şeridi var ve İran'da çok sayıda Ermeni grupları yaşamaktadır."

Albay Aliyev'in çalıştığı işte, bu bilgileri dikkate aldığına doğal olarak kuşku yoktur.

Bir kaç gerçeği daha dikkate alalım. Büyük Vatan Savaşı, İkinci Dünya Savaşı milyonlarca insanın hayatını altüst etti. Cephelerde de insanların hayatı, yazgısı çeşitli biçimlerde cereyan ediyordu. Kimileri savaşıp, kan dökerek Berlin'e, Prag'a dek gelmişti, kimileri ise esir düşmüştü. Alman faşistleri esirlerden ve düşman tarafına geçenlerden millî ordu grupları oluşturmuyorlardı. Satılmış General Vlasov'un Rusya özgürlük ordusu, Ukrayna isyancılar ordusu, Türkistan taburu, Azerbaycan Millî lejyonu... Bu savaş gruplarına hizmet edenlerin çoğu vatan haini idi. Ama hepsi de öyle değildi. Bir çoğu esaretten kaçıp İtalya, Fransa, Çekoslovakya, Yugoslavya, Norveç partizanlarına katılmış, yıllarca onlarla omuz omuza vuruşmuşlardı. Böyle partizanlardan biri -ünlü Mehdi Hüseyinzade'nin yazgısıyla üç Bakü aja-

nı ilgileniyordu- A. Memmedov, H. Aliyev, V. Banserov. Mehdi Hüseyinzade ile ilgili ilk belgeler savaştan hemen sonra gelmeye başladı. Azerbaycan Devlet İstihbarat Bakanı Yemelyanov 1951 yılının Ekim ayında üst makamlara rapor veriyordu:

"SSCB'ne rapor edilen eski 162. Alman Türkistan taburuna hizmet eden hainlerin işiyle uğraşırken, ünlü partizan Mehdi Hüseyinzade'nin kahramancasına çalışmaları ve feci ölümü Azerbaycan Devlet İstihbarat Bakanı'nin dikkatini çekmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda onun hakkında bilgiler kesinlik kazanmıştır; Hüseyinzade Mehdi Hanife oğlu 1918 yılında Bakü'de doğmuştur. Azerbaycanlıdır. Tanıklar onun kahramanlıklarını onaylayan ifadeler vermiştir."

Bu belge ancak dört yıl sonra topluma açıklandı. Azerbaycan KP MK yüksek mercilere Mehdi Hüseyinzade'ye "Sovyet Kahramanı" ünvanı verilmesi için başvurdu. Ama gazeteci Rukiyye Aliyeva "Azerbaycanlı Avrupa Mukavemet Harekatında" adlı kitabında, merkezde Mehdi Hüseyinzade ile ilgili belgeler yeterince açık olmadığı düşünüldüğünden, 1956 yılının Şubat ayında geri gönderilmiş, yeni tanıkların ifadeleriyle, yeni belgelerin eklenmesi istenmiştir, diye yazmaktadır.

Zor ve uzun araştırmalar sonucunda Üsteğmen Mehdi Hüseyinzade'nin savaş yolunu canlandırmak mümkün olmuştu. Stalingrad çevresindeyken o, kızkardeşi Hürriyet'e şöyle yazıyordu: "Ben sağ kalacak mıyım, bilmiyorum. Ama benim yüzümden hiçbir zaman başınızı eğdirmeyeceğime söz veririm; benim yüzümden hiçbir zaman utanmayacaksınız. Ölsem de, gerçek bir kahraman gibi öleceğim."

Çarpışmalardan birinde ağır yaralanan Mehdi esir alınır. Akrabalarına ise onun öldüğü haberi iletilir. Ama Almanlar esiri tedavi ettikten sonra ona, Türkistan taburuna katılmayı önerdiler. Mehdi bu taburdan kaçarak Yugoslavya partizanlarına katıldı. Onunla ilgili çok sayıda cesur operasyon vardır. Partizanlar onu "Mihaylo" diye adlandırmışlardı. Almanlar ise onun başına 300.000.-Mark ödül koymuşlardı. Çarpışmaların birinde Mehdi öldü. Partizan dostları onun cenazesini, kendilerinin yönetiminde olan topraklara götürdüler. Otomatik tüfeklerle yaptıkları saygı ateşi altında Slovenya'nın Çepovene

köyünde toprağa verdiler.

1957 yılı Ocak ayında Azerbaycan Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK, Azerbaycan KPMK'ne Mehdi Hüseyinzade'nin kahramanlık-larıyla ilgili ayrıntılı dökümanlar sundu. MK ise ilk toplantısında bu belgeleri yeniden Moskova'ya gönderdi. 11 Nisan 1957'de SSCB Mil-li Meclisi Riyaset Heyeti Mehdi Hanife oğlu Hüseyinzade'ye ölü-münden sonra "Sovyet İttifakı Kahramanı" ünvanını verdi. O gün kahraman savaş arkadaşları, akrabaları ve genelde tüm Azerbaycan halkı için büyük bir bayramdı. Bu bayramı halkımıza ajanlar- A. Memmedov, H. Aliyev ve V. Banserov başışlamışlardı. Bu, Haydar Aliyev kuşağından olan ajanların ilgilendikleri işin salt bir örneğidir.

Ellili yılların sonunda Aliyev Azerbaycan DTK'sının ikinci bölü-müne (Karşı keşif) Başkanlık ediyordu. Bilindiği gibi böyle atamalar Moskova'nın elindedir. Onun, SSCB DTK'sının İkinci Baş İdare Başkan Yardımcısı Filipp Bobkov'la tanışması da işte bu yıllara denk düşer. Filipp Denisoviç, Aliyev'den iki yaş gençti ama bu farkedilmiyordu. Sıradan bir asker olan babası gibi o da cepheye gönüllü olarak gitmiş, Sibiryа gönüllüleri taburunda savaşmıştı. Babası Denis Bobkov oğlunun gözü önünde Pskov toprağında, Bolşiyе Grivni köyünün yakınında ölür. On dokuz yaşındaki "starşına" Bobkov galibiyeti göğsünde III. dereceli "şöhret" madalyası ile karışlamıştır. 1945 yılında Leningrad'taki "Smerş" karşı istihbarat oku-luna atanır. (Bu adı Stalin icat etmişti: "Smert şpionam" casuslara ölüm demektir.)

İstihbarat organlarında tam kırk beş yıl çalışmıştır!

Haydar Aliyev ile General Bobkov arasında tanışmalarının ilk gü-nünden başlayarak samimi bir dostluk oluşmuştu.

"İlk tanışma, çok geçmeden gerçek dostluğa dönüştü" diye anım-sıyor Filipp Bobkov "Açıkça söyleyeyim ki, bizim arkadaşlığımız sah-te değildi; son günlere dek samimi dost olarak kaldık."

Aliyev görevi gereği sık sık Moskova'da olurdu. SSCB'nin karşı keşif teşkilatının Müdür Yardımcısı Bobkov, Cumhuriyetten gelen meslekdaşıyla belirli işlerin planlarını yaparlardı.

"Hangi işleri, Filipp Denisoviç?"

Bu soruya sohbet ettiğimiz kişi hemen yanıt vermedi. Biz dolaylı yoldan ondan bir şeyler öğrenmek istedik:

"Belki kişisel arşivinizde bazı belgeler kalmış olabilir."

Bu sorunun yanıtı hançer gibi keskin ve sert oldu:

"Tüm belgeler DTK'nın arşivinde kalmıştır. Ben yalnızca aklım-da kalanlardan söz edebilirim."

Rusya'nın "Novosti" Enformasyon Bürosu'nun Yönetim Kurulu Başkanı'nın müşaviri Bobkov'un çalıştığı odanın penceresi "Sadovo-ye Kolsto" caddesine bakıyordu. Odada uğultu vardı, pencereyi ka-patmazsak diktofana bir şey yazmak olası değildi.

"Ellili yılların sonunda, altmışlı yılların başında tamamen yeni so-runlarla ilgilienmeliydik. Sovyet üniversitelerinde, Bakü'de, dünyanın birçok ülkesinden gelen öğrenciler eğitim görmeye başladılar. Doğal olarak Amerikan keşif idaresi bundan yararlanmaya çalışıyordu. Daha ilk aşamalarda, üniversitelerimize gönderilen bir kaç kişiyi ortaya çıkar-mıştık. Onlar durumu öğrenip istihbaratı ilgilendiren belirli bilgileri topluyorlardı. Buna ek olarak onların görevlerinden biri de öğrenciler arasında kavga gürültü yaratmaktı. Burada Sovyetler Birliği'nde eğitim görmek tehlikelidir şeklinde bir düşünce oluşturulmalıydı. Bu yüzden Azerbaycan'a ilimiz artmıştı. Haydar Aliyev ile birçok kez görüşüp bizde eğitimin başarı kazanması için ne yapılması gerektiğini konuşur-duk. Kısacası karşı keşifin, bu alanda rolü önemliydi.

Bu arada Lumumba Halklar Dostluğu Üniversitesi de açılmıştı. Daha başlangıçta Moskova'da elçilikleriyle doğrudan çalışan ve ög-renciler arasında provokasyon yaratan üç ajanı ortaya çıkardık. Do-ğal olarak stratejik noktaların korunması, sanayide, nakliyatada istih-barat, ekonomik sırların korunması, olağanüstü durumları engelle-mekle de ilgilienirdik.

Şunu da söylemeliyim ki, Aliyev'i deneyimli bir profesyonel ola-rak gördüm. Bizim kurumda büyük etkisi vardı. Bu salt benim de-ğil, birçok meslekdaşımın da düşüncesiydi. Birçok kimsenin adını sayabilirim: Sovyet karşı keşif kurumunun Başkanı çok saygı duyulan ajan Oleg Mihayloviç Gribanov, Aliyev'e profesyonel olarak Cumburiyet karşı keşif kurumunun liderine büyük saygı duyardı.

Karşı keşif kurumunun Birinci Başkan Yardımcısı Şerbak Fyodor Alekseyeviç oldukça deneyimli ve derin bir profesyonel bilgiye sahipti. O da Haydar Aliyev'e büyük saygı duyardı. Başkalarının da adını sayabilirim ama örnek gösterdiklerim de, Haydar Aliyev'in DTK'da çok saygın olduğunu onaylamaktadır. İşte bu saygının sonucunda onu Cumhuriyet DTK'sının Müdür Yardımcısı görevine atadılar.

25 Aralık 1964 yılında Cumhuriyet DTK'nin Başkanı Binbaşı S. Svigun, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin 2. şube Müdürü Yarbay Haydar Alirza oğlu Aliyev ile ilgili referans yazdı.

Çok gizli kaydı bulunan belgede "Kendisine verilen emirlerin yerine getirilmesi için ona bağlı personeli tam seferber etmeyi becermektedir. Yoldaş Haydar Aliyev'in yönettiği operatif heyet birçok başarıya imza atmıştır. SSCB'nin DTK'yle birlikte kapitalist ülkelerden gelen yabancı vatandaşlarla ilgili ciddi birçok ajan operasyonuna kendisi de katılmıştır. Onun yönetiminde Cumhuriyetin DTK'si İran'a karşı birçok başarılı operasyon gerçekleştirmiştir. Ajanlarla kendisi ilgilenmektedir. Kendine bağlı kişilerle çok düzgün ilişkiler kurar. Edindiği deneyimi onlarla bölüşür.

Haydar Aliyev 1963 yılında yabancı ülkeye kaçmak isteyen devlet yasalarına karşı gelenin aranıp bulunması, ele geçirilmesi operasyonlarını başarıyla uygulamıştır. 1962-64 yıllarında onun yönettiği heyetin profilaktik çalışması sonucunda Sovyet vatandaşlarının arasında yayılmaya başlamış, istenmeyen birçok eğilimi önlemiş, yolunu şaşırmış Sovyet vatandaşlarını doğru yola sokmuştur. Kişisel özellikleri: Prensipte sahibi, kendine karşı talepkar, objektif, zamana bağlı kalmadan sıkı çalışır, komitenin meslektaşları arasında otoritesi vardır.

Ajanlık işinde deneyim ve teşkilatçılık yeteneği olan Haydar Aliyev Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin Başkan Yardımcısı görevine yükseltilmeye layıktır" diye yazmaktadır.

"Bu görevde de kendini en iyi biçimde gösterdi" diye General Bobkov sözünü sürdürdü. "İlişkilerimiz giderek güçlendi, çünkü Aliyev Cumhuriyet'te salt benim merkezde uğraştığım işlerle ilgileniyor-

du. Bu hem ulusal ilişkiler hem din hem turizm işleriydi. O, Cumhuriyetler arasında dediğim alanlara liderlik eden, uluslararası sorunlara duyarlılıkla yaklaşan az sayıdaki komite başkanlarındandı. Ben buna büyük değer vermedim."

Bobkov ile Aliyev uluslararası ilişkiler konusunda büyük sosyolojik araştırmalar birimi oluşturdular. Y.V. Andropov'un yardımıyla oluşturulan Sosyal Politik Araştırmalar Enstitüsü'nde kapalı sosyal araştırmalar bölümü kurulmuştu.

"Araştırmalar hiç yayınlandı mı?"

"Kuşkusuz ki, hayır" diye Bobkov gülümseyerek yanıtladı. "Onları Sovyet KP MK'ne gönderirdik. Ama ne yazık ki, çalışıp hazırladıklarımız hiçbir zaman desteklenmiyordu."

Yarbay, Albay ve sonra da General olan Haydar Aliyev'in makaleleri DTK'nin gizli dergisinde yayınlanırdı. Tüm ülkedeki meslektaşları için ilgi çekici bilgiler verir, Azerbaycan ajanlarının yaptıkları başarılı operasyonları analiz eder, "sınır ülkelerin istihbaratlarıyla savaş" işindeki deneyimini paylaşırdı. 6 Mayıs 1968'de Tuğgeneral Haydar Aliyev Kiev'de ülke ajanları karşısında tebliğ sunmaktadır. Sunumunun konusu: "Azerbaycan Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin deneyimine dayanarak" kapitalist ülkelere gelen sınır ihlalcileri ve düşman ajanlarıyla mücadele deneyimi."

Azerbaycan Milli İstihbarat Bakanlığı'nda kurulan Haydar Aliyev Müzesi'nde Cumhuriyet DTK'nin o zamanki Başkanı'nın odası olduğu gibi onarıp korunmaktadır. Envanter numaraları üstünde yazılı olan masa, sandalye, koltuk, takvim, üstünde SSCB'nin ürünü olan telefon, duvarda rölyefli harita: Azerbaycan ve sınır ülkeler. Bazıları uzun yıllar süren birçok operasyon, işte bu haritanın önünde düşünülmüştü. "Çok gizli" kaydı bulunan belgelerin çoğu şimdiye dek açıklanmamıştı. Ama SSCB DTK'nin bazı açıklanmış belgelerinden az da olsa bir şeyler öğrenmek mümkündür. Örneğin, 10 Aralık 1965'de SSCB DTK'nin Başkan Yardımcısı Korgeneral Zaharov, Azerbaycan ajanlarının yaptıkları birçok operasyonu açıklamıştı:

"Yabancı istihbarat ajanının ifşa olunmasında gösterilen çalışmalar ve sebat için Albay Haydar Alirza oğlu Aliyev'e ve Albay Dimitri

Andreyeviç Beličenko SSCB DTK'nin "Fahri Fermanı" ile onurlandırılmıştır... Bu belgede başka çalışanların da değerli armağanlara layık görüldükleri bildirilir.

SSCB'nin DTK'sının MK'ye gönderdiği belgelerinden birinde "milliyetçi unsurların düşmanca çalışması" araştırılırdı. 17 Ocak 1966'da 2/9-299 sayılı böyle bir belgeyi DTK'sının Müdür Yardımcısı S. Bannikov imzalamıştı.

Araştırma raporunda şöyle deniliyor:

"Ülkenin bazı bölgelerinde, özellikle Ukrayna'da, Kafkasya'da, Baltık ülkelerinde, burjuva milliyetçilerinin düşmanca çalışmalarının aktifleşmesine tanık olunuyor. Politik açıdan komünizm karşıtı milliyetçi ruhunun engellenmesinde iş arkadaşlarının düşünce-politik açıdan hazırlanmasında ve güçlenmesinde, yeni kadrolar hazırlanmasında yasal olanaklardan, örneğin genç şair ve yazarlarla toplantılardan, yaratıcılık gecelerinden, ulusal yazarların, şairlerin jübilelerinden, bedii çalışma derneklerinden geniş ölçüde yararlanmaya başladılar..."

Bunun ardından bir kaç örnek gösterilirdi: Ukrayna, Estonya, Ermenistan, Azerbaycan vs Cumhuriyetler...

"1965 yılında Bakü'de kendini "Azerbaycan ulusal dilini savunma komitesi" olarak adlandıran komünizm karşıtı gizli bir grup ortaya çıkartıldı. Grupta 20-27 yaşları arasında yetmiş yakın insan vardı. Onların içinde altı Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi, yirmiden çok Komünist Gençler Birliği teşkilatı üyesi vardı. Azerbaycan Türkçesi'nin korunması amacıyla toplanan grup liderleri SSCB'den çıkarak bağımsız devlet yaratılması ve Cumhuriyet arazisinden Rusların, Ermenilerin kovulması fikrini aşıyorlardı. Grup üyeleri onların isteklerini desteklemek çağrısıyla Azerbaycan halkına seslenmek için radyo ve televizyon merkezinin ele geçirilmesini gerektiğini düşünüyorlardı.

Onların 7 Kasım 1965 ya da 1 Mayıs 1966'da uygun sloganlarla gösteri yapmak, milliyetçi ideallerle gösteri dağıtılsa var olan kuluşa karşı silahlı çatışmaya başlama niyetleri vardı. Kuşkusuz bilinçli olarak Sovyet rejimine karşı savaşmayı seçmiş, en aktif milliyetçiler-

den oluşan düşmanlık çalışmaları DTK tarafından onlar tutuklanarak durdurulmuştu.

Basit politik bakışları, burjuva bildirgesinin etkisi ve komünizm karşıtı unsurların kıskırtmasıyla biçimleşmiş bu kişilerin büyük çoğunluğu Sovyet devletinin ulusal politikasının içeriğini yeterince anlamaması nedeniyle böyle zararlı milliyetçi olmuşlardı. Bu yüzden onlara karşı ciddi önlemler alınmıştır. (Rusya Devlet Milli Tarih Arşivi)

Bobkov anlatıyor:

"Aliyev Azerbaycan DTK'sının Başkanı görevi onaylandığında, Vitali Krasilnikov'un kendine yardımcı olarak atanmasını rica etti. Onun kadrosu bana bağlıydı. Saygın ve çok iyi bir insandı. Onayladım. Artık 5. Şube'nin Başkanı olmuşum. İlişkilerimiz çok yakın olarak kalmıştı. Haydar Aliyev Moskova'da olduğunda her zaman benimle görüşürdü."

Ajanlar devletin anayasa kuruluşunu korumalı, silahlı çatışma ile hakimiyeti ele geçirmek isteyenlere engel olmalıydı. Birçok durumda parti komitelerinin, büyük ideolojik kurumun beceremediği işleri hayata geçirmek de ajanlara düşüyordu. Bu konuda Haydar Aliyev de heyecanlı konuşuyordu.

"1967-68 yıllarında dışarıdaki Ermeni milliyetçi teşkilatlarının, özellikle "Daşnaksutyun"un (*) Cumhuriyetimize karşı çalışmalarının oldukça canlandığı gözlenir. Birçok kapitalist ülkeden Cumhuriyetin Sovyet yönetimine, gazetelerin yönetimine gönderilen milliyetçi içerikli çeşitli istek ve başvurularla dolu makaleler gönderiliyordu. Yabancı ülkelerdeki Taşnak daireleri, Cumhuriyetimizdeki birçok olayı çarpıtarak sunuyorlardı." (H. Aliyev'in Azerbaycan KP MK'nin 28 Ağustos 1968 tarihindeki genel kurul toplantısındaki konuşmasından)

Tüm iletişim araçları gece gündüz düzenli olarak parti ile halkın birliğinden, halkların sarsılmayan dostluğundan söz ediyordu. Toplumda ise sorunlar giderek artıyordu. Birçok kentte –Murom, Temirtau, Novoçerkas'da toplu karşı koymanın nedenleri neydi? Ülkede hangi politik süreç gelişmektedir? Sovyet hükümetinin ideolojik düş-

* Daşnaksutyun: 1890 yılında Kafkasya'da kurulan ırkçı Ermeni terör teşkilatı.

manları bu sürece nasıl katılıyordu?

Bu soruları çözümlmek, ideolojik eylemlere karşı koyabilmek için “Beşinci İdare” kuruldu.

Bobkov’u Beşinci İdare’ye gönderen Yuri Vladimiroviç Andropov “Şimdi gerçek ideolojik savaş oluyor, gündemde kimin kim olduğu sorunu var” demişti. “Biz Sovyet devletini güçlendirmekte kararlıydık. İdeolojik düşmanlarımız ise onu dağıtmak için tüm gücüyle çalışıyorlar.” Andropov o gece “Lubyanka” meydanındaki büyük odasında kendi düşüncelerini böyle açıklıyordu. Toplantı saat 20.00’de başlamış, şimdi ise 23.00’ü geçiyordu. Yuri Vladimiroviç tüm görkemiyle konuşmanın resmi olmadığını gösteriyordu; ceketsiz oturup arada sırada düşünceye dalarak giysisinin omzunu çekiştiriyordu. “Onların planlarını, çalışma yöntemlerini, ülkede ortaya çıkan süreçleri, insanların ruhsal durumlarını bilmeliyiz. Bu çok gereklidir.

Çeşitli kaynaklardan, yasal kuruluşlardan, sosyal kurumlardan, basından ya da özel hizmet haberlerinden olsun farketmez, hepsinden yararlanmalıyız.

Görünürde olan olayların dışında gizli güçler de var... İçteki, derindeki olayları ortaya çıkarmak ve iyi analiz etmeyi öğrenmek gereklidir.”

On beş yıl geçecek ve SSCB KPMK’nin Genel Sekreteri Andropov sonunda “Hangi toplumda yaşıyoruz?” sorusu yanıtlanmalıdır diyecekti.

Bu soru MK’ne yazılmış bir mektupta da göze çarpmaktadır: “İlk olarak hangi ülkede yaşadığımızı bilmeliyiz...” Bu, ilginç bir rastlantıdır.

Biz Hangi Ülkede Yaşıyoruz

1 yılının sonunda Kruşov’tan sonra yeni katımlı MK “Pravda”, “Komsomolskaya Pravda” ve “Literaturnaya Gazeta” redaksiyonları na “kural dışı içerikli” mektupların özetlerini MK’ne göndermeyi emretti.

1966 yılının Ocak ayında “Literaturnaya Gazeta”nın yayın yönetmeni A. Çakovski ve “Komsomolskaya Pravda”nın yayın yönetmeni B. Pankin devletimize ve toplumsal yaşantımıza ait yanlış düşünceler-

le dolu” mektupları MK’ye gönderdiler. 11 Ocak’ta “Pravda” rapor verdi. İlk sayfalara aynı notlar düşüldü: “İncelemede gösterilen gerçeklerle karşılaştık. Belgede Sovyet insanların politik dikkatini artırmak için” Sovyet KPMK’nin hazırladığı belgeden yararlanılmıştır. “Altında imzalar: MK’nin Talimatçısı, Bölüm Müdürü, Tebliğatçısı ve Teşvîgat (geniş halk kitlelerini politik açıdan etkilemek için yapılan sözlü ve yazılı çalışmalar-çev.) Şubesi’nin Başkan Yardımcısı...”

Talimat: “arsive” Mühür: “Gizli, özel dosya.”

MK’de yukarıdaki görevlilerden, yeni yöneticilerden birinin bile bu yürek yakan satırları okuduğundan kuşku duyuyorum.

“Pravda’ya Mektuplardan”

Moskova. İmzasız.

“V. İ. Lenin’in ölümünden sonra Komünist Partisi oldukça sağa kaydı ve düştüğü bataklıktan çıkamadı.

Bizde hak, adalet, eleştiri yoktur. Stalin yönetiminde de böyle kaldı. Yönetimde düzenbazlar bulunuyordu. Tüm parti çalışanları ayrıcalıklardan yararlanır, halk ise gece gündüz çalışmak zorunda kalırdı.

İşçi sendikası önemini yitirdi, işçilerin çıkarını korumuyordu. Parlamento önemini yitirdi. SSCB Parlamentosu’nun Başkanlık divanı salt partinin emriyle iş yapıyordu. Tüm parti kulta çevrildi. Emeklilik kanununda, parti büyük ve adil olmayan değişiklikler yaptı. Bazıları yüksek emekli maaşı alırken diğerleri dilenci gibi yaşamak zorunda kalıyordu. Lenin’in yolundan gitmenin zamanı daha gelmedi mi? İşçi sendikası ve parlamento daha önceki yetkisine kavuşmalıdır.

Kamuoyu önceliği olmalıdır. O zaman sahtekarlar yüksek görevlere gelemezler.

Kaluga. İmzasız.

“Gazete sayfalarında kültürden, yüksek değerlerden yazmak ayıptır... İnsanlara rahat yaşamak için ortam yaratın. “İnsan insanın

dostudur” derler ama gerçekte herkes birbirini ezip geçer. Haydutları koruyan bu kanunları çıkaranları lanetlemek gerek. Ben Kaluga’dan yazıyorum. Burada Aralık ayının 10’undan 17’sine dek bir hafta içinde birçok vahşi baskın oldu. Sovyet gençlerinin sınır tanımaksızın herşeyi yadsıması insanları, bu hayvanları terbiye etmeye zorladı.

Bakin, Kosmos kentini ne duruma getirdiler, bu herkes için utanılacak durumdur. Sokakta da gezmek mümkün değil.”

Leningrad. İmzasız.

“Çoğunluğun düşüncesini dile getirdiğimi düşünüyorum. Halkı yönetenlerin seçilmesiyle ilgili bu komedi kime gerek? Tüm seçim sistemimiz yalan ve aldatmacadır. Seçilmiş insanları ikiye bölmeyle yeneden seçmekten kim sıkılmıyor? Bu yüzden onlar toplantılarda du-du kuşu gibi oturur, oylan her şeyi onaylarlar. Şimdi sağ olanların sessiz onayıyla Stalin döneminde öldürülmüş binlerce işçinin çıkarı için sonsuz sadakat gösteren aydın, temiz insanların kökü kurudu.

Devrimin ellinci yılının arifesinde işler hiç de parlak değil. Halk bunu biliyor, görüyor ve bir şeylerin değişeceğini umut ediyor.”

Voronej. Zamkov P.İ.

“Neden bilim adamları ve yazarlar Lenin’in yeni ekonomi politikası hakkında tarihi kararına ses çıkarmıyor? O karar ülkede devrimden sonra sanayinin, özellikle tarımın gelişmesini sağlamıştı. “Yeni ekonomi politikası” zamanında özel pazarlarda yaşlı, canlı dananın değeri 12-13 rubleydi. Bizim zamanımızda ise... Bu fiyata horoz bile alamazsın.

Stalin’in kooperatif sistemini övmesini aklım almıyor. O kendini doğrultamadı. Eski deneyimli tahlilçilerin elinde çağdaş teknik olsaydı biz, kapitalist ülkeleri çöktürmüşlerdi...”

“Komsomolskaya Pravda”ya Yazılmış Mektuplardan:

İmzasız. Adressiz.

“20 Haziran 1965 tarihli “Trud” gazetesinde “Güneş Gibi Işık Saçıyor” makalesini okudum. Onun yanında “Seçilmişler İçin” başlıklı bir yazı da şöyle deniyordu: “Burjuva batıda da dinlenir, orada da güneş cömertçe ışık saçar ama kimlere?”

Fotoğrafta özel plajlarında güneşlenip yatlarında keyif çatan insanlar kendi vatandaşlarının nerede ve nasıl tatil yapacaklarıyla ilgilenmiyorlardı. Batı ile SSCB arasında ne fark var diye düşündüm. Hiçbir farkın olmadığı sonucuna vardım.

Leningrad. İmzasız.

“Yıllarca ülkenin sıradan halkı acımasızca sömürüldü. Düşününüz. 50-150 Ruble maaşla insan nasıl yaşar? Hem de çok yüksek fiyatlar varken... Peki, tarım kooperatifindekiler: her şeye boyun eğen, hiçbir hakka sahip olmayanlar yaşamlarında nasıl “mutlu” olurlar?... Hatta onlar “Yuri Günü”nden de yoksundurlar... Kolhozdan ayrılmış üretimde çalışamaz, pasaportu yoktur, bilgi verilmez, hiç kimse, hiçbir yerde onu kabul etmez.”

“Literaturnaya Gazetesi”ne Gönderilen Mektuplardan

Novosibirsk Vilayeti, V. Babin

“... Hepimiz burada birlikte düşünüp taşınır, partimizin politikasını tartıştık... Yöneticilerin maaşı, işçilerinkinden fazla olursa, bürokrasi, mezhepçilik kaçınılmazdır. Etik çöküş, fahişelik, sömürü de. Tüm yöneticilerin, tüm görevlilerin maaşı işçilerin maaşından çok olmamalıdır...”

... Stalin döneminde salt kişiye tapmanın temeli atılmadı. Stalin yeni bir sınıf-sosyalist burjuvası yarattı; sosyalist burjuvanın diktatörlüğünü oluşturdu. Halkımız “yalancı beraberlik” istemiyorsa burjuvayı da istemiyor.

... Partimizde namuslu güçler var ve onlar savaşmışlar. Bu, Stalin’in ölümünden sonra etkisini gösterdi. Ama bu burjuva güçlerinin zoraki taviziymiş. Şimdi Kruşov’un kişiliğine tapma yapay olarak hem de tamamen MK’nın günahı nedeniyle oldu. Bu anlaşmazlığın günahı salt Kruşov’da değil, tüm MK üyelerindedir. Bizim burjuva için kendi politikasını bir kişinin gücüyle yürütmek elverişlidir. Ve burjuvazinin kolektif akıllılığı bu tek bir kişiden geçirilirdi. Şimdi ülkemizin yeniden kibirli burjuvaya geçmesi, yeniden kısımlar dönemi gelme tehlikesi var; Stalin - Beria dönemi. Peki, neden partimizdeki etik güçler hala tam üstünlük sağlayamadılar? Bu olaylar partiden, halktan gizli tutulurdu, partiye ve halka açıklanmazdı.

... Şimdi partinin MK’nın halkın yaşamını iyileştirme çabaları şöyleydi: müdürlerin maaşı 300 rubleden 600 rubleye, sade köylülerinki ise 30 rubleden 40 rubleye çıkarıldı.

...Şimdi halkımızda komünistlere özgü ruh yüceliği kalmadı. Halkımız gerçek sosyalizmin özlemindedir. Yirminci kurultaydan sonra değişiklik rüzgarı esmemiştir, gerçek demokrasi yoktur.Yüksek maaşlı iktidar görevlileri aslında tüm halkın değil, yüksek maaşlı halkın, burjuva sınıfının temsilcileridir....

... Şimdiki MK bakın, ne kadar yanlışlıklara neden oldu. Ve onların hepsi bilimsel açıdan kanıtlanmıştır. Hatalar çoktur ama sorun

bunda değil. MK’nın vicdansız insanlarla dolu olduğunu halk görüyor. Bu sosyalist burjuvayı korumak için, bir takım prensipler düşünmeye gerek yoktur; tüm politikayı değiştirmek gerekir. Partinin MK için hiçbir kutsal, komünist amaç yoktur. MK’nın üyelerinin en iyi komünist, en kutsal insanlar olduğunu sanıyorduk ama onların ülkenin en varlıklı insanları olduğunu öğrendik... Halk, komünist son derece temiz ve vicdanlı olmalı, zerre kadar egoist olmamalı, insanları sevmeli, insanlara, yakınlarına, halkına saadet sunmalı diye düşünüyordu. Peki, birincisi, komünist yönetici nasıl olmalıdır? Lenin, Dzerjinski gibi... Yalan ve kıyım, sosyalist burjuvası olmasa zengin ve yoksul, yukarıdakiler ve aşağıdakiler olmazsa ortadan kalkacaktır.”

Yıllar geçecek, Genel Sekreter olan Y.V. Andropov da aynı düşünceyi yineleyecekti: “Önce hangi ülkede yaşadığımızı belirlemeliyiz...”

Ama kendi düşüncelerini gerçekleştirmeye, durumu aydınlatmaya güç bulamadı... Onun yerine geçen Çernenko’ya da bu yükü kaldırmak kısmet olmadı. Gorbaçov’un ise “yeniden yapılanma” sı daha çok “yeniden parçalama” adıyla tanındı ve yaptığı işler “kaş yapayım derken, göz çıkartmaya” benzedi...

... Her ayın yirmisinde Azerbaycan DTK çalışanlarına maaş verildi. Sabırsızlıkla bekledikleri bugüne çalışanlar kendi aralarında dalga geçerek “ajan günü” diyorlardı. Aynı gün PK’ne gidip üyelik aidatlarını öderlerdi. PK’nın Başkanı Albay V. Bistrov bir gün DTK’nın yeni Başkanı Haydar Aliyev’in yanına gider.Gelişinin nedenini bilen Aliyev ona dönerek:

“Yoldaş Bistrov, üyelik aidatlarını ödemek için komünistler sizin yanınıza gelmelidir. Odanıza gidin, birazdan yanınıza gelip üyelik aidatını ödeyeceğim.”

General Haydar Aliyev tam iki yıl Azerbaycan Bakanlar Kurulu’na bağlı DTK’ne Başkanlık yaptı. Yuri Vladimiroviç Andropov onun çalışmalarını SSCB DTK’nin özel kararnamesinde (No.:166, 27 Kasım 1966) yüksek değerlendirmiştir.

“Tuğgeneral Haydar Alırza oğlu Aliyev yirmi beş yıldır istihbarat organlarında çalışmaktadır. O, bu süre içinde operatif çalışanından Cumhuriyet DTK’nin Başkanlığı’na kadar uzun bir yolu katetmiştir.

Yönetici görevlerinde yoldaş Aliyev tüm gücünü, enerjisini, becerisini devletimizin güvenliğinin sağlanmasına yöneltmiş olup, kendini çok iyi bir teşkilatçı olarak kanıtlamıştır.

Şu anda yoldaş Aliyev Azerbaycan KP MK birinci Genel Sekreterliğine seçilmiştir.

Emrediyorum:

Güvenlik teşkilatlarında uzun süreli ve verimli çalışmaları için Tuğgeneral Haydar Aliyev'e açıkça teşekkür edilsin ve değerli armağanlarla ödüllendirilsin.

ANDROPOV SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nın Başkanı

5. BÖLÜM

CUMHURİYETİN BAŞKANLIĞINDA

14 Temmuz 1969 - Bakü

Azerbaycan KP MK'nin 14 Temmuz 1969 tarihindeki genel kurulun 16 sayılı protokolu "Çok Gizli" şerhi altında yedi daktilo sayfalık bir belge. O günkü konular: teşkilat sorunları; Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri'nin seçilmesi.

Böyle teşkilat sorunlarının Moskova'nın gönderdiği yüksek düzeydeki konuğun katılımı olmadan görüşülemeyeceği bilinmektedir. Bakü'ye Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri İvan Vasilyeviç Kapitonov gelmişti. İlk olarak ona söz verildi.

Kapitonov "Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri görevini son on yıldır yoldaş Veli Yusifoviç Ahundov yürütüyordu. Veli Ahundoviç Cumhuriyetin ekonomik ve kültürel gelişmesi için elinden geleni yapmış, parti-teşkilat ve ideolojik alanlarda büyük işler görmüştür. Ne yazık ki, son zamanlarda yoldaş Ahundov'un sağlığı kötüleşmiş ve kendisi de Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreterliği gibi yüksek düzeydeki bir görevin üstesinden gelmenin onun için zor olacağını anlamıştır. Bu nedenle de yoldaş Ahundov Sovyet KP MK'ne başvurarak onu bilimsel işe geçirmemizi rica etmiştir" dedi.

Tıp bilimleri doktoru ve akademi üyesi Ahundov'un isteğine saygı gösterildi. Genel kuruldan önce hemen o gün Cumhuriyet İlimler Akademisi'ne Başkan Yardımcısı olarak seçildi.

Kapitonov devam etti: "Yoldaş Veli Ahundov'u Azerbaycan KP MK Birinci Genel Sekreterliği ve Büro Üyeliği görevlerinden ayrılınca, onun yerine geçecek kişiyi de belirlemek gerekmektedir. Bu görevi atama yapmak için çok sayıda aday incelemenden geçirildi. Bu da doğaldır; çünkü Cumhuriyet'te çok sayıda becerikli personel yetişmiştir. Biz yoğun bir incelemenden sonra DTK'nın Başkanı yoldaş

Haydar Aliyev'in adaylığı üzerinde durduk.”

Büyük bir olasılıkla salondakiler için bu bilgi beklenmedik bir şey değildi. Veli Ahundov üç aydır gerçekten hastaydı ve Moskova'da tedavi görüyordu. O, Brejnev ile görüştüğünde bilimsel bir göreve geçirilmesini rica ederken, tıbbi raporunu da gösterip “Görevimin üstesinden gereğince gelmeye sağlığım el vermediği için vicdan azabı çekiyorum” demişti. Doğal olarak Ahundov kendi yerine geçebileceklerin adını da söylemişti ama bu kez seçimi o yapmıyordu.

Haydar Aliyev'in sonradan anımsadığına göre daha 1969 yılının başlarında Moskova'dan, eski dostlarından biri ona telefon etmiş ve Aliyev'e şöyle demişti:

“Haydar, Azərbaycan KP MK Birinci Genel Sekreterliğı için gerçek tek adaysın.”

Bu, Aliyev için beklenmedik bir haberdirdi.

“Olamaz. Beni böyle yüksek bir göreve atayacaklarına inanmıyorum. Öyleyse, neden benim haberim yok?”

“Zamanı gelince haber alırsın. Şimdi sen yeni görevine hazırlan.”

Haydar Aliyev'i bu telefonda üç ay sonra Moskova'ya Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri ile toplantıya çağırdılar. O, hayatı önemi olan bu toplantıyı şöyle anımsıyor: “Kremlin'de Brejnev'in çalışma odasına davet edildim. Leonid İliç beni güler yüzle karşıladı. Aramızda şöyle bir konuşma geçti:”

“Yoldaş Aliyev, sizi Azərbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreterliğı'ne aday göstermeye karar verdik.”

“Benim için büyük şeref yoldaş Brejnev ama ben bu görevi istemiyorum.”

“Nasıl yani, istemiyorum” Brejnev artık dostane biçimde “sen” diye konuşmaya başladı. “Biz sana böyle önemli bir görevi veriyoruz.”

“Cumhuriyet KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri olmak zor bir iştir. Bu nedenle istemiyorum.”

“Ama Leonid İliç benim itirazlarıma aldırmaz etmedi. Onun kararını verdiği anlaşılıyordu. Politbüro'da da benim adaylığım tartışılarak şu an Cumhuriyetin liderliğı için yalnız Aliyev amaca uygundur, diye oybirliğiyle karar verildi.”

Bu satırlar Kremlin'deki bu konuşmanın üstünden yıllar geçtikten sonra kaleme alındı. O günleri anımsayan Aliyev “Benim DTK'ndeki başarımın üstünlüğü, temiz bir geçmiş, kazandığım güven ve Azerbaycanlıların saygısıydı. Ben böyle düşünüyordum...” diyor.

Moskova kendi seçimini yaptı. Bilineceği üzere Bakü de bu seçimi kabul etmişti. Ama hangi koşullarda? İşten ayrılan Birinci Genel Sekreterin kendisinden sonra gelen kişiye verdiği önerilere bakmak ilgi çekici olacaktır:

“Yoldaş Aliyev Azərbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri olmak için gerekli tüm politik ve mesleki yeteneklere sahiptir. O yeterince bilgili, çalışkan, kısa zamanda büyük çapta işleri öğrenmek için hazırdır. Bir komünist olarak temiz inançlı ve tarafsızdır. Tüm bunlar onun personele doğru ve tarafsız yaklaşmasına olanak verecektir. Şimdiki durumumuzu ve geçmişimizi ele alırsak, personel sorununun Azərbaycan'da en önemli sorun olduğunu söyleyebiliriz. Biz Haydar Aliyev'i temiz, tam inançlı komünist olarak tanımaktayız.” (Azərbaycan Cumhuriyeti Politik Partilerin ve Harekatların Merkezi Devlet Arşivi F.1 Q 56.İş 4, S.5)

Haydar Aliyev Birinci Genel Sekreter seçildiğinde ilk olarak şunları söylemişti:

“Bana yeni verilen bu görevin tüm sorumluluğunu bilmekteyim. Yapılacak işlerin zorluğunun farkındayım ve bana gösterilen güveni sarsmamak için var gücümle çalışacağım. Bu işlerin üstesinden layıkınca gelebilmek için ben, ilk önce Azərbaycan KP MK'nin ve diğer kurumlara yöneticilik eden tüm büro çalışanlarının, Sovyet ve tarım çalışanlarına yöneticilik edenlerin ve halkın yardımını ummaktayım. Yalnızca aktif ve dostça birlikte çalışma sonucunda başarılar kazanabiliriz.” (aynı arşivde, İş 4, S. 16)

Aliyev'in Birinci Genel Sekreter seçilmesi hem Cumhuriyet'te hem de onun sınırları dışında, SSCB'nde ve yabancı ülkelerde büyük yankı uyandırdı. Prag olaylarının üstünden yalnızca bir yıl geçmişti. Sovyet tankları “Prag Baharı”nın kısa tarihine nokta koymuşlardı. Kremlin ideologları bütün hatlar üzerindeki somunları güçlendirmekle uğraşıyorlardı. Ve DTK'nin Başkanı'nun yüksek parti hiyerarşisinin başına ge-

tirilmesi, herkes için, parti ve liberal kadrolar için bir sinyaldi.

Haydar Aliyev defalarca yaptığı esprilerde, onun kişisel takviminde de Bastilla'nın alındığı günün kaydı olduğunu belirtmişti. Kuşkusuz, 1789 yılı Paris olaylarıyla bir analogtur. Öykümüzün kahramanı hakimiyet kalelerini saldırarak almamıştır. Yeni görev, aynı zamanda onun yaptıklarının ve yapabileceklerinin itirafı gibi her zaman onun ayağına gelmiştir. Doğuştan yetenekli olan bu adamın daha büyük çapta işler görmeye kadir olduğundan herkes emindi. Leonid İliç ile görüşmesi ve Cumhuriyetin lideri seçilmesi ile ilgili anılarını Haydar Aliyev şöyle noktıyor: "Yazgımdaki bu değişiklik bana, halkıma, ulusuma daha çok, daha iyi hizmet vermem için ortam yarattı."

Aliyev'in, Leonid İliç'in yanından çıktıktan sonra ilk görüştüğü kişi Filipp Denisoviç Bobkov oldu. Üstünden bir kaç on yıl geçmiş olsa da bu görüşme tüm ayrıntılarına dek General Denisov'un hala aklındadır:

"Hiç haber vermeden, aniden Aliyev yanıma geldi. İlk bakışta onun çok heyecanlı olduğu görülüyordu."

"Filipp Denisoviç, sizinle konuşmak istiyorum. Bizi hiç kimsenin rahatsız etmemesi için emir verir misiniz?"

"Tamam" diyerek telefonları kapattım.

Haydar, Brejnev'in yanından geldiğini bildirdi: "Beni Cumhuriyetin lideri olarak seçmek istiyorlar. Seninle konuşup fikir almak için geldim. Teşkilattan çıkıp gitmek istiyorum ama ne çare ki, artık kabul ettiğimi söyledim."

Tam o sırada dahili hattaki telefonda SSCB DTK'nin Başkan Yardımcısı Semyon Kuzmiç Svıgun beni aradı:

"Filipp Denisoviç, Haydar Aliyev'i gördün mü?"

"Ne oldu ki?"

"Kapıdakiler komitenin binasına girdiğini söylediler ama hiçbir yerde bulamıyorum."

Haydar, benim burada olduğumu söyleme anlamında elini salladı.

"Görürsem, söylerim sizin yanınıza gelsin."

Sonra ikimiz de konuşmamıza devam ettik.

"Kuşkusuz" diyerek Aliyev içinde duyumsadığı rahatsızlığı paylaşmaya başladı, "Brejnev'in önerisine hayır diyemedim. Bu büyük bir güvendir. O, ilk olarak hangi alanlarda çalışmamız gerektiğini, Cumhuriyetin geri kalmışlığını ortadan kaldırmak için toplummuzu yiyip bitiren rüşvet ile ciddi biçimde savaşmak gerektiğini bildirdi."

Söyleyin, O Dürüst Adam mıdır?

Onlar bir kaç yıl sonra Bakü'de görüştüler. Bobkov sordu:

"Rüşvetle savaşta galip gelebildin mi?"

Haydar Aliyev yanıt verdi:

"Azerbaycan MK'nde hiç kimsenin rüşvet almadığının garantisini verebilirim."

Peki Sovyet KP MK'nde? Safça bir soruydu. Zaten Bobkov'un kendisi "Devlet İstihbarat Komitesi ve Hakimiyet" adlı kitabında şöyle yazıyordu: "Brejnev'e akla sığmaz pahalı hediyeler verirdiler. Örneğin, Leonid İliç'e Gürcistan'da altın semaver vermişlerdi. Özbekistan'da Cumhuriyetin birinci Genel Sekreteri Şeref Reşidov, Sovyet KP MK'nin Politbürosunun üyesi Kirilenkoy'a Hanımı ve kızı için özel olarak, yeni doğan kuzu postunun tabaklanmasıyla elde edilen deriden kürkler hediye etmişti."

Denilebilir ki, hepsi rüşvet alırdı. SSCB Devlet İstihbarat Komitesi'nin Başkan Yardımcısı gibi bilgili bir adamın dediğine göre, almayan yalnızca bir kaç kişi vardı -A. N. Kosıgin, Y.N. Andropov...- Onların çevresinde ise temiz, düzgün ahlaklı teşkilatçı insanlar toplanmıştı. Cumhuriyetlerde de böyleleri az değildi. Ukrayna'da Vladimir Vasilyeviç Şerbitski, Aleksandr Pavloviç Lyaşko, Beyaz Rusya'da Pyotr Mironoviç Maşerov, Azerbaycan'da Haydar Aliyev, Sverdlovsk'da Nikolay İvanoviç Rıjkov, Krasnıder vilayetinde Vladimir İvanoviç Dolgıks, Saratov'da Vladimir Kuzmiç Kusev gibileri yeni formasyona sahip parti ve devlet adamlarıydı. Onlar halka hizmet etmeyi sıradan bir iş gibi değil, gerçekten yüksek bir ideal olarak görürlerdi.

Haydar Aliyev Azerbaycan'a liderlik etmeye başladığında onun

kadrolarını iyi tanıyordu. Önceden kimlerin uzaklaştırılması gerektiğini, hangi alanları güçlendireceğini biliyordu. Yeni bir atama ona sunulduğunda ilk sorusu, “Söyleyin bakalım, o, dürüst bir insan mıdır?” olurdu. Ancak bundan sonra sunulan kişinin uzmanlığı, insanlarla birlikte çalışma becerisi, bilgisi ile ilgilenirdi.

En önemlisi adayın dürüst olmasıydı. Yoksa rüşvet halkasını kırmak olası değildi. Azerbaycan’da altmışlı yıllar için tipik olan bir olay: tarım işletmesinin müdürünü rüşvet nedeniyle işten çıkarırken yanında başka bir bölgede aynı göreve atarlardı.

Komünist Ramiz Tahir oğlu Tahirov MK’ye şöyle yazıyor:

“Bu kısa mektubumu dikkatle okumanızı rica ederim. Fikirlerim halkımız, devletimiz, partimiz için çok önemlidir...”

Umursamaz olmayı beceremeyen bu adam, mahvolan üzümlük, kayısı bağları hakkında, her yıl 20-30 hektar alana karpuz ekip parasını kendi cebine atan uyanıklar hakkında içi sızlayarak bu, devleti ve halkı aldatmaktan başka bir şey değildir, diye yazıyordu.

Başka bir bölgede tarım üretim kooperatif üyeleri sahtekar olarak adı çıkmış bir kooperatif müdürünü kabul etmekten sakınmışlardı. Bölge PK’nin Başkanı toplantıya polis çağırmişti. Kooperatif üyeleri ise ona bağırmışlardı: “Artık gazete, dergi okuyoruz. Zaman değişti. Korkutarak, polis baskısıyla Kooperatif Başkanı seçme zamanı geçti...”

Seferiler döneminde (16. yüzyıl) valiyi sorana, şöyle yanıt verirlerdi: “Sizin vilayeti kim yiyor?” Evet, yönetmiyor, yalnızca yiyor.

Ama MK’nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev tamamen başka türlü düşünüyordu. Onun düşüncesine göre partiye dünya görüşü olan, genç, enerjik, profesyonel açıdan iyi hazırlanmış, sicilli temiz insanlar gerekliydi.

Bölgelere yönetici atadığında KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri’nin ilk uyarısı şöyle olurdu: “Herkesin Raykom (*) Sekreteri’ne dikkat ettiğini unutmayın. Onun konuşması, oturup kalkması, hatta otomobilde oturduğu her zaman dikkat çeker. Raykom Sekreteri olsanız da partinin memuru gibi değil, sıradan bir vatandaş gibi davranın.”

* Raykom: “Rayon Komitesi”nin kısaltması. “Rayon Parti Komitesi” (Bölge Komünist Parti Komitesi) anlamında kullanılır.

O zaman Bakü’de on bölge, yani on raykom Birinci Genel Sekreteri vardı. Daha sonraları Haydar Aliyev’e onun salt Nahçıvanlıları yükselttiğini söylediler. Ama Bakü’nün raykom sekreterleri arasında tek bir Nahçıvanlı yoktu. Örnek olarak “Ekim” (şimdiki Yasamal) bölgesinde Bakülü, Karadağ’da bir Rus, Kirov’da bir Ermeni yönetici vardı. Başka bir personeli Şamahı’dan çağırılmışlardı. Hayır, burada akrabalıklardan söz edilemezdi. Onların her biri kendisini bilimde, üretimde kanıtlamış, toplumda saygı kazanmış insanlardı.

Haydar Aliyev, sicilinin temizliğinden emin olduğu kişiler hakkında gelen mektuplara hiç önem vermezdi. Kendisi de yukarıdakilerden aynı davranışı beklerdi. Ama Moskova’da çalıştığı sıralar MK’ne ve Bakanlar Kurulu’na onun hakkında anonim mektup geldiğinde bir tek Nikolay İvanoviç Rijkov mektuplara değil, Haydar Aliyev’e inanmıştı.

Herşeyi Personel Çözümler

Politikacı, devlet adamı, sosyal alanda, üretim alanında görev basamaklarında ne kadar yukarı çıkarsa, personelle ilgili o kadar çalışması olurdu.

Bu büyük oyunda yanlış atılan adımların hiçbir zaman geriye dönüşü yoktur. Bu hatalara karşı cumhurbaşkanlarının, imparatorların, genel sekreterlerin sigortalı olması olasılığı yoktur. Personel politikası konusunda profesörler, bilginler birçok kitap yazıp, önerilerde bulunmuşlardır. Ama insanın bilinci öyle oluşmuştur ki, o, çoğu zaman yalnız kendisinin kişisel olarak tanıdığı insanlara güvenir. İşte yalnızca bu nedenden Brejnev döneminde Dnepropetrovsk’li personel, Yeltsin döneminde Ural’lı personel, Putin döneminde de Petersburg’lu personel yükselmiştir.

Cumhuriyete önderlik etmeye başlayan Haydar Aliyev de aslında kendi ajan arkadaşlarına güvenirdi. MK’nin Politbüro elemanlarıyla ve kendi genel sekreterleriyle görüşürken o, DTK’nin karşı istihbarat idaresinin Müdür Yardımcısı Ziya Memmedoğlu Yusufzade’yi MK İnzibati Organlar Şubesi’ne Müdür olarak atamayı önermişti. Ziya

Yusufzade'nin insani niteliklerini ve çalışkanlığını o daha komitede iş arkadaşı olduğu zamanlar değerlendirmişti. Onun, Cumhuriyetin kanunlarını koruma organlarının bağlı olduğu MK'nin İnzibati Organlar Şubesi'nin işini başarıyla yürüteceğinden emindi. Böylece MK'nin üyeliğine adaylar arasında Ziya Yusufzade'nin de adı eklendi. DTK'ndeki çalışması döneminde yüksek parti yönetimine dahil değildi. Bu nedenle MK üyeliğine aday olması onun kariyerinde bir yükseliş olarak değerlendirildi. Herkes telefonla kutluyordu. Bir, iki gün bekledikten sonra Ziya, Birinci Genel Sekretere telefon etti:

"Haydar Aliyev, beni neden MK'nin üyeliğine seçtiler? Telefonlardan çalışmak mümkün olmuyor."

Yanıt kısaydı: "Birazdan anlarsın."

İki gün sonra Haydar Aliyev onu kendi odasına çağırıp yeni göreve atandığını haber vermişti. Birinci Genel Sekreter, Ziya Yusufzade'nin kabul edeceğinden emindi. Ama Ziya kendi kariyerinin yönünün değişeceğini görüp, neredeyse yalvarmaya başladı. Aliyev ona, istihbarat organlarında işe başlamadan önce de epey düşündüğünü, sonunda kendini bu işe adamaya karar vermiş olduğunu anımsattı.

"Yeni, yeni bu işe alıyorum, sizin tarafınızdan bilinen operasyonları yapıyorum. Yeniden çalışma alanını değiştirip bilmediğim işe girmek beni korkutuyor."

"İlginç" diyor eski iş arkadaşına bakıp Haydar Aliyev.

Gerçekten de ilginç bir durum ortaya çıkıyordu. Ziya Yusufzade'nin MK üyeliğine aday seçilmesiyle ilgili birinci Genel Sekreterin önerisini Genel Sekreterlik desteklemişti. Peki şimdi onun etkisi nasıl olmalıydı? Ya parti düzeni? Aliyev'i tanıyan insanlar, onun kendi kararlarını değiştirmekten hoşlanmadığını ve onunla bu konuda tartışmanın daha iyi olduğunu bilirler. Kuşkusuz, bu çok da doğru bir düşünce değil. Ve Ziya Yusufzade'nin sonuçlanmamış atamasına bağlı bu olay da, konuşanların argumentleri inandırıcı ve gerçeğe uygunsa, Haydar Aliyev kendi kararını değiştirebildiğini göstermektedir.

"Peki," diyerek Haydar Aliyev Yusufzade'nin dosyasını kenara itti. "Peki, şimdi ne yapalım? Sen de biliyorsun ki, burada temiz, dü-

rüst insanlara büyük gereksinimiz var."

"Biliyorum, onun için de buna layık bir aday olan Cumhuriyet Savcısı Yardımcısı Sabir Hüseyinov'u öneriyorum. Onun da MK üyeliğine aday seçildiğini söyleyeyim."

Yusufzade DTK'nde çalışmalarını sürdürüyordu. Kendi büyük potansiyalini karşı istihbarat ve istihbarat konularında kullandı, Tümgeneral rütbesine kadar yükseldi. Sabir Hüseyinov da yeni görevinin üstesinden başarıyla geldi.

Selefi, Haydar Aliyev'e "Tüm personele aynı ilgiyi göstermeyi..." önermişti. Prensip bu böyle olmalıdır. Yani objektif olup insanları geçmiş yönetimdeki sadakatına göre değil, çalışmalarına göre değerlendirmek gerekir. "

Yeni birinci Genel Sekreter "Tüm personelimize aynı biçimde davranılmasının" olanaksızlığını ve parti komitelerinin, bakanlık ve teşkilatların, üniversitelerin yönetiminde rüşvetçilere, dalaverecilerle yer kalmayacağını kısa zamanda belli etti. İçişleri Bakanlığı'nı profesyonel istihbaratçı, kristal kadar temiz insan olan Arif Haydarov yönetmeye başladı. Kuşkusuz, istihbarat kendi yetenekli, becerikli personelden yoksun kalmak istemiyordu ama Andropov yardım etti; Arif Haydarov'u Türkiye'den geri çağırıp İçişleri Bakanı olarak atadılar.

Biz arşivde Azerbaycan KP MK'nin baktığı onlarca dosyanın sayfalarını karıştırdık. Öyle görünüyordu ki, soruşturmalarda görev dercesine bağlı kalmaksızın herkese aynı biçimde davranılıyordu. SSCB İstihbarat Komitesi'nin Başkan Yardımcısı İgor Sinitsin'in düşüncesine göre, Haydar Aliyev rüşvete karşı duyduğu nefret ve işle ilgili birçok konuda Yuri Vladimiroviç Andropov'a çok benziyordu.

Bazı olayları ele alalım:

"Bize gönderilen olaylara ve mektuplara göre Azerbaycan KP MK'nin parti teşkilatı komitesi Başkan Yardımcısı D.N. Bağirov'un komünist ve parti çalışanı olarak uygun olmayan davranışlarda bulunduğu anlaşılmıştır. Bağirov'un yaşamı aldığı maaşa uygun değildi ve bunları örtbas etmek için birçok entikaya baş vuruyordu. Lüks

otomobil, yazlık arsa, bahçesinde büyük bir garaj ve yüzme havuzu bulunan bir malikane inşa ettirmişti. Kullanılan inşaat malzemelerinin çoğunun da faturası yoktu.

“Manevi yönden ahlaksızlığı, komüniste ve parti çalışanına yakışmayan hareketleri ve göreviyle ilgili yetkileri kişisel çıkarları için kullanması nedeniyle Bağirov Cemal Nasreddinoğlu (1961 yılından beri parti üyesi. Parti kimliğinin numarası: 0280043) Azerbaycan KP MK'nin Şube Müdürlüğü görevinden uzaklaştırılsın ve partiden çıkartılsın.”

Şamahı bölgesindeki Pedagoji Teknikum'da büyük rüşvet ve devlet emlakının kanunsuz olarak sahiplenilmesi ortaya çıkmıştır. Azerbaycan KP MK Şamahı bölge parti komitesinin Genel Sekreteri S. A. Sayılov yoldaşı görevinden uzaklaştırmış ve bölge parti komitesinde çok yönlü araştırma yapılarak Raykom Genel Sekreteri'nin “parti sorumluluğu ile ilgili olayın incelenmesi için emir verilmiştir.”

Aynı konular Kirovabad ve Haçmaz bölge parti komiteleri, Cumhuriyet inşaat ve inşaat malzemeleri sanayii işçilerinin sendika komitesi, M. Aliyev Azerbaycan Devlet Güzel Sanatlar Enstitüsü, Cumhuriyet Savcılığı için de ele alınmıştır. Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri rüşvet ve yolsuzlukla ancak böyle açık savaşmak gerektiğine inanıyordu. Böyle açıkça savaştığı için o, Moskova'nın ve diğer Cumhuriyetlerdeki meslektaşlarının baskısıyla karşı karşıya kalıyordu.

Haydar Aliyev bu konuda şöyle diyordu:

“Aklımdadır, 1975 yılında bir Raykom Genel Sekreterini işten uzaklaştırıp, partiden çıkartıp onu adalete teslim ettik. Konuyla ilgili tüm materyalleri cumhuriyet gazetelerinin birinde ayrıntılı biçimde yayınlamıştık. O sırada benimle görüşen komşu Cumhuriyetlerden birinin MK Birinci Genel Sekreteri, Neden böyle yapıyorsunuz?” diye sordu. O günlerde birçok bölge parti komitelerinin Genel Sekreteri gelmişti. Onlar, Aliyev böyle yapmakla bölge parti komiteleri enstitülerini gözden çıkardı, diyorlardı. Onlardan birine “Bu düşünceye katılıyor musunuz?” diye sordum. “Katılmıyorum ama böyle olayların topluma yansıtılmasına da karşıyım.”

Ben de, “İkisini, üçünü, beşini cezalandırıp tüm Cumhuriyet'te duyurmamın nedeni, herkesin ders alıp yanlış adım atmaması içindir” diye yanıt verdim. (Mart 2001. Bakü - İskandinav ve Rus gazetecilerine verdiği röportajdan)

... Haydar Aliyev ile Sovyetler Birliği Leninci Gençler Komünist Birliği'nin ikinci Genel Sekreteri Boris Postuhov'un tanışması 1970'li yıllara rastlar. Boris Nikolayeviç Bakü'ye, Azerbaycan Üretim Kooperatifleri Kurultayı'na gelmişti. Haydar Aliyev'in Parti Başkanı olarak çalışmasını değerlendiren Postuhov, onun gençlere büyük bir duyarlılıkla yaklaştığını özellikle belirtir.

Aliyev gençlerle yakından ilgilenme çağrısını ilk kendine yaptı. Cumhuriyet'te ilk burs alan gençlerin ve Moskova'ya gönderilen çalışkan öğrencilerin arasında yetenekli matematikçi Fatma Abdullazade de vardı.

Şimdi matematik bilimleri doktoru olan Fatma Hanım da, Cumhurbaşkanı'nın kendisi de bunu unutmamıştı.

Boris Pastuhov anımsıyor:

“Azerbaycan Üretim Kooperatifleri'nin Kurultayı'na kozmonot Patsayev ile birlikte katıldık. Daha sonra o, Dobrovolski ve Volkov'la birlikte uçuşta öldü. Haydar Aliyev'in bu kozmonota yakın ilgi göstermesi, ona her zaman kozmonotlukla ilgili sorular sorması bana çok ilginç geliyordu. Bu insanın her şeyle ilgilendiğini, onda zerre kadar tembellik olmadığını, o zaman anladım.”

Yıllar geçti. Boris Pastuhov Leninci Gençler Komünist Birliği MK'nin Birinci Genel Sekreteri oldu. Bir keresinde işten eve dönmüş mutfakta çay içiyordu. Birden telefon çaldı; hatta Bakü vardı; Aliyev arıyordu.

“Öylece mutfakta oturmuş Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri, Sovyet KP MK'nin Politbüro'sunun üye adayı Haydar Aliyev ile konuşuyorum. Haydar Aliyev Üretim Kooperatifleri Komitesi'nin Birinci Genel Sekreteri ile ilgileniyordu.

Personel sorununun çözümüyle ilgili olduğunu anladım. Meraklanarak “Ne için?” diye sordum. “Onu Kent Parti Komitesi'nin birinci Genel Sekreteri seçmek istiyoruz” diye yanıtladı.

Bakü büyük bir kenttir. Parti Komitesi de büyüktür... İlk tepkim şöyle oldu: "Doğrudur, Haydar Aliyev, o değerli biridir ama bana böyle geliyor ki, bu biraz cesur bir adımdır; o gazetecidir, hümaniter bilimlerle uğraşır. Böyle büyük parti teşkilatına yöneticilik yapabilir mi?"

"Bu, ayrı bir konu. Siz bana onun sicilinin temiz olup olmadığını söyleyin. Peki, ben yarın bu konuyla ilgili Üretim Kooperatifi'nin önceki Genel Sekreterleri ile de görüşürüm, size yine telefon ederim" diyerek konuşmasını bitirdi.

Ertesi gün bana telefon ederek "Dediklerinizi dikkatle düşünüp taşındık ama bunu dikkate almayarak gençlerin önünü açmaya karar verdik."

Haydar Aliyev'in gençlere gösterdiği bu ilgi onun daha sonra bağımsız Azerbaycan'ı yönettiği dönemde de kendini gösterdi.

Ödenen Borç

30 Mart 1971'de Moskova'da Sovyet KP XXIV. kurultayı açıldı. 1 Nisan'da sabah toplantısında Haydar Aliyev konuşma yaptı. İlk kez kurultay kürsüsünden konuşuyordu. Rahat hareket ediyordu, kendinden emindi.

Aliyev Cumhuriyetin sanayiinin genel gelişmeden geri kalmasının önlenmesinden ve bir yıl önce Sovyet KP MK'nde ve SSCB Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş olan "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde sanayi ve tarım alanlarının geliştirilmesi ile ilgili önlemler planı"nın uygulanması hakkında konuştu.

"Bu beş yıllık dönemde Azerbaycan'da yüz kadar yeni sanayi kuruluşunun inşa edilip çalışmaya başlaması planlandı. Bu, geçen beş yıllık dönemden iki kez daha çoktur; Cumhuriyetimizde modern makina üretim sanayisine yeni alanlar yaratılacak, petrol rafineri sanayi ve demiryolu nakliyatı yeniden yapılandırılacak, kimya, gıda ve diğer sanayi alanlarının hızla gelişmesi sağlanacak."

Beş yıl sonra ise o, yirmi beşinci kurultayın kürsüsünden gururla sesleniyordu:

"Azerbaycan'ın geçen beş yıllık dönem içinde üstlendiği görevle-

ri başarıyla yerine getirdiğini, ekonomide gerilemenin önlenip, gelişmenin sağlandığını gururla söyleyebilirim. Uzun yıllardan beri ilk kez genel ekonomik göstergeler dikkate alındığında beş yıllık plan fazlasıyla gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan daha önceleri sahip olmadığı ekonomik büyümeye ulaşmıştır."

2000 yılının Mayıs ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Gence'ye gelmişti. O, alüminyum üretiminde kullanılan Kil-Toprak Üretim Birliği'nin işçileriyle de görüştü. Bu fabrika ilk ürününü 1969 yılında vermişti. O zamanki olayı anımsamak Haydar Aliyev için de hoş olmuştu. Fabrikanın işçileriyle konuşan Cumhurbaşkanı şunları söyledi:

"Ben 1969 yılında Cumhuriyetin lideri seçildim. O zaman bu fabrika tamamlanmamıştı. İnşaat ve montaj işleri bitmemişti. Bazı bölümler ise daha hiç inşa edilmemişti. Buna karşın fabrika çalışmaya başlamıştı. Fabrikanın durumu, inşaatın durumu her gün tartışılırdı. Çalışmalar zorla yürüyordu. İyi ki, şimdi burada kaliteli uzman personel var; mühendisler, teknikerler... Ama o zaman böyle değildi... Üretim yapılması için uzman personel yoktu. Personelin çoğunu Rusya'dan ve SSCB'nin başka vilayetlerinden davet ederdik."

Haydar Aliyev'in aradan otuz yıl geçmesine karşın fabrikanın o zamanki müdürünün adını anımsaması da ilginçtir: "Yamov"

Böylece fabrika çalışmaya başladı. Ama bundan sonra ortaya büyük sorunlar çıktı. Proje yapıldığı zaman onları unutmışlardı. Unutmadılarsa, parasal kısıntı yapmak için bu sorunları dikkate almamışlardı. Çünkü temizleyici cihazlara o zaman önem veren yoktu. Fabrika işe başladı ve tüm kent, ilk önce de yakınlarda bulunan Nizami Gencevi'nin anıtı toz dumana bürünmeye başladı. İlk olarak kültür ve güzel sanatlar bölümünün çalışanları tepki gösterdiler. Düşünün şu fikirlerini anımsadılar:

Bu ana toprağa baş eğsen eğer,

Onun her karışı sana verir zer. (*)

"Anımsıyorum" diyor Haydar Aliyev "Şair Resul Rza, Süleyman Rüstem, besteci Kara Karayev, Fikret Emirov ve birkaç saygın kültür adamı bana mektup yazdı. Nizami anıtının böyle acınacak du-

*Zer. Altın.

ruma düşmesinden rahatsızlıklarını bildiriyorlardı. Onlar, burada böyle büyük bir kurum inşa edildiyse o başka yere taşınmaz; bu durumda Nizami'nin anıtını başka yere taşıyalım, yoksa anıt burada berbat olacak, diye düşünmüşlerdi. Anımsıyorum, karşıma iki çıkış yolu sunulmuştu; ya fabrika üretimi durdurulacaktı ya da anıt başka yere taşınacaktı. Bu tür fabrikaları her yıl inşa etmek olasıdır ama Nizami bizim için öyle değerli bir hazinedir ki, onu hiçbir şeyle karşılaştırmak olmaz. Bu nedenle de anıtın yerini değiştirilmesi bizim için manevi yönden çok zordu ve biz hiçbir zaman bu adımı atamazdık.”

Bu sorunu yerinde çözmek mümkün olmadı. MK'nin Birinci Genel Sekreteri yardım için Moskova'ya başvurdu. Onu başkentte SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Aleksey Nikolayevič Kosigin kabul edip şöyle söyledi:

“Herhangi bir işe başlamışsanız, yarım bırakmayın, sonuna kadar gidin. Yoksa her seferinde gelip yakınırırsınız, orayı toz bastı, buradan duman geldi...”

Kosigin, Aliyev'e Kirovabad kombinesi ile ilgili olayı anlattı:

... 50'li yılların başlarında Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Mircafer Bağirov Moskova'ya İosif Vissarionoviç Stalin'in yanına gidip Daşkesen'den getirdiği alunit örneklerini gösteriyor ve büyük bir gururla, bu mineralden glinozem elde edilir; glinozem olmadan uçan metal diye adlandırılan alüminyum üretmenin olası değildir, der. Dünyadaki uygulamada glinozem boksitten elde edilmektedir. SSCB'nde ise yeterli boksit olmadığı için yabancı ülkelerden getiriliyordu.

Kısacası Stalin, Bağirov'un Azerbaycan'da stratejik açıdan gerekli olan glinozem üreten kurumun oluşturulması önerisini kabul eder ve o zamanlar Bakanlar Kurulu ile ilgili yardımcısı Kosigin'e bu konuyla ilgilenmesini emreder.

“Ben de ilgilenmeye başladım” diyor Kosigin “Projeler hazırlandı, oraya uzmanlar gönderildi; şimdi ise yanına her sefer başka bir yakınmayla geliyorsunuz.”

Geçmişte kalan bu konuşmayı anımsayan Cumhurbaşkanı kendi-

ne sık sık acaba “hata mı yaptım?” diye soruyordu.

“Hayır, hata yapmadım. Çünkü alüminyum filizleri doğanın bize sunduğu önemli bir servettir ve biz ondan yararlanmalıyız. Ancak öyle yüksek teknik kullanmalıyız ki, istediğimiz hammaddeyi elde edereken çevreyi zehirlenmeyelim...”

...MK Birinci Genel Sekreteri'nin emri ile Cumhuriyetin görkemli bilginlerinden ve uzmanlarından oluşan etkili bir komisyon kurulur. Böylece Azerbaycan Edebiyatı'nın en görkemli kişisini, endüstriyel çevre ile “barıştırmayı” başardık. Şimdi Gence'den çıkarılan glinozem işlenmesi için Rusya'ya ve Tacikistan'a götürülmekte. Kurumun ise güzel planları var; bu ise Cumhuriyet için önemli olan yeni iş yerlerinin açılması demektir.

Haydar Aliyev 2000 yılının bu Mayıs günlerinde Teçhizat Üretim Birliği'nde de oldu. Burada diğer sanayi ürünlerinin yanısıra soğuk ve sıcak su sayaçları da üretiliyordu. Haydar Aliyev yine 70'li yılları anımsadı.

“1975 yılında Azerbaycan'ın teçhizat üretim sanayisinin gelişmesi için çok önemli bir karar aldık. Aslına bakılırsa bu karar bizim değil, Sovyet KP MK'nin ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun kararıydı. Biz ise bu karara uyarak Azerbaycan'da birçok teçhizat üretim kurumları kurduk. Aynı kararın çalışma planında bu fabrikanın geliştirilmesi de dikkate alınmıştı... Fabrikanın büyük geleceği var. Bu beni çok sevindiriyor, çünkü zamanında bu fabrikanın kurulması ve modernleştirilmesi için çok çalıştım. Bugün bu çalışmalarımın boşa gitmediğini, şimdi meyvasını verdiğini görüyordum. Bu fabrikanın ürünleri hem Azerbaycan'a hem de yabancı ülke pazarlarına çok gereklidir.

Şimdi birçokları Sovyet dönemini kara renklerle betimliyor. 1990 yılında Moskova'da Sadovoye Kolto çevresinde toplanmış göstericiler “73” rakamını pankartlara yazmışlar ve üstüne de kırmızı bir çizgi çekmişlerdi. “73” rakamı Sovyet hakimiyetinin sembolü olarak yazılmıştı.

Ama bu insanlar kısa zamanda ayıldılar. Ülkedeki bilimsel araştırma enstitüleri kapandı; bilim adamlarının, bilim adaylarının, doktorların sayıları azaltıldı. Sanki bu insanlara pazar ekonomisinde kendi yerlerini gösteriyorlardı. Buyrun, gidin metro istasyonlarında sigara,

sakız satın, giysi ticaretiyle uğraşın.”

Haydar Aliyev hiçbir zaman kendi geçmişinden çekinmedi. Azerbaycan’ın yetmiş yıllık Sovyet dönemini değerlendirirken inançla şöyle diyordu:

“Bu yıllarda Azerbaycan’ın eğitimi, kültürü, ekonomisi büyük hızla gelişmiş, görüntüsü değişmişti; Cumhuriyetimiz güçlenmişti ve Azerbaycan’da büyük entelektüel potansiyel oluşmuştu.”

Gerçekten de böyleydi. Bu yetmiş yıllık dönemin aşağı yukarı beşte birlik kısmında on dört yıl Azerbaycan’a Haydar Aliyev liderlik yapmıştı. Ekonominin, bilimin büyük bir sıçramayla ileri atılması, kendi halkının manevi değerlerini canlandırmayı başarmıştı. Burada kesin istatistik verilere göz atmamız uygun olacaktır: Haydar Aliyev’in liderliği döneminde Azerbaycan’da 1155 kütüphane, 1316 kulüp, 849 okul, 44 müze kullanıma açılmıştır. 1971 yılında onun girişimiyle Cumhuriyetimizde ilk kez yatılı askeri bir okul -Cemşid Nahçıvanski Askeri Okul’u açılmıştır. Azerbaycan’ın büyük generalinin adını taşıyan bu okul, şu anda askeri lise olarak eğitimini sürdürmektedir. Bu lisenin gerçek askeri eğitim kurumu gibi biçimlenmesiyle ilgilenen Haydar Aliyev, onu bir anlamda kendi çocuğu gibi görmektedir. Kuşkusuz, bu uzak gelecek için hesaplanmış bir adımdı. Haydar Aliyev, gelecekte Cumhuriyet için askeri kadroların gerekli olacağını duyumsuyordu. Bu adım aynı zamanda “Azerbaycanlılar yalnız ticareti becerebilir” diyen komşularımıza güzel bir yanıtı. Evet, Azerbaycanlılar ticareti iyi becerirler ve bu saygın meslek ile gurur duyarlar; zaten insanların ticaretsiz yaşaması olası değildir.

Ama bununla beraber Azerbaycanlılar çok eski zamanlardan beri sadık ve cesur asker, gururlu savaşçı olmuşlardır. Ne yazık ki, Rusya’da birçok kimse iki yüz yıl önce Kırım savaşında Rus askerleri arasında dört Azerbaycan alayının da büyük yiğitlik göstererek savaşıklarını bilmemektedir. Azerbaycanlı askerler Birinci Dünya Savaşı’nda, Büyük Vatan Savaşı’nda da kendilerinin ne kadar iyi olduklarını göstermişlerdir. Onlardan yüz yirmisi Sovyetler Birliği Kahramanı fahri ödülüne değer bulunmuştu.

Mihail Kusman 70’li yıllarda Azerbaycan Komünist Gençler Bir-

liği teşkilatının MK’nde çalışıyordu. Daha sonra Moskova’ya taşınmış, İTAR TASS haber ajansında çalışmış, sonra da dünyanın en ünlü telgraf acentalarından olan İTAR TASS’ın Genel Sekreteri’nin Birinci Yardımcısı görevine kadar yükselmişti. Şunu da belirtelim ki, Tver bulvarında yer alan bu binayı TASS’çı emekliler Aliyev binası olarak adlandırır, çünkü SSCB Bakanlar Kurulu’nda çalıştığı zamanlar burada Haydar Aliyev’in emriyle İTAR TASS Acenteliği için yeni bina inşasına başlanılmıştı. Mihail Solomonoviç Kusman’ın odasında hala Azerbaycan’ın büyük haritası asılıdır.

“Bu benim vatanımdır” diyor Kusman bakışlarını haritaya diktikçe “Şimdi de Azerbaycan’daki olayları çok dikkatle izlemekteyim. Biliyor musunuz, zaman geçtikten sonra insan birçok olaya başka gözle bakıyor. Bir zamanlar askeri ağırlıklı yatılı okulun açılması gereksiz diye düşünülürdü. Azerbaycanlı gençlerin zaten askeri hizmet hevesi yoktu. Kuşkusuz, bir kaç yıl sonra Karabağ’da savaşmak gerekeceği kimin aklına gelirdi ki? Ama Haydar Aliyev bu kararı aldığı anda Cumhuriyet’e uzman askeri personel gerekli olduğunu düşünmüştü. Uzak görüşlülük? Ya da o, bağımsız devletin onsuz yaşayamayacağını düşünüyordu? Bana öyle geliyor ki, bu askeri personelin gelecekte onun halkına çok gerekli olacağını duyumsuyordu.”

Mihail Solomionoviç Kusman konuklara kurutulmuş vişne ikram etti, arasıra çalan telefona yanıt verdi ve sohbetine son verdi:

“Haydar Aliyev yalnızca askeri personelin yetiştirilmesiyle ilgilenmiyordu. Bence o, Komünist Gençler Birliği Komitesi’nin yöneticilerinin hepsini kişisel olarak tanıyordu. Şimdi yöneticilerin yetiştirilmesi konusunda çok konuşuluyor. Sovyetler Birliği’nde bu işlevi, devlet personelinin yetiştirilmesi işini Komünist Gençler Birliği teşkilatı yerine getirirdi. Bu nedenle de KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri bu teşkilatın liderleriyle, onların çalışmalarıyla özel olarak ilgilenirlerdi. Ne yazık ki, biz bu deneyimi geçmiş dönemden bu zamana taşıyamadık.”

1975 yılı Ekim ayında Bakü’de Sovyet Edebiyatı Günleri düzenlenmişti. Azerbaycan’ın başkentine SSCB’nin en ünlü şair ve yazarları gelmişlerdi. Çeşitli toplantılar düzenlendi, sonunda da Samed

Vurgun'un Ev Müzesi'nin açılış merasimine katıldılar.

Haydar Aliyev, Samed Vurgun'un şiirlerini gençken çok severdi. MK'nin birinci Genel Sekreteri'nin girişimiyle 23 Mart 1982'de Azerbaycan'ın bir başka görkemli yazarı olan Cafer Cabbarlı'nın da Ev Müzesi açıldı. Bir süre önce Şuşa'da bulunan Haydar Aliyev, orada da büyük Azerbaycan şairi Molla Penah Vakıf'ın anıtının açılışına katılmış ve çok etkili bir konuşma yapmıştı.

On yıl sonra güzel Şuşa'nın top yağmuruna tutulacağını ve "Kurtarılar"ın toplarının bu büyük hümanistin heykelini delik deşik edeceğini, o zaman kim düşünebilirdi ki...

...Cumhuriyet'e liderlikle geçen on dört yıl... Liderin Azerbaycan'ın gelişmesi için somut planı var mıydı, yoksa kendi içinden gelen sese inanarak karşısına çıkan sorunları adım adım mı çözümlüyordu? Bence bunu tartışmak yersizdir. Büyük olasılıkla planlı ekonomi Azerbaycan'ın gelişmesini de Sovyetler Birliği'nin kapsamı dışında tutmuştu. Altmışlı yılların sonlarına doğru birçok ekonomik göstergeye göre Cumhuriyet, Sovyetler Birliği genelindeki gelişmeden geri kalıyordu. Ekonomide birçok alanı geliştirmek, yeni iş yerleri açmak gerekiyordu. En önemlisi de, petrol sanayiini krizden çıkartmaktı. Altmışlı yılların sonunda petrol üretimi 1.3 milyon ton, gaz üretimi ise 659 metre küp azalmıştı.

Petrol, gaz, kömür üretiminin durumu SSCB Bakanlar Kurulu'nun özel gündemindeydi. Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Kosigin enerji konusuyla kişisel olarak ilgileniyordu. Haydar Aliyev'in o dönemki çalışmalarını araştırırken "Azerbaycan Petrolü Dünya Politikasında" kitabına bakalım. "KP MK'nin birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev petrol sanayisinin gerilemesinin ve bu önemli sanayi alanındaki gerginliğin gerçek nedenlerini bulmayı başarmıştır" denilmektedir.

Haydar Aliyev ile ilgili birçok anısı bulunan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin Yönetim Kurulu Birinci Başkan Yardımcısı, ünlü petrolcü jeolog Hoşbaht Yusufzade konuşmaya biraz eski zamanlardan başladı:

"Haydar Aliyev ile ilk tanışmam 1968 yılında oldu. Türkiye'nin o

zamanki Başbakanı Süleyman Demirel Moskova'daki resmi görüşmelerden sonra Azerbaycan'a gelmişti. O zaman sayın konuğa Kum Adası'na gidişinde eşlik eden resmi görevlilerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstihbarat Komitesi'nin Başkanı Haydar Aliyev'di. Bu sırada tanıştık... Azerbaycan KP MK'nin 1970 yılının Aralık ayında genel kurulunu çok iyi anımsıyorum. Haydar Aliyev'in MK'nin Birinci Genel Sekreteri seçilmesinden sonra yapılan ilk genel kuruldu. Haydar Aliyev kurultaydaki konuşmasında petrol sanayinin geçen beş yıllık durumunu analizini yaparak, ekonominin bu önemli alanında oluşmuş geriliğin ve gergin durumun esas nedenlerini gösterdi ve yapılacak işlerin somut programını verdi...

1970 yılında Azerbaycan'ın Petrol Sanayi Bakanlığı kaldırıldı ve onun yerine "Hazardenizneft" ve "Azneft" üretim birlikleri kuruldu. Salt Haydar Aliyev'in emriyle Hoşbaht Yusufzade "Hazardenizneft" Üretim Birliği'nin baş jeoloğu görevine atandı. O, yeni Birinci Genel Sekreterin o zaman Azerbaycan petrol sanayisi için yaptıklarını hala unutmadı:

"Haydar Aliyev Cumhuriyeti yönetmeye başladığı ilk günlerden başlayarak hem deniz hem de karada petrol ve gaz üretiminin çok çeşitli sorunlarıyla ilgilenir, çözümüne yardımcı olurdu. Bunun sonucunda da denizde jeolojik araştırma işlerinin verimliliği hızla arttı. Onun Cumhuriyet'e liderlik yaptığı dönemde sekiz yeni petrol-gaz yatağı bulundu. Artık 1975 yılında genel petrol ve gaz üretiminin hacmi 27,1 milyon tona yükseldi ve 1941 yılındaki en yüksek en yüksek petrol ve gaz üretimi düzeyini aştı..."

Ülkenin gurur kaynağı olan bu sanayi alanında neler oluyordu? Jeolojik araştırma çalışmaları azalıyor, var olan rezervler dağıtılıyor, üretimde kazaların sayısı artıyordu. Kuyular devreden çıkıyordu. Buna karşın on yıl içinde Cumhuriyetin sanayisine yapılan yatırımın % 45'i petrol üretim sanayisine yönlendirilmişti. Ama 1966 yılından başlayarak petrol üretimi yıldan yıla azalıyordu. H. Aliyev Cumhuriyetin lideri olduktan sonra birçok bilgili uzman, üretici, mühendis, deneyimli ustabaşı ile fikir alışverişinde bulundu. Birçoklarının düşüncesine göre, sanayinin asıl sorunu kuyu açma işlerinin azalmasına bağlıydı.

1966-1970 yılları arasında kazılan kuyuların genel miktarı bir milyon metre kadar azalmıştı. Kazılan kuyuların % 31'inde projede öngörülen derinliğe inilmemişti. İş zamanının büyük bir kısmı kazaların ortadan kaldırılması için geçiyordu. Bu rakamları yukarıda sözünü ettiğimiz kitaptan aldık.

Uzun bir hazırlık döneminden sonra Azerbaycan KP MK petrol sanayi işçilerinin büyük kongresini yaptı. Bu, petrol ve petrol üretimiyle ilgili büyük deneyimi ve bilgisi olan insanların bulunduğu büyük bir toplantıydı. Orada Haydar Aliyev petrol uzmanlarına şunları söyledi:

“Mühendis-teknik heyetten, “Hazardenizneft” ve “Azneft”in jeologlarından, her iki birliğin yöneticilerinden öncelikle, eski yataklarda yararlanılma koşullarının iyileştirilmesi ve petrol üretiminin sabit düzeyinin sağlanması, petrol ve gaz üretiminin artması için mesozoik katmanlara dikkat etmeleri istenmektedir. Ayrıca denizde de petrol ve gaz yataklarının işletilmesinde dikkatli davranılmalıdır.”

Haydar Aliyev hiçbir zaman masa başında oturmayı seven biri değildi. Doğrudur, görevi gereği Birinci Genel Sekreter olarak günün büyük bir kısmını çalışma masasının arkasında geçirmek zorunda kalıyordu. Ama onu sürekli olarak petrol madenlerinde, petrol üretim tesislerinde, bilim adamlarının laboratuvarlarda görmek mümkündü. Ama onun bu seferleri ne çok konuşan bir memurun gezintisine ne de üst düzeydeki bir konuşan gezintisine benziyordu. O bilmediği şeyleri sormaktan utanıp çekinmezdi. Ünlü bilginler Azad Mirzeczade, Artur Resizade ile fikir alış-verişi yapar ve artık hayattan göçmüş olan büyük kimyacı bilim adamı, SSCB İlimler Akademisi ve Cumhuriyet İlimler Akademisi'nin öğretim üyesi Yusuf Haydaroglu Memmedeliyev'in yapıtlarına başvururdu. Yusuf Memmedeliyev gibi insanlar için, “böyleleri kendilerini işe feda eder” derler. Savaş yıllarında o, uçak yakıtına yüksek kalitede bazı bileşimlerin metodunu bulmuş ve bu nedenle de Stalin ödülüne değer bulunmuştu. (Daha sonra bu ödül Devlet Ödülü olarak adlandırıldı) Onun yaptığı keşiflerden biri de, “Molotov Kokteyli” adı altında Büyük Vatan Savaşı'nda tarihe geçmişti. Faşist tankları yakan bu ateşli madde

21'inci yüzyılın barikatlarında da yararlanıldığı için bugün de popülerdir.

Rakamları can sıkıcı olarak adlandırılır. Ama üretim hakkında rakamsız konuşulamaz. “Azerneft” üretim birliği gaz üretimi ile ilgili dokuzuncu beş yıllık planı, üç buçuk yılda, petrol üretimi ile ilgili olan kısmını ise dört yıl sekiz ayda gerçekleştirmişti.

Şimdi ise yeni ufuklar fethetmenin zamanı gelmişti. Haydar Aliyev'in girişimiyle SSCB Bakanlar Kurulu ve Sovyet KP MK 1974'te Hazar denizinin derin katmanlarında jeolojik keşif işlerinin hızlandırılması ve derin katmanlarda çalışmak için yeni kuyu kazma teçhizatlarının üretimi ile ilgili emir hazırladı.

“Geçen yüzyılın 70'li yıllarına dek Hazar petrolcülerinin emrindeki teknik araçlar bize denizin salt 40 metre derinliğine dek olan alanlarında çalışmaya olanak verirdi” diyor Hoşbaht Yusufzade. “Hazar'ın Azerbaycan bölümünde suyun derinliği 40 metreye varan alanlarda tüm petrol-gaz yatakları o zamana dek belki de artık ortaya çıkmış, denizen petrol ve gaz çıkarılma olanağı oldukça azalmıştı. Haydar Aliyev'in girişimi ve iradesi, geçmiş birliğin petrol ve gaz sanayisinin yöneticileriyle konuşmaları, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyet Birliği yöneticileriyle görüşmeleri, Azerbaycan'da petrol ve gaz sanayinin perspektifliğinin bilimsel olarak kanıtlanması sonucunda Cumhuriyet Petrol Sanayi Bakanlığı yapılacak işler için araç ve gereç ayırdı. Sonuçta geçen yüzyılın 70'li, 80'li yıllarında görevlendirilen çeşitli teçhizatlı gemilerin, ağır yük kaldıran vinç gemilerinin, boru döşeyen gemilerin, sismik araştırma gemilerinin ve yolcu gemilerinin sayısı 450'yi geçti. Hazar Denizi'nde 2500 ton gücünde “Azerbaycan” vinç gemisi ise başladı. Buna ek olarak ilk zamanlar derinliği 70 metre olan alanlarda jeolojik araştırma işlerinin yapılması için “Hazar” tipli yüzen sondaj kuyusu kazma gemilerinin, sonraları ise derinliği 200 metre kadar olan yerlerde çalışmak için “Hazardenizneft” ve “Self” tipli yüzen “yarımdalma” kuyu kazma gemilerinin, ayrıca “Süleyman Vezirov” boru döşeyen gemisinin alınması sonucu Hazar'ın daha büyük derinliklerinde zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip yatakların bulunmasına olanak yarattı. 80'li yıllarda bu kuyu kazma sayısı 11'e çıktı. So-

nuçta denizin 80-350 metre derinliğinde bulunan, bugün ARDNŞ'nin (*) ürettiği petrolün % 60'ını veren "Güneşli" yatağı bulundu.Şimdi adları tüm dünyada ünlü olan "Azer", "Çırak" ve "Kepez" yataklarının bulunması da bu kuyu kazma cihazlarından yararlanılması sonucunda gerçekleşti.

Dünyada eşi benzeri olmayan derin deniz kazık temelleri fabrikasının salt Azerbaycan'da inşa edilmesi için Sovyet Devlet yönetiminden izin alınması ve bu büyük kurumun başarıyla inşa edilip çalışmaya başlaması Haydar Aliyev'in iradesinin, prensip sahibi olmasının sonucudur. Tek bir rakama göz atın: 450 milyon dolar! O zamanlar için bu çok büyük bir tutar olarak görülürdü. Fabrikanın inşa edilmesini için o zaman Sovyet hükümetinin bu kadar büyük ekonomik yardım yapmasını sağlamak akılalmaz bir işti.

Bakü Derin Deniz Kazık Temelleri Fabrikası sayesinde Hazar Denizi'nde bulunan "Güneşli" yatağından şimdiye dek 14 kazık temeli inşa edilmiş, bu ise 244 gaz üretim ve su basma kuyularının kazılmasına olanak vermiştir. Bu fabrika şimdi de petrol ve gaz yataklarının bulunmasında ve üretilmesinde çözümleyici rol oynuyor. Merkezi, Batı, Doğu Azeri petrol çıkartma yerlerinin her birinde dünya çapında yeni kazma-üretim ve teknoloji kazık temelleri inşa edilmesinde ve monte edilmesinde eşi görülmemiş işlerin yapılmasında büyük değişiklik oluşması bunu söylemeye olanak sağlamaktadır. Şu anda bu kazık temelleri aracılığıyla kazılmış 22 kuyudan günde ortalama 74.000 ton petrol, 16.400.000 metreküp gaz üretilmektedir.

Binlerce insanın yoğun çalışması meyvasını verir. Birçok yeni petrol ve gaz üreten kuyular kullanıma açılarak petrol, gaz üreten fabrikalar modernleştirildi. 1961 yılında kullanılmaya başlanılan ve Cumhuriyetimizde tek olan "Gaz İmalî Fabrikası" tam kapasiteye çalışmaya başladı. 1986 yılındaki rekonstruksiyondan sonra fabrikanın üretim gücü 6.5 milyar metre küp gaza yükseldi.

Evde kullanılan klima cihazlarını üreten fabrikayı L.İ. Brejnev için ilk olarak yürekte bağlı olduğu Zaporozje kentine inşa ettirmek planlanılmıştı. Savaşın sonraki ilk yıllarda Leonid İliç "Zaporozje-

* ARDNŞ:Azerbaycan Respublikası Devlet Neft (Petrol) Şirketi

polad" fabrikasında çalışmış, gece gündüz çalışarak fabrikanın iyi duruma gelmesi için elinden geleni yapmıştı. Sovyetler Birliği Bakanları Brejnev'in bu kente bağlılığını bildiği için klima cihazları fabrikasını oraya inşa ettirmeyi kararlaştırdılar.

Haydar Aliyev Baybakov ile görüştüktan sonra Leonid İliç'in yanına geldi.Leonid İliç onun argümanlarını kabul etti. Fabrikanın Bakü'de inşa edilmesine karar verildi. Fabrikanın inşası için Japonya malı olan araçlar, aletler, yüksek teknolojiler alındı.

Fabrika 1975'te inşa edilip çalışmaya başladı. Böylece binlerce Bakü klima cihazı SSCB'ne ve yabancı ülkelere yayıldı.

Fabrikanın açılışındaki konuşmada Birinci Genel Sekreter gurur duyarak şöyle demişti:

"Azerbaycan sanayisinin gelişmesi işçi sınıfının birçok başarısıyla doludur ama bugün gururla söyleyebiliriz ki, Cumhuriyetimizin sanayi tarihinde hiçbir zaman böyle ustalık görülmemiştir..."

O yıllardaki bir kaç önemli inşaatları daha sıralayalım: "Ulduz" elektrik aletleri fabrikası, "Bakü Şampanya" fabrikası, denizden petrol çıkartma platformları için "Bakü Derin Kazık Temel " fabrikası (bu fabrikanın inşaatı Heşterhan'da planlanılmıştı ve teçhizatları 500 milyon dolar harcanmıştı), "Elektroterm" fabrikası, ayakkabı fabrikaları, Lenkaran konserve fabrikası vs. Yeni kuruluşlar Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde, Dağlık Karabağ'da, Gence'de, Bakü'de, Nahçıvan'da inşa ediliyordu...

Azerbaycan'da on yıl içinde yirmi iki milyon metrekare ev inşa edilip çalışanlara verilmiştir. Bakü'yü yeni mimari yapılar bezemeye başladı: Cumhuriyet Milli Meclisi binası, "Moskova", "Abşeron", "Gençlik" otelleri, Kozmik Araştırmalar Enstitüsü, Yazarların Şüvelan'daki "Yaratıcılık Evi", tren garı ve deniz iskelesi...

Cumhurbaşkanı sonraları o yılları şöyle anımsıyordu:

"Bu, bizim Cumhuriyet için çok güzel yıllardı. Çoğu zaman işimi bitirdikten sonra eve gitmez, saatlerce çalışma odamda oturup, Cumhuriyetin gelecekteki gelişmesi için neler yapılması gerektiğini düşünürdüm. Geleceğimin bana verdiği yetkilerden yararlanıp halkın yaşamını iyileştirmek isterdim. Bunun için iki şey gerekiyordu: Azerbay-

can'ın komünist partisine düzgün ve başarılı biçimde yöneticilik etmek ve otoritemi, nüfuzumu gittikçe daha da güçlendirmek. Bana, bunların her ikisini de başarmışım gibi geliyor.”

Moskova'daki merkezi basında Haydar Aliyev'i yeni tipli parti lideri diye andlanıyorlardı. Bu, gerçekten de böyleydi. Azerbaycan KP MK Birinci Genel Sekreteri görevindeki çalışmalarını değerlendiren Haydar Aliyev, “Ben ve çevremde toplanmış komünist iş arkadaşlarım bu on dört yıl içinde Azerbaycan için büyük işler görmüşüz” diyebilecekti.

Aliyev'i Moskova'da da beğeniyorlardı. Hemşehrileri ise onun değerini en iyi bilenlerdi. Devlet Memmedov anımsıyor: “Culfa bölgesinde, ürünün az olmasına aldırış etmeden (bir hektara üç yüz kilo) her yıl buğday ekerlerdi. Ne kadar itiraz etsek de, hiç kimseye hiçbir şey kaptılamıyorduk. “Plan böyle yapılmış, vermelsiniz” diyorlardı. Ama Haydar Aliyev birinci Genel Sekreter seçildikten sonra her şey değişti. Haydar Aliyev'in emrine göre bizim bölgenin doğa koşullarına uygun olarak üzümçülük geliştirildi. Bu, hem Cumhuriyet hem de yerli halk için daha yararlıydı. Üzümü SSCB'nin kuzey bölgelerine gönderirdik. Doğduğum köyde altmış dört aile otomobil aldı, bir çoğu aldıkları ücretle iki katlı evler inşa ettirdiler, güzel mobilyalar aldılar.

Nağçıvan gözümüzün önünde değişiyordu. Çağdaş mimariye uygun “Tebriz” oteli inşa edildi. Aras nehri üzerinde su, elektrik santrali çalışmaya başladı. Yeni tekstil fabrikası, Kültür Sarayı açıldı. Bunlar birer örnektir. Bunların sayısı artırılabilir...

Arşivdeki belgelere başvurarak başkalarını da sıralayabiliriz:

... 1970'ten başlayarak Azerbaycan'da tüm okullarda birinci sınıfta Rus dili eğitimi başladı. İki yıl sonra MK bürosu Cumhuriyetin orta okullarında Rus dili dersinin iyileştirilmesi için toplu önlemler planını onayladı.

... 13 Mart 1973'te MK'nin bürosu büyük Azerbaycan şairi İmadeddin Nesimi'nin yaşgünü'nün altı yüzüncü yılının kutlanmasıyla ilgili planını inceledi.

... Bakü'ye üçüncü içme suyu boru hattının döşenmesiyle ilgilendi. Emre dayanarak 9 Mayıs 1973'te Bakü'de Sovyetler Birliği kavra-

manı Mehdi Hüseyinzade'nin heykeli açıldı. (“Mihaylo” adıyla tanınan partizanın temiz adının nasıl geri verildiğini anımsarsınız.)

“Azerbaycan film” sinema stüdyosu “Uzak Sahillerde” adında bir bedii film çekmişti. Baş kahramanı yakışıklı aktör Nodar Şaşıkoğlu oynuyordu. Arama yapan Alman faşistleri filmde nöbetçilere “Mihaylo kenttedir” sinyalinin vermişlerdi. Haydar Aliyev Cumartesi ve Pazar günleri kentte dolaşmayı, mağazalara, kafelere girmeyi, halka ne şekilde hizmet verildiğini görmeyi severdi. Bu gezintiler büyük fısıltılara neden olurdu. İşte bu günlerde şöyle bir söz yayılmıştı: “Mihaylo kenttedir.”

Bunu haber alan Haydar Aliyev, bu işe başkalarından daha çok gülmüştü.

1 Ocak 1975 tarihinde Cumhuriyet televizyonunun ikinci kanalı yayına başladı. Şeki kentinde Devlet Dram Tiyatrosu kuruldu. Bakü'de İnşaat Mühendisleri Enstitüsü açıldı. Tüm bunlar kuşkusuz Birinci Genel Sekreterin sınırsız çalışmasının meyvasıdır.

9 Nisan 1976'da Cumhuriyet, Bakü'deki 26 yüksek görevdeki Başkanlardan biri olan Meşedi Azizbeyov'un 100 yıllık jübile hazırlığı vardı. Cumhuriyetin politik, sosyal ve kültürel alandaki yöneticilerini büyük toplantısında Haydar Aliyev'in kendisi tebliğ sundu. Petersburg Üniversitesi mezunu olan bu yetenekli sanayici, ideal komünist “ilk Azerbaycanlı mühendis”inin geçtiği şerefli yol konusunda eski silah arkadaşları, ülkenin diğer Cumhuriyetlerinden gelen konuklar ve Meşedi Azizbeyov'un oğlu büyük saygıyla konuşuyorlardı. Bundan bir süre önce ise Bakü'nün en görkemli yerlerinden birinde Meşedi Azizbeyov'un heykelinin açılışı yapılmıştı. Heykelin açılışında Haydar Aliyev'in ardından konuşma yapan kahramanın torunu, görkemli tarihçi, akademisyen Püste Hanım Azizbeyov da güzel sözler söylemişti.

25 Mart 1978'de MK'nin bürosu “Azerbaycan İlimler Akademisi”nde “Doğanın Kosmik Araştırmalarının Geliştirilmesi” ile ilgili emir imzaladı...

Böylece gündün güne, aydan aya ekonomi, kültür, bilim, eğitim, gündelik ve perspektif olaylar, gençlerin ve emeklilerin sorunları, ti-

caret ve hizmet sektörü, Bakü'de metro inşaatı, klasiklerin jübileleri, "Sovyet Transkafkasya Melodileri" festivali ve yoldaş Tretyakov'un ev sorunu ortaya çıkar ve çözümlenirdi...

"Yoldaş Vekilov, Size Dilerim ki,..."

"Azerbaycan toplumu büyük Rus yazarı Lev Nikolayeviç Tolstoy'un yüz ellinci yıl jübilesinin büyük merasimle kutladı!" Bakü gazeteleri Mayıs 1978'de böyle yazıyordu. Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri için de bugün, normal bir takvim günü ya da her zaman kutlanan sıradan bayramlardan değildi. Tolstoy, Gogol Puşkin Azerbaycan'da hem devrimden önce hem de devrimden sonra salt jübilelerde, bayramlarda değil, o zaman da büyük istekle okunurdu, şimdi de okunmakta; hem Rusça hem Azerbaycan Türkçesi.

Tolstoy'un jübilesi ile ilgili şöyle bir bilgiye de rastlanıldı: Bakülü Vekilovlar ailesi Tolstoy'un Yasnaya Polyana'daki ev müzesine yazarın o zaman kendi el yazısıyla yazdığı mektubu hediye etti. Bu, Rus ordusunun Generali İbrahim Ağa Vekilov'un Hanımı Yelena Yefimova'nın mektubuna Tolstoy'un gönderdiği yanıtı. Yelena Yefimova yazara kendi tarihçesinden -Rus kızı ile Azerbaycanlı gencin aşk macerasını, Müslüman genç ile Ortodoks kızının nikahına şahsen Çar Aleksandr'ın izin vermesinden- söz ediyordu. Şimdi onların çocukları Boris ve Kleb artık büyümüşlerdi. Rusya'da inanç özgürlüğü ilan edilmişti. Küçük Vekilovlar Müslümanlığı kabul etmek için anne babalarının hayır dualarını istiyorlardı. Bu nedenle onların annesi büyük Rus yazarının düşüncelerini soruyordu. Lev Nikolayeviç onun sorusunu yanıtızsız bırakmadı.

Büyük yazar yanıtında şöyle yazdı: "Yelena Yefimova, çocuklarınızın Azerbaycan halkının bilim sahibi olmada yardımcı olmak istemelerini alkışlıyorum." Yazar daha sonra din konusunda güncel olan düşüncelerini özetleyerek şöyle yazmakta: "Bana öyle geliyor ki, siz benim düşüncelerimi gençlerinize söylemişsiniz. Bu düşünceler onların güzel niyetlerini uygulamada onlara yardımcı olabilir. Dinin asıl ilahi amaçlarını açan durumlarını, artık gereksiz hurafelerden temiz-

lemek işine yardımcı olmak insanın kendine seçtiği en şerefli iştir. Sizin gençleriniz gerçekten de kendi hayatlarını bu şerefli işe adarlarsa, onların yaşamı anlamlı ve verimli olacaktır."

Tolstoy'un hayır duası ile Vekilovların büyük oğlu Boris'e Fariz, küçük oğlu Kleg'e ise Galib adını koydular. Galib İbrahimovlu asker oldu ve Belomor-Baltiysk kanalına gönderildi. 1931 yılında Bakü'ye geri döndüğünde kanalda artık beyaz kayıklar yüzmekteydi. 1937'de onu hapsedtiler ve kurşunlanarak idamına karar verdiler. Fariz İbrahimovlu'nu ise sürgüne gönderdiler. O, 1956 yılında evine dönebildi.

Onların ailesi çok da büyük bir aile değildi. Bu nedenle de başka Vekilov'lara rastladığımızda, onların İbrahim Ağa ile Yelena Hanım'ın kuşağından olup olmadığını sorarız.

Böyle şeyler tarihte çok olur. Bir tarihinin izinden gidersen ama tamamen başka bir tarihinin, Aliyev'in yazgısıyla kesiştiği ilginç olaylarla karşılaşsın. Azerbaycan'da ve SSCB'de en ünlü deniz petrolcülerinden olan Telman Vekilov'la görüşmemizde de böyle bir olay oldu. Onun adını 1934 yılında babası koymuştu. Hitler'in hapisanelerinde öldürülen şerefli, sebatlı Alman komünisti Ernest Telman'ın şerefine. Vekilovların "Tolstoy" sülalesine hiçbir yakınlığı yoktur. Ama...

İnsanın belleği yaşamdaki dönüm noktalarını her zaman koruyup saklar. Telman Vekilov'un hayatındaki 11 Eylül 1979 tarihi işte böyle bir tarihtir. Bu tarihte o, tüm gençliğinin (Moskova'daki beş yıllık öğrenciliği zamanını çıkarmak koşuluyla) geçtiği Bakü kenti ile veda-laşıyordu. Başkentte Vekilov'u yeni bir atama bekliyordu: SSCB Gaz Sanayisi Bakan Yardımcısı. Aslında o, Moskova'ya gitmeye can atmıyor, büyük bir kariyer için gereğinden fazla çaba göstermiyordu. Becerikli olan insanı zaten eninde sonunda değerlendireceklerini düşünüyordu. Günlerin birinde Vekilov'u Kum adasındaki Deniz Kazma İşleri İdaresi'ne müdür olarak atadılar. Deneyimi ve bilgilerine dayanarak o, deniz jeolojisi konusunda doktorasını savundu, doktor oldu. SSCB'de onu denizde petrol ve gaz üretimi konusunda en yetenekli uzman, büyük bilim adamı olarak tanırlar. Özetle o, yeni atamaya

tam layık olan biriydi. Şimdi Vekilov yalnızca doğduğu Cumhuriyet'te değil, büyük bir ülkenin topraklarında petrol ve gaz üretimi ile uğraşmalıydı. O yıllar Azerbaycan petrolcüleri Hazar'da yeni yataklar keşfediyordu. Jeologlar Baren's denizinde, Sahalin adasında yeni petrol yatakları bulmuşlardı.. İsviçre ve İngiltere firmaları, uluslararası holdingler denizde başarılı uğraşlarda bulunuyorlardı. Eskiden olduğu gibi, şimdi de rakipleri geçmek gerekiyordu. MK'deki toplantıda Telman Hüseyinoğlu açık şekilde, "Bunun üstesinden gelip gelemeyeceğimden emin değilim, ertesi sabah devrim yapacağıma söz veremem ama gece, gündüz çalışacağıma söz veririm" diyordu.

11 Eylül 1979'da Vekilov, Haydar Aliyev ile görüştü. MK'nin Birinci Genel Sekreteri onu çağırılmıştı. Vekilov'un kendisi telefon edip Moskova'ya gitmeden önce Haydar Aliyev'i görmek istemişti.

"Buyur, gel" diye yanıt vermişti Haydar Aliyev telefonda.

Vekilov bu odada ilk kez "Hazar Deniz Petrol" Üretim Birliği Müdürü olarak atandığı zaman bulunmuştu.

"Benim tam aklımda değil ama Haydar Aliyev bazı sorular soruyordu. Ama şunu iyi anımsıyorum ki, o benimle ilgili her şeyi öğreniyordu. Telman Hüseyinoğlu onların ilk görüşmesini böyle anımsamaya çalışıyor; ben o zaman MK'ne hayatımın en büyük sınavına gidermiş gibi girdim. Heyecanlıydım ama Haydar Aliyev konuşmaya başlayınca sakinleştim. Onun yeşile çalan gözleri karşısındakinin içini okuyor gibi gelirdi insana. Onun bakışları karşısında ne düşünürsün onu söylemek akıllıca olurdu.

O odada bir toplantı daha. Oda sahibi onun karşısına çıkıp güler yüze karşılar, yeni atama nedeniyle kutlar, başarılar diler. Aliyev protokol konuşmasıyla yetinmeyip, Vekilov'u samimi sohbette davet etti.

"Biliyorsunuz, birlikte çalıştığınız insanlardan iki üç kat üstün olmalısınız."

"Ne kadar üstün olacağımı bilemem" dedi Vekilov "Ama eksik olmamaya çalışacağım. Beni işime düşkün bir insan olarak tanırlar, hiçbir zaman entrika peşinde olmadım."

"Siz orada hiç kimseyi tanımayacaksınız ama sizi herkes tanıya-

cak, bunu dikkate alın, dikkatli olun. Kızlar da sizin arkanızdan konuşacaklar" diyen Haydar Aliyev gülmüser.

"Bu zamana kadar ilişmedim, bundan sonra da ilişmem" diyen Telman Hüseyinoğlu da gülmüser.

"Sizin balık olayından haberiniz var mı?" diye sorar Haydar Aliyev.

Bu sorunun konusu açıklama olmadan da biliniyordu. Çünkü kısa süre önce "Balık Mafyası", Balıkçılık Bakanlığı'ndaki rüşvet konusundaki dedikodular tüm SSCB'ne yayılmıştı.

"Sizi anlıyorum. Ama beni böyle bir tehlike beklemiyor. Ben böyle işlerle uğraşmam."

"Sizin daha da yükselmenizi arzu ederim, yoldaş Vekilov" diyerek Haydar Aliyev sözlerini bitirdi.

Telman Hüseyinov işlerle ilgili olarak Bakü'ye geldiğinde durum hakkında bilgi almak için her zaman Birinci Genel Sekretere uğradı. Ama bir keresinde alarm sinyali verilince heyecan içinde geldi, havaalanından doğrudan denize, yangın çıkan yere gitti.

İnsanlar burada uzun yıllardan, hatta yüzyıllardan beri yangınla savaşıyorlardı. Orman ve tarla yangınlarının üstesinden gelmeyi öğrenmişlerdi. Sualtı petrol ve gaz yataklarının keşfinden sonra deniz yangınları da ortaya çıktı. Bunlar, diğer yangınlardan kat kat korkulu, tehlikeliydi.

Sovyet gazeteleri bu konuda susuyordu. Hatta tüm dünyanın bildiği olağanüstü olayları da halktan gizlemeye çalışıyorlardı. Sovyet gazetelerine, televizyonuna, radyosuna inansaydık, SSCB'nde hiçbir zaman ne büyük yangın ne sanayi kazası ne de felaket oluyordu.

Hazar Denizi'ndeki yangının önlenmesi ile ilgili operasyonunun yönetimini de Gaz Sanayi Bakan Yardımcısı Telman Hüseyinoğlu Vekilov'a verdiler.

"Tüm Sovyetler Birliğinden dört yüz kadar itfaiyeci topladım" diyor o günleri anımsayan Telman Hüseyinov.

Vekilov ilk sinyal verilir verilmez Bakü'ye gitti. Geldiği zaman hem kendinin hem de SSCB'nin çeşitli yerlerdeki madenlerinden toplanan bu konuda yetişmiş personelin bu yangınla üç ay savaşacaklarını bilmiyordu. O, o an işin teknik yönünün çok düzgün biçimde

yerine getirildiğini anladı ama işçilerin yiyecek, içeceği... Birçok durumda kaza bölgesine yardıma gelenlere erzak, yatak sağlanması çok büyük sorun oluştururdu. Burada da böyle oldu. Telman Vekilov gelir gelmez partinin bölge komitesine telefon edip yardım istedi, onunla birlikte gelen 400 kadar uzmanın yerleştirilmesini, yiyecek, içecek sağlanmasını rica etti. Ama Surahani bölge parti komitesindekiler omuz siltiler. "Kendi sorununuz, kendiniz çözümleyin."

Vekilov açıklama yapmadı. Direkt Birinci Genel Sekreterin numarasını çevirdi. Haydar Aliyev'e her şeyi anlattı. "Telefonda bekledi" diye yanıt verdi Haydar Aliyev. Vekilov onun öteki telefonda nasıl konuştuğunu duyuyordu. "Siz, anlaşılacak çalışmaktan yorulmuşsunuz. Gecikmeden operasyon yerine gidin. İnsanların yiyecek, içeceklerini ayarlayın. Onlar sizin bölgeniz ve tüm Azerbaycan için çalışıyorlar."

"Aliyev'in tepkisi ani ve güçlüydü" diye anlatıyor Vekilov, konuşması bittiğinde, onu tüm olaydan haberdar etmemi ve ayrıca ne yardım gerekirse bildirmemi istedi. Şunu da ayrıca belirtelim ki, Birinci Genel Sekreter telefonla verilen bilgilerle yetinmedi. Kendisi defalarca olay yerine gitti. Sonunda, üç ay sonra yangını tam söndürmeyi başardılar. Hazar'da petrol üretimi başladığından bu yana ilk kez, yangından sonra petrol kuyusu kazan yüzen platformu kurtarmak mümkün oluyordu.

Ama ne yazık ki, Vekilov Moskova'da planladığı işleri yapamadı. SSCB petrolcülere o zamanlar Batı Sibirya'daki yatakları işletmeye başlıyorlardı.

"Siz tüm deniz yatakları için bana toplam iki milyar Ruble ayırıyorsunuz" diyordu Vekilov MK de "Ama sekiz yabancı ülke birleşerek bir tek Kuzey Denizi için otuz sekiz milyar dolar ayırdılar; yılda yüz milyon ton petrol çıkartıyorlar; maddi yatırımda bulunulmazsa, hiçbir şey elde edilemez."

MK'nin Genel Sekreteri Vladimir İvanoviç Dolkih daha sonra anılarında bu konuda şöyle yazıyordu: "Bir zamanlar Bakanlar Kurulu ve Devlet Plan Komitesi denizde, şelflerde petrol üretimine başlamayı düşünüyordu. Bu prensip olarak doğru bir öneriydi ama büyük ekonomik güç gerekiyordu. Bununla ilgili bir kaç bilimsel araştırma

enstitüsü kurulmalı, derinlerde petrol kuyusu kazma platformları inşa etmeli, deniz platformlarında petrol üretimi konusunda deneyimli uzmanlar yetiştirilmeliydi. O sıralar biz Batı Sibirya yataklarının üretimine yeni başlıyorduk. Bu da büyük ekonomik gücün ve işgücünün hazır olması demekti. Bu sorun Devlet Plan Komitesi'nde, Bakanlar Kurulu'nda ve MK'nde uzun süre tartışıldı ve sonunda, denizde büyük işlere başlamak için henüz erkendir, daha karada görülecek çok iş var" diye karara varıldı.

Özetle Vekilov düşüncesinde haklıydı ama onu doğru anlamamışlardı. Başka bir olay da onu şimdi rahat bırakmıyordu.

"Acı bir pişmanlık duygusu beni rahat bırakmıyor. Bakü'ye dönme kararı verdiğimde Haydar Aliyev'e ulaşmaya vakit bulamadım" diye Telman Vekilov itiraf etmekte. "O artık Moskova'da çalışıyordu; doğrusu ona karşı saygısızlık ettim."

Vekilov Azerbaycan'da Gaz Çıkarma Komitesi'ne Başkanlık yapmaya başladı. Hevesle işe sarıldı, hayli çalıştı ama devirlerin değiştiği zaman işin dışında kaldı; düşüncelerinin çoğunu gerçekleştiremedi. Dostları onu üniversiteye ders vermeye davet ettiler.

Eski, modası geçmiş ama şimdi de sık sık kullanılan bir ifade vardır: "reputasiya." Bu insanın tanınması, onu çevredekilerin nasıl gördüğünün göstergesidir. Telman Vekilov'un reputasiyası ise onun çalışkanlığı, kültürü, liyakat duygusu esasında oluşmaktadır. Ve bir de insanın dürüst olmasıyla -Haydar Aliyev özellikle buna her şeyden daha fazla önem verirdi-.

Mart 1976'da Sovyet KP MK'nin XXV. kurultayında Haydar Aliyev'i Sovyet KP MK Politbüro'sunun üyeliğine aday olarak seçtiler. İlk kez bir Azerbaycanlı merkezi parti idari organına seçiliyordu. Haydar Aliyev'in kariyerindeki bu yeni etap, Cumhuriyetin ekonomik, sosyal, ulusal sorunların çözümünde büyük olanaklar yaratıyordu, hem de onun toprak bütünlüğünün savunması için.

1977 yılında SSCB'nde büyük gürültülerle yeni anayasa kabul edildi. Gazeteler anayasa tasarısı hakkında sık sık yazsalar da, onu tartışsalar da, komisyonlardaki tartışmaların üstünden sessizce geçiyorlardı. Bu komisyonlara Cumhuriyetlerin temsilcileri, ünlü

sosyal yöneticiler ve hukukçular dahildi. Komisyonun Başkanı Leonid İliç Brejnev idi. Komisyonun adresine Dağlık Karabağ'ın Ermenistan SSCB'ne verilmesiyle ilgili çok sayıda mektup gelmeye başladı. Sonra sosyal yaklaşımlar göz önüne alınarak bu sorunu komisyonun gündeminden çıkartmaya karar verildi.

Haydar Aliyev yeni seçilmiş Milli Meclis'in milletvekilleri karşısında programı okurken bu durumu şöyle anımsamakta:

“Anayasa tasarısı hazırlandığı dönem, bir yıl içinde komisyonun adresine çok sayıda mektup geldi. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınıp Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesini istiyorlardı. Hatta bu sorunu komisyonun gündemine sokma girişimleri olmuştu.

Ben olan olayları söylüyorum; beni doğru anlayın. O zaman ben buna engel olabildim. Çok zor olsa da irademim, inadımın yardımcıyla, Azerbaycan halkının o zaman başının üstündeki bu felaketi defedebildim. Buna karşın Dağlık Karabağ sorununu hala kızıştırmaktalar. Bu nedenle de ben Cumhuriyetin lideri seçildikten sonra, itiraf edeyim ki, Dağlık Karabağ'ın gelişmesi için daha verimli bir ortam yaratıyor, ekonomisini geliştiriyorduk.”

Cumhurbaşkanı milletvekillerine meydana gelen felaketlerin günahkarını aramamayı önerdi. Esas olanın Azerbaycan halkının birleşip bu felaketten birlikte çıkış yolu bulması olduğunu bildirdi.

Ermeni-Azerbaycan, Dağlık Karabağ anlaşmazlığını ileride ayrıntılı şekilde ele alacağız. Bu nedenle onu şimdilik bu kadarla bırakıyoruz.

Haydar Aliyev ile onu çalışma odasına girelim. Birinci Genel Sekreterin masasının üstündeki takvim 28 Haziran 1978'i göstermektedir. Haydar Aliyev'in iş günü telefonla başlıyor. Telefon edip Cumhuriyet'in İçişleri Bakanı Arif Haydarov'un yaşgününü içtenlikle kutluyor. O, elli iki yaşını tamamlamıştı. Hayat yolunun yarısı arkada kalsa da, büyük bir kısmı da henüz ileridedir. Akşam Zarife Hanım ile birlikte, ellerinde çiçek demetleri Arif Haydarov'un yazlık evine geldiler.

Bir sohbet sırasında Haydar Aliyev'i yakından tanıyan Ziya Yusuf-

zade şöyle demişti: “Haydar Aliyev'in yakın dostu yoktu; kuşkusuz ki, Arif Haydarov'u çıkmak koşuluyla...”

Onlar istihbarat organlarında aynı zamanda işe başlamışlardı. Ama biri Nahçıvan'da, diğeri Bakü'de. Bakü'den Arif Haydarov'u ve onunla birlikte bir kaç genci yolu uzatarak Krasnavodsk'tan, Aşkabat'tan Moskova'ya Teknikum'a yolladılar. Bir süre sonra da baba Haydarov da görevli olarak Moskova'ya geldi. Doğal olarak vakit bulup oğlunu görmeye de gitti. Oğlu ise o sıralar Moskova'dan epey uzakta, cephegedeydi. Ön cepheye gönüllü gitmişti. Ama evdekiler rahatsız olmasın diye, onlara bunu bildirmemişti. Evdekiler her ay ondan, her şey iyidir, okulda okuyorum, akşamları Moskova'yı geziyorum, diye mektup alırlardı. Onun önceden yazıp koyduğu bu mektupları arkadaşları zaman zaman Bakü'ye gönderirlerdi. Arif Haydarov kendi askeri birliğiyle Berlin'e kadar gitti. Reichstag'ın üstüne imzasını attı. İki yıl daha askeri istihbaratta çalıştı. Onların grubu Saksonya'da çalışıyordu.

Sonra DTK'nde uzun süreli çalışma, dış görevler. Arif Haydarov, Ankara'da konsolosun yanında çalışıyordu. Arif ile Adile Hanım'ın ikinci oğulları oldu. Arif, Adile'yi doğumevinde bırakarak bir işle ilgili olarak acilen İstanbul'a gitmişti. O sıralar “İzvestiya” gazetesinin Türkiye'deki özel muhabiri ve Arif Haydarov'un yakın dostu Azad Şerifov o günleri şöyle anımsıyor: “Ve ben mutlu baba rolünü oynayarak bebeği ilk kez kucağıma alıp hastahaneden çıkarttım. Oğlana bizim ortak dostumuz, Tıp Enstitüsü'nün Rektör Yardımcısı Maksud Alizade'nin şerefine Maksud adını verdik. Daha sonra Maksud Alizade'yi çalışma odasında öldürdüler.

Acaba feci olaylar arasında bir ilişki var mı? Küçük Maksud'un babası, Arif Nazaroğlu Haydarov'u da kendi odasında polis üniforması giymiş bir kişi kurşunlamıştı. Bu olay 1978'de, yaşgününden kısa bir süre sonra olmuştu. Haydar Aliyev'in ricasıyla Moskova'dan acil olarak bir grup cerrah davet edilmişti ama artık çok geçti.

Bu hain ateş tüm Azerbaycan'ı sarsmıştı. Haydar Aliyev en yakın dostunu, silah arkadaşını, yoldaşını yitirmişti.

Dzerjinski adlı kulüpte veda merasimi, “Fahri Hiyaban”da defin

merasimi. Son veda sözleri.

“Cumhuriyetimiz büyük kayıp verdi. Azerbaycan KP MK üyesi, Azerbaycan Milli Meclisi Milletvekili, Azerbaycan İçişleri Bakanı Tümgeneral Arif Nazaroğlu Haydarov görev başındayken feci şekilde öldürülmüştür” diyordu dostuyla vedalaşırken Haydar Aliyev. Biz bugün Cumhuriyetimizin en iyi insanlarından birini, kararlı komünist, vatanını seven, enternasyonalist bir kişiyi, Azerbaycan halkının değerli oğlunu toprağa veriyoruz. Bugün tüm Azerbaycan gözyaşı içindedir. Acımız sonsuzdur.“

Arif Haydarov'u, babasının, ünlü petrolcü, bir zamanlar Azerbaycan Milli Meclisi'nin Riyaset Heyeti'nin Başkanı olan Nazar Haydarov'un yanında toprağa verdiler. Babası 1967 yılında ölmüştü. Arif bu üzücü haberi Türkiye'de özel görevdeyken almıştı. Moskova'dan, SSCB DTK'nin Birinci Baş İdaresi'nin yönetiminden ona başsağlığı mektubu gelmişti. Müslüman adetine göre ölenin yakınları onun için üçünde, yedisinde ve kırkında dua okuturlar. Ve her Perşembe akşamı merhum anılır. Yeniden Türkiye'ye göreve giden Arif'in yerine baş sağlıklarını onun dostu Haydar Aliyev kabul ediyordu.

“Haydar iyi günde de kötü günde de bizimlidir” demişti o sıralar Adile Haydarova, Zarife Hanım'a.

Onların Arif ile evlenmelerinin üstünden dört yıl geçmişti. Bu dönemde Haydar Aliyev “masa beyi” idi. Sağlıklar diliyor, şakalar yapıyordu.

Evlenen Adile Haydarova Teknikum'da ders veriyordu. Kocası feci şekilde öldürüldükten sonra o, iki oğluyla kaldı. Büyüğü on dört, küçüğü on yaşındaydı. KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri olan Haydar Aliyev onlara babalık yaptı. Murad da Maksud da üniversiteye gittiler. Büyüğü Maksud Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ni bitirip, diplomat oldu. Küçüğü Murad ise DİN'de (*) çalıştı. Şimdi ise Gümrük Bakanlığı'nda çalışmaktadır. Annelerini ise İlim ve Tahsil İşçileri Birliği'nin Başkanlığı'na seçtiler.

Bakü'nün sokaklarından biri ve DİN'in yüksek kursları Arif Haydarov'un adını taşımaktadır. Hazar Denizi'nde “General Haydarov”

* DİN: Devlet İçişleri Nazırlığı (Bakanlığı).

tankeri yüzmektedir. Şunu da belirtelim ki, Arif Haydarov caddesi, Haydar Aliyev bulvarı ile paraleldir. Onlar öldükten sonra da yarıya kaldılar.

Akademisyen Primakov bizimle sohbet ederken Haydar Aliyev ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklıyordu:

“Kuşkusuz Haydar Aliyev dahi bir adamdı ve Azerbaycan için çok iş yaptı. Onunla Gürcistan'ın Birinci Genel Sekreteri Eduard Şevarnadze arasında özel bir rekabet vardı. Ve bu yarışmada Haydar Aliyev, onun liderliğini yaptığı Azerbaycan hep galip gelirdi, çünkü Haydar Aliyev daha düzenli, inatçı, ve teşkilatçı bir liderdi.

“Haydar Aliyev ile sık sık görüşürdüm” diyen şu an Rusya'nın Sanayi ve Ticaret Odası'nın Başkanı olan Yevgeni Maksimoviç Primakov devam ediyor “Hatta bir keresinde onun yanında Merdakan'da üç gün tatil yaptım. Biz denizde yüzer ve konuşurduk.”

“Büyük olasılıkla denizdeki fırtına hakkında, dalgaların sahile nasıl düzenli vurduğundan konuşmuyordunuz?”

“Kuşkusuz” diye gülümsüyor Yevgeni Maksimoviç, “Bu konuşmalar devletlerin yazgıları konusunda, üst yönetim kadroları hakkında, Azerbaycan ve genelde SSCB ile ilgili olurdu.”

Primakov ile Aliyev'in bu açık konuşmaları için neden deniz kıyısını seçtiklerini herkes bilir. Azerbaycan'da “duvarların bile kulakları vardır” derler. Hazar Denizi ise hiç kimseye rapor vermeyecekti.

“Kuşkusuz, Haydar Aliyev tüm düşüncelerini açıkça söylemeye çekinirdi ama sorunlarla ilgili düşüncelerimizi açıkça birbirimize söyledik. Haydar Aliyev ilercici bir adamdı. Ve bu ilericilik onda büyük taleplerle birleşerek kendini ortaya koyardı. O, demokrasiyle, düzeni kendinde birleştirdi. Onun liderliğinde Azerbaycan'da hem ekonomik hem de sosyal alanlarda büyük ilerlemeler olmuştu. Doğal olarak bu ilerlemeler bazen kanunlarla değil, o zaman kabul gören planlı ekonomi kurallarına bağlı kalarak uygulamaya geçiriliyordu.

Yevgeni Maksimoviç, Haydar Aliyev'in yaptığı bir toplantının kendisini şaşırttığını anımsamakta. Haydar Aliyev bir keresinde Moskova'ya uçmadan önce MK büro üyelerini havaalanında toplamıştı.

“Beni hayran eden, onun ortaya koyduğu emirlerin anlaşılır olma-

sydı. Bağırmadan, haykırmadan, sövmeden. Aslında bağırılıp, çağırılacak bir iki kişi vardı. Ama Haydar Aliyev bu konuda sabırlı ve kendini kontrol edebilen biriydi. Ama aynı zamanda sorumsuz personelden sert şekilde hesap sormayı da, azarlamayı da becerirdi. Ayrılrken bir tek söz söyledi: “Geri dönüp her şeyi kendim yoklayacağım.” Becerebilirsen, bundan sonra onun emrini yerine getirme!

Bırak Adalet Zafer Kazansın

Moskova’da yayınlanan “Literaturnaya Gazeta”da 18 Ekim 1981 tarihinde Sovyet KP Politbürosu’nun üyeliğine aday olan Azerbaycan KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev ile bir söyleşi yayınlanmıştı. Söyleşinin başlığı şöyleydi: “Bırak Adalet Zafer Kazansın” O yılların en popüler gazetelerinden biri olan “Literaturnaya Gazeta”nın bu sayısı elden ele geziyordu. Bu söyleşi bugün de güncelliğini korumaktadır:

“Haydar Aliyev, Sovyet halkı, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin son ikinci beş yılda ekonomik, sosyal ve kültürel yaratıcılık alanında dikkati çeken başarılar kazanmış olduğunu çok iyi bilir. Bu zaman içinde sanayi üretimi 2,2 defa, tarım üretimi 2,1 defa artmıştır. 1970-1979 yılları arasında sanayi üretimi 1945’ten 1969 yılına dek olan dönemdekinden 1,3 defa daha fazla olmuştur.

Bu başarılar daha çok Cumhuriyet Komünist Partisi’nin ve Hükümeti’nin Azerbaycan’da manevi-psikolojik ortamı güçlendirmek için gösterdiği kararlı çabalarla ilgilidir. Sovyetler Birliği KP MK’nin Ekim (1964 yılı) genel kurulundan sonra parti yaşamının Lenin normlarının, Genel Sekreterliğin Lenin prensiplerinin geliştirilmesi ve bunlara ciddi biçimde uyulması tüm ülkemizin hayatında önemli etken olmuştur.

“Literaturnaya Gazeta”ya gelen mektuplarda okuyucular Azerbaycan komünistlerinin çalışma amaçlarının başarıya ulaşmasının temelinde sosyalist yaşam biçimini geliştirmek Sovyet yasalarına uyma rolü ve önemi konusunda konuşma rica ediyorlardı.

“Evet, Sovyetler Birliği KP MK’nin Ekim 1964’teki genel kurulu,

partinin ve ülkenin yaşamında yeni aşamanın başlangıcı olmuştur. Bu genel kurulun güçlü etkisi Cumhuriyetimizde, Azerbaycan Partisi, Sovyet ve Köy Hizmetleri organlarının çalışmasında 50’li, 60’lı yıllarda birikmiş eksikliklerin ortadan kaldırılması sürecinin çok kötü kullanılmasında, komünist etiğin karşı mücadele sürecinin başladığı 1969 yılından sonra özellikle açık bir biçimde duyumsanmıştır.

Bana öyle geliyor ki, “Literaturnaya Gazeta”nın okuyucularını en çok ilgilendiren olaylardan biri Cumhuriyet’te yasaların düzenlenmesi ve güçlendirilmesidir. Bizde son zamanlara dek yasal dokunulmazlığı olan ve kanundan üstün tutulan insanlara şiddetli cezalar uygulanmıştır. Şunu da belirteyim ki, burjuva yorumcularını her şeyden çok salt bu yön ilgilendirir. KP MK’nin Cumhuriyetteki ciddi eksiklikleri Azerbaycan çalışanlarına doğru ve açıkça bildiren Ağustos genel kurulundan tam on gün sonra burjuva basın gürültü koparmış ve cinayet karakterli sansasyonel bilgiler vermişti.

“Kanunculuk” denildiğinde cinayet yasasında toplumumuzun etik kodeksini dikkate alıyoruz. Bu açıdan yasayı çiğnemek ve onları önlemli salt yasal sorun değildir. Bu daha çok sosyal ve manevi bir olaydır. Çünkü burada, insan uğrunda savaşma, Sovyet insanının hukuklarına saygı, liyakat ve şereflerinin korunması, onun için en güzel vatandaşlık özellikleri yüksek etik prensipleri terbiye edilmesi söz konusudur.

Azerbaycan Parti Teşkilatı’nın işi salt böyle bir konuma dayanır. Salt bu konum büyük çoğunluğu yaşamda, çalışmada yüksek etik prensipleri ilke edinen çalışanlar tarafından çok beğenilmiştir. Ama görevi kötüye kullanmak, rüşvete göz yummak, aldatmak, helal işi aşığılmak durumunda kitlelerin girişimciliği zayıflayamazdı, manevi huzursuzluk hüküm sürmezdi. Daha sonra bu huzursuzluk ahalinin birçok katmanlarında ruhsal bozukluk, umursamazlık oluşturmuştu. Azerbaycan’ın ekonomisinin Sovyetler Birliği ekonomik göstergelerinden sürekli geri kalmasının nedenlerinden biri de buydu. Biz halka yardım edip onları hakka, adalete, sosyalist toplum yaşamına ve bu toplumun yönetilmesinde Lenin ilkelerinin sarsılmazlığına inandırmalıydık. Bu çok yönlü iyileştirme işinin temelidir. Bu zincirin öyle bir halkasıdır ki, ondan tutarak

tüm zinciri çekip çıkarmak olasıdır. Çok ağır ve zor bir süreçti. Bizde sanki şimdi durum idealdir diye anlaşılması için, ben “idi” demiyorum. Böyle dememin nedeni bu sürecin bozulması gerçeğe dönüşmüş olmasındandır. Son on yılda ekonominin, medeniyetin yükselmesi ve sosyal gelişme bunun kanıtıdır.”

Soru: “Evet, buna meydan vermek kolay değildi. Lenkeran Kent Parti Komitesi’nin Birinci Genel Sekreteri Dilruba Cemalova kentte ve bölgede şimdiki durumla 69 yılının arifesinde var olmuş durumun insanı şaşırtan farkını belirgin örneklerle gösterdi. O bir öğretmen olarak her zaman topluncu olmuştur. Genel kurullarda ve toplantılarda yüksek sesle şereften, onurdan söz eden onursuzların ikiyüzlülüğü nefret uyandırır.”

“Lenkeran Bölgesi Parti, Sovyet ve Köy Hizmetleri organlarının çalışmasında önemli eksiklikler hakkında” Azerbaycan KP MK’nin 70 yılının Temmuz kararlarından sonra Kent Parti Komitesi’nin birinci Genel Sekreteri İsa Eliyeviç Memmedov (o, şimdi Azerbaycan KP MK’nin Genel Sekreteri görevine yükseltilmiştir) başta olmakla büronun yeni heyetinin verimli çalışması sonucunda iyiye doğru bir dönüş oluştu.

Başka bir örnek, Şamahı Bölge Parti Komitesi’nin Birinci Genel Sekreteri Firuz Mustafayev bu bölgede, bölgenin eski Genel Sekreteri’nin “çalışması” sonuçlarını ortadan kaldırmak, hem bölgenin ekonomisini iyileştirmek hem de hayat servetleri hakkında insanların yanlış düşüncelerinin düzeltilmesi gerektiği bir ortamda işe başlamıştı. Kısa zaman içinde her iki görevin üstesinden başarıyla geldi. En zor bölgeleden biri, Cumhuriyet’in önde gelen bir bölgesi olmuştur.

Biz kentlerde ve köylerde çalışanlarla konuştuğumuz her yerde içtenlikle, başarı iyi yönetme ve yetenekli önderlikle bağıntılıdır diyorlardı. Cumhuriyet’in kendine özgü özelliklerini dikkate aldığımızda böyle yerlerde bu tür çalışanlar nasıl bulundu? diye sormak gerekir.”

“Böyle çalışanlar her zaman olmuştur. Daha önce de demiştim, çalışanların çoğunun namuslu çalışıp yaşadığına inanmasaydık ve bunun doğru olduğuna dair kuşkuları ortadan kaldırmasaydık, biz hiç-

bir değişikliği başaramazdık. Ama onların emeği çoğu zaman bazı memurların israfçılığı, kayıtsızlığı, yalancılığı nedeniyle yitip gitti. Birçok durumda prensip sahibi, namuslu insanlar görevlerinde yükseltilmiyor, yeteneklerine uygun iş verilmiyordu.

Siz şimdi yöneticilerden birini, eski kadın öğretmenlerden birinin adını söylediniz; bir de çoban soyundan gelen eski bir çobanın. Ben Mustafayev yoldaşı söylüyorum. Onun yükseltilmesi son yıllarda Azerbaycan için karakteristik bir olaydır. Tarım işletmesinin çobanı, sıra kaydı yaparı, muhasebecisi, Partkom (*) Genel Sekreteri ve Müdüğü, ardından Tröst Müdürü, daha sonra da Raykom’un Birinci Genel Sekreteri. Kendisi yaşamının her aşamasında ödüle değer bulunmuştur. Sosyalist Emeği Kahramanı’dır, partinin XXVI. kurultayının temsilcisidir.

Yönetici pozisyonlarda akılsız, dürüst olmayan, tesadüfi insanların iyi teşkilatçılık yeteneği, yüksek manevi özellikleri olan becerikli, fedakar insanlarla değiştirildiğini gösteren birçok örnek verebilirim. En önemlisi ise bizim işçileri, kooperatifçileri yönetici görevlere cesaretle yükseltmemizdir. Denizde petrol kuyusu açan usta, Sosyalist Emeği Kahramanı İsrafil Hüseyinov iki yıldır Petrol ve Gaz Sanayisi Çalışanlar Birliği Cumhuriyet Komitesi’nin Başkanı’dır. Eski işçi, Sosyalist Emeği Kahramanı Yakup Rüstemov, Mingçeşvir dokuma fabrikasındaki dokuma tezgahı ekipbaşılığında Hafif Sanayi Çalışanlar Birliği Cumhuriyet Komitesi’nin Başkanlığı görevine yükseltilmiştir. Tarım işletmesi Tehmasip İbrahimov, Lenkeran Kent Parti Komitesi’nin Genel Sekreterliği’ne seçilmiştir. İnşaatçıların şefi İlyas Kuliyev de Cumhuriyetin ikinci büyük kenti olan Kirovabad’ın milletvekilleri Milli Meclisin Yönetim Komitesi’nin Başkanı seçilmiştir. Hepsini de gösterilen güveni boşa çıkartmamıştır. Personelin yetişmesine büyük önem vermektir. Bu nedenle ekonomik ve sosyal-etik alanlarda kural olmamakla birlikte üniversitelere de el atık. Üniversitelerde profesörler arasında rüşvet, proteksiyonizm, akrabalarını kayırma çok yaygınlaştığı için yüksek okulların işine KP MK’nin karışması gerekliydi. Bu durum yüksek eğitilmiş kadroların hazırlanmasına ciddi za-

* Partkom: Komünist Partisi Parti Komitesi’nin çalıştığı yer, oda. Konuşma dilinde “Parti Komitesi Sekreteri” anlamında.

rarlar vermiş ve gençlerin terbiyesine manevi darbe vurmuştu.

Biz yüksek okullardaki bazı öğretmenlerin, yöneticilerin çocuklarını kendi uzmanlıkları alanındaki okullara kabul ettirmeye çalıştıklarına da tanık olduk. Buna karşı çıktık. Üniversitenin hukuk fakültesine inzibati devlet organlarında çalışanların çocuklarının kabul edilmesini tamamen yasakladık.”

Soru: “Derler ki, “Tanrı dahilerin çocuklarını dahi yapmamıştır” ama buna karşın aydın insanlar her zaman olmuştur ve olacaktır. Bizde Sovyet eğitimi kuşaklar çoğalmaya başladı. Ailenin manevi atmosferinde büyüyen çocuğun dedelerinin, babalarının işini devam ettirmesi kötü müdür?”

“Sizinle ayrı şeylerden konuşuyoruz. Gelin tartışmanın konusunu kesinleştirelim. Aydın olmayı belirleyen şey öncelikle nedir? Üniversite diploması mı? Doktora diploması mı? Bence bu, böyle değil. Aydını diğerlerinden ayıran topluma fedakarca hizmet etmesidir. Rusya tarihinde sonu faciayla biten aydınlara ait örnekler çoktur. Bu aydınlara halka özgürce hizmet edip onların işlerinin yetenekli takipçileri olmasına engel olmuşlardır. Onlar bu engelleri kendi olanaklarıyla aşarlar. Canlarını tehlikeye atıp medeniyeti yaymak gibi bir amaçla “halk için” uzak kazalara, çarlığın en ücra yerlerine giderlerdi. Çocuklarında onların işini sürdürmek yeteneğini gördüklerinde kendilerini mutlu hissederdilerdi. Çocuklarının yetenekleri yoksa, onları kişisel olanaklarından yararlanıp kendilerine ve halka daha çok yarar sağlayabilecek alana yönlendirirdiler. Çünkü çocuklar kuşağın onurunu yükseltir, çağdaş bir şekilde dile getirecek olursak aşağılık kompleksinden koruslardı.

Zamanımızda toplumun, işçinin, köylünün, devletin çıkarına özgürce hizmet etmek uğrunda tüm engeller ortadan kaldırıldığında, bazen halkın güveninden, parasından kendi çıkarı için yararlanan diplomalılar görülmektedir.

Çocuklarını, torunlarını, hısım akrabasını kendi kadrosunda, laboratuvarında, enstitüsünde işe sokan, ayrıca yeteneği olsa da olmasa da doktora tezi hazırlamalarına kolaylık sağlayan profesörlere, akademisyenlere aydın demeye insanın dili nasıl varır?

Hukuk fakültesinde de yanlış eğilimlerle karşılaştık. Bu fakülteye kabul edilenlerin büyük bir kısmının, emniyet, savcılık gibi hukuki kadrolarda, parti ve Sovyet organlarında çalışan memurların çocukları olduklarını ortaya çıkardık. Görevini kötüye kullanma ile ilgili bu durum, bizi rahatsız ederdi.

Ben bu bozulmaların aleyhine konuştuğumda önceleri “Böyle sert önlemlere ne gerek var? Bizde her zaman doktorlar, öğretmenler, hukukçular, bilim adamları kuşakları olmuştur” diye duyardım... dede, baba, çocuk... Peki, şimdi bunu neden yasaklıyoruz? Onlara yanıtım: Evet, olmuştur, olabilir de. Ama gerçekten yetenekleri varsa. Maden işçisi, petrolcü, çelik eriten usta, çiftçi kuşağına büyük saygı var ve bu kuşaklara değer veririm. İşe doğru tutumla yaklaşan akraba kuşaklarında gerçek aydın özellikleri oluşur, hem fiziksel hem de zihinsel çalışanlarda. Herkes becerisine, herkes çalışmasına göre. Bu sosyalizmin kanunudur. Bu prensipler bozulursa, durumu düzeltmek için sert önlemlere el atmak zorunda kalırız. Kültürlü ailelerin geleneklerini değil “el eli yıkar, el de yüzü” gibi karşılıklı kayırmaya dayanan ailecilik, proteksiyonizm ve akrabalık darbe alır. Bunu kökünü kazıyacağız. Olaya sınıfsal yaklaşmak da bu yüzdendir...”

Soru: “Ama bunlar hiç de yerel özelliklerden oluşan kusurlar değil. Çocuğunun çalışma yeteneğine sahip olmadığını bilmesine karşın, onu “iyi” enstitüye sokmaya çalışan ebeveyn çoktur. Esas sorun budur. Böyle gençlere “muhallebici” derler. Belki de bu konuda birlik çapında kanunlar hazırlamak gerekir...”

“Ben bu gençlerden söz ediyorum. Ama yasa çıkarmak... Ek bir yasaya ne gerek var? XVI. Kurultayda denildiği gibi, bizde iyi yasalar çoktur. Esas olan onların uygulanmasıdır. Yasa, her yerde herkes tarafından uygulanırsa, yaşar.

Bizim anayasamız var; komünist yönetimin etik yasaları, vatandaşlık borcu ve Sovyet yaşam biçiminin manevi prensipleri var. So-mut uygulama da tüm bunlara dayanır. Örneğin, yönetici konumundaki parti çalışanlarına, görevlilere yazlık ev ve özel araba almayı, bilsimsel derece için doktora tezi savunmasını yasaklamak zorunda kaldık...

Soru: "Özür dilerim, Haydar Aliyev, biz kanunlar hakkında konuşuyorduk. Sizin dedikleriniz ise, yumuşatarak söylesek..."

"Yumuşatıcı sözler aramayın. Evet, bu sert bir karardır. KP MK'nin birinci Genel Sekreteri olarak bunu ben önerdim, meslekdaşlarım kabul ettiler.

Altmışlı yıllarda Bakü'de yazlık inşaatları çok artmıştı. Kim inşa ettiriyordu? Yöneticiler, aydınlar. Peki, bunun sonucu ne oldu? Kurumların ve inşaatların makina ve ekipmanlardan, nakliye araçlarından, inşaat malzemelerinden, iş gücünden kanunsuz biçimde yararlandı. Ayrıca yazlıkların inşa edilmesi insanlarda mülkiyet psikolojisinin, bireyselleşmenin oluşmasına, sosyal sorumlulukların unutulmasına neden oldu. Biz bazı yöneticilere ağır cezalar verdik, hatta partiden de çıkardık. Yazlık evlerin inşaatına koyduğumuz yasaklamadan hiç kimse bir zarara uğramadı, tersine toplum kazandı. Fabrika müdürü için yazlık inşa ettirmektense, fabrikanın tüm emeklileri için dinlenme ya da sanatoryumlar inşa ettirmek gerekirdi. Biz bu prensipleri esas alıyoruz. Son zamanlarda yöneticiler içinde birçok kaplıca ve dinlenme evi inşa edilmiştir. Önlemlerimiz Cumhuriyetteki toplum tarafından beğenilmiştir.

Kişisel otomobil satın alınmasına koyduğumuz yasaklar, otomobil ticaretindeki olaylarla ilgilidir. Otomobil alış satışı konusunda da birçok sorumluyu cezalandırmak zorunda kaldık.

Deneyimimizi düşünüp taşınmadan uygulamayı önermek düşüncesinden uzağım. Biz oluşan koşullara uygun olarak bu kararı kabul etmiştik. Yöneticilerin adına hiç leke düşmemelidir."

Soru: "Peki, bilimsel dereceler? Toplumumuzu bilimsel metotlarla yönetmek gerektiğinden söz ediyoruz her zaman. Yönetici ya da bakan aynı zamanda bilim adamı ise..."

"Şairin ikiyüzlülükle ama tam yerinde değiştirilmiş mısralarını bildiğinin sanıyorum: "Bilge kişi olmayabilirsin ama aday olmalısın!" Şimdi bilim olmadan bir şey yapamıyoruz. Ve yönetici görevinde olan herkes bilimin, özellikle de sosyal bilimlerin esaslarını bilmelidir. Ayrıca uygulamadaki çalışmasıyla da bilime yardım etmeli, toplumdaki olayları doğru analiz etmeyi becerebilmeli, anlık kararlar değil, iyice

düşünölmüş kararları almayı becermelidir. Biz tüm yöneticilerin bu özelliklere sahip olmasını istiyoruz. Karşımızda Azerbaycan KP MK'nin Propaganda ve Teşvik Şubesi'nin Müdürü Efrand Feridunoviç Daşdemirov oturuyor. Kırk yaşından küçük ama felsefe bilimleri doktoru, profesördür. Partideki yöneticiliğe bilim alanından gelmiştir ve parti teşkilatındaki işini bilimle birleştirir. Bu, bize yarar sağlar.

Sumgayıt Kent Parti Komitesi'nin eski Birinci Genel Sekreteri Balakişiyev'in fen bilimleri doktoru adını alması kabul edilemez. Çünkü o, parti işine geçmeden önce bilimsel çalışmaya ve mühendislik yapmamış, hiçbir zaman üretimde çalışmamıştı. Bu nedenle de kontrolümüzün sonuçları bizi şaşırtmadı. Sonuçlar, duyulan kuşku-ları onaylamıştır: Balakişiyev doktora tezini kendisi yazmayıp başkasından yararlanmıştır. SSCB Yüksek Sertifika Komisyonu'nun 12 Ağustos 1981 tarihli kararına dayanarak Sovyet bilim adamına yakışmayan davranışı nedeniyle Balakişiyev'in bilimsel ünvanı iptal edildi. İsteki bir takım ciddi eksiklikler nedeniyle de bir süre önce yöneticilik görevinden alınarak, sıradan bir görev verildi.

Ama bu, tek olay değildir. Altmışlı yıllarda yöneticiler arasında bilimsel derece almak moda olmuştu. Bunun pratikte ne bilim ne de parti ve devlet için bir yararı olmadığı sonucuna vardık. Manevi açıdan ise bilim adamlarının imajı zedeleniyordu. Yasaklamamızın nedeni budur. Ayrıca yöneticilerden daha fazla sorumluluk istenir. Yöneticinin manevi yapısı, diğer çalışanlara örnek olmalıdır.

Soru: İnsanın bulunduğu konumu somut davranışlarında görölür,dediniz. Ama bildiği gibi yaptığı davranışlar için insanın başına her zaman suç koymuyorlar.

"Azerbaycan Stüdyosu'nun "Sorgulama" filmi Moskovalıları çok etkilemişti. Sorgu hakimi Seyfi gerçek suçluları, geçmişteki görevli kişileri ortaya çıkarmak için elinden geleni yapar. Filmin senaristi Rüstem İbrahimbeyov ve rejisörü Rasim Ocakov "Yasa, herkes için yasadır" ilkesini yayıncı olarak vurgulamıştır. Ama bu ilkenin zafer kazanması için filmin kahramanı baskıya, tehdide göğüs gerer, sorgulamanın bazı süreçlerinde ise özensiz davranmak zorunda kalır. Bütün olasılıkla bu yüzden cezalandırılacaktır. Yasa herkes için yasadır!

Şair “iyiliğin yumruğu da olmalıdır” demiştir. Ama adaletin de yumruğu var.

Örnekleri güzel sanatlardan verirse, Eldar Ryazanov’un çok önce çektiği, halen güncel olan “Otomobilden Kendini Korum” filmini de anımsatalım. Doktorlar ve mahkemede hazır bulunan halk temsilcileri kendisi için çıkar gözetmeyen ve hatta seven kadının da serseri diye adlandırdığı Yuri Detoçkin konusunda karar çıkarırlar. Doğrudur, yasaları çiğneyenlere karşı davranış farklıdır. Bir hukukçu üzümlere Smoktunovski, anarşisti kahramana dönüştü, demiştir.

“Ben ise Yuri Detoçkin’e sempati duyuyorum. Kuşkusuz, tek başına davranması onun hatasıdır. Ama büyük olasılıkla başka biçimde davranmak onun da, Seyfi’nin de elinden gelmiyordu. Seyfi’nin Olayını’na olasılıkla başka şekilde geliştiremedi. Her insan hata yapabilir.

Filmin yaratıcıları toplumun dikkatini sahtekarlara karşı daha çok savaşılmaya yönelttik, onların duruma nasıl uyum sağladıklarını göstermişlerdi. Detoçkin ve Seyfi gibi insanların vasıtasıyla olumsuzluklara karşı savaş daha başarılı yansıtılmıştır. Böyle insanlar savaş biçimlerini ve metotlarını seçmekte hata yapsalar da, umursamaz insanların çok olmasından daha iyidir.

Yazarlar, şairler, sinemacılar hızla değişen yaşamların yasalar arasındaki zıtlıkları gösterir. Zıtlıklar yalnızca hukukta değil, alışılmış düşüncelere, eskimiş geleneklere ilk bakışta sarsılmaz görünen davranış kurallarına aittir.

Edebiyatın yaşamdan geri kalması üzücüdür. İlk sırada Azerbaycan yazarlarını dikkate alıyorum. Bizde komünist ahlakının antipodlarına karşı Azerbaycan komünistlerinin şimdiki tartışmasını yansıtan cesur ve vicdanlı çağdaş savaşçıların karakterlerini anlatan yapıtlar azdır. Oysa gerçek yaşamda böyle insanlar çoktur.

“Haydar Aliyev, size Nizami’nin sözleriyle başarılar dilemek istiyorum:

“Koy adalet zafer çalsın,
Zülm mahv olub, alçalsın.
Şeref lensin koy sehavet,
Merdlere halaldır şöhet.”

Haydar Aliyev Birinci Genel Sekreter olarak son Azerbaycan KP MK Politbürosu’nun toplantısını şu sözlerle açtı:

“Şimdi teşkilat konusuna bakalım. Bildiğiniz gibi ben SSCB Bakanlar Kurulu’nun Başkan Yardımcılığı’na seçildim ve Sovyet KP MK’nin Politbürosu’na üye adaylığımdan Politbüro’nun üyeliğine kabul edildim. Biz bugün Azerbaycan KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri görevine kimin seçileceğine karar vermeliyiz.”

Haydar Aliyev Moskova’da kabul edilmiş olan belgeyi okuyarak devam etti: “Bence bu belgeye göre aslında Haydar Alirza oğlu Aliyev’in Azerbaycan KP Birinci Genel Sekreteri görevinden, Azerbaycan KP MK Politbürosu’nun üyeliğinden azat edilmesi konusunda karar almamız. Ama bu kararı oylamadan önce birkaç söz söylemek istiyorum. -Haydar Aliyev meslektaşlarına göz attı. Öncelikle şunu belirteyim ki, Sovyet KP MK Politbürosu ve SSCB Milli Meclisin yedinci toplantısının kararıyla yoldaş Aliyev’in Sovyetler Birliği KP MK’nin Politbürosu’nun üyeliğine kabul edilmesi ve SSCB Bakanlar Kurulu’nun Başkan Yardımcısı seçilmesi, Azerbaycan’ın Parti Komitesi’ne, bizim halka, bizim Cumhuriyete gösterilen büyük güvenin sonucudur. Azerbaycan Parti Komitesi’nin başarılı çalışmalarına, komünizmin kuruculuğunda Azerbaycan çalışanlarının gösterdiği ekonomik başarılarına yüksek değer verildiği konusunda herkes aynı düşüncededir. Şahsen bana da büyük güven gösterilmiştir. Bu güvene layık olduğumu göstermek için ve partinin, MK’nin, Politbüro’nun yeni talimatlarını yerine getirmek için elimden geleni yapacağıma söz veririm.

14 Haziran 1969’u, benim Azerbaycan KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri seçildiğim günü anımsıyorum. On üç buçuk yıldır bu görevi yapıyorum ve biz birlikte çalışıyoruz. Uzun süren bu büyük görevden sonra şimdi devlet tarafından atanmam, kuşkusuz ki, bana çok büyük sorumluluk yüklemektedir. Yeni görevimde de önceki gibi başarıyla çalışacağıma eminim. SSCB KP MK ve Azerbaycan KP MK tarafından gösterilen bu güveni sarsmayacağım.

Azerbaycan KPMK'nin genel kurulunda düşüncelerimi daha ayrıntılı olarak açıklayacağım. Azerbaycan KP MK'nin Politbürosu ve Genel Sekreterliği'nin çok düzgün, dakik ve verimli çalıştığını belirtmek isterim. Bu yıllar içinde büyük işler yapıldı, Cumhuriyet'te büyük başarılar elde edildi. Biz uzun süren gerilemeyi, kısa zamanda ortadan kaldırmayı başardık. Cumhuriyetimiz, Sovyetler Birliği çapında en öndeki yerlerden birini almıştır. Cumhuriyetimiz sosyalizm yarışmasında on iki yıldır arka arkaya ülkenin Geçici Kızıl Bayrak'ı ile ödüllendirilmiştir. Cumhuriyetimiz bu yıllar içinde üç kez Sovyetler Birliği Nişanı, Ekim Devrimi Nişanı, Halkların Dostluğu Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Beş yıllık planın zamanından önce yerine getirilmesi nedeniyle Leonid İliç, Azerbaycan'ı Lenin Nişanı ile ödüllendirmiştir. Kısacası yoldaşlar, bizim Cumhuriyet yükseklerine, çok yükseklere çıkmıştır.

Tüm bunlar, Azerbaycan KP MK'nin Genel Sekreterliği'nin, MK Politbürosu'nun çalışmalarının sonucudur. 14 Temmuz 1969'dan bu yana yapılan tüm işlerin planı Azerbaycan KP MK Politbürosu'nun toplantılarında konuşulup hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Genel olarak Cumhuriyetin başarılarını belirleyen her adım, her iş, her önem, büyük ya da küçük olmasına bakılmadan, bizim hepimizin -hem MK Politbürosu'nun hem de MK Genel Sekreterliği'nin kolektif çalışmasının, düşüncesinin, çabasının ürünüdür. Şimdi sizlerden ayrılırken, Politbüro'nun bu son toplantısında, tüm bunları büyük gurur duygusuyla dile getirdiğimi belirtmek isterim. Ben ilk olarak Azerbaycan KP MK'nin Politbüro üyelerine tüm bu yıllar boyunca birlikte, kolektif, verimli, aktif çalışmalarımız nedeniyle teşekkürlerimi bildiririm. Aziz yoldaşlar, size karşılık beklemeden yaptığınız yardımlarınız, bana verdiğiniz destek ve beni dikkatle dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Biz birçok büyük sorunu prensipte çözümledik. Bazı sorunlarda oldu ama her zaman ortak bir yol bulduk, en doğru sonuca gittik, birlikte hareket ettik. En önemlisi de, Azerbaycan KP MK'nin Politbürosu'nun ve Genel Sekreterliği'nin işinde güzel bir atmosfer oluşturmayı başardık. Eskiden bizim komitenin hem Genel Sekreterliği'nde hem

de Politbürosu'nda karşılıklı anlaşma, güzel bir atmosfer yoktu ve bu, genelde bizim Cumhuriyetin işine büyük zarar veriyordu. Herkes kendi çıkarını üstün tutuyordu. Politik yaklaşımlar, entrikalar, hizipçilik, parçalanmalar ve daha birçok olumsuz durumlar başını almış gidiyordu. Biz çok kısa süre içinde tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırdık ve aydan aya, yıldan yıla söylediğim güzel bir atmosfer yaratmaya çalıştık. MK'nin çalışmasında bunu başardık. Tüm bu başarılar MK'nin kolektif ilkeleri sayesinde elde edilmiştir.

Yinelemek isterim ki, şimdi bizim MK parti esasları konusunda doğru ve düzgün çalışmaktadır. Ve bence bu esaslar, onun gelecekteki başarıları çalışmalarının güvencesidir. Bu nedenle de MK'nin tüm çalışanlarına tekrar, tekrar teşekkürlerimi bildiririm. Hepinizin, -KP MK'nin Genel Sekreterliği'nin- her bir çalışanın, MK Politbürosu'nun her bir üyesinin, Politbüro üyeliğine aday olan her bir kişinin çalışmalarını takdir etmekteyim. Bizim MK Politbürosu'nun, Genel Sekreterlik toplantılarının hepsine MK'nin şube müdürleri, parti, ideoloji kurumları yöneticileri katılır ve ben bu gün MK'nin tüm çalışanlarına, MK şube müdürlerine ve bizimle uzun yıllar boyunca verimli şekilde işbirliği yapmış olan yoldaşların hepsine, MK'nin çalışmalarının verimli, başarılı, sonuç verici olması için, verdikleri destek için derin teşekkürlerimi bildiririm. Çok sağ olun, aziz dostlar, yoldaşlar. Eminim ki, kazanılmış olan büyük deneyim, çalışma gelenekleri ve prensipleri ile MK Politbürosu'nun ve Genel Sekreterliği'nin çalışması bundan sonra da başarıyla sürdürülecek ve Politbüro'nun, Genel Sekreterliğin her bir üyesi, her bir parti, Sovyet üretim organlarının çalışması, kazanılmış başarıların daha da güçlenmesi, kazanılan deneyimin artırılması için bundan sonra da elinden geleni yapacaktır. Temelimiz, o kadar sağlamdır ki, Azerbaycan parti teşkilatında 1969 yılına dek var olmuş olan olumsuzlukların artık hiçbir zaman yinelenmeyeceğine eminim.

Aziz dostlar, yoldaşlar, Sovyet KP MK'nin 26. kurultayının, Sovyet KP MK'nin Ocak ayındaki genel kurulunun, Azerbaycan KP MK'nin 30.uncu kurultayının ve Azerbaycan KP MK'nin genel kurulunun kararlarını daha da büyük başarılarla uygulamanızı dilerim."

Büyük ya da küçük olmasına bağlı olmayarak partinin MK Politbüro'su'nun toplantılarında normal olarak alkışlama olmaz. Ama bu kez konuşma bittikten sonra herkes birbirini beklemeden içtenlikle alkışlamaya başladı... Ancak birisi girişimi ele almalıydı ve Azerbaycan KP MK'nin ikinci Genel Sekreteri Yuri Puhaçov söz aldı. Biraz heyecanlı ama çok samimi bir konuşma yaptı. Haydar Aliyev'e büyük güven gösterildiğini, onun yerinin boş kalacağını, onsuз işin zor olacağını bildirdi. Bu göreve yeni adayın adını da Puhaçov açıkladı: Sıradan insanlarla, komünistlerle, MK üyeleriyle, MK Politbüro üyeleriyle uzun tartışmalardan sonra son karar kabul edilmiş ve bu karar, Sovyet KP MK'ne, onun Genel Sekreterliği'ne, Politbüro'ya ve yoldaş Yuri Vladimiroviç Andropov'a bildirilmişti.

Bu sırada yeni birinci Genel Sekreter Kamran Bağirov ile Moskova'da görüşmeler yapılmış, Andropov'un kendisi de onunla konuşmuştu. Olay fiili olarak Moskova'da çözümlenmişti; kurallar şöyledi: Büro üyeleri oylar, genel kurul seçerdi.

Bir kaç yıl geçecek ve yetmişli yılları "durgunluk dönemi" olarak adlandırılacaklardı. Ama kimlerin daha çok durgunluk halinde olduğunu sormak gerek. Tüm bir tarihe, milyonlarca çalışanın emeğine böyle alçaltıcı damga vurulmasına kim izin verdi? Ne Baykal Amur altyapı inşaatında, ne Batı Sibirya'nın, Hazar Denizi'nin petrol madenlerinde, ne Donbas'ın, Kuzbas'ın, Karaganda'nın madenlerinde durgunluk belirtisi vardı. Azerbaycan'ın üretiminden de durgunluğun kokusu gelmiyordu. Burada Aliyev'in Başkanlık ettiği on beş yıl yakın dönemde adam başına düşen ulusal ürün miktarı iki kat artmıştı. Genelde ise üretim iki buçuk kat artmıştı. Ulusal gelirin artışı da 1969 yılındaki miktarla aynıydı. Sanayi üretimi yaklaşık üç kat, emek üretimi iki kat, halk tüketim mallarının üretimi ise üç kat artmıştı. Bu yıllar içinde sanayi üretimi önceki 50 yıllık miktarla aynıydı. İki yüz elliye yakın fabrika açılmış, iki milyondan fazla insanın ev koşulları iyileştirilmişti. Bu yıllar içinde sanki ikinci bir Bakü inşa edilmişti, çünkü kent eskisine göre iki kat büyümüştü.

Azerbaycan petrol ürünleri, petrol çıkartma teçhizatları, sağlam çelik borular, renkli metaller, sentetik kauçuk, elektrik motorları, in-

şaat malzemeleri, ev klima cihazları, otomobil lastikleri, mineral gübrelere, çömlek ürünleri, halı üretiminde SSCB'de üstteki sıralardaydı. Azerbaycan'da üretilen üç yüz elli değişik ürün, dünyanın altmış beşten çok ülkesine ihraç oluyordu. Cumhuriyet'te elektroteknik, makina üretimi sanayisinin yeni alanları kurulmuş, petrol üretimi tesislerinde büyük çapta yeniden inşaatlar ve rekonstruksiyonlar yapılmış, Bakü'de ise metro istasyonları yapılmıştı.

Azerbaycan'ın deneyimi, onun başarıları, en önemlisi de onun olağanüstü lideri tüm dünyanın, özellikle de Yakın Doğu, Afrika, Latin Amerika ülkelerinin dikkatini çekmişti. SSCB'nin "Asya ve Afrika Ülkeleri ile Solidarite Komitesi"nin Başkanı Aleksandr Dzasohov, SSCB'nin kurulmasının altmış yıllığı öncesinde (1982'de) Bakü'de "Sömürgecilik Sonrası Dünyanın Genç Bağımsız Devletlerinin Ulusal Bağımsızlık Harekatlarına SSCB'nin Politik, Diplomatik, Ekonomik ve Manevi Yardım İle İlgili Uluslararası Forum" yapma önerisinde bulunmuştu. Konferansa elliden çok ülkenin temsilcileri, ulusal bağımsızlık hareketlarının liderleri gelmişti. Aleksandr Dzasohov'un dediğine göre, yüksek konuklar Haydar Aliyev ile görüşmekten, birçok milletin ve inanışların birleştiği kent olan Bakü'yü tanıtmaktan, kentte tarih ile çağdaşlığın, uluslararası yaşam koşullarının, ağır sanayi, bilimin birleşmiş olmasından memnunluk duymuşlardır.

Aliyev, Azerbaycan'ın SSCB Cumhuriyetleri arasında layık olduğu yeri alması, Cumhuriyetin temsilcilerinin, bilgi ve teşkilatçılık yeteneklerine göre, Sovyetler Birliği'nde yüksek konumlara gelmesi için çalışırdı. Örneğin, Tacik şairi Mirze Tursunzade'nin ölümünden sonra "Asya ve Afrika İlkeleri Solidarite Komitesi"ne kimin Başkanlık yapacağı konusu ortaya çıktığında, Haydar Aliyev'in girişimiyle Azerbaycan'ın ünlü yazarı, görkemli bilim adamı, ansiklopedik bilgi sahibi Mirze Ejderoğlu İbrahimov bu görev için belirlenmiş ve oy birliğiyle komitenin Başkanı seçilmiştir.

Ama bu yıllara ne kadar iftira atsalar da, ömürleri boyu hiçbir iş görmeyen, bir tek yere bir çivi bile çakmayan "yeniden yapılandırma-perestroyka-ustaları" yapılan işleri ve insanları kötülemişlerdi. Aliyev Cumhuriyet Parti Teşkilatı'nın yetmişli yıllardaki çalışmalarını kara-

layanların karşısına somut rakamlarla, gerçeklerle çıkardı.

“Gösterdiğiniz rakamların sahte olmadığı nasıl kanıtlanabilir?” diye sormuştu gazeteci ve televizyon muhabiri Andrey Karaulov, Haydar Aliyev’den.

“Belirttiğim rakamların hepsi salt resmi istatistiki rakamlardır. Resmi istatistikleri yadsımak istiyorsan, rakamlarla kanıtlamalısın. Böyle yadsınılacak rakamlar yoktur. Sahte rakamlar da olamaz, ben ne dedimse hepsi gerçektir.”

“Peki, siz hangi bakanlıkların, idarelerin, bölge yönetimlerinin çalışmalarında sahte rakamlara rastladınız?”

“İster benden önce, isterse benim lider olduğum dönemde bütün ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan’da da çeşitli üretim alanlarında böyle durumlar görülmüştür... Biz çalışmalarımıza da özellikle böyle olumsuz durumlarla savaşmakla başladık. Onları tümüyle ortadan kaldıradırdık mi? Hayır. Böyle durumlar şimdi de görülmektedir. Böyle olumsuz durumlar, sahte rakamlar bölgelerin, inşaatların, üretim kooperatiflerinin, tarım işletmelerinin hepsinin çalışmalarında görüldü. MK’nin bilgisi olduğu bu durumlar büroda çok ciddi biçimde tartışılırdı. Bu önlemlerle yöneticileri böyle adım atmaktan engelleyeceğimizi düşünüyorduk. Kuşkusuz, böyle olumsuz durumların tümüyle ortadan kaldırılması için çalışıyorduk. Şunu da belirtirim ki, bu savaşta hiç kimseye ayrıcalık tanımadık.”

Bu kitap üzerinde çalışırken Aliyev’in sözlerini doğrulayan çok sayıda belgeye rastladık.

6. BÖLÜM

“SEN TÜM SOVYETLER BİRLİĞİ’NE GEREKLİSİN, HAYDAR!”

Genel Sekreterin Son Gelişi

1982 yılı Temmuz ayının son günlerinden Ağustos ayının sonuna dek Leonid İliç Brejnev, Kırım’da yabancı konukları, “Sosyalist Ülkeler Topluluğu”nun liderlerini ağırlıyordu: Gustav Gusak (Çekoslovakya), Erich Hoenecker (Demokratik Almanya Cumhuriyeti), Wojciech Jaruzelski (Polonya), Yumzhagiyn Tseddenbal (Mogolistan)...

Eylül’ün 24’ünde ise Sovyet KP MK’nin Birinci Genel Sekreteri SSCB Milli Meclisinin Riyaset Heyeti Başkanı Leonid İliç Brejnev Bakü’ye uçmuştu. Tüm gazeteler, “Genel Sekreter Azerbaycan SSC’nin, Lenin nişanı ile onurlandırma merasimine katılacak. Cumhuriyet bu ödülle sosyalizmin kurulması yolunda, onuncu beş yıllık planda sanayi ve tarım üretimi alanında kazandığı başarılar nedeniyle ödüllendirilmiştir.”

Azerbaycan, bu büyük madalyaya iki yıl önce değer bulunmuştu. Ama Haydar Aliyev, madalyayı Leonid İliç’in kendisinin vermesi için üsteliyordu. Ve sonunda isteğine kavuştu.

Dört günlük yoğun yolculuk programı genç insanlar için bile ağır ve zordu. Çevrede olan olayları tam açıklıkla göremeyen hasta ve yaşlı Genel Sekreter için bu kuşkusuz daha da zordu. Büyük olasılıkla tek anımsadığı on yıl önce daha genç, daha güçlü iken bu kentin garında inip çevreye imrenerek göz gezdirdiği idi. Alkışlar arasında peronda inmesi, garın çevresindeki meydanda kalabalığın onu alkışlaması, çevrede dolaşarak iki kara gözlü kıza buket vermesi ve bu kentin sıcaklığı onun çok hoşuna gitmişti. Rusya televizyonu böyle zinde Brejnev’i hiçbir zaman göstermemişti. Birkaç kuşağın aklında Brejnev yaşlı, güçsüz, hasta bir insan gibi kaldı.

... Uçağın merdivenlerinde Leonid İliç Brejnev’i Azerbaycan KP

MK'nin Birinci Genel Sekreteri, Sovyet KPMK Politbürosu'na aday, yoldaş Haydar Aliyev, Azerbaycan Milli Meclisinin Riyaset Heyeti'nin Başkanı K.A. Halilov, Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Başkanı G.N. Seyidov'u ve Azerbaycan KPMK'nin üyeleri içtenlikle selamladılar. Fahri koruma Başkanı yoldaş Brejnev'e resmi rapor verdi. Azerbaycan SSC'nin ve SSCB'nin ulusal marşları çalındı.

Ulusal gelenek göreneğe uygun olarak konuğa Azerbaycan toprağın ürünlerinden sunuldu. İzciler ona çiçek demetleri verdiler.

Havaalanından kente dek tüm yol boyu sokaklarda, meydanlarda, ellerinde pankartlar ve resimler bulunan binlerce Bakülü sevgili Leonid İliç'i yürekten selamlıyordu...

Ertesi gün, 25 Eylül 1982'de gazeteler yalnızca böyle yazmıştı ve bu gerçekleşti.

... Büyük otomobil korteji yolu katedip o zaman Lenin adını taşıyan deniz kenarındaki meydana durdu. Orada toplananlar Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri Leonid İliç Brejnev'i ve Cumhuriyetin yöneticilerini büyük alkışlarla karşıladılar. Brejnev, Aliyev, Halilov, Seyidov Cumhuriyetin ünlü insanların toplandığı devlet protokol tribününe doğru gittiler. Bakü halk milletvekilleri meclisinin kararları ilan edildi: Bakü kentinin tüm çalışanlarının isteği üzerine Azerbaycan'ın ekonomisine, kültürüne, bilimine, güzel sanatlarına, sosyal yaşamına daima ilgi gösterdiği için, derin minnettarlık göstergesi olarak Leonid İliç Brejnev'e Bakü'nün "fahri vatandaşı" ünvanı verilmiştir.

Meydandan yine alkış sesleri yükseldi. SSCB'nin halk artisti, "Sosyalist Emeği Kahramanı" Reşid Behbudov ve petrol kuyusu açan usta, "Sosyalist Emeği Kahramanı" S. Nagiyev, Leonid İliç Brejnev'e Bakü'nün fahri vatandaşlık belgesini ve madalyasını sundular. Genç Leninciler, Leonid Brejnev'e çiçek demetleri verdiler. İşçilerin, aydınların, gençlerin temsilcileri Leonid İliç'e fahri ad verilmesi nedeniyle kutluyor, sanatçılar ve dernek üyeleri ulusal danslar yapıp halkların dostluğunu yansıtan şarkılar söylüyorlardı..."

Bakü'de Eylül güneşinin sıcaklığında Genel Sekreterin ilk gününü anlatan Sovyet TASS Ajansı gazetecisi betimlemesini bu sözlerle bitiriyordu.

Uzun alıntılar nedeniyle okuyucuların bizi bağışlamasını umarız. Bu konuşmalar o dönemin atmosferini duyumsatmak içindir. Olayları, yaptığımız kahramanını çeşitli açılardan görmeye olanak tanıyordu. Kuşkusuz ev sahibi Haydar Aliyev için bu anlar, bu saatler özel önem taşıyordu.

"Konuğu çok olan ev sahibinin yüreği büyük olur" diye bir Rus atasözü var. Azerbaycan'da da buna benzer atasözleri çoktur. Geleneklere göre Azerbaycanlılar en güzel nimetlerini konuğa ikram ederler. Alirza ile İzzet Hanım da çocuklarına böyle terbiye vermişlerdi. Büyük bir ailenin evinde iki oda varsa, onun birini konuk için hazırlar en iyi yatak, en güzel yorgan konuğa ayrılırdı. Bir kez küçük Haydar kardeşiyle Nahçıvan'dan köye bir akrabalarının evine konuk gitmişti. Haydar Aliyev anımsıyor: "Bizi koridorda karşılayıp yemek verdiler ama konuk odasına bırakmadılar. Peki orasını kimin için hazırlıyorlardı? Konuk için. Orada bir yatak, ipek yorgan, yumuşak yastıklar vardı. Kendileri ise yere tek bir halı bile sermemişlerdi. Eve ayda, yılda bir kez konuk gelir, bu oda ise hemen hemen yıl boyu boş kalırdı. Evsahibi de yıl boyunca böyle zor koşullarda yaşar, o odaya dokunmazdı. Bu da bir psikolojidir. Belki de bizim ulusal gelenekle ilgilidir. "İyi şeylerin hepsi konuk için..."

Yıllar sonra gazetecilerden biri Aliyev'e, Leonid İliç Brejnev'in Bakü'ye gereğinden fazla gelmesini ve onun şerefine hazırlanan görkemli karşılamaları anımsattı.

"Ne yanlış bir söz" diye itiraz etti Aliyev. "Ülkenin birinci adamının Azerbaycan Cumhuriyeti'ne sık sık gelmesinin, Azerbaycanlıların konukserver olmasının nesi kötüdür? Tüm dünya televizyonlarının, radyolarının dikkat merkezinde olmanın, en önemlisi de Genel Sekreterin her seferinde bir bahane bulup merkezi bütçeden yeni, büyük inşaatlar için para koparmasının nesi kötüdür?"

Onu da belirtmek gerekir ki, Brejnev'in bu son gelişinde ev sahipleri normal karşılama programı uyguladılar: Son seferi zamanı Brejnev, Ebedi Meşale ve Lenin heykeline çelenk koydu. Büyük vatan savaşının gazileriyle görüştü. Brejnev'i daha sonra denizin derinliklerinde özel kuyu kazmaları için bulundurulmuş "Şelf-2" platformuna ve sonra da

klima cihazları fabrikasına götürdüler. Pazar günü ise Leonid İliç Brejnev, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Lenin nişanını sundu.

...Toplantıyı açan yoldaş Aliyev, Leonid İliç Brejnev'i içtenlikle selamladı. "SSCB'nin kurulmasında altmış yıllık jübilesi öncesinde Sovyet insanların internasyonalistlik ve kardeşlik bayramı olan bu güzel zamanda Brejnev'in Azerbaycan'a gelmesi, Cumhuriyetimiz için büyük şeref ve güveni göstermektedir. Bakülülerin Leonid İliç Brejnev ile görüşürken gösterdikleri samimi sevinç duygularının ve bu salonda hüküm süren bayram havasının, hepimizin, tüm Azerbaycanlıların Leonid İliç'e büyük sevgimizin ve Sovyetler Birliği'nin, komünist partisinin iç ve dış politikası ile aynı fikirde olduğumuzun belirtisidir" dedi Haydar Aliyev.

Leonid İliç Brejnev başta olmak üzere, Sovyet KPMK Politbüro-su'nun üyeleri oybirliğiyle toplantının fahri Riyaset Heyetine seçilir. Söz yoldaş Leonid İliç Brejnev'e verildi. Herkes ayağa kalkarak uzun süre Genel Sekreteri alkışladı. Göğsünde beş Kızıl Yıldız nişanı olan yaşlı, yorgun adam ayağa kalkıp kürsüye geldi. Elindeki kağıtları açıp önüne koydu:

"Aziz yoldaş Aliyev, aziz yoldaşlar! Dün biz Azerbaycan Cumhuriyeti'ni SSCB'nin en büyük ödülü olan Lenin nişanı ile onurlandırdık. Şimdi de kararlı ve parti koşulları gereği ..."

Brejnev ağır ağır konuşuyordu. Takma dişlerle zor söylediği "Azerbaycan" sözcüğünde her defa şaşırıyordu. Kendi lideri hakkında çok espri yapan ülkenin vatandaşları Leonid İliç'in bu kusurunu çoktan biliyordu ve hatta bazı hokkabazlar onun bu konuşma biçimini çok güzel taklit ediyorlardı.

Ama bu kez öyle beklenmedik bir olay oldu ki, salonu buz kesti: Genel Sekreter MK'nin sabahki genel kurul için hazırlanmış konuşmasını okuyordu... Brejnev'in ikinci sırada oturan yardımcısı Aleksandrov-Agentov kürsüye doğru yöneldi. Ama konuşmacı bunu önemsemedi. Vazgeçen yardımcı iki elini yana açıp, gözlerini ona dikilen bakışlardan kaçırıp yerine oturdu. Sonunda Aliyev, Brejnev'e yaklaşmış kulağına birşey fısıldadı ve önündeki metni değiştirdi.

"Evet, olabilir" dedi Genel Sekreter sakın biçimde. Ve merasime

katılanlar rahat bir nefes aldı. Salonda alkış koptu. Leonid İliç yeni metni hemen hemen hatasız okudu; yalnız bir kez şaşırıp "Azerbaycan petrolü" yerine "Afganistan petrolü" dedi.

"Büyük memnuniyetle bildiririm ki, tüm Cumhuriyetler arasında en birincisi Azerbaycan Cumhuriyeti devlete tahlil ürünleri satışında sosyalist sorumluluklarını fazlasıyla yerine getirmiştir. Aziz yoldaşlar, dostlar, bu başarılar nedeniyle Sovyet KPMK adına size teşekkürlerimi bildirmeme izin verin. Peki bu başarının sırrı nedir?" Konuşmacı kalın kaşlarının altından salona baktı, sonra gözlerini yine kağıt üstündeki büyük harflere dikti. "Bu başarıların asıl nedeni Azerbaycan KPMK'nin, başta Haydar Aliyev olmak üzere prensip olarak durmaksızın ve enerjik şekilde partinin çizgisini uygulamasıdır."

... Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın lideri seçilmesinin üstünden on dört yıl geçmişti. Hem kendi hem de Cumhuriyetin yaşamında büyük bir aşama geride kalmıştı. Gurur duymakta gerçekten haklıydı. Cumhuriyet'te her yıl yeni fabrikalar açılıyordu. Petrol üretimi de artıp yılda on dört milyon tona ulaşmıştı. Ve bunun üçte ikilik kısmı Hazar denizinin derinliklerinden çıkarılıyordu. Sosyal planlar gerçeğe dönüşüyordu.

Pazartesi Azerbaycan KPMK'nin büro üyeleriyle görüşen ve gerekli nutku okuyan Leonid İliç Brejnev gecikmeden Moskova'ya uçtu. Artık son aylarını yaşıyordu.

Kasım'ın 7'sindeki resmi geçitte Brejnev Kızıl Meydan'daki tribünden göstericileri selamladı. Kremlin kurultay salonunda ise kısa bir konuşma yapıp çok kişinin şerefine kadeh kaldırdı. Bu, onun yaşamındaki son şerefe kadeh kaldırışı idi. Cuma günü, 12 Kasım 1982'de Sovyet gazetelerinin hepsinin birinci sayfası yas belirtisi olarak siyah bantlarla çıkmıştı.

"... Gerçek ve ateşli vatansever, büyük devrimci, komünizm uğrunda yorulmak bilmez savaşçı, çağdaş döneminizin büyük devlet ve politika adamı Leonid İliç Brejnev hayata veda etmiştir."

Arkasından da ölüm raporu ve ölüm nedeni açıklanmıştı...

Cenaze merasimi devlet komisyonunun bildirişi: "Leonid İliç'in cenaze merasimi 15 Kasım Pazartesi saat 12.00'de Kızıl Meydan'da

olacak.”

Kasım'ın 12'sinde Sovyet KP MK Politbürosu'nun genel kurulu toplanıp, Yuri Vladimiroviç Andropov'u Sovyet KP MK Genel Sekreteri olarak seçti. Genel kurula katılanlar aynı gün sütunlu salona gelip, Leonid İliç'le vedalaştılar. Büyük fotoğrafın ortasında Andropov ve Tihonov, solda Şevardnadze, Aliyev ve o zaman SSCB Parlamento Başkanı'nun Birinci Yardımcısı Kuznetsov.

SSCB ve Sovyet KP yönetiminde değişiklikler artık gerekliydi. Çevrede olup bitenleri doğru dürüst algılayamayan “yaşlılar” uzun yıllardan beri büyük bir devleti yönetmekteydiler. Daha doğrusu devleti onlar değil, onların çevresindeki yakın “kitle” yönetiyordu.

Brejnev 1974'te Uzak Doğu gezisi sırasında çok kötü hastalanmıştı. Durumu giderek kötüleşiyordu.

Andrey Pavloviç Kirilenko da uzun zamandan beri prostat sorunu yaşıyordu. MK'nin Genel Sekreteri ve Politbüro'nun üyesi olmasına karşın çoktan beri toplantılara katılacak gücü kalmamıştı.

Çernenko da tedavi oluyordu. Ustinov ile Gromiko artık yetmiş yaşlarını geçmişlerdi...

Özetle, yönetimdeki değişiklik ülkeye hava, su gibi gerekliydi. Bu konuyu keskin ve sert bir biçimde Yuri Vladimiroviç Andropov dile getirdi. O, yirmi yıla yakın bir zamandır SSCB DTK'ne Başkanlık yapıyordu ve aynı zamanda MK'nin Genel Sekreteriydi. Toplantılarda da çoğu zaman o Başkanlık yapardı. Bu nedenle de durumu herkesten iyi biliyordu.

Andropov'un ülkede yapılması gerekli olan somut reformlar ve değişiklikler ile ilgili planının olup olmadığını söylemek zordur. Bu konuda Aliyev şöyle diyor: “Andropov'un sakladığı birçok planı vardı. Ve bu planların hepsi sır olarak kaldı.”

Bilim adamları sistemi adlandırmak için çeşitli sözcükler düşünüyor: -gelişmiş sosyalizm, gerçek sosyalizm, yetkin sosyalizm...- Ama görünüyordu ki, bu sistemin kendisinin de olgunlaşmaya gereksinimi vardı. Zaman geçtikçe ülke yönetiminin karşısına daha zor gündelik sorunlar da çıkıyordu: insanları yedirişip içirmek, giydirmek, ev sağlamak, eğitimi düzenlemek, Afganistan'daki savaşı yoluna koymak vs.

22 Kasım 1982, Moskova

Sovyet KP MK'nin sonraki genel kurulunda SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı Nikolay Konstantinoviç Baybakov'un “1983 yılında SSCB'nin sosyal ekonomik gelişme devlet planı” ve SSCB Maliye Bakanı Vasiliy Karbuzov'un “1983 yılı için SSCB'nin devlet bütçesi” hakkında konuşmaları dinlendi. Resmî açıklamalar da ise genel kurul olaylarla ilgilenmiştir deniliyordu.

“MK genel kurulu yoldaş H.A. Aliyev'i Sovyet KP MK Politbüro-su aday üyelikten, üyeliğe kabul edilmesini kararlaştırmıştır.

MK genel kurulu yoldaş A. P. Kirilenko'yu sağlığı ile ilgili olarak kendi ricası üzerine Sovyet KP MK Genel Sekreterliği'nden ve Politbüro üyeliğinden azat etmiştir.

Sovyet KP MK genel kurulu yoldaş N.İ. Rujkov'u Sovyet KP MK Genel Sekreteri seçmiştir.”

Ayrıca ekleyelim ki, Aliyev ve Rujkov, Andropov'un isteğiyle seçilmişlerdi. Birkaç gün önce, pazar günü (Yuri Vladimiroviç hem DTK'nde hem de MK'de artık çoktan beri pazar günleri de çalışıyordu) Andropov Kremlin'deki odasında Aliyev ile görüşmüştü. Kural-lara uyarak tüm gazeteler KP MK Politbüro'sunun yeni üyesinin büyük fotoğrafı ve kısa özgeçmişi yayınlanmıştı.

“Yoldaş Aliyev 1923 yılında işçi ailesinde dünyaya geldi. 1945 yılından beri Sovyet KP'nin üyesidir. S.M. Kirov adına Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesi mezunudur.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclisi'nin Şube Müdürü görevinde çalışmıştır. Sonra ise devlet istihbarat organlarında çalışmaya başlamış, sıradan operatif çalışanından Azerbaycan DTK'nin Başkanlığı'na kadar yükselmiştir.

1969 yılında Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri seçildi. Sovyet KP'nin XXIV, XXV, XVI. kurultaylarında Sovyet KP MK'nin üyesi seçilmiştir. 1976 yılı Mart'ından başlayarak Sovyet KP MK Politbürosu'nun üyeliğine aday olmuştur. “Sosyalist Emeği Kahramanı”dır. SSCB Milli Meclisi milletvekilidir.”

Tarihçi ve gazete yazarı Roy Medvedev'in ifadesiyle “Kremlin se-

masında yeni yıldız parlamaya başladı.” Yıllar geçtikten sonra SSCB'nin Dışişleri Bakanı ve SSCB yönetiminde en saygın, etkili politikacı olan Andrey Gromiko o zaman aklına gelen bir düşünceyi açıklamıştı: “Haydar Aliyev Moskova'ya geldiğinde SSCB'ne işte böyle genç ve enerjik bir yönetici gerekiyor, diye düşünmüştüm.”

Ne yazık ki, Andropov ile Çernenko'dan sonra yeni lider seçilen, Gromiko bu düşüncesini açıklamamıştı...

Dışarıdan bakıldığında her şey yolundaydı ama salt görünte... Hala Brejnev anımsanıyor. MK, SSCB Parlamentosu Riyaset Heyeti ve Bakanlar Kurulu “Leonid İliç Brejnev'in anısını ebedileştirilmesi hakkında” karar almış, kentlerin, kasabaların adları değiştirilip L.İ. Brejnev'in adı verilmiş, fabrikalar, kolhozlar, üniversiteler, orta okullar, meydanlar ve otuzlu yıllarda Leonid İliç'in hizmet ettiği tank taburu da onun adını almıştı.

Ülkede ise gelecekteki gelişmenin esas yönün belirlenmesi politik kuruluşun ana çizgisine uygun düzenleniyordu. Ve ilk olarak -sonraları Gorbaçov'un kendi adına konuşmak istediği “hızlandırma” süreci hayata geçirilmeye başlamıştı.

Yeni Genel Sekreter Yuri Andropov ekonominin gelişme temposunun hızlandırılması, ulusal gelirin, tarım ve sanayi ürünlerinin miktarının artırılması, malların devrinin hızlandırılması hakkında konuşuyordu. Brejnev'in ölümünün üstünden iki hafta geçmişti. Esas konular yapılan değil, yapılacak işlerle ilgiliydi. Önemli birkaç konuyu dikkatinize sunalım.

“Yuri Vladimiroviç toplantıya katılanların dikkatini, beş yıllık planın ilk iki yılı içinde planda öngörülenlerin birçok göstergelere göre yerine getirilmediğine çekti. Birçoğu işe nasıl başlanacağını dahi bilmiyordu. Böyle yoldaşlara nasıl yardım edileceğini düşünmek gerek.

Yine de gerekli ifade olan “hızlandırma” sözü kullanılır. Ekonominin, planlamanın, tarım mekanizmalarının geliştirilmesi sürecini hızlandırmak gerekmektedir. Genel Sekreter “öyle bir ekonomik ve yönetsel bir durum yaratmak gerekir ki, kaliteli, verimli çalışmayı, girişimciliği ve becerikliliği geliştirsin.” Ama zamani gelmiş olayların çözü-

mü için hazır reçete yoktur. Doğrudur, yanıt bulmak için yerli ve dünya deneyimini birleştirmek, en iyisi çalışanların ve bilim adamlarının bilgilerini öğrenip onlardan yararlanmak gerekir. Genel Sekreter ekonominin temel alanlarının yakıt-enerji kompleksinin, kara metalurjinin, demiryolu ulaşımının gelişimini, temel sorunlarını inceler. Demiryollarında durum oldukça kötüdür. Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı Haydar Aliyev'e görevine uygun olarak başka alanlarla birlikte bu alanla da ilgilenmesi emredilir.”

MK'nin genel kurulundan hemen sonra SSCB Milli Meclisi toplandı. Onuncu toplantı, yedinci oturum 23 Kasım'da saat 16.00'da “Kremlin büyük kurultaylar sarayında Sovyetler Birliği hükümetinin birinci toplantısı, Milli Meclisin binasında SSCB dünyasında bulunan ulusların ilk toplantısı yapıldı.

Gazetelerin yazdığı gibi milletvekilleri ve konuklar yoldaş H.A. Aliyev'i, M.S. Gorbaçov'u, V.V. Grişin'i, A.A. Gromiko'yu, D.A. Kunayev'i, K.V. Romanov'u, N.A. Tihonov'u, D.F. Ustinov'u, V.V. Şerbitskin'i, P.N. Demişev'i, V.Ş. Dolkih'i, T.Y. Kiselyov'u, M.M. Solomentsev'i, İ.V. Kapitonov'u uzun süren alkışlarla karşıladılar.

“Straya Ploşad Meydanı” basına yalnız şu kuralı dikte etmişti: alfabetik sırayla, önce Politbüro üyeleri, ardından aday üyeler, sonunda seçkin yöneticileri MK'nin Genel Sekreterliği tamamlanıyordu. Ama bu sıralama birçoğunun hoşuna gitmemişti. Liste neden Aliyev'le başlamalıydı? Gorbaçov ise ancak ikincidir. Hakkınızı yiyorlar, Mihail Sergeyeviç!

Sovyetler Birliği ile beraber onun komünist partisi de on beş yıldan daha fazla bir zamandır tarih sayfalarına geçti. Politbüro'nun tam tarihi ise halen elimizde yoktur. Parti kurultaylarında MK'yi, MK'nin genel kurullarında ise Politbüro'yu seçiyorlardı. Evet, her şeyi yöneten, yönlendiren, her şeyi bilen, asıl iktidar salt Politbüro'ya özgüydü. Politbüro'da Birinci Genel Sekreterin çevresinde hakimiyetin esas çekirdeği, Genel Sekreterin son derece özen gösterdiği, yakın insanları toplanırdı. Stalin'in son yıllarında bu çekirdek kadroya Beriya, Malenkov, Molotov, Kruşov katıldı: Brejnev ise Ustinov'un, Gromiko'nun, Andropov'un, Suslov'un önerisi olmadan hiç-

bir kararı kabul etmiyordu. Gorbaçov ise herkesten çok Yakovlev'e, Şevarnadze'ye, Medvedyev'e inanıyordu...

... Politbüro, Mart 1919'da kurulmuştu. O zaman büroya beş MK üyesi dahildi. Onun işlevi ise şöyle belirtiliyordu: Ertelenmesi mümkün olmayan sorunların çözümü için kararlar almak. Politbüro'nun ilk beşi ise şunlardı: Sovyet Halk Komiserleri'nin Başkanı Lenin, Savaş ve Deniz İşleri Halk Komiseri Trotski, Milli Meseleler Halk Komiseri Krestinski, Moskova Sovyet Halk Komiserleri Başkanı Kamenev. Tarihçi Yuri Jukov'un yazdığına göre Politbüro'nun bu kişilerden oluşması, bu küçük grubun partiye değil, ülkeye yöneticilik eden devlet organı olduğunu göstermektedir.

Stalin bu hattı geliştirip otuzlu yıllarda iktidarın biçimsel olarak da olsa bağımsız sayılan iki kolunu, danışma kurulu ve partiyi tam birleştirdi. Yönetimde tek hakim olan Politbüro Gorbaçov'un yeniden yapılandırmasıyla konuşma kulübüne dönene dek kendi işlevini saklamıştı.

Rıjkov ile Aliyev aynı genel kurul toplantısında Politbüro'nun üyesi seçilmişlerdi. Ve bu da onların arasında bir yakınlık yaratmıştı. Yoldaşlar onları kutluyor, iyi dileklerini iletiyorlardı. Onlar da birbirlerini kutladılar. Bu, Aliyev'in parti kariyerinde layık olduğu ilk yükselişiydi. Rıjkov ise hiçbir zaman kendini parti işlerinde düşünmüyordu, "Ben üreticim" diyordu.

Kuşkusuz onlar birbirini uzun zamandır tanıyorlardı. Çeşitli toplantılarda, kurultaylarda, genel kurullarda görüşüyorlardı. Önceleri ünlü "Uralmaşın" fabrikası Genel Müdürü görevinde çalışan Rıjkov, son zamanlar SSCB'nin Devlet Planlama Komitesi'nde Başkan Yardımcısı olarak çalışıyordu. Mali ve İdari İşler ona bağlıydı ve Haydar Aliyev de çeşitli işlerle ilgili olarak bu idareye sık sık gelirdi.

Devlet Planlama Komitesi'ne Stalin'in ünlü Halk Komiserleri kuşağından olan yaşlı Nikolay Konstantinoviç Baybakov Başkanlık ediyordu. Baybakov Bakü'de doğmuş, burada petrol mühendisi uzmanlığı yapmış ve ilgili idarelerde yetenekli uzman olarak tanınmıştı. Otuz yaşındayken Volgaboyu bölgesinde büyük bir tröstün Başkanı, sonunda da tüm petrol sanayisinin yöneticisi olmuştu. 1942 yılı Ka-

sım ayında SSCB Petrol Sanayisi Halk Komiseri'nin Birinci Yardımcısı N.K. Baybakov'u Stalin'in yanına çağırdılar.

"Yoldaş Baybakov" diyen Stalin kendine özgü bir biçimde konuştu: "Gecikmeden Kafkas'a uçmalısınız. Kimi isterseniz yanınıza alınız. Petrol konusundan siz sorumlusunuz. Nasıl inşa edildiğini biliyorsunuz. Şimdi ise nasıl dağıtılır onu öğrenmelisiniz. Hitler'e bir ton dahi petrol bırakacak olursanız sizi kurşuna dizerek öldüreceğiz. Ama petrol kuyularını dağıtırsanız ve Almanlar oraya gelemezlerse, o zaman biz petROLSÜZ kalacağımız için sizi yine kurşuna dizeceğiz."

"Başka bir seçenek yok mu?" diye sordu Baybakov.

Stalin yanıtladı:

"Bunun için genç adam, omuzlarınızın üstünde başınız var, düşünün. Gecikmeden güneye uçun ve tüm sorunları Budyonni ile çözümlayin."

Baybakov, Stalin'in kişisel emrini başarıyla yerine getirdi.

Kruçov döneminde dikbaşlı olduğu için RSFSR'in (*) Devlet Planlama Komitesi'nin Başkanı'nı yüksek görevlerden uzaklaştırıp Krasnodar Sovyet Tarım Üretimleri'ne Başkan olarak gönderdiler. Bir süre sonra yeniden Moskova'ya geri getirdiler. Kruçov'un istifasından sonra ise Brejnev ile Kosigin ona, SSCB'nin Devlet Planlama Komitesi'nin Başkanı olmayı emrettiler. Ama nerede çalıştığına bağlı olmaksızın Nikolay Konstantinoviç hiçbir zaman kendi küçük vatanını unutmuyordu.

Nikolay Rıjkov anımsıyor:

"Baybakov Azerbaycan'a her zaman ilgi duyardı. Uzun yıllar içinde Cumhuriyeti SSCB Milli Meclisinde temsil edenlerden biriydi. Haydar Aliyev Moskova'da olduğunda her zaman Nikolay Konstantinoviç'in yanına giderdi. Bu görüşmelere Devlet Planlama Komitesi Başkanı adet olduğu üzere kendi dört yardımcısından birincisini Nikolay Rıjkov'u da çağırırdı.

Şimdi ise MK'nin bu unutulmaz genel kurulundan sonra Rıjkov ile Aliyev artık omuz omuza çalışacaklardı. Rıjkov MK'de ekonomik sorunlara bakıyordu. Haydar Aliyev ise Bakanlar Kurulu Başkanı'nın Birinci Yardımcısıydı.

* RSFSR: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti

Bazen, Haydar Aliyev kendinden sonra hiçbir belge bırakmadı ve öz geçmişi -doğduğu yıl, anne babasının kökeni- baştan sona dek kurgulanmıştır, diyorlar. Bu kesinlikle kabul edilemez. Andropov'un idaresi (DTK) kendi personelinin tüm hayatını röntgen ışınlarından daha şeffaf gördü.

Genel Sekreter kendisiyle beraber Politbüro'ya getirdiği personelin onuncu kuşağına dek her şeyini bildirdi: ilişkilerini, çevresini, alışkanlıklarını, sağlığını, karakteristik özelliklerini, ilgi alanını vs... diye emin olarak söyleyebiliriz.

Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Nikolay Aleksandroviç Tihonov, Brejnev'in döneminde çalışıyordu ve Yuri Vladimiroviç Andropov onu değiştirmede.

Yalnız ona birinci yardımcı olarak Haydar Aliyev'i atadı. Belki de Haydar Aliyev'i ülkenin ikinci adamı olan Tihonov'un halefi gibi görüyordu. Bu boş bir tahmin değildi. Kremlin mutfağını iyi bilen konuştuğumuz insanların bir çoğu bu düşünceyi onaylıyor.

"Eminim ki, Bakanlar Kurulu Başkanı görevine Yuri Vladimiroviç Andropov, Tihonov'u değil, başka birini ön görüyordu. Bu düşünceyi Nikolay Semyonoviç Konarev'e bildirir. Şimdi o, Rusya da en büyük nakliye şirketi "İntertrans"ın Başkanı'dır. Bundan önce dokuz yıl SSCB'nin Ulaştırma Bakanı olmuştu ve bu göreve 1982 yılında Andropov'un emriyle atanmıştı. Bakanlar Kurulu'nu daha geniş politik görüşe sahip, aktif, mobil ve yöneticilik deneyimi çok olan birisi yönetmeliydi. Bu makamda ulusal konular da dikkate alınırdı. Çok uluslu bir devletin hakimiyetinde salt Ruslar olmamalıydı. Yuri Vladimiroviç personeli herkesten iyi tanıyordu. Ve ben tüm olayları inceledikten sonra, Aliyev'in Kremlin'e getirilip Bakanlar Kurulu'nun Başkanlığı'na atanmasına daha uzak bir zaman vardı, düşüncesine varmıştım. Ne yazık ki, kader Andropov'a kendi planlarını gerçekleştirmek için çok az zaman ayırmıştı...

Aliyev'in Bakanlar Kurulu'na atanması belki de Tihonov'un hoşuna gitmemişti. Bir zamanlar Kosigin'in yardımcısı olarak çalışmıştı ve metodik olarak kendi müdürünü kenara iteleyerek kendi amacına ulaşmak için yol açmıştı. Şimdi de Tihonov Aliyev'i kendine rakip

Y. Vladimirov

Annesi İzzet Hanım

Babası Alirza Aliyev

Büyük Aliyev ailesi
Soldan ikinci Haydar Aliyev.

Nahçıvan, Puşkin Caddesi
Haydar Aliyev'in çocukluğunu geçirdiği yer.

1938 yılında Nahçıvan
Pedagoji Teknikum'dan
takkirle mezun oldu.

S. Vurgun'un "Vagif"ında
öğrencilerin performansları
soldaki Haydar Aliyev.

Geleceğe umutlu gözlerle bakan Haydar.

Arkadaşları ile

Rafıga, Agil ve Haydar Aliyev. Annesi İzzet Hanım, Bakü, 1952.

Zarife Aliyeva

Bakü'nün ünlü Kız Kalesi, Haydar ile Zarife'nin sık sık buluştuğu yer.

Zarife babası Aziz Aliyev ile, 1948.

MGB'nin yüksek okulunda, okul arkadaşları ile, Leningrad, 1949.

Biz çok gençtik... Zarife ve Haydar Aliyev.

Arkadaşları ile

Haydar Aliyev ve kızı
Sevil

Zarife, Haydar Aliyev, çocukları Sevil ve İlham.

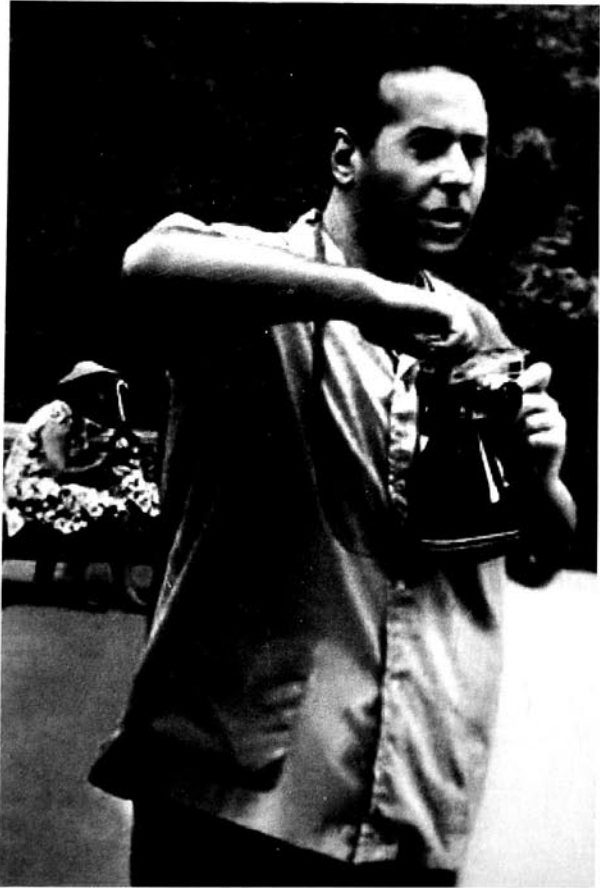

Bakü'deki Dzerjinski adına Medeniyyet Sarayı; şimdiki Belediye Tiyatrosu.
Haydar Aliyev burada birçok kez konuşma yapmıştır.

Bakü 1964
Komünist Partisi
Merkez Komitesi
Sekreteri N.V.
Podgorni Bakü'de
Azerbaycan
Komünist Partisi
Merkez Komitesi
Birinci Sekreteri V.
Yu. Ahundov.
(sağında) DTK
Başkanı'nın Birinci
Yardımcısı H.
Aliyev (solunda).

Devlet Tehlikesizlik
Bakanlığı Haydar Aliyev
Azerbaycan Komünist
Partisi Merkez
Komitesi'nin Birinci
Sekreteri seçilmeden
önce burada çalışmıştı.

Fotoğrafçı yönü ile Aliyev.

Pamuk tarlasında...

Sanayi tesislerinde...

KPMK'nin 24. kongresinde konuşma yaparken, Moskova 1971.

Sovyet ve Amerikan astronotları ile, 8 Ekim 1973.

Devlet Tehlikesizlik Organları Tuğgenerali.

olarak görüyordu. Aliyev, Genel Sekreterin çok güvendiği adamdı ve istenilen zaman onu Bakanlar Kurulu Başkanı görevine atardı. Tihonov diğer yardımcılarından korkmuyordu. Baybakov ile Arhipov onun yaşıttı, hem de parti yönetiminde o kadar parlak kişiler değildi. Bakanlar Kurulu'ndan topu topu iki kişi, Tihonov ve Aliyev, Sovyet KP MK'nin Politbürosu'nun üyesiydi. Ve öyle anlaşılıyordu ki, yardımcıların içinde Aliyev, diğerlerinden daha yüksekte olmalıydı. Ama Tihonov dış göreve ya da tatile giderken Aliyev'i hiçbir zaman vekil tayin etmiyordu. Kuşkusuz tüm bunlar Aliyev'i incitiyordu ama bunu hiçbir zaman belli etmiyordu.

Beş yıl Kremlin'de Bakanlar Kurulu'nda, Andropov'dan Gorbaçov'a dek bütün bir dönemi kapsayan beş yıl.

"Yollarımız her zaman keşişirdi" diye anımsıyor Nikolay İvanoviç Rujkov "Aliyev nakliye işleriyle, hafif sanayiyle, başka alanlarla ilgileniyordu. Ben ise MK'nin sekreteri olarak Devlet Planlama Komitesi'nin, Kıymetlere Nezaret Komitesi'nin ve başka teşkilatların işine bakıyordum. Yeni görevlerimizdeki ilk iş günlerinden başlayarak biz yakın ilişki içinde çalışmaya başladık. Hem MK'de hem de Bakanlar Kurulu'nda sık sık görüşürdük. Arada bir bazı belgeler üstünde beraber çalışır, işin gelecek durumunu birlikte tartışırdık.

Haydar Aliyev kendine özgü ağırbaşlı davranışıyla o zaman da benim hoşuma giderdi. Çok samimi, iyi ilişkilere eğilimi olan bir insandı; kapalı, kendini beğenmiş, kaba bir insan değildi. Sakin bir doğası vardı, yerine göre espriyi çok severdi. Bir insan olarak onunla birlikte çalışmak çok kolaydı.

Bakanlar Kurulu - Gündelik Kaygılar

Bakanlar Kurulu'nun ve onun Başkan Yardımcısı'nın, Politbüro'nun üyesi olan bir kişinin gündelik kaygıları. Üstelik ve de en önemlisi Politbüro üyesi. 1983 yılının ilk aylarının almanağına bakalım:

3 Ocak 1983, Pazartesi. SMK'nın (Varşova Antlaşması Ülkelerinin Politik Danışma Komitesi) toplantısına katılmak için Mosko-

va'dan Prag'a büyük bir temsilci heyeti yola çıktı. Temsilci heyetinin Başkanı Yuri Vladimiroviç Andropov ile birlikte Bakanlar Kurulu'nun Başkanı N.A. Tihonov, Dışişleri Bakanı A.A. Gromiko, Savunma Bakanı D.F. Ustinov, Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri K.V. Rusakov da Prag'a gitti.

Uğurlama merasimiyle ilgili tüm program. Gazeteler protokola uygun olarak gidenlerin adlarını sıralıyorlardı. Aliyev'den Rjkov'a dek. Fotoğraflarda o sağdan birincidir. İki yıl sonra Nikolay İvanoviç Rjkov biraz daha orta yere doğru yerini değiştirecek. Aliyev ise Tihonov'un arkasındadır. Gorbaçov fotoğrafta yoktu. Belki de tatildeydi.

"Sosialistiçeskaya İndustriya" gazetesinin bu sayısında yılın büyük inşaatların haritası verildi -Atom Elektrik Santrali'nin yeni beş bloku, üç yeni Su Elektrik Santrali, Yakutiya ve Krasnodar vilayetinde yılda yirmi milyon ton kömür verecek yeni maden ocakları, Urengoy-Ujgorod (4.5 bin km.) ve Urengoy Novopskov (1,5 bin km.) gaz boru hatları, çelik üretiminde yeni alanlar, Çerepovest Metalurji Tesisleri'nde dünyanın en büyük demir filizini eritme sobası... Bu salt ağır sanayidir. Ayrıca şeker fabrikaları, et kombineleri, pasta-şekerleme fabrikaları, tekstil sanayi kurumları, apartmanlar, poliklinikler, sanatoryumlar ve çağdaş dönemin gerektirdiği çeşitli ev aletleri, örneğin, video...

Filipp Denisoviç Bobkov anımsıyor: 1980 yılında Sovyet KP MK özel komisyon oluşturdu. Yoldaşlar bir kaç kez toplanıp herkes aleyhinde konuştu: "Bu bize gerekli değil. Bırakın gümrükçüler ve sınır muhafızları kendi işlerini yapsınlar. Video kasetlerine sınırdan el koyunlar." Genel görüş böyleydi ve SSCB Ulaştırma Bakanı K.A. Şamşin, SSCB Kültür Bakanı'nın birinci yardımcısı U.İ. Popov, SSCB Televizyon Komitesi'nin Başkanı S.K. Lapin de aynı düşüncedediler. DTK'nın ülkede video üretimini ülkede düzenlemek önerisini yalnız SSCB Dışişleri Bakanı'nın Birinci Yardımcısı K.M. Kornienko ve bazı koşullarla Devlet Sinema Komitesi'nin Başkanı F.T. Yermaş olumlu karşıladı.

İki yıl geçti. Y.U. Andropov Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri seçildiği günün sabahı komisyon yeniden toplandı. Bu kez video tek-

niği konusunu SSCB Bakanlar Kurulu'na sunma önerisi kabul edildi. Bakanlar Kurulu'nun toplantısına Haydar Aliyev Başkanlık etti. Sovyet sanayisi video üretimine başladı.

9 Nisan 1983. Sovyet KP MK'nin Politbürosu 2000 yılına dek dönemi de içeren "SSCB'nin uzun süreli enerji planı" nı tartışır. Temel sorunların tartışıldığı sırada Aliyev her zamanki gibi düşünülmüş hesaplanmış öneriler getirir.

12 Nisan. Sovyet Bakanlar Kurulu ve Sovyetler İşçi Sendikaları MK, parlamentoda konuşulmak üzere yeni kanun önerir: "Kurumların, idarelerin, teşkilatların yönetilmesinde emek kolektiflerinin rolünün artırılması konusu"nda kanun taslağı. Ülke için gerekli olan bu belgede de Aliyev'in düşüncelerinin, fikirlerinin, önerilerinin izlerini görmek olasıdır.

18 Nisan. Tarım üretiminin geliştirilmesi ve gıda programının gerçekleştirilme konusuyla ilgili toplantı.

22 Nisan. Politbüro 1983-85 yıllarından 1990 yılına kadarki dönemde Baykalyanı ve Uzakdoğu illerinin petrol ürünleri, enerji tesislerinin iyileştirilmesi ile ilgili konulara bakar.

Akşam Kremlin Kurultaylar Sarayı'nda Lenin'in doğumunun 113. yılı nedeniyle görkemli bir merasim yapıldı. Tüm Kremlin Başkanları yönetim kurulunda oturuyordu. Yakın zamanlara dek Stavropol Vilayet Parti Komitesi'nin Başkanı olan, Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov bir tebliğ sunar. Baybakov bizimle konuşurken, 1976 yılında Stavropol Vilayet Komitesi'nin genç Birinci Genel Sekreteri onun yanına gelip, Devlet Plan Komitesi'ne koyuncululuğun geliştirilmesiyle ilgili önerilerini bildirdiğini anımsıyor. O zamanlar SSCB'de bir koyundan 2.6 kg. yün kırılırdı. Bu rakam Avusturya'da 10 kg. idi. (Şimdi 90 yaşında olmasına karşın Baybakov bu rakamları hala tam olarak anımsamaktadır) Gorbaçov kendi vilayetinde bu rakamı 6 kg.'a çıkartmaya söz verdi. Onun programının kabul edilmesine yardımcı olmaları için emir verdim. O sıralar bana köy üretimi konusunda bir yardımcı gerekiyordu. Gorbaçov da dahil, seçmek üzere dört kişiyi getirmişlerdi. Tarım üretimi ile ilgilenmesi için ben onu önerdim. O, "Ben böyle sorumlu bir işin

altına girebilir miyim?” diye itiraz ederek işi üstünden attı. İki yıl bekledikten sonra ise amacına ulaştı: Onu MK'ne seçtiler. Bir süre sonra da MK'nin Genel Sekreteri oldu.

Gorbaçov toplantıda Lenin'i ve Leninciliği, komünizmi ve komünist partisini çok övmüştü... Gelecekteki Genel Sekreterin ideallerinden, daima sadık kalacağına and içtiği partisinden yüz çevirmesine tam sekiz yıl kalıyordu. Kimin aklına böyle bir şey gelirdi?!

Bu tebliğ şimdi dikkatle incelendiğinde liyakatsizliği sezmemek mümkün değil.

Gorbaçov “Düşüncelerin tartışılmasında gerçek ve hümanist düşünce olan Marksizm-Leninizm üstün gelecektir. Bize, komünistlere ise tarih tarafından insanlığın en değerli incisi -Marks; Engels, Lenin gibi dahi düşünürlerin fikir mirasları kalmıştır ve biz onu göz bebeğimiz gibi korumalıyız...” diyordu.

10 Mayıs 1983. Haydar Aliyev altmış yaşını tamamlar. İkinci kez “Sosyalist Emegi Kahramanı” ve “Kızıl Madalya” ile onurlandırılır. Gazeteler, Sovyet KP MK'nin, SSCB Bakanlar Kurulu'nun, SSCB Parlamentosu'nun tebriklerini yayımlar. Kutlayanlar arasında Denis İvanoviç Bobkov da vardı. O anımsıyor: “Haydar Aliyev'in, Yuri Vladimiroviç Andropov'un kutlama mektubunu nasıl öğrenerek gösterdiği anımsıyorum. Bence bu, onun çalışmasına verilen en büyük değerdi.”

Yıllar sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev büyük toplantıların birinde “Herkes çalışmalarının değerlendirilmesini ister” diye itirafta bulunmuştu; “Ben de her zaman bunu istedim.”

Haydar Aliyev'in gündelik işlerinin takviminde en büyük yeri demiryolu nakliyatındaki sorunlar tutuyordu. Bu, Andropov'un kişisel emriydi. Genel Sekreter sık sık SSCB'nin haritasına bakıp, “Bizim ülkede demiryolları hem ekonomik hem stratejik hem de ulusal çapta önemli rol oynuyor, bizim ülkenin halklarını birleştiriyor” sözlerini yinelemekten hoşlanıyordu.

Ancak son yıllar demiryolları kötü çalışıyor. Ulaştırma Bakanı Pavlovski'yi Politbüro'ya davet ettiler. O ise açıklayıcı, mantıklı bir yanıt veremedi, suçluyu başka yerde aramaya başladı. Sonunda Andropov

karar aldı:”Böyle bir bakanla aynı yerde çalışamayız.”

29 Kasım. Genel kuruldan bir hafta sonra Ulaştırma Bakanı görevine Nikolay Semyonoviç Konarev'i atadılar. Bu adamla ilgili olarak “O demiryolunda büyüdü, çalıştı, okudu, en önemlisi de işi bilen temiz insandı” diyorlardı. Yol şubesi Başkanı, güney demiryolunun Başkan Yardımcısı, sonra ise Başkanı, Bakan Yardımcısı, birinci yardımcı görevlerinde çalışmıştı... Andropov'un yanına da Bakan Yardımcısı olarak davet olunmuştu.

Odada Politbüro'nun bütün heyeti oturuyordu, yalnızca Cumhuriyetlerde olan yoldaşlar yoktu.

“Yoldaş Tihanov, sizin Ulaştırma Bakanlığı'na Başkanlık etme önerisiyle hemfikir olduğunuzu bildirdi” diye sakin bir biçimde konuştu Yuri Andropov. “Biz bu kararı onaylıyoruz. Politbüro'dan ise ulaştırma işlerine yoldaş Haydar Aliyev bakacak. Bize bir sorunuz var mı?”

“Var” diye yanıt verdi Konarev “Benim bir sorum var. Bundan sonra da demiryolu ulaşımına ilgi eskisi gibi olursa, o zaman biz doksanlı yıllarda ekonominin gelişmesine ayak uyduramayacağız.”

Ardından ise Nikolay Semyonov bir kaç istatistik rakam sıraladı. “1970 yılında ulaştırma idaresi seksen bin yeni vagon aldı. 1980 yılında bu rakam yetmiş bine indi. İşin hacmı ise yüzde yirmi beş arttı. Vagon parkı ise yüzde on beş azaldı. Bu durumda yük taşıma işinin kalitesini yükseltmek olası mıdır? Lokomotif parkında ve raylarla da durum iyi değil. Ellili yılların başlarında demiryoluna bütçenin yüzde on biri ayrılıyordu, şimdi ise bu rakam yüzde 4.2 ye indi. Doğrudur, atom enerjisine, aya yapılan araştırmalara özel ilgi göstermek gerekmektedir ama demiryolu taşımalarını gerçekleştirmek mümkün olmazsa, ne olacak?”

Bu görüşmeye Devlet Planlama Komitesi'nin Başkanı Nikolay Konstantinoviç Baybakov da katılmıştı. Andropov son sözünü ona yöneltti: “On ikinci beş yıllıkla (planla-çev.) ilgili önceden hazırlanmış on ikinci beş yıllıkta nakliyenin gelişimi ve ulaştırma beş yıllıkta da olmalıdır.

Bir kaç gün sonra Haydar Aliyev, yeni Ulaştırma Bakanı Konarev'e telefon edip yanına davet etti.

“Konuşmamız dört saat kadar sürdü” diye anımsıyor Konarev.

Evet, dört saatin içinde onlar tüm demiryolu işlerini birbirleriyle ilişkili olan tüm diğer hizmet işlerini teker teker ele aldılar. Konuşmanın başında 3-4 dakika Haydar Aliyev kendisinin de demiryolcu aileden geldiğini, babasının Nahçıvan tren istasyonunda usta olarak çalıştığını dile getirdi...

Devlet Planlama Komitesi'nin Başkan Yardımcısı, ülkede demiryolu ulaşımı ve genelde ulaşım konusunda en büyük uzmanlardan sayılan Viktor Yefimoviç Biryukov'la yaptığı konuşma da yararlı oldu.

... Nikolay Semyonoviç Konarev Bakan Yardımcısı olarak çalışırken bir pazar günü bakanlıkta nöbetçiydi. Birden telefon çaldı.

“Ben Kosigin. İşler nasıl?”

“Her şey iyidir, Aleksey Nikolayeviç, sorun yok.”

“Nasıl iyi olabilir ki? Riga limanından tahılın taşınmasını sağlayamamışsınız!”

Limanlarda yabancı ülkelere gelen tahılları gemilerden boşaltmıyorlardı. Gemiler Riga, Leningrad, Murmansk limanlarında demirleyerek beklemek zorunda kalıyorlardı. Demiryollarının yeterince vagonu yoktu.

“Önem alın ve iki gün sonra durumu bana bildirin” diyerek Kosigin sözünü bitirdi.

İki gün sonra emri yerine getiren Konarev, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın odasına telefon ettiğinde Kosigin'in Litvanya'da tatilde olduğunu söylediler. Demek ki, Baltık'tan telefon etmişti. Tatilde de işin peşini bırakmıyordu...

Konarev bir şeyi daha çok iyi anımsıyordu. Batı Sibiry'a da petrol üretimi giderek artıyordu. Onu ihraç etmek için paralel olarak büyük petrol boru hatları, demiryolları inşa ediyorlar ve buharla çalışan yeni makinaları kullanıyorlardı. Onlar için motorları Kolomensk ve Harkov'daki fabrikalarda hazırlıyorlardı. Devlet komisyonu Kolomensk dizel motorunu seçmesine karşın başarısız olmuştu. Olay sonunda Kosigin'e dek gitti. Demiryolları Bakanı Pavlovski Bakanlar Kurulu'nun toplantısına Konarev'i gönderdi. Nikolay Semyonoviç yeniden kendi uzmanlarıyla konuştu ve sonuçta Kolomensk dizel

motorunun hazır olmadığına karar verdi.

“Nasıl hazır olmaz?” diyen Başbakan Yardımcısı Kirillin genç bakan yardımcısının sözünü ağzına tıkar.

Pavlovski kendi yardımcısını Kosigin'in yanına toplantıya gönderdiğinde belgeyi imzalamadığını ona söylemez. Onun emri tamamen başka türdür: “Kolomensk motorunu kabul etme.”

“Aleksey Nikolayeviç” diye Kirillin sınırlı biçimde sorar: “Bakan imzalıyorsa, yardımcısı kabul etmiyor. Bu ne biçim iş?!”

Büyük salona bir sessizlik çöker. Kosigin bir Konarev'e, bir Kirillin'e bakıp hafifçe gülümser:

“Ne var, biliyor musunuz, yoldaş Kirillin, benim için kimin ve neye imza attığının önemi yoktur. Benim için gerçek önemlidir. Gelin şimdi Tomsk'tan Depo Müdürü'nü dinleyelim.”

Kosigin gerçeği böylece arayıp buldu. Kosigin, Konarev ve de Aliyev işte böyle fedakar biçimde çalışıyorlardı...

Haydar Aliyev ile Konarev dört saatlik konuşmaları sırasında demiryolunun tüm sorunlarını tartıştılar.

Konarev anımsıyor:

“Aliyev örneğinde, her şeye ilgi gösteren sohbet arkadaşlığı yanında, geniş bakış açısıyla düşünebilen akıllı devlet adamını gördüm. Temel sorunları, ikinci derecede önemli olanlardan çok kesin biçimde ayırırdı. Klasiklerin diliyle söylersek, bütün zincir için önemi olan halkayı bulurdu. Onun çok ileri görüşlü bir insan olduğunu duymuştum. Salt teknik sorunların üstünde durmuyor, bu sorunların arkasındaki insanları görebiliyordu.

Şimdi çok az insan, demiryollarının o zamanlar büyük Vatan Savaşı'nın katılımcısı olarak görülmediğini bilir. Onlar bombaların ve mermilerin gürlütüsü altında yükleri cepheye ulaştırır, ateşin içine girerlerdi ama adil olmayan böyle bir tutumla yüzyüze kalmışlardı...

Ben öyle bir kitap basmayı istedim, diye devam ediyor Konarev, bu kitap cepheci demiryolcuların hatırasını ansın. Ve bir kitap basıldı. Kitabın adı: “Demiryolcular-Büyük Vatan Savaşı Yıllarında” idi. Bu kitap direksiyon arkasında, buhar kazanının karşısında durarak savaşan insanlarla ilgilidir. Bir düşünün, tren istasyonlarına ve kav-

şaklarına yirmi bin kadar hava saldırısı oldu, yüz on beş bin kilometrelik demiryolu yeniden onarıldı. Bu, büyük bir işti. Bu kitabın bir nüshasını da Haydar Aliyev'e armağan etmişim”...

Özel gruplarda hizmet eden demiryolcular ise ancak birkaç yıl geçtikten sonra “Vatan Savaşı Katılımcısı” statüsünü kazandılar.

Aliyev başka sorunlarla birlikte Bakanlar Kurulu'nda “Operatif Meseleler Komisyonu” (OMK)na da yöneticilik ediyordu. Bu komisyonun toplantılarına Petrol ve Gaz Sanayi İnşaatı Bakanı'nın Birinci Yardımcısı Yuri Petroviç Batalin de sürekli olarak katılırdı. O, sonraları Devlet Emek Komitesi'nin Başkanı ve Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı görevlerine kadar yükselmişti. Yuri Batalin sözünü ettiğimiz komisyonun işini şöyle anımsıyor:

“Komisyonda acilen çözümlenmesi gereken çeşitli sorunlar ele alınırdı. Gaz sanayii, Sibiry'a'dan merkeze çekilen beş yeni boru hattı, ihracat işinde kullanılacak Urengoy-Pomarı-Ujgorod gaz boru hattı bu komisyonun dikkat merkezindeydi. Beş yıllık planın temel görevleri, bu inşaatlarla ilgili parti belgelerinde şöyle deniyordu. Batalin petrol ve gaz sanayi kuruluşlarının İnşaat Bakanı'nın Birinci Yardımcısı bu işle doğrudan uğraşmaktaydı. “Komisyonun her hafta yapılan toplantılarına bakan alışlageldiği üzere beni gönderirdi” diyerek Yuri Petroviç konuşmasını sürdürüyor.”

Komisyonun toplantılarında çok çeşitli sorunlar tartışılırdı. Onları hemen değerlendirmek zordu. Böyle durumlarda uzlaşma sağlamak için çalışma grubu oluşturulurdu. Birçok durumda ise buna da vakit kalmazdı. Örneğin, Yol inşaatına gelmesi gereken borular gecikiyordu. Neden? Fabrika mı geciktiriyordu? Belki de demiryolu? Gecikmeye kimler neden oluyordu? Gerçek nedir? OMK'nın (*) sürekli uğraştığı sorunlardan biri de gaz borularındaki ve madenlerdeki “geçitler” idi. Sverdlovsk'tan Tümen'e ve Tümen'den Tobolsk'a kadar olan demiryolu hattı her zaman normalden fazla yüklenmiş olurdu. İstasyonları genişletiyor, ek hatlar döşüyorlardı. Buna karşın yine de yeterince çok sorun vardı. Eski deneyimden yararlanıldı: Petrol ve gaz boru hatlarının inşaatına boruları ve diğer malzemeleri taşıyan katarlara savaşta olduğu gibi,

* OMK: Operatif Meseleler Komisyonu.

nakliye yöneten bir görevli atandı. Haydar Aliyev de bu işe aktif olarak katılıyordu. Bundan sonra Petrol ve Gaz Sanayi-i Müesseseleri İnşaat Başkanlığı bu sorunlardan kurtuldu. Aliyev düzenli, sorumlu ve deneyimli bir yönetici olduğundan kimin gerçekten çalıştığını, kimin aldattığını o an anlardı. Ve doğru karar verirdi. Ben buna büyük psikolojik hazırlığı, sözlerin arkasındaki içeriği tam görme becerikliliğini de eklerdim.”

Komisyon Başkanı normal olarak tam, açık anlaşılabilir kararlar verirdi. Mantığı ve dikkatli oluşuyla farkına varılırdı. Duygusal patlamaları gecikmeden söndürürdü. Haydar Aliyev'in komisyonun toplantılarına çok dikkatle ve ciddi biçimde hazırlandığı hissedilirdi. Bu, onun yönetim stiline uygundu.

“Haydar Aliyev'in sorumluluğuna uygun olarak Bakanlar Kurulu'na hükümetin emriyle Başkanlık yaptığı birçok toplantılara katıldım” diyor ve devam ediyor Yuri Batalin “Ülkenin tüm mali sorunları bizim Devlet Emek Komitesi'ne gelirdi. Sorunları çözmek için para gerekirdi. Örneğin, bölge koeffizientlerinin uygulanması, bölgelerin çeşitli sanayi ve tarım alanlarının, öğretmenlerin maaşlarının artırılması vs. Peki, para nereden bulunacaktı? Devlet Emek Komitesi önerir, Maliye Bakanlığı itiraz ederdi. Bu tartışma öğretmenlerin maaşlarının artırılmasıyla ilgiliydi.

Devlet Emek Komitesi MK'nin ve Bakanlar Kurulu'nun okullarla ilgili kararına dayanarak kendi önerisini hazırladı.

Maliye Bakanı gereğinden fazla istiyorsunuz diye itiraz etti. Ben Maliye Bakanı Garbuzov'un yanında ve Devlet Plan Komitesi'nde çeşitli toplantılarda bulundum. Kendi durumumuzu savundum. Çünkü konumuz düşünülmüştü. Biz onu Cumhuriyet öğretmenleriyle, Pedagoji İlimler Akademisi'yle, partiyle ve Sovyet organlarıyla kararlaştırmıştık. Doğrudur, istekler çoktu ama olay optimal duruma kavuşmuştur diye düşünürdüm. Ama Maliye Bakanlığı'na bu bile çok görünüyordu.

Haydar Aliyev'in yönettiği toplantılardan birinde istekler şiddetlendi. Ben Devlet Emek Komitesi'nin önerileri konusunda tebliğ sunarken, Garbuzov aniden kalkıp, Aliyev'den de izin isteme-

den beni keskin bir dille eleştirmeye başladı. İçerik olarak dayanacağı yoktu. Böyle durumlarda alışlageldiği üzere kişisel ilişkilere geçilirdi. Garbuzov da öyle yaptı: “Siz bu konudan hiçbir şey anlamıyorsunuz. Böyle önerileri yalnızca yüzeysel bilgisi olanlar ileri sürebilir.”

Batalin, Garbuzov’un konuşurken ara vermesini bekledi ve konuşmasına devam etti. Garbuzov sakinleşmemişti ve yine onun sözünü kesti. Batalin hala kendine hakim oluyordu. Ama Maliye Bakanı üçüncü kez ayağa kalkıp “Sen hala gençsin, deneyimsizsin, genel kurula gelmeden önce yaşlı, deneyimli yoldaşlardan daha çok şey öğrenmen gerekir” deyince Batalin de laf attı:

“Öğrenmem mi gerek? Sizden mi?”

“Varsayalım ki, benden” diye yanıt verdi Bakan.

“Sizden ne öğreneyim? Kabalığı, medeniyetsizliği, yüzüstlüğü mü?”

Garbuzov böyle bir çıkışı beklemiyordu. Batalin ise içini boşalttı: “Öğretmek istiyorsanız, öğretin ama kabalık etmeyin. Hem de bu, ilk kez olmuyor. Siz partinin MK’nin üyesi olarak bizlere örnek olmanız gerektiğini anlamıyorsunuz.”

Gerçekten de Garbuzov kendi arkasındaki maddi gücün ve büyük nüfuzun durduğunu hissettiği için başkalarına yukarıdan bakarak konuşurdu.

Salonda herkes donup kalmıştı. Garbuzov yerinden sıçradı.

“Yoldaş Garbuzov, oturun” dedi Haydar Aliyev sakin bir dille.

Ama Bakan sesinin tonunu biraz daha yükseltti. Aliyev bir kez daha ona yönelerek:

“Yoldaş Garbuzov, oturun ve dinleyin. Kanıtlarınız varsa, buyrun söyleyin. Yoksa, böyle sinirlenmeye gerek yok.”

Toplantı bitti. Herkes dağıldı. Batalin kendi iş yerine gitti. Birden “hükümet telefonu” çaldı. Haydar Aliyev idi.

“Siz Garbuzov’u yerine oturtmakla doğru yaptınız, yoldaş Batalin. O, kabalık etti. Ama siz de dikkatli davranın ve bundan sonra yanıt verirken kendinizi kaybetmeyin.”

Bu telefonu Batalin hiç unutmadı. Çünkü bu da Politbüro üyesinin yalnızken verdiği bir dersti.

Batalin’in başka bir gözlemi: Haydar Aliyev her zaman maliye kurumunun olanaklarıyla yapılan istekler arasında bir denge kurmaya çalışırdı.

Batalin’in kendisi de Bakanlar Kurulu’nun Başkan Yardımcısı iken Haydar Aliyev’i yakından tanıma olanağı buldu. O, inşaat ve daha bir kaç bölümden sorumluydu. Bakanlar Kurulu’nun Başkanı artık Nikolay Rujkov’dur. Batalin’in anılarına göre Bakanlar Kurulu’nun Riyaset Heyeti’nde Haydar Aliyev her zaman kendi görüşünü bir temele dayanarak sunmaya çalışırdı. Birçok parti Başkanı gibi “Ben böyle düşünüyorum, ben böyle hesap ediyorum” diyerek olaya nokta koymazdı. Hayır, Aliyev onlar gibi görevinin gücüne güvenip böyle adımlar atmazdı. Aliyev kesin sonuçlar verecek biçimde çalışırdı.

Haydar Aliyev daha gençlik yıllarından beri deneyimli ve kendi alanında uzman olanlara saygı gösterirdi. Şimdi de inşaatçı Batalin’e değer veriyordu.

Komisyonun herhangi bir toplantısında inşaatla ilgili bir şey konuşulacak olursa Haydar Aliyev Batalin’in de katılmasını rica ederdi. “Sizin de katılmanızı isterim, Yuri Petroviç. Birlikte kesinlikle doğru bir karar çıkartabiliriz.”

1983 yılı Mayıs ayının sonlarında Politbüroda, Birlik Cumhuriyetleri’nin lise ve üniversitelerinde Rus dili eğitiminin iyileştirilmesi ile ilgili ek önlemler tartışıldı. Estonya’dan, Gürcistan’dan, Litvanya’dan, Kırgızistan’dan Sovyet ordusuna çağırılan gençler Rusça konuşmıyorlardı. Azerbaycan’da ve Ukrayna ile Beyaz Rusya’da da durum farklı değildi. Haydar Aliyev Rus dilini çok iyi bilirdi. Konuştuğu kişiler buna çok şaşırırdı. Viktor Yefimoviç Biryukov bu konuyu şöyle anımsıyor:

“Rus dilini bu kadar iyi bilmesine şaşırımdım. Birlikte belgeler üzerinde çalışırken her zaman onun çok çalışmasına ve yeteneğine hayran olurdum. Her cümleyi dikkatle okuyup ölçüp biçerdim.”

Politbüro, bu çok uluslu ülkede halklar arasında ilişki aracı olduğu için Rus diliyle ilgilenirdi.

Zamanında Kruşov’un Başkanlığı’nın patırdılı gürültülü on yılında Ukrayna’ya, daha sonra tüm Birliğe şöyle bir durum yayıldı:

Ukranya KP MK'nin genel kurulunda temsilcilerden biri konuşmasına Rusça başladı. Nikita Sergeyeviç hemen sözünü kesti. "Ukrayna dilini bilmiyor musunuz? Ukrayna'da çalışıyorsunuz."

Genel Sekreter "samostiynik" dairelerinde (Ukrayna'da yalnızca ulusal bağımsızlık bayrağı altında konuşanlar) kolay yoldan şöhret kazanmak amacıyla böyle bir laf attı. Ama Cumhuriyetin yarısını Rusların oluşturduğunu ve halkın anadil olarak Rusça konuştuğunu unuttu. Buna benzer bir olay Bakü'de de olmuştu. Sovyet KP MK'nin yanında Marksizm Leninizm Üniversitesi'nin Azerbaycan bölümünde bilim adamları "Azerbaycan Komünist Partisi'nin Tarihi"ni tartışıyorlardı. Bakülülere ve Moskovalılar Türkistan, Gürcistan, Tacikistan ve Kazakistan'dan meslekdaşlarla birlikte iki yüz kişi toplanmıştı... Toplantıya katılanların çok uluslu olması nedeniyle konuşmalar Rusça yapılıyordu. Onların düşüncesine göre tarihçiler tarihi belgeleri çok serbestçe incelemişlerdi. Yerel parti teşkilatlarının çalışmasını Azerbaycan'ın özellikle XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Azerbaycan köylerinin sosyal ekonomik gelişim düzeyini gereğinden fazla şişirip abartmışlardır. Kitapta burjuva ulusal parti ve gruplarına karşı tartışma ve parti çalışanlarının çalışmaları az, bazı yerlerde ise bilinçli olarak iyi açıklanmamıştır.

O zaman yerel bilim adamlarından biri Azerbaycan Türkçesi'nde konuştu ve onun konuşmasını çevirmediler: "Kitapta Azerbaycan, ya Rusya ya da İran'la birleşmeli deniliyor. Azerbaycan'ın kendisi bağımsız olarak gelişemez mi?" O zamanlar için bu bir isyandı. Sovyet KP MK için olan bilgide denildiği gibi yanlış ve zararlı konuşma düzeltilsin diye akademisyen Sumbatzade tartışmalı konuşmanın yalnızca bir bölümünü çevirdi. Toplantı büyük kavga gürültüyle bitti. Sovyet KP MK yanında MLJ'nin Başkan Yardımcısı N. Şatalin ve iki meslekdaşı MK'ye 15 sayfalık bilgi gönderdi. Onlar Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri İ. Mustafayev'den toplantı ve Cumhuriyet KP MK'nin bu olayla ilgili görüşünü bildirmesi için bilgi veriyorlardı.

Kuşkusuz bu alışılmadık bir durum değildi. Olay hiç de Azerbaycan KP MK'nin Tebligat Teşvikat Bölümü'nün Müdürü S. Kurba-

nov'un kişisel saflığından ve kabalığından kaynaklanmamıştı. İdeolojik meslektaşlarına bile laf atıyordu: "Nerimanov'un kişiliğine tapmak nedir? Sanki o az mı iş yaptı? Siz Kırğızları kim bağımsızlığına kavuşturdu?"

Neriman Nerimanov'u (1870-1925) Azerbaycan'ın dışında daha çok politikacı olarak tanıyorlardı. Oysa o hem yetenekli eğitimci hem doktor hem de edebiyatçıydı. "Ruslar için Türkçe, Türkler için Rusça konuşma kitabı" nı hazırlamış, Bakü'de kütüphane, çayhane açmış, Gogol'un "Müfettiş" yapıtını Azerbaycan Türkçesi'ne çevirmiş, birçok roman, hikaye, piyes yazmıştır. Onun "Bahadır ve Sona" romanı bir kaç kez Rusça yayımlanmıştır. Yapıtı sonuncu kez 1971 yılında Moskova'da yayımlanmıştır. Nerimanov 1909 yılında şöyle yazmıştı: "Bu roman birbirini seven iki genç bilgili, akıllı ve namuslu, kendi halkını seven Ermeni kızı Sona ile vatansever Azerbaycanlı öğrenci Bahadır'ın kendi ulusları arasındaki uçurumu yok etmeye çalışmasından söz eder." Bahadır ile Sona sonunda ölür. Onları yok eden toplumda yüzyıllardan beri süren ve gelecekte ortadan kaldırılması gerekli olan uluslararası kin, dini düşmanlıktır.

Yeni toplumda ulusal ayrımcılık, dini kin, sınıf düşmanlığı yoktur. Nerimanov bile böyle bir Cumhuriyet istiyordu. O Bakü'nün Halk Komisarı RSFSR'in ulusal sorunlar üzere Halk Komisarı Stalin'in Yardımcısı, Azerbaycan XKS'nin Başkanı olarak salt halkların birliği uğrunda savaşırdı. 1922 yılının Aralık ayının başlarında Sovyetler Birliği'nin I. kurultayının öteki katılımcılarıyla birlikte o da Sovyet Cumhuriyetleri Birliği'nin oluşturulması hakkındaki tarihsel anlaşmayı imzalamıştı. Kurultay Sovyet Birliği'ni oluşturan Cumhuriyetlerin sayısına göre Rusya Federasyonu, Ukrayna Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Kafkasya, Beyaz Rusya Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin merkezi yönetim kuruluna dört sekreter seçilmişti. Bu sekreterlerden biri de Neriman Nerimanov'du.

Çok yıllar sonra Haydar Aliyev de böyle açık ve mert davranarak şeref ve namusunu, temiz adını korudu. Bakü'nin dağlık bölümündeki Nerimanov bulvarı ve Nerimanov'un burada yükselen heykeli Haydar Aliyev'in girişiminin sonucudur.

1 Kasım 1983. Haydar Aliyev Vietnam'a giden Sovyet KP temsilcisi heyetine Başkanlık yapıyordu. Bu sefer Nikolay İvanoviç Rıjkov da katılıyordu. O, temsilci heyetinin Başkanı olarak Haydar Aliyev'in çalışmasına büyük değer veriyordu. Vietnam'da iki ülke arasında ekonomik ve bilimsel, teknik bölümlerde uzun süreli program kabul edildi.

20 Kasım. Politbüro'nun "Halk Tüketim Mallarının Üretimine ve Geçim Hizmetlerinin Genişletilmesi İle İlgili Kompleks Önlemler Planı"nı yönetmek için o da vardı.

3 Aralık. SSCB Hava kanununun gerçekleştirilmesiyle ilgili "SSCB'nin hava hareketi ile ilgili kontrol sistemi"nin oluşturulması için hükümetin hazırladığı önlemler planı Politbüro tarafından kabul edildi. Haydar Aliyev bu planın hazırlanmasına yakından katılmıştı. Sovyet KP MK'nin genel kurulunun 26 Aralık'ta yapılması kararlaştırılır. Yuri Vladimiroviç Andropov'un bu genel kurulun başlamasından önce hastahaneden çıkması bekleniyordu. Yazık. Genel kurul katılımcılarına Genel Sekreterin konuşmasının yalnızca yazılı metnini verdiler. Ertesi gün gazetelerde metin şu başlık altında yayınlandı: "Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri, yoldaş Yuri Vladimiroviç Andropov'un genel kuruldaki konuşmasının metni."

"Ne yazık ki, bana bağlı olmayan bazı geçici nedenler yüzünden genel kurulun toplantısına katılamayacağım Ama gelecek yılın planının temelini oluşturacak tüm materyalleri biliyorum. Konuşmamın metnini de gönderiyorum."

Aliyev bu veda konuşmasını huzursuzluk duyarak üzüntüyle okudu. Herkes bu metni Andropov'un vasiyeti olarak kabul etti. Burada Andropov Haydar Aliyev'e sanki cesaretlendirici bir şeyler demek istiyordu:

"... Ulaşım işi de parti ve Sovyet üretim organlarının çok dikkat etmesi gereken bir iştir. Kuşkusuz son zamanlarda bu alanda birçok olumlu eğilimler, gelişmeler görülmektedir. Ama bence ulaşımda başka alanlardan daha çok gizli rezervler var ve onları kısa zamanda bulup harekete geçirmek gerekir."

... İki ay sonra MK genel kurulunda yeni Genel Sekreteri seçti:

Konstantin Ustinoviç Çernenko.

"Ne yazık ki, yoldaş Yuri Vladimiroviç Andropov partimize, devletimize az, hem de çok az liderlik yapabildi."

Onun halefine ayrılmış olan zamanın daha da kısa olacağını kim bilebilirdi ki?

Yuri Vladimiroviç'i toprakların yayılım ateşinin sesleri altında defnetiler. Fabrikalar, nehir ve deniz ulaşım araçları üç dakika yas sirenlerini çaldılar.

Bu hüzünlü günlerde Haydar Aliyev, 1967 yılındaki ilk görüşmeden başlayarak Andropov ile görüşmelerini sık sık anımsıyordu. Sanki uzun yıllar geçmişti. Şimdi bu görüşme ne kadar uzakta görünüyordu. Andropov ellisine yeni girmişti. Haydar ise kırk dört yaşındaydı. İki de boylu posluyordu...

Haydar Aliyev anımsıyor:

"Brejnev'in defninden sonra Andropov ile başbaşa görüştük. O bana "Sana ihtiyacım var. Moskova'da işe başlamanı istiyorum" dedi.

Brejnev'e dediğimın aynısını şimdi de Andropov'a söyledim: "Hayır, istemiyorum. Kendimi Azerbaycansız, Azerbaycan'dan uzakta düşünemiyorum. Anavatanımdan ayrılmak bana zor geliyor."

Ama Andropov ısrar etti: "Azerbaycan senin için dar bir mekandır, Haydar. Sen tüm SSCB'ne gereklisin. Genel Sekreter seçilmem için oy verdin, şimdi bana yardım etmek istemiyor musun?"

Kuşkusuz, Azerbaycanlılar Kremlin'de kendi vatandaşlarından birinin olmasından gurur duyuyorlardı. Yaptığı diğer işler yanında Haydar Aliyev SSCB'nin İslam ülkeleriyle ilişkilerini de iyi yürütüyordu. Bu ülkeler de ona büyük saygı duyuyordu. Diplomatik gerekçelerle defalarca Mısır'da, Suriye'de, Libya'da, Pakistan'da, Ürdün'de, Irak'da olmuştu.

"1984 yılında beni acele olarak Suriye'ye gönderdiler" diye anımsıyordu Haydar Aliyev. "DTK'nın verdiği bilgiye göre Cumhurbaşkanı Hafız Esad'la, kardeşi Rıfat Esad arasında anlaşmazlık olmuştu. Rıfat Esad, Suriye'nin "Özel Hizmet Organları"na Başkanlık ediyordu.

Suriye’de hakimiyeti elde tutan Başkanın değişmesini Kremlin uygun bulmuyordu. Acil olarak Şam’a yola çıktım. Hastahanedен yeni çıkmış olan Hafız Esad ile görüştüm. Hasta olmasına karşın görüşmemiz sekiz saat sürdü. Kısa bir süre sonra o, çılgın kardeşini İspanya’ya sürgüne gönderdi. Böylece sorun çözümlendi ve Politbüro rahat nefes aldı.”

SSCB’nin Suriye’deki Büyükelçisi Aleksandr Dzasohov’du. O, bize “Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad’tan Haydar Aliyev ile ilgili güzel sözler duydum” dedi.

Yabancı Çocuklar

Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı’nun Birinci Yardımcısı Haydar Aliyev’in çalışma alanına yirmiyeye yakın bakanlık ve teşkilat dahilildi. Ulaştırmadan başka kitap yayımlanması, sinemanın ekonomik-teknik araçları, sağlık ve çocuk yuvalarıyla da ilgilenmek zorundaydı. Çocuk yuvaları sorununu yazar Lihanov’un mektubuna dayanarak Çernenko’nun kendisi Haydar Aliyev’e yönlendirmişti. Hem de bu öyle bir durumdu ki, resmi emirle duyguları üst üste çakışmıştı.

Haydar Aliyev daha ajanlık yaptığı zaman savaş nedeniyle yetim ve kimsesiz kalan çocuklarla karşılaşmıştı. Defalarca Bakü’nün ve Nahçıvan’ın çocuk yuvalarında olmuştu. SSCB’nin Parlamento Başkanı N.A. Voznesenski’nin 1945 yılında “Sanayi kurumlarında çocuk yuvalarının oluşturulmasına ait” bir emir imzaladığını biliyordu.

Köy tarım üretim kooperatiflerinin ve devlet eliyle yönetilen tarım işletmelerinin bünyesinde köylüler için çocuk yuvaları daha önce de kurulmuştu. Örneğin, Azerbaycan’da böyleydi. “Halk İç İşler Komiserliği”nin kent ve bölge şubelerinde kimsesiz ve yetim çocuklarla ilgilenen bölümler kurulmuştu. Komsomol (*) da çocuk yuvalarına yardım ediyordu. 1946’da Azerbaycan gençleri çocuk yuvaları için doksan iki sandalye, üç yüz kırk sekiz yemek tabağı, iki yüz yetmiş beş kaşık, bin yedi yüz yirmi beş kitap, üç yüz beş defter toplamışlardı. Gençler bazen kendilerinin son defter, kitaplarını da çocuk

yuvalarına gönderiyorlardı. O yüzlerce defter kitabın arasında Haydar Aliyev’in verdikleri de vardı.

Zaman geçtikçe ülkede kimsesiz, evsiz barksız sokak çocukları sorunu çözümlendi. Ama yetimler bir anlamda unutulmuştu. Parti ve devlet yöneticilerinden çok az bir kısmı çocuk yuvalarına, öğrenci yurtlarına uğradı. Galiba çok duygusaldılar! Azerbaycan KP MK’nin birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev içinse çocuk yuvalarına, öğrenci yurtlarına ve yaşlılar evine sürekli gitmek, petrol yataklarına, pamuk tarlalarına yaptığı ziyaretler gibi sıradan bir işti. Haydar Aliyev yanına mimarları çağırıp çocuklar için sıcak ve rahat edecekleri bir çocuk yuvası projesinin yapılması emrini verdi.

Rusya Çocuk Fonu Yönetim Kurulu Başkanı, yazar Albert Anatoliyeviç Lihanov kelimenin tam anlamıyla tüm yaşamını yetimlere, kimsesiz çocuklara adanmıştı. Çernenko Genel Sekreter seçildikten sonra Lihanov’un atosomoldan tanıdığı Viktor Pribitkov yardımcılarında biri olarak atanmıştı. O da Lihanov’un huzursuzluğunu paylaşıyor ve Genel Sekreterin adına mektup yazmayı düşünüyordu.

Bir kaç gün sonra Lihanov mektubu yazıp getirdi. Yaşamının daha başında zor duruma düşmüş çocukları yazmıştı. Onların eğitim sorunuyla tüm toplumun ilgilenmesini ve yetimlere yardım etmesini istiyordu. Kırk beş maddeden oluşan bir çalışma programını öneriyordu. İlk olarak ise Azerbaycan’daki deneyimi örnek veriyordu.

“Ülkemizdeki okul binalarının çokluğundan yeni çocuk yuvaları inşa edilmiyordu. Çocuk yuvaları eski, bazıları ise devrimden önceki binaların içindeydi. Çağdaş çocuk yuvasının bilimsel açıdan dayandığı bir sistem yoktu. Bu sistemi oluşturduktan sonra yeni çocuk yuvalarının inşaatına başlamak gerekiyordu. Bu olayda ilk ve unikal örnek Bakü kentinde oluşturulmuştur. Orada yoldaş Aliyev’in denetiminde bir kaç yıl önce örnek bir çocuk yuvası inşa edilmiştir.

Bence büyük sanayi merkezlerinde ve uzak bölgelerde çocuk yuvası inşa edilmesi amaca uygun değildir. Uzak bölgelerde uzman pedagoji elemanları yeterli değil, merkezlerde ise anne baba hukuklarından yoksun bırakılmış ebeveynler sağlıksız çevreler oluşturulmasında aktif rol oynamaktadır.

* Komsomol: Komünist Gençler Birliği teşkilatı, genç komünistler

İdeal çocuk yuvaları büyük merkezlerden elli, yüz kilometre uzakta, yolu düzgün olan yerlerde kurulmalıdır. Böylece merkezün çağdaş ortamından kopmadan çocukları yarı köy atmosferinde güzel eğitime olanağı doğar.” Lihanov mektubunu şu sözlerle bitiriyordu:

“Savaş yıllarında bazı bölgeler iş günlerine çocuk yuvalarını ziyaret ederek başlardı. Orada genel felaketten zarar gören çocuklar yaşıyordu. Şimdi ise zaman değişti. Küçük yetimlerin sorunlarına tamamen başka açıdan bakmak gerekir. Parti her zaman ilk olarak çocukların yardımına gitmiştir. Bu sorunun da parti tarafından gecikmeden çözümleneceğine inanıyorum.”

Bir hafta sonra Genel Sekreterin Yardımcısı Pribıtkov Lihanov’a telefon edip Çernenko’nun mektubun üstüne olumlu görüş yazdığını bildirdi.

Konstantin Ustinoviç Çernenko bu sorunla ilgilenmeyi salt Haydar Aliyev’e emretmişti. Büyük olasılıkla Genel Sekreter çocuk yuvasıyla ilgili mektupta gösterilen örneğe dikkat etmişti ya da askeri eğitim okuluna yardım almak için MK’de Aliyev’in nasıl kararlılık gösterdiğini anımsamıştı. Olayların devamını Lihanov şöyle anımsıyor:

Bir kaç gün sonra SSCB Eğitim Bakanı’nın Yardımcısı Lyubov Kuzminiçna Balyaskaya telefon ederek MK’ye mektubumuz için teşekkür ettiğini, bunun çok yardımcı olacağını sandığını söyledi.

Açıkçası bu telefon beni çok sevindirmişti. Ama yine de sordum:

“Lyubov Kuzminiçna, bakanlığın kendisi bunu yapamaz mıydı?”

“Kuşkusuz ki, hayır” diye kararlı bir sesle bildirdi. “Mektubumuza sıradan bir memurun mektubu olarak bakacaklardı. Siz ise ünlü bir yazarınız, toplumun adına konuşuyorsunuz.”

Durumun kuramsal analizine göre bu kadına karşı bende yakınlık duygusu uyandı; gülümsedim, onun sözüne hem inanmak hem de inanmamak mümkündü.

Birkaç gün sonra beni MK’ye, Haydar Aliyev’in yanında yapılan toplantıya çağırıldılar.

Aliyev o zamanlar Bakanlar Kurulu Başkanı’nın Birinci Yardımcısı idi. Odasındaki uzun masanın çevresinde birçok insan oturmuştu. Birbirlerini yakından tanıyan insanlar bir konuda tartışıyorlardı.

Aliyev ise odanın öbür tarafındaki koltuğunda oturmuş, telefon görüşmesini bitirmişti. Yardımcısı beni onun yanına götürdü ve tanıştırdı. Aliyev sempatik biçimde gülümseyerek elimi sıkı ve masada oturanlara dönüp beni onlara tanıttı.

“Saygın yazarımız Lihanov. Onu sevip saymanızı rica ediyorum.”

Ben masanın yanına oturdum. Odada oturanlar beni merakla süzmeye başladılar. Onların çoğunu tanımıyor, ilk kez görüyordum. Dergi yöneticisi olmama, Moskova’da birçok görevliyi tanımama karşın, Kremlin toplantılarına bir kez olsun katılmamıştım. Karşımda sanki tamamen başka bir dünya açılmıştı. Ve ben burada nasıl davranacağımı bilmediğimi itiraf etmeliyim.

Haydar Aliyev sıkıldığını görüp bana yardımcı oldu. Onun kısa ama ayrıntılı konuşması Balyasnaya’nın düşünceleriyle örtüştü. Birkaç kez benimle ilgili olarak “Lihanov tanınmış bir yazardır ve toplumun adına konuşmaktadır” dedi.

“Ve ne yazık ki, yetim çocuklarla ilgili işlerden sorumlu olan bakanlık olayı inceleyip hiçbir önlem almıyor, bu konuda hiçbir şey yapmak istemiyor” diye ekledi.

Haydar Aliyev daha sonra da Genel Sekreterin yetim çocuklara yardım programının üzerinde çalışılıp hazırlanmasını Bakanlar Kurulu’na havale ettiğini bildirdi. Bazı kişilerin adlarını sıraladı, bazı teşkilatları saydı, teşkilatla ilgili sorunların ayrıntılarına kadar girdi. Üç kez de yineledi: “Mektubun yazarıyla konuşun, ayrıntıları onunla kararlaştırın.” Sonra ise bana dönerek sordu:

“Gelecek defa toplantımıza katılabilir misiniz?”

Bunu beklemiyordum. Bu işte salt konuk rolünde olacağımı sanıyordum. Şimdi ise bana böyle bir soru yöneltiyorlardı. Sorunun yanıtını biraz düşünecek oldum. Aliyev soruyu yineleyip gülümsedi: “Memurlar burada oturuyor, siz ise uzaktan geliyorsunuz. Sizin için ne zaman uygunsa, toplantıyı o zaman yapalım ve onlar da gelsinler. Buraya ne zaman gelebilirsiniz?”

“İstenilen zaman” diye hemen yanıtladım. “Çok sağ olun.”

Masalda her şey hemen olur derler ama yaşamda öyle değil. Uzun süre Bakanlar Kurulu’ndan telefon bekledim ama telefon eden olma-

di. Yeniden Aliyev'e telefon etmek ise uygun değildi. İki ay süresince sessizlik hüküm sürdü. Ne yapacağımı bilemedim. Pribıtkov ise beni sakinleştiriyordu.

"Bu iş Aliyev'e verilirse, rahat edersin."

Sonunda Kremlin'den telefon ettiler.

"Bugün filan saatte Bakanlar Kurulu'nda toplantı olacak. Sizin de katılmanızı rica ederiz."

Vaktinden epey önce gittim ve bana düşünülen kararın taslağını verdiler. Sayfaları karıştırdım ve şaşkınlıktan dona kaldım. Az kalsın bayılacaktım. Önerilerimden eser yoktu. Sekretere, "Toplantıdan önce Haydar Aliyev ile görüşmek istiyorum" dedim.

İçeri davet ettiler. İçeri girer girmez kendimi tutamayıp selam filan vermeden hemen konuşmaya başladım:

"Bu böyle olmaz. Her şeyi kesip atmışsınız, azaltmışsınız."

Aliyev gülümsedi ve aşağı yukarı şöyle dedi:

"Sıklımayın. Gelin, masaya oturalım. Size söz veriyorum ne gerekiyorsa onu yapalım."

Toplantı başladı. Önce üç bakanın yardımcısı ve Maliye Bakanı'nın Birinci Yardımcısı konuştu. Onlar Aliyev'e gülümseyerek bir ağzıdan, hazırlanan bu güzel kararın unikal program projesi yetimlerle ilgilenme sistemini yeterince iyileştirecek vs. ... diye konuştular.

Aliyev onların sözünü kesmedi ve sonra kendisi konuşmaya başladı:

"Şimdi MK'ya başvuru mektubunun sahibi, tanınmış yazar Lihonov'un düşüncelerini dinleyelim." Ve gülümseyerek bana baktı.

Benden önceki konuşmacıların çoşku dolu konuşmaları, söyledikleri yanlış sözler, aptalca fikirler beni iyice zvanadan çıkarmıştı. Örneğin, çocuk yuvalarında her çocuğa düşen yiyecek payının değerini yirmi kapik artırmak gerekir ve bununla onların sağlığı düzelecek, diyorlardı. Onların tezine göre her çocuk için ayrılan harç yirmi kapik artırılrsa, bu yüksek miktarda bir para tutacaktı. Bu insanlar kimin için, kimlerin hesabına biriktiriyorlardı? Bunu hiç anlamıyordum. Belki de bu memur özelliklerinin bir göstergesiydi, yani onlar devletin her kapik'inin değerini biliyor, onun üstünden hava atıyorlardı. Ama duyar-

lılık çok sahte görünüyordu, çünkü konu yalnızca devletin çocuklarıyla ilgiliydi. Diğer yandan bende ünlü diyetisyenlerin, çocuk beslenmesi üzerine uzmanların yazılı düşünceleri, bu insanlara karşı tutarlı belgelerim vardı. Burada verilen sebze meyvanın, bol sulu yemeklerin miktarı, kalitesi, vitamin normları, kısacası bu karar için gerekli tüm argümentler vardı. Konu ise ebeveynleri tarafından atılmış olan yüzbinlerce çocukla ilgiliydi. Devletten başka kim onlarla ilgilenecekti ki? Bu küçük vatandaşların yazgısı için sorumluluk taşıyorsa, devlet hangi önlemleri almalıydı? Tasarruf mu yapılmalı, cimrilik mi etmeliydi? Ruhsuz, cansız ve kime ait olduğu bilinmeyen soyut "bütçe" mi korunmalıydı? Aslında bu bütçe, ülkenin geleceği olan bu çocuklara ait olmalıydı. Önce bu çocukları, yaşlıları, hastaları yedirin, içirin, sonra başka işleri düşünün.

Kısacası her çocuk için ayrılan parayı 20 kapikten 1 ruble 20 kapıye çıkartabildim. Üretim, üretim deneyimi için giysilere ayrılan parayı 10 rubleden 200 rubleye yükselttik. Çünkü çocuk yuvalarının çoğu kentlerde uzakta bulunuyordu ve çocuklar deneyimlerini kapalı, sıcak yerlerde değil, açık havada, tarlada, bostanda güneşin, yağmurun, rüzgarın altında, traktörün, tahıl toplama makinalarının yanında edinirlerdi. Bunun için de onlara kalın işçi giysisi, kalın ceket, kalın pantolon, kalın deri botlar çok gerekiyordu...

Böylelikle ben Aliyev'in gözetiminde konuşmacıların söylediklerini madde madde alt üst edip ve düşüncelerimi kanıtladım. Aliyev de tüm düşüncelerimi beğendi. Yalnızca biri hariç. Daha 1984 yılında ben V.İ. Lenin adına çocuk fonu kurmayı önermiştim. Eskiden beri çocukların giyimine para ayırmak istemeyen Maliye Bakanı'nın Yardımcısı birden yerinden kalkıp, konuşmaya başladı.

"Peki, yabancı ülkelerde buna ne diyecekler? Bundan, kendi yetim çocuklarımızın derdine çare bulamıyoruz anlamı çıkar."

Anlaşılan konuşmamdaki "hayır yapma" sözcüğü onun hoşuna gitmemişti.

Haydar Aliyev bana bakıp özür istemiş gibi şunları söyledi:

"Bu adımı atmaya hazır değiliz gibi gözüküyor."

Elde ettiklerim için seviniyordum ve aslında fon ile ilgili sorunun

politik olaya dönüşmesinden korkuyordum. O zaman bu işler Bakanlar Kurulu'nun, yani Haydar Aliyev'in gözetiminden çıkacaktı. Bunu istemiyordum.

Benim yönetimlerin dehlizlerine, çeşitli memurların odalarına gidip gelmemem için Haydar Aliyev işi öyle organize etti ki, ben kararın yeni şeklini orada idarenin temsilcileriyle belirledim. Ve mucize-1985 yılında karar kabul olundu ve ilan edildi. Sevincimden ağlayacaktım.

Şimdiki dille söylersek, yetim çocukların ekonomik durumu esaslı şekilde değişti. Yiyecek, içecek, giyim ve yaşam giderlerinin tutarı artırıldı. Daha önce gri renkte giyinen çocuk yuvasının sakinlerinin görünümü de değişti. Giysiler, pantolonlar, gömlekler güzelleşti. Artık normal ev çocukları gibi giyiniyor, onlar gibi yiyip, içip besleniyorlardı. Çalışan personelin maaşı da epey artırıldı. Genellikle eskiden adı utanılarak söylenen yetimler, birdenbire dikkat merkezi oluşturuldular. Çeşitli teşkilatlar, idareler, kurumlar çocuk yuvalarına, yatakhanelere yardım etmek için neredeyse kuyruğa girer oldu. Herkes yardım etmek istiyordu. Çatıyı düzeltmek, yiyecek yardımı yapmak, çocukları tiyatrolara, müzelerle götürmek vs. Ve çocuk yuvalarındaki çocuklar için böyle yerlere giriş artık bedavaydı.

MK bir önerimi daha kabul etti. Çocuk yuvalarının çok sayıda deneyimli, yaşlı eğitim uzmanları, öğretmenleri, doktorları, müdürleri, hizmetçi personeli çeşitli madalyalarla onurlandırıldı.

Çocukların eğitimiyle uğraşan insanların etkisi epey artmış oldu. Onlar toplumda tanınan, saygı duyulan insanlar oldular.

Aylar geçti. Birinci Genel Sekreter konumuna M.S. Gorbaçov geldi. Epey önce emekli edilen Tihonov'un yerine Nikolay İvanoviç Rijkov atandı. Onun Bakanlar Kurulu'ndaki çok sayıda dertlerinin arasına yetim çocukların sorunları da eklendi. Cumartesi günlerinden birinde Rijkov yazar Lihanov'u kendi odasına çağırırdı. Albert Anatoliyeviç Lihanov'un notlarından yine bir kaç satır aktaralım:

“Belgelerle, fotoğraflarla, var olan sorunlarla dolu kalın dosyayı koltuğumun altına alıp Bakanlar Kurulu'na gittim. Ayrıca çocukların genel sorunlarıyla ilgili küçük bir mektup da hazırlamıştım.

Kremlin'deki odasında Nikolay İvanoviç Kijkov beni tek başına

değil, karısı Lyudmilla Sergeevna ile birlikte karşıladı. Burası Stalin'in o ünlü odasıdır ve her şey onun zamanındaki gibi saklanmıştı dedi. Odanın sahibi karısıyla rahat etmek için masaya oturdu. Oturamam için karşılarındaki yeri gösterdiler.

Kuşkusuz, başlangıçta çok heyecanlıydım. Böyle randevular yaşamımda daha önce olmamıştı ve olasılıkla bundan sonra da olmayacaktı. Nikolay İvanoviç gibi çok terbiyeli, sade ve dürüst insanlara ölke yönetiminde ender rastlanılır.

Rijkov, çocuklarla ilgili makalelerimi okuduğunu, ayrıca birinci yardımcısı Haydar Aliyev'in de hakkımda çok şeyler anlattığını söyledi. Böylece Rijkov, 1984 yılında yazdığım yazıdan ve o zaman hükümet tarafından çıkarılan karardan haberdar olduğunu belirtti.

O unutulmaz görüşme, üç saat kırk dakika sürdü. Benim iki insan karşılarındaki konuşmam yavaş yavaş dostça tartışmaya, samimi sohbetle dönüştü. Nikolay İvanoviç savaş döneminde çalışmaya başlamasından, öğrencilik yıllarında çektiği zorluklardan anlattı. Lyudmilla Sergeevna da kendi çocukluk yıllarından söz etti. Onlar dikkatli, acele etmeden, karşılarındakiyle saygılı şekilde sohbet ediyorlardı. O zaman bizim aynı kuşağın, aynı zamanın çocukları olduğumuzu hissettim.

O sıralar Rijkov ile Gorbaçov arasındaki ilişkiler çok iyiydi. Benimle görüştüğünün ertesi günü benim hakkımda Gorbaçov ile konuştuğunu sonradan öğrendim. Ve onlar yetimhanelerle, çocuk yuvalarıyla ilgili yeni kararın hazırlanmasında yine beni çağırılmaları gerektiğine karar vermişler. Ayrıca kararın hazırlanması için Bakanlar Kurulu'nun uzmanlarından kurulu küçük bir komisyon oluşturuldu. Komisyonun yönetimi ise Haydar Aliyev'in Bakanlar Kurulu'ndaki Sosyal Sorunlar konusundaki yardımcısı olan Viktor İvanoviç Vlasov'a ve bana verdiler..

O zamanlar, 1987 yılında kurulan Sovyet (şimdiki Rusya) Çocuk Fonu şimdikiye dek çalışmaktadır. Onun hanesinde çok sayıda hayırlı çalışmalar, yardım aksiyonları, binlerle kurtarılmış insan hayatı vardır. Tüm bunlar fonun çalışmalarının yalnızca küçük bir kısmıdır. Ama sorun yetimlerin sayısının yine de günden güne artmasıdır. Ve şimdi

Rusya'da yetim ve kimsesiz çocukların yazgısı Çernenko'nun, Aliyev'in ve Rijkov'un yüreklerini etkilediği gibi etkileyecek bir yönetici yoktur.

Azerbaycan Haydar Aliyev Fonu'na ülkenin First Leydisi, Milli Meclis'in Milletvekili, UNESCO'nun ve İSESKO'nun (*) İyi Niyet Elçisi Mehriban Hanım Aliyeva Başkanlık ediyor. Fonun çok kapsamlı işleriyle ilgili bilgi almak istedik. Bu fonda Haydar Aliyev'in uzun ve ilginç hayatı ve çalışmalarıyla ilgili birçok materyal toplanmıştır. Bilimsel araştırmalar yapılmakta, ilginç internet dosyaları açılmaktadır. Ama biz şimdi fonun yalnızca bir yönünü, yalnız çocuklara, gelecek kuşağa, onların en zayıf ve yaralı olan sakat, hasta ve yetimlere gösterilen özenle ilgili işleri belirtmek istiyoruz:

Haydar Aliyev Fonu'nun çalışanları bu sorunları çözerken uzağı gören, geleceği olan, stratejik projeleri uygulamaya koyuyorlar. Bunlardan birini, eğitim konusunu sözün gerçek anlamında ulusal proje olarak adlandırmak mümkündür. Bu proje köy okullarındaki sınıflardan başladı. Tüm ülkede fonun "köy okullarını yakın gelecekte yüksek düzeye çıkarmak" önerisi büyük ses getirdi. Bu okullardan herhangi birinin mezunu gelecekte Haydar Aliyev Üniversitesi'ne girecek. Yaşadığımız 21. yüzyılın ilk yıllarında bu üniversitenin düşünceleri oluşmaktadır. Ama çok geçmeden bu üniversitenin kurulacağına ve onun Doğu kültüründe, Batı'daki Cambridge ve Sorbonne Üniversiteleri'nin tuttuğu yeri tutacağına eminiz.

* İSESKO: İslam Ülkeleri İlim, Tıbbi ve Medeniyet Teşkilatı.

Bellek ve Unutkanlık

1984 yılı Haziran ayında SSCB Petrol ve Gaz Sanayi-i İnşaatı Bakanı Vladimir Çirskov Mossovet'e (*) şöyle bir ricada bulundu: SSCB'nin ilk Petrol ve Gaz Bakanı Kortunov'un yaşadığı evin karşısına anı tabelası konulsun. Bir ay sonra kendini başkentini sahibi olarak gören, Moskova Halk Milletvekilleri Sovyetlerin İcra Komitesinin Başkanı Promislov'dan şu mektubu aldı:

"SSCB Petrol ve Gaz Sanayi İnşaat Bakanı V. G. Çirskov yoldaşa: Sayın Vladimir Grigoryeviç! A. K. Kurtunov'un anı tabelası konulmasıyla ilgili ricanıza yanıt olarak Mossovet İcra Komitesi şunu bildirmektedir: "Sovyet KP MK'nin ve Bakanlar Kurulu'nun 12 Nisan 1983 tarih 318 No.lu "1983-85 yılları için anı tabelaları, abideler ve buna benzer başka inşaatlara devletin masraf yapmaması konusu"ndaki emrine uyarak kurumların izni olmadan bu tip heykeller ve anı tabelalarının konulmasına izin verilmemektedir.

Bundan başka A.K. Kortunov'un adı artık ebedileştirilmişti. Novoçerkask İnşaat Mühendisleri Enstitüsü'ne ve Buhara Gaz Sanayisi Teknikum'a onun adı verildi.

Kahraman bakanın anısı artık ebedileştirilmiştir. Başkenti bundan sonra rahatsız etmeyin."

Devletin hazinesini bakın nasıl koruyorlar! Artık tek bir kuruş bile harcama yapılamazdı.

Bereket versin hükümette başkentini işlerini, somut olarak Promislov'un hatalarını düzeltebilecek bir adam vardı.

Böyle bir belgeyi örnek olarak verelim:

"SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı Haydar Aliyev Yoldaşa.

18.02.1982

SSCB ilk Petrol ve Gaz Sanayi Bakanı, Sovyetler Birliği Kahramanı A.K. Kurtunov'un anısının ebedileştirilmesiyle ilgili olarak onunun 1956-73 yıllarında yaşadığı Gorki sokağı No.: 8'deki eve "anı tabelası" asılması için Moskova XDS İcra komitesine emir vermenizi sizden rica ederiz.

* Mossovet: Moskova Belediyesi

A.K. Kortunov Ağustos 1941'de Büyük Vatan Savaşı'nda cephe-
de olmuştu. Savaşta gösterdiği mertlik ve kahramanlık için ona "Sov-
yetler Birliği Kahramanı" ünvanı verilmiş, dört kez Lenin madalyası,
iki kez "Kızıl Emek Bayrağı" nişanı, "III: Derece Suvorov ve Alek-
sandr Nevski" nişanları ve birçok madalyayla onurlandırılmıştır.

1948 yılında Sovyet ordusundan terhis olan A. Kortunov tarım
hizmetlerinde yönetici olarak çalışmıştır. SSCB Bakanlar Kurulu nez-
dinde Baş Petrol Gaz İnşaat'ın Tuymarinsk sahasında İnşaat İdare-
si'nin Başkanı, Baş Güney Petrol Gaz İnşaat'ın, Baş Petrol-Gaz Sa-
nayı İnşaatı'nın Başkanı, Petrol Sanayi Kurumları'nın İnşaat Bakanı
Yardımcısı oldu. 1955 yılında Petrol Sanayi Kurumları'nın İnşaat Ba-
kanı olarak atandı. Ardından Baş Gaz'ın Başkanı, SSCB Gaz Sanayi
Bakanı, 1972 yılından yaşamının sonuna dek SSCB Petrol ve Gaz Sa-
nayı Kurumlarının İnşaat İşleri Bakanı olarak çalıştı. Sovyetler Birli-
ği KP'nin XXII., XXIII., XXIV. Kurultaylarında A. Kortunov Sov-
yetler Birliği KP MK'nin üyesi seçildi. Altıncı, yedinci ve sekizinci
seçimde SSCB Milli Meclisinde milletvekili oldu.

Sovyet KP MK'i'nin ağır sanayi ve enerji şubesi de Kortunov'un
Moskova'da yaşadığı evin karşısına anı tabelası asılmasına taraftardır.
V. Q. Çirskov.

SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın birinci yardımcısının bu mek-
tubu okuduktan sonra neler hissettiğini düşünmek zordur. Ama bu
mektubu okuduğunda Haydar Aliyev'in yardımcılarında Mossovet'in
neden bu olayı çözülmediğini sorduğu bilinmektedir. Ona Promis-
lov'un yanıt mektubunu gösterirler. 23 Nisan 1985'te Haydar Aliyev
SSCB Bakanlar Kurulu'nun emrini imzaladı: Moskova şehrinin Gorki
sokağı No.: 8'e (şimdiki Tverskaya) A.K. Kortunov'un anı tabelası asıl-
sın."

Moskova'ya gelen her insan ister istemez kentin yaratıcısı, asılza-
de Yuri Dolgorukin'in abidesi önünde duraklardı. Atlı şövalye, bi-
raz ötede "Arakvi" restoranı ve Azerbaycan Beynelhalk Bankası'nın
şubesi, öbür yanda Moskovalıların çok sevdiği, geceyarısına dek açık
olan "Moskova" kitap dükkanı bulunmakta. Biraz aşağıda ise bu anı
tabelası asılmıştı: "Bu evde 1956-1973 yıllarında Petrol ve Gaz Sana-

yi Kurumları İnşaatı'nın kurucusu Sovyetler Birliği Kahramanı Alek-
sey Kiriloviç Kortunov yaşadı."

Haydar Aliyev bu mavi gözlü iyi insanı yakından tanıyordu. Hat-
ta bir görüşmede ona Nazım Hikmet'in ünlü bir dizesini okumuştur:
"Mavi gözlü bir pehlivan vardı." Hem Birlik çapındaki toplantılar-
da hem de Azerbaycan'a seferleri sırasında onunla yakından tanış-
mıştı. Onun stratejik düşüncesine, kendini tam anlamıyla işine ada-
masına, sade davranışına değer verirdi. Böyle insanlar unutulabilir
miydi?

BAM (*) Her Zaman Onun İçinde Kalmıştı

Demiryolu nakliyatı günden güne yenileşip düzeliyordu. Yirmin-
ci yüzyılın en büyük ulaşım inşaatlarından olan Baykal-Amur hattının
inşaatı sürmekteydi.

Okyanusa çıkacak olan ikinci ana hat üç bin yüz elli kilometrey-
di. Ve bu hattın yan tarafında istasyonlar, kasabalar, maden ocakları,
fabrikalar, kentler oluşturuluyor, orman ürünleri üretiliyordu.

5 Temmuz 1984 yılında MK'nin Politbürosu yoldaş Haydar Ali-
yev'in "Baykal-Amur hattının inşaatındaki bazı sorunlar" ile ilgili
konuşmasını dinledi.

Genel olarak ana hattın inşaatının hızla sürdüğü belirtildi. Sert
doğa ve coğrafi koşullara bakılmaksızın büyük iş bitirilmiş, çok sayı-
da köprüler, tüneller yapılmış ve başka inşaatlar yapılmıştı. İnsan
ayağı değmeyen birçok arazide yeni yaşam alanları, kasabalar, kent-
ler kuruldu. Tüm bunlar işçi ve mühendis teknik heyetinin, yerel
parti, genç komünistler, işçi sendikaları teşkilatlarının birlikte ve bir
amaç için çalışmalarının, diğer cumhuriyetlerin, vilayetlerin çalışanla-
rının gönüllü yardımı sonucunda gerçekleşmişti.

Aynı yıl yani 1984 yılında inşaatın ortakları Büyük Ekim Devri-
mi'nin altmış yedinci yıl dönümüne-bu büyük bayrama dek ana de-
miryol hattını bitirmeye ve zamanından bir yıl önce tüm hattı tren
trafiğine açmaya söz verdiler.

* BAM: Baykal-Amur Magistralı-Ana Hattı

Dikkat edelim: Zamanından bir yıl önce. Yani 1984 yılının Kasım'ında. Şimdi Temmuz'du. Ama Aliyev'in konuşmasına göre Politbüro "... vagon ve lokomotif üretiminin, mühendis garantisinin, yaşam alanlarının, çocuk kurumlarının, ticaret kuruluşlarının, hastahanelerin, toplumsal yardım kurumlarının inşaatı çok yavaş gidiyor."

Sovyet KP MK'nin Politbürosu sorumlu bakanlık ve kurumların başkanlarına Baykal-Amur hattının kullanılacak nesnelere zamanında inşa edilip bitirilmesini sağlamaları için sert biçimde emir verdi.

30 Eylül 1984'te gazeteler BAM'daki hatların birleştirilmesi konusunda haber yayınladı. "Baykal'dan Amur'a dek demiryolu inşaatı bitirildi. "Sosialistiçeskaya İndustriyası" gazetesi ise gururla şöyle yazıyordu: "Sovyet ilerici gençler inşaatının tacı konuldu. Dün Balbuhta geçidine doğudan ve batıdan birbirlerine doğru gelen Aleksandr Bondar'ın ve İvan Varşavski'nin işçi grupları 3150 kilometrelik anayolu birleştirmeyi başardılar. Hem de zamanından bir yıl önce."

Raportör yalan söylemiyordu. Gerçekten de zor geçilebilen iğne yapraklı orman alanında, sözü edilen geçit mıntikasından doğudan ve batıdan çekilen raylar birbirine kavuşmuştu. Kameralar son halkanın "kızıl halka"nın nasıl kaynak edildiği çekmişlerdi.

Ama hiç kimse kuzey Muysk tünelinin henüz hazır olmadığını söylemedi. Orada dolambaçlı yol yapıyordu. Projeyi hazırlayanlar, uzman mühendisler yanlış yapmışlardı: Yolu sert zeminlerden geçirmişlerdi. Yeraltı çayı inşaatçıların yoluna engel olmuştu. Dünyadaki hiçbir tünel Severo-Muysk tüneli kadar yüksek düzeyde Başkan görmemişti. Bakanlar, parti çalışanları, bilim adamları gelip bu tünelde baktılar. Tünelde hata olduğu haberi gelir gelmez ilk olarak Haydar Aliyev, Ulaştırma Bakanı Nikolay Semyonoviç Konarev, Devlet Plan Komitesi'nin Başkan Yardımcısı Viktor Yefimoviç Biryukov olay yerine gidiler. Biryukov'un o zaman yetmiş iki yaşındaydı. Uzun boylu, güçlü bir insandı. Arkasındaki oldukça genç çalışma arkadaşları ona zor yetişiyorlardı.

Bu unutulmaz işin üzerinden yirmi yıla yakın bir zaman geçti. Biryukov şimdi doksan yaşını geçti ama o hala ayrıntıları önceki gibi iyice anımsamaktadır, hiçbir şey akıldan çıkmamıştır.

... İrkutsk'dan kuzey Muysk'a kadar özel trenle gelmişlerdi. Haydar Aliyev Politbüro üyesi olarak özel vagona, temsilciler heyetinin diğer üyeleri ise ikinci vagona geliyorlardı. Sabah erkenden spor kıyafetini giyen Biryukov trenden dışarı çıkar.

"Dün otlar yeşildi, bugün gümüşü rengte. Demek ki, kar yağmış. Hem de Ağustos ayının ortasında" diye gençlere özgü hoşkuyla konuşur.

Komşu vagonun da spor giyimile Aliyev çıkar.

"Haydar Aliyev" diye bağırır Biryukov. Ses yankılanır. "Gelin, bana yetişin."

"Geliyorum" diyen Aliyev'in sesi duyulur.

Ve bu iki sağlam, güçlü erkek neşe içinde güzel kokulu otların, güneşin ilk ışınlarının, iğne yapraklı ormanın sakinliğinden etkilenerek patika yolda koşmaya başlarlar.

Sonra her iki yandan şelalerden gürüldeyerek akan çayların sesi altında üç kilometrelik tünel geçidi. Bir süre sonra Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Nikolay Rijkov da bu tünelde gelmiş ve yolu şöyle betimlemişti: "Sanki gür bir şelalenin içinden gidiyor gibiydin."

"Haydar Aliyev'in özel vagonunda yapılan toplantıda demiryolunu ilk kez dolambaçlı yoldan geçirme önerisi dile getirildi. Yoksa karşılıklı yönlerden gelen hatları birleştirmek mümkün değildi.

Nikolay Semyonoviç Konarev bu unutulmaz günlere döndüğünde şimdi de heyecanlanmaktadır:

"En belirgin duygu, üzüntü duygusuydu. Neden böyle bir hata oldu? Binlerce insanın çektiği zahmet boşa gitti. Şimdi ise acil olarak bir çıkış yolu bulmak gerekir. Yokuşun yüksekliği on iki metreden fazla olduğu takdirde buradan demiryolu hattı yapmaya izin verilmiyor" diye uzman olarak Konarev işin inceliklerini açıklıyor. "O zamanın normlarına göre, bu rakam en üst sınırdı. Kuzey Muysk tünelinin yanından çekilecek dolambaçlı yolda ise yokuş yüksekliği on sekiz metre idi. Uzun görüşmelerden, tartışmalardan sonra demiryolunun döşenmesine izin verildi."

Aliyev de yerinde sorunu öğrenince Konarev'in dolambaçlı yol yapma önerisini kabul etti. Ama son kararı hükümet vermeliydi. İşlerin

büyükliğini dikkate alan hükümet Başkanı Nikolay Rıjkov sorunu yerinde görmeye karar verdi. O da her şeyi kendi gözleriyle gördükten sonra dolambaçlı yolun yapılmasına razı oldu... Tünelde işler yirmi yıl daha sürdürüldü.

Tünelin inşaatçılarıyla vedalaşan özel vagonun yolcuları doğu yönüne doğru yol aldılar. Yeni istasyonlar, binalar, üretim birimleri...

O trende çekilmiş fotoğraflardan birinde şöyle bir not var: "BAM. Urgal istasyonu ile tanışma. SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkanı'nın Birinci Yardımcısı Haydar Aliyev, 1984 yılı."

Haydar Aliyev insanların arasındadır. Açık renkli ceketinin yakasındaki milletvekili nişanı parlıyor. Demiryolu askerlerinin Başkanı General Kokatko, Haydar Aliyev'e büyük bir albüm hediye eder. Olanılıkla bu albüme Urgal kenti ve inşaatların nasıl başladığını gösteren fotoğraflar vardı. Demiryolcu giysisi içinde olan Konarev ve yandaki insanlar alkışlamaktadır. Arka planda yolcu vagonu görünür. On yıl önce buraya, o zaman adı olmayan istasyonu Donbass'dan aynı adlı "Donbass" treni geldi. Sonra dört tren daha geldi. Onlar inşaat malzemeleri, vinçler, makineler ve ev, elektrik enerji üretim birimleri, kulüp binası inşaatı için malzemeler getirmişlerdi. Belgelere göre vagonlarda toplama ağırlığı on üç bin ton malzeme-teçhizat vardı. Yani, gelecekteki kent tekerlekler üstündeydi. Bir süre sonra burada evler, sokaklar oluştu. İlk sokağa Ukraynalı komünist Artyom'un adı verildi. Aynı Donetsk'te olduğu gibi.

Bir kaç yıl sonra, Haydar Aliyev BAM seferinde her adımda yeni kurulmuş kentler, kasabalar görüyordu. Bu yaşayış yerlerini Sovyet Cumhuriyetleri, vilayetleri kendi ekonomik olanakları, insan güçleri pahasına inşa etmişlerdi. Niya kentini Gürcistan, Olekma kenti Tacikistan, Eterkan'ı Moldavya, Dugda istasyonunu Volgograd vilayeti... Kuşkusuz ki, Azerbaycan'ın da BAM'da kendi kenti vardı. Projedeki batı sahasının iki yüz onuncu kilometresindeki Ulkan kenti Azerbaycan'ın hesabına inşa edilmişti. Orada, uzak orman vilayetinde, hızlı akan Kirenka çayının sahilinde güzel muntıkası, sosyal-ticaret kısımları vs... Haydar Aliyev henüz Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri görevindeyken, bu inşaatı ciddi biçimde izliyordu. Özellikle tren gari-

nın ve birkaç başka inşaat projesinin yapımında Azerbaycan mimarlığının özelliklerinden yararlanılmasını önermişti. Doğrudur, ileride görülecek işler çoktur ama artık yapılmış işler dikkate alındığında, bu işe katılmış her bir insanda övünme ve gurur duygusu oluşur.

Temsilci grup Moskova'ya Vladivostok'tan uçtu. Politbüro'nun üyesine İL-62 uçağında ayrı bir salon ayrılmalıydı. Ama Haydar Aliyev her yerde kendini başkalarından üstün tutmayı seven memurlardan değildi. O, birkaç çalışanını yanına davet etti ve masa hazırlamalarını rica etti.

"Evet, yoldaşlar, bugün ben masa beyi olacağım."

Viktor Yefimoviç Biryukov'un sözlerine göre o gün Haydar Aliyev herkesi hoş sözlerle nitelendirirdi.

... Birkaç on yıl karışıklıklarla geçti. Azerbaycan'ın başkentinde yirmi dört ülkenin demiryolu idarelerinin başkanlarının büyük toplantısı yapılıyordu. Azerbaycan Başkanı, Rusya'nın Ulaştırma Bakanı Nikolay Aksyononkon'u kabul etti. Ortak inşaatlar ve Rusya'nın demiryollarındaki duruma ilgili konuşmalar oldu, BAM'ın adı geçti... Baykal-Amur hattı konuşulurken Haydar Aliyev, "BAM'daki o tüneli onarabildiler mi?" diye sordu.

"Bu yılın 10 Mart'ında hattı birleştirdik. (Konuşma 2001 yılının Temmuz ayında olmuştu) Yılın sonuna kadar hattı kontrol edip, ondan sonra trenlerin gitmesine izin vereceğiz." Akılda kalan tarihtir, artık yirmi beş yıl geçmişti.

"Orada bulunmuşum" diye anımsıyor Haydar Aliyev "Hem doğu hem de batı tarafından gelmişim. O zamanlar on beş kilometrelik tünelin her iki yanından toplam üç-dört kilometre kazılmıştı. Gitmişimde orada otomobil yolu da yoktu. Doğudan ve batıdan üç kilometrelik yol dize dek suyun, balçığın içindeydi... Burası hattın en zor yerlerinden biriydi. Normal bir yol için on beş kilometre nedir ki? Hiçbir şey! Bakın, BAM'da 1974 yılında inşaatla başladığında, plana göre on yıllık bir zaman hesaplanmıştı. 1984 yılında, on yıl sonra oraya gitmişim. Tam on gün BAM'da kaldım. Moskova'dan Bratska demiryoluyla, oradan Vladivostok'a, Nahodkaya dek gittim, tüm istasyonlara baktım. On beş kilometre normal bir tünel için pek de bü-

yük uzaklık değil ama orada doğa koşulları çok karmaşıktır. Birkaç kez komisyonu toplantıya çağırdım. Orada birçok uzman, sismolog, akademisyen vardı.

Bazıları, gelin inşaatı bırakalım, orası yüksek aktifliği olan sismik bir bölgedir. Tüneli yapsanız da, eninde sonunda çökecek diyorlardı.”

“Bu inşaat tüm dünya için bir ders oldu” diye ekliyor Nikolay Aksyonenko. “Oraya her yerden konuk geliyordu, Amerika’dan, Japonya’dan... Tünellerin kazılması için unikal teknolojiler keşfedildi. Biz planlanan amacı yerine getirebildik.”

“Kutlarım. Bu işte benim de emeğim geçti.”

Bu yollar, bu inşaatlar konusunda böyle konuşan “Orada benim de emeğim geçti” diyebilen insan, mutlu insandır. Bu yaratıcı insanların hakkıdır. Dünya ise, Haydar Aliyev’in deyimiyle dersek, kendi varlığını ve gelişmesini böyle yaratıcı insanlara borçludur.

Aliyev’in, ulaştırmadan başka uğraştığı diğer alanlar, eğitim, sağlık ya da sinemacılık konusunda da ayrıntılı bilgi verebiliriz. Sinemacılıkla Haydar Aliyev, Andropov’un kişisel olarak verdiği emir üzerine ilgileniyordu.

“Bir işle uğraşmaya başlamadan önce, hangi alanda olursa olsun, belgeler hazırlamadan önce, o konuyu en ince ayrıntısına dek öğrenmeye çalışırım. Doğrudur, sinemacılığı biliyordum ama onun ekonomik, teknik donanımını ve başka inceliklerini de öğrenmek gerekiyordu.” Haydar Aliyev kendi “sinema tarihini” böyle anımsıyor: “Sinemada hizmeti geçenlerle çok sayıda toplantı yaptım, onlar talimatın taslağını hazırladılar. SSCB Devlet Kinomotografya Komitesi’nin Başkanı Yermaş’a, sen yanına ülkenin en tanınmış sinemacılarını topla, ben de bu toplantıya katılacağım, dedim. Bu, 1984 yılındaydı... Biz bir kaç saat konuştuk. Sonra birlikte o devir için temel niteliği olan bir belge taslağını hazırladık. SSCB sinemasının gelişme programı işte o zaman kabul edildi.”

... Evet, onun tüm işlere bu tür özel bir yaklaşma biçimi vardı. Kremlin’de böyle insanlar yeterince yoktu.

Şimdi kuzey Osetya’nın Başkanı, o dönemde Kremlin odalarının geçmiş olan Aleksandr Dzasohov, Haydar Aliyev’in Kremlin’de-

ki yıllarını böyle değerlendirmektedir.” Aliyev’in yeni olanaklarını, büyük potansiyalini o an hissettik.”

Sönen Yıldızın Işığı

Şimdi sayın okuyucu size Haydar Aliyev’in yaşamının en kara günlerinden anlatmak istiyoruz. 17 Nisan 1985 yılında Haydar Aliyev, oğlu İlham, kızı Sevil ve yakınlarıyla Zarife Aliyeva’yı defnediyorlardı.

Haydar Aliyev Sovyet KP MK’nin Politbürosu’nun üyesi ve Bakanlar Kurulu’nun Başkan Yardımcısı seçilmesinden sonra Moskova’ya yalnız gelmişti. Zarife Hanım daha Bakü’de kalıp bilimsel araştırmalarını tamamlamak amacındaydı.

Savaşın sonraki yıllarda Zarife Hanım Moskova’yı Haydar’dan önce görmüştü. Nahçıvan’da yaşayan Haydar Aliyev içinse SSCB’nin başkentini görmek hala ulaşılamayan bir arzu olarak kalıyordu. Zarife’nin anne-babasının olanakları daha fazlaydı ve onlar kızlarını Moskova’ya, arkadaşlarının yanına göndermişlerdi. Zarife Hanım Moskova’dan büyük ve güzel duygularla dönmüştü. Güzel saçlarına ise zarif bir Özbek aragcını (*) takmıştı. O zamanlar daha on altı yaşındaydı; hayat henüz önündeydi.

“O zaman Moskova’yı ben keşfettim, şimdi sıra sende” diyordu eşine Zarife şaka yaparak. Leningrad’a, O.P. Dobromislova’ya şöyle yazıyordu:

“Daha Bakü’deyim. İşimi, büyük çabalarla kurduğum laboratuvarı bırakmak istemiyorum. Orada bu sıralar çok yararlı işler yapılıyor... Birçok işim yarım kalacak, onları hiç kimseye bırakamam, benim toparlamam gerek.”

Başka bir mektup:

“Ben hala Bakü’deyim. Yıl sonunda Moskova’ya gitmek istiyorum. Tüm ailemiz orada. Çocuklarımı, torunlarımı özlüyorum.”

30 Ocak 1985. Mektup Moskova’dan yazılmıştır.

* Aragcin: Kıymetli kumaştan, genelde nakışlı şal kumaştan vs.den yapılan, üzeri gümmüş ya da ipek ibrişimlerle nakışlanan kadın başlığı.

“Artık Moskova’ya geldim. Çok güzel karşıladılar. İş ile ilgili uy-
gun çok öneriler var ama henüz kesin kararımı vermedim... Daha dü-
şünecek vakit var.” Ölümüne iki buçuk yıl kalmıştı.

Tıp bilimleri doktoru, profesör Z.M. Skripniçenko ile bilimsel
araştırmalar yapmaya hazırlanıyordu.

Daha sonraki görüşme, 1984 yılının kışı. Devlet dinlenme yeri.

“Onun hasta hali insanı üzüyordu. Ama onun davranışı, ruhsal
durumu, gelecek felaketten hiçbir şekilde haber vermiyordu. O, Ba-
kü’deki klima fabrikasında yapılan araştırmalardan söz ediyordu sık
sık... Zarife Hanım beni artık hayli artmış olan aile fertleriyle tanış-
tırdı. Konuşmasında, davranışında bir sıcaklık ve sevgi duyumsanı-
yordu. Sevecen tavırlı Sevil, küçük Zarife’den sonra bir oğul dünya-
ya getirmişti. İlham’ın Hanımı ise onlara bir torun vermişti. Çocuğu-
nu elinde tutan Sevil sevecenlikle annesine bakıyor ve gözlerindeki
huzursuzluğu gizlemeye çalışıyordu. Küçük Zarife ise ninesinin yan-
ından ayrılmak istemiyordu. Moskova’dan gelen İlham ilk olarak
annesini büyük sevgiyle selamladı.

Doğrudur, evde huzursuzluk duyumsanıyordu ama hiç kimse Za-
rife’nin sağlığının böyle içinden çıkılmaz bir duruma düşeceğini aklı-
na getirmiyordu.”

Ertesi gün yeniden toplanıp durumu konuşmak istiyorlardı ama
ertesi gün Zarife Hanım’ı hastahaneye götürdüler. Bu, onların son
görüşmesi oldu.

Profesör Skripniçenko yalnız definden sonra Zarife Hanım’ın
mezarına gelebildi.

“Mezarının başında, dostlarımı kaybetmeyi hayat bana çoktan,
daha Büyük Vatan Savaşı’nın cephelerinde öğretti, diye hüznle dü-
şünüyordum ama buna alışmak mümkün değil; yıllar geçtikçe her ye-
ni kaybın ağrısını daha da keskin duyumsarsın.”

Bu uzakta kalan cephe yılları beni bir şeye alıstırdı: dostun hayat-
tan giderse, gecikme, daha önce yerine getirmeye güç bulamadığını
şimdi sonuna dek yerine getir. Onun için de Zarife Hanım’ın son ar-
zusunu yerine getirmeyi, birlikte yazdığımız kitabı bitirip onun ya-
yımlanmasını kendime borç bildim. Ve bu büyük zahmetin boşa git-

memesi, çok sayıda okuyucu ve uzmanın Zarife Hanım’ın bu kitap-
taki fikirlerini öğrenmesi için elimden geleni yaptım.

Profesör Skripniçenko sözünü yerine getirdi.

“Zarife Hanım, kendisi de doktor olduğu için hastalığının ne ka-
dar ağır olduğunun bilincindeydi, kuşkusuz. Doktorlar, hastalığın in-
sanı nasıl değiştirdiğini iyi bilirler. Kimi içine kapanır, kimi gece gün-
düz hastalığından konuşup durur, kimi endişeli, hatta çevresindeki-
lere karşı sinirli davranır. Zarife Hanım ise, nasılsa öyle de kalmıştı.
En çok da, onu seven insanların bu hastalık nedeniyle üzülmelerin-
den kaygı duyuyordu. Bu yüzden Zarife Hanım kendisini bağışlaya-
mıyordu.

Onkoloji merkezinde Profesör Blohin’in kendisi Zarife Hanım’ı
muayene etmiş ve son sözü “Hiç değilse iki hafta önce getirseydi-
niz...” olmuştu.

Her şey böyle oldu ya da başka türlü; bunun önemi yok. Üzücü
olan, Zarife Hanım’ın çok erken, daha altmış iki yaşında hayattan
göçmesiydi. Onu 17 Nisan 1985 ‘te defnettiler. Yağmur yağıyordu.
Kropotkinski caddesindeki “Alimler Evi”ne çelenkler getiriyorlardı.

Ertesi gün Boris Postuhov Sovyet Komünist Gençler Birliği
MK’ni ve sekreteryasını topladı.

“Çocuklar, kim isterse gidebilir, kim istemiyorsa gitmesin.”

Sekreteryaya tam kadro gelmeyi kendine borç bildi.

“Herkesten çabuk gelmiştik” Boris Nikolayeviç o hüznünlü günü
böyle anımsıyor. “Bilmiyorduk, kim gelecek, kim gelmeyecek. Ama
MK Sovyet Komünist Birliği’nin tüm sekreteryası başsağlığı dilemek
için gelmişti. Haydar Aliyev itiraf etmese de, gençlerin ona saygı gös-
terip başsağlığına gelmeleri onu oldukça avutmuştu ve bunu hiç
unutmadı.”

Bilim adamları evinin salonundaki portreden Zarife Hanım koca-
man açılmış neşeli gözleriyle bize bakıyordu. Zarife Hanım’ı tanıyanlar
onun şaşılacak derecede anlamlı, kara gözleri olduğunu belirtiyorlardı.

Leningradlı bilgin Dobromislova şöyle diyordu:

“Doğululara özgü kara gözleri, onu başkalarından ayırırdı. Onun
gözleri bazen güler, bazen sevinir, bazen şaşkınlığını bildirir, bazen

de itirazını bildirirdi. Ama onun gözlerinde hiçbir zaman umursamazlık ifadesini görmek mümkün değildi. Zarife Hanım'ın iri, anlamlı, sanki "konuşan gözleri" vardı."

Profesör Şulpina ise şöyle diyordu:

"Büyük, kara gözleri insanın içine işlerdi."

Daha 1924 yılında çekilmiş çocukluk fotoğrafında küçük Zarife iri, kara gözleri ile diğerlerinden ayrılırdı. Saçları özenle taranmış küçük kızcağız yumuşak bir oyuncuğu göğsüne bastırmıştı. Onun büyük kara gözleri uzak zamanların derinliklerinden bize odaklanmıştı. Sönen bir yıldızın ışığı gibi.

Definden tam bir hafta sonra, artık son yıllar içinde üçüncü olan yeni Genel Sekreterin döneminde Haydar Aliyev, Lenin'in doğumunun 115 yılının görkemli toplantısında tebliğ sunmalıydı. Gorbaçov ona tebliğden vazgeçmesini önerdi. "Zarar yok, gelecek yıl tebliğ sunarsınız" diyordu.

"Hayır" dedi Haydar Aliyev "Üstesinden gelirim."

Yeni Genel Sekreteri 11 Mart 1985 tarihinde seçmişlerdi. Ukrayna KP'nin Birinci sekreteri Vladimir Vladimiroviç Şerbitski'den başka herkes genel kurula katılıyordu. Şerbitski yoldaydı, Amerika'daki görevden dönüyordu.

Politbüro'nun en nüfuzlu üyesi Gromiko, Gorbaçov'un "sonsuz yaratıcı enerjisini" ve başka özelliklerini belirterek onu Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri seçmeyi önerdi. İtiraz eden olmadı.

SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Tihonov ona yaranmak için şöyle dedi: "Gorbaçov ekonomiden iyi anlayan ilk Genel Sekreterdir." ABD Başkanı George Bush, Gorbaçov ile Malta'daki görüşmeden sonra Kremlin'den gelen muhabirinin ekonomik bilgisini tamamen başka türlü değerlendirmiştir. Bush danışmanlarına "Aman Allahım, o ekonomiden hiç anlamıyor" demiş.

Gorbaçov'un ustalıkla kurduğu perde arkasındaki "portföy paylaşma" ya Aliyev katılmamıştı. Yeteneğine, sınırsız deneyimine, çalışkanlık özelliklerine göre Aliyev'in Genel Sekreter olmaya tam hakkı vardı.

Ünlü yazar Artyom Borovik şöyle söylüyordu:

"Haydar Aliyev, onun bu göreve seçilmesinin hiçbir şekilde mümkün olmadığını ısrar edenlere boşu boşuna inanmıştı. Tihonov "Haydar Aliyev'in bu yüksek göreve seçilmesine "dini inancı ve milliyeti" engel oluyor" diye düşünüyordu. Borovik devam ediyor: "Bana göre ise, Haydar Aliyev Rusya'nın çıkarını başkalarından daha çok savunuyordu. Bakın, Gorbaçov SSCB'nin başına ne işler açtı, Yeltsin Rusya için ne yaptı? Aliyev, olasılıkla düşünülmüş reformları yapacaktı ve herhalde devletimizin ve bizim yazgımız tümüyle başka türlü olacaktı."

Gromiko'nun da Haydar Aliyev'in kişiliğinde SSCB çapında bir politikacı gördüğünü anımsayalım. Ama galibin merhametine sığınıp sesini çıkartmadı ve SSCB Parlamentosu'nun Yönetim Kurulu Başkanı görevine seçildi.

22 Nisan 1985 - Moskova

Sovyet takviminde 22 Nisan özel bir gündü. O gün V.İ. Lenin'in yaşgünüydü. Görkemli konserler, mozaleye çelenklerin koyulması, görkemli toplantılar... Lenin'in doğumunun 115'inci yılı nedeniyle yapılan görkemli toplantıda Sovyet KP MK'nin Politbüro üyesi, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Haydar Aliyev "Lenin'in Fikirlerinin ve Yaptığı İşlerin Tarihi Gerçeği" konulu bir tebliğ sundu.

Bu onun başkentte bu büyüklükteki ilk konuşmasıydı. Kuşkusuz ki, konuşma MK'nin belgesi olarak kabul edilir. Ama bu türlü tebliğlerde de Haydar Aliyev'in kendine özgü yaklaşımının izlerini görmek mümkündür.

Aliyev'in o zamanki tebliğini okuduğunda efsanenin dağılmasından sonra da, onun birçok fikirlerinden vazgeçmediğini, düşüncelerinin çoğuna sadık kalmış olduğunu göreceksiniz. Haydar Aliyev sonraları da büyük Rus halkı, Rus dili hakkında saygıyla konuşur, bu dilin öteki SSCB halklarının, milletlerinin dillerini zenginleştirdiğini, bu halklar için dünya edebiyatının, medeniyetinin geniş ufuklar açtığını belirtirdi.

Bağımsız Azerbaycan'ın Başkanı olduktan sonra da Haydar Aliyev'in Rusya'ya, Rus halkına, Rus diline olan ilişkisi eskisi gibi kalmıştır.

İş deneyimi olan bilim adamları, kim daha çok çalışırsa, ona daha çok iş yüklediklerini gözlemlemişlerdi. Aliyev'in de başına aynı şey gelmişti. Bakanlar Kurulu'nda ve Politbüro'da ona havale edilmiş işlerden başka, Gorbaçov ile, o zamanlar MK'nde ikinci adam olan Ligaçov da ona yeni yeni görevler verdiler. Bu işlerden biri de herkesin bildiği ünlü tartışmalı anti-alkol kampasıydı. Bu işle ilgili belgelerin hazırlanmasını Rjkov'a, Aliyev'e ve RSFSR'nin Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Solometsev'e emretmişlerdi.

"Biz bu belge üzerinde iyice çalıştık," diyor Nikolaya İvanoviç Rjkov, belge MK'nin Sekreteryası ve Gorbaçov tarafından beğenildi.

Rjkov'un düşüncesine göre, Gorbaçov'u sarhoşlukla mücadeleye Ligaçov ile Solomentsev yönlendirmişti. Aslında konunun gerekliliğinden hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Alkolizm topluma gerçekten de büyük darbe vuruyordu. Binlerce aile dağılıyordu. Huzursuzluk belirlirdi. Ama olaya başka açıdan bakıldığında tamamen başka sorunlar ortaya çıkıyordu. Şöyle bir atasözü var: "Deliyi Allah'a dua etmek için zorlasan vurup alnını patlatır." Alkolsüz, sağlıklı yaşam uğrunda mücadelede de aynen böyle oldu.

Rjkov'un düşüncesine göre, Gorbaçov'u ve onun çevresindekileri olasılıkla alkolle mücadeleden çok, bu kampanyadan kazanacakları politik getiriler ilgilendiriyordu. Bu kampanya ilk bakıldığında yenilgisizlik etkisi bırakıyordu ve insanların yardımcı olması gerekiyordu. Ama alkolle savaşımlar da bütün fanatikler gibi aşırıya kaçmaktan kendilerini alamadılar. Yeniden yapılanma zamanı "alkollü içkiler" mağazalarının önünde bekleyenleri görmeyenler, herhalde sırada bekleyen insanlar kuyruğunun kilometrelerce uzadığına, mağazalara çok yığılma olduğuna inanamıyorlardı. Kentlerde ve köylerde içki içenlerin sayısı giderek artıyordu. Votkasız, şarapsız kalan insanlar mağazalardan içinde ispirto olan başka şeyleri-kolonyaları, losyonları alıp içiyordu. O sıralarda içki üretimi için ekilmiş üzüm bağları buldozerlerle sökülüp atılıyor, yerine başka bitkiler ekiliyordu.

Aleksander Timofeyeviç Gayrilov bu konuya karakteristik bir çizgi de ekler. Bir defa Haydar Aliyev'in yardımcısı olan Gavrilov'un yanına eski tanıdığı, Moldavya'nın Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Ustiyana gelip şöyle dedi:

"Şaşa, rica ediyorum; üzüm bağlarının sökülmesi konusunda emir geldi. Biz onları yıllar boyunca ne zorluklarla yetiştirdik, eziyet çektik. Rica edeceğim, şefin yanına git, her şeyi ona anlat."

Gavrilov anımsıyor:

"O zaman nasılsa garip bir cesaret geldi. Haydar Aliyev'in yanına girip her şeyi anlattım. Ama o, omuzlarını silkererek hiçbir şey yapmanın mümkün olmadığını belirtir anlamda başını salladı."

Şimdi anti-alkol kampanyasının MK'de esas işlerin başlanılmasından iki üç yıl önce düşünülmüş olduğunu herkes biliyor. Bu işi, MK'nin büyük üyesi, Parti Nezaret Komitesi'nin Başkanı, sertliği ve dikkatliliğiyle tanınan Pelşe'ye havale etmişlerdi. Ama Arvid Yanoviç bu işte sert önlemler alarak ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştı.

Nikolay İvanoviç Rjkov şöyle diyor:

"Pelşe'nin ölümünden sonra bu komisyon yıllarca toplanmadı. Ve birdenbire bu komisyonu "uyandırdılar." Bu alanda sert önlemler alınmaya başladı. Ama bir şeyleri doğru yapmadığımızı hepimiz yüreğimizde duyumsuyorduk."

Bir keresinde Bakanlar Kurulu'nun Başkanı olan Rjkov, Haydar Aliyev'e telefon edip yanına gelmesini rica etmişti. Haydar Aliyev özür istedi: "şimdi toplantıdayım, yarım saatte bitecek, toplantı biter bitmez gelirim."

Aliyev gittiğinde Rjkov hangi sorunla uğraştığını sordu.

"Kefirin, alkollü içki olup olmadığını tartışıyoruz" diye yanıt verdi Aliyev.

Rjkov, bunun, partideki ikinci adam olan Ligaçov'un emri olduğunu biliyordu.

Zamanımızda bu gülünecek bir şey olarak görünüyor ama o zamanlar hiç de gülünecek bir şey değildi.

Bizimle konuşurken Nijkolay İvanoviç Rjkov şunu itiraf etti:

"Ben baştan beri anti-alkol kampanyasının karşındaydım ama

Politbüro'nun üyesi olarak, orada kabul edilen kararları uygulamak zorundaydım. Benim için Haydar Aliyev ile çalışmak hoştu. Hem MK'nde hem de Bakanlar Kurulu'nun Başkanı seçildikten sonra. Dış görevlerde, çeşitli insanlarla ilişkilerde insanın birçok özelliği ortaya çıkar. Böyle süreçlerde Haydar Aliyev'in uzağı gören bir politikacı, iyilik sever ve karşılıklı sıcak ilişki kurmaya eğilimli bir insan olduğundan bir kez daha emin oldum. Onunla çalışmak çok kolaydı.

1985 yılının eylül ayında beni SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkanı seçtiler. Tihonov'un Haydar Aliyev'e karşı her zaman adaletsiz davrandığını biliyordum. Bakanlar Kurulu'nda da her yerde olduğu gibi belirli gruplaşmalar vardı ve Tihonov tatile gittiğinde kendi yerine hiçbir zaman Haydar Aliyev'i vekil bırakmıyordu. Her zaman arkadaş ve yardımcı olan Arhipov'u vekil bırakıyordu. Ama Arhipov Politbüro'nun üyesi de değildi. Bunun Politbüro üyesi olan Haydar Aliyev'e dokunduğunu anlıyordum. Bu nedenle daha ilk toplantıda görev dağılımı yapılırken, bugünden başlayarak ben yokken beni Haydar Aliyev temsil edecek, dedim."

"Siz bunu önceden Haydar Aliyev'e söylemiş miydiniz?"

"Hayır."

"Peki, Haydar Aliyev'in buna tepkisi ne oldu?"

"Onun rahatladığı hissettim.

Onun Bakanlar Kurulu'ndaki işiyle ilgili ne söyleyebilirim ki? Çok iyi çalışırdı. Aliyev sistemli çalışan bir insandı. Son derece düzenli olmak onun doğasında vardı; ona herhangi bir iş verildiğinde, bu işin kesinlikle yerine getirileceğinden tamamen emin olabiliirdin.

Aramızda hiçbir zaman anlaşmazlık ya da çekişme olmuyordu. Birbirimize çok iyi davransak da aramızda bir perde vardı. Birlikte yiyip içmiyor, ailece görüşmüyorduk. Bakanlar Kurulu'nda böyle alışkanlık yoktu. Beş yıl süresince odamda bir kadeh içki dahi içmedim. Haydar Aliyev ile de aramızda yalnızca iş ilişkisi vardı. Onun çalışmasından, yaptığı işlerden çok memnundum.

MK'nde genel sekreterlerin tatil dönüşünde kendi yerlerine bıraktıkları insanların çıkarttığı kararları iptal ettikleri olurdu ama bizde, Bakanlar Kurulu'nda böyle şeyler olmazdı. Herhangi bir sorun

tartışıldığında Haydar Aliyev bana telefon eder, bu sorun hakkında benim de fikrimi öğrenirdi."

Aliyev ile Gorbaçov'un davranışlarını karşılaştırmak ilginç olur. Somut örneklerle onları karşılaştırıp, onların Sovyetlerin önemli ekonomik sorunları nasıl ele aldıklarını görelim:

Tümen kenti Baş Jeoloji İdaresi'nin Müdürü, Lenin ödülüne layık görülen "Sosyalist Emek Kahramanı" Ferman Salmanov şöyle anımsıyor:

"Gorbaçov hakimiyete geldiğinde halk ondan çok şeyler bekliyordu ama o, bu umutları boşa çıkardı. Kadroların hazırlanması, seçimi ve üst görevlere yükseltme mekanizması üzerinde çalışılmamıştı. Kadroların iş görme yetenekleri, daha önce de olduğu gibi ikinci plandaydı. En önemli şey üstüne sadakat, arkadaşının çıkarını gözetme, akraba kayırma, bölgecilik idi. Gorbaçov'un vatani olan Stavropol'dan Moskova'ya epeyce personel getirilmişti.

1985 yılının Eylül ayında Gorbaçov'un Tümen vilayetine seferiyle ilgili şaka gibi bir olayı sık sık anımsarım. Onun sefere çıkmasından önce vilayete bir kaç vagon kağıda sarılı çukulatalardan getirmişlerdi. Aniden bu çukulataların satışı yasaklandı. Biliyor musunuz neden? Bu çukulataların adının "Mişka na Severe-Mişka Şimalda" (*) olduğu öğrenildiği için. Yerel dalkavuklar Mihail Gorbaçov'un vilayette olduğu sırada "Mişka ..." adlı çukulatanın satılmasının onun için aşığılayıcı olarak algılanabileceğinden korkuyorlardı.

Genel olarak Gorbaçov'un Tümen seferi bende çok olumsuz bir etki yarattı ve ben bunu o zaman günlük ajandama not ettim.

"5 Eylül. Nijnevartovsk havaalanı. Konuğu, görevli kişilerden büyük bir grup karşılıyor: V.İ. Dolgih, B.N. Yeltsin, N.K. Baybakov, B.E. Şerbina ve başkaları. Uçak yere indi. Mihayil Sergeyeviç Gorbaçov ile Raisa Maksimovna Gorbaçova uçaktan indiler. İki gün önce onların gelişi nedeniyle Moskova'dan uçakla özel Japon otobüsü getirilmişti, sanki Genel Sekreteri yerli otobüse bindirmek kabahat idi.

Akşam Nijnevartovsk'un Kent Parti Komitesi'nde toplantı yapıldı.

* Mişka: Rusça "şirin ayıcık" demektir..

dı. Kent Parti Komitesi'nin Başkanı S.I. Denisov, Daire Parti Komitesi'nin Başkanı V.A. Çurilov, kısa birer bilgilendirme konuşması yaptılar. Onlardan sonra Gorbaçov sözü bana -Tümen Baş Jeoloji İdaresi'nin Başkanı'na- verdi. Ben jeolojik keşiflerle ilgili işlerin durumunu ve perspektifleri anlattım, petrol ve gaz sanayi-depolama yerlerinin daha da gelişmesiyle ilgili bazı rakamları örnek olarak verdim. Gorbaçov bir kaç kez sözümü kesti ve Baybakov ile Dolgih'i jeologlara yeterince yardımcı olmadıkları için eleştirdi.

Son olarak Gorbaçov konuştu: "Jeologlar bu bölgenin jeoloji-keşif işlerinin perspektiflerine beni inandırmayı başardılar. Ben bu perspektifleri hissediyordum ve jeologların çalışmalarından da memnunum. Çok sağolun yoldaşlar ama bu sahaya yardım etmek kesinlikle şarttır."

Onun bizim çabalarımızı böyle yüksek değerlendirmesi bizi çok sevindirdi. Gece hepimiz Urenkoy kentine uçtuk. Sovyet KP MK'nin Genel Sekreteri'ni halkın sokaklarda nasıl büyük bir sevinçle karşıladığını tahmin edemezsiniz.

Çok güzel, güneşli bir hava vardı. Kentin merkezinde, binlerce insanın toplandığı yerde Gorbaçov'u getiren otomobil korteji durdu. Genel Sekreter otomobilden inip insanlarla sohbet etmeye başladı. Yaşlı bir kadın "Büyük Toprak" ta (*) bizim kuzey sakinleri için ev inşa etme durumu ne durumda?" diye sordu.

Mihail Sergeyeviç'in yanıtını duyduğumda şaşkınlıktan donup kaldım. O ciddi bir şekilde: "Büyük toprakta evi ne yapacaksınız? Bakın sizde, burada ne güzel iklim var. İyisi mi, burada daha çok ev inşa edin." dedi.

Gorbaçov, Urenkoy'un kuzey kutup dairesinin yakınında olduğunu bilmiyor muydu ki? Rusya'nın Avrupa kısmından, Ukrayna'dan, Beyaz Rusya'dan Azerbaycan'dan buraya çalışmaya gelen insanlar burada sürekli yaşayıp çalışmıyordu. Burası tundra bölgesiydi, kutuplara yakın, kısa çalılardan ve yosunlardan oluşan bitki örtüsü olan bir yerdi. Havada oksijen oranı azdı. Burada sıradan bitkiler ve ağaçlar hiç yetişmiyordu...

Ertesi gün Gorbaçov kendi grubuyla Tümen'e döndü. Havaala-

* "Büyük Toprak": Ülkenin yaşam için yararlı bölgeleri.

nında neler olduğunu bir görseydiniz! Moskova'dan uçakla dört özel "Zil" marka kamyon getirmişlerdi, Gorbaçov ile eşini gezdirsin diye. Yolları kapatmışlardı. Cumhuriyet caddesinde otomobil yolunu ters yöne çevirmiş ve boyanmış, eski evleri görmemesi için onu kentten tenha yerlerinden götürüyorlardı.

Tüm bunlar sınırlarımı iyice bozmuştu. Bir zamanlar devletin ikinci büyük adamı olan Kosigin Tümen'de defalarca ziyarette bulunmuştu. Moskova'dan ne Japon otobüsleri ne de özel "Zil"leri getirilmişti. Herşey sade biçimde düzenlenmişti.

Akşam Tümen'in parti-belediye toplantısında Gorbaçov konuşma yaptı. Konuşmasını duyduğumda kulaklarıma inanmadım. İki gün önce Nişnevartovsk'ta dediklerinin tam tersini söyledi. Keyfimi iyice kaçıttı. Epeyce düşündükten sonra, Gorbaçov'un sadece Moskova'daki bürokratların hazırladığı tebliği okuduğu kararına vardım. İki gün önce ona söylediklerimi ise, herhalde tamamen unutmamıştı. Ne dilerse, onu okuyordu. Nedense Brejnev'in Bakü'ye seferini ve ona verilen kağıtları karıştırıp, tamamen başka bir konuşma metnini hiç farkına varmadan okuması ve Aliyev'in konuşma sırasında onun önündeki kağıtları değiştirdiğini anımsadım.

Ekonomi gün geçtikçe daha çok uçuruma yuvarlandı, üretim temposu düşmeye, petrol sanayisi ise ilk heyecan sinyallerini vermeye başladı. Tüm ülkenin çabası sonucu yüksek miktara çıkartılan petrol üretimi gittikçe azalmaya başladı. Sonuç olarak, halkın iyi yaşayabilmesi için kesinlikle becerikli, akıllı, çalışkan ve devleti iyi yönetebilen Başkanı olmalıdır."

31 Ağustos 1986, Novorossiysk

30 Ağustos 1986'da saat 22.10 civarında Novorossiysk yakınlarında yolcu gemisi olan "Admiral Nahimov" ile yük gemisi "Pyotr Vasev" çarpışmış. Kayıplar varmış. Kurtarma çalışmaları yürütülüyor...

Bu haber tahminen 30 Ağustos'ta geceyarısı birçok yüksek makama yayıldı. Sovyet KP MK'ne, Bakanlar Kurulu'na, DTK'ya, De-

niz Donanması Bakanlığı'na vs. ... Radyo ve televizyon resmi olarak bildirmeden önce halk arasında artık dedikodular yayılmaya başlamıştı. Kuşkusuz ilk olarak yabancı radyo istasyonları bu olayı yansıttılar.

Rijkov geceyarısı Aliyev'e telefon etti:

"Haydar Aliyev, bu olayla ilgili oluşturulan Devlet Komisyonu'nun Başkanlığı'na atandınız. Adamları seçin ve oraya yola çıkın..."

O gece Haydar Aliyev herhalde hiç uyuyamadı. Önünde onu beş uykusuz gecenin beklediğini bilseydi belki de biraz kestirirdi. Ama uyumak istemiyordu. Onun aklına bundan üç yıl önceki ilk bu tür görevi geldi. O zaman Volga nehrinde, Ulyanovsk kentinde limanda turistlerle dolu "Aleksander Suvorov" yolcu gemisi, köprünün ayaklarına çarpmıştı. Yolcu gemisinin sinema salonunda o sırada komedi gösteriliyordu. Birçok seyirci çocuklarıyla gelmişlerdi. Ekrandaki kahkahalar insanların feryatlarına karışmıştı. Yolcu gemisinin üst güvertesi ve sinema salonu parçalandı ve yönetimini kaybeden gemiyi nehrin akıntısı alıp götürdü. Olay yerinde yapılan araştırma sonucunda kazanın nedeni ortaya çıktı: sarhoşluk...

Normal olarak Aliyev parlamentoya sabah saat dokuza doğru gelirdi. O gün ise daha da erken geldi. Nakliyat işlerine Bakan Yardımcısı Vladimir Sergeyeviç Uhov'a komisyonun oluşturulmasıyla ilgili talimat hazırlayarak, herkese haber vermesini söyledi.

"Siz de bizimle birlikte uçacaksınız."

Uhov'un eve gidecek zamanı yoktu, yalnız telefon ederek haber verdi: "On gün sonra döneceğim." Görevde gerekli olabilecek değişik giysi ve ufak tefek şeyler almak için Kızıl Meydan'ı geçip süpermarket "Univermag" a gitti. Ağustos'un 31'i geceyarısı "Vnukovo- 2" havaalanından hükümete ayrılmış özel uçakla Novorossiysk'e çıktı.

Aliyev ile üç yıl birlikte çalıştığı için Uhov onu iyi tanıyordu. Onun anılarından:

"Onun katı ve sert bir insan olduğunu önceden de biliyordum. Ama Volga'da parça parça olmuş "Suvorov" gemisinin yanında anladım ki, aslında kritik durumlarda -iradesini, düşüncesini ve duygusu-

nu bir yumağa toplayıp kesin biçimde hareket edilmesi gereken durumlarda onun karakteri kendini daha açıkça gösteriyor. İnadı, aklı ve sertliği sorunu çözerdi. Bana, normal günlerde Haydar Aliyev sıklıyor, muhteşem enerjisi kendine çıkış yolu arıyor, gibi gelirdi. Akşamları saat ona- on bire dek işten ayrılmazdı. Bazen doğrudan bizim daireye ait olmayan işlerin ona havale edildiği de olurdu. Biz bunu kendisine söylediğimizde Haydar Aliyev sinirlenirdi. O, hükümet Başkanı, Genel Sekreter istediği emri verebilir, bizim görevimiz onu yerine getirmekten ibarettir, diye düşünüyordu.

... İlk bilgilere göre "Admiral Nahimov" un güvertesinde 1234 insan, 888 yolcu ve 346 gemi personeli vardı. Gemi çarpışmadan yedisekiz dakika sonra batmıştı. 836 yolcu kurtarıldı. Peki, ötekilerinin sonu ne oldu?

İki haftalık Novorossiysk görevi-hüzün denizi. Her gün kendi akrabalarını, yakınlarını yitiren insanlarla konuşuyorsun. Suyun dibinden geminin içinde kalan insanların cesetleri çıkarılıyordu: ilk üç gün içinde yetmiş dokuz, Eylül ayının dördüne kadar yüz on altı ceset çıkarıldı. Onlarca sorun birbirine karışmıştı.

Haydar Aliyev'e işlere yalnız genel anlamda yöneticilik yapmayı önermişlerdi: Komisyonunda yeteri kadar yetkili insan vardı -Deniz Donanması Bakanı, DTK'nın Başkan Yardımcısı, MK'nin Nakliyat ve Rabita Şubesi Müdürü- Onlar, ayrıntıları aydınlığa kavuşturuyorlardı.

"Hayır" diye yanıt vermişti Haydar Aliyev "Her gün insanlarla görüşeceğim, hem de devlet komisyonunun üyeleriyle konuşacağım. Onların yanıt vermek zorunda oldukları olayları nasıl yerine getirdiklerine bakacağım."

Devlet komisyonu günde iki kez -saat 10.00'da ve 17.30'da toplantı yapıyordu.

"... Ve her gün akşam 19.00'da komisyonun Başkanı Haydar Aliyev ölenlerin akrabaları, yakınları ile görüşüyordu. Onlara yapılan işler hakkında bilgi veriyor, ortaya çıkan sorunları doğrudan çözüyordu. "Trud" gazetesi hazırladığı söyleşisinde böyle yazıyordu.

Yolcu gemisinin kayıtlı olduğu Karadeniz Gemicilik İdaresi'nin gemide kaç yolcu bulunduğunu tam olarak bilmediği de bu arada or-

taya çıktı. Ve bu normalmiş gibi davranılıyordu. Kaptanlar kuralların tersine, faytoncular gibi, nasıl konuşacakları konusunda daha önceden kendi aralarında görüşmüşlerdi. Üç-dört gün suda kalan cesetler artık çürümeye başlıyordu. Bu nedenle acil olarak buzluğu olan vagonlar, ardından tabutlar getirildi. Uhov anımsıyor:

“Haydar Aliyev herkese çok sert biçimde hesap soruyordu. Bir emrin yerine getirilmesinde engel çıkarttığı için o, Deniz Donanması Bakanı'nı görevinden uzaklaştırdı. Herkes bundan ders aldı.”

En zor olanı ise sevdiklerini, cesedlerin içinde bulamayan ve yine de sudan çıkarılmalarını bekleyen insanlarla sohbet etmekte. Kendi hayatlarını tehlikeye atmalarına karşın, dalgıçlar sualtında çekim yaptılar. Kamera batmış geminin güvertesinde sıkışmış ve oradan çıkarılması imkansız olan bir kadının cesedine yaklaşır. Sualtındaki akım onun saçlarını hafif esen rüzgar gibi dalgalandırmaktadır. İnsana, sanki başını geriye atacakmış gibi gelir. Ekran karşısında donup kalan bir delikanlı, bu kadını görür görmez sevgili Nataşa'sını tanır.

“Siz onu oradan çıkartabilecek misiniz?” diye sorar delikanlı boğuk bir sesle.

“Çalışırız, tabii bu dalgıçların hayatı için tehlike oluşturmazsa” diye yanıt verirler ona. Bir dalgıç bu arada yaşamını yitirmişti.

Haydar Aliyev ise komisyonun toplantılarından birinde kararlı bir biçimde şöyle konuşur:

“Yaptığımız araştırmalar sonucunda, kazanın nedeni “Pyotr Vasev” ve “Admiral Nahimov” gemilerinin kaptanlarının görevlerine karşı sorumsuz davranışlarından kaynaklandığı anlaşılmıştır.”

Görülen işler konusunda Aliyev sürekli olarak Rıjkov'a bilgi verirdi. Uhov'un söylediğine göre bir iki kez de Gorbaçov'un kendisi telefon etmiş ve gelmek istediğini söylemişti.

Ama bu, pek de inandırıcı görünmüyordu. Genel Sekreter herhalde tatilini yarım bırakıp gelmeyecekti. Mayıs ayında Çernobil'e durum hakkında bilgi sahibi olmak için gitmeye vakit bulamamıştı, Eylül ayında Novorossiysk'e gelmedi, deprem olan Spitak'a ise, Rıjkov'un uyarılarından sonra, olaydan bir yıl sonra gitmişti.

Başkalarının hüznlerinden uzakta yaşamak rahat bir tutumdur. Yalnızca duyarlı, yufka yürekli olan şairler şöyle düşünüyor: “Başkasının derdi olmaz.” (Konstantin Simonov'un şiirindedir.) Politikacılar da, hem de zayıf politikacılar değil, büyük politikacılar böyle düşünmektedir.

O yaz Gorbaçov Ağustos'un 20'sinden Eylül'ün 20'sine dek tatil yaptı. Geri döndüğünde ise Kuban'a ve Stavropol'a gitti. Dinleyicilere çok neşeli, kaygısız konuşmalar yaptı. O sıralarda Rıjkov Ukrayna'nın ve Beyaz Rusya'nın bir grup yöneticisiyle Çernobil'de atom elektrik santralında olan kaza bölgesini geziyordu. Haydar Aliyev ise Novorossiysk kazasının kötü sonuçlarını çözümlenmekle uğraşıyordu. Aleksey Nikolayeviç Kosigin 1942 yılının Ocak ayında abluka altında olan Leningrad'ta iki gencin, kardeşlerinin yattığı kızığı buzlu sokaklarda nasıl çektiklerinin tanığı olmuştu. Bu o zamanlar için sıradan bir sahnedir. Cesetleri tüm kentte böyle taşıyorlardı. Her neyse Kosigin'i bu hüznü merasimin karşısında durmak, kimi gömmeye götürdüklerini sormak zorunda bırakmıştı. Daha çocuklar yanıtlamaya zaman bulamadan Aleksey Nikolayeviç kızakta yatan oğlanın göz kapağının kıpırdadığını görmüştü. Hayatla vedalaştığı son anda babasının sesine benzer bir ses duymuştu. Aleksey Nikolayeviç çocuğu kucacağına almış ve çocuk kendine gelmeye başlamıştı. Kosigin çocuğu ısıtsınlar, karnını doyursunlar, sonra da kardeşleriyle birlikte Leningrad'a götürsünler diye emir verdi.

Devlet Savunma Bakanlığı'nın emriyle Kosigin 500.000 Leningradlıyı ve “Büyük Toprak”ta çok gerekli olan tezgahları, vinçleri, motorları ve tüm fabrikaları taşımalıydı. Kocaman, karmaşık devlet emri ve rastlantı eseri bir olay. Abluka altında olan kentin ve bir insanın yazgısı... Kosigin onları birbirinden ayırmamıştı.

Aliyev de böyleydi. Buna birçok insan, aynı zamanda Başbakan Yardımcısı'na gündelik posta getiren, onun emirlerini not eden ve onunla birlikte görevli olarak yolculuklara giden yardımcıları da takırdır.

Uhov'a soruyoruz:

“Sizce Novorossiysk'de Aliyev'i en çok ne etkiledi?”

“İlk sırada çarpışmanın kendisi. Biliyorsunuz, mantığın böyle bir çarpışma olmamalıydı, olamazdı. Çarpışmak için hiçbir neden yoktu. Deniz sakindi, gökyüzünde yıldızlar vardı. Yolcu gemisinde tüm ışıklar yanıyordu-hem limanda hem de güvertede. Çağdaş navigasyon cihazları, yolcu gemisi Teplohod limanından yola çıktığında karşıdan yük gemisinin geldiği haberini iletmişti. Yük gemisine de, yolcu gemisinin Teplohod limanından çıktığı bildirilmişti. Kurallara göre yük gemisi Teplohod’a kendi rotasında gitmeliydi. Yük gemisi bunu yapmadı, çünkü bunun için kendi rotasından birkaç kilometre sapmalı, kenara çekilip, dönemeçli yerden gitmeliydi. Kaptanlar kurallara aykırı olarak, karşı karşıya geldiklerinde birbirlerinin yanından nasıl geçeceklerini önceden konuşup anlaştılar. “Pyotr Vasev” yük gemisinin kaptanının üçüncü yardımcısı radara bakarak, haber verdi: “Çarpışabiliriz, akıntı bizi öbür tarafa sürüklüyor.”

“Hiçbir şey olmaz, yanından sıyrılıp geçeriz” diye kaptan onu sakinleştirir.

İki kaptanın umursamazlığı ve kibiri böyle bir facia ile sonuçlandı.

Bu kayıtsız davranışın insanı şaşırtmaması mümkün değil. Sorumsuzluk yüzünden kocaman “Nahimov” yok oldu. Ve bundan daha da önemlisi sonsuz insan hüznü... ve yine sorumsuzluk. Sahil hizmetlerinden hiçbirinde gemideki yolcuların ve gemi personelinin listesi olmadığı orta çıktı. Çeşitli yollarla bu listeleri oluşturmak gerekiyordu.

Aliyev orada hiç uyumuyordu. Yardımcısı Uhov da onun gibi. Vladimir Sergeyevič gece saat üçe kadar protokolları hazırlıyor, sabah erkenden ise her şey yeniden başlıyordu. Haydar Aliyev saat dokuzda Karadeniz Gemicilik binasında bulunan kurtarma karargahına gidiyordu...

On beşinci gün Gorbaçov, Haydar Aliyev’in komisyonu MK’nin Nakliyat ve Rabıta Şubesi’nin Başkanı Pasternak’a devredip Moskova’ya geri dönmesi emrini verdi.

“Politbüro’da “Nahimov” olayına bakacağız.”

Bu emir neyle ilgiliydi? Moskova’da Aliyev’i daha önemli sorunlar mı bekliyordu? O olmadan orada onusuz yapıyorlar mıydı? Bundan

emin değilim. Bence bunun nedeni tamamen başkaydı. Gorbaçov’un Krasnodar vilayetine seferi, toplantıları, konuşmaları planlanmaktaydı. Haydar Aliyev’in Novorossiysk işleri, özellikle de “Nahimov” olayı ona esaslı şekilde mani oluyordu. 17 Ağustos’ta Genel Sekreter uçakla geldi ve havaalanından doğru vilayetin kasabalarından birine gitti. SİTA’nın muhabirleri şöyle yazıyor: “Genel Sekreter yolda Novotitarovskaya köyünde otomobili durdurup yerli halk ile görüştü. Tatilden gelen ve güneşin altında yanmış olan Genel Sekreter köylülere soruyordu:

“Ülkede gerçekleştirdiğimiz değişikliklerden memnun musunuz?”

“Memnunuz.” Gazeteciler yerel halktan gelen sesleri kaydettiler.

... 30 Ekim’de Haydar Aliyev Politbüro’ya “Admiral Nahimov” gemisinde olan kazanın nedenlerini araştırmak üzere kurulan komisyonun elde ettiği sonuçları rapor etti.

Aynı gün sabahahtan Politbüro’nun toplantı salonunun duvarlarında Karadeniz’in, Novorossiysk’in haritaları asılmıştı. Bu haritaların fonunda yoldaşlar gelecek yılın bütçesini ve planını konuşuyorlardı. Sonra MK’nin nezdindeki Parti Nezaret Komitesi’nin raporunu dinlediler. Sonunda Gorbaçov sözü Aliyev’e verdi. Haydar Aliyev’in konuşması kısa ve öz oldu.

Aslında her şey önceden belliydi: Kaptanların cinayet işlercesine umursamazlıkları, gemicilikteki emniyet kurallarını kabaca çiğnemesi.

Politbüro’nun kararında, ölenlerin ailelerine devlet yardımı yapılmasının gerektiği bildirildi. Kazaya doğrudan neden olanları “Pyotr Vasev” ve “Admiral Nahimov” gemilerinin kaptanları- hapse atılarak, kuralları çiğnemekle suçlandılar. Karadeniz Gemicilik’in Başkanı S.A. Lukyanenko görevinden alınarak partiden de ihraç edildi. SSCB Deniz Donanması Bakanı’nın Yardımcısı A.V. Koldobenko görevinden uzaklaştırılarak, parti ihtarı ile cezalandırıldı. Deniz Donanması Bakanı’nın ikinci yardımcısı B.A. Yunitsin parti tarafından sorguya çekildi. Deniz Donanması Bakanlığı’nun görevlilerine ise gemi güvenliğinin artırılması ve deniz nakliyatında düzenin iyileştirilmesi için ciddi önlemler alınması talimatı verildi..

Akşam saat altı-yedi sıralarında bir telefon daha gelirdi. Bazen telefon idaresi “şu anda ulaşılamıyor” diye haber verirdi. Bu durumda Haydar Aliyev’in dışarıda bir yerde olduğu ve ancak normal telefon hattıyla ilişki kurabildiği anlaşılırdı. Bu nedenle her şeyi açıkça konuşmamak gerekirdi.

O, İyiliği Değerlendirmeyi Becerirdi

Teknikte şöyle bir ifade var: Metal yorgunluğu. Yapılar belirli bir zamana dek ağırlığa dayanır. Bir süre sonra eskidiği için onları değiştirmek gerekir. Yoksa köprülerdeki, binalardaki çelik konstruksiyonlarda, çatı kaplamalarında kaza olabilir. Demirin yorgunluğunu belli cihazlarla belirlemek mümkündür. Acaba insanın yorgunluğu nasıl belli olur? Bunun için daha hiçbir cihaz keşfedilmedi.

Rıjkov’la yapılan toplantıların birinden sonra Yuri Petroviç Batalin üçüncü kattaki odasına çıktı, pencereye dayanıp her zaman otomobillerle dolu olan İvanovsk meydanına baktı ve masanın arkasına oturup belgeleri gözden geçirmeye başladı. Bu sırada kapı açıldı. Haydar Aliyev içeri girdi. Batalin şaşırdı: Başkanın Birinci Yardımcısı, Politbüro’nun üyesi onu odasına çağırıyor kendisi geliyordu. Acaba bunun nedeni nedir? Neler oluyor?

Haydar Aliyev BAM’ın inşaatı konusunda, yapıda çözümlenmemiş sorunlar kompleksinden ve sanatçı olmayanların bu sorunları anlamamasından söz etti. Ve Batalin’den BAM’la ilgili sorunları çözümlenmeyi üstlenmesini rica etti.

Batalin “Bu sorunların içeriğini anlamak benim için zor olacak” diyerek itiraz etti.

“Profesyonel deneyiminiz çok fazla, uzmanlar size büyük saygı duyuyor. Sizin için kolay olacak,” dedi Haydar Aliyev.

Başka hiç kimsenin bilmediği bu küçük konuşma bize önemli göründü. Hakimiyetin, tarımdan edebiyata, astronomiden baleye, ressamlıktan heykeltraşçılığa dek her alanda insanları ünlü bir uzmana çevirdiğini hep görmüşüzdür. Böyle amatör yöneticiler bir zamanlar SSCB’nde kiberteniklerin, genetiklerin yazgılarını çözümlemiş, ne-

hirleri kuzeyden güneye akıtma programları hazırlamış ve daha birçok utanç verici işler yapmışlardı. Haydar Aliyev’in parti hiyerarşisine göre kendinden aşağı pozisyondaki biriyle böyle samimi konuşması doğal olarak çok cesur bir adımdı.

“Sıradan bir insan olarak bu işi üstlenmenizi rica ediyorum” diyerek Haydar Aliyev konuşmasını bitirdi. Burada hiçbir zaman bu tonda konuşmamışlardı.

Batalin kabul ettiğini ve Rıjkov’la da konuşmak gerektiğini söyledi. Nikolay İvanoviç Rıjkov da Haydar Aliyev’i anlamıştı. Böylece Batalin BAM ve Kuzey-Muysk Tüneli Devlet Komisyonu Başkanlığı’nı üstlendi.

Aliyev’in sorumluluğunda olan bakanlıkların, idarelerin listesinde “Devlet Yayımcılık, Poligrafi ve Kitap Ticareti İşleri Komitesi” vardı. Bu idareye Boris Nikolayeviç Pastuhov Başkanlık ediyordu. O anımsıyor:

“Haydar Aliyev ile iyi bir ilişkimiz olmuştuk. Şunu da belirteyim ki, ilgi alanı dışında kalmış bu konuya Haydar Aliyev büyük özen ve ilgi gösteriyordu. Çağdaş esaslara dayalı matbaa makinaları, kağıt ve boya üretimini yenileştirmek ve yeniden oluşturmak gerekiyordu... O, büyük sorunların çözümlenmesiyle uğraşır, üzerinde düşünülmüş kararları kabul ederdi.”

“Örneğin?”

“Haydar Aliyev matbaa makinaları sanayinin çağdaş gereksinimlere uygun biçimde gelişmesinde bize çok yardımcı olmuştuk. Ayrıca Haydar Aliyev beklenmedik bir öneriyle de bizi desteklemişti. O sıralarda Puşkin’in ve Lermontov’un kitaplarına limitsiz abone kampanyasını başlatmaya karar vermiştik. Puşkin’in bu üç cildine düşündüğümüzün çok üstünde, on milyon insan abone yazıldı. Bu kadar kağıdı nereden alacaktık?”

Beş milyon baskı için kağıdımız vardı. Peki geri kalanı? Ya abone nelerden özür dileyip paralarını geri verecektik ya da canımız pahasına kağıt bulacaktık. Haydar Aliyev’in yardımıyla kağıdı bulduk...”

“Başka bir ilginç olayı daha anlatmak isterim” diye Boris Nikolayeviç devam ediyor: “Elli yaşımı dolduruyordum. Alışıldığı üzere böyle jübilelerde idare, teşkilat müdürlerini onurlandırır. Ama

bundan bir süre önce Lenin nişanıyla onurlandırılmıştım. Kurallara göre bunun hemen ardından yeniden ödüllendirilmek amaca uygun sayılmazdı , belirli bir sürenin geçmesi gerekirdi. Özet olarak hükümet beni değerli bir armağan ile ödüllendirdi.” Pastuhov gülmüşür. “Evet, bu “değerli armağan” köy manzarasının betimlendiği basit bir sanat eseri idi. Beni Kremlin’e çağırdılar ve Haydar Aliyev üstümüz olarak Parlamento İdari İşler Müdürü Smirtyukov ile birlikte bu tabloyu bana sundu. Aliyev’in odasının penceresi Moskova çayına açılıyordu. Artık Ekim ayı idi, havalar soğumuştü...

Tabloyu bana verip şakalaştılar.

“Boris Nikolayev, kuşkusuz, madalyaya layıksınız. Madalyalarımız her zaman oldu, olacak. Ama böyle bir tablo olasılıkla hiçbir zaman olmayacak.”

Teşekkür edip hayatımın en güzel konuşmasını yaptım:

“Bence nasıl ve ne ile ödüllendirildiğinin önemi yok. Esas olan, çalışmanı görmeleri, değerlendirmeleridir. Bağışlayın Haydar Aliyev, ama ben bu çayın öbür yanında, Zamoskvoreçye’de büyümüşüm. Annem işçiydi, babam 1942 yılında cephede öldü. Bir zamanlar Zamoskvoreçye’de top peşinde koşan, derslerden kaçan, “Udarnik” sinema salonunda gece gündüz film seyreden bir yaramaz çocuk için şimdi en büyük ödül Kremlin’de, böyle iki büyük kişiden böyle güzel sözler duymaktır. Çok sağolun!

Boris Nikolayev’i tabloyu alıp odadan çıktı.

Yıllar geçti. Rusya’nın Dışişleri Bakanı’nun Birinci Yardımcısı Pastuhov Bakü’ye geldi... Toplantılar, görüşmeler... Aliyev konuğu kendine özgü fantastik belleğiyle şaşırtır. İlk kez tanıştıkları o genç komünistler teşkilatının kurultayını anımsar. O hiçbir şeyi unutmamıştı.

“Son güne dek öyle de kaldı.Hiçbir şeyi unutmazdı. Dün akşam olanları da, yirmi yıl önceki olayları da. Ben hayran kalmıştım.”

“Peki, siz ellinci yıl jübilenizi anımsıyor musunuz?” Haydar Aliyev sonunda Pastuhov’a sordu. “Smirtyukov ile ben size o zaman bir tablo armağan etmiştik.”

“Evet, anımsıyorum.”

“İsterseniz bir kez daha yineleyeyim: Madalyalar her zaman ola-

cak, Boris Nikolayev’i ama böyle bir tablo bir daha olmayacak.”

“Bu tablo hala benim yazlığında, duvarlardan birini süslüyor” diye Boris Nikolayev’i anımsıyor. “Erken bahar, Moskova çevresindeki çam ağaçları... Şimdi de her defa tabloya baktığımda Haydar Aliyev’i anımsarım. O, iyiliği değerlendirmeyi bilirdi...”

Hobiniz Var mı?

Rıjkov, Batalin, Biryukov, Konarev, Pastuhov konuları gereği Haydar Aliyev’e yakın olan insanlardı.Bakalım yardımcıları Haydar Aliyev’i nasıl anımsıyorlar?

Gazeteci, bilim adamı, yayıncı Aleksander Timofeyev’i Gavrilov üç yıl içinde SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı’nun Birinci Yardımcısı Haydar Aliyev’in yardımcısı olarak çalıştı. Gavrilov ile tanışmadan önce Haydar Aliyev bu göreve İdari İşler çalışanlarının seçtiği onlarla adayla tanışmıştı. Bazılarının başvuru formunu dikkatle okumuş, bazılarını ise ismen tanyıyordu.Bazılarıyla kişisel ilişkisi vardı.Ve sıra Gavrilov’a geldi.

Görüşmeye gelmeden önce Gavrilov eski gazetecilerden biriyle konuşmaya karar verdi. Bu gazeteci, Haydar Aliyev’i iyi tanyıyordu. 1984 yılının Mayıs ayındaki bu görüşmeyi Gavrilov şimdi bile anımsıyor:

“Dostum bana şöyle dedi: Unutma ki, bu insan doğuludur. Doğru ise çok duyarlı yakınlaşma ister. İkincisi, bu DTK’dan bir personeldir. Onu aldatmaya çalışmak, saf olduğunu sanmak, aptallıktır. Buna hiç gerek de yok. İnsan psikolojisinden çok iyi anlar. MK’nde ve başka etkili kurumlarda büyük iş deneyimi var. Üçüncüsü: O bir insanı övüyorsa, sen onu hiçbir zaman övme.”

“Kim bu adam?”

“Eduard Ambrosyev’i Şevardnadze.”

Böyle kısa bir dersten sonra Gavrilov, Haydar Aliyev ile konuşmaya gitti. Onun odası Bakanlar Kurulu’nun Kremlin’deki binasının ikinci katındaydı. Bir zamanlar bu odada Vyaçeslav Mihayloviç Molotov oturuyordu.

Bekleme odasındaki sekreter onu gülümseyerek karşıladı.

“Haydar Aliyev, sizden özür dilememi istedi. Önemli bir toplantı var. Toplantı biter bitmez sizi kabul edecek.”

On dakika geçmeden Gavrilov’u odaya davet ettiler.

“Sonraları defalarca Haydar Aliyev’in çok dakik olduğuna tanık oldum. Başkalarından da böyle dakik olmasını istedi. Aliyev masanın arkasından kalkıp bana elini uzattı.”

“Buyrun, oturun, Aleksander Timofeyeviç. Söyleyin bakalım, boş zamanlarınızda ne yaparsınız? Hobiniz var mı?”

“Biliyor musunuz Haydar Aliyev, benim hiçbir hobim yok” diye Gavrilov yanıt verdi.

“Balık tutmaktan hoşlanır mısınız?”

“Hayır.”

“Peki avcılık?”

“Hayır.”

“Pul koleksiyonu yapar mısınız?”

“Hayır.”

“Peki, boş zamanınızda ne yaparsınız?”

“Okurum ve yazarım.”

“Ben de okumayı, yazmayı severim” diye yanıt verdi Haydar Aliyev. “Büyük bir olasılıkla konuşmalarımı okuyorsunuzdur?”

Gavrilov başını sallar.

“Evet, okuyorum.”

“Üslubumu nasıl buluyorsunuz?”

“Çok sosyal ve politik içerikli.” Aleksander Timofeyeviç doğru olan formülü bulmuştu.

“Doğru.”

“Sizi tanımıyorum” diye devam etti Haydar Aliyev. “Bu nedenle de sizi kendime yardımcı olarak almakla belirli bir riske girmiş olacağım.”

“Ama ben de riske giriyorum” diyerek Gavrilov onu aynı biçimde yanıtladı. “İşin üstesinden gelemezsem, ben sorumlu olacağım.”

Yanıt Aliyev’in hoşuna gitti. Birlikte çalıştığı insanları hiçbir zaman atmadığını belirtti. Herhangi bir kişiyle yollarını ayırmak zorun-

da kalırsa da, o insan hiçbir şey kaybetmiyordu.

“Söz veriyorum.”

“O zaman Haydar Aliyev, buna inanıyorum; yaşamın kendisi de zaten genelde risktir.”

“Çok güzel” diye gülümsedi Haydar Aliyev. “O zaman belgelerinizi getirin ve işe başlayın.”

Gavrilov üç yıl Haydar Aliyev’in Yardımcısı olarak çalıştı. Başkaları hakkında ise yalnızca güzel sözler söyler. İmkanı olsaydı Aliyev’in ülke için daha çok işler yapabileceğinden emindi.

İlk görüşmelerini Aliyev şu sözlerle bitirdi:

“Size verdiğim görevler ikimizin arasında kalmalıdır. Siz de kişisel olarak bana bir şey söylemek isterseniz, hiçbir zaman çekinmeyin.”

Doğrudur, tüm bunlar Başkan yardımcısının sekreteryasında hiç kimsenin hoşuna gitmemiştir. Memurlar arasında Başkanın gözüne girmek için her zaman çekişme olur, Başkana yakın olanları başkaları hiçbir zaman çekemezdi. Ama ne yapılabilir ki? Kıskançlığı engellemek mümkün değildir. Hem de yalnızca kıskançlığın değil, hırsın, iki yüzlülüğün, kin beslemenin... Bunu ne dini ahlak ne de komünist ideolojisi becerebildi. Genelde dini ahlak ya da komünist ahlakı ifadelerini kullanmak doğru değildir. Yalnızca ahlak vardır... Ya da hiç yoktur...

Haydar Aliyev, kendi çalışanlarının hobileriyle boşuna ilgilenmiyordu. Bu, onun esas sorularından biriydi. Çalışan balık tutmaya ilgi duyuyorsa hafta ortasından başlayarak oltayı, solucanı aklından çıkaramayacak demektir. Bu ise doğal olarak işe engel olacaktı. Bu konuda Haydar Aliyev ile tartışanlar çok olurdu ama o fikrinden dönmüyordu. Ve onlara örnek de veriyordu:

“Saat 8.45’te Haydar Aliyev işte olurdu” diye Gavrilov anımsıyor. “Protokoldan birini karşılamaya ya da yolcu etmeye gittiği zamanlar dışında. Saat sekizde gelirdim. Postaya göz atardım. Evraklara bakardım. En önemlilerini seçip ayırırdım.

9.15’te ise iş başlardı, telefonlar, kabuller, konuşmalar, toplantılar. Aliyev günlük programını özenle yapardı. Gerektiğinde belirli değişiklikler yapılırdı ama genelde her şey belli bir düzende gider ve bu büyük teşkilatı düzenli yönetmeye olanak sağlardı. Şefimize saygı

gösterir ama biraz da korkardık. Hiç kimseye karşı sert davranmaz, hiç kimseye bağırmazdı. Ama herkes onun emrini yerine getirmemeyi mümkün olmadığını bilirdi.”

Azerbaycanlı meslekdaşları Gavrilov'u defalarca konuk olarak çağırmışlardı:

“Bizim buralara da gelin, Aleksander Timofeyeviç, biraz dinlenirsiniz...”

Gavrilov reddetmemesine karşılık, gitmek için de acele etmiyor. Böyle seferlerin normalde bazı yükümlülükleri de beraberinde getirdiğini biliyordu. O ise kuruntulu bir insan olduğundan hiç kimseye borçlu kalmak istemiyordu.

Haydar Aliyev bazı kanallardan yardımcısının Azerbaycan'a gitmek istemediğini duymuştu. Onu yanına çağırır:

“Dinle, Aleksander,” Aliyev'in emrinde çalışanına “sen” diye seslenmesi çok az rastlanan durumlardan biriydi. “Senin Bakü'de dinlenmekten kaçındığını söylüyorlar. Gerçekten öyle mi?”

Gavrilov, doktorların karısına Rusya'nın orta iklim kuşaklarında dinlenmesini önerdiklerini ileri sürdü. Aliyev sınavan bakışlarla onu süzdü. Anlaşılan bu davranışın asıl nedenini anlıyor ama yüzüne vurmuyordu.

“Bakü'ye gitmemek için bir nedenin olmalı. Orada çok güzel plajlar var.” Ardından da Hazar'ı şiirsel bir anlatımla övdü. “Birçok ülkede buldum, birçok denizde yüzdüm. Ama inanın ki, Hazar Denizi gibisine rastlamadım. Orada birçok hastalıktan kurtulmak mümkün. Git, sen de tatil yap, Aleksander.”

“Söz verdim.” Gavrilov bu unutulmaz sohbeti anımsıyor. “Ama yine de gidemedim. Şimdi anlıyorum ki, bu, Haydar Aliyev'in gücüne gitmişti. Beni içtenlikle çağırıyorlar, ben ise ev sahiplerine saygısızlık edip gitmiyorum.”

Haydar Aliyev ile birlikte başka yerlerde yaptığı görevler de Gavrilov'un aklından çıkmıyor. Altay, Çuvaşistan, Volgograd... Bunlar sadece işle ilgili görevlerdi. Standart iş planı-parti çalışanlarının önünde konuşma, vilayet parti komitesinde toplantı, fabrikaların üretim bölümlerinde inceleme. Aliyev her zaman iş planında düzeltmeler yapardı. Pazarı kontrol etmekten hoşlanır, fiyatlarla ilgi-

lenir, tezgahların üstünde olanların tadına bakardı.

Gavrilov'un dediğine göre sefer şerefine oluşturulan ağırlamalarda onun şefi bir, en fazla iki kadeh konyak içerdi. Fazla değil. Masa arkasında sert, kendini beğenmiş biri gibi konuşmadan oturmazdı. Canlı, neşeli konuşmaları severdi. Espriden hoşlanırdı. Bir ilginç ayrıntı daha: O hiçbir zaman armağan almadığı için, ona hiç öneride bulunmazlardı. Bunu herkes bilirdi. Çünkü şefin özelliklerinden herkesin hemen haberi olurdu.

... Altay'da bir köyün yanından geçiyorlardı. Okula uğradılar. Onları çok içtenlikle karşıladılar, büyük buketler verdiler. Böyle büyük görev sahibi onların ücre köyüne gelmişti. Öğretmenler odasında sohbet ediyorlardı: “Yaşamınız nasıl, maaş yeterli mi? Çalışma planı çok ağır değil mi? Öğrenciler size buketler armağan ediyor mu?”

“ Kuşkusuz. 1 Eylül'de, 8 Mart'ta, ders yılının sonunda” diye öğretmenler yanıt verir.

“Bu da biraz rüşvet değil mi? Ne diyorsunuz?”

Uzun süren bir sessizlikten sonra öğretmenlerden biri yanıtlar:

“Belki Moskova'da bu, rüşvet sayılır. Ama çiçek orada çok pahalıdır. Bizde ise tüm bahçeler baştan başa çiçek doludur. Bu çiçeklerin ticari açıdan hiçbir değeri yok. Bu işin maddi yanı. İkincisi ise manevi yanındır. Böyle bayram gününde bana çiçek armağan etmeseler, hemen o gün dilekçemi yazıp işten ayrılırdım. Çünkü bu durumda ben, ne anne babaların ne de öğrencilerin gözünde saygı görmüyorum demektir. Size de çiçekleri saygı ifadesi olarak armağan ettik.”

Haydar Aliyev dikkatle dinledi ve bir daha bu konuya değinmedi.

Moskova'daki edebi çevrelerde Haydar Aliyev'in Bakü'de çalıştığı dönemlerde, başkente gelip Yazarlar Birliği'nde Puşkin'in şerefine yazının “Yevgeni Onegin” manzumesini ezbere okuduğu söylentisi yayılmıştı. Onu dinleyen konuklar şaşırmış, Puşkin'i böyle güzel bilmesi hayranlık uyandırmıştı. (Şunu da belirtelim ki, uzun yıllar sonra Azerbaycan Başkanı olan Haydar Aliyev'in girişimiyle Bakü'de büyük Rus şairi Puşkin'in heykeli dikilmişti.) Birkaç gün sonra Moskova'nın tüm edebi çevrelerinde, Haydar Aliyev'in Puşkin'i, Ler-

montov'u, büyük Azerbaycan şairleri Nizami'yi, Füzuli'yi, Cavid'i ezberle bildiği haberleri yayıldı...

Bu olayı anımsayan Gavrilov, Haydar Aliyev'de estetik duygusunun çok güzel geliştiğini belirtir. O, mimarlığı profesyonelce değerlendirir, ressamlığı-heykeltıraşlığı, tiyatroyu çok iyi bilirdi. Bu nedenle de tüm büyük sanatçılar -Kara Karayev, Müslüm Magomayev, Niyazi, Tahir Salahov ve diğerleri onunla ilişki kurmaya istekliyidiler. Rusya Resamlık Akademisi Başkan Yardımcısı Tahir Salahov'un Haydar Aliyev'in çok güzel bir portresini yaptığını da belirtelim.

Bu konuda Gavrilov bir olay daha anımsar. Bir kez o, yani Gavrilov "salıncakta iki kişi" oyununu izlemişti. Ama davetiyeyle değil, sıradan bir izleyici gibi tiyatro kasasından bilet alarak. Ertesi gün telefon çaldı.

"Merhaba Aleksandr Timofeyeviç, ben Oleg Tabakov."

"Merhaba Oleg Pavloviç."

"Kusura bakmayın, sizinle tanışmamıştık. Oyunun hoşunuza gidip gitmediğini merak ettiğim için telefon ettim."

Gavrilov büyük sanatçının bu merakının nedenini anlamıştı. Onun için de yanıtladı:

"Sıradan bir izleyici olarak oyunun çok hoşuma gittiğini söyleyebilirim. Ama resmi olarak fikrimi bildirmek için daha hazır değilim."

"Peki, izlenimlerinizi Haydar Aliyev ile paylaştınız mı?" diye izleyicilerin çok sevdiği aktör merakla sordu.

"Hayır, o bana bu konuda bir şey sormadı. Ama ısrar ediyorsanız, sorayım."

"Lütfen sorun. Haydar Aliyev'in görüşünü öğrenmek bizim için çok önemli."

Yeri geldiğinde Gavrilov bu konuda şefine bilgi verdi. Haydar Aliyev güldü.

"O yine telefon ederse ne yanıt vereceksiniz?" dedikten sonra yanıt vermesini beklemeden ekledi: "Bu oyunu izlemediğimi söyleyin.O nedenle de olumsuz bir şey söylemeyeceğim."

Bu oyun hakkında sanatçıların çoğu güzel şeyler söylememişti.

Haydar Aliyev ise bu yanıtla tiyatro hakkında bu kötü düşünceye katılmadığını göstermek istiyordu.

Sanatçılar da tüm bunları biliyor ve bu nedenle sık sık yardım için ona başvuruyorlardı. Ne var ki, kültür olayları doğrudan onun sorumluluğunda değildi. Repertuar politikası, yaratıcılık sorunlarıyla uğraşmak başka idarenin işiydi. Bakanlar Kurulu kültür çalışmalarının salt ekonomik yanıyla ilgilenirdi. Rujkov ile birlikte Haydar Aliyev, Büyük Tiyatro'nun ekonomik durumuyla, kitap yayınlanmasının, sinemacılığın gelişmesiyle ciddi olarak ilgileniyordu...

Bir defasında Haydar Aliyev'e ünlü aktör Armen Cigerhanyan'ın mektubu geldi: O, ev içinde ona yardım edilmesini rica ediyordu. Haydar Aliyev mektubu Mossovet'in Başkanı Promislov'a gönderip yardımcı olmasını istedi. İki ay sonra ev alan Armen Borisoviç Gavrilov'a telefon edip, onun adına Haydar Aliyev'e teşekkür etmesini rica etti.

Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Politbürosu'nda

Şimdi ise Boris Nikolayeviç Yeltsin'in anılarının yardımıyla Politbüro'nun herkes için kapalı olan "mutfak"ını yoklamaya gidelim. Acaba orada neler oluyordu?

"Toplantılar genellikle şöyle başlardı. Politbüro'nun üyeleri ayrı bir odada toplanırlardı. Politbüro'nun aday üyeleri ikinci dereceli, MK'nin sekreterliğinin üyeleri ise üçüncü dereceli katılımcılar olarak salt toplantı salonunda beklerdi. Herkes Genel Sekreterin gelmesini beklerdi. Onun arkasında buldukları konuma göre Politbüro'nun diğer üyeleri toplantı salonuna girerlerdi.

... Burada, parti hakimiyetinin zirvesinde, Olimp'inde mevkii kullarlarına sıkı sıkıya bağlı kalınırdı.

Böylece Politbüro'nun toplantısı başlardı. Gorbaçov pratikte hiç kimseye gündemdeki olaylarla ilgili kayıtların olup olmadığını sormazdı. Toplantı başladığında çoğu zaman birkaç dakika kendi anılarını anlatırdı-son zamanlar bulunduğu yerler, gördüğü kimseler,

Moskova'da nelerle karşılaştığı-

Benim Moskova'da MK'nin Birinci Genel Sekreteri seçilmemin ilk yılında böyle şeyler olmamıştı. Ama ertesini yıl farklı: "Moskova'da filan olay çözümlenmedi, filan şeyi ben beğenmedim vs." Özetle, duygularımı sınırdı.

Bunun arkasından da hangi sorunlar varsa, onların tartışmasına geçilirdi. Örneğin, kadrolar, bakanların onaylanması sorunları. Bazı durumlarda Gorbaçov önceden adaylarla konuşur, bazen de adayı doğrudan Politbüro'ya çağırırlardı.

... İstenilen sorunların tartışmasına, Politbüro'nun gündeminde olan sorunlarla ilgili belgelere bakılmasıyla başlanırdı. Bence bu belgeleri büro üyelerine daha erken vermek gerekirdi. Doğrudur, bazen bir-iki hafta önce bize bu belgeleri iletirlerdi ama belgeler çoğunlukla toplantıdan bir iki gün önce bize sunulurdu. Bu nedenle ülkenin yaşamında temel önemi olan sorunları araştırmak için az zamanımız olurdu. Bir iki günde böyle büyük sorunların içeriğini algılamak çok zordu. Uzmanlarla konuşmak, belgeleri hazırlayan çalışanlarla ayrıntıları belirginleştirmek gerekirdi. Ama dediğim gibi bize çok az zaman verilirdi. Belki de bilinçli olarak böyle yapılıyordu, belki de teşkilatın düzensizliğinden ileri geliyordu.

... Genelde açık konuşmasını Gorbaçov yapardı. Uzun konuşurdu. Fikirlerini onaylayan mektuplardan, belgelerden alıntılar verirdi. Tüm bu giriş faslı teşkilatın hazırladığı belge taslaklarının tartışmasının yazgısı önceden çözümlenmiş olurdu. Gorbaçov'un bu konuşmasından sonra doğal olarak herkes bu belgenin kabul edilmesi için oy verirdi. Sonuçta, tüm işleri teşkilat çözümlüyor olurdu. Politbüro'nun üyeleri ise sorunların tartışmasına yalnızca biçimsel olarak katılırdı.

... Önceleri toplantıların gereksizliği o kadar da duyumsanmıyordu. Ama zaman geçtikçe çalışmalarımızın bir etkisinin olmadığı iyice anlaşılıyordu. Gorbaçov daha çok kendinden, kendi konuşmalarından mutlu olurdu. Güzel konuşmayı çok severdi ve bunu ustalikle becerirdi. "Hakimiyet" in kendine bağlı olduğu, onun gerçeklik duygusunu yitirdiği duyumsanırdı. Yeniden yapılanmanın daha hızlı ve geniş biçimde gelişmesi, daha geniş alanları ve insanları kapsamaya çalışılıyordu.

Hayatta ise her şey çok farklıydı. Hiç kimsenin ona karşı sert konuştuğunu anımsamıyorum. Ama ben onunla bazen tartıştım..."

Evet, Boris Nikolayeviç Yeltsin Politbüro'yu işte bu şekilde değerlendirdi. Bu kayıtlar, tüm bilinen olaylardan sonra, Yeltsin'in yönetim dışında kaldığı bir zamanda yazılmıştı. Onun görevden uzaklaştırılmasından duyduğu incinme hemen duyumsanır. Kendini ne Gorbaçov'dan ne de Politbüro'nun öteki üyelerinden aşağı buluyordu. Ama onu özel odaya almayıp alçaltarak genel salonda beklemeye zorluyorlardı... Yeltsin'in personel olarak Politbüro'nun her bir üyesine verdiği değer de ilginçtir. O, biraz da Gogol'un, Çiçikov'un diliyle toprak ağalarını değerlendirmeye benziyor. "Ölü Canları" n kahramanlarını, Sobakeviç'i, Nozdrev'i, Plyuşkin'i anımsıyor musunuz?

O zamanlar SSCB Parlamentosu Yönetim Kurulu'nun Başkanı Andrey Andreyeviç Gromiko, Yeltsin'in düşüncesine göre, "sanki salt bedenen oradaydı." "Bir şeyler yapıyor" birileriyle görüşüp konuşuyordu. Ama içerik açısından hem o hem de ona verilen işlerin hiç kimseye gerekli olmadığı hissediliyordu... Gromiko, sanki geçmişten zamanımıza fırlatılmıştı. Çünkü çevredeki olaylardan kesinlikle bir şey anlamıyordu."

Bakanlar Kurulu'nun Başkanı N. Rıjkov da, Parti Nezaret Komitesi'nin Başkanı Solomentsev de DTK'nın Başkanı Çebrikov da, Yeltsin'in notlarında yeterince eleştirilmektedir.

Lukyanov ise şöyle anımsamakta:

"O olağanüstü durumları yönetemiyor. Parti bürokratlarına özgü tüm özellikler -işsel ve düşüncesele özgürlüğün olmaması vs.- onun karakterinde kendini gösteriyordu.

D.T. Yazov. Savunma Bakanı. Gerçek savaşçı ve sert adamdır. İşe gönülden sarılanlardır. Ona dairenin, karargahın yöneticiliği verilebilir ama Savunma Bakanı olmak için yeteri kadar donanımı yoktur.

V.V. Şerbitski. Ukrayna KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri. Gorbaçov ona dokunmaz, ondan çekinir. Bir zamanlar Aliyev'den çekindiği gibi.

V.A. Medvedev. MK'nin Genel Sekreteri. Politbüro'nun üyesi.

Onun en büyük üstünlüğü-bağlılığı ve hiçbir yeni düşünceye sahip olmamasıdır.”

Yeltsin kendi eski meslektaşlarının hepsini böyle karakterize ediyordu.

Evet, aslında herkes Gorbaçov’a boyun eğmiyordu. Rijkov, Aliyev, Slyunkov, Maslyukov kendi görüşlerini cesaretle savunuyorlardı.

Yuri Petroviç Batalin, Haydar Aliyev’in Politbüro toplantılarında nasıl serbest davrandığını şöyle belirtiyor:

“Bakanlar Kurulu, herhangi sorunu Politbüro’nun gündemine aldığı anda orada yapay olarak çözümsüzlük oluşturulurdu” diye Batalin anımsıyor. “Haydar Aliyev böyle toplantılarda dram sanatını, büro organlarının davranışının nedenlerini çok iyi bildiği için kendi bakış açısını, Bakanlar Kurulu’nun durumunu her zaman büyük bir inatla, hatta bazen sertlikle savunurdu.

Aklımdadır, bir keresinde birisi bu kusurunu Haydar Aliyev’e söyledi. Galiba bunu söyleyen Gorbaçov’dur: “Haydar Aliyev, siz her zaman Bakanlar Kurulu’nun konumunu savunursunuz. Siz aynı zamanda partinin MK’nin Politbürosu’nun üyesiniz.”

Haydar Aliyev hiçbir zaman sözünü sakıncıydı. Şimdi de gecikmeden gerektiği biçimde ve yerinde bir yanıt verdi:

“Ben hükümet toplantılarında önemli uzmanlarla birlikte tartışılıp kabul olunan önerileri savunuyorum. Bizim tutumumuz doğrudur. Bu öneriler kabul edilirse, bu aynı zamanda partinin çıkarlarına hizmet edecektir.”

Özetle, parti bürokratlarının karşısında Haydar Aliyev, hükümetin tutumunu kararlılıkla, inançla savunuyordu. Birçok zaman onunla Gorbaçov arasında zıtlıklar olurdu. Büyük bir olasılıkla Gorbaçov’un onu istifa ettirmesinin bir nedeni de salt buydu.”

“Gorbaçov, onu olasılıkla kendine rakip görüyordu.”

“Rakip? Bence değil” diye yanıt verdi Batalin. “Gorbaçov Aliyev’in şahsında güçlü bir karşıtını görüyordu. Aliyev’in ona boyun eğmemesi, kendi görüşünü kararlılıkla savunması hoşuna gitmiyordu.”

Böyle karakteristik örneklerden biri de Çernobil faciası sırasında kendini göstermişti.

Haydar Aliyev şöyle anımsıyor:

“O gün cumartesi olmasına karşın çalışma odamdaydım. Cumartesi günleri ben her zaman işte olurdum. Atom elektrik santralında patlama olduğunu duydum ama ayrıntılardan haberim yoktu. Bakanlar Kurulu’nun İdari İşler Müdürü Smirtyukov’dan bilgi istedim. SSCB’nin Başbakan yardımcısıydım. Politbüro’nun üyesiydim. Ama neler olduğunu tam bilmiyordum. O, Çernobil Atom Elektrik Santrali’nde önemli bir kaza olduğunu söyledi. Bu olay günün sonunda olmuştu.

Pazar günü çalışmadım. Doğal olarak ek hiçbir bilgi edinemedim. Pazartesi sabah ise Gorbaçov Politbüro üyelerini toplantıya çağırdı. Toplantı onun kendi odasında yapıldı. Saat 10-11 arası telefon edip beni çağırdılar ve de çok az bilgi verdiler.

İsveç, Polonya, Almanya ve diğer birçok Avrupa ülkesi büyük radyoaktif ışınlar konusunda bilgiler yayınlamışlardı. Artık Çernobil faciası konusunda bilgiler tüm dünyaya yayılmıştı. İşte böyle bir zamanda Gorbaçov toplantı yapmıştı.

Biz büyük bir facianın olduğunu ve önem almak gerektiğini duymuştuk. Böyle durumlar için düşünülen önlemler yeterli değildi. Şimdi kendimi bir kahraman gibi göstermek istemiyorum, beni doğru anlayan. Bir konuşma yapıp olayla ilgili olarak gecikmeden resmi bir açıklama yapılması gerektiğini söyledim. Hem de bu bilgi gerçeği yansıtmalıydı. Çünkü olayların içeriği artık tüm Avrupa’da biliniyordu. Yegor Ligaçov sözümü kaba bir biçimde kesti. “Siz ne istiyorsunuz? Hangi bilgiyi vereceksiniz?” diye söylendi.

“Ben, olay konusunda doğru bilgi verilmesini istiyorum. Böyle büyük bir olayı gizleyemeyiz.”

Benden sonra Aleksandr Nikolayeviç Yakovlev de söz alıp benim tutumumu savundu. Doğru bilgi verilmesinin gerekli olduğunu söyledi. Daha sonra biz onunla görüştüğümüzde Yakovlev, Ligaçov’un davranışının hoşuna gitmediğini belirtti. “Yalnızca siz ve ben doğru bilgi vermeyi istedik.”

“Ama Ligaçov o zamanlar çok etkiliydi ve olaylar hiç de istediği gibi gelişmedi.”

Ukrayna'nın Milli Meclisinin milletvekili, ünlü şair Boris Oleynik şöyle diyordu:

"Bu çok gerekli bir ayrıntıydı. Gorbaçov'un kendisi Ukrayna'ya, Kiev'e gelmekten korkuyordu. Hatta Şerbitski "1 Mayıs" mitingini erteleyip tehlikeli bölgeden hiç olmazsa yaşlıları, çocukları çıkarmak gerektiğini söylediğinde, Gorbaçov çok kızmıştı. "Yoktan yere halk arasında panik yaratıyorsun" demişti. Haydar Aliyev Gorbaçov'u Ukrayna'da büyük bir facianın olduğunu itiraf etmeye zorlamıştı. Ama bu itiraf Gorbaçov'un politik gücüne büyük darbe vurmuştu... Biz ise Haydar Aliyev'in tutumunu unutmadık, ona çok değer vermekteyiz."

Yine Valeriy Boldin'in anılarına dönelim.

"Politbüro'nun toplantılarından birinde Gorbaçov, Haydar Aliyev'i sert bir biçimde eleştirdi. Bundan sonra Haydar Aliyev enfarkütüs geçirerek hastahaneye yattı ve bir iki yıl kendine gelemedi. Haydar Aliyev eleştirilebilirdi ama bunu sert ve acımasız biçimde yapmasına, Politbüro'nun toplantısında saygınlığının azaltılmasına ne gerek vardı? Büro'da dostluk, yoldaşlık, karşılıklı saygı üzerine oluşturulan ilişkiler olsaydı, daha iyi olurdu. Aliyev'i Sovyet KP MK'nin genel kurulunda istifa ettirdiler. Gorbaçov'un kendi de onun hakkında güzel sözler söyledi ama stenogram basılırken söylediği güzel sözlerin oradan çıkarılması emrini verdi."

Kendini büyük bir kişilik, akıllı bir lider olarak göstermek isteyen insanın bu tutumu nasıl açıklanabilir?

Gorbaçov çağdaşları ve gelecek kuşaklar arasında kendisi hakkında oluşturulan fikirlere ilgi gösterilmesine büyük bir çabayla katılarak onu istediği şekilde biçimlendirmek için çok çalışıyordu. Çok karakteristik olan küçük bir epizodu örnek verelim:

"23 Ağustos 1985. Sovyet KPMK'nde Genel Sekreter Mihayil Gorbaçov'un Başkanlığı'nda büyük bir toplantı yapılmakta. SSCB'nin 1986 yılı ve on ikinci beş yıllık için ekonomik ve sosyal gelişim planı tartışılmakta. Devlet Köy Hizmetleri Teknik Komitesi'nin Başkanı V. Yejevski konuşmakta. Köy hizmetlerinde kullanılan makina-ekipmanların ağırlıklarını azaltmak gerektiğini söylemektedir.

"Makinaların, traktörlerin ağırlığı bir ton azalır" Genel Sekretere bakarak "Motorlar daha az güçle çalışacak ve biz bir yılda 900 kilogram dizel tasarruf etmiş olacağız. Buna ek olarak makinaların ağırlığının azalması sonucu ekin alanlarındaki toprak az ezilecek ve bu da ürünün artmasına yardımcı olacaktır. Böylece etkili önlemlerin uygulanması burada iki kat olumlu sonuç verecektir."

Gorbaçov söz alır:

"Bir dur bakalım; sen Kolpakov'un makina üreticilerine ve malden yararlanan diğer üreticilere ne söylediğini duymadın mı?"

Kara Metalurji Bakanı Serafim Vasilyeviç Kolpakov kendi alanında çok becerikli uzmanlardandı. Ama onun ne dediği ve genel olarak makinaların ağırlığının azaltılması şimdi bizim için önemli değil. Asıl olan iş bitirici politika yapmaktı. Ülkenin ve partinin Başkanı kendinden de yaşça büyük olan bakanın sözünü çok edepsizce kesti, kısacası kabalık etti.

Ama bu ayrıntının tarih sayfalarına geçmediğini biliyoruz. Onun için de toplantının stenogramında Gorbaçov'un üstelemesiyle değişiklik yapılır. "Dur" yerine "Durun", "Duydu" yerine "Duydunuz mu" vs.

Küçük de olsa, karakteristik bir ayrıntı.

Gorbaçov'u yakından tanıyan insanların, onun hakkında yazdığı anıları dikkate alındığında, iki ayrı insandan söz edilmektedir. Boldin, onu yumuşak, sabırsız, dayanaksız bir insan olarak tanıtır. Ama onun ikinci yardımcısı, Ermeni asıllı Georgiy Hosrovoviç Şahnazarov ise onun için çok sakın bir insan portresi çizer.

"İnsanlarla ilişkide Gorbaçov çok adaletli ve naziktir. Onun herhangi bir kimseye bağırdığını duymadım. Olur da herhangi bir yerde hırslanıp kendini kaybederse, hemen kendini toparlayıp gülümser, elini sallayarak hoş olmayan olayın unutulmasını rica ederdi. Onun umduklarını yerine getirmeyen çalışanlardan ise kibarca, kin gütmekten ayrılırdı. Kesinlikle kindar değildi. Kendi politik rakiplerinin hiçbirini ne hapishaneye göndermiş ne ülkeden kovmuş ne de işsiz bırakmıştı."

Şunu da belirtelim ki, kendi hatasını ilk kabullenen kişi, SSCB yö-

netiminde en etkili, SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı, SSCB'nin Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko olmuştur. Çernonko'nun defninden sonra yalnızca o, Politbüro'da Gorbaçov'un Genel Sekreter görevine seçilmesini gündeme getirmiş ve onun adaylığını ısrarla savunmuştur. Gorbaçov'a yardım etmenin karşılığında Gromiko'ya SSCB Parlamentosu'nun Yönetim Kurulu'nun Başkanlığı görevi sözü verilmiştir.

Genel Sekreter Şahnazarov'un söylediği "Bu büyük kişi"nin öteki meslekdaşları da çok geçmeden ayıldılar. Yeniden yapılanma beklenen sonucu vermedi. Böyle de olmalıydı. Çünkü filozof yazar Aleksandr Zinoviyev'in dediği gibi yeniden yapılandırma, yeniden yetme idi. Somut çalışma programı yoktu. Yalnızca ilgisiz, önceden düşünülmemiş önlemler uygulanıyordu. O sıralarda ülke boş sözlerin, vaatlerin içinde boğuluyordu. Öngörülen amaçlar her gün değiştiriliyordu; bilimsel teknik süreçlerin hızlandırılması, alkol karşıtı kampanya, vurguncularla savaşma, kooperatiflerin oluşturulması, özgürlük, özgür seçim, bürokrasinin kaldırılması, Sovyetlerin yeniden hakimiyete getirilmesi, sonsuz barış girişimleri...

Çıkış yolu ise hiçbir biçimde bulunamıyordu. Halk içinde huzursuzluk artıyordu. Tüm mağazaların önünde sıralar oluşuyordu; hiçbir şey satın almak mümkün olmuyordu. Gıda malmeleri karnayle, belirlenmiş miktarda veriliyordu. Petrol madenlerinde, madenlerde karnayle verilen bozulmuş tavukları iki kişi paylaşıyordu. Beklenmedik kadro değişikliklerinin sonucunda bazı Birlik Cumhuriyetleri'nde, bu arada Kazakistan'da ulusal tartışmalar alevlenmeye başladı. Kazakistan'ın şimdiki Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bu kitabın yazarına yazdığı mektuptan alıntı yapmak istiyoruz:

"Haydar Aliyev Politbüro'da, 1986 yılı Alma Ata olaylarından önce Gorbaçov'u düşünülmemiş adımlar atmaktan vazgeçirmeye çalışan tek insandı. İstifa eden Kunayev'in yerine Kazakistan'a dışarıdan gelme insanın geçirilmemesini, kesinlikle yerel birinin atanmasını gerekli olduğunu ısrar ediyordu. Ama onu dinleyen olmadı. Ve Cumhurbaşkanlığı'na merkezden gönderilen insanın atanması istenmeyen olaylara neden oldu. Halk sokaklara dökülüp yürümeye başladı.

Sonunda güvenlik güçleriyle kanlı çatışmalar oldu.

Sonraları da Haydar Aliyev, Kremlin yönetimini ulusal politikada düşünülmeleri adından vazgeçirmeye çalıştı. Kafkasya'yı örnek verdi. İlk kez Karabağ konusunda heyecan sinyali veren de sadece o olmuştur. Düşünceme göre bu adım, yönetimin sabrını taşıran damla oldu ve bundan sonra onu istifaya zorladılar."

Evet, her şey böyle olmuştur. Kolbi'nin Kazakistan'a Birinci Genel Sekreter olarak gönderilmesi olayına Politbüro'da hiç kimse itiraz etmemişti. Toplantıdan sonra ise Haydar Aliyev Gorbaçov'un yanına gitti.

Haydar Aliyev'in kendisi bu olayı şöyle anımsıyor:

"Biliyorsunuz, Mihayil Sergeyeviç, durum uygun olmadığı için toplantıda size bir şey demedim. Ama şimdi insanların psikolojisini az çok bildiğimi söylemek istiyorum. Bana göre bu yanlış bir atamadır. Doğrudur, Kolbin çok iyi bir insandır. O, Ulyanovsk Parti Komitesi'ne Başkanlık ettiği zaman kendini gösterdi ama bazen sahtekarlıklara da göz yumuyordu. Bunu herkes biliyor. Demek istediğim, Kolbin'i Rusya'nın en büyük parti teşkilatına yönetici olarak göndermeniz de çok iyi çalışır. Ama Kazakistan için o yararlı değildir. Yanlış adım attığınızı dikkate alınız."

Gorbaçov üzüntüyle ve sinirlenerek bana bakıp "Peki, bakarsız" dedi.

"Böylece ben kendi görevimi yerine getirdim."

Moskova'da geçirdiği yılları anımsayan Haydar Aliyev: "Her zaman ileri görüşlü politikacı olduğum için, düşünülmemiş, bilimsel açıdan ya da pratik sınavdan geçirilmemiş kuramsal reformların yapılmasına karşı oldum.

Politbüro'nun toplantılarında içerik olarak maceracı olan birçok planın aleyhinde çok sert konuşmalar yapardım. Birçok durumda Gorbaçov'u düşünülmekten alınmış kararları uygulamaktan vazgeçtiğimi de kaydetmeliyim. Ama benim esas "karşıtım" olan Yegor Ligaçov'un düşündüğü alkol karşıtı kampanyasını önlemek mümkün olmadı. Üzümlülikle uğraşan Cumhuriyetlere, bu arada Azerbaycan'a da sonsuz zarar verildi, tüm üzüm bağları yok edildi, fabrikalar kapatıldı."

Aliyev rahat davranıyordu. Gorbaçov'un değişken düşünceleriyle uyuşmuyordu. Kendi düşüncelerini, haklı bildiği görüşünü inatla savunuyordu ve bu nedenle de Gorbaçov ve onun çevresi Haydar Aliyev'den yakalarını kurtarmayı karar verdiler..

Açık, Gizli Saldırılar

Uluslararası Gençler Günü çerçevesinde Haydar Aliyev tarafından verilen önerilerden biri de Meslek Okulları öğrencilerinin el işlerinin sergilenmesiydi. Bu serginin, Moskova'daki büyük sergi kompleksi XTÜN'de (*) yapılması planlanıyordu. Hazırlık öncesi Liğaçov'dan serginin MK'nin desteğiyle yapılması emri geldi.

Aleksander Timofeyeviç Gavrilov anımsıyor:

"Sergi açıldı. Yuri Petroviç Batalin konuşma yaptı. O sırada onun yanında duran Haydar Aliyev bir şeyler ekledi. Bunu gören Liğaçov ona bakarak "Batalin konuşuyorsa bize başka konuşmacı gerekmez" dedi.

"Politbüro'nun bir üyesi diğer üyesine karşı kabalık ediyordu; üstelik herkesin gözü önünde. Liğaçov'un bu laf atmasını duyduğumda utandım. Aliyev de, onun gibi KP MK Politbüro'sunun üyesi, Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı idi. Varsayalım ki, Aliyev bu görevlerin sahibi değil. Ama o, Batalin'in konuşmasına bir iki sözcük eklese ne fark ederdi ki?"

"Onlar Politbüro'da Aliyev için artık "karar" vermişler miydi?" diye Gavrilov'a sorduk.

"Evet, öyleydi. Gorbaçov ile Liğaçov ve Yakovlev kendi aralarında Aliyev için artık "karar" vermişlerdi."

Aleksandr Timofeyeviç kendi biyografisinde oldukça ilginç bir epizodu anımsıyor.

Haydar Aliyev'in Gavrilov'un yanına istediği zaman girip çıkması hoşuna gitmiyordu. Gavrilov'un çalışmalarına bakmaksızın aralarında bazen tatsızlıklar oluşuyordu. Hatta Aleksandr Timofeyeviç arkadaşlarından, kendisi için başka bir yer arayıp bulmalarını rica etmişti.

* XTÜN: Halk Teserrüfatının Ümumittifağ Nailiyetleri-Sovyetler Birliği Üretim Başarıları.

Bu konuşma Yakovlev'in kulağına geldi ve o, bir keresinde Gavrilov'a sordu:

"Orada işler nasıl gidiyor? Onunla iyi geçiniyor musun?"

"Kendisiyle ilişkim çok iyi ama çevresindekilerle bazı sorunlarım var."

Gavrilov devam ediyor:

"Söylediklerimin Yakovlev'in hiç hoşuna gitmediğini anladım. O, benim Haydar Aliyev hakkında olumsuz şeyler söylememi beklemişti. Benimle Haydar Aliyev arasında ise yalnızca işle ilgili ilişkiler vardı. Onun hakkında kötü bir şey söyleyemezdim. Buna neden olacak bir şey de yoktu."

"Düşünme" diyerek Yakovlev sözünü bitirdi. "İdeolojik alanda sana her zaman yer bulunur."

Bundan sonra olaylar böyle gelişmeye başladı. Gavrilov'a parti MK'nin Tebligat Şubesi'nde Sektör Müdürü görevini önerdiler. Ama... Yakovlev ona şöyle dedi: "Haydar Aliyev'e telefon etmek istemiyorum. Doğru olmaz. Kendin dilekçe yazıp onun yanından ayrıl. Sonra dediğimiz göreve atanmanı yaparız."

"Hayır, ben bunu yapamam" diye yanıtladı Gavrilov...

Biz Gavrilov ile onun şimdiki odasında "Rossiyskaya Gazeta"nın binasının beşinci katında konuşuyoruz. Masasının üstü yeni yayımlanmış kitaplarla dolu. İki kahve fincanını koymak için bile zor yer bulunuyor.

Gavrilov "Kişisel olarak ben böyle düşünüyorum" diye düşüncelerine devam ediyor "Aliyev, Brejnev'in zamanında gelmiş olsa da, ona takdimi, garantiyi Andropov vermişti. O da Şevardnadze gibi Brejnev'in sevdiği insandı. Ama Aliyev aslında Andropov'un kadrosundaydı. Bir zamanlar Dzerjinskiy'e yapıldığı gibi, Haydar Aliyev'e de orayı düzene soksun diye ulaşım işini verdiler. O, ulaşım önem veriyordu ve Ulaştırma Bakanı Konarev'le çok uyumlu çalışıyordu. Aralarında güzel arkadaşlık ilişkileri vardı. Gorbaçov'a, Yakovlev'e, Liğaçov'a böyle insanlar gerekli değildi. Bu korkunç bir şeydi..."

Winston Churchill SSCB'deki politik çatışmaları, buldog köpeklerinin halı altındaki boğuşmasına benzetmişti. Gorbaçov ile Yakovlev

de istedikleri metotlardan yararlanarak kendi birliklerini oluşturuyorlardı. Ligaçov'a ise büyük olasılıkla Haydar Aliyev'in etkisini azaltacak bazı belgeler göstermişlerdi. Ve o da, sırası geldiğinde güçlülere katılmaya öncelik vermişti.

"Haydar Aliyev'in Politbüro'da çok olumlu rol oynadığını düşünüyorum. O, yöneticiliğin etik normlarına ciddi biçimde uyardı. Hiçbir zaman Nikolay İvanoviç Rujkov'a oyun oynamaya çalışmamıştı. Onlar ele ele verip çalışıyorlardı."

Aliyev'e saldırı gizli biçimde hazırlanıyordu. Büyük politikada olduğu gibi, esas darbe başkalarının eliyle vurulmuştu. Görünüşte yüksek amaçlarla.

1987 yılında bu kitabın yazarlarından biri "Sosialistçeskaya İndustriyası" gazetesinde çalışıyordu. Bir keresinde genel yayın yönetmeni MK'den geldikten sonra redaksiyon çalışanlarını toplayıp Azerbaycan'da, Bakü'de ortaya çıkan olumsuz olaylar konusunda bilgi toplamamızı için emir verdi. Aliyev o sıralar Politbüro'nun üyesiydi. Darbe ise artık hazırlanıyordu.

Parti yayınında Azerbaycan hakkında eleştirel materyaller serisi yayımlandı. "Sosialistçeskaya İndustriyası" gazetesinde de bu konuda eleştirilere yer verilmişti. Bu dolaylı yoldan da olsa Aliyev'e vurulan darbe idi. Görünüşte konuşma yalnızca Bakü'nün sorunlarıyla ilgiliydi; Aliyev'in girişimiyle SSCB Bakanlar Kurulu'nun onayladığı "1985-1990 yıllarında Bakü kentinin daha da geliştirilmesi hakkında"ki karar anımsatılıyordu.

1987 yılının 10 Mayıs'ı pazar gününe denk gelmişti. Genel Sekreterlik çalışanları Haydar Aliyev'i yaşgünü dolayısıyla pazartesi kutladılar. Ama bu kutlamalarda biraz şaşkınlık vardı. Çünkü sabah postasında ne Gorbaçov'un kutlama telgrafı ne de Politbüro'nun diğer üyelerinin gönderdiği kutlamalardan eser vardı. "Stary Ploşad"tan (Stara Meydanı'ndan) hiç kimse onu kutlamamıştı" diye anımsıyor Aleksandr Gavrilov:

"Onu görevden uzaklaştırmayı istediklerini anladım. Ama bugün onunun yaş günüydü. Yıllar boyunca birlikte çalışmışsınız. O, Politbüro'nun üyesidir, başkanın yardımcısıdır. Ama ne Gorbaçov ne de

onun çevresindeki kişiler Aliyev'i kutladılar. O gün, onu ilk kutlayan mert bir insan olan Ulaştırma Bakanı Konarev oldu. Doğrudur, sonra evrakları ona sunarken, Aliyev, Gorbaçov'un onun otomobilene telefon edip yaşgünü kutladığını söylemişti. Ama belki de hiç böyle bir telefon olmamıştı. Bunu artık hiçbir zaman bilemeyeceğiz."

O pazartesi günü Aliyev kendini çok kötü hissetti. Onu kontrol eden doktor hemen hastahaneye yatırılması gerektiğini söyledi. Aliyev karşı koydu.

"Sizi kesinlikle hastahaneye yatırmalıyım. Siz kendi işlerinizden sorumlusunuz, ben de kendi işimden. Sizi acil olarak hastahaneye götürmeliyim."

Haydar Aliyev'in kendisi ambulansa kadar gitmek istedi ama koridorda fenalaştı. Ambulansa kadar sedye ile götürdüler. Ulaştırma Bakanı Konarev de sık sık onun yanına geliyordu. Peki, Politbüro'dan "silah arkadaşları"? Gerçekten sıradan insani duygular da onlara yabancı mıydı? Evet, demek ki, öyleydi... Yalnız Nikolay İvanoviç Rujkov, Aliyev'in yanına, hastahaneye gelmişti. Rujkov'un kendisi de bunu böyle anımsıyor:

Yıllar sonra Haydar Aliyev "Nikolay İvanoviç "acı hap"ın etkisini yumuşatmak için geldi diye düşünmüştüm" diye itiraf etti. Şimdiye dek aklımdadır, yabancı ülkelerden birinin başbakanını geçirdikten sonra hastahaneye telefon edip, hastalığıyla ilgili bilgi aldım ve onun yanına gittim. Aliyev beni güler yüzle karşıladı. Daha sonra tahmininde yanıldığını itiraf etti."

Gorbaçov'un bir hedefi vardı: çevresini iyice temizlemek. Ve bu işte Ligaçov ona aktif olarak yardım ediyordu. Onlar çevredekileri adım adım temizliyorlardı. Tüm bunlar hiç de iyi değildi, hiç."

Nikolay İvanoviç şöyle bir olay anımsıyor:

"Aliyev'in ya oğlu ya da kızı için, şimdi tam aklımda değil, ev lazımdı. Ailesini o kadar da iyi tanı mıyordum. Karısını bir ya da iki kez görmüştüm ama eşim Lyudmila onun eşini daha iyi biliyordu. Kıscacı onlara ev lazımdı. Ve biz onlara "Oktyabrskaya" otelinin yanındaki binada daire ayırmaya karar verdik. Şimdi bu otelin yerinde "President Oteli" bulunmakta... Bina MK'ne aitti ama Bakanlar Ku-

rule ile MK'nin İdari İşler'i birlikte işletiyordu. Bazen birbirlerine daire de veriyorlardı. Özetle ev işi konuşulup çözümlendi. Ve birden Aliyev yanıma gelip "Bize daire vermekten vazgeçtiler" dedi. Ben MK'nin İdari İşler'inin Başkanı Kruçin'e telefon ettim, ne yapmak istediğini sordum. O önce bir takım bahaneler uydurup yanıt vermeden kaçmaya çalıştı. Ama ben vazgeçmedim."

"Bak, dinle! Bu iş doğru değil, terbiyesizliktir. Aliyev daha dün dek Politbüro'nun üyesiydi, şimdi de Bakanlar Kurulu'nun Başkan Yardımcısı. Ailesi artık taşınmaya hazırlanıyordu. Biz seninle Moskova'ya birlikte geldik, aynı yerde MK'da çalıştık."

"Anlıyorum, Nikolay İvanoviç" dedi.

"O zaman bu ne iş?"

"Sonra Smirtyukov'a telefon ettim. Sorunu çözdük."

"Anlaşılan Smirtyukov ve Kruçin bu işlerin organizatörü değildi; emir yukarıdan geliyordu."

"Kuşkusuz... Başka bir olayı daha anlatayım. Aliyev'i tüm görevlerden aldıktan sonra oturup üç saat açık açık konuştuk. Kasamda seninle ilgili belgeler duruyor. Onlara baktım."

"Nikolay İvanoviç, onları kimin yazdığını biliyorum. Sizde de, Gorbaçov'da da, Yakovlev'de de aynı karalamalar var... Bu ahlaksız insanların intikamıdır."

Çay sofrasında Nikolay İvanoviç Rijkov, Haydar Aliyev'den dedikodusu yapılan yüzük konusunu sordu. Brejnev'in Bakü'ye son ziyareti sırasında onun yönetim kurulunda oturup uzun süre parmağındaki pirlanta yüzüğe baktığını herkes anımsar.

"Haydar Aliyev, diyorlar ki, Bakü'ye geldiğinde Brejnev'e çok kıymetli bir yüzük armağan etmişsiniz. O, yönetim kurulunda oturup bu yüzüğü parmağında çevirmekle uğraşıyordu. Tüm ışıklar Genel Sekreterin üstüne yönelmişti. Ve hepimiz televizyonda yüzüğün parlaltısını görüyorduk."

"Nikolay İvanoviç, tüm bunlar dedikodudur" diye yanıt verdi Haydar Aliyev. "Bunu neden yapayım" diyerek çekmeceden bir dergi çıkarttı. Derginin ön kapağında Brejnev'in uçağının fotoğrafı vardı. Haydar Aliyev ve diğer görevliler Brejnev'i uçağın merdiveninde

karşıyorlar. Aliyev, "Ben ev sahibi olarak uçağa girip ona, hoş geldiniz, Leonid İliç, buyrun birlikte gidelim" dedim. Adet böyledi. Sizde, ben uçağa girer girmez hemen yüzüğü onun parmağına mı taktım? Bakın bu fotoğrafta, uçaktan inerken o yüzük parmağında gözüktüyor. Yüzükle gelmişti. Azerbaycan toprağına ayak basan konuğa hemen o an armağan vermek isteyecek kadar aptal olduğumu mu düşünüyorsunuz? "

"Genel olarak aramızda çok açık bir konuşma oldu" diye devam ediyor Rijkov. "Ona inandım ve birkaç gün sonra sözünü ettiğim belgeleri alıp Gorbaçov'un yanına gittim. Biz onunla her gün, bazen de günde iki üç kez görüşürdük. Genel Sekreter dosyayı görünce gülümseyerek "Bende de bu belgelerden var," dedi. "Mihayil Sergeyeviç, ben Aliyev ile konuştum" dedim. "Ne yapalım?" dedi."

"Bence bu kağıtları uzak bir yere fırlatıp varlığını da unutmak gerekir" dedim ve böyle de yaptım. Ama Gorbaçov Haydar Aliyev hakkında yazılmış belgeleri ne yaptı, bilmiyorum."

Genel Sekreter ise bu belgeleri unutmadı. Büyük bir dava hazırlanıyordu. Gorbaçov'un dediklerini onun Yardımcısı Çernyayev söyle anımsıyor:

"Reşidov'unkinden daha büyük bir dava bekleniyor."

Kuşkusuz tüm bu işler Haydar Aliyev'i toplu karşısında gözden düşürmek için yapıyordu. Ama Gorbaçov'un istediği olay yaratacak dava başlamadı. Çünkü Haydar Aliyev'in aleyhine toplanmış belgelerin hiçbirini doğrulanmadı, hepsi sahte çıktı. Komisyonun birçok incelemelerinden sonra Yakovlev'in kendisi de bu karara vardı. Parti Nezaret Komitesi'nin Başkanı Pugo da "Kanunsuzlukla ilgili soruşturma için hiçbir ciddi esas yoktur" diye bildirdi.

A.N. Yakovlev çok ciddi biçimde Bolşevikleri olan ve olmayan günahlarını itiraf etmeye çağırıyordu. Ama nedense kendi günahlarından hiç olmazsa Aliyev'e, onun ailesine baskı yapmaktan pişman olmadı. Sanki onun bundan hiç haberi yoktu.

Haydar Aliyev, bir uçak kazasında ölen ünlü gazeteci Artyom Borovik'e bu konuda şöyle demişti:

"Biliyor musunuz, Artyom, iyi ki, Zarife Hanım benim Politbüro

üyeliğinden kovulurken tüm bu aşağılımaların, çektiğim acıların ta-
nığı olmadı.”

Artyom’un söylediklerini rejisör Vakif Mustafayev filmde gös-
terdi. Artyom Borovik bu filmde bir ayrıntıyı daha anlatır: “O zaman
Haydar Aliyev, Eduard Şevardnadze’ye telefon edip hiç olmazsa İl-
ham ile uğraşmayın, onu rahatsız etmeyin” demiş. O sırada İlham
Aliyev’in öğretmen olduğu Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler
Enstitüsü, Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze’ye bağlıydı.

“Ama bunu dikkate almayarak” Artyom Borovik devam ediyor
“İlham’ı enstitüden kovdular. Hem de o zaman ailenin tüm maddi yü-
kü onun üstündeydi. Genelde, bu aile ömür boyu çok eziyet çekti.”

İlham Aliyev daha 6 yaşını doldurmasına karşın birinci sını-
fa başlamıştı. On altı yaşını doldurmadan da Moskova Devlet
Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nün öğrencisi oldu. Üniversiteyi bi-
tirdikten sonra ise onu Batı Avrupa ülkelerinden birinde Sovyet
Büyükelçiliği’nde çalışmasını önerdiler. Böyle atamalar çok önem-
li sayılırdı; Paris’te, Londra’da, Roma’da, Brüksel’de ve böyle
önemli kentlerde, SSCB’nin yüksek görevlilerinin çocuklarının bir
çoğu diplomatik faaliyet gösterirdi. Ama İlham, belki de babasının
önerisiyle, böyle çekici görevi istemedi. Haydar Aliyev hem oğluna
hem de kızına bilimle ciddi biçimde uğraşmalarını söylemişti. İl-
ham üniversitede doktora yapmaya başladı. “İngiltere’nin son yıl-
lardaki savaş karşıtı halk hareketleri” konusunda doktora tezini
başarıyla savundu. Tarih bilimleri öğretim üyesi olup ders vermeye
başladı. Genç bilim adamına meslekdaşları çok değer veriyordu.
Ama babası görevden uzaklaştırıldıktan sonra İlham’ı da işten kov-
dular.

“Zor olan neydi?” diye soruyordu İlham Aliyev’e yıllar geçtikten
sonra Bakü’deki “Günay” gazetesinin muhabiri.

“Çok zordu” dedi İlham saklamadan “Ben nezaret altında yaşı-
yordum; ne zaman Bakü’ye geri döneceğimi bilmiyordum; ticaretle
uğraşmaya başladım, işlerim de fena gitmiyordu. Ama Moskova’dan
ayrılmak zorunda kaldım. Azerbaycan’a gitmek mümkün değildi.
Orası tehlikeliydi. Bu nedenle Türkiye’ye gittim. Moskova’daki şir-

ketlerimi de oradan yönetiyordum.”

... Aliyev’in istifasından sonra gazeteciler Rijkov’dan laf almaya
çalışıyorlardı:

“Onunla birlikte çalıştınız. Söyleyin, o kötü bir insan mıdır?”

“O iyi bir insan desem, bunu yazacak mısınız? Bu sizin için ilginç
değil. Her zaman olduğu gibi şimdi de, onun hakkında ileri geri ko-
nuşmayacağım. Evet, biz birlikte çalıştık ve o iyi çalıştı.”

Rijkov “Vnukovo” havaalanındaki olayı da anımsamakta.

“Uçuştan önce oturmuş, çay içiyordum. Birden tanımadığım bir
Azerbaycanlı bana gelerek, “Nikolay İvanoviç, gelin bir kadeh şam-
panya içelim. Ben sizinle birlikte Haydar Aliyev’in sağlığına içmek
istiyorum. Siz ona taş atmayın tek insansınız.” dedi.

Ama bu olay çok sonraları olmuştu. O sıralar Gorbaçov “kartları
karıştırıyordu”, kendi çevresindekileri ikinci, hatta üçüncü kez değişt-
irmekle uğraşıyordu.

Sonunda sıra Sovyet KP MK’nin, sonra ise Başkanlık şurasının
üyeleri olan akademisyen Yevgeni Maksimoviç Primakov’a geldi. Aka-
demisyen Primakov, daha önce Haydar Aliyev’in oturduğu odada
oturuyordu. 1991 yılındaki olaylarla ilgili olarak Primakov şöyle yazı-
yor:

“Sovyet KP’nin 28. kurultayından sonra kendimi tamamen Baş-
kanlık şurasındaki işime adadım. Salt dış ekonomik ilişkilerle değil,
başka sorunlarla da uğraşıyordum. Gorbaçov’la ilişkimiz de çok iyiydi.
Çok kararlı biçimde ertelenemez olan sorunları ortaya koyardım. Ama
bu sorunların ortaya konulması belli bir gerginlik oluşturuyordu. İtiraf
edeyim ki, beni en çok sinirlendiren, kanunun hükümlerinin güç-
lendirilmesine yönelik önlemlerin yeterince kesin olmamasıydı.”

Ama bu durum Gorbaçov için yeterliydi. Primakov’un konu-
masına yanıt olarak o, “Başka bir kuruluşa geçiş döneminde top-
lumda vatandaş çatışmaları yaratmak istemiyorum; dediğiniz sert
önlemler böyle çatışmaları yaratabilir” demişti.

Primakov’a göre, Gorbaçov kendi düşüncelerinde yalnızca kıs-
men haklıydı. Sert telefon konuşmasını ise Gorbaçov kabaca sona er-
dirdi:

“Görüyorum ki, genel sisteme uyamıyorsunuz.”

Gorbaçov'dan çok önceleri benzer sözleri Stalin kendi iş arkadaşlarına söylemişti: “Siz keskin virajda arabadan düşmüşsünüz...” Orada, “düşmüşsünüz”, burada ise “uyamıyorsunuz” sözcüğü... Herhalde Mihail Sergeyeviç'in kendi de hiçbir biçimde Stalin'e benzetilmesini istemezdi. Ama karakterleri, düşünceleri ne kadar farklı da olsa, onların her ikisi de kendi karşıtlarından aynı sertlikle yakalarını kurtarıyorlardı. Stalin karşıtlarını hapisle, Gorbaçov ise kalp kriziyle cezalandırıyordu. Aliyev gibi, Rijkov gibi...

Nikolay İvanoviç Rijkov defalarca Gorbaçov ile baş başa görüşüp onun ekonomik tutumunun ülkeyi uçuruma götürdüğünü açıklamaya çalışmıştı.

“Politbüro'nun son toplantılarında olay bağırıp çağırmaya, hatta hakarete kadar gidiyordu” diye Rijkov anımsıyor: “Onunla taban tabana zıt gidiyorduk. Açıkça birbirimize hakaret ediyorduk. Bir keresinde, böyle sert toplantıların birinden sonra Gorbaçov'a telefon edip “Böyle olmaz, Politbüro'nun toplantılarına dışarıdan davet edilmiş olan insanlar, çeşitli alanlarda uzmanlar katılıyor; onlar bizim aramızdaki bu didişme haberlerini tüm Moskova'ya yayıyorlar. Biz de insanız, böyle toplantılardan sonra sinirden sabaha kadar insanın gözüne uyku girmiyor” dedim. Mihail Sergeyeviç ertesi gün, cumartesi günü, görüşmeyi önerdi.

Ben zaten cumartesi günleri de iş başında oluyordum; o ise o günler çalışmıyordu. ... Konuşmamız bittiğinde Raisa Maksimovna'nın öteki odada olduğunu anladım.

“Onunla tutumumuzun tamamen farklı olduğuna emin oldum... Yakovlev Medvedev de onunla birlikti... Bunlar, ömür boyu hiç yararlı bir iş görmemiş insanlardı. Onların adıyla yayımlanan kitapları bile okumamışlardı. Duvara tek bir çivi dahi çakmamışlardı.”

“Konuştuğlarımızın söylediklerine göre Haydar Aliyev hem MK'nde hem de Bakanlar Kurulu'nda sorumluluğunda olan büyük işlerin üstesinden büyük başarıyla geliyordu. Onun bu çalışmaları iki kez “Sosyalist Emeği Kahramanı” fahri adına ve “Orak ve Çekiç” maddalyasına layık görülmüştü. O, Çehov'un sözlerini sık sık yinelerdi:

“Esas olan iştir, geride kalan şeyler düzelir.”

Hastahane de kendini biraz iyi hisseder hissetmez işe dönmek istedi. Ona bağlı olan bakanları, yöneticileri toplantılara çağırırdı. Yardımcıları onun emirlerini yazıyorlardı. Bakanlar Kurulu'na geri döndüğünde ise meslekdaşlarının şefkatli bakışlarıyla karşılaştı.

“Bize batmakta olan insanlar gibi bakıyorlardı” diye Aleksander Gavrilov konuşmasını sürdürüyor.

Filipp Denisoviç Bobkov istihbaratta ve büyük politikadaki çalışmaları boyunca birçok olayın tanığı olur: Olimp zirvesinde sempati ve antipati nasıl oluşur, hangi tuzaklar, hangi birlikler kurulur, kim kime karşı arkadaşlık edip kimi batırır. Gorbaçov'un Aliyev ile ilişkisine verdiği değer kesindi.

“Bu tamamen olumsuzdu. Tamamen. Andropov'un Aliyev'e olan iyi ilişkisinin tam tersi. Andropov güçlü kişiliklerden, bağımsız düşünen insanlardan korkmuyordu, onları değerlendirir ve öne çıkarırdı. Gorbaçov ise böyle insanlardan korkuyordu ve onlardan kendini koruyordu. Aliyev'den, Romanov'tan, Yeltsin'den, Rijkov'dan, Batalin'den, Kiev'de Şerbitski'den, Alma Ata'da Kunayev'den.

Yeltsin'i Politbüro'dan uzaklaştırdıktan sonra Gorbaçov ona Devlet İnşaat Komitesi'nin Başkan Yardımcılığı'nı önerdi. Yeltsin böyle bir armağanı beklemiyordu. SSCB Bakan! Hemen kabul etti. Gorbaçov o zaman: “Ama seni bir daha politikaya sokmayacağım” dedi. O kendini tek yönetici olarak görüyordu: “Bırakmayacağım!” İnsanları satranç tahtasındaki taşlar gibi oynatıyordu. Ama kendisi artık ülkeyi yönetemiyordu.

Ülke hakkında düşünüyor muydu? Doğrudur, sırası geldiğinde sevilen şarkıdaki şu sözleri yineliyordu: “Bırak yaşasın benim vatanım...”

... Yuri Petroviç Batalin ise Moskova'da Haydar Aliyev ile son görüşmelerini şöyle anımsıyor:

“Bu, onun istifasından sonra, Miçurinsk caddesindeki hastahane de olmuştu. Biz daha önceleri olduğu gibi güler yüze selamlaşmıştık. O sıralar Haydar Aliyev'in dış görünüşü de çok değişmişti. Hasta ve yorgun görünüyordu. Oldukça zayıflamıştı. Biz bir kenara

çekilip oturduk. Ve o bana ilginç bir söz söyledi. Konusu tam aklımda değil. Ama aşağı yukarı şöyleydi: “Herhalde benim sonumu getiremediler, ben sağ kaldım; şimdi artık kesinlikle güçleneceğim.” Onun salt fiziksel sağlığından söz etmediği açıktı. Dedikodulara göre onu fiziksel olarak ortadan kaldırmak istemişler ama başaramamışlardı.

Şöyle bir soru ortaya çıkıyor: İstifa ettikten sonra bile Haydar Aliyev kime engel oluyordu? Moskova’daki “Talih Hükümdarları”na mı?

Aliyev, Gorbaçov’un, Yakolev’in iç yüzünü iyi bilir onlara karşı konuşurdu. Ama burada iş her şeyden önce denetimle kısıtlanırdı: izlemek, dinlemek ve buna benzer işlerle. Azerbaycan’da hakimiyete can atan güçlere?..

Aliyev birçoklarına, bu arada Moskova’daki Ermeni iş arkadaşlarına, örneğin, SSCB’nin Petrol ve Gaz Sanayisi İnşaat Bakanı Arakelyan’a, “Ben o zaman Azerbaycan’da olsaydım, ne Karabağ ne Sumgayıt olayları olurdu” diyordu.

“Doğrudur” diyerek Yuri Petroviç Batalin bunu onaylıyor. “Bundan eminim. Aliyev Karabağ’daki savaşı önleyebilirdi. Görüşmeler başladı. Ve görüşmeler ne kadar uzun sürerse sürsün, çatışmalardan, savaşlardan daha iyidir.”

Miçurinsk caddesindeki hastahaneye Haydar Aliyev ile aynı sıralarda yazar Albert Lihanov da yatmıştı. Albert Anatolyeviç anımsıyor:

“Politik ilişkilerin ustası olan insanlar, artık Haydar Aliyev ile ilişki kurmanın tehlikeli olduğunu biliyorlardı. Ben ise onu ziyaret etmeye karar verdim. O sırada onun yanına İlham da gelmişti ve her nedense çok keyifsizdi. Ben geldikten sonra İlham kibarca vedalaşıp gitti. Biz ise akşama dek içtenlikle konuştuk.”

Haydar Aliyev’in yatırıldığı hastahane odası Lihanov’u çok şaşırtmıştı. Burası çok küçük, yeterli donanımı olmayan bir odaydı.

“Hatta benim kaldığım oda bile bundan daha iyiydi. Ama bundan biraz önce benim hatırını sorduğum parti yöneticilerinden birinin yattığı oda ise tam anlamıyla lüktü. Özel mutfağı, büfesi vardı.” O kış akşamı Haydar Aliyev benimle çok samimi, açık açık sohbet etti.

“O, Nahçıvan’ı, kendi hayatını, nasıl başladığını, nasıl yükseldiği-

ni anımsadı. Anılara dalmanın ona zevk verdiği duyumsanıyordu” diyor Lihanov. “Sonra günümüze kadar geldik. Haydar Aliyev “bana ağır darbe vurdular” dedi ve ardından da açıkça Gorbaçov’un adını verdi. Onu, Aliyev’i satan insanlar hakkında konuştu. Ne yazık ki, politikada böyle hainlikler sıradan bir durumdur... O, hiç kimseden korkmadan, açıkça konuşuyordu ama böyle yerlerde duvarların da kulakları vardı.”

Bu görüşmeden sonra biz her akşam bahçede gezerdik. Onun kendisine yapılan adaletsizlikten çok kötü etkilendiğini ama kesinlikle pes etmediğini görüyordum... Haydar Aliyev çok güçlü bir kişi ve büyük bir yöneticiydi.

Tüm yaşamı boyunca parti işlerine sadık kaldı. Ve bir hiç yüzünden onun gururunu kırıp incittiler. O, vicdanının sesine uyarak çalışırdı.

Bir keresinde İskenderiye çarlarından biri Euclid’ten “geometriyenin tanışmanın kolay yolu var mı?” diye sormuştu.

“Geometride “çar yolu” yoktur” diye yanıtlamıştı Euclid.

“Yöneticilikte de “çar yolu” yoktur” diyen Haydar Aliyev bu ifadedi yinelemekten hoşlanırdı: “Her zaman öğrenmek gerekir. İddiaları, olanaklarını ve bilgilerini üsteleyen insanlar ise, sonunda her zaman yenilgiye uğrarlar.”

7. BÖLÜM

“BEN DEMİR DEĞİLİM, TAŞ DEĞİLİM, İNSANIM”

19 Ekim 1987-Moskova

Kremlin’de SSCB Parlamentosu toplanıyordu. Başkanlık divanında parlamento organlarının yöneticileri, hükümet ve Politbüro üyeleri oturuyordu.

O günü Haydar Aliyev şöyle anımsıyor:

“Bazen odaya girenler ve odadan çıkanlar oluyordu. Gorbaçov benim karşımda oturmuştu. Birden ayağa kalkıp çıktı. Sonra Ligaçov ayağa kalktı ve arkasından gelmesi için başıyla Rjgov’a işaret etti. Onlar Başkanlık divanının odasına geçtiler. Biz o odada alışlageldiği üzere toplantı başlayınca dek aralarda oturup çay içerdik. Bir süre sonra beni de odaya çağırdılar.

Gorbaçov benimle konuşmaya başladı. “Düşünceme göre sen Politbüro’dan ve Bakanlar Kurulu’ndan ayrılmalısın” dedi. “Ayrılmamı gerektiren nedeni bilmiyorum, ayrılmam gerektiğini düşünmüyorum ama siz, Genel Sekreter olarak öyle düşünüyorsanız, ayrılmaya hazırım.” Gorbaçov “o zaman söyleyin, kesin bilelim. Kendi isteğinizle mi ayrılıyorsunuz, yoksa sağlık nedeniyle mi?” dedi.

Verilen arada eve gittim. Oğlumla kızım evdeydi. Durumu onlara anlattım. Beni biraz sakinleştirdiler. “Üzülme baba, burada normal olmayan ne var ki”

Akşam Gorbaçov’un yanına gidip “Sağlık nedeniyle görevimden istifa ettiğimi açıklayabilirsiniz” dedim. Ayağa kalkıp bana sarıldı, öptü ve “Çok sağ olun, Haydar Aliyev!” dedi.

Bu konuşma olduğunda onlar yirmi yıla yakın bir süredir birbirlerini tanıyorlardı. Parti MK’nin genel kurullarında, parlamentonun toplantılarında defalarca görüşmüşlerdi. 1972 yılında Haydar Aliyev ailesiyle birlikte Pyatigorsk’ta tatil yapıyordu. Bir gün Gorbaçov telefon

edip tatilinin nasıl geçtiğini sordu. Onunla görüşmek istediğini söyledi. Sonra onu Karaçay -Çerkez özerk vilayetine davet etti. O sıralar Stavropol Parti Komitesi’nin Başkanı olan Gorbaçov kendi arazisinde tatil yapan parti yöneticilerinin hiçbirine böyle ilgi göstermiyordu.

Kuşkusuz, ülkenin birinci insanları özellikle dikkat merkezinde olurlar: Brejnev, Andropov, Kosigin... Bir kez Gorbaçov, Andropov’a çoktandır hazırladığı lafı attı:

“Politbüro salt yaşlı personelden oluşturulmamalı. İyi ormanda fidanlar da olmalıdır.”

Bu zarif uyarı Andropov’un hoşuna gitmişti. Kısa bir süre sonra onun yardımıyla Gorbaçov Politbüro’ya üye kabul edildiğinde, iş arkadaşını kutlayan Andropov bu konuşmayı anımsayıp şöyle demişti: “Evet, “fidan” buyur, işe başla.”

Andropov’un bu seçimini Haydar Aliyev de memnunlukla karşılamıştı. “Gorbaçov ile ilgili düşüncem olumluymuş” diye Haydar Aliyev devam ediyor. “Doğrudur, Sovyet KP MK’nin Genel Sekreteri seçildikten sonra, oldukça değişmişti. Bu salt benim değil, Politbüro’nun diğer üyelerinin de düşüncesidir...”

Ama onun Genel Sekreter seçilmesine epey zaman vardı. Gorbaçov Stavropol’da çalışıyordu. Ve onlar Karaçay-Çerkez vilayetinde Haydar Aliyev ile dost olmuşlardı. Gorbaçov tanışmalarını şöyle anımsıyor:

“Haydar Aliyev hoşuma gitmişti. Çok akıllı insandı, hem yüksek düzeyde hem de sıradan anlaşılır biçimde dialog kurmayı beceriyordu. Bu özelliğiyle ruhsal açıdan bana daha yakındı. Bu nedenle iyi arkadaş, dost olduk.”

“Bu dostluğumuzun ve yakın ilişkilerimizin başlangıcıydı” diye Haydar Aliyev ekliyor.

... Parlamentonun toplantısından sonra MK’nin genel kurulu da çalışmaya başladı. 22 Ekim’de gazeteler şöyle bir bilgiyi yaydılar: “Genel kurul yoldaş Haydar Aliyev’in sağlığıyla ilgili olarak emekliye ayrılmasını dikkate alıp onun Politbüro üyeliğinden azad edilme ricasını kabul etmiştir.”

Kremlin Sarayı’nın sırlarını bilenler için bu o kadar da beklenme-

dik bir haber değildi. Bundan bir kaç yıl önce Kosigin'de olduğu gibi, şimdi de Aliyev'i doktorlar işinden ayrılmak için razı etmeye çalışıyordu: "Aziz Haydar Aliyev, artık emekliye ayrılmanın zamanıdır, yoksa organizmanız böyle büyük, ağır işe dayanamayacak, gücünüz tükenmek üzeredir."

Söylenilen sözün altındaki anlamı çok güzel anlayan hasta baskıya dayanamaz: "Sizin işiniz beni tedavi etmektir. Bundan sonra çalışacağım ya da istirahate çekileceğim, bu sizin değil benim işimdir."

Hastahaneden sonra o yine çalışmaya başlamıştı. Onun önerisiyle yapılan öğretmenler kurultayının materyalleriyle yakından ilgilenir, ekonominin yönetiminde köklü değişikliklerle ilgili MK'nin toplantısında çıkarttığı kararlara notlarını düşer. Haziran ayının sonunda köklü değişikliklerle ilgili KP MK'nun genel kurulunda tartıştı. Ama bu toplantıda onu, Kunayev'i Politbüro üyeliğinden, Zamyatin'i ise KP MK Genel Sekreterliği görevlerinden uzaklaştırdılar. Aleksander Nikolayevič Yakolev ise Politbüro'nun üyeliğine kabul edildi. O zaman Aliyev yalnızca acı acı gülümsemişti: "Yürüyüşe bak! Ocak ayında Politbüro üyeliğine aday, şimdi altı ay sonra artık Politbüro'nun tam üyesi. Fena değil."

Eylül ayı başlarında Haydar Aliyev yeniden işe başladı. Gündelik kaygılar, MK'nin toplantıları, Bakanlar Kurulu'ndaki toplantılar. 18 Eylül'de Sovyet KP MK'nin üyeleri -H. Aliyev, L.N. Zaykov, V.P. Nikonov, N.İ. Rijkov, N.N. Slyunkov "Kimya-87" sergisine geliyorlar. Belirli ayrıntılarda Aliyev, Gorbaçov'un ona olan ilişkisinin değiştiğini duyumsuyordu.

"Zaman geçtikçe bunu daha da açıkça duyumsamaya başladım. Ama önceleri aramızda çok iyi ilişkiler vardı." Haydar Aliyev rejisör Vagif Mustafayev'in çektiği "Bir Kıskançlığın Tarihçesi" adlı belgesel filmde böyle diyordu.

Bir Kıskançlığın Tarihçesi

Bu filmde Gorbaçov, Haydar Aliyev'in istifa nedenlerini açıklarken şöyle der:

"Bu onun sağlığı ile ilgiliydi. Hem de Cumhuriyet'te büyük baskı olduğuna söylemeliyim. O, kendi yüksek makamıyla cumhuriyete engel oluyordu. Evet, bu çok büyük bir baskıydı. Ben de sonunda bu karara vardım.

Burada bir gaddarlık olduğunu düşünmüyorum. Ya da birisinin onunla hesaplaştığı sanılmasın. Hayır. Ona çok hümanist davranılmıştı. Hiç kimse ona dokunmamıştı. Hiç kimse onu alçaltmamıştı, kişiliğine saygısızlık etmemişti. Çevrede edilen dedikodular ise beni ilgilendirmemektedir, onlar benim için ilginç değil. Tek bildiğim şu ki, onun karşısında vicdanım temizdir."

Okuyucu Haydar Aliyev'in nasıl sıkıştırıldığını artık bilmektedir. Ona nasıl davrandıklarını öğrendiğinde ise kimin vicdanının temiz olduğunu anlayacaktır.

Mikayil Sergeyeviç'in Vagif Mustafayev'e ilk sorusu "Haydar Aliyev ile ilgili kaç bölüm çekiyorsunuz?" oldu.

"On iki."

"On iki? Eski Genel Sekreter ve eski Cumhurbaşkanı şaşırıldı. Benim Genscher ile (Federal Almanya Cumhuriyeti eski Dışişleri Bakanı) yalnızca bir bölüm çektiler."

"Bu sizin sorununuzdur" diye rejisör yorgun halde yanıtladı.

Onlar bu filmi çekmek için tam üç yıl Gorbaçov'un onayını almayla çalışmışlardı. Sonunda Moskova'dan telefon ettiler: "Mihayil Sergeyeviç film çekmek için izin veriyor. Sizi bekliyor. On dakikalık çekim için razıdır."

Vagif Mustafayev ile operatör hemen Moskova'ya uçtular. Uçaktan iner inmez cep telefonu çalar. "Mikayil Sergeyeviç sizinle görüşmeyecek."

Rejisörün duygularını tahmin etmek zor değil... Nizami'nin heykelinin yanında bulunan Azerbaycan Büyükelçiliği'ne yaklaştıklarında telefon bir daha çalar. "Mihail Sergeyeviç razı oldu."

...Şehir havaalanının yakınında Leningrad caddesinde bulunan "Gorbaçov Fondu" nun binasına girerler. Gözlerine güzel bir akvaryum çarpar.

"Çekimi burada yapacağız" diye karar verir Vagif.

İlk sahneler-genel konulara ait dikkatli ve sakin sohbet. Sonunda Vagif Mustafayev esas soruyu sorar: "Genel Sekreter Haydar Aliyev neden görevden uzaklaştırıldı?"

Vagif anımsıyor: "Gorbaçov hemen sinirlenmeye başladı. Bu sinirlilik operatöre de geçti; elindeki kamera hafifçe titremeye başladı. Bizimse daha çok sorulacak sorulamız vardı."

Bu sorulardan biri de o zamanlar Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde öğretmen olan Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev ile ilgiliydi. Babası gittikten sonra onu da işten ayrılmak zorunda bırakmışlardı. Gorbaçov ise "Bu konuyu ilk kez duyuyorum" dedi.

"Bir Kısırçılığın Tarihçesi" filmini Yekaterinburg kentindeki film festivalinde göstermişlerdi ve film "Grand-Prix" almıştı. Gorbaçov, İlham ile ilgili olaydan haberi olmadığını söylediği zaman salondaki bir kadının birdenbire bağırarak duyuldu: "Yalan söylüyorsun, alçak." Gorbaçov'un arkasındaki balıklar ise kuyruklarını oynatıyordu.

Özel korumasının Başkanı General Medvedev'in sözlerine göre, Genel Sekreter değişkenliğine ve karaktersizliğine göre öbürlerinden çok farklıydı. O saygı duyulmayan bir kişiydi, çevresindekileri kandırırdı, sık sık değişirdi. Bazen sağcılara bazen solculara darbe vururdu. Haydar Aliyev de bu tür darbe yiyenlerden oldu.

Vladimir Medvedev DTK generalidir. Uzun süre Brejnev'in (on dört yıl) ve Gorbaçov'un (altı yıl) özel korumasına başkanlık yapmıştır. Brejnev ile Gorbaçov'dan sonra iki buçuk yıl süresince DTK'nın dokuzuncu idaresinin kadrosundaydı. (Bu idare yüksek rütbeli partililerin korumasıyla ilgileniyordu) İki kez Haydar Aliyev'in seyahatlerini hazırlamışlardı, bir kez Volog'a ve Çerepovets'e, bir kez de Vietnam'a.

Haydar Aliyev Vladimir Medvedev'i iyi tanıyordu. Hem önceki görüşmelerinden hem de Brejnev'in Bakü'ye seyahatlerinden. Seya-

hatin hazır olması hakkındaki bilgileri dinledikten sonra hemen işler nasıl, yeni göreve alıyor musunuz? diye sorardı.

"Haydar Aliyev'in Brejnev'in sevdiği kişilerden biri olduğunu bildirdim" diye General Medvedev anımsıyor: "Onu MK'nin Politbürosu'na Andropov'un kefil olmasıyla kabul etmişlerdi.

Vietnam'da Haydar Aliyev metalurji tesislerini gezecekti. Heyetin geçeceği yoldan önce General Medvedev geçti. Çelik eritme sobalarının yanındaki metal kırıntıları yığınının içinde mermiler gördü. Fabrika yöneticileri bunları toplamaya karşı çıkıp zamanı geçmiş mermilerdir, tehlikeli değildir, diyorlardı.

Medvedev anımsıyor:

"Haydar Aliyev ile Vietnam'a geldiğimde bu mermi olayını onunla konuştum ve fabrikayı gezmekten vazgeçmesini rica ettim. Ama böyle şeyler Haydar Aliyev'in karakterine uygun değildi. Bana "Olmaz, orada halk bizi bekliyor, kesinlikle gitmek gerek" dedi. Her zaman böyleydi. Bu, Aliyev'in kendi güvenliğine önem vermiyor demek değildi, yalnızca böyle şeyler onun için önemli değildi; önemli olan onun yaptığı işti."

Bu konuda benzer bir örnek daha vermek istiyoruz: Gazeteci Elmira Ahundova bir kez başka raportörle birlikte dış seyahatlerinden birinde Cumhurbaşkanı'na eşlik ediyordu. Bundan kısa bir süre önce, 1995 yılı Temmuz ayında Romanya ve Bulgaristan'dan geri dönerken Cumhurbaşkanı'nun uçağını mutlu bir rastlantı kurtarmıştı. Bazıları teröristlerin yeni saldırılarına karşı önlem alıyordu. Böyle bir durumdayken uçakta Elmira'nın sorularını yanıtlayan Haydar Aliyev eklemişti: "Hiçbir şeyden korkma, bana hiçbir şey olmaz. Allah beni koruyor. Çünkü ben halkuma gereklirim."

Ama ne yazık ki, Allah bu insanı o zaman parti entrikalarından koruyamadı.

Nur Sultan Nazarbayev'in Haydar Aliyev'in kişiliği ve çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı değerlendirmesinden söz edelim. Karabağ tartışmasının nasıl alevlenip parladığını anımsayalım. Artık emekli olan Haydar Aliyev'in MK'nin üyesi seçildiği Sovyet KP'nin XXVII. kurultayına dönelim. Özgeçmişinde o zaman için iş yeri de dahil olmak

üzere onun parti ve devlet görevleri sıralanır. “1987 yılının Ekim ayından 1988 yılının Kasım ayına dek SSCB Bakanlar Kurulu devlet müşaviri.”

İstifa ettikten sonra Haydar Aliyev telefon edip eski Genel Sekreterliğin Müdürü'nden kendisine ait bazı belgeleri toplamasını rica etti. Çok acı bir yanıt duydu: “Siz artık burada çalışmıyorsunuz.”

Bunun üzerine bu belgeleri Aleksander Gavrilov kendiliğinden hazırlamaya başlamıştı. Hemen duydular.

“Bu belgeleri kimin için hazırlıyorsunuz?”

“Haydar Aliyev için.”

“Unutmayın ki, o artık bizde çalışmıyor.”

Şefinin uyarısını dikkate almayan Aleksander Timofeyevič belgeleri hazırlamıştı. “Başka türlü yapmak doğru değildi. Hepimiz insanız.”

İki yüzlülüğün fonunda sıradan insani ahlakın küçük bir çizgisi de hoş bir etki bırakıyor.

Albert Lihanov anımsıyor:

“Onu daha küçük bir yazlığa gönderdiler. Önemi yoktur diyelim, çünkü Haydar Aliyev zaten gösterişi seven biri değildi. Buraya da uyum sağladı. Korumasını aldılar. Bunun da önemi yoktu. Ardından hizmetçiyi de aldılar. Haydar Aliyev'in eşi ölmüştü. Bu hizmetçi evi temizleyip yemek hazırlardı. Kısacası onu çok kötü biçimde aşağıladılar.”

Kremlin kurtulay salonunda akıldan kalan bir epizodu anımsatmak istiyoruz. Verilen arada salonun girişinde çok sayıda parti sekreteri, bakanlar, yüksek rütbeli askerler toplanmıştı. Uzun süredir birbirlerini görmeyenler görüşüyor, selamlaşıp şakalaşıyordu. Ve hepsi de ciddi bir çaba harcayarak bir kişiyi, Haydar Aliyev'i, görmemeye çalışıyordu. Haydar Aliyev artık ne Politbüro'nun üyesi ne de Bakanlar Kurulu'nun Başkan yardımcısıdır. Birkaç gün önce aynı insanlar onun çevresinde dolanır, kendilerini göze sokmaya çalışır, ona saygılarını göstermeye çabalarlardı. Viktor Polyaniçko bu durumu görüp orada bulunan bu kitabın yazarlarından birine şöyle dedi:

“Vitya, gel Haydar Aliyev'e merhaba diyelim.”

Onun yanına gidip içtenlikle selamlaşıp nasıl olduğunu sorduk. Gözlerinin sevinçten nasıl parıldadığını duyumsadık.

Kurultaylar sarayındaki bu hoş olmayan durum Haydar Aliyev'i bekleyen yalnızlığın, aşağılamaların, manevi acıların henüz başlangıcıydı. Kendisinin yükselttiği insanların, dostlarının, öğrencilerinin, en yakın çevresine dahil olan insanların zora düştüğünde onu nasıl yalnız bırakıp satacaklarını daha bilmiyordu. Bu konuda şöyle diyecaktı: “Bana öyle geliyor ki, en korkuncu, insanları iyi tanıyamamaktır. Bana karşı çok haksızlık yapıldı. Ben ne demir ne de taş parçasıyım. Ben insanım.”

Hakaretlerle, aşağılayıcı baskılarla dolu o yıllarda Haydar Aliyev'in yaptığı tek itiraf, yaralı yüreğin tek feryadı buydu. Haydar Aliyev bundan başka hiç kimseye bu konuda bir şey söylememişti, kendini üzmemişti. Güçlü insanlar her şeyi kendi yüreklerinde yaşarlar. Düşükleri durumun hangi irade megawatıyla ölçüldüğünü ise yalnızca kardiogramlar bilir.

Gorbaçov yeni düşünce biçimi konusunda çok konuşsa da aslında kendinden öncekiler gibi davranıyordu. Kruşov, Stalin'i aşağıladı; Brejnev, Kruşov'u, Gorbaçov, Brejnev'i. Önceki her döneme bir damga vurulurdu. Stalin'in dönemi “Kişiyi Tapınma”, Kruşov'un dönemi “Gönüllülük”, Brejnev'in dönemi ise “Durgunluk Dönemi” olarak adlandırılmıştı... Geçmişteki birçok şeyden sakınmak gerekiyordu. Yapılan hatalardan sonuç çıkartmak ve yeni hatalar yapmamak gerekiyordu. Ama gözünü kapatıp her şeyi dağıtmak da kuşkusuz doğru değildi.

Acı Vermek

Sovyet döneminde Stalin'in şöyle bir formülü çok popülerdi: “Personel her şeyi çözümler.” Gorbaçov ilk önce personel ile hesaplaşmaya başladı -Kunayev, Şerbitski, Aliyev...- 1989 yılı Nisan ayında daha yüze yakın çalışanı MK'den çıkardı.

Bu yılları değerlendiren Anatoli İvanoviç Lukyanov şöyle yazıyor: Genel Sekreter artık kendine gerekli olmayan personeli uzak-

laştırmaya başlamıştı. Hem de böyle bir zamanda bizim parti görevlilerinin yöntemlerinden yararlanıyorlardı.

Ligaçov'u uzaklaştırmak gerekiyordu. Genel Sekreter onun Başkanlık ettiği Sovyet KP MK Genel Sekreterliği'nin toplantı davetini durdurdu. Rijkov'u uzaklaştırmak istedi. Onun Başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu yerine biçimsel olarak Bakanlar Kurulu'nu oluşturdu. Aynı şey onun da başına geldi: Sovyetler Birliği'ni dağıtmakla onun altından SSCB Cumhurbaşkanlığı koltuğu- nu çektiler.

Ancak bu olaylara daha iki yıldan fazla zaman vardı. Bu sıralar birliğin yönetici kadrolarında temizlik süreci devam ediyordu.

Bakü'de KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Kamran Bağirov'u işten çıkarttılar. Tek nedeni, Bağirov'un bir zamanlar Haydar Aliyev'in önerisiyle bu göreve seçilmiş olmasıydı... Aliyev'e karşı artık ciddi saldırılar hazırlanıyordu.

Merkezi basında oluşturulan eleştiriler aynı anda Cumhuriyet basınında da yayınlanmaktaydı. İlan edilen yasaklar, açıkça bilinen şeylere aldırılmazca atılan iftiralara yanıt vermeye olanak tanımıyorlardı. Bakü'de Haydar Aliyev'in kardeşleri Hasan, Akil ve Celal Aliyev'lere karşı saldırılar başlamıştı. Ekonomi bilimleri doktoru, Tıp Enstitüsü'nün Politik Ekonomi Bölümü'nün Müdürü Akil Aliyev de yaşgününde, 10 Aralık 1988'de, üniversiteden kovuldu. Ama bir iki yıl önce bu enstitüde Akil Aliyev'i alkışlıyor, övüyor, adresine güzel sözler yazılmış tebrikler gönderiyorlardı.

Bu kağıtlar şerefsizliğin ve yaltakçılığın örneği olarak şimdiye dek ofiste saklanmaktadır. Büyük bilimsel çalışmaların, derin araştırmaların, incelemelerin yazarı olan Akil Aliyev iki yıl içinde işsiz kalmıştı.

1999 yılında basılan "Bilim Gerçektir" kitabında büyük biyoloji bilgini, akademisyen Celal Aliyev şöyle yazıyor:

"Hayatımızın tarlasından ağır pulluk gibi geçen son on yıllar, toplum sağlığını, iyiliğin kötülüğe galip gelmesi konusundaki düşüncelerimizin ne kadar geçici olduğuna beni inandırdı. Sağlık, bilmezlik yüzünden yazgısını, çirkin amaçlarını yaşama geçirmek için

her şeye hazır olan açgözlü maceracılar, hafif insanlara, iki yüzlü- re havale eden halkların, ulusların huzurunun, refahının ne kadar kırlı- lan olduğunu anladım.

Ben de birçokları gibi politikanın içine istememe karşın çekildim. "Sen politikayla uğraşmazsan, politika seninle uğraşacak" fikri- nin gerçeğe çok yakın olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum."

Politika, akademisyeni kendi laboratuvarında meslekdaşlarıyla bir- likte yeni cins buğdaylar yetiştirdiği deneme alanlarının büyük tarla- larında da üstesinden geldi. Akademisyen kardeşinin, ailesinin namu- su uğruna cesaretle mücadeleye başladı. Çeşitli kurumlara, SSCB'nin Başsavcılığı'na, Milli Meclisin Başkanlık Divanı'na, merkezi ve Cum- huriyet gazetelerinin redaksiyonlarına, Sovyet KP MK'ne, Politbü- ro'ya onlarca mektup gönderdi.

Bu mektuplara normal olarak yanıt verilmezdi. Yalnız "Smena" dergisi (No.:19, 1988) Haydar Aliyev'den özür diledi: "Gazetemizde daha önce yayınlanan "Daha Bir Gece" adlı yazıda Brejnev'in Ba- kü'ye ziyareti sırasında Haydar Aliyev'in ona çok pahalı bir yüzük he- diye ettiği konuşuluyordu. Bu epizod nedeniyle, redaksiyonun hiçbir kanıtı sahip olmadığını dikkate alarak Haydar Aliyev'den ve okuyu- cularımızdan özür dileriz."

Karabağ

18 Şubat 1988'de Gorbaçov yeni yardımcısını onayladı-bilgin, politolog, Ermeni asıllı Georgi Hosrovoviç Şahnazarov. Aynı gün Er- meni yazarı ve gazeteci Zori Balayan da onunla görüşmek istedi.

Bütün ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da bu görüşme hakkın- da salt televizyonun haberler programlarında bilgi verildi. Genel Sekreterin Azerbaycan aydınlarının temsilcilerini de kabul edeceğini bekliyorlardı. Ama böyle olmadı. General Bobkov Karabağ'daydı. O şunları anımsıyor:

"Ben kişisel olarak Haydar Aliyev'in bu özerk vilayetin gelişmesi, uluslararası ilişkilerin normal düzeyde kalması için ne kadar büyük işler gördüğünün tanığı oldum. Hatta ilk kıvılcıklar burada hiçbir

ağır sonuç vermedi denilebilir.

İki olayı anlatmak istiyorum. 22 Şubat 1988 yılında ben Stepanakert-Ağdam yolundaydım. Öfkelenmiş insanlardan büyük bir grup hesap sormak için aksi yöne doğru gidiyordu. Onların karşısına yaşlı bir kadın çıktı. Baş örtüsünü onların ayaklarının altına attı. Öfkeli grup sakinleşip geri döndü. Bu olay az bir şey mi söyler?

İkinci örnek: Aynı gün o bölgede Ermeniler iki Azerbaycanlı'yı öldürmüşlerdi. Bir düşünün, insanların bundan haberi olsaydı nasıl karışıklık çıkacaktı. Biz Azerbaycanlılara rica ettik, en saygın insanları topladık. Onlara dedik ki: "Gelin, cesaretimizi toplayalım ve bu hüznün, bu kayıpların üstüne gitmeyelim." Bizim fikrimize katıldılar. Ölenleri gömdük ve bu olayda hiddet ateşinin oluşmasına olanak vermedik.

Stepanakert'teki mitinglerin birinde kışkırtıcılar, her neredense tabutlar getirdiler. Benim yanımda vilayet tiyatrosunun kadın artisti olan bir Ermeni kadın duruyordu. Ne yazık ki, şimdi onun adını unuttum. O, büyük cesaret ve mertlikle kışkırtıcılara karşı konuştu. Bu provakasyondan da bir şey çıkmadı."

Çok büyük olasılıkla aktris Knarik Pogosyan idi. Gazeteler Karabağ ile ilgili röportaj hazırlarken onun hakkında yazmışlardı.

İşte o sıralarda "Sosialisleşkaya İndustriya" gazetesi Sumgayıt'ta kendi arkadaşlarını kızgın insanların elinden kurtaran aliminyum fabrikasının işçileri hakkında yazmıştı. Fabrikanın Güvenlik Hizmetleri Müdürü İsmayıl Aliyev işçi ve uzmanların ailelerini korumak için onları fabrikanın binalarına yerleştirmişti. Burada Ermeniler koruma altındaydılar.

Böylece, Karabağ konusu Şubat 1988'de merkezi gazetelerin baş sayfalarına, televizyonlara çıktı. Dağlık Karabağ Özerk vilayetinin yönetimi Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden çıkmak için karar aldı. Bu ise artık patlayıştı. Bundan sonra başka etnik anlaşmazlıklar halkası da kızışmaya başladı. Moskova'da 1985 yılında (Gorbacov'un hakimiyetinin ilk yılı ve SSCB'nin barışla geçen sonuncu yılı) yayımlanmış "Demografik Ansiklopedik Lügat'ta Dağlık Karabağ Özerk vilayeti hakkında şu bilgiler vardı:

"Vilayet, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'nde

küçük Kafkas'ın güneydoğu kısmında bulunmaktadır. Arazisi 4.400 kilometrekare, nüfusu 1983'te 170.000 idi. Merkezi Stepanakert kentidir.

Önceleri çeşitli Türk devletlerinin toprağı olan bu vilayet XVIII. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan'ın merkezinde kurulmuş olan Karabağ Hanlığı'nın toprağına dahil oldu.1805 yılında ise Karabağ Hanlığı Rusya İmparatorluğu'nun birliğine katıldı." Anlaşmazlık başlamadan önce Karabağ'da Ermenilerle birlikte Azerbaycanlılar, Ruslar ve başka halklardan da insanlar yaşıyordu.

Özerk vilayetin ekonomisi, sosyal alt yapısı, uygarlığı tüm Azerbaycan'la birlikte gelişmekteydi. Sanayi kuruluşları, fabrikalar, barajlar yapılıyordu. Ermeni dilinde eğitim yapan Pedagoji Enstitüsü açılmıştı. Her yerde olduğu gibi burada da belirli sorunlar ortaya çıkıyordu ama tüm sorunlar burada yaşayan insanların dostluk ve kardeşlik ortamında çözülmüyordu. Genellikle Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti sosyal-ekonomik göstergelere göre hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı geride bırakıyordu. Örneğin, Stepanakert -Bakü, Stepanakert- Erivan arasında uçak seferleri başlamıştı ve Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri H. Aliyev'in ve Ermenistan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Demirciyan'ın onaylamasıyla yapılan bu seferleri sırayla hem Ermeni hem de Azerbaycanlı pilotlar yürütüyordu.

28 Temmuz 1988, Moskova

Sıcaktan boğulan başkentte ise Sovyet KP'nin XIX. konferansı başlamıştı. Nutuk dinlemekten yorulan temsilciler verilen aralarda Kremlin'deki çam ağaçlarının çevresinde gölgelik yer arıyor, bir köşeye çekilip sigara içerek konuşuyor karada bir de Genel Sekreteri arkasından çekiştiriyorlardı. Ülke karışmaya başlıyordu. Kendini beğenmiş Genel Sekreter "Ülkedeki yeniden yapılandırmayı nasıl derinleştirip vazgeçilmez duruma getireceği"ni anlatıyordu.

Son üç yıl Genel Sekreter "dönüş yılı" olarak adlandırılıyordu. Ama hangi yöne dönüş? "Partinin ve çalışanların çabaları sonucunda

ülkenin sosyal, ekonomik, manevi uçuruma yuvarlanması önlenmişti. Toplum geçmişini, bu gününü ve geleceğini şimdi daha iyi anlıyordu.”

Ama ertesi gün aynı kürsüde konuşan yazar Yuri Bondarev yeniden yapılandırılmayı bir uçağa benzetmişti. Bu uçak havalandıktan sonra varış yerinde iniş pistinin olup olmadığıyla hiç kimse ilgilenmemişti.” Ve asıl olan gerçek de buydu.

“Salt karşılıklı anlaşma ve barış sonucunda bu son varış noktasında iniş pisti yapılabilirdi” diye ekliyor Yuri Bondarev. “Salt karşılıklı anlaşarak ve karşılıklı tavizlerle. Ama bu yakınlarda genç bir maki- na uzmanına son değişiklikler konusunda sorular sordum. Ne yanıt verdi, biliyor musunuz? Şöyle dedi: “Değişiklikler sizin için çok mu önemli? Örneğin, tarım işletmemizde düşüncenin yeniden yapılandırılması bu şekilde oluşturuldu-aptal olan şimdi akıllı oldu, fikirler saçıyor. Akıllı olan ise tersine aklını yitirdi, susup oturuyor, gazetelerden, televizyondaki haberlerden korkuyor. Biliyor musunuz, sinikle insan arasında ne benzerlik var? Her ikisini de gazeteyle vurmak olasıdır. Tüm bunları söylediğimde beni yeniden yapılandırmanın karşıtı olarak adlandırdılar.” Şakayla karışık bu acı yanıtın reformların salt görüntüde olmasından sinirlenen bir insanın üzüntüsünü duyumsadım. Hem de basın bir kısmı yeniden yapılanmayı var olan koşulların destabilizasyonu, inancın ve maneviyatın denetimi amacıyla kullanmaya başladı.

Aynı konferansta Azerbaycan KP MK'nın yeni Birinci Genel Sekreteri Abdürrahman Vezirov da konuştu. “Cumhuriyetimizde yeniden yapılandırma büyük zorluklarla gerçekleştirilmektedir. Geçmişin acı mirası çok büyüktür” dedi.

“Cumhuriyetin sosyal, ekonomik, manevi durumunu bozan önce-likle geçmişin kötü personel politikası oldu. Bu personel politikası hemşehrisini, akrabasını, arkadaşını kayırma, yaltaklık, sahtekarlık, görevini kötüye kullanma büyük ve önemli yer tuttu...”

Birinci Genel Sekreterin konuşmasında Gorbaçov'un politik çizgisinin devamı açıkça duyumsanıyordu. Haydar Aliyev karşıtlarının bu suçlamalarına yanıt vermeye hazırды ama ona kim söz verirdi ki?

Zamanı geldiğinde durumdan kurtulmak için kimse onu çağırmasıydı? Hiç kimse. Durumu düzeltmeye güçlerinin yeteceğini umut ediyorlardı.

Bir zamanlar ortadan kaldırılan bir kaç belgeyi örnek gösterelim:

Birincisi “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde sosyal güvenliğin oluşturulması için ertelenmemesi gereken önlemler hakkında” Sovyet KP MK'nin kararıydı.

“Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti çevresinde ortaya çıkan olaylar giderek tehlikeli olmaktadır. Greve gitme olasılığı güçlenmektedir, izinsiz yapılan mitinglerin ve yürüyüşlerin sayısı artmaktadır. Bu mitinglerin, yürüyüşlerin katılımcılarının hareketi giderek daha da saldırganlaşmakta, kontrolden çıkarak toplumsal itaatsizliğe dönüşmektedir.

Var olan koşullarda yasal yollarla bu antisosyal hareketi önlemek olanaksız görünüyor.

Bununla ilgili geçici önlem olarak SSCB Parlamentosu Riyaset Heyeti'nin “Toplumsal düzeni sağlayan güçlerin yardımıyla yasa dışı hareket edenlerin, ortalığı karıştıranların toplumdan soyutlanması için özel bir emirin kabul edilmesini amaca uygun buluyoruz.

Sovyet KP MK'nin bu emrine bağlı karar taslağı da ektedir.

23 Kasım 1988

A.Yakovlev,

V.Çebrikov

G. Razumovski

A. Lukyanov

Yazının üstünde Gorbaçov'un notu da vardı: “Onayladım.” (Rusya Devlet Yeni Tarih Arşivi, RDUTA F.89. op.4 d. 5 l. 1-5)

İkinci belge de aynı gün, 23 Kasım'da kabul olundu. Bu “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti'nde sosyal düzenin yeniden kurulması ile ilgili olarak ertelenemez önlemler hakkında" adlı Sovyet KP MK'nin emri ve SSCB Parlamentosu'nun Riyaset Heyeti'nin olaya bağlı uygun emridir.

Ve sonunda adı geçen kişilerin önerdikleri ertelenemez önlemlerle ilgili karar tasarısının metni:

"1. Sıkı yönetimin uygulandığı yerlerde, yaşam alanlarında işçileri organlarının, orduların görevli kişilerine, SSCB DİN'nin sorumlu kişilerine davranışlarıyla ulusal tartışmayı kızıştıran, sosyal düzenin bozulmasını tahrik eden, anti-sosyal hareketlere yönelten, sıradan vatandaşlara, görevli kişilere görev sorumluluklarını yerine getirmeye engel olan kişilere karşı disiplin kurallarına göre otuz gün hapis cezası uygulama hakkı verilsin.

2. Bu kararın birinci bendine uygun olarak hapsedilmiş kişiler belirlenen kurallara göre SSCB DİN'in özel mntıklarında ve SSCB DİN'in belirlediği diğer hapisanelerinde tutulunsunlar.

3. Bu kararın 24 Kasım 1988 tarihinden başlayarak geçerli olduğu ilan edilsin."

Böylece karar tasarısı kanun hükmündeki karar statüsünü aldı.

Bu kitabın Bakülü yazarı bu olayları yakından izlemişti. İkinci yazar ise Moskova'dan Bakü'ye görevle gönderilmişti. O zaman yazdığı gündeliklerden bir kaç sayfayı örnek vermek yerinde olacaktır.

Bakü Gündeliği

28 Kasım 1988

Hiçbir zaman vatanıma böyle sıkıntılı duygular içinde görevli olarak gitmemiştim. Redaksiyondan kimseyi hiçbir zaman böyle duygularla göndermemişlerdi. Sürekli göreve hazır olan gazeteciler için yolculuklar sıradan bir işti. Ayaküstü sorarlar: "Gidiyor musun? Nereye?" Başarı dileyip işlerinin peşinden koşarlar. Şimdi durum daha başka. Anlaşmazlık bölgesinde olan insanlar izlenimlerini paylaşmakta acele eder, başkaları ise salt "Karabağ" hakkında ko-

nuşmak isterler.

Uçuştan önceki tüm zamanımı Bakü'ye, oraya buraya telefon etmekle harcardım. Orada neler oluyordu? Telefon edip bulabildiğim tanıdık gazeteciler, parti çalışanları şaşkınlık içindeydiler. Böyle olaylarla ilk kez karşılaşıyorlardı. Yüz binlerce insan gece gündüz meydanlardaydı. Fabrikalar grevdeydi. Bir gün önce yola çıkan "Sosyalist-çeskaya İndustriya" gazetesinin Azerbaycan muhabiri Cavaşir Melikov petrol üretim kompleksinin çalıştığını, ordunun kente girdiğini bildirdi.

Havaalanında ilk bakışta her şey sakin görünüyordu. Beni karşılayan Cavaşir: "İstersen bekleme salonuna geç" dedi.

Büyük salon kalabalıktı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, gençler. Bavullar, torbalar, çantalar ve bu kadar insanın toplandığı yerde garip bir sessizlik. Bu insanları buradan gitmeye zorlayan neydi? Bilmiyorum. Sevdiğim kentin başına son bir yılda neler geldiğini öğrenmek gerekiyordu. Ne acılar çekmişlerdi?

Ulusal olaylarda birbirine geçmiş sorunları çok dikkatli davranarak, yavaşça açmak gerekir. Özellikle de geçmiş ulusal tartışmalar üstü kül bağlamış kora benzeyen ateş gibidir. Herhangi bir kimse onun çevresinde çok dolaşmaya başlarsa, ateşi körükleyebilir.

Büyük meydanda dört yüz, belki de beş yüz bin insan vardı. Onların, kürsüden konuşanların sözlerini nasıl gerginlikle dinlediklerini duyumsuyorum. Meydan, toplumsal düşüncenin kendine özgü barometresidir. Ermenistan saldırganlarının eğlence yerlerine çevirmek istedikleri tarihi Tophane ormanını onlardan korumak için protesto sesleri duyuluyordu. Karabağ'ı vermeyiz! Herkes greve! O akşam parti komitesine yönelen kınamaları da duydum:

"İşçileri grev yapmaya izin vermeyen Nerimanov Bölgesi Parti Komitesi'ne yazıklar olsun! Ve yankılanan: "Yazıklar olsun! Yazıklar olsun!" Meydandaki topluluğun kızgınlığına neden olmuş bölge komitesiyle tanışmaya karar verdim.

30 Kasım

“Bu çağırış çağırışları işimizin olumlu değerlendirilmesi olarak kabul ettim.” Nerimanov Bölgesi Parti Komitesi'nin Birinci Genel Sekreteri bana böyle dedi.

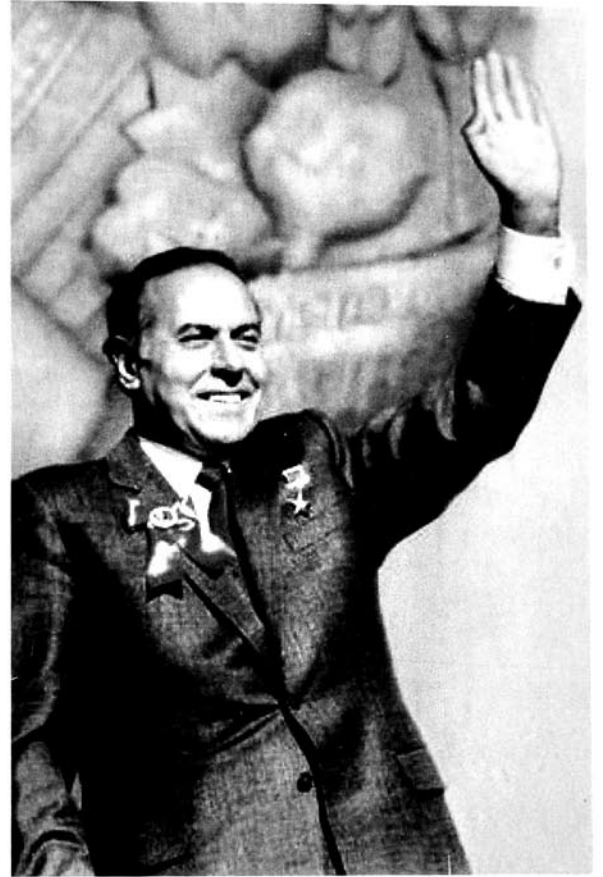
On iki saatlik iş günü sona eriyordu. Sabah erkenden elektrikli makina fabrikasının üretim yerine gitmişti. Bir zamanlar kendisi de işçi olan, deneyimli üretici Vakıf Kasımoviç insanlarla yüzyüze konuşmaya karar vermişti. Hiç kimse onu bu düşüncesinden vazgeçirememiş, bazıları ona destek olmuş, diğerleri gerçeği yalandan ayırmaya, bir sürü dedikoduda beyazı karadan ayırmaya yardım etmişti.

Kasımov şöyle dedi:

“Böyle gergin, radikal durumlar insanı sınava çeker. Bir iki gün içinde herkesin gerçek insani değeri ortaya çıkar.”

Cumhuriyet'te en büyük bölgelerden biri olan Nerimanov Bölgesi'nde elliden çok sanayi kuruluşu vardı. Bu kuruluşlar kendi güçlerini birleştirip büyük apartmanların inşaatına başlamışlardı. Ama şimdi tüm bu gerekli işler erteleniyordu. Nedenleri belliydi. SSCB'nde binlerce ve kırk kadar yabancı ülkede binlerce tüketicinin ürünlerini aldığı “Azerelektromaş” üretim kuruluşu milyon manatlık gelir yitirmişti. Daha bir milyon da ceza verecekti. Bölge ve kent dikkate alındığında uğranılan zarar bundan on kez, yüz kez daha çoktu. Yalnızca Nerimanov bölge kurumlarının sosyal gelişme fond'u dört yüz bin manat zarar etti, sırada ev bekleyenlerden 20 kişiye ev yetmedi.

Akşam saat sekiz. Birinci Genel Sekreterin odasında bölge partisi komitesi büro üyeleri, parti komitelerinin sekreterleri, kurum yöneticileri toplanmıştı. Ne hesap sormak ne de “sıkıştırmak” amacıyla, salt durum, gözlemler, eğilimler hakkında serbestçe fikir alış verişini için toplanmıştı. Fabrikaları kuşatmak isteyen grev sözcüleri püskürtülmüştü. Bölgenin tüm kurumları tam kapasiteyle olmasa da işe başlamıştı.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin
Birinci Sekreteri Aliyev.

Cumhuriyetin inşaat sahalarından birinde.

Aleksey Batalov ile birlikte.

Ağaç dikme şenliğinde, 17 Nisan 1976.

Arkady Raikin ile, 1973.

Zarifa ve Haydar Aliyev, Sevil ve İlham'la gurur duyuyorlar; torunlarıyla eğleniyorlar.

Zarife ve Haydar Aliyev hayatı birlikte geçirmeyi arzulamışlardı

Zarife Aliyeva'ya veda ederken, Moskova 17 Nisan 1985.

M. S. Gorbaçov ve G.A. Aliyev Lenin mozolesinin platformunda.

Zarife Hanımın heykeli önünde. Bakü, "Fahri Hiyaban" (Anıt Mezarlık.)

Haydar Aliyev ve Kazakistan Komünist Partisi Mekez Komitesi Birinci Sekreteri Dinmuhamed Kunayev, Kremlin'in Georgyiev Salonu'nda.

Kremlin'deki çalışma odası.

Baykal - Amur Ana Hattı İnşaat alanında.

Nikaragua Başkanı Daniel Ortega ile.

Şili Komünistleri Lideri Louis Corvalan ile.

Sovyet Delegasyonu ile, Meksika 1982.

SSCB Başkanı Gosplan Nikolai Baybakov ile.

Babaocağında,
Nahçıvan,
1990.

SSCB Tıp Bilimleri Kongresi Başkanlık heyetinde. Moskova 1984.

Yüzbinlerce Azerbaycan
vatandaşı
Cumhurbaşkanlarını
korumak için meydana
toplandı. Bakü 1994.

Akademisyen Yevgeni Primakov ile.

Haydar Aliyev, Nursultan Nazarbayev ve Vladimir Putin.

Moskova ve bütün Rusya'nın patriği II. Aleksey ile.

Rusya Federasyonu Enerji ve Yakıt Bakanı Yuri Şafranik

Haydar Aliyev iki defa Sosyalist Emegi Kahramanı ödülü ile onurlandırıldı.

3 Aralık

Ansiklopedilerden birinde şöyle deniliyor: "İşçi sınıfının çıkarı için mücadele aracı olan grev proleter devleti yaratan Ekim Devrimi'nden sonra anlamını yitirmiştir." Başka bir ansiklopedi şunu eklemektedir: "Grev, genel grev, önceki koşullarda çalışmaktan toplu biçimde kaçınmak için kapitalist ülkelerde proleter sınıfın esas araçlarından biridir."

Bakalım Bakü'de 1988 yılında grevler kimin çıkarlarını savunuyordu? Bilimsel açıdan hangi karaktere sahipti? Politik mi, ekonomik mi? Yoksa rastlantı mıydı? Acaba bu "göğsünde çaprazlanmış eller" ya da aşırı "duygusallık yürüyüşü" müydü? Yaşam doğal olmayan sistemleri alt üst etti.

... İnsan grupları Lenin meydanına iş nöbetine gidermiş gibi akın akın geliyordu. İnsan gruplarının içinde fabrikaların, kurumların, yüksek okulların adları yazılı plaketleri göze çarpıyordu. Herkes kendi grubunu topluyordu. Çevrede bu kuruluşlarda çalışan, okuyan insanlar dolanıp duruyordu. İşin en yoğun olduğu zaman üretim yerinde hiç kimse yoktu. Burası ise iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalıktı.

"Sizi buraya ne getirdi?" diye sordum.

Bana yanıt vermek istemeyenler oluyordu. Ama konuşmaya meraklılar daha çoktu. Dağlık Karabağ ile ilgili anayasa hukukunu anımsatıp, Özerk Vilayet Başkanlığı'nın Cumhuriyete karşı herkese göstermek için yapılan sit alanındaki Tophane'de inşaatların yapılmasının yasa dışı olduğunu söylüyorlardı. Kendi kurumlarının profillerine uygun olarak nasıl, ne kadar buzdolabı (klima cihazı, lamba, sondaj boruları, ayakka-bı vs...) üretmediklerini de biliyorlardı. Bu konuda sakın konuşuyorlardı. Grev nedeniyle yitirilen milyonlar konusundaki düşüncelerimiz bu insanları kesinlikle rahatsız etmediğini duyumsadım. Diğer isteklerinden önce Karabağ, Tophane sloganlarını döne döne haykırarak geceleri ateş başında sabahlayarak geçiren insanlar ne elde etmek istiyorlardı? Bu sloganların ardında giderek farklı sesler de duyulmaya başlıyordu. Cumhuriyet KPMK'ne sunulmuş isteklerde iki yüzden çok madde vardı: evle-

rin dağıtılması, üniversitelere kabul, ekoloji... Buraya bir olay daha eklenbilir: "Azelektromaş" Birliği'nde İşçi Sendikası Şurası'nın Başkanı baş mühendis olduğu için sinirleniyorlardı. Oysa onu kendileri seçmişti... Ya da seçmek zorunda bırakılmışlardı. Şimdi ise Şura'nın Başkanlığı'na bir işçi Başkanlık etmeye başlamıştı. Posta idaresinde grev yapanlar yemekhanenin ikinci vardiyada da çalışmasını istiyorlardı. Bunu çözümlenemeyecek ne vardı ki? Bunun için postacının çantasını atıp greve mi gitmesi gerekiyordu? Başkanlar, işçi sendikaları, halk gözücü komiteleri, parti komitesi çalışanlarının yaşamsal gereksinimlerini düşünemezler miydi? Yoksa bazıları gerçek güçlükleri, ulusal duyguları, vatanseverlik duygularını kötüye kullanarak politik ticareti amaç mı edinmişlerdi?

Normal olarak Bakü'de pazar günleri de teknolojik içerikli kırk dokuz kurum çalışıyordu. Bu pazar günü ek olarak yüz kurum çalışmıştı. Kazanılan paranın bir kısmını işçiler "kaçkınlarla yardım fonu"na aktardı. Her yerden giysi, ayakkabı, tabak çanak toplandı. Bakü'de onlar için yardım toplama yerleri açıldı.

Bu toplama yerlerinden biri inşaatçıların kültür binasındaydı. Giriş salonunda üstü elma, mandalin, yağlı sandviçlerle dolu masalar dizilmişti. İkinci katta gönüllü yardımcıları, çocuk, kadın, erkek giysilerini çeşitlerine göre yerleştiriyorlardı. Tüm bunlar derdine ortak olmanın, insan merhametinin göstergesiydi.

Zayıf bir kadın orta büyüklükteki iki dolu bir torbayı göğsüne sıcağa bastırılmıştı. Onun adı Azize idi. Kocası Fazıl ve çocuklarıyla Ermenistan'ın Masis Bölgesi'nden kaçmışlardı. Beş yaşındaki erkek çocuk ve üç yaşındaki kız çocuk annesinin eteğini tutuyordu.

"Durum düzelirse geri döner misiniz?"

"Hayır, hayır, hayır!" Azize İsmayilova'nın sesi titriyordu.

"Gorbaçov İle Görüşmeye Çalışıyordum..."

"Sovyetler Birliği Dereceli-Şahsi Emekli" (o zaman böyle bir resmi ifade vardı) olan Haydar Aliyev Sovyet KPMK'nin üyesiydi. İşlerden uzaklaştırılmasına karşın ülke yöneticilerine açıklamalarda bulunarak akıl vermek, önerilerini sunmak istiyordu.

"Gorbaçov ile görüşmeye çalışıyordum ama o beni kabul etmedi. O sıralar emekliydim. Onun yardımcıları: "O meşgul, biz bilgi verdik." Oradan hep aynı kalıplaşmış yanıtı veriyorlardı: "Kendisi biliyor, davet etmesini bekleyiniz."

Bir gün, iki gün, bir ay bekledim, telefon eden olmadı. Bir kez daha telefon ettim. Onun beni kabul etmek istemediği açıktı.

Ligaçov ile görüşmeye çalıştım. O da beni kabul etmedi. Bir gün sabah erkenden MK'ye gidip Ligaçov'un bekleme odasında oturdum. "Evet, böylece oturup bekledim. Sonunda geldi. Dağlık Karabağ olayıyla ilgili kendi görüşlerimi açıkladım. Sonuna dek dikkatle dinledi ama bana kesin hiçbir şey demedi. Ama ben belli bir ölçüde yardımımın dokunacağını düşünüyordum.

"Ligaçov'a somut önlemler planı önerdiniz mi?"

"... Genel olarak, durum çok gergindir, sert önlemler alınmalıdır..." dedim.

"Biz de önlem aldık" dedi. Hepsini bu. Öyle anlaşılıyordu ki, benim katılıma, önerilerime kesinlikle gereksinim yoktu. Sonra Razumovski'nin yanına gittim. O beni hemen kabul etmedi. Ben Politbüro'nun üyesi olmuşum, o ise salt MK'nin Genel Sekreteriydi. Ben yine konuştum, konuştum; o ise dinliyormuş gibi görünse de önerilerimin aklıma yatıp yatmadığını anlamadım. (Andrey Karaulov ile televizyon röportajından)

Çok Gizli

Sovyet KP MK

Dağlık Karabağ ve Onun Çevresinde Durumun Gerginleşmesiyle İlgili Önlemler Hakkında.

Dağlık Karabağ ve çevresinde oluşan olayların gelişmesi DKMV'nde (*), Nahçıvan Özerk Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde ve tüm Azerbaycan toprağında tüm Azerbaycan ve Ermeni halkı arasında kitlesel silahlı çatışmalar neden olabilir. Toplumsal düzenin ve halkın güvenliğinin sağlanması için ordunun, polis güçlerinin aldığı önlemler yeterli olmayabilir.

Bununla ilgili olarak şimdiden Sovyet ordusunun kitalarının hal-kın savunulmasında yararlanılması olanakları dikkate alınmalıdır.

*DKMV: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti.

Olayların kötü gelişme göstermesi olasılığına karşın Azerbaycan ve Ermenistan'ın bazı bölgelerinde olağanüstü durumun ilan edilmesi konusunda öneriler hazırlanmalıdır.

Bununla ilgili olarak SSCB Savunma Bakanlığı (yoldaş D.T. Yazov'a), SSCB İçişleri Bakanlığı (yoldaş V.V. Bakatin'e), SSCB Millî Meclis Başkanlığı'na (yoldaş A.İ. Lukyanov'a) SSCB Millî Meclisi'nin toplantısında görüşülmesi için uygun önerilerin hazırlanması emredilir.

29 Ağustos 1989

N. Slyunkov, V. Çebrikov

Sovyetler Birliği KP MK'nin Genel Sekreteri ve DTK'sinin Başkanı Gorbaçov'a gönderdikleri diğer belgede "Azerbaycan ve Ermenistan'ın bölge ve kent polis teşkilatlarından otomatik ve "sniper" silahların alınması... Azerbaycan ve Ermenistan topraklarındaki bulutu dağıtan roket ve roket rampalarının Kafkasya Savaş Dairesi'ne verilmesi"ni öneriyorlardı.

Belgede "kaba kuvvetle amaçlarına ulaşmak için milliyetçi ve radikal silahlı grupların belirlenerek zararsız duruma getirilmesi" olarak genellikle mantığa uygun birçok öneriler ileri sürüldü. (RDMTA. F. 89. Liste 10,S.42, S.1.4)

Bu döneme dek her iki Cumhuriyeti terkeden kaçkınların sayısı üç yüz binden fazlaydı. Kremlin SSCB'de patlak veren olayları artık yönetemiyordu. Genel Sekreter salt ordunun gücüne güveniyordu.

21 Ocak 1990, Moskova

Azerbaycan'ın SSCB'nin Moskova'daki Leontyev çıkmazı köşesindeki daimi temsilciliğinin karşısına sabah erkenden heyecanlı insanlar toplanmaya başlamıştı. Onları korkutan Bakü'den gelen kötü haberlerdi: askeri birlikler kente girmiş, halk arasında ölenler, yaralananlar var. Ne olmuştu? Resmi açıklamalara kimse güvenmiyordu. Herkes doğru dürüst, akla yatan, yeterli bir açıklama bekliyordu. Bu sırada Haydar Aliyev cesaretle kendi konumunu bildirdi.

O tedavi gördüğü Barviha hastahanesinden Daimi Temsilcilik'e gelmişti. "Şimdi yatakta yatılacak zaman değil!" Artık susamazdı.

Haydar Aliyev'in demecini onlarca teyp ve kamera kaydediyordu. "Aziz Vatandaşlarım, Hanımlar ve Beyler!

Bildiğiniz gibi uzun yıllar Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri, SSCB Başbakanı'nın Birinci Yardımcısı olarak çalıştım. Sovyetler Birliği KP MK Politbürosu'nun üyesi oldum. Büyük bir kalp krizi geçirdim. Hastalığım nedeniyle iki yıldan beri emekliyim. 1982 yılında Azerbaycan'dan ayrıldığımdan beri bugün ilk kez Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Moskova'daki Daimi Temsilciliği'ne ayak basmaktayım. Olan olayları dün öğrendim. Doğal olarak buna kayıtsız kalamadım. Buraya, Moskova'da Azerbaycan toprağının bir parçası olan bu Daimi Temsilcilik'te bu büyük kayıplara neden olan faciayla ilgili olarak tüm Azerbaycan halkına baş sağlığı dilerim. İkincisi, bu olaya karşı kendi ilişkiimi bildirmek istiyorum.

Azerbaycan'ın Moskova'daki daimi temsilcisi Zöhrab İbrahimov'dan sözlerimi, üzüntümü, baş sağlığımı Azerbaycan halkına iletmesini rica ederim. Şu anda başka seçeneğim olmadığı için üzgünüm.

Azerbaycan'da yaşanan faciaya gelince, onlar hukuka, demokrasiye yabancı, insanlığa ve ülkemizde ilan edilmiş olan hukuki devlet kuruculuğu prensiplerine ters düşmektedir. Azerbaycan'da oluşan karmaşık durumun bir takım nedenleri vardır. Zamanımız sınırlı olduğu için ayrıntıların üzerinde çok durmak istemiyorum.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında iki yıldan uzun zamandır uluslararası anlaşmazlık süregelmektedir. Bu tartışma Dağlık Karabağ ve onun çevresinde başlayan olaylardan kaynaklanmıştır. Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın yöneticilerinin, Cumhuriyetin yüksek parti yöneticilerinin bu olayı çözümlemesi, iç savaşa, milletlerarası tartışmaya son vermesi ve milliyetine bağlı olmayarak her bir insanın SSCB'de özgür yaşamasına koşullar yaratmak için iki yıllık zaman yeterliydi.

Ama geçen iki yıl içinde bu yönde yeterince önlemler alınmadığı-

nı düşünüyorum. Ülkenin yüksek parti yöneticiliği Dağlık Karabağ tartışması başladığı an gerekli olan önlemleri almış olsaydı gerginlik şimdiki duruma gelmez, taraflar kayıplar vermezdi. En önemlisi de 1990 yılının 19 Ocak'ı 20 Ocak'a bağlayan gece büyük insan kayıplarıyla sonuçlanan askeri müdahale için zemin olmazdı.”

Haydar Aliyev, olayların politik yönden düzene sokulması için Azerbaycan'da yeteri kadar olanak olduğuna dikkati çekmektedir. “Ama bu olanaklardan yeterince yararlanılmadı. Sonuçta Ocak ayının 19'unu 20'ye bağlayan gece Bakü'ye Sovyet ordusunun SSCB İçişleri Bakanlığı'nın büyük askeri birlikleri girmişti. Bunun neden olduğu faciaları herkes bilir.”

Bu kararı kabul etmiş insanların davranışını politik hata olarak görüyorum. Evet, büyük politik hata yapıldı. Onlar Cumhuriyetteki durumu değerlendirememiş, Azerbaycan halkının psikolojisini anlamamış, halkın çeşitli sınıflarıyla ilişkileri zayıflatmışlardı. Bu işlerin böyle büyük bir faciaya dönüşeceğini önceden kestirememişlerdi.

Tüm bunlar önceden dikkate alınarak gerekli önlemler alınmalıydı. Ordu sevk edilmiş, günahsız insanlar ölmüştü. Ölenler arasında askeri personelin de olduğu konusunda haberler geldiğini de belirtelim. Ülkenin yüksek parti yöneticilerinin hatalı kararından kaynaklanan, suni isyanın silah gücüyle bastırılması için Azerbaycan'a gönderilen Rus generallerinin günahı nedir?

Azerbaycan'a dışarıdan çok sayıda askeri kuvvet getirilmişti. Cumhuriyet'te ne kadar ordu birliği olduğunu iyi biliyordum. Azerbaycan'da yeteri kadar, 4. Ordu, Hazar Deniz Donanması, çıkartma birlikleri, hava saldırılarına karşı savunma kuvvetleri, İçişleri Bakanlığı'nın dahili güçleri vardır. Peki böyle bir durumda ek askeri birlik sevk etmenin ne gereği vardı? Gerekli idiyse orada bulunan askeri güçlerden yararlanılabilirdi. Bu kararı kabul eden Azerbaycan yöneticileri, ilk önce de Azerbaycan'ı bırakıp kaçan Vezirov halk karşısında sorumluluk taşımalıdır.

Ülkenin yüksek parti yöneticiliğine olaylar konusunda yanlış bilgilere ulaştıran kişiler de sorumludur. Ülkenin yüksek yöneticilerine du-

rum hakkında zamanında yeteri kadar doğru, kesin, tarafsız bilgi verilmemiş olduğunu sanıyorum. Ülke yöneticileri yanıltıldıkları için böyle yanlış kararlar almıştı. Facianın meydana getirilmesinde payı olanların hepsi layık oldukları cezaya çarptırılmalıdır.”

Aynı gün Haydar Aliyev Azerbaycan KP MK, Bakanlar Kurulu ve Milli Meclis'e telgraf gönderdi:

“Azerbaycan Halkına!

Bakü'ye Sovyet askeri birliklerinin sevk edilmesiyle ilgili halkımızın başına gelmiş faciadan, halkın öldürülmesinden büyük acı duydum. Bu yas gününde ölenlerin ailelerine, yakınlarına ve tüm Azerbaycan halkına derin hüznüle baş sağlığı dilerim.

Ben gerçekleştirilen bu hareketi lanetliyor, onu antihümanist, antidemokratik, yasa dışı buluyorum. Bu zor günde sizi akıllı, olgun davranmaya, milli birliğe çağırıyorum.

Telgrafımın Cumhuriyet basınında, radyo ve televizyonda yayınlanmasını, yas mitinginde okunmasını rica ederim.

Haydar Aliyev
21 Ocak 1990, Moskova

Ne Cumhuriyet basını ne radyo ne televizyon yürek acısıyla yazılmış bu telgrafı halkın dikkatine sunmadı. Merkezi basın ise yayın yönetmenleri tarafından üstünde işlenmiş olan bir varyantı ilan etti. Mektubun tam metni salt resmi açıdan yararlanmak için tutulmaktadır. “Raboçaya Tribuna” (işçi gazetesi) gazetesinin arşivinde Bakü muhabirinin iki yazısı yayınlandı. Bu yazılarda Ocak olaylarının gerçek yüzünü görmek mümkündür.

“Acil. Resmî Bildiri.

Raboçaya Tribuna” gazetesinin genel yayın yönetmeni A.P. Yurkov'a:

Anatoli Petroviç, hayırlı akşamlar. Bu akşam bizim ailenin tamamı çatışmanın tanığı oldu. Tank birlikleri ve makineli tüfekliler doğrudan bulvardan Hazar Deniz Gemiciliği'nin limanını kuşatan gemi-

leri ateşe tutuyorlardı. Biz şimdi ağır topların, tankların ve makinalı tüfeklerin katıldığı savaşın katılımcısıyız. Korkunç sahneler...

Çok rahatsız edici iki olay vardı: Ordu bilerek Rus karşıtı tutumları kızdırmakta ve böylece Rusların Bakü'den topluca göçmesini sağlayacak durum yaratmaktadır. Bizde hiçbir zaman böyle bir durum olmamıştı. Biz her zaman iyi ilişkiler içinde yaşamıştık. Tüm bu önlemler özellikle uygulanmaktadır. Bakü'de halka karşı yeni kıyılar hazırlanmaktadır ve gaddarlığa neden olacak şeylere gereksinim vardır. Kuşkusuz, "Rusların kovulması"ndan daha güzel bahane olmaz. Hepimiz adil olmayan politikanın uygulanmaya başladığını hissediyoruz. Gerçek beynelmilelci olan bizlerden milliyetçi şovenist yapmak istiyorlar.

Halk gruplar halinde partiden ayrılarak bu olaylara duyduğu tepikii gösterdi. Dün Azerbaycan'ın kurulması için grupların toplantısı oldu. KP'den toplu ayrılmak için karar alındı. Tüm kurumlarda, köylerde herkes parti kimliklerini geri verdi. Öğrendiğim kadarıyla, Azerbaycan'ın en büyük iki sanayi merkezi olan Mingeçevir ve Ali Bayramlı'da bir komünist kalmamış. Onların hepsi Parti Teşkilatı'nın Başkanı ile birlikte parti kimliklerini geri vermişler. Durum, doğru analiz ve doğru kararların verilmesini gerektirmektedir.

Ne yazık ki, merkez basının Bakü'ye gelen temsilcilerini ordu hemen kendi koruması altına almakta, onları yerlerine yerleştirmekte, çalışmalarını, yazdıkları haberleri kontrol altında tutmaktadır. Bu nedenle de verilen haberler çoğu zaman gerçeğe uygun olmuyor; ordunun gaddarlığına hak kazandıran bilgiler yayılmaktadır. Bu kadar açık yazdığım için beni bağışlayın. Yalan söylemeye ne gerek var?"

"Pravda" Ateş Açıyor

İki hafta sonra, 4 Şubat'ta Sovyet KP MK'nin genel kuruluna bir gün kala "Pravda" gazetesi "Aliyecilik ya da "Güzel dönemler için gözyaşı" makalesiyle onu arkadan vurdu. Yine yalan ve sahtekarlık.

Aynı gün Haydar Aliyev "Pravda" gazetesinin redaksiyonuna ve Sovyet KP MK'nin Sekreterliği'ne telgraf çekti: "Pravda gazetesinde

bana karşı iftira içerikli makalenin yayımlanmasına çok sinirlendim. Bana karşı ileri sürülen suçlamalara yanıt vermeye olanak sağlaması için emir vermenizi rica ederim."

Hangi yalanlamadan söz edilebilir? Açıklama hakkı salt bir tarafa verildi.

Makalenin yazarı olarak tıp bilimleri doktoru B. Efendiyev'in adıyla yazılsa da onun bu yazıdan hiç haberi yoktu. Bununla ilgili olarak o, MK'ye de, "Pravda"ya da, Haydar Aliyev'e de telgraf göndermişti.

"Sayın Haydar Aliyev!

4 Şubat 1990 tarihinde "Pravda" gazetesinde benim adımla yayımlanan, salt politik içerik taşıyan ve 1990 yılının Ocak ayının sonlarındaki olayları yansıtan bu makale benim tarafımdan yazılmamıştır, imzalanmamıştır, bu makaleden habirim yoktur. Bu yazıda sağlık alanında, tıp elemanları kadrolarının hazırlanması ve ülkenin durgunluk dönemindeki sosyal ekonomik durumla ilgili bir zamanlar seslendirdiğim fikirler yer almıştır."

Saygılarımla.

Tıp Bilimleri Doktoru V.M. Efendiyev

05.02.1990"

Efendiyev'in imzasıyla "Pravda" da çıkan makalenin Şubat'ın 4'ünde yayımlandığını anımsayalım. Ayın 5'inde ise Sovyet KP MK'nin genel kurulu başladı. Kuşkusuz, makalenin yayımlanma tarihi rastlantı eseri seçilmemişti: Yeni yoldaşlar zaman bulup makaleyi okuyacaklar ve bu etkinin altında kendi düşüncelerini bildireceklerdi. "Zaman bulanlar" oldu. Yirmi yıl MK'nde "ter dökmüş" ve "Sovetskaya Kultura" gazetesine yayın yönetmeni olarak atanmış Albert Belyayev'in dediklerine göre "Aliyecilik..." makalesi herkesi sarsmıştı. Böyle insanlar halkın partiye olan inançlarını yok ediyorlardı."

Belyayev, biraz eskilere gidip parti yöneticilerinin kibirli davranışı, arkadaşlarına karşı ilişkide kabalık ve edepsizliği, bulunduğu görevden kişisel çıkarı için kötüye kullanması Sovyet KP üyeliğiyle uyuşmadığı ifadelerinin genel kurul belgelerine yazılmasını önerdi.

Bunu kim tartışabilirdi ki? Aslında tüm bunlar, bu ya da başka sözlerle partinin nizamnamesinde vardı. Aliyev de, Belyayev de, ona bu "Aliyevcilik..." yazısının yayımlanmasını önerenler de, parti sıralarına girerken bu nizamnameyi yerine getirme konusunda yemin etmişlerdi...

Olay başka kaynaklardan körüklenmekteydi. Aliyev Gorbaçov'un ekonomik, sosyal, ulusal politikasını kabul etmediği için onu manevi yönden sıkıştırıp yoketmek istiyorlardı.

Haydar Aliyev şöyle diyordu: "Bana, SSCB Başbakan Birinci Yardımcısı olarak Moskova'da alkollü içkiler için oluşturulan uzun kuyrukların fotoğraflarını getiriyorlardı. Korkunçtu. Bu kuyruklardaki insanların ruhsal durumu ve ülke yönetimine karşı konuşmaların içeriği hakkında bilgi alıp Gorbaçov ve Ligaçov'a ulaştırdık. Onlar ise bunu şakaya alıp gülüp geçiyorlardı: "Zarar yok, şimdi böyle derler, sonra sakinleşecekler. Onlar buna bir tepki göstermediler. Kesinlikle hiçbir tepki vermiyorlardı."

1985'ten başlayarak ülkede dağılma süreci başladı. Ekonomik, sosyal refah bozuluyordu. İnsanlar öncekinden de kat kat kötü yaşamaya başlamışlardı. Ülkede manevi psikolojik atmosfer çok gerginleşmişti. Ulusal ilişkiler sıradanlaşmıştı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dağılmak üzereydi. Üstesinden gelinemeyen süreçler yaşanıyor. Ve tüm bunları Gorbaçov "yeniden yapılandırma" adı altında açıklamaya çalışıyordu. Bazen "yeniden yapılanma ilerlemektir", bazen "gerilemektir", bazen "ciddi sınavlar aşamasına adım atmaktadır."

Ne denilir? Savaştan sonra, yalnızca bir kez, Kruçov'un zamanında, ülkede ekmek kıtlığı olmuştu. Şimdi de yine yeterli ekmek yoktu. Hem de nerede? Ülkenin başkentinde. Savaştan sonra hiçbir zaman tütün kıtlığı dahi olduğunu anımsamıyorum. Şimdi ise tütün kıtlığı vardı. Bir takım açıklamalar yapmaya uğraşıyorlardı ama neyi açıklayacaklardı ki? Biz eskiden şimdikinden çok daha az tütün ürettiyorduk ama tütün kıtlığı yoktu.

... Ülkede ulusal ilişkiler oldukça karmaşık hal almıştı. Gorbaçov ve onun çevresindekiler tüm günahı geçmişin, Stalin'in, durgunluk

döneminin üstüne yıkıyor ama hiç kimse son iki üç yılda yapılan hataları dile getirmiyordu. Oysa uluslararası tartışmaları salt geçmişle ilişkilendirmek objektif ve dürüst olmamaktır. Kuşkusuz, Stalin döneminde de, sonraları da birçok hata yapılmıştı. Ama ne kadar hata yapıldığına bakarsak, son yıllardakiler tüm dönemleri geçer. Gorbaçov kendi kendine çelişkili adımlar atıyordu. 5 Şubat 1990'da MK'nin genel kurulundaki bildirisinde yine Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ile ilgili olaylardan uzun uzun konuştu. Ama yine de somut bir şey söylemedi. Sadece sonunda Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenebileceğini bildirdi. Bunu iki yıl önce neden söylemediği iyi bir soru olurdu. Acaba Gorbaçov o zaman ortada bir tutum sergiliyormuş, ne sizinkilerin ne bizinkilerin, yani gidin savaşın, kim kimi yenerse.... Böyle şey olur mu? SSCB federatif devletse, o zaman kendi konumunu hemen bildirmeliydi. Bu da ulusal politikada bir hata daha. "Yeniden yapılanma"ya dek Kafkasya'da Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında hiçbir sorun olmadığı unutulmamalıdır. Azerbaycan'ın KP MK'nde Birinci Genel Sekreteri olarak çalıştığım 14 yıl içinde her yıl, bazen yılda bir kaç kez Dağlık Karabağ'da olurdum. Bu özerk vilayetten bir kişi bile buranın Azerbaycan'dan çıkartılarak Ermenistan'a verilmesi hakkında konuşmamıştı. Hiç kimse. Anlıyor musunuz?! Doğrudur, Ermenistan'da çeşitli milliyetçi düşünceler vardı. Orada bazıları bir takım planlar hazırlıyordu ama bu planlar Dağlık Karabağ halkı tarafından desteklenmemişti. (Televizyon sunucusu Andrey Karaulov ile sohbetten)

Haydar Aliyev "yeniden yapılandırma"dan önce Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında hiçbir sorun olmadığını söylediğinde belki gerçek durumu biraz süsleyip düzeltiyor muydu?

"Azerbaycan'da o yıllar hiçbir uluslararası tartışma olmamıştı" diye ordu Generali Filipp Bobkov onaylıyor. O zaman SSCB DTK'sı Başkanı'nın Birinci Yardımcısı gazetelerin neleri yazıp neleri yazmadığını bildirdi.

Aliyev'in anımsadığı bu çok eski bildiriye, güzel konuşan Genel Sekreterin Dağlık Karabağ konusundaki "bu zor düğümü çözmek"

çabaları hakkındaki düşüncelerini yeniden okuduk. Gerçekte olayın içeriği hakkında çok az şey var. Daha çok “her iki Cumhuriyet’te ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nin kendisindeki belli güçlerden” gizli ekonomik temsilcilerinden, yeniden yapılanmaya karşı çıkan, rüşvetçi memurlardan söz edilir. Onların liderliği ele geçirmeye, aldatılmış kitlelerin hareketlerini dağıtıcı yola yöneltmekte başarılı olmalarından söz edilir. İktidar çıkan yangınları söndürmek, ülkeyi kurtarmak için ne yapmıştır?

Haydar Aliyev eski alışkanlığı üzere güne gazeteleri okuyarak başlardı. Genel kuruldaki konuşmaları da okur, düşünceleriyle örtüşen satırların altını çizirdi.

İşte, Kiev kenti Parti Teşkilatı’nın Birinci Genel Sekreteri Korniyenko komünist bir işçinin Gorbaçov’a yazdığı mektuptan bir alıntıyı okudu: “Nereye gidiyoruz? Mihail Sergeyeviç, siz ve tüm ülke yöneticileri sosyalist devletin yazgısı, namuslu, çalışkan halkın geleceği konusunda düşünmenin ve ertelenmemesi gereken önlemler alınmasının zamanı geldiğini düşünmüyor musunuz?!”

Leningrad’taki “Ijor Fabrikası” üretim birliğinin PK’nin Genel Sekreteri Yuri Arhipov da heyecanını dile getiriyor: “Doğrudur, iktidar organlarına ve parti yöneticilerine karşı güvensizlik daha patlak vermediyse de biz tehlikeli sınırdan artık uzak değiliz.”

SSBC’nin Polonya’daki elçisi Brovikov “Parti ve devlet yöneticilerimizin iddalarından, yaptıkları kişisel hatalardan” söz eder. “Böyle bir hata ülkede düzeni yerleştirmeden toplumun tamamen demokratikleştirilmesini ilan etmektir. Düzen demokrasi olmasa da yaşayabilir ama düzensiz demokrasi mantıksızdır. Çünkü onun toplumsal politik kaosa dönüşmesi kaçınılmazdır.”

Haydar Aliyev böyle düşünüyordu: “Ancak sağır olanlar bu heyecan seslerini duyamayabilir. Ama belki de Gorbaçov, Yakovlev... bu sesleri duymak istemiyorlardı...”

Moskova Kuşatması

17 Mayıs 1990’da Nahçıvan komünistleri Haydar Aliyev’i Azerbaycan KP’nin XXXII. kurultayına temsilci olarak seçtiler. Kurultay 8 Haziran’da başlıyordu. Haydar Aliyev, doğduğu yer Nahçıvan’a gitmek için 1 Haziran’a uçak biletini aldı.

“Moskova-Bakü uçağına bilet ayırtır ayırtmaz ardi arkasi kesilmeyen telefonlar basladı” diye anımsıyor Haydar Aliyev. “Önce Sovyet KP MK nezdindeki Parti Nezaret Komitesi Başkanı Pugon’un yardımcılarından Slezko ve Gerasimov telefon ettiler. Yolculuktan vazgeçmemi öneriyorlardı. Azerbaycan’da durumun gergin olduğunu ve gidişimin atmosferi daha da kızdıracağını söylüyorlardı. Sonra benimle pazarlığa başladılar. Güya onlarda, Parti Nezaret Komitesi’nde Aliyev’e karşı materyaller vardı. Bakü’ye gitmezsem bu materyalleri arşive geri verecektlerdi. Gidersem bunları ortaya çıkaracaklardı... 30 Mayıs’ta Pugon’un kendisi telefon etti. Onun da aynı amaçla beni aradığı anlaşıldı. Ona şöyle dedim: “Çok ilginç, siz beni hiç hatırlamıyordunuz. Zor günler geçirdim, hasta oldum, hastahane de yattım. Şimdi kendimi toparladım, vatanıma dönmek istediğimde, birdenbire beni hatırladınız. Bana bu yolculuğu yasaklamaya hakkınız yok.”

Haydar Aliyev Bakü’de küçük kardeşi, Celal Aliyev’in evinde kalmak istiyordu.

Celal Aliyev’in Anılarından:

“29 Mayıs tarihinde Cumhuriyet’te çok ünlü bir insan telefon edip benimle görüşmek istediğini bildirdi. Sözleştiğimiz saatte İlimler Akademisi’nin yanındaki parkta görüştük. O, bana Haydar Aliyev’i bekleyen tehlikelerden söz etti: “Hemen kardeşinize telefon edin, Bakü’ye gelmemesini söyleyin. Yoksa onu uçağın merdiveninde vuracaklar” dedi. Böyle sözleri başka bir insan söyleseydi başka tepki verirdim. Ama bu sözleri büyük nüfuzu olan biri söylüyordu ve onun için de verdiği bilgilere kayıtsız kalmak olmazdı. Çok zor durumda kaldım. Çünkü yolculuğunu onaylamak ya da önlemek konusunda kararım sevdiğim bir insanın hayatına mal olabilirdi. Ama oylanmadan karar vermeliydim. “Azereşr” Yayınevi’nin Müdürü Ej-

der Hanbabayev'i arayarak, görüşeceğimiz saati kararlaştırdık.

Ertesi gün, yani 30 Mayıs sabah tam 10.00'da biz onun odasında bu konuyu tartışıp Moskova'ya telefon bağlatmak için uluslararası santrale kayıt yaptırıldı. Uzun süre bağlanmadılar. Bunun nedenini şimdi anlıyorum, boşuna değilmiş. Ejder'in devlet telefonuyla dört saat süren telefon görüşmelerinden, Ulaştırma Bakanlığı'nın sorumlu memurlarına başvurmasından sonra bizi Moskova'ya bağladılar. Haydar'ın hayatından endişe ettiğim için doğal olarak kesin bir karara varamadım. Ve bir saniye bile tereddüt etmeyen Ejder'in kararlılığı ve cesareti beni şaşırttı. O, kardeşime tehditlere ve güdültülere önem vermemesini, aydınların onu havaalanında karşılamaya karar verdiklerini söyledi. Kardeşimin güdültü çıkarmasınlar ve beni havaalanında Celal'den başka kimse karşılamaya gelmesin, dediğini anımsıyorum. Hanbabayev itiraz etti: "Ben sizi karşılamaya kesinlikle geleceğim."

Aynı günün akşamı Ejder ile konuşmam gerekiyordu. Evine telefon ettim. Telefonu açlayan bir kadın açtı. Hıçkırığa hıçkırığa "Kardeş, Ejder'i ağır yaraladılar. Hastahanedede... "Kendine gelemeyen Ejder bir kaç saat sonra öldü..."

Haydar Aliyev bu olayı şöyle anımsıyor:

"Doğal olarak ben kanıtları toplamaya başladım. 30 Mayıs'ta gündüz saat 12.00'de benimle telefonda konuşmuş, akşam saat 9.00'da ise öldürülmüştü. Bildiğim kadarıyla o sakin, namuslu bir insandı. Kirlî işlere karışmamıştı. Politikayla uğraşmıyordu. Uzun yıllar boyunca "Azernesr"de çalışmıştı, aydınlar arasında saygı duyulan biriydi. Bu durumda aklıma şöyle bir soru geliyordu: "O hangi nedenle ve tam o gün öldürüldü?"

"İlginçtir, ülke yönetimi ya da Azerbaycan yönetimi sizden çok korkuyor. Bir korku varsa, onun sonuçları her türlü olabilir mi?"

"Biliyor musunuz, benden korkup korkmadıklarını söylemek benim için zordur ama ülke yöneticilerinin bana karşı açıkça olumsuz tutumlarını artık üç yıldır duyumsuyordum. Ne yazık ki, Azerbaycan'ın daha önceki yöneticileri tarafından da baskılara uğradım. Bu baskılar da tamamen objektif olmayan bir karakter taşıyordu.

Şimdi de nedense doğduğum yere geri dönmem büyük bir soruna dönüşmüştü. (Televizyoncu Andrey Karaulov ile konuşmadan)

Aliyev'i Moskova'da fiili olarak izole etmişlerdi. Azerbaycan KP'nin genel kurulu onun katılımı olmadan yapıldı. Bu genel kurulda onu Sovyet KP XXVIII. kurultayına temsilci seçme olasılığı vardı ve o iktidara dönebilirdi.

Haydar Aliyev Bakü'ye 20 Temmuz'da geldi. Onun bilgisine ve deneyimine vatanda gereksinim olacağından emindi. Önceleri o, kendisinin eski evinde oturacağını ya da ona yeni bir ev verileceğini düşünüyordu. Ama MK'de onun Bakü'de ev kaydına alınmasına ustalıkla bahane uydurup itiraz ettiler. Şimdi tek ümit doğduğu yer olan Nahçıvan'dı. Yola çıkmaya iki gün kalmıştı. Bu zor zamanda akrabaları, kardeşleri ve ona sadık kalan dostlarıyla görüşmeli ve bu kara Ocak gecesi şehit olanların mezarlarını ziyaret etmeliydi.

Mezarların üstündeki heykellerde genç vatanseverlerin fotoğrafları vardı. On dört, on sekiz, yirmi, yirmi sekiz yaşındaki şehitler... İlham Allahverdiyev, Feriza Allahverdiyeva, Vera Bessantina, İlgar İbrahimov, Ağabey Novruzbeyli... Onlar doyusuya yaşamalı, evlat büyütmeli, dedelik ninelik sevincini yaşamalıydılar... Ama onların evlatları, torunları olmayacaktı...

Anma gününde zamanından önce yaşlanmış anaları babaları çocuklarının mezarı başına gelip soğuk taşları okşayacak, sanki soğuk taşa değil, oğluna dokunuyor olacaktı...

Haydar Aliyev yavaş yavaş heykellerin önünden geçiyordu. Resimlere dikkatle bakıyor, sanki bazılarını tanıyormuş gibi göz gezdiriyordu. Hayır, o Cumhuriyetten gittiğinde bu gençler daha küçük çocuktü. Her biri bir evin, bir ailenin sevgilisiydi. Futbol oynar, Hazar sahillerinde koşar, mavi dalgalara atarlardı. İşte, sevgili denizi aşağı tarafta parıldıyor ufuklara doğru uzanıyor. İşte şimdi çok uzaklarda olan deniz...

8. BÖLÜM

KENDİ HALKIYLA BİR OLMA HAKKI

22 Temmuz 1990, Nahçıvan

Haydar ve Celal Aliyev Bakü'den Nahçıvan'a posta uçağıyla uçuyorlardı. Garip bir romantizm. Kardeşler uçağın içindeki gazete ve dergi paketleri, mektup dolu çuvalara bakarak gülümsüyorlardı. Belki de aynı gün uçaktan aşağıda yılan gibi kıvrılan Aras nehrini gören Haydar Aliyev şu vecizeyi anımsamıştı.

"Kardeşini nasıl bilirsin?" diye sormuşlar birisine.
"Bilmiyorum, daha onunla arkadaşlık etmedim ki."

Yaşam, Aliyev kardeşlerin ilişkilerinin sağlamlığını defalarca sınavdan geçirmişti. Bu sınav ilk kez şimdiki gibi zor bir ortamda yapılıyordu. Ama kardeşler bu sınavdan yüzlerinin akıyla çıktılar.

Celal Aliyev'in anılarından:

"Haydar Aliyev'in gelişinden Nahçıvan'da kimsenin haberi yoktu. Havaalanından eve bir tanıdığımızın "Jiguli" marka otomobiliyle geldik. Kardeşimi otomobilde gören yaşlı bir adam "Bak sen, böyle bir adamı ne biçim bir otomobilde götürüyorlar" dedi.

Eski baba ocağına geldik. Bir süre önce bu evden ablamız Sura Hanımı son yolculuğuna uğurlamıştık. Haydar Aliyev'in döndüğü haberi hemen kente yayıldı. Halk bahçemize akın etti. Dar sokakta büyük bir kalabalık oluştu.

Akşam vakti hepimiz Hüseyin Cavid'in kabrini ziyaret ettik. Nahçıvanlılar Aliyev'i içtenlikle selamlıyorlardı. Büyük şairin mezarının bakımsızlığını gören Haydar Aliyev çok üzüldü. Sonra kentin merkezindeki meydana gittik. Akşam 6.00-7.00'ye dek burada 80.000'e yakın insan toplanmıştı.

Birçoğunun elinde Haydar Aliyev'in portresi vardı. Fotoğrafların bazılarında omzunda bir yıldız, bazılarında iki yıldız vardı. Bu fotoğ-

rafları eski kitap depolarından arayıp bulmuşlardı.

Haydar Aliyev heyecanını gizlemiyordu. Üç yıl süren fiili soyutlamanın, takiplerden sonra anavatanında böyle sıcak, içtenlikle karşılanma onu heyecanlandırmıştı..."

Aliyev'i saran yoğun kalabalığı yararak Pedagoji Enstitüsü'nden arkadaşı Dövlet Memmedov bize doğru geldi. Aliyev ortak tanıdıkların birinden Dövlet Memmedov'un yenilmiş saydıkları insana kara çalmakta devam eden redaksiyonlarla savaştığını, adreslerine yorulmaksızın "gidip geldiğini" öğrenmişti.

Aliyev kısık sesle "Sağ ol, Dövlet" dedi.

"Ne için?" diye yanıt verdi yaşlı öğretmen. "Ben kendime borç bildiğim işi yaptım. Redaksiyonda bana gururla söylediler: "Ay baba, burada ne yanlışlık var ki?" Sanki bunlar gerçeği söylüyordu. "İftira dolu yazılarınızda gerçek olan bir şey var mı?" Gel gör ki, yalanı yayınlamaktan sürekli kaçıyorlardı.

"Üzülme, sorun değil. Kısa zamanda yaşam onları yalanlar." dedi Haydar Aliyev.

Bu meydan hiçbir zaman bu kadar kalabalık görmemişti. İnsanlar çevredeki evlerin balkonlarına hatta çatılara çıkmışlardı. Haydar Aliyev'e zor yaklaşan Nahçıvan gazetesinin muhabiri not defterine şunları yazmıştı: "Bu büyük kişinin karşısında insanların duydukları ferahlığı betimlemek mümkün değil. Haydar Aliyev'in kısa konuşması ise vatan aşkıyla dolu olan yüreğinin sesiydi." Ama ne yazık ki, hala etkisini hissettiren sansür bu satırların üstüne çizgi çekmişti.

Haydar Aliyev megafonu alıp hemşhçerilerini selamladı. Çok konuşmak istemiyordu. Aslında o yakındakilere sesleniyordu ama öyle bir sessizlik oluşmuştu ki, onu meydanın en uzak köşesindekiler bile duyuyordu. O akşam çok uzun konuşmamasına karşın her sözcüğü kılıç gibi keskindi.

Eve döndüğünde yüzü aydınlanmıştı: "Gerçekten de halk beni unutmamış."

Gelen konu komşu yavaş yavaş dağıldı. Yalnız yakınları kaldı. Haydar, Celal, kızkardeşi Sanife, onun kızları. Celal eski televizyonu çalıştırmak istediye de olmadı.

Haydar gülererek "Bu eski tekniğin üstesinden gelmek çölde bahçe düzenlemekten zordur" dedi.

"Ben burada çeşitli radyoları dinlemek istiyordum ama evimizde iyi bir radyo yoktu. İyi ki, komşularda zamanında Riga'da üretilmiş "VEF" radyo vardı."

Şimdi Aliyev'in baba ocağı salt tek tük fotoğraf ve anıların aracılarıyla göz önüne getirilebilir. İşte, Haydar Aliyev kapının eşliğinde durmuş. Sanife ninesi, İzzet Hanım gibi elini yüzünü yıkayan dayısının eline maşrapadan su döküyor.

"Geçmiş yıllarda dayım bahçemizdeki kuyunun suyuyla elini yüzünü yıkamaktan hoşlanıyordu. Sıcak havada testideki soğuk sudan dökerdim. Haydar amca da fiskiyeenin soğuk suyuyla serinlerdi. Akrabaların dediğine göre o, buna çocukluktan alışmıştı. Dayım genellikle baba ocağını anımsatan her şeyi severdi. Bir zamanlar annesinin, ninemin hazırladığı yemekleri, mantıyı, kutabı (*), dolmayı, bahçemizin meyvalarını çok severek yerdi... Bu meyvalardan epey uzun bir süre ona Bakü'ye ve Moskova'ya gönderdik. Ona göre Nahçıvan'daki meyvaların eşi benzeri yoktu.

Sanife Sultanova Nahçıvan (Nüfus) Kayıt Şubesi'nin Müdiresi idi. Cumhuriyet'te onu şair olarak iyi tanırlar. "Bakinski Raboçi" gazetesinin özel muhabiri Svetlana Mirzeyeva da onunla ilgili yazmıştı. Bu gazeteci hanım o zamanlar meslektaşlarına göre Haydar Aliyev ile daha çok görüşmüş, arkadaşlık yaptığı, yardım ettiği insanların, özellikle sanatçıların ve edebiyatçıların kadirbilirlikle anılarını toplamış ve ilginç, samimi duygularla yazılmış bir kitap hazırlamıştı. Kendi adını ise alçakgönüllülikle kitabın sonuna yazdı.

Kitabın baş sayfası Haydar Aliyev'in portresi ve onun "Güzel sanatlar benim tüm hayatımda yer aldı..." cümlesiyle başlar.

Haydar Aliyev'in Nahçıvan'a geldiği ilk gün Hüseyin Cavid'in mezarını ziyaret etmesi okurun büyük bir olasılıkla dikkatini çekmiştir. Acaba büyük şairin mezarı başında başını eğerken neler düşünmüştü? Hangi duyguları yaşamıştı? Onun hangi mısralarını anımsamıştı? Belki şunları:

*Kutab: Gözleme.

Bu derinlikte bir hakikat var,
Gizlidir gerçi kor beyinler için;
Lakin ülviyyetle hep parlar,
Bellidir görmek isteyenler için...

Bir iki gün sonra Cavid'in Müzesi'ne gitti. Son kez ne zaman burada olmuştu? Olasılıkla 1982 yılında. Cumhuriyet Cavid'in yüzüncü yılını kutlamaya hazırlanıyordu. 24 Ekim 1882 yılında Nahçıvan'da doğan, 5 Aralık 1941'de Sibirya'da sürgünde ölmüş Hüseyin Abdulla oğlu Rasizade "Cavid" takma adıyla ölen şair, dramaturg... Yazgının cilvesine bakın ki, özgürlüğü betimleyen, sağlığında "Doğunun Shakespeare"i olarak adlandırılan üstat 5 Aralık'ta "Stalin Anayasası"nın ilan edildiği gün ölmüştür. Ormanda ağaç keserken Sibirya'nın soğuklarına dayanamamış mıydı? Ya da duyarlı yüreği manevi acılara dayanamayıp çatlamış mıydı?

Onun baba evi Cavid ("sonsuz" demektir) Müzesi olarak düzenlenmiştir. Fotoğraflar, belgeler, 20'inci yüzyılın başlarına ait ev eşyaları: gaz lambası, Rusya'dan getirdiği semaver, gramofon, ince belli çay bardakları... Duvarlarda raf olarak kullanılan oyuklarda kap kacak, testiler, her birinin ayrı işlevi olan eşyalar.

Vitrinde Tayşed Bölge Halk Milletvekilleri Konseyi'nin 21 Kasım 1982 yılındaki emrini okuyoruz:

"Azerbaycan KP Nahçıvan Vilayet Komitesi Bürosu'nun 12 Ekim 1982 tarihli kararına dayanarak Azerbaycan KP Nahçıvan Vilayet Komitesi'nin Genel Sekreteri yoldaş Caferov Hamid Karaoğlu'na,

İrkutsk Vilayeti Tayşet Bölgesinin Şevçenko köyünün kabristanındaki 59 no'lu kabirten Azerbaycan'ın görkemli şairi, dramaturgu Hüseyin Cavid Rasizade'nin naşının vatani Nahçıvan kentine defnedilmesi için taşınmasına izin verilsin."

Tayşet Bölgesi İcra Komitesi'nin Başkanı
V.A. Smirnov"

Cavid'in neden günahı olmadığını bilmek karısı Müşkinaz Hanım'ın yazgısına acı bir mutluluk oldu. Aslında e hiçbir zaman bundan kuşku duymamıştı. Çocukları Ertuğrul ve Turan'a babalarının yolunu

beklemelerini söylemişti. Çocuklarına Cavid'in adıyla gurur duymalarını öğretmişti. Ertuğrul kendini güzel sanatlara adanmıştı. Resim yapıyor, senaryo yazıyor, müzik besteliyordu. Büyük Üzeyir Hacıbeyov onu en yetenekli öğrencilerinden biri olarak görüyordu. 1941 yılında Ertuğrul Cavid'i orduya çağırdılar. Gerçekten de ciddi sağlık sorunları olduğu için cepheye yollamadılar. Ama arka cephelerin birinde, Gürcistan'da tuttular. Çok geçmeden durumu kötüleşen Ertuğrul'u evinde ölmesi için gönderdiler. Artık kan kusuyordu. Müşkünaz Hanım ona ilaç almak için Cavid'in armağanı nişan yüzüğünü satmak zorunda kaldı. Ertuğrul yirmi dört yaşını tamamlamasına bir kaç gün kala, 14 Ekim 1943'te öldü.

Cavid'lerin ailesinde alışılmadık bir mistik var. Hüseyin 24 Ekim'de, Ertuğrul 22 Ekim'de, Turan ise 2 Ekim'de doğmuştu.

1982 yılının Ekim ayında Cavid'in 100. yılında, 1976 yılında Bakü'de ölmüş Müşkünaz Hanım'ın ve Ertuğrul'un naaşları Nahçıvan'a getirildi. Görkemli şairin yanında toprağa verildi. 2004 yılında kendi vasiyetine dayanarak Müşkünaz ve Cavid'in kızı Turan'ı da onların yanına gömdüler. Şimdi onlar doğdukları toprakta yine birbirlerine kavuştular...

Haydar Aliyev düşünde onların son yolculuklarında bir anıt mezar canlardırdı. Dağlar gibi yüksek bir anıt. Bu düşü 1996 yılında gerçekleşti.

Nahçıvan Cumhuriyeti halkıyla görüştüğünde Haydar Aliyev şöyle dedi:

"Dün (29 Ekim 1996) Azerbaycan'ın büyük yazarı, şairi, dramaturgu, bilim adamı, filozofu Hüseyin Cavid'i andık. Anıt mezarın görkemli açılışına katıldık. Bu büyük bilim ve medeniyet bayramıydı. Bu salt bizim, burada toplanan insanların değil, tüm Azerbaycan halkının bayramıydı. Dün kutladığımız bayram Özerk Cumhuriyetin tüm halkını ayağa kaldırdı. Hüseyin Cavid anıt mezarının çevresinde, sokak ve meydanlarda yüz binlerce insan toplanmıştı. Hepsisi de hoş bir manevi hava içinde birbirini kutluyordu.

Bu benim için de büyük bayramdı. Çünkü on dört yıl önce aldığım kararı gerçekleştirmeyi başarmıştım.

... Bu mimarlık yapıtını Yusuf ibn Küseyir ve Mömine Hatun anıt mezarlarının büyük mimarı, Acemi ibn Ebubekir görseydi gurur duyardı. Bu abideler birinci ve ikinci bin yıllıkların kavşağından bizlere dek varmıştı. İkinci ve üçüncü bin yıllıkların geçiş döneminde onlara Hüseyin Cavid'in anıt mezarı da eklendi.

Başka, pek başka imdi zövki-cahan,
Dünki peymanelerde kan coşuyor.
Dünki mamureler bu gün viran,
Dünki viraneler bu gün mamur...
Hep bozulmuş da dünki peymanlar,
Yeni dost olmuş eski düşmanlar...

("Dün ve Bugün")

Evet, gurbet ellerde "virane" kalmış ulu şairin varlığı vatanda "mutlu" oldu, hasret çeken ruhu huzur buldu.

1990 yılında tüm SSCB'de olduğu gibi Nahçıvan'da da yiyecek kıtlığı vardı. Komşudan komşuya, filance inek kesti, acele edin, belki bir -iki kilogram et alabilirsiniz, diye haber yayılırdı. Bazen Sanife'nin damatlarından biri "kuyruğa" girip et alıp getirdiğinde herkesin sevdiği bozbaş (*) pişerdi.

Haydar Aliyev kızkardeşi Sura'nın cenazesine gidemediği için çok üzülüyordu. O zaman Moskova'dan çıkmasını engellemişlerdi.

Ama Nahçıvan'a geldiği günün sabahı kızkardeşinin mezarını ziyaret edip güller koydu. Ardından da babasının mezarını ziyaret etti.

Haydar Aliyev Nahçıvan'da kaldığı ilk günlerde gazete yönünden zorluk çekti.. Yerel gazetelere Sanife abone olmuştu. Bakü, Moskova gazeteleri salt günün ikinci yarısında, bazen de ertesi gün gelirdi. Yine de komşunun armağan ettiği radyonun keyfini sürüyordu.

* Bozbaş: Et, nobut ve patatesle pişirilen Azerbaycan'a özgü sulu yemek.

Amaç Artık Tam Belirlendi

Haydar Aliyev Moskova'dan döndükten sonra ilk söyleşisini "Hayat" gazetesinin muhabiri Möhsün Möhsünov ve Nahçıvan'a nasıl geldiği belli olmayan Litvanya "Respublika" gazetesinin muhabiri Ritas Siyatals'le yaptı. Söyleşiden önce spor giyinmiş olan Haydar Aliyev yarı şaka yarı ciddi şöyle demişti: "Söyleşi için bir koşulum var. Dediklerimi çarpıtmayacaksınız."

Asma dallarıyla sarılmış balkonda konukları ayva reçeliyle çay bekliyordu. Sanife elinden geleni yapmıştı. Nahçıvanlı gazeteci, Litvanyalı meslekdaşıyla sorularına Aliyev'den alacakları yanıtları birlikte kullanmaları için anlaşmıştı. Onların konuştuğu adamın açık ve net yanıtlarından da, onun için bu düşünceleri söylemesinin çok önemli olduğu belliydi. Yerel halk ya da başkaları, hiç farkı yok, kim olursa olsun, nerede olursa olsun. Bırak, Litvanya'da da öğrensinler. Orada onun adı Avrupa basınının dikkatini çekebilirdi. Zaten böyle de oldu.

Meslekdaşları Haydar Aliyev'in Politbüro'dan ayrıldıktan sonra nasıl yaşadığını merak ediyorlardı. Haydar Aliyev ise görevden uzaklaştırıldıktan sonra nasıl büyük baskılara uğradığını anlattı:

"Önce katlanmaya çalıştım; kuşkusuz, başkaları gibi beni de insanların ilişkilerinin böyle değişmesi, böyle haksızlıklar çok etkiledi. 1989 yılının Nisan ayında 110 kadar MK üyesinin ve üye adayının gönüllü olarak istifalarını verdikleri zaman, bunun benim için son şans olduğunu anladım. Bu nedenle de genel kurulda çıkıp bana karşı iftira ve lekeleme kampanyası başladı, dedim. Bu baştan aşağı adaletsizliktir. Ben onurlu ve şerefli çalıştığımı düşünüyorum. Doğrudur, hatalarım ve eksikliklerim olmuştur; herkes hata yapabilir. Ama bana yöneltilen suçlamalar gerçek değildir.

Konuşmam uzun süre üyesi olduğum Politbüro'nun üyelerini, omuz omuza çalıştığım yoldaşları hiç etkilemedi. Onlar konuşmamı önemsemедiler."

Çaydanlıktaki çay soğuyordu. Haydar Aliyev kendi seçtiği yolu açıkladı: "Mücadele etmem gerektiğini anladım."

Kendisi söylemese de bu savaşımın kendi namusu, temiz adı-sanı ve kendi halkı için olduğu açıktı. "Yönetici insanın iradesi güçlü olmalıdır. Her bir yönetici kişi tüm varlığıyla kendi halkını, kendi milletini, kendi toprağını korumalıdır. Yani sen kenara çekilip yalnızca kendi çıkarlarını düşünmemelisin. Kendini yalnızca bu işe adanmalısın. Ben MK'nde çalıştığım on dört yıl boyunca kendimi halkıma, Cumhuriyetimize adadım. Şimdi hiçbir şeysiz kaldım. Ama üzülüyorum. Yeniden politikaya başlasaydım, yeniden bu yoldan giderdim."

Muhabirler: "Haydar Aliyev Azerbaycan KP MK' Birinci Genel Sekreteri ve Sovyet KP MK'nin Politbüro üyesi olduğu zamanlardaki çalışmalarını nasıl değerlendirmekte?" diye sordular.

"Uzun yıllar hem Bakü'de hem de Moskova'da Cumhuriyet ve (Sovyetler) Birliği kapsamındaki işlerde çalıştım. Kendi halkıma, Sovyetler Birliği'ne, Komünist Partisi'ne namusla ve şerefle hizmet ettiğimi söyleyebilirim. Ama şimdi her bir Birlik Cumhuriyeti'nin hayatında yeni bir dönem başlamaktadır diye düşünüyorum. Her bir halk kendi geleceğini kendisi belirlemelidir. Önceki günlere bakarsak, geçmiş geçmişte kaldı. Genel olarak bugünkü işleri bir kenara koyup yalnızca geçmişte düşünmekten hoşlanmıyorum. Bakın, biz altı yıldan daha fazla bir zamandır geçmişe lanet yağdırmakla uğraşıyoruz. Altı yıldır ülkemiz hem politik hem de ekonomik yönden dağılmak üzeredir. Tüm bu süre içinde bizi, bu dönemin bir geçiş dönemi olduğuna, sonra her şeyin iyi olacağına inandırdılar. Ama bu dönem daha ne kadar sürecek? Bu nedenle de isteyen halka, isteyen ulusa, isteyen sosyal kuruluşa kendi yazgısını belirleme hakkı verilmelidir. Ben bu konuda böyle düşünüyorum."

"Komünist Partisi ile ilgili düşünceleriniz değişti mi?"

"İlginç bir soru. Bu soruya diyalektik açıdan yaklaşmak gerekir. Ancak şu an partinin çok zor durumda olduğu açıktır. Senin de içinde bulunduğun parti dağılırsa, bu, insanı yeniden düşünmeye, ölçüp biçmeye zorlar."

"Bu yılın Eylül ayında Azerbaycan vatandaşları halkın elçilerine oy verecekler. Sanıyorum ki, bu kez milletvekilleri gerçek halk elçisi

olacaklar. Bir politikacı olarak Azerbaycan'ın yeni Bakanlar Kurulu'nun başlıca görevleri nelerdir?"

"Gerçekten halkın milletvekilleri seçilirse, (Bunu gelecek gösterecek, bırakın ileri gitmeyelim.) o zaman konuşuruz. Şimdi ise kısaca Azerbaycan'ın ekonomik ve politik özgürlüğünden, tam özgürlüğünden yanayım."

Sessizce odaya giren Sanife çayları tazeledi. Kendiliğinden Haydar dayısının bugün iyi görünmesine sevindi; kuşkusuz memleketinin havasının ona iyi geldiğini düşündü. Konuşmanın konusu ise özel yaşama doğru kayıyordu.

"Zamanınızı nasıl geçiriyorsunuz? Siz bütün gün hiç ara vermeden çalışırdınız."

"Son iki yılda bana o kadar haksızlık yapıldı ki, hayatım zehir oldu. Böyle bir durumda insanın kendini toparlayıp, çalışmaya başlaması zordur. Ayrıca şu sıralar düşünüyorum, bazı notlar alıyorum."

"Anılarınızı mı yazıyorsunuz?"

"Henüz somut olarak bir şey söylemek mümkün değil. Bu yazılar yalnızca notlar biçiminde; yüreğim ise dolu. Tüm bunlar yazılıp halka iletilmelidir. Ben görevimi yerine getirmeden dünyadan gidersem, kötü olacak. Bildiklerimi Azerbaycan'da kimsenin bilmediğini söyleyebilirim."

"Size herhangi bir ayrıcalık tanındı mı?"

"Hayır, hiçbir ayrıcalık tanınmadı."

"Size bazı kısıtlamalar yapıldı mı?"

"Kısıtlama şudur ki, evde oturup emekli maaşını alıyorsun; yaşıyorsun ve hiçbir ayrıcalığın da yoktur."

"Dükkana, pazara, mağazaya kendiniz mi gidiyorsunuz?"

"Evet."

"Kendi otomobiliniz yok mu?"

"Yok. Biz Azerbaycanlıyız. Benim ve evlatlarımın Azerbaycan'dan çıkmak şansı olmadı. Bakü'de ne evim ne de yazlığım var. Yolum düşüğünde kardeşim Celal'in yanında kalırım; orası ise çok küçük. Birkaç kez divanda geceledim. Şimdi ise kızkardeşimin evinde kalıyorum."

"Nahçıvan'da sizi böyle karşılayacaklarını düşünür müydünüz?"

"Meydandaki insanları mı söylüyorsunuz? Bence zaten böyle olmalıydı."

"Üç gündür buradasınız. Daha ne kadar burada kalmayı düşünüyorsunuz?"

"Bu, bana bağlı değil. Başka yerde yaşamama izin vermezlerse, herhalde burada kalırım."

"Nehrem köyü sakinleri dün sizi Milli Meclise aday olarak önerdiler. Konuşmanızda hangi konuyu dile getireceksiniz?"

"Kendi programım hakkında biraz önce söyledim. Azerbaycan'ın politik ve ekonomik bağımsızlığı uğrunda, bağımsız Azerbaycan uğrunda savaşmak."

"Yoldaş Aliyev, siz kendiniz Haydar Aliyev'e hangi soruyu sormak istediniz?"

Haydar Aliyev içtenlikle gülüyor.

"Hangi soruyu? Sorular çok."

"En önemlisi hangisidir?"

"En önemlisi? Yoldaş Aliyev, siz bazı dostları zamanında neden iyi tanıyamadınız? diye sordurdum."

"Oğlunuz ve kızınız Moskova'da kaldı. Onlar ne ile uğraşıyorlar? Nerede yaşıyorlar?"

"Eşim Zarife Hanım bundan beş yıl önce öldü. Bundan sonra benim dayanacak yerim yalnızca ailemdir. Şimdi hepimiz birlikte yaşıyoruz. Oğlum İlham, Moskova'da Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nü bitirdi; İngilizce ve Fransızca biliyor. Aynı üniversitede doktora yaptı, öğretim üyesidir. Ama ben işten ayrıldıktan sonra, onun da kariyerinde zorluklar oldu. Ona uzmanlığı ile ilgili iş vermiyorlar. Bu da ona çok acı veriyor. Kızım Sevil, Doğu Bilimleri Enstitüsü'nü bitirdi. Arap dili ve edebiyatı uzmanıdır, öğretim üyesidir. Aynı enstitüde çalışıyordu ama şimdi çalışmıyor. Beş torunum var."

"Demek ki," yeniden evlenmek konusundaki söylentilerin aslı yokmuş?"

"Bu yalnızca dedikodu değil, edepsizce bir iftiradır. Rahmetli eşim Zarife Hanım'a çok bağlıydım. Onun hatırası benim için ebedi

olarak değerlidir, azizdir. Aile ilişkilerinde ben sabit fikirliyim.”

“En sevdiğiniz uğraşınız ne?”

“En çok kitabı severim. Büyük bir kütüphanem vardır. Kültürü çok severim. Müzikten anlarım, ressamlığa heves ederim. Bir zamanlar mimar olmak isterdim. Hatta Mimarlık Fakültesi’nde iki yıl okumuştum. Kültür adamlarıyla her zaman yakın oldum. Başka eğlencem olmadı; balık tutmakla, ava gitmekle uğraşmadım.”

“Peki, en çok kimi okuyorsunuz?”

“Azerbaycan’ın hem klasik hem de çağdaş yazarlarını, Batı Avrupa ve Rus klasiklerini okumayı çok severim. Ama son üç, dört yılda yaratılan yapıtları okumuyorum, çünkü şimdi daha çok konjonktür edebiyatı yazılıyor.”

Bu etkileyici röportaj (ki, biz burada yalnız bir kısmını aktardık) 26 Haziran 1990 tarihinde yayınlandı. Aliyev’in Nahçıvan’a geri dönmesinin üstünden dört yıl geçmişti.

Onun yanıtlarını şimdi, on beş yıl geçtikten sonra okuyunca görüyorsunuz ki, bu, yalnızca ömrünü sakın biçimde tamamlamak için geri dönen insanın yanıtları değildir; ama bellidir: Azerbaycan’ın bağımsızlığı. Bağımsızlığa nasıl erişileceği konusunda konuşmak için ise henüz erkendir. Ama önemli olan, iradenin var olmasıdır. Politik lider, devlet lideri, ulusal lider iradesi...

Bakü gazeteleri Haydar Aliyev’in gelmesiyle ilgili hiçbir şey yazmıyordu. “İzvestia”, “Konsomolskaya Pravda”, “Arqument Faktı” vs. gibi Moskova gazeteleri ise bu olaya gecikmeden tepki verdiler.

Nahçıvan’a epay mektup gönderenler oldu. Adresi tam bilmeyenler zarfın üstüne yalnızca “Nahçıvan, Haydar Aliyev’e” diye yazıyordu. Kimileri onu kutluyor, kimileri de var olan bu durumda onun gibi bir lidere Azerbaycan’ın büyük gereksinimi olduğunu ısrarla belirtiyordu. Bazıları da Haydar Aliyev’in evi olmadığını bilip, kendi evlerini ona öneriyordu: “Evimiz kentin merkezindedir. Gelin bizde kalın; biz ise akrabalarımızın yanında oturuyoruz.”

İnsanlar iyiliği hiçbir zaman unutmuyor ve iyiliğe iyilikle yanıt veriyorlardı. Sanife Sultanova’nın anılarına göre bir kişi Bakü’den gelip, kendi evinin anahtarlarını getirmişti. “Buyrun, benim evim sizin evi-

nizdir.” Nehrem köyünden olan bir kişi de inşaatını yeni bitirdiği evi Haydar Aliyev’e armağan olarak kabul etmesini öneriyordu.

Bir zamanların Rus edebiyatını iyi bilen ve çok seven Celil Memmedkuluzade geçen yüzyılın başlarındaki büyük köyde büyük bir cesaretle düzyazı yapıtlarını kaleme almıştı. Nikolay Vasilyeviç Gogol’un jübilesinde konuşma yapan yazar “Ey Müslüman kardeşlerim, bundan 100 yıl önce Rusya’da bir insan doğdu. O, Rus memurlarıyla ilgili öyle bir komedi yazdı. Şimdi de okunduğunda sanki Nahçıvan’a, Şuşa’ya, Kafkas’ın tüm köylerine ve küçük kentlerine “Müfettiş” geliyor sanırsın” demişti.. Aliyev Azerbaycan SSCB’nin Milli Meclisi milletvekilliğine adaylığını koyduğu Nehrem köyünde seçmenlere konuşmalarından birinde Celil Memmedkuluzade’nin yukarıda yazdığımız bu sözlerini anımsattığında salondakiler gülmekten kırıldılar. Başka dairelerden de öneriler olmasına karşın Aliyev, zor günde düşünmeden ona destek olan Nehrem köyünün üstünde durdu. Ve 30 Eylül 1990 tarihinde Özerk Cumhuriyeti Milli Meclisi’nin ve Azerbaycan’ın halk tarafından seçilen milletvekili oldu.

Tarihsel Köklere, Manevi Kaynaklara Dönüş

Daha çok okul binasına benzeyen, pek de büyük olmayan binanın birinci kattaki rahat odasında milletvekilleri toplanmıştı. Haydar Aliyev de onların arasında yerini almıştı. Ama ona oturmak için olanak vermiyorlardı. Yaşlı kişiler onu Riyaset Heyeti’ne davet ediyor ve toplantıyı yönetmesini öneriyorlardı. O, büyük alkış sesleri altında küçük sahneye çıktı. Yerel halk onun yazısına inanıyordu. Acı içindeki halk hayatın her yönünü görmüş bu akıllı insanın güven, umut verecek sözlerini duymak istiyordu. Çok savaşlar görmüş olan Nahçıvan’ı şimdi ne bekliyordu?

Yaşlılar Ermenilerle 1919 - 20 yıllarındaki savaşı hala anımsıyorlar. 1920 yılında oluşan Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Devrim Komitesi, burjuva Ermenistan’a barış görüşmelerine başlamak için başvurmuştu. Yanıt ertesi gün geldi. “Nahçıvan’ın Ermenistan hükümetine boyun etmesini tam sağlamlasınız...” Ama

Nahçıvanlılar hiçbir zaman ultimatoma kabul etmemişlerdi. Savaşlar dört ay daha, Ermenistan'da Sovyet hakimiyeti kurulana dek sürdü. 1921 yılının başlarında Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Devleti temsilcilerinin katılımıyla Nahçıvan'da referandum yapıldı ve hangi cumhuriyetin içinde kalmaları sorunu çözüme ulaştı. Halkın %90'dan fazlası Özerk Cumhuriyet hukuku ile Azerbaycan'da kalma yönünde oy verdi. Halkın bu seçimini Vladimir İliç Lenin de destekledi. 16 Mart 1921'de RKPB'nin (*) Politbürosu Azerbaycan SSC'nin bileşimde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasını onayladı. (1923 yılından sonra Nahçıvan Özerk Vilayeti, Şubat 1924'ten sonra Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.)

Şimdi neler olacaktı ? Nahçıvan'ı nasıl bir son bekliyordu? Kiminle yola çıkmalıydı? Bu beklenmedik savaşta, bu beklenmedik kuşatmada hangi güce güvenilmeliydi?

Haydar Aliyev'in düşüncesine göre bu güç yalnız halkın, Azerbaycan'ın Nahçıvan'ın kendi tarihine, manevi değerlerimizin kaynağına geri dönmektir. Haydar Aliyev hem o gün hem de sonraları Rusya'nın kendisinin de kendi özgürlüğünü ilan etmekle SSCB'nin dağılmasının temellerini attığını defalarca yinelemiştir. Bunun dışında Haydar Aliyev'in önerisiyle özerk vilayetin adından "Sovyet Sosyalist" sözcüğü çıkarıldı. Cumhuriyetin "Sovyet Millî Meclisi" ise "Millî Meclis" olarak adlandırıldı. Ve en sonunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağını kabul etti. On yıl sonra Moskova'nın bağımsız bir gazetesinin muhabirine Nahçıvan'da hayat durmuş gibi gelecekti: Binaların dışı dökülüyordu, insanları yoksul düşmüştü.

1990 yılının sonbaharında Bakülü gazeteci Elmira Ahundova'yı Moskova'da basılan "Literaturnaya Gazeta"nın Azerbaycan özel muhabiri olarak atamışlardı. İlk talimatlarından birisi ise, Nahçıvan'a gidip Haydar Aliyev ile röportaj yapmasıydı. İki yıl önce "Literaturnaya Gazeta"da Haydar Aliyev'e iftiralarla dolu bir yazı yayımlanmıştı. Haydar Aliyev ona karşı ileri sürülen suçlamaları kanıtlar vererek reddetmiş ve geçirdiği kalp krizine karşın kendisi redaksiyona gitmişti. Onun yazısını yayımlamamışlardı.

* RKPB: Rusya Komünist Parti Bolşevikleri.

Elmira Ahundova anımsıyor: "Haydar Aliyev'in sık sık Vilayet Parti Komitesi'nde olduğunu haber aldım. Bu nedenle Birinci Genel Sekreterin kabul odasına telefon ederek Haydar Aliyev'e "Literaturnaya Gazeta"nın özel muhabiri ile röportaj yapmaya itiraz edip etmediğini sormalarını rica ettim.

Gazetecilikte yeniydim ve büyük basında yeni yeni yazılar yazmaya başlamıştım. Onun için Haydar Aliyev'in adını bilmesini beklemiyordum. Ama beklentilerimin tersine bana telefon edip Haydar Aliyev'in kişisel olarak Elmira Ahundov'a büyük saygısı olduğunu ve istenildiği zaman görüşmeye hazır olduğunu söylediler. Bu yanıt beni gerçekten şaşırttı. İlk olarak aklıma gelen, Haydar Aliyev'in beni ünlü başka bir gazeteciyle karıştırdığı idi.

Bu küçük ayrıntıyı, bu politikacının daha ilginç bir yeteneğini, fenomenal belleğini belirtmek için anlattım. Birkaç gün sonra Nahçıvan'a gittim ve Haydar Aliyev ile görüştim. Sonunda onunla yakından tanışmış olduk. Bana bir süre önce "Bakinski Raboçi" gazetesinde yayımlanmış olan bir makaleyle ilgili fikirlerini söyledi. Bu görüşmemizi o makaleye borçlu olduğumu anladım. Haydar Aliyev'in bu konuda söylediklerini banda kaydettim. Şimdi onun sözlerini aktarıyorum:

"1990 yılının yazında Moskova'dayken gazeteleri gözden geçiriyordum. "Bakinski Raboçi" gazetesindeki bir makale birden dikkatimi çekti. Makalenin başlığı "Biz Hepimiz Geçmişten Gelmişiz." Makale mantıklı oluşu, tarafsızlığı ve sanatsal yönüyle dikkatimi çekmişti. Doğal olarak yazarın adına baktım. Makalenin altında Elmira Ahundov'un imzası vardı. Böyle bir gazeteciye daha önceden tanıyıp tanımadığımı anımsamağa çalıştım.

Makaleyi okuduktan sonra ister istemez Azerbaycan'da çalıştığım zamanları anımsadım. O zamanlar edebiyat ve sanat alanında dikkate değer olaylar moralimi yükseltirdi. Gazetecinin de kim olduğuna dikkat ederdim. Yeni yazan yazarın büyük bilimsel, entelektüel, yaratıcı potansiyalini yansıtan dikkatli, ilginç, sıradışı makale yayımlandığında içtenlikle sevindirirdim. Sık sık "Bakinski Raboçi", "Kommunist", "Vişka" gazetelerinin redaksiyonuna telefon eder, yayın yönet-

menleriyle konuşur, dikkatimi çeken yazılar hakkında düşüncelerimi belirtirdim. Yeni yazara ilgi duyar, bazılarını yanıma çağırırdım; konuşurduk. Onun için de tüm Azerbaycan gazetecilerini iyi tanım diyebilirim ama nedense sizi anımsayamadım.

Makaleniz aynı zamanda Azerbaycan'ın ve diğer Cumhuriyetlerin nihilizm yolu tutarak geçmişin tek tarafı aydınlatılması, yadsınması konusunda yazılmıştı. O makaleyi memnuniyetle okudum ve okumaları için yakınlarıma da verdim. Size, yüreğimden o zaman ferahlık hissettiğimi söylemeliyim. Siz telefon edip kendinizi "Literaturnaya Gazeta"nın özel muhabiri olarak tanıtıp gazete için ropörtaj yapmak istediğinizi bildirdikten sonra, bende iki duygu oluştu. Bir yandan "Literaturnaya Gazeta"nın yönetimine kesinlikle inanmamaktayım ve bu inanmanın nedeni de vardır. Bu gazete son zamanlarda gerçek dışı ve bazı konkret grupların çıkarına hizmet eden çok sayıda makale yayımladı. Diğer yandan aileniz gözümün önüne geldi. Biliyorsunuz, şimdi de gazetecilerle görüşmekte daha dikkatli davranıyorum. Çünkü daha önceleri bir kaç kez "ağzım yandı". Onların bazıları benimle konuşup sordukları sorulara yanıt aldıktan sonra, düşüncelerimi çarpıtarak yansıttılar.

Ama sizin "Bakinski Raboçi" gazetesindeki makalenizi okuduktan sonra "hayır, böyle yazı yazan insan ikiyüzlü olamaz" diye düşündüm.

Bu yaklaşımının beni ne kadar sevindirdiğini düşünemezsiniz. Ama aynı zamanda büyük sorumluluk da yüklemişti. Söyleşinin tek bir cümlesine dokunulmadan gazetede çıkması için elimden gelen herşeyi yapacağıma Haydar Aliyev'e söz vermişdim. Şunu da belirtiyim ki, Haydar Aliyev'e böyle söz vermem nedeniyle bu söyleşiyi "Literaturnaya Gazeta" yayınlamadı. Söyleşide Haydar Aliyev SSCB'nin yöneticilerini, bu arada somut olarak Mihayil Gorbaçov'u yeniden yapılandırma sürecinde yaptığı hatalar nedeniyle eleştiriyor ve büyük bir devleti sosyal felaketlerle yüzyüze getirmekle suçluyordu. Bu söyleşi şimdi de güncelliğini kaybetmedi ama o zaman Gorbaçov'un SSCB Başkanlığı'ndan istifa etmesinden bir yıl önce yayımlanmış olsaydı, bomba gibi patlayacaktı. Söyleşide bazı yerleri yumuşatmak, ya

da kısaltmak önerilerini ise Haydar Aliyev inatla reddetti. Ve bu olayda ben de onunla tam fikir birliğindeydim."

Yazgısını Halkla Paylaşmak

Tarihi gerçeklere sadık kalarak Haydar Aliyev'in büyük politika-ya geri dönüşünün hiç de tantanalı olmadığını açıkça belirtmeliyiz. O, yalan ve iftira yağmurlarına göğüs germeli, kararsız olanları inandırmalı, kendine bağlı taraftar toplamalıydı.

Bir keresinde Nizami Müzesi'nin çalışanı Muhabbet Mehdiyeva, Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri ve onun iş arkadaşları için eğitim semineri oluşturmuştu. Büyük şair ve filozof Nizami'nin yaratıcılığından çoşan Mehdiyeva, onun ahlaki öğütlerinden söz ediyordu. Haydar Aliyev'in dikkatle dinlemesine karşın, bakanlardan birkaçı gizlice saatlerine bakıyordu. Haydar Aliyev vedalaşırken Muhabbet Mehdiyeva'ya "Gelecekte bana gerekli olacaksınız" dedi. San-ki kendi geleceğini görüyordu.

Bu "gelecek" 1990 yılının sonunda, 1991 yılının başlarında gelip çattı. Azerbaycan Millî Meclisi'nin milletvekili Haydar Aliyev Nahçıvan'dan Bakü'ye geldiğinde kardeşi Celal'in yanında kalırdı. Kuşkusuz ki, iki oda üç kişi -Celal, eşi ve öğrenci kızına- dar geliyordu. Arada bir amcası gelip onlarda kaldığında ve tüm günü yazı yazarak geçirdiğinde, Celal'in kızı defter-kitabını alıp mutfakta çalışırdı. Haydar Aliyev her zamanki gibi konuşmalarına büyük bir çabayla hazırlanıyor, makaleleri üzerinde çalışıyordu. Peki, bu yazıları hem Rus hem de Azerbaycan dilli gazetelere vermek için çevirisini kim yapacak, daktiloda kim yazacaktı? Ona önerilen kişilerden biri işlerinin çokluğunu öne sürdü, bir diğeri şimdiye dek hiç daktilo kullanmadığını söyledi. Anlaşılan gözaltında olan politikacıyla ilişkide bulunmaktan korkuyorlardı. O sırada Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Bakü'deki temsilcisi Hasan Zeynalov yardım etti. O "Kızkardeşim çok iyi çevirmendir ve daktiloda da yazabilir; şimdi Nizami müzesinde o kadar çok iş yok, size yardım edebilir" dedi. Bu kadın Muhabbet Mehdiyeva idi.

Haydar Aliyev müzeye telefon edip durumu kısaca Muhabbet

Hanım'a anlattı.

"Muhabbet Hanım, yarın sabah saat sekizde gelebilir misiniz?"
"Gelirim."

Onlar buluşmadan önce televizyonda Milli Meclis'in toplantısından canlı yayın yapılıyordu. Aliyev'e haksız suçlamalar sürüyordu ve yalnız bir kişi-şair Bahtiyar Vahapzade onu savundu.

Muhabbet Mehdiyeva kararlaştırdıkları saatte geldiğinde Haydar Aliyev'i dünkü olaylar nedeniyle üzüntülü bulacağını sanıyordu. Ama Haydar Aliyev onu gülümseyerek karşıladı.

"Galiba kendinizi iyi hissetmiyorsunuz, Muhabbet Hanım. Evinizde her şey yolunda mı? Bir sorun yok, değil mi?"

"Dünkü toplantıdan sonra sabaha dek uyuyamadım."

"Üzerinde durmayın Muhabbet Hanım, bundan başka ne diyebilirler ki?"

Muhabbet Hanım çevirisi yapılacak dökümanlar belirlendikten sonra onları alıp müzede çalışmak istediğini bildirdi.

"Hayır" diye itiraz etti Haydar Aliyev. "Bu dökümanlar buradan çıkamaz."

Birkaç gün sonra Muhabbet Hanım'ın müzede daktilosu Celal'in evine getirildi.

"Haydar Aliyev kendi çalıştığı odadan yazıları sayfa sayfa getirir, işi bitenleri ise benden alıp geri götürürdü."

Yedi yıl geçti. 1997 yılında Azerbaycan Milli İstihbarat Bakanlığı'ndaki müzenin açılışı sırasında Haydar Aliyev, oradaki personel arasında Muhabbet Hanımı gördü. Bir an için şaşırıp kaldı ve sonra sordu:

"Burada mı çalışıyordunuz?"

"Kuşkusuz, onun ne demek istediğini anladım. O,1990'dan beri benim bu sistemde çalıştığımı sanmıştı. Kendimi kaybettim. Soğuk terler bastı. Yanıtlamak isterken Milli İstihbarat Bakanlığı'nın çalışanlarından biri sözümü kesti: "Biz Mehdiyeva Hanımı deneyimli bir müze çalışanı olarak, sergileme düzenini oluşturması için davet etmiştik."

Üstümden ağır bir yükün kaldırıldığını hissettim.

1991 yılının Şubat toplantısı salt Muhabbet Mehdiyeva'nın anısına düzenlenmişti. Azerbaycan Milli Meclisi'nin o toplantısına katılan milletvekilleri "Yakın geçmişte karşısında hazırolda durdukları insanı elverdiğince batırmaya" çalışıyorlardı. Halkın seçtiği üç yüz kırk milletvekilinden yalnızca biri, halk şairi Bahtiyar Vahapzade yerinden kalkıp konuşanların kusurlarını yüzlerine vurdu." Bu duvarlar da tanıklıktır ki, bir süre önce Haydar Aliyev'in her sözünü çöşkuyla alkışladınız. Yıkılan ağaca balta vurmak marifet değildir. Onun yerine deneyimli politikacının önerilerine kulak asalım."

Peki, o zamanlar Haydar Aliyev neden konuşuyordu? Yüreğini sızlata neydi? Hangi önerilerde bulunmuştu.

"Azerbaycan'a geri dönmek ve Milli Meclise milletvekili seçilmeme ilgili çeşitli dedikodular çıkmıştı. Bunlara yanıt olarak doğduğum topraklara yeniden iktidara gelmek ya da herhangi bir kimseyle hesaplaşmak için geri dönmediğimi açıkça belirtirim. Yalnızca halkım için zor olan böyle bir dönemde halkın payına düşen eziyet ve üzüntüyü onunla paylaşmak, vatandaşlık borcumu yerine getirmek, özgürlük mücadelesine katılmak için geldim. Beni bir Azerbaycanlı olarak hiçkimse bu haktan yoksun bırakamaz. Sovyetler Birliği'nde ve Azerbaycan'daki bazı olaylarla ilgili düşüncelerimi Milli Meclis ile paylaşmak istiyorum.

Birincisi: Artık kaç yıldır ülke, Sovyet toplumu, devlet yönetim sistemi politik ve ekonomik kriz içindedir. Ulusal ilişkiler son derece gerginleşmiştir. Sovyet Birliği dağılmaktadır.

Bunun nedenleri neydi? Kuşkusuz, geçmişte yapılan birçok hataların rolü yadsınamaz. Ama tüm bunların asıl nedeni özellikle "yeni-yeni yapılanı" olarak adlandırdığımız son dönemde hayatımızın tüm aşamalarında yapılan kaba ve bağışlanmaz hatalardır.

Ne yazık ki, bunlar akıldan çıkıyor ve yönetici kuruluşlar, basın, toplumu bilgilendirme araçları yalnız geçmiş eleştiri ateşine tutmakla uğraşmaktalar.

1985 yılında ülkemizde başlayan değişikliklerin uzun süreli bilimsel, politik, ekonomik esası ve stratejisi olmadığı kesinlikle söylenebilir. Ve bu nedenle de alelacele hayata geçirilen ve birçok durumda

birbirine zıt olan önlemler hiçbir sonuç vermemiştir.

Gorbaçov son beş yılda halka çok sözler verdi ama onlardan hiçbirini gerçekleştiremedi. Verilen sözlerle reel işler arasındaki boşluk, politik yönetimle halk arasında uçurum yarattı. Halkın yönetime inancı azaldı, geleceğe bakışı kötümserleşti. KP kendi otoritesini yitirdi.

İkincisi: Ülkede oluşan durum Azerbaycan için de karakteristiktir. Azerbaycan yönetimi daha önce olduğu gibi, şimdi de merkezin politik tutumunu sürdürmekte ve yukarıdan gelen emirleri hiç düşünmeden yerine getirmektedir. Sonuç ortadadır: Azerbaycan'da durum daha da zor ve katlanılmazdır. Bu durum, Ermeni milliyetçileri tarafından uydurulan Dağlık Karabağ sorunuyla da ilgilidir. Üç yılı aşkın süredir halkımız Ermenistan tarafından haksız saldırılara, tecavüzlere uğramaktadır. Böylece de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü bozulmuş olmaktadır.

En önemlisi de şunu belirlemektir: Yapılan asıl hata nedir ve bu hatayı kim yapmıştır, nasıl olur da halk güçsüz kalıp toprağının elinden çıkmasına engel olamadı? Tüm bunları dikkatle araştırmak gerekir. Viktor Polyaniçko Dağlık Karabağ'ın yitirilmesinde Mihayil Gorbaçov'un suçu olduğunu söylemektedir. Ben de onunla aynı fikirdeyim. Devlet Başkanı Gorbaçov'un bu olayda Azerbaycan'a ihanet ettiğini özellikle kaydetmek gerekir ve tüm bunlar tarihimizde yerini almalıdır. Olayların böyle tehlikeli gelişmesini önceden görmek mümkünü ve Ermenistan Ermenistan olarak, Azerbaycan ise Azerbaycan olarak kalmalıydı. Bu ise ülkeyi gerçekten de akıllı bir adam yönettiğinde gerçekleştirilebilirdi. Ama Gorbaçov bu konuda yeterli olamadı. Azerbaycan yöneticilerinde ise halkının, devletin çıkarını savunmak için cesaret, vicdan ve yeterli beceri yoktu..."

Haydar Aliyev içinse vatan, toprak ve halkın namusunu koruma anlayışları ayrılmaz bir bütündü.

Bir ay sonra 7 Mart 1991 yılında Azerbaycan'ın Milli Meclisinin toplantısında Gorbaçov'un önerisiyle sunulan Birlik Anlaşması ile ilgili olarak yapılan referanduma katılıp katılmama konusunda tartışmalar oluyordu. Çeşitli fikirler ortaya atılıyordu. Milletvekillerinin çoğu refe-

randuma katılmak ve SSCB'ni sonuna dek savunmak gerektiğini düşünüyordu.

O sırada milletvekili Haydar Aliyev söz istedi.

"Gelecek Azerbaycan'ın yazgısı için karar veriliyor. Onun için sizinle kendi fikir ve düşüncelerimi paylaşmak istiyorum."

Azerbaycan 1922 yılından beri SSCB'ne dahildir. Bu süre içinde Azerbaycan ortak tarihi yolda yürümüş, birçok başarılarına imza atmıştır. Bu yolda güçlükler, yokluklar da olmuştur. Bunu yadsımak olmaz. Hepimiz Sovyet Birliği döneminde doğduk, büyüdük, terbiye ve eğitim aldık. Birçoklarımız bu Birlik'e kalpten inanır, ona tüm varlığımızla hizmet ederdik ve halkımızın mutlu geleceğini yalnızca bu Birliğin karışımında görürdük. Ben ve bir zamanlar Cumhuriyetin yönetiminde çalışmış meslekdaşlarım bu Birliğin güçlendirilmesi ve Azerbaycan halkının kalbinde bu Birlik'e inanın oluşması için elimizden geleni esirgememiştik. Ama son zamanlar hem SSCB'nde hem de dünyada oluşan birçok sosyal ve politik olay sonucunda, geçmişimizle ve bugünümüzle ilişkimiz, dünya görüşümüz esaslı şekilde değişti.

Daha sonra da merkezle Cumhuriyetler arasındaki ekonomik ve politik ilişkileri, Gorbaçov'un politikasını analiz eden Aliyev, şöyle bir sonuç çıkardı: Sovyet Birliği artık dağılmaya başladı; yeni Birliğin Anlaşması ise tam anlamıyla yararsız bir düşüncedir.

Özetle Azerbaycan'ın yeni Birlik'e katılmasını ve bu amaçla istenilen referandumun yapılmasına karşıyım. Bu tüm seçmenlerimin ve milletvekili olduğum Nahçıvan Milli Meclisi'nin üyelerinin ortak fikridir. Azerbaycan'ın tam bağımsızlık, politik ve ekonomik özgürlük yolunda yürünmesinden yanayım. Azerbaycan halkı artık özgürlük yoluna adım atmıştır...

Bazıları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet Birliği'nde olmadan yaşayamayacağını kanıtlamaya çalışıyorlardı. Birliğin tüm Cumhuriyetlerinde, Sovyet Cumhuriyetleri'nin birbiriyle sıkı ekonomik ve teknik bağlarla bağlandığı için ayrı yaşamalarının mümkün olmayacağı fikri oluşmuştu. Bu fikirlerin hepsi asılsızdı. Birincisi, Azerbaycan bağımsız yaşamak için tüm potansiyele sahiptir.

İkincisi, dünyanın tüm ülkeleri ekonomik, politik ve teknik açıdan birbirleriyle karşılıklı ilişkiler kuruyor, uluslararası ekonomik sürece uyum sağlıyorlardı ve tüm bunlar söylediğim devletlerin bağımsızlığına engel olmuyordu. SSCB Cumhuriyetlerinin de ekonomik ilişkileri onların bağımsızlığına engel oluşturmuyordu. Azerbaycan bağımsız olursa, istenilen Birlik Cumhuriyetleriyle ve hatta Birlik kalırsa bile, onunla iki taraflı eşit hukuklu, karşılıklı çıkar sağlayan ekonomik ilişkiler kurabilirdi.

Azerbaycan halkı birleşerek kendi doğduğu toprakları gözbebeği gibi korumalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti politik ve ekonomik bağımsızlık yolundan gitmeli, tam özgürlük için mücadeleye etmelidir.

Milletvekillerini ve Azerbaycan halkını bu uğurda savaşmaya çağırıyor ve bildiriyorum ki, bu yoldan geri dönmeyeceğim.”

17 Mart 1991 tarihinde SSCB'nin eski durumunun korunması için referandum yapıldı. SSCB ve bu arada Azerbaycan vatandaşlarının çoğu Birliğin korunması için oy verdi. Buna karşın Moskova'daki Ağustos olaylarından sonra Cumhuriyetlerin vatandaşları bu kez bağımsızlık için oy verdi.

“Nahçıvan'da hangi yenilikler var?” Bakü'de, Moskova'da, Tahran'da, Paris'te, Ankara'da, New York'ta olan politikacılar son zamanlarda bu soruyu birbirlerine daha sık soruyorlar. Diplomatlar, gazeteciler, politikacılar Nahçıvan'a gelip Haydar Aliyev ile görüşüyorlardı..

Son yetmiş yılda ilk kez Amerikalı diplomatlar -ABD'nin Moskova'daki Büyükelçiliği'nin çalışanları- Bayan Eni Bregter ve Bay Obri Karlson Nahçıvan'a konuk geldiler. Konuklar Özerk Cumhuriyetteki ekonomik ve politik reformlarla Cumhuriyetin merkezi yönetimi ile ilişki kurmak istiyorlardı.

Onların arkasından İranlı diplomatlar teşrif ettiler. Onların yolu yakındı, Moskova'dan değil, Bakü'den geliyorlardı. Onlar Nahçıvan Milli Meclis Başkanını, “İran kendi millet ve din kardeşlerine istenilen yardımı yapmaya hazırdır” diye inandırdılar. Zencan'da depremten sonra Aras'ın kuzeyindeki kardeşlerimiz yardımımıza gel-

mişlerdi. Biz de sizi zor durumda bırakmayız.”

İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Birinci Genel Sekreteri Mehdi Abbas Paydar Nahçıvan'da İran Konsolosluğu'nun açılması için resmi başvuru sundu.

Milli Meclisin basın hizmeti bu konuda 21 Ocak 1992'de şöyle yazıyordu: “Haydar Aliyev bu öneriyi kabul etti. Aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Tebriz kentinde konsolosluk açmasının gerekli olduğunu bildirmişti.”

Kafkasya Savaş Sınır Dairesi'nin Karargah Başkanı'nın Yardımcısı Konstantin Totski de Nahçıvan Milli Meclisi'nin Başkanı tarafından kabul edilenler arasındaydı. İşte bu günlerde Milli Meclis dünya Azerbaycanlılarının “Beraberliği Günü” hakkındaki öneriyi tartışıyordu. Bugünün “Sovyet İran devlet sınırının Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'yle Güney Azerbaycan bölümünde dikenli tellerden oluşan sınırın dağıtıldığı 31 Aralık 1989 yılı tarihinin şerefine her yıl 31 Aralık'ta kutlanılmasını öneriyorlardı.

Haydar Aliyev sınır hareketinin, vatansever güçlerin çalışmalarının büyük önemi olduğunu vurguladı: “Moskova'da olduğumda bu hareketin nasıl yasadışı bir olay olarak tanıtılmasına tanık oldum. Sovyet KP MK ve Azerbaycan KP MK vatanseverlik hareketine karalama kampanyası başlatmıştı. Ben bu hareket zamanı ölenlerin anısının ebedileştirilmesini gerekli buluyorum.”

Dokuz yıl sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başkanı ile görüştükleri zaman Rusya'nın Federal Sınır Hizmetleri Başkanı korgeneral Totski bu diyalogları şöyle anımsayacaktı:

“1991 yılında sizin tarafınızdan kabul edilmek şerefine ulaştım. Bana birçok öğüt vermişsiniz. O zaman durum çok karmaşıktı. Siz soruna çok sağlıklı yaklaşıyor, somut amaçlar ortaya koyuyordunuz. Artık o günlerin üstünden epey zaman geçti; biz birçok şey yaşadık, anladık. Somut toprak var, halk var, hakimiyet var ve sınırda düzen oluşturmak yalnızca Moskova'nın işi değildi.

Bunu çok dürüstçe belirttiniz. Birlik çapında kurallar var ve dikate alınması gereken yerel sorunlar var...

Sovyet KPMK'nden Rafael Hüseyinov Nahçıvan'a gelmişti. O,

MK'nin Uluslararası İlişkiler Şubesi'nde danışman olarak çalışıyordu ve MK teşkilatında 1975 yılından beri çalışan ilk Azerbaycanlı idi. O zamana dek "Komsomolskaya Pravda" gazetesinin muhabiri idi. Haydar Aliyev onu Bakü'de "Molodyoj Azerbaycana" gazetesinin baş yazarı olduğu zamandan tanıyordu. Haydar Aliyev Moskova'dan gelen konuğun Ligaçov tarafından gönderildiğini duyduğunda şaşır- du, kaygılandırıysa da gösterilen dikkate teşekkür etti. "Bana hiçbir şey gerekli değil yalnızca Bakü'deki evimi versinler" dedi. Ama Haydar Aliyev Bakü için o zaman "istenmeyen kişi"ydi... Ve hem de tehlike- liydi.

19 Temmuz 1991, Moskova

Komünist Haydar Aliyev'in SSCB'nin Bakanlar Kurulu'nun MK'ne Sovyet KP'nden çıkmak için yazdığı dilekçede bu tarih ka- yıtlıydı. Bu dilekçeyi yazarken Haydar Aliyev'in hangi duyguların içinde olduğunu, geçtiği yolun zorluğunu anımsayıp babasının öğütlerini dinlediğini düşünmek zor değildir. Ama gelin dilekçenin sert metnine bir bakalım. Yaşadığı ihanet, halkının çektiği acı, bü- yük devletin uğradığı felaket bu metinde toplanmıştı. Tarihin saati bu devletin son saatlerini gösteriyordu ama önderliği arkasında du- ran yöneticileri anlaşıldığı üzere görme yeteneğini yitirmişlerdi.

Haydar Aliyev dilekçesini, 1982 yılından beri, yani Moskova'ya gittiği tarihten beri kayıtlı olduğu parti teşkilatına vermişti.

"Sovyet KP'nden çıkmağa karar verdiğimi size arz ederim. Bunun nedenin, yaşadığım moral bozukluğu ile dolu zor yaşam yolunun ve değerleri yeniden irdelemem sonucunda olduğunu belirtmeliyim. Be- ni bu adımı atmağa zorlayan esas nedenler aşağıdakilerdir:

Birincisi: Sovyet KP MK'ni terketmek düşüncesi daha 20 Ocak 1990'da, SSCB'nin politik yöneticilerinin ve Azerbaycan KP'nin halkı- ma karşı yönelttiği saldırgan tutumdan sonra ortaya çıkmıştı. Ocak olaylarında aralarında yaşlılar, kadınlar, çocuklar da olan bölgenin yüz-lerce günahsız, suçsuz sakinleri de ya yaralanmış ya da ölmüştü.

Bu antihümanist, anayasaya aykırı kararları konuşmalarımda suç-

larken Sovyet KP MK ve Azerbaycan KP MK'nin bu hukuka aykırı davranan günahkarların bulunacağını, cezalandırılacağını sanıyo- dum. Sabrederek beklemeye başladım. Ama bunun yerine çok geç- meden "Pravda" gazetesi başta olmak üzere partinin birçok basın or- ganı iftira dolu saldırılara başladı. Kitle iletişim araçlarında bana kar- şı ileri sürülen suçlamalara yanıt vermek çabalarımın hiçbir yararı ol- madı. Yeniden yapılandırmanın başarılarından biri gibi kaleme alın- an açıklamaların gerçekte tek taraflı olduğu anlaşıldı.

Ocak faciası suçlularının bulunup cezalandırılması konusunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin, çeşitli vatandaş gruplarının, eğitimli insanların görkemli temsilcilerinin birçok başvuru Azerbaycan komünist yönetimi tarafından inatla reddediliyord- du.

Sözü edilen olayların üstünden bir buçuk yıl geçti. Suçluları çok- tandır bilinen bu korkunç facianın açıklığa kavuşturulması yerine, onun ört bas edilmesi süreci çalışıyordu ve zaman geçtikçe halk bu faciayı unutacak diye umut ediyorlardı. Ama yıllar, on yıllar geçse de halkın, kendine yapılan faciayı hiçbir zaman unutmayacağını, suçlu- ları bağışlamayacağını tarih göstermektedir.

İkincisi: Sovyet KP MK'nin koruması altında olan Ermeni milli- yetçilerinin çabaları sonucu Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ vilayetinde oluşan gergin durum üç yıldan daha fazla bir süreden beri, mer- kezin ikiyüzlü politikası sonucunda daha da gerginleşmektedir. Vila- yet fiili olarak Azerbaycan'ın yönetimden çıkmıştır.

Anayasaya aykırı olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı, toprak bü- tünlüğü kaba bir şekilde bozulmuştur. Ermenistan ile Azerbaycan arasında ilan olunmamış savaş devam etmektedir. Her gün iki taraf- tan da onlarca insan ölmektedir. Ve tüm bunlar kendi ideolojisinin hümanistliğini ilan eden SSCB'nin toprağında olmaktadır.

Eminim ki, parti yönetimi isteseydi, Dağlık Karabağ sorunuyla oluşan anlaşmazlık daha olayların başında, 1987-88 yıllarında çözü- me kavuşabilirdi. Ve hem Azerbaycan hem de Ermenistan halkına büyük felaketler, acılar getirmiş güçlenerek sürmekte olan karşı koy- maya, kan dökülmesine engel olurdu. Bu nedenle de merkezin poli-

rik yönetimine böyle bir tartışma gerekiyormuş denebilir.

Üçüncüsü: Tüm topluma her türlü demokratikleşme süreci, politik bağımsızlıkların verilmesi, çoğulculuğun ilan edilmesi dikkate alınmadan 1988 yılından başlayarak Azerbaycan'da toprak bütünlüğünün güvencesi ve toplumun demokratikleşmesi için bizde yayılan geniş demokratik hareket, Sovyet KP MK yönetimi ve Azerbaycan KP MK'nin katılımıyla inatla bastırılmıştır. Bu yıllarda birçok kişi politik baskılara uğrayarak hapsedilmiştir.

Bir buçuk yıldan daha uzun bir zamandan beri Azerbaycan'ın iki milyon nüfuslu başkenti olağanüstü hal yaşamaktadır. Cumhuriyetin Milli Meclisi'ne "demokratik" seçimler ve "Birliğin" korunması uğruna sonucu daha önceden bilinen referandum da böyle bir olağanüstü rejimde yapılmıştır. Böyle bir rejimde demokrasiyi ve halkın iradesini özgürce bildirmesini umut etmek saflık olur.

Demokratik kurumlar halkın büyük bir kısmının bu referanduma katılmadığını ve bu referandumun sonuçlarının sahte olduğunu defalarca belirtmişlerdir. Ama Azerbaycan komünist yönetimi bu başvuruları dikkate almamıştır.

Merkezin sunduğu "Birlik" anlaşmasının aleyhinde konuştum ve yine de konuşacağım. Bağımsız bir devletin içinde birkaç bağımsız devletin var olması mümkün değildir. Tüm Birlik Cumhuriyetleri'ne kendi milli devletçilik dirilişi için asıl politik ve ekonomik özgürlükler verilmelidir. Bu, Cumhuriyetlerin ekonomik entegrasyonuna ve geleneksel medeni ilişkilerin devam etmesine hiç engel de olmayacak, tersine bu ilişkilerin iki taraflı olarak gelişmesine, yenileşmesine etki edecektir.

Azerbaycan Milli Meclisi'nin ve Nahçıvan Milli Meclisi'nin milletvekili olarak bu sorunları defalarca Azerbaycan parti yönetimi karşısında dile getirdim ve halk karşısında nüfuzunu yitirmiş Azerbaycan KP'nin Başkanlarına, hakimiyet tekeline vazgeçmelerini, tüm politik güçlerin aynı hak-hukuka sahip olarak hareket etmelerini, demokratik toplumun oluşmasını gerçek çoğulculuğa ve şeffaflığa büyük ölçüde ortam yaratılmasını önerdim.

Önerilerim Azerbaycan komünist yönetimi tarafından dikkate alınmadı, hatta tepki olarak bana yeni, haksız saldırılar dalgası başla-

dı. Azerbaycan'da konuşmalarımı yayımlayan gazete ve dergilerin yöneticileri, gazeteciler işten çıkarıldı, izlendi.

Tüm bu belirttiklerim beni kesin adım atarak Sovyet KP MK'nden çıkmak için karar vermeye zorladı; ancak bu benim için çok zordu. Komünist bir ailede doğdum ve tüm bilinçli hayatım komünist partisiyle bağlantılıydı. 1943 yılında, yirmi yaşımdayken yazgımı Bolşevikler'in Partisi'ne bağlamıştım. Komünizmin ideallerine samimi olarak inanırdım ve onun planlarının gerçekleşmesine aktif olarak katılırdım. Şimdi bu şöhret artık dağıldı.

Partinin, Sovyet Birliği'nin yenileşmesiyle ilgili verdiği sözler sıradan halkı aldatmaktan başka hiçbir amaç gütmemektedir.

Ülkemizde hayata geçirilen komünist, sosyalist deneyimi başarısız oldu, yalnız güç uygulamasıyla oluşan ve bu gücün yardımıyla yaşayan Sovyet Birliği'nin kendini tükettiğini açıkça itiraf etmek gerekir. Bu dilekçeden sonra karşıma çıkacak güçlükleri düşünebiliyorum. Bana karşı yeni hücum dalgaları, iftiralar, kaba suçlamalar, manevi baskılar başlayacağını biliyorum. Ama parti içinde kazandığım deneyim ve sağlam analiz, konumumu biçimlendirdi. Bu nedenle de, bana düşen sorumluluğun bilincindedim.

Sovyet KP sıralarını terkederken, hala onun fikirlerine sadık kalan ve sonuna dek ona inanan tüm komünistlere derin saygılarımı bildiririm.

Haydar Aliyev

19 Temmuz 1991-Moskova

Haydar Aliyev cesaretli bir karar verdi. İktidara yaslanan yüksek konumdaki insanlardan daha ileriye görüyordu ve olayların hangi yöne doğru gelişeceğini önceden duyumsuyordu. Ağustos ayındaki işyana ise topu topu bir ay kalmıştı.

İsyan

Temmuz'un onunda Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin görkemli toplantısında Boris Nikolayevič Yeltsin'in

Rusya Federasyonu'nun Cumhurbaşkanı olması nedeniyle kutlama töreni yapıldı. Rusya ve Birlik hükümetleri arasında ilişkiler son derece kötüleşmişti.

Ülkenin büyük bölümünü kim yönetmeliydi? Sovyetler Birliği mi, yoksa Rusya Federasyonu mu, somut olarak Gorbaçov mu, yoksa Yeltsin mi? Birlik Paramentosu kanunları kabul eder, Rusya Paramentosu onları reddeder. Büyük oturumların birinde Yeltsin'in yakın danışmalarından biri olan Mihayil Boçarov konuşmasında on kez arka arkaya "Rusya'nın bağımsızlığı" ifadesini kullandı. Ve bunun üzerine politolog Fyodor Burlatski (o, bir zamanlar Andropov'un ve Brejnev'in danışmanı olarak çalışmıştı) Mihail Boçarov'a basit bir soru sordu:

"Siz SSCB'den çıkıyor musunuz? Peki o zaman Rusya Federasyonu'nun sonu ne olacak? Yarın Tataristan, Başkırdistan, Çeçenistan, İnguşya vs. vilayetler de Rusya Federasyonu'ndan çıkmak istemeycekler mi? O zaman ne olacak?"

Boçarov'un morali bozuldu ve homurdanarak anlaşılmaz bir şeyler söyledi:

"Biz onlarla konuşmalara başlayacağız."

Aliyev bu olayı okuduğu gazeteyi bir kenara koydu. Burlatskin'i o uzun zamandan beri tanıyordu, kitaplarını okumuştur. Kuşkusuz, Fyodor haklıydı ama bu genç canavarları inandırmak mümkün olmayacaktı.

15 Ağustos 1991'de "Moskovskiy Novosti" gazetesi Gorbaçov'un herkesten sakladığı Birlik anlaşmasının metnini bastı. DTK'nın eski Başkanı Kryuçkov'un dediğine göre, Kırım'da dinlenmekte olan Genel Sekreter telefon edip tüm kızgınlığını ondan çıkarmıştı ve gizli bilginin sızdırılmasını günahı olanın bulunmasını ve cezalandırılmasını istemişti. Ama bu artık fazla insanı ilgilendirmiyordu. Ülkenin üstünü politik kasırga kaplamıştı.

19 Ağustos 1990 tarihinde herkes sabah erkenden, Moskova saatiyle saat 4.00'ten başlayarak 6 ay boyunca SSCB'nin bazı bölgelerinde olağanüstü durum ilan edildiğini öğrendi. "Sovyet Yönetimi"nin bildirisinde bunun nedenleri açıklanıyordu. SSCB'nin tüm topraklarında SSCB anayasasının ve Sovyet Birliği'nin kanunlarının geçerli

olduğu özellikle belirtiliyordu.

Bildirinin 3. maddesinde "Olağanüstü Hal Komitesi"nin (FVVK) oluşturulduğu ilan olunuyordu. Bunun arkasından FVVK (*) "Sovyet Halkına Çağrı" da bulundu.

Aynı gün Başkan Yeltsin de halka çağrıda bulundu. O, General Lebed tarafından Rusya hükümet binasını korumak için getirilen Taman taburunun 110 numaralı tankının üstüne çıkıp Rusyalı göstericilere seslendi. Bunun arkasından Yeltsin'in bir talimatı çıktı ki, burada FVVK'nın teşkilatçılarının hareketleri devlet sistemindeki köklü değişiklikler olarak değerlendiriliyordu.

İki gün içinde baş kaldırı bastırıldı. Bunun arkasından da sıra Sovyet Birliği KP'ne geldi.

Yeltsin Kremlin'de milyonlarca televizyon izleyicisinin gözü önünde Sovyet KP'nin çalışmasının durdurulmasıyla ilgili emri imzalarlarken, Haydar Aliyev bunu Nahçıvan'daki odasından izliyordu.

Yeltsin sözü önce Gorbaçov'a verdi. İşte o sırada Moskova'nın Valisi Gavril Popov'un gönderdiği bilgiyi Yeltsin'e iletiler: Sovyet KP MK'nin binaları ele geçirildi. Yeltsin o an Gorbaçov'un sözünü kesti. Milletvekillerinin, milyonlarca televizyon izleyicisinin önünde gösterişli bir biçimde Sovyet KP'nin çalışmasına son verilmesiyle ilgili emri imzaladı... Gülümseyerek şöyle dedi:

"Emir imzalandığı andan başlayarak geçerlidir."

Bu Yeltsin için gösterişli bir intikam almaktı. Sovyet KP'nin Ekim genel kurulunda Gorbaçov Yeltsin'i ağır eleştiri ateşine tutmuştu ve 19'uncu parti konferansında görevden uzaklaştırmıştı. Evet, Yeltsin onu alçalttığı için Gorbaçov'dan intikam aldı. Ama daha hesaplaşması bitmemişti. Yeltsin galibiyetinin sevincini yaşıyordu ama hareketlerinin sonucunu kendi de düşünmüyordu. Gorbaçov da ne olduğunu tam anlamamıştı. O, yorgun halde kürsüye çıkarak bu emir antikomünist hastalığı oluşturabilir, bu ise tehlikeli ve adil olmayan bir olay olacaktır, diye itiraz etti Yeltsin elini salladı:

"Yeter, Mihayil Sergeyeviç!" Milletvekillerinden biri kürsüye gelip "Tüm komünistleri ülkeden süpürüp atmak gerekir!" diye bağırdı.

* FVVK: Fevkalde Durum Komitesi-Olağanüstü Hal Komitesi

Gorbaçov onları sakinleştirmeye çalıştı.

“Ne diyorsunuz? On sekiz milyon komünisti, aileleriyle birlikte elli-yetmiş milyon insanı ülkeden kovmak istiyorsunuz. Kendinizi demokrat olarak adlandırıyorsanız, gerçekten de demokrat olun!”

... Haydar Aliyev televizyonun sesini kıstı.. Moskova’daki olaylar, iktidar savaşı kendi düşüncesini-Azerbaycan’ın tam bağımsızlığı fikrini daha da kuvvetlendirdi.

24 Ağustos’ta Haydar Aliyev “Azerbaycan Milli Meclisi’nin olağanüstü toplantıya çağırılması” önerisiyle Azerbaycan Milli Meclisi’nin Riyaset Heyeti’ne başvurdu. “Savaş cuntası-FVDK’nın gerçekleştirdiği devlet darbesiyle ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sovyet KP MK üyesi, Azerbaycan KP MK’nın Birinci Genel Sekreteri A. Müttelibov’un tutumunu ve çalışmasını tarafsız olarak tartışıp değerlendirmek...”

İmza: Azerbaycan Cumhuriyeti Milletvekili H. Aliyev.

29 Ağustos’ta Azerbaycan Milli Meclisi’nin toplantısı başladı. O Ağustos günlerinde her yerde olduğu gibi, Milli Meclis salonunda da çöşku vardı. Kürsüye halkın seçtiği milletvekili Haydar Aliyev çıktı.

“Sayın milletvekilleri!” diyerek sakin ve dikkatli bir tavırla konuşmasına başladı. “Ülkede politik ve ekonomik kriz, devlet, iktidar krizi son derece şiddetlenmiştir...”

Bu dönemde Cumhuriyetimizin, Azerbaycan halkının durumu da zor ve karmaşıktır. Bunun esas nedeni Azerbaycan’da iktidardaki KP’nin baskıcı rejiminin, gerici politikasının ve bıraktığı kaba, bağışlanmaz hatalardır...”

Toplantının stenogram kayıtlarında küçük bir kayıt var: “Salondan itiraz sesleri duyuluyor.”

Haydar Aliyev kendi meslekdaşlarına dikkatli bir şekilde “Bu toplantıda her milletvekilinin konuşmaya hakkı var” dedi ve kısa bir ara verip devam etti. “Bu politikanın sonucunda Azerbaycan’ın komünist yönetimi fiilen ülkede 19-22 Ağustos’ta olan köklü değişikliği ve “FVDK”nin çalışmalarını beğenmiş, böylece de Azerbaycan halkını kötü duruma düşürmüştür...”

Milletvekili Aliyev Bakü’de artık bir buçuk yıldır uygulanan olağanüstü durum kaldırılсын, Azerbaycan yönetiminin FVDK ile ilgili tutumu açıklansın diyordu. Azerbaycan KP nin iktidardan hemen gitmesini istiyordu.

“Azerbaycan Parlamento Başkanı Elmira Gafarova’ya ve Başkan Ayaz Müttelibov’a, şimdiye dek niçin 20 Ocak olaylarına politik değer verilmediğini soruyorum.”

Bunun arkasında stenogramda şöyle yazmaktadır:

“Elmira Gafarova: Ayın 20’sindeki toplantıda olaylar değerlendirilmiştir.”

Haydar Aliyev: “Öyleyse, bu savaş saldırılarının suçluları neden belirlenmedi? Şimdi Yazov’un, Kryuçkov’un, Bakatin’in, Girenko’nun, Gorbaçov’un, Primakov’un adları geçmektedir. Bu doğrudur. Peki Azerbaycan yönetiminde kimler suçludur? Aslında bu suçlular bilinmektedir: Vezirov, Gafarova, Müttelibov ve Azerbaycan KP MK’nin diğer üyeleri. Başkaları da suçluysa bunu belirlemek gerekir. Diğer suçlular demokratik güçler, halk cephesidir. Onların çalışmalarına da politik değer vermek gerekiyor. Tüm bunlar açıklığa kavuşmadıkça Cumhuriyet’te stabilitenin sağlanması mümkün değildir. Bu olaylara politik değer verildiyse Gorbaçov’un dokuz Cumhuriyetin yöneticileriyle konuşup üç bakanın atanmasında Ayaz Müttelibov’un onayını alırken, Ayaz Müellibov Bakatin’in DTK’ne Başkan atanmasına neden itiraz etmemiştir? İtiraz ettiyse konuşmasında bunu neden belirtmedi? 20 Ocak faciasının suçlularından biri nasıl Azerbaycan İçin Hazırlık Komisyonu üyesi seçildi? Onu bu komisyona kim sundu? Bu adam Azerbaycan Cumhuriyeti yöneticileri tarafından atandıysa, o zaman onlar halkın karşısında suç işlemişlerdir. Ve ben bunu tüm açıklığı ile dile getiriyorum.

Benden önce konuşan milletvekilleriyle aynı fikirdeyim. Tüm bu sorunlar çözümlenmedikçe Azerbaycan’da Cumhurbaşkanı seçimi yapılamaz. Azerbaycan Milli Meclisi’nin milletvekillerinin büyük kısmını komünistler oluşturmaktadır. KP tüm yönetim organlarında da çalışan insanlar parlamentoya milletvekili seçtiklerine göre, Azerbaycan KP’nin günahları çoktur. Bu nedenle de şimdiki parlamentonun

fesh edilerek yeniden parlamento seçimlerinin yapılmasından yanayım.

Böyle sert, katı konuşmamdan sonra birçoklarının yine bana karşı önceden hazırladıkları saldırılara başlayacaklarından eminim. Böyle saldırılara alıştım ve bu nedenle de kesinlikle huzursuz değilim. Kendi vicdanıma karşı sorumluluk taşıdığım için konuştum.”

Vladimir Dal vicdanı, insan kalbinin her işini takdir eden ya da suçlayan hakimi diye adlandırılıyordu. Haydar Aliyev çağdaş dünyada politikacı rolünü vicdan ve maneviyat konuşmalarıyla dile getirmekle yetinmiyor aynı zamanda vicdanlı davranıyordu. Onun karakterindeki bu çizgiye petro kimya alanında tanınmış Azerbaycan bilim adamı Cumhuriyet İlimler Akademisi'nin yedek üyesi Ramiz Rzayev özellikle dikkat etmişti. Resmi iktidarın haksızlığı bu kimyager bilim adamını 1980'li yılların sonunda Halk Cephesi sıralarına getirdi. 1991 yılının Eylül ayında Haydar Aliyev'le tanışmak amacıyla uçakla Nahçıvan'a uçar. Sıcak Nahçıvan havalarında da serinliği koruyan balkonunu asmalar sarmış, duvarları çamurla sıvanmış bir eve gider. Ev sahibiyile konuşması neredeyse 4 saat sürer. Ayırılırken Haydar Aliyev konuğuna “Rica ediyorum, sık sık gel” der.

Bu günlerde yazılan başka bir belgeye daha rastladık. Haydar Aliyev'in SSCB Halk milletvekilleri meclisinin kurultayına yazdığı mektup onun Sovyet iktidarıyla son ilişkisiydi.

“Moskova-Kremlin

SSCB Halk Milletvekilleri Meclisinin Kurultayına

Sayın Milletvekilleri!

Size başvurmaktaki amacım aşağıdaki olayı gözden geçirip ona göre karar vermenizdir.

Birincisi: SSCB Milli Meclis Riyaset Heyeti'nin emriyle iki kez “Sosyalist Emegi Kahramanı” olduğum için doğduğum Nahçıvan'da 7 Mayıs 1983'te benim bronzdan büstümü dikmişlerdi. Bana öyle geliyor ki, bu büstü kaldırmamanın zamanı geldi. Bu büstü ilk kez Temmuz 1990'da Nahçıvan'a geldiğimde görmüştüm. Ben manevi ızdırap çekiyorum. Canlı insan için koyulan heykelin yanına gidemiyorum.

İkincisi: İki defa “Sosyalist Emegi Kahramanı” ve “Sovyetler Bir-

liği Kahramanı” olanların bronz büstlerinin dikilmesiyle ilgili tüm emirlerin iptal edilmesini ve canlı insanlar için dikilen büstlerin toplatılmasını öneriyorum.

Bu konuda kabul edilen tüm devlet anlaşmalarını, emirlerini, sıralarından 19 Temmuz 1990 tarihinde çıktığım komünist partisinin çirkin görüntülerinden biri olarak görüyorum.

Haydar Alirza oğlu Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Halk Milletvekili, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Halk Milletvekili, İki kez “Sosyalist Emegi Kahramanı”

Nahçıvan kenti. 1 Eylül 1991.”

1991 yılı sona ermek üzereydi. 8 Aralık'ta “Belovejskaya” ortamında Yeltsin, Ukrayna Cumhurbaşkanı Kravçuk, Beyaz Rusya'nın Milli Meclisi'nin Başkanı Şuşkeviç SSCB'nden vazgeçildiğini ilan ettiler. Bundan aşağı yukarı 15 yıl sonra Ukrayna'nın ilk Cumhurbaşkanı, ülke parlamentosunda sosyal demokrat fraksiyonun lideri Leonid Kravçuk Milli Meclisin kürsüsünden yaptığı sansasyonel konuşmasında “1991 yılında demokrasi yerine anarşi olacağını bilseydim Belovej anlaşmasını imza atmazdım, elimi keserdim” dedi. 1992 yılında bu Birliğin oluşturulmasına katılan Kafkasya Cumhuriyetlerini bu tarihi toplantıya davet etmemişlerdi. Aralık'ın son günlerinde, akşam vakti (gündüz vicdanları izin vermemişti) Kremlin'den SSCB'nin kırmızı bayrağı indirildi. Kremlin'in yeni sahibi ise SSCB'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı Gorbacov'u hiç zaman geciktirmeden oradan kovdu.

Azerbaycan'da ise başka çekişmeler yaşanıyordu. Halk cephesi iktidara geliyordu. Ülkenin Cumhurbaşkanlığı seçimlerini halk cephesinin lideri Ebülfez Elçibey kazandı. Yazgı, Nahçıvan'dan olan iki kişinin yollarını garip bir şekilde keşiştiriyordu.

Yirmi yıl önce Haydar Aliyev Cumhuriyetin lideri olarak, ideolojik kurallara uymayan doğu bilimleri bilim adamı Ebülfez Elçibey'i politik suçlamalardan ve hapisshaneden kurtarmıştı. Büyük Vatan Savaşı'nda ölen askerın oğlu, sosyal-politik çatışmaya, halk hareketına katılan Elçibey de milletini sever, onun bağımsızlığını ister, doğru fikirler söylardı. Ama bu fikirlerin ardından hangi adımlar atıldı?

Sovyet döneminde özgürlük aşkı ve kararlılığı ile seçilen şair Halil Rza'ya bir kez rastlayan Haydar Aliyev sormuştu: "Neden Nahçıvan'a gelmiyorsun? Seni davet ediyorum. Buyur gel."

Halil Rza ünlü şair Celaleddin Rumi'nin sözleriyle yanıt verdi:

Şahın kapısında şair
Nökerden de (*) ufaktır.
Şair evinde ise şah
En aziz bir konaktır.

"Allah'a şükür ki, ben şah değilim, sen de saray şairi değilsin" diye yanıt verdi Haydar Aliyev. "On dört yıl şah olsam da seni bir kez olsun şah kapısında, yani MK'nin odasında görmedim. Ama şimdi küçük bir adacığım Başkanım ve seni içtenlikle davet ediyorum. Halil Rza bu diyalogu günlüğüne yazmıştı. 20 Ocak 1992 yılında ise şunu ekledi: "Nahçıvan'a geldim, bana aziz olan insanı gördüm. Geldim, halkımı seven, onun yolunda güneş gibi parlayan bir insanın soğuluğunu duyumsadım."

Nahçıvan Ablukada

Azerbaycan haritasına bakarsanız, Nahçıvan'ı ana Azerbaycan'dan Bolşeviklerin Ermenistan'a verdikleri koridorun ayırdığını görürsünüz. Sovyet döneminde bu sınır sembolik değer taşırdı. Sonra ise bu sınırdaki yollar, köprüler kapatıldı, sınır hattı cephe hattına döndü...

Nahçıvanlılar için abluğa soyut bir anlayış değil. Abluka onların yaşam biçimini belirleyen acı gerçektir.

Elektrik lambaları yanmıyordu; onların yerine gaz lambaları geri dönmüştü. Bazen insanın eli alışkanlıkla elektrik düğmesine doğru giderdi; küçük bir çıt sesi ve elektrikten eser yok. Gaz ocakları buz gibiydi.

Bir de üçüncü, beşinci ya da yedinci katta yaşadığınızı ve aşağıya her gün su kamyonunun yanına inip kovalara su doldurup yukarı çıkardığınızı düşünün. Odaları ise tahta vs. kullanarak eski demir "so-ba"larla ısıtıyorsunuz.

* Nöker. Hizmetçi

Nahçıvan'ın ablukada olduğu o günlerin kronolojisini acıyla heyecanla, ancak merhametle, büyük inançla tekrar tekrar okursun. Üçra bir köyün sakinleri kendi yiyeceklerini çocuk yuvalarıyla paylaşıyorlar. İran'ın Kızılay Cemiyeti bin ton patates, dört elektrik jeneratörü ve 500 elektrik sobası göndermiş. Onları hemen çocuk yuvalarına ve okullara gönderiyorlar. Komşu İran vilayetlerinden 100 ton erzak gönderilmiş. Haydar Aliyev'in emriyle hepsini çocuklara ve yaşlılara veriler. Türkiye hükümeti Nahçıvan Cumhuriyeti'ne 100 milyon dolar kredi veriyor. Türkiye 100 Nahçıvanlı öğrenciyi eğitim için üniversitelerine davet ediyor ve tüm giderleri kendisi karşılıyor.

Haydar Aliyev o günleri şöyle anımsıyor:

"Bizi yiyecek, içecek ve yakacak güvencesinden yoksun bırakmışlardı. Tüm enerjisi kesmişlerdi. Bizde sert soğuklarla birlikte açlık başladı. Hastanelerde küçük çocuklar ölüyordu. İnsanlar evlerini ısıtmak için ağaçları kesmeye başladılar. Meyva ağaçlarının yüzde yetmiş evleri ısıtmak için kesilmişti. Ama ben de halkım da sağ kaldık..."

"Ben de halkım gibi zor koşullarda yaşıyordum... Ama biz yaşadık ve düzeni koruduk. Yanıma Bakü'den sık sık insanlar geliyordu; politikaya geri dönmemi öneriyorlardı ama ben halk cephesinin uçuruma sürükleyen politikasına katılmak istemiyordum."

Nahçıvan ablukası kaldırılabildi ama Bakü'deki iktidar başka türlü düşünüyordu: Ne kadar kötü olursa, o kadar iyidir...

Haydar Aliyev Nahçıvan'ın ablukasını böyle koşullarda yarmaya çalıştı ve başarılı oldu. Başka çaptaki bir politikacı olasılıkla bunu başaramazdı. Özellikle o zamanlar Aliyev'in dünyadaki nüfuzuna gerek duyuldu.

O anımsıyor:

"İran'ın ve Türkiye'nin yöneticileriyle kişisel dostluk ilişkilerim vardı. İran Cumhurbaşkanı özel uçağını Nahçıvan'a gönderdi. Tahran'a uçup yardımla ilgili konuştum. Geçici elektrik hatları kurarak İran'dan elektrik enerjisi, yakacak ve yiyecek almaya başladık. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Demirel bana yüz milyon dolar kredi önerdi. O da bana Cumhurbaşkanlığı uçağını gönderdi ve Ankara'ya gittim. Tür-

kiye'ye köprü yaptırttım, yol inşa ettirdim, yiyecek garantisini yoluna koydum. Ama en büyük başarıım Ermenistan ile anlaşmazlığa son vermek oldu. Durum çok gergindi. Ama ben çıkış yolu buldum ve toprağımızda kan dökülmedi.”

Aras'ın üzerinden İran'ın insani yardımını un, şeker, süt tozu ile dolu kamyonlarının köprüden geçip Nahçıvan'a gelmesini gösteren televizyonun çektiği sinema sahneleri halen saklanmaktadır. Azerbaycan'ın zor gününde komşu ülkenin yardımını yeni gelecekten, uzun yıllar kapalı kalan yolların açılmasından, Aras'ın her iki yanındaki kardeşlerimizin ayrılık özlemini avutacağından haber veriyor-du. 1948 Yılında halkın özlemini düşünen Samed Vurgun'un ruba-ilerinden bakın nasıl acı mısralar kopup geliyordu:

...Çatıb kaşlarını körpüye bakar,
Kalbinde dağ boyda sözü mü vardır?
Başından tüstüler, dumanlar kalkır,

Cansız elleri de kabar-kabardır...
Bildim, o memardır...
O yaratandır.

Yakın gel, okucum! Bak ellerine!
O, Aras üstünde hayli zamandır
Ağlıyor har olmuş emellerine.

Nahçıvan'ın içinde, Özerk Cumhuriyetin kentlerinde daha 20'li yıllardan beri Sovyet ordusunun sınır askeri birlikleri yerleşmişti. Onlar Cumhuriyet'te kalacaklar mıydı, yoksa çıkarılacaklar mıydı? Sorular çoktu. Bu soruların yanıtlarını Özerk Cumhuriyetin Milli Meclis Başkanı Moskova ve Bakü ile, özerk Cumhuriyetdeki askeri birliklerin komutanlarıyla konuşarak bulmaya çalışıyordu. Sonunda şöyle bir karar alındı: 75. mekanize topçu taburu kendi silah ve askeri malzemesinin hepsini Nahçıvan'da yerleşmiş bulunan Azerbaycan milli ordusunun 5. mekanize topçu taburuna devreder. 1991 yılının

Ağustos ayının ortalarında tüm askeri malzemelerin devretme işlemleri bitirildi. Ağustos'un 18'inde Nahçıvanlılar, Özerk Cumhuriyeti terk eden son Rus askerlerini de gönderdiler. Vedalaşma merasimi 75. mekanize taburun önünde yapıldı.

Haydar Aliyev bu taburun Nahçıvan'a 1946 yılında yerleştiğini, genelde ise Rus askerlerinin Nahçıvan'a yüz elli yıl önce gelmiş olduklarını belirtti.

Haydar Aliyev konuşmasına devam ediyordu: “Şu an Azerbaycan özgürlüğüne, milli bağımsızlığına kavuştu ve kendi toprağında kendi askeri birliklerini oluşturmak niyetindedir. SSCB kurulduğundan beri onun ordusunda, emlakında, askeri malzemesinde tüm Birlik Cumhuriyetlerinin payı olmuştur. SSCB dağıldıktan sonra da Azerbaycan bu ordudan kendi payını almak düşüncesindedir ve bu pay 75. mekanize taburdur.

Şunu da belirtirim ki, 75. mekanize tabur yerleştikten sonra onun yardımıyla çok sayıda çağdaş askeri bina kullanıma açıldı, askeri üretim kuruluşları oluşturuldu. Hem de bu askeri birlik Nahçıvan'da yerleşir yerleşmez onun askeri personeli ile Nahçıvanlılar arasında dostluk ilişkileri kuruldu. Bu nedenle de vedalaşırken bizim Nahçıvanlılarla yıllar boyunca omuz omuza dostça yaşadıkları için onlara yürekten teşekkür ederim.

Özellikle son zamanlar tabur komutanlığı, bu arada onun komutanı Tuğgeneral Rastislav Slaboseviç, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti halkı ile dostluk ilişkilerinin korunması için ellerinden geleni yaptılar.

Kuşkusuz, Halk cephesi bu askeri birliği tamamen başka biçimde uğurlamak isterdi. Soğuk bir şekilde, çiçekler olmadan. Moldavya'da ya da başka yerdelerde olduğu gibi, bağırıp çağırma- larla, “İvan, bavu, gar” haykırmalarıyla.

Çok geçmeden iki yandan sıkıştırılmaya başlandım. Bir yandan Halk Cephesi, bir yandan da Müttellibov'un komünist rejimi beni sıkıştırıyordu. Şunu da belirtiyem ki, Halk Cephesi'nin temsilcilerini Nahçıvan'da iktidara ilk kez ben getirmiştım. Halk Cephesi'nin iki aktif üyesini kendime yardımcı olarak aldım. Bundan başka başba-

kan görevine de cepheci bir kişiyi atadım. Doğrudur, bir süre sonra onun iki yüzlü olduğu anlaşılmuştur. Bu nedenle de işten çıkarttım. Bundan sonra benimle Halk Cephesi arasındaki ilişkiler bozuldu.

Onlar, sen cepheci isen, her şeyi yapabilirsin, diye düşünmekte-ler. O da böyle sanıyordu. Ve ben onu sıkıştırmaya başlayınca, bana karşı hareketlerde bulunmak için uğraştı. Ama Nahçıvan'da böyle adımlar, intihara benzer. Az kalsın halk, onunla hesaplaşacaktı. O, yük treninde kaçmak zorunda kaldı.

1992 yılı Ekim'inde Halk Cephesi Nahçıvan'da sistemde değişik-lik yapmaya çaba gösterdi. Bu konuda biz ayrıca konuşacağız."

24-26 Ekim 1992, Nahçıvan

Nahçıvan isyanına neden Azerbaycan İçişleri Bakanı'nın 18 Ağustos 1992 yılında imzaladığı 1718 sayılı emir olmuştur. Bu emre göre bakan Azerbaycan Halk Cephesi üyelerinden birini Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanı olarak atamıştı. Herkesin bir-birini tanıdığı Nahçıvan'da, yeni bakan her yere kendi adamlarını ko-yuyor. diye dedikodu yayılmaya başladı. Gerçekten de Beden Terbi-yesi Enstitüsü'nün 24 yaşındaki mezunu yalnız Halk Cephesi'nin mi-tinglerinde konuşmakla kendini göstermişti ve hiçbir zaman içişleri kuruluşlarında çalışmamıştı. Şimdi doğrudan bakan oldu! Aynı za-manda Ordubad Bölgesi İçişleri Şubesi'nin Müdürü, deneyimli polis memurunu işten çıkartıp onun yerine içişleri kuruluşlarında hiçbir deneyimi olmayan, bu zamana kadar yalnız Rusya'nın kentlerinde ti-caretle uğraşan birini atamıştı. Bu atamaları haber alan Nahçıvan İçişleri Şubesi'nin çalışanları, kendi çalışma arkadaşlarının hakkını korumak için bir komite kurdular. Komite, Özerk Cumhuriyet'in İçişleri çalışanlarının genel kurulundan geçti ve Azerbaycan İçişleri Bakanlığı'na başvurusunu yaptı. Başvurunun altında içişlerinde çalış-şan 1500 kişinin imzası vardı. Belgeyi düzenleyenler "içişleri kuruluş-ları politikaya bağlanamazlar. Bu kuruluşlar İçişler Bakanı'nın yalnız kanunsuzlukla savaşımı konusundaki emirlerini yerine getirmelidir. Azerbaycan DİN'in politik amaç taşıyan talimat ve emirlerine uyma-

yacaktır" diye yazmışlardı.

15 Eylül'de Özerk Cumhuriyet'in Bakanlar Kurulu Milli Meclise, İçişler Bakanı makamına polis Albay Asger Alekberov'un atanmasını önerdi. Aday başarılıydı. Alekberov içişleri kuruluşlarında uzun süre çalışmış, bakan yardımcılığına dek yükselmişti. Nahçıvan Milli Mec-lisi'nin ilk toplantısında anayasaya uygun olarak İçişleri Bakanlığının sorunu çözümlenecekti. İki aday vardı: Cumhuriyet İçişleri Baka-nı'nın, daha doğrusu, Cumhurbaşkanı Elçibey'in kadrosundan bir kişi ve karşısında Asger Alekberov. Albay Alekberov 86 oydan 69'unu aldı, rakibi ise yalnızca 3 oy alabilirdi.

İlk bakışta sorun çözümlenmiş gibi görünüyordu. Ama esas sorun daha ileride imiş. Azerbaycan Halk Cephesi iktidarının içişleri bakanı özel bir emirle Asger Alekberov'u ve Nahçıvan İçişleri Bakanlığı'nın yöneticilerinin büyük bir grubunu kovdu. Tüm Azerbaycan'da onun tehditleri yayılmıştı: Verdiği emir yerine getirilmezse kendisi Nahçı-van'a gelecek ve zor kullanarak istediğini elde edecekti.

Bu durumdayken Nahçıvan Milli Meclisi ve Bakanlar Kurulu "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin DİN'de oluşan duruma dair" bir karar kabul etti. Karar şöyleydi: "Son iki ay içinde Özerk Cumhuri-yet'in İçişleri Bakanlığı'nda oluşan zor durum, kanunsuzluklara kar-şı mücadele eden polislerin çalışmalarına olumsuz etki göstermiş, Cumhuriyet'te sosyal, politik durumu gerginleştirmiştir. Böyle bir durumun oluşmasına aslında Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Baka-nı İ. Hamidov'un anayasaya aykırı kanunsuz emirleri neden olmuş-tur.

Nahçıvan Cumhuriyeti'nin Milli Meclisi ve Bakanlar Kurulu Azer-baycan İçişleri Bakanı tarafından tehdit ve korkutmalara kesinlikle iti-raz etmekte ve Nahçıvan Cumhuriyeti'nin kanunları ve kanuni organla-rı tarafından savunularak hiç kimsenin bu kanunları bozmasına izin ver-meyeceklerini bildirmektedir." Yaratılan sorunun çok ayrıntılı şekilde açıklandığı bu belge Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne ve Cum-hurbaşkanı'na iletilmiştir. "Bu açıklamaları dikkate alarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin anayasa hukukunu koruyacağını ümit ederiz."

Belgenin altında iki kişinin imzası vardı: Nahçıvan Milli Meclis

Başkanı Haydar Aliyev'in ve Başbakan Ş. Hanbabayev'in. Tarih: 15 Ekim 1992 .

“Bakü'den İçişleri Bakanı'nın kişisel baskısı ve tehditleri neden-
siz değil” diye Yeni Azerbaycan Partisi yönetim kurulunun üyesi
Kerim Kerimov başkanlıkta oluşan gerginliğin nedenlerini açıklıyor:
“90'lı yılların başlarında Haydar Aliyev'i yüksek hakimiyet kürsüsüne
davet etme fikri ortaya çıktığında, aydınların önde gelenleri, onun
haklarının korunması amacıyla bir komite oluşturdular ve Milli Mec-
lis'in önünde miting yaptılar. O zamanlar Haydar Aliyev'in cumhur-
başkanlığı seçimlerine katılmasını engellemek amacıyla adaylığa yaş
sınırı konulmuştu. Yaşı 65'i geçmiş kişiler Cumhurbaşkanlığı seçi-
minde aday olamaz. Haydar Aliyev'in yaşı bu sınırı geçmişti ama bu
haksız, adaletsiz karar toplum içinde çok ciddi itirazlarla karşılandı.
A. Mütellibov'un iktidarı döneminde anayasaya konmuş bu adaletsiz
madde, Azerbaycan Halk Cephesi iktidara geldikten sonra değiştiril-
emez olarak kalması ilginçti.

Toplumun çoğunluğu Haydar Aliyev'e inanmasına karşın onun
haklarının korunması amacıyla yaptığımız mitinglerde çoğunluğa
ulaşamıyorduk. Mitinglere bine yakın insan gelmişti. Sonradan yapı-
lan analizler büyük mitingleri var olan kurumların düzenleyebileceği-
ni gösterdi. Böyle bir kurum yoktu. Yeni Azerbaycan Partisi'ni oluş-
turmak zorunluluğu buradan kaynaklandı.”

Bu haber yıldırım hızıyla tüm Azerbaycan'a yayıldı. Herkes yeni
kurulacak partinin lideri konumunda Haydar Aliyev'i görüyor ve
onu destekliyordu. Aslında Halk Cephesi 1992 yılında iktidara geç-
ken Haydar Aliyev'e olan halkın sevgisini görmüştü. 18 Mayıs'ta par-
lementoya Başkan seçiminde bir grup milletvekili Haydar Aliyev'in
adaylığını önerdi. Bu durumdan korkuya kapılan cepheciler çeşitli
bahanelerle özellikle sanki Nahçıvan'da “onu bulamadık”larını öne
sürüp kendi adaylarının seçilmesini başardılar. Ama Haydar Ali-
yev'in iktidara gelme şansı Halk Cephesi'nin iktidarda olan temsilci-
lerine bir an bile rahat vermiyordu. Bu rahatsızlığın belirtileri Nah-
çıvan'da kendini gösteriyordu.

24 Ekim 1992'de Azerbaycan Halk Cephesi Nahçıvan şubesinin

silahlı grupları Özerk Cumhuriyet'in televizyonunu, enerji merkezini
ve DİN'i ele geçirdiler. Bakanın yerine İskender Hamidov'un atadı-
ğı kişi oturdu.

İskender Mecidoğlu Hamidov'un özgeçmişinde Bakü orta eğiti-
mini polis okulunda ve SSCB DİN'in akademisini bitirdiği yazılıdır.
1980-1990 yıllarında içişlerinden uzaklaştırılmış, sonra yeniden işe
alınmıştır. Onu iyi tanıyanlar onun politik etkilere göre değil, ekono-
mik ve açıkça “el eli yıkar” prensibiyle çalıştığı için işten uzaklaştırıl-
dığını söylemişlerdir. Çılgınca davrandığını ve sık sık görev yetkileri-
ni aştığını söylerler. DİN'i yönetirken kendini göstermek için birçok
reklam nitelikli iş yapmıştır.

İçişleri Bakanı kendi kurallarını Cumhurbaşkanı Elçibey'in açık-
ça verdiği onayla Nahçıvan'da da güçlendirmek istiyordu. Özerk
cumhuriyetteki olaylardan önce Bakü'de basın konferansı yapmış ve
tehdit ederek “Gerekirse şahsen Haydar Aliyev'in de başına kurşun
sıkırım” demişti. Bu sözler tüm dünya basınında yankı bulmuştu.
Bunu duyan Aliyev de bakana telefon etti.

Ona “Bu sözleri basın konferansında söylemişsin. Becerebilirsen
buyur, gel, dediğini yap. Dünyaya ilan etmeye ne gerek var?” dedim.
O da “siz neler söylüyorsunuz? Ben ve çocuklarım size kurban ol-
sun. Siz güçlü bir kişi, büyük bir politikacısınız. Hiç böyle şeyler
söyley miyim?” dedi. Ben de “Bunları söylemişsin ve bunu birçok in-
san duymuş. Bakü'den buraya gelen basın görevlileri de o konfe-
ransta bulunmuşlar. Onlar da senin böyle söylediğini onaylıyorlar”
dedim. Şimdi ise sözlerden sonra uygulamaya geçtikleri görülüyor-
du. Akşam saat sekize doğru Özerk Cumhuriyet'in İçişleri Bakanlı-
ğının' önünde birçok sade vatandaş ve Halk Cephesi'nin işyerlerin-
den çıkmalarına engel olduğu bakanlık çalışanları toplanmışlardı.
Bakanlığın pencerelerinden onların üstüne ateş açıldı. İnsanlar Mil-
li Meclis'in binasına doğru yürümeye başladılar. Haydar Aliyev ora-
daydı.

Haydar Aliyev sonraları bu heyecanlı günleri şöyle anımsıyordu:
“Gecikmeden Bakü'ye, içişleri bakanına telefon ettim. Onun
Merdan adındaki yardımcısı “Bekleyin, şimdi sizi ona bağlayacağım”

dedi. Ama çok geçmeden “ben sizinle konuşurken Bakan odadan çıkmış, nereye gittiğini bilmiyorum” dedi.

Ben daha sonra Cumhurbaşkanı Elçibey'e telefon ettim. Durum hakkında ona bilgi verdim. O ise bana “Peki, ben ne yapabilirim?” diye sordu. Ben de, siz ülkenin Cumhurbaşkanı'sınız, aynı zamanda Halk Cephesi'nin Başkanı'sınız, bu kanunsuzluğu da Halk Cephesi Nahçıvan şubesi üyeleri ve onların eli silahlı adamları yapıyor. Şu anda onlar İçişleri Bakanlığının binasını ele geçirdiler. Onlara binayı terketmeleri emrini verin. Böylece her şey sakinliğe çözüme kavuşur, yoksa durum daha da gerginleşecek” dedim.

“Ne yazık ki, bu çabam bir sonuç vermedi. Ben iki kez telefon ettim. O sırada Gafar Memmedli ve Asif Kelenterli de yanımdaydılar. Ben, Elçibey'e, durum gerginleşiyor, kan dökülebilir, hemen önlem almak gerekir, dedim. Benim yanımda olan kişiler de onunla konuştular. Ama Cumhurbaşkanı onlara da somut bir şey demedi. Bir tek, yoldaşlarla konuşacağımı bildirdi.”

O sırada giderek artan insan grupları Milli Meclis'in önünde toplanmaktaydı. Kendiliğinden oluşan mitingte “herkes Haydar Aliyev'i savunmaya” sloganları yükseliyordu. Bu olaylar sırasında Halk Cephesi'nin bazı üyeleri yaralandılar. 24 Ekim'de aşağı yukarı saat 22.00'de Halk Cephesi'nin üyeleri bakanlık binasını boşalttılar ve Halk Cephesi'nin karargahında toplandılar.

İktidarı ele geçirme çabası bu kez başarısızlığa uğramıştı ama durum tehlikeliydi. 25 Ekim'de Haydar Aliyev radyodan Nahçıvanlılara bir konuşma yaptı.

“Halk Cephesi'nin liderleri buraya silahlı gruplar göndererek Nahçıvan'da çatışmalarla var olan düzende köklü değişiklik yapmak istemişlerdir. Bize heyecan verici haberler gelmektedir. İskender Hamidov yeni bir silahlı girişimde bulunmayı planlamaktadır. O, silahlı bir grupla buraya gelip harekette bulunmak istemektedir. Bağımsız Azerbaycan'da Halk Cephesi silahlı güçleri halka karşı kullanılmaktadır. Bu durum kimin çıkarınadır?”

Benim istediğim, halkın buradaki durumu anlaması, bilmesidir. Şimdi Azerbaycan'daki bazı güçler Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin anaya-

sal hukukunu bozup özerkliği ortadan kaldırmak istemektedirler. Bunu, Bakü'de yaşayan bir grup nüfuzlu Nahçıvanlılar da desteklemektedir.

Ama Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin anayasası ebedidir, o, hiçbir zaman değiştirilemez” diye Haydar Aliyev sözlerine devam ediyordu.

Daha sonra halktan Nahçıvan Halk Cephesi'nin Başkanı Asaf Guliyev, Ordubad Halk Cephesi'nin Başkanı Ferec Guliyev ve yasalara aykırı atanmış İçişleri Bakanı Siyavuş Mustafayev ile Ordubad Halk Cephesi'nin gerici hareketlerine dikkat etmelerini rica etti.

“Bizim özgürlüğümüz tüm Azerbaycan halkının başarısıdır. Azerbaycan'ın bütünlüğünü sağlamak gerekmektedir. Herkes birleşmelidir. Ben ölmeye razı olabilirim ama Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan ayrı düşmesine razı olamam.”

25 Ekim'de Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisi'nin olağanüstü toplantısı başladı. Milletvekilleri Halk Cephesi'nin silahlı güçlerinin üç gün içinde silahlarını bırakmaları konusunda karar aldılar.

Aynı gün “Nahçıvan” gazetesi Murtuz Aleskerov'un sert bir makalesini yayınladı. O, İçişleri Bakanı'nı eleştirmişti. Hukukçu bilgin, Nahçıvan'daki olayların terörizm olduğunu yazıyordu. Yanıt gecikmedi.

Bu olay Bakü'de iş gününün sonuna doğru oldu. Aleskerov ADU'nun (*) hukuk fakültesindeki işlerini bitirip eski otomobili Moskoviç'ine gidiyordu. O, bu olayları sonraları anımsarken, “Biraz önce kim olduğu bilinmeyen iki genç üniversitede dolaşarak onun ne zaman işten çıkacağını sorduklarını” anlatmaktadır.

“Ben onları görmemişim. Evime gelip otomobili park ettim. Dükkanından ekmeğe alıp yukarı çıkmak istiyordum ki, üstüme atıldılar. Önceden bunların çocuk olduklarını, serserilik ya da şaka yaptıklarını sandım. Ama sonradan saldıranların elinde bıçak olduğunu gördüm. Yüzüme bir kaç darbe indirdiler, ayağıma demirle vurdular. Yere düştüm. Yaralarım kanyordu. Komşulardan biri polis çağırdı; biri aileme haber verdi. Doktor çağırıp beni hastahaneye kaldırdılar.”

Murtuz Aleskerov hastahanece altı ay yattı. Saldırıyı duyan Haydar Aliyev hemen Nahçıvan'a telefon etti:

* ADU: Azerbaycan Devlet Üniversitesi.

"Murtuz hoca, üzüldüm, benim yüzümden saldırıya uğradınız."

"Haydar Aliyev'i savunurken yaralanmak şereftir" diye yanıt verdi Murtuz Aleskerov.

Azerbaycan Sizin Sözüünüzü Bekliyor

1995-2005 yılları arasında Parlamento Başkanı olan Murtuz Aleskerov o günleri nadiren anımsamaktadır. Bugün ise anımsadığı bir gün. Bizim ilk kitabın daha yeni takdimi oldu. Politikacılar, kültür adamları, sanatçılar kitap ve Haydar Aliyev hakkında görüşlerini dile getirdiler... Atatürk Kültür Merkezi'nin büyük salonunda samimi bir atmosfer vardı. Toplantı bittikten sonra Murtuz Aleskerov bizi Milli Meclise davet etti. Cumartesi günüydü; büyük salonda yalnızca nöbetçiler vardı. Aleskerov parlamento gösterdikten sonra bizi kendi odasına götürdü. Orada her şey Haydar Aliyev'in parlamento Başkanı olduğu zamanki gibi kalmıştı. Duvarda Haydar Aliyev'in fotoğrafları bulunan takvim asılmıştı. (Bu takvim Haydar Aliyev fonunun ürünüydü).

Pencerenin birinden televizyon kulesi, diğerinden ise Bakü limanı görülüyordu.

"Peki, bu nedir?" diye pencerenin yanındaki deliği gösterdik.

"Kurşun izleri" diye yanıtladı Murtuz Aleskerov. "1993 yılı Ekim olayları zamanı Cepheciler ateş açmışlardı. Haydar Aliyev onları hatıra olarak sakladı ve hiç düzeltilmemesini emretti."

Peki, bizim sohbet ettiğimiz Aleskerov'un Haydar Aliyev ile ilk görüşmesi nasıl olmuştu?

1978 yılında Cumhuriyet'te Azerbaycan'ın yeni anayasasının tasarrısını tartışıyorlardı. MK'nin birinci Genel Sekreteri bir kaç ünlü hukukçuyu MK'ne davet etti. Murtuz Aleskerov da onların arasındaydı.

Uzun yıllar önce Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin hukuk fakültesini iftiharla bitirip Moskova'da SSCB İlimler Akademisi'nin Devlet ve Hukuk Enstitüsü'nde doktora kabul edildi. Yetenekli genç bilim adamı zamanından önce yazdığı tezini savunup öğretim

üyesi, ardından doktor ve profesör oldu. Murtuz hoca okuduğu üniversitede uluslararası hukuk ve devlet hukuku bölümüne Başkanlık yapmıştır. 1993-1996 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi'nin Rektörü olmuştur. İki yüzden fazla bilimsel çalışmanın, birçok monografinin ve ders kitabının yazarıdır.

"Haydar Aliyev birkaç ünlü hukukçuyu, bu arada beni de davet etti" diye anımsıyor Aleskerov. "Azerbaycan dilinin devlet dili ilan edilmesi önerisi görüşüldü."

"Sizin bu konuda görüşünüz nedir?" diye sordu Aliyev davet edilmiş uzmanlara.

"Azerbaycan dili bizim Cumhuriyet'te Rus diliyle birlikte devlet dili olmalıdır" diye yanıt verdim. "Bu, bizim ilk görüşmemiz oldu." Sonuncu olmadığını da belirtelim.

1992 yılında Nahçıvan olaylarından hemen önce toplumda başkaldırının olacağını hisseden bir grup bilim adamı Haydar Aliyev'e açık mektup gönderdi. "Azerbaycan sizin söyleyeceklerinizi bekliyor." Altında 91 imza: Ziya Bünyadov, Ömer Eldarov, Feremez Maksudov, Azerbaycan İlimler Akademisi Öğretim Üyeleri İğrar Aliyev, Kerim Kerimov, Memmedtağı Caferov, Sabir Hacıyev, Halk Şairi Halil Rza Ulutürk, Halk Artisti Zeynep Hanlarova, Profesörler Ali Ömerov, Eldar İbrahimov, Elfeddin Abdullayev, Emekli Hukukçu Murtuz Aleskerov, bilim adamları, çeşitli alanlarda ödüle değer bulunmuş olan kişiler, idarelerin yöneticileri.

Böyle belgeler tarihte insanların seçiminin ve zamanın karmaşıklığının birer göstergesi olarak kalmaktadır.

"Sayın Haydar Aliyev, biz Cumhuriyetimizde koşulların, halkımızın durumunun günden güne kötüleştiğini görmekteyiz. Azerbaycan kelimesinin tam anlamıyla manevi ve politik kriz içindedir. Bunun nedeni ise son dönemlerde daha da büyüyen hakimiyet krizidir. Devletin yüksek iktidar kurumları felç olmuştur. Birçok devlet kurumu hiçbir yasal temele dayanmadan kurulmuş ve çalışmaktadırlar.

Kısacası şimdiki iktidar, ülkedeki sosyal, politik olayları yönetmek gücünde değildir. Toplum tarafsız, yasal kurallara göre değil, kişisel, subjektif görüşlere göre yönetilmektedir. En korkuncu ise ne

politikada ne de ekonomide hiçbir köklü değişiklik yapılmamıştır. Azerbaycan devlet bağımsızlığının onaylandığı anayasa maddelerine uygun olan hakimiyet bölümünü yapılmıyor, yasal devlet kurulması için hiçbir çalışmada bulunulmuyor. Deneyim ve beceri olmadığı zaman ise hakimiyet güçleri zor kullanmaya başvurmaktadırlar. Cumhurbaşkanı tutun, çeşitli görevlerde bulunan kişilere kadar herkes kendi söyleşilerinde hiç kimsenin onları iktidardan engelleyemeyeceğini, çünkü ordu ve polis onların elinde olduğunu bildirmektedirler.

Görüldüğü gibi daha düne dek meydanlarda demokrasiden dem vuranların onun temel özellikleriyle ilgili hiçbir bilgileri yoktur. Tüm demokratik ülkelerde, hukuk devletinde ordu ve polis politikanın dışında kalır, yalnızca devlete ve halka hizmet eder. Düne dek Azerbaycan'ın servetleri yalnız bir yöne gidiyor idiye, şimdi her yere taşınmaktadır. Birçok batı ülkesinden kovulmuş batı tekelcileri, şimdi Bakü petrolünü ele geçirmek üzeredir. Biraz daha böyle giderse, politik boyunduruktan kurtulup, ekonomik boyunduruk altına gireceğiz. Çünkü ülkenin sağlam kalmış ekonomik potansiyali de dağılmak üzeredir; doğal servetler dağıtılmaktadır.

Zor ekonomik koşullar, karamsarlık, geleceğe umutsuz bakan yüzlerce, binlerce okumuş vatandaşımız, uzman personeller Cumhuriyetimizi terk ediyorlar. Kuşkusuz ki, en ağır darbe toplumun aşağı tabakalarına, geniş halk kitlelerine geliyor. Tüm bunlar çok geçmeden sosyal adalet prensibinden eser kalmayacağını gösteriyordu. Cumhuriyetin ağır durumu iktidarın çağdaş devrinin gelişime eğilimini doğru belirleyememesi, başarısız personel politikası sonucunda daha da kötüleşmektedir. Binlerce insanın hayatına malolan, binlerce aileyi evinden barkından yoksun bırakan ve sonu belli olmayan Karabağ faciası, birçok güç tarafından politik oyun, yeni görevler ve ekonomik gelir sağlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan'da hızlı gelişme yalnızca politika alanında görülmektedir. Onlarca yeni parti kurulmaktadır. Ama bu partilerin liderlerinin arasında halkın güvenilirliğini kazanmış, kendi nüfuzu ve yeteneği ile halkı birleştiren kimse yoktur.

Sayın Haydar Aliyev. Siz, Cumhuriyet'te bu misyonu üstlenebilecek tek kişisiniz. Uzun yıllara dayanan yöneticiliğinizin deneyimine dayanarak Azerbaycan'da kısa zamanda halkın büyük kısmını birleştirebilecek parti kuracak güce sahipsiniz. Bu nedenle de Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yaptığımız anketlere dayanarak, kurmak istediğimiz "Yeni Azerbaycan" Partisi'ne yalnızca siz liderlik yapabilirsiniz. Yalnızca böyle bir parti amaçlarına erişmeye, büyük halk kitlelerini birleştirmeye, Azerbaycan'ın sosyal ve politik yaşamındaki çatlaklıkları doldurmaya devleti kurmakta gerekli desteğini verecek güçtedir. Kurulum üzere olan "Yeni Azerbaycan" Partisi'nin düşünceli, akıllı, bilgili, ulusal gurura sahip Haydar Aliyev çevresinde birleşen bir parti olacağından eminiz. "Yeni Azerbaycan" Partisi'ni yeni düşünceli insanları birleştiren bir parti olarak görmekteyiz.

Sayın Haydar Aliyev,

Başvurumuz durumunda binlerce Azerbaycan sakini birleşmeye hazırdır. Şimdilik bu adımı bir grup kültürlü insanla atmaktayız. Kendi adımıza ve binlerce Azerbaycan sakini adına sizden "Yeni Azerbaycan" Partisi'nin liderliğini üstlenmenizi rica ederiz.

Azerbaycan kararınızı ve son sözünüzü beklemektedir."

"Peki, Haydar Aliyev size ne yanıt verdi?" diye Murtuz Hocadan sorduk.

"Acele etmememizi, düşünüp taşınmamızı, önce partinin planını, programını, tüzüğünü hazırlamamızı önerdi. 24 Ekim'de bize "91'ler Grubu"na katılan kişilere yanıt mektubu yazdı. Gelin bu tarihi belgeyi okuyalım" diye önerdi Murtuz Aleskerov.

"Aziz Aydınlar. 16 Ekim 1992'de "Ses" gazetesinde yayınlanan başvurunuzu okudum. Hem sizin başvurunuzdan hem televizyondan, gazetelerden gelen bilgiler hem de Azerbaycan'ın çeşitli eyaletlerinden gelen mektuplardan Azerbaycan'ın son derece zor durumda olduğunu görmekteyim. Böyle bir durumda aydınların rahatsızlık duymaları normaldir.

Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığı, Azerbaycan halkının elde ettiği büyük tarihi başarıdır ve bütün Azerbaycan vatandaşları bununla gurur duyuyorlar.

Ama bu olaylar Azerbaycan halkının çok ağır sorunları çözümlenmek zorunda olduğunu göstermektedir. Şimdi önümüzde duran asıl sorun devletçiliğin resmileştirilmesi, bağımsızlığın güçlendirilmesi, vatandaşların özgür yaşamaları için gerekli koşulların yaratılmasıdır. Her bir vatansever bu işte elinden gelen gayreti göstermelidir. Bu nedenle de başvurunuza yanıt olarak, bazı düşüncelerimi sizinle paylaşmak istedim.

Önce şunu belirteyim ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı elde etmesi 80'li yılların başlarında başlamıştı ve hem SSCB'de hem de bütün dünyada cereyan eden sosyal politik olayların doğal sonucuydu. Bu objektif nedenler SSCB'nin dağılması, Sovyet KP'nin tarih sahnesinden silinmesi ve on beş (Sovyet) Birlik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını elde etmesiyle sonuçlandı. Bunun ardından olan olaylar yani hem Azerbaycan'ın hem de öteki Cumhuriyetlerin tüm dünya tarafından, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve diğer uluslararası kurumlar tarafından tanınması, uluslararası hukuk kurallarına uygundu. Azerbaycan'ın bağımsızlığı elde etmesinde kuşkusuz ki, belirli sosyal politik güçlerin, kurumların, somut kişilerin ve bu arada Halk Cephesi'nin büyük emeği geçti. Bu, tarafsız tarihi olayların sonucu ve zamanın Azerbaycan halkına, diğer Birlik Cumhuriyetlerine verdiği bir armağandır.

Devlet bağımsızlığı Azerbaycan halkının manevi servetidir ve onun ayrı ayrı politik güçlerin, parti organlarının, kişilerin tekeline geçmesine olanak tanımamalıdır.

Azerbaycan'da yasal, demokratik, bağımsız devletin oluşturulması, sosyal politik potansiyalin, sosyal ekonomik potansiyalin tam olarak seferber edilmesi, yoğun ve uzun bir çalışmayı gerektirmektedir. Halk ayağa kalkıp kendi haklarını isterse, kısa zamanda en küçük devlet bile büyük devlet olur. Bence, bu yolda biz aşağıdaki sorunun üstesinden gelmeliyiz:

Birincisi: Karabağ sorununun çözüme kavuşması ve Azerbaycan'ın savaş durumundan çıkması. Beş yıldan beri Azerbaycan ile Ermenistan arasında ilan edilmemiş olan savaş devam etmektedir. Azerbaycan kendi topraklarından bir kısmını yitirmiştir. Ermenistan'la sınır bölgelerinde olan yüzlerce mesken yıkılmış, binlerce insan şehit olmuş, sakat

kalmıştır. Yüzbinlerce insan doğdukları yerden göçmüş, sefil durumda yaşamaktadır. Cumhuriyete görülmemiş derecede maddi ve manevi zarar vermiştir. En korkunç olanı da, bu faciyanın sonunun görünmüyor olmasıdır. Bir yıl öncesinde olduğu gibi, şimdi de Azerbaycan'ın yönetici kurumlarında Karabağ sorunuyla ilgili kesin, düşünülmüş politik savaş strateji planı yoktur. Sanki Karabağ'da ve sınır yanındaki bölgelerde savaş kendi başına sürüp gidiyor.

İkincisi: Azerbaycan'da sosyal ekonomik krizin derinleşmesi ve halkın yaşam düzeyinin aşağı düşmesi büyük rahatsızlık yaratmaktadır. Cumhuriyetin ekonomik durumuyla ilgili son dokuz ayın göstergeleri insanı korkutmaktadır. Tarımda ve inşaatla durum daha da kötüdür. Son altı yılda Cumhuriyetin genel ekonomik durumunun kötüleşmesini dikkate aldığımızda, cumhuriyetin hangi sorunlarla karşı karşıya kaldığını anlamak zor değildir.

Azerbaycan tükenmez doğal servetlere, büyük ekonomiye, tarımsal ve entelektüel potansiyele sahiptir. Yalnızca tarım sektöründe köydeki üretimi canlandırmak olasıdır. Ama ne yazık ki, Cumhuriyet'te bu olanaklardan hiçbir biçimde yararlanılmıyor.

Devlet kuruluşlarında Cumhuriyetin bu ekonomik krizi aşmak için hiçbir kesin programı olmadığı görülmektedir. Halkın ağır koşullardan kurtarılması için hiçbir adım atılmamaktadır. Analizler, bu alanda yalnızca karışık, düşünülmeyen adımlar atıldığını göstermektedir.

Üçüncüsü: Hükümetin personel politikası hem aydınların hem de geniş halk kitlelerinin rahatsızlık duymalarına neden olmaktadır. Yönetici pozisyonlara hiçbir bilgisi, yönetim deneyimi, becerisi olmayan Cephecilerin atanması, tüm yasal normları bozmaktadır ve bu kötü sonuçlara neden olabilir. Halk hiçbir zaman Halk Cephesi'ne böyle olağanüstü yetki ve hukuk vermedi. Geçtiğimiz on yıllarda cumhuriyetimizde hem ekonomik hem politik hem sosyal hem de yöneticilik alanında yeteri kadar yetenekli, becerikli, düzeyli, kültürlü ve uzman olan insanlar yetişmiştir. Tüm bu insanlara hangi partiye ait olduklarına bakılmaksızın uzmanlıklarına uygun çalışma koşulları yaratılmamıştır.

Vatandaşlarımızdan Cumhuriyet dışında, Rusya'da, Ukrayna'da ve başka ülkelerde birçok becerikli, deneyimli uzmanlar çalışmaktadır. Onların buraya gelip kendi halkına hizmet etmesi için olanaklar yaratılmalıdır. Etkili çalışmalarıyla vatanlarına, bağımsız Azerbaycan'a büyük hizmetlerde bulunabilirler.

Dördüncüsü: Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının güçlenmesi öncelikle kanunların mükemmel olmasına bağlıdır. Totalitarizmden kurtuluş yolu salt demokrasinin gelişmesi, politik çoğulculuk ve insan hak hukukunun sağlanması ile mümkündür. Konu konuşma özgürlüğünden, kişisel mülkiyete saygı, seçme ve seçilme haklarının güvence altına alınması ile ilgilidir.

Azerbaycan'ın her bir vatandaşı milliyetine, görüşlerine, diline, politik tutmuna bağlı olmadan bu haklara sahip olmalıdır. Bağımsız devlet kurma sürecine Azerbaycan toplumunun tüm sınıflarından insanlar katılmalıdır. Yani, bağımsız Azerbaycan bizim hepimize aittir.

Beşincisi: Son dönemlerde Azerbaycan'ı parçalamak gibi tehlikeli eğilimler görülmektedir. Bu çabalara kararlı bir biçimde engel olunmalıdır. Duyulan rahatsızlıkları ise sivil ve demokratik biçimde ortadan kaldırmak gerekir.

Azerbaycan yüzyıllar boyu topraklarında yaşayan insanların anavatanı olmuştur. Azerbaycan'ın bölünmezliği ve demokratik esaslarla yönetilmesi Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının güvencesinin temelidir.

Azerbaycan'ın bugünü ve geleceği ile ilgili başka sorunlar da beni rahatsız etmektedir. Ama sizin önerinize yanıt vermeden önce, dile getirdiğim sorunlara dikkatinizi çekmek isterim. Bağımsız Azerbaycan'da bu sorunların kısa zamanda çözümleneceğini düşünüyorum. Azerbaycan'ın bugünü ve geleceği ile ilgili sorunların çözümlenmesinde hiçbir vatandaşı duyarsız kalmamalıdır.

Önerinizde belirttiğiniz gibi "Yeni Azerbaycan" Partisi'nin kurulmasının bağımsız, demokratik Azerbaycan için esas olan çoğulculuğu sağlamak isteğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Azerbaycan'ın sosyal, politik hayatına yakından katılacak böyle bir parti, bağımsız Azerbaycan'ın gelişmesinde ve güçlenmesinde büyük rol oynayabilir.

nayabilir.

Böyle bir parti kurulacaksa, onun çalışmalarına yakından katılmaya hazırım.

Saygılarımla.

Haydar Aliyev

24 Ekim 1992, Nahçıvan."

O günlerde Cumhuriyet gazeteleri Ağstafa, Tovuz, Gedebeş bölgelerinin sınıra yakın kısımlarında çatışmalardan, Ermeni silahlı güçlerinin aralıksız saldırılarından haber veriyorlardı. "Onlarca ev yıkıldı. Yaralananlar var." Bakü'de ise ekmek, et, yağ kuyrukları büyüydü. İnsanlar karneyle bile bu yiyecekleri zamanında alamıyorlardı. Vatandaşlar gruplar halinde iş yerlerini kaybediyorlardı. Kuşatılmış olan Nahçıvan'da ise bu sorunlar üç kez, beş kez daha da kötüydü. Ama Aras üzerinden İran'ın maddi yardımı artık gelmeye başlamıştı. Ve Nahçıvanlılar zor da olsa iradelerini toplayıp Özerk Cumhuriyeti normal durumda tutmayı başarıyorlardı. 27 Ekim 1992 yılında Azerbaycan İçişleri Bakanı kendi özel askeri birliği olan "Bozkurt"ları, 350 kadar savaşçıyı, Bakü'de topladı. Bakan Nahçıvan'a yürüyüşe şahsen Başkanlık etmek istiyordu. Ama son anda bu yürüyüş ertelendi. Haydar Aliyev yığıtçe, onun tarafında olan Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisi'nin, hükümetin iradesini dile getirmişti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı bununla kozunu paylaşmazdı. Hem de anlaşmazlık artık uluslararası arenaya çıkmak üzereydi. Milli Meclisin toplantısında Haydar Aliyev sansasyon yaratan bir açıklama yaptı: "Yardım için Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'e başvurudum." Milletvekilleri bu açıklamayı alkışlarla karşıladılar. Bakü'de Kremlin sahibinin beklenilmeyen kararlarından korkup Nahçıvan'dan vazgeçtiler. Ama kısa bir süre için.

Şimdi Haydar Aliyev "Yeni Azerbaycan" Partisi'nin kurulması için doğrudan çalışabiliirdi. Partisinin kuruluş toplantısı yapıldı; yönetim kurulu, Politbüro şurası seçildi. Partinin Başkanlığı ise Haydar Aliyev'e verildi. Kuruluşundan sonraki on gün içinde partiye otuz bin kadar insan üye oldu.

Murtuz Aleskerov: "Yeni Azerbaycan gücü ve büyüklüğü, onun

başında Haydar Aliyev gibi ünlü politikacının, yöneticilik işinde deneyimi olan bir kişinin desteği idi.

Tanınmış eski Yunan tarihçisi Plutarks “Yaşamın Karşılaştırılabilir Betimlemesi” yapıtında şöyle yazıyor: “Halkın lideri aklı ve düşüncesi, etik ve manevi dürüstlüğü, cesareti ve uzak görüşlülüğüyle başkalarına örnek olmalıdır. Bu basit gerçeği kanıtlamaya gerek olmadığını düşünüyoruz. Amerika’nın dahi devlet adamı Franklin Roosevelt’i dört kez ABD Başkanı seçmişlerdi. Fransanın büyük devlet adamı De Gaulle iki kez halkını ve ülkesini kurtarmıştı. Fransa’yı olası facialardan kurtarmak mümkün olabilecek mi? diye sorulduğunda General De Gaulle şu yanıtı verdi: “Fransız halkının oğluyum. Halk isterse iki kez değil, yüz kez yardım etmeye hazırım.” Büyük Önder Atatürk Türkiye’yi yok olmaktan kurtardı.

Büyük devlet adamlarının ve politikacıların, güçlü kişiliklerin vatanları karşısında sorumluluk duygularını hayat göstermektedir. Evet, “Yeni Azerbaycan” Partisi’nin lideri Haydar Aliyev de bu tip insanlardandı. Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisin Başkanı olarak günde on dört, on beş saat çalışırdı. İş günü sabah onda başlar, akşam saat altıya dek sürerdi. Bir saatlik yemek molasından sonra ise gece saat ikiye dek yeniden sıkı iş temposunda çalışırdı. Ve bu iş rejimi üç gün, beş gün değil, uzun müddet sürerdi. Yeni Azerbaycan Partisi’nin kuruluş toplantısı yapıldığında temsilciler buna tanık oldular. Böyle bir kişinin önderlik ettiği parti gerçekten de halkı kendi çevresinde birleştireceğinden emindiler. Ben de buna eminim.”

21 Kasım 1992’de Nahçıvan’da “Yeni Azerbaycan” Partisi’nin (YAP) kuruluş toplantısı yapıldı. Bu toplantıya katılan YAP Yönetim Kurulu Üyesi Kerim Kerimov o günü şöyle anımsıyor:

“O gün Nahçıvan’da koşullar çok ağırdı. Kar yağmıştı. Güçlü soğuk insanın iliklerine işliyordu. Ulaşım durmuştu. Toplantı C. Memmedkuluzade Devlet Dram Tiyatrosu’nda yapılıyordu. Salon çok soğuk olduğu için herkes paltıyla oturmuştu. Çocukları şapkalarını da çıkarmamıştı. Haydar Aliyev yine kendine özgü giysisiyle, başı açık salona girip Riyaset Heyeti makamına oturdu. Tek başına oturmuştu ve sanki bu güçlü soğuk ona zerre kadar etki etmiyordu.

Toplantıya Azerbaycan’ın tüm bölgelerini kapsayan 550 temsilci katılmıştı.

Kerim Kerimov program ve tüzükle ilgili şöyle bir açıklamada bulundu:

“Kuruluş toplantısına hazırlık döneminde Bakü’de bir grup aydın tarafından tüzük ve program tasarımları hazırlanmıştı. Bu işte deneyimi olan yoldaşlar önerilerini hazırlamışlardı. Tasarımlar çok uzundu. Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşmasıyla ilgili görevler, devlet bağımsızlığının güçlendirilmesi, stabil ve sosyal yönlü ekonominin oluşturulması, bağımsız, demokratik, hukuki, dünya çapında devletin kurulması, ulusal çıkarlara uygun olarak Dağlık Karabağ sorununun çözümü gibi olaylar, bu arada yasalara uyma, Azerbaycancılık, varislik, vatandaş düşünce birliği, sosyal adalet gibi partinin temel ideolojik prensipleri bu belgelerde yerini yeterince bulmamıştı. Yaptığım konuşmada bu konulara açıklık getirmeye dikkat ettim. Ama toplantının akışı içinde Bakü’den tamamen farklı, yeni, kısa ama düzenli tasarımlar sunulduğunu gördüm. Bu yeni tasarımların Haydar Aliyev’in çalışmalarının ürünü olduğunu anladım. Haydar Aliyev önce eski tasarımlar üzerinde çalışmalar yapmış ama bunlar çok kalın olduğu için bir sonuç alamamış, partinin tüzük ve programını yeniden yazmak zorunda kalmıştı. Kuruluş toplantısı, parti programının esasını Azerbaycan’ın devlet bağımsızlığını koruması, onu daha da güçlendirmesi, ülkede güçlü sivil, demokratik devlet kurulması, sosyal içrikli stabil ekonomi oluşturulması, yasal ve politik yeniliklerin yapılması, kısacası yeni ve güçlü bir Azerbaycan yaratılması olduğunu bir kez daha ilan etti.

YAP Azerbaycan’ın çağdaş tarihinde kuruluşundaki amacının politik hakimiyete gelmek, hakimiyet için savaşmak değil, ülkeyi var olan krizden çıkarmak olduğunu belirten tek partidir. Haydar Aliyev bu amaçları şöyle yazmıştı: “Bu parti hakimiyet için savaşan parti olarak kurulmadı. Tüzükte partinin, Azerbaycan’ın bu zor döneminde, ülkemizin sosyal politik hayatına katılmak ve Azerbaycan’ı bu zor durumdan çıkarmak için kurulmuştur diye yazdık. Bu parti parlamento tipli partidir. Parti kurulurken hiç kimse hakimi-

yeti devireceğiz diye bir amaç koymamıştı. Buna karşın şimdi çeşitli muhalefet güçleri hakimiyeti devirmekle ilgili ya da hakimiyet için savaşacaklarıyla ilgili açıklama yapıyorlar. Bizim parti halkı birleştirmek, Azerbaycan'ın o zamanki karmaşık yaşamında ülkenin sorunlarının çözülmesine katılmak, bu konuda hizmet vermek amacıyla kurulmuştu. 1992 yılında çok zor koşullarda Nahçıvan'da bizim yazdığımız ve kabul ettiğimiz programın bugün de güncelliğini korumasından memnunum. Demek ki, o zaman uzağı görmüşüz, ülkemizde olan durumu ne kadar doğru değerlendirmişiz ve partimizin gelecek yolunu, yönünü ne kadar düzgün çizmişiz.”

Cumhuriyetin çeşitli bölgelerinden gelen girişimci grupların üyeleri partinin programını ve tüzüğünü onayladılar. Açık olarak yapılan oylamada Haydar Alirza oğlu Aliyev birliği ile partinin Başkanı seçildi.

Bakü'deki hakimiyet ise Nahçıvan'dan vazgeçmek istemiyordu. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Elçibey, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde “Özel Komutanlığın Kurulmasına Dair” emir imzaladı. Komutanlık, Azerbaycan'ın başka eyaletlerinde de olağanüstü durumun ilan edilmesi nedeniyle oluşturuluyordu.

12 Nisan'da Haydar Aliyev Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisini topladı. Gündemde iki sorun vardı:

“1- Azerbaycan Cumhurbaşkanının Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde komutanlıkların kurulması emriyle ilgili konu.

2- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin halkının yiyeceğinin güvence altına alınması konusu.”

Milli Meclisin Başkanı Haydar Aliyev'in düşüncesine göre “Nahçıvan'ın coğrafi konumunu dikkate alırsak, burada olağanüstü durum ilan edilemezdi.”

Ama bildiği gibi Nahçıvan Halk Cephesi burada olağanüstü durum ilan edilmesini istemişti. Cumhurbaşkanı da bu isteği onaylamış ve buraya komutanlar göndermişti. Olağanüstü durumda tüm hakimiyet onların elinde toplanıyordu.

Haydar Aliyev: “Sonunda Cumhurbaşkanı ile ilişki kurdum ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde olağanüstü durumu uygulamaya

gerek olmadığını dikkatine sundum. Çünkü o zamanlar burada sakinlik hüküm sürüyordu. Ve biz zaten ambargo altında yaşıyorduk. Neden böyle kararlarda Nahçıvan liderlerinin düşüncesi dikkate alınmıyordu? Hiçbir şeyden anlamayan insanların kıskırtmasıyla olağanüstü durum ilan etmeye ne gerek var? Elçibey'e, bu kararın kanunsuz olduğunu düşünüyorum, burada hiçbir olağanüstü durum yoktur, dedim. Nahçıvan halkını ben savunabilirim. Biz aynı şey için çalışıyoruz, siz ise komutan atıyorsunuz. Kanun, kanundur. Özerk Cumhuriyetin komutanı olmaz. Bu fikri ortaya atanlar Cumhurbaşkanı zor duruma sokmaktadır. Cumhurbaşkanı, böyle yürümez, diye yanıt verdi. Bir bakalım, kimi komutan olarak atamışlar. Önce Savunma Bakanı komutan olmalıdır, dediler. Ama şimdi polis müdürlerini bölge komutanları olarak atadılar.”

Milli Meclisin Başkanı'nın yanında yapılan bu toplantıya bakanlar, milletvekilleri, Nahçıvan'ın ve onun altı bölgesinin, Sederek, Şerur, Babek, Şahbuz, Culfa ve Ordubad Başkanları davet edilmişti.

Haydar Aliyev heyecanla şöyle diyordu: “Tüm yaşantım boyunca kanunlara uygun olarak yaşadım, kanunun çiğnenmesine izin veremeyeceğim. Gelin konularımızı belirleyelim. Zengilan'dan gelenler, orada kimsenin kalmadığını söylemekte. Ağdam'da, Füzuli'de de durum aynıdır. Ve çabalarımız sonucunda Nahçıvan'da halk çalışıp yaşamaya devam ediyorsa, bunun nesi kötüdür ki? Burada neden olağanüstü durum ilan edilmelidir? Bu karar iptal edilmelidir. Ben büyük rahatsızlık duyuyorum. Nahçıvan zaten olağanüstü bir durum yaşamaktadır. İskender Hamidov burada karışıklık çıkartmak istiyorsa, buna izin veremem. Ben burada karışıklık çıkartmak isteyenlerin hepsine şunu söylüyorum: Halkı bu duruma getirmek size yeterli değil mi? Hamidov'a satılmış bazı hainler arayı bozmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın çevresindeki insanlar iyi hizmet vermemektedir. Burası benim avatanımdır; bu toprak uğrunda canımı da feda ederim. Bende bilgilere göre, Ermeniler bizim köyle buldozer gönderip yıkım yapmaktadırlar. Buna dayanamam. Azerbaycanlı, bu toprakların Ermenilerin eline geçmesine nasıl razı olabilir ki? Nahçıvan'ı korumalıyız. Burada oturanları ve tüm Nahçıvanlıları birliğe çağırıyorum. Bu yolda elimden geleni yapı-

çağım. Kimsenin politik çıkarları uğruna Nahçıvan'ı Ermenilere satmasını istemiyorum.”

Aliyev salonda göz gezdirdi: “Sorusu, önerisi olan var mı?”

Vardı. O sıralarda dolaşan söylentilerle ilgili sorular sordular.

“Köylerde sizin Ter Petrosyan'la görüşmeler yaptığınız ve Nahçıvan'ın boşaltılması için onay verdiğiniz söyleniyor. İstihbarat organlarının bu söylentileri yayanları bulup cezalandırılmasını rica ediyorum.”

Aliyev yanıt verdi: “Birkaç aydır Ter Petrosyan ile görüşmedim. 1992 yılı Ekim'inden sonra görüşmemiz olmadı. Nahçıvan'ın savunmasını üstlendim. Bu savunmayı askeri birliklerimiz yerine getirecektir. Bir tek Nahçıvanlının bile buradan gitmek zorunda kalmasına imkan vermeyeceğim. Eğer vatan hainleri imkan verilerse biz cumhuriyeti sonuna dek koruyacağız.”

Sonra da meclis ikinci sorunu, yiyecek sorununu tartışmaya başladı.

Aliyev konuşuyordu: “Her iki günde bir yiyecek krizi oluyor, bırakalım Abbasov bu konuda katılanlara bilgi versin.”

Özerk Cumhuriyetin Başbakan Birinci Yardımcısı anlatmaya başladı: “Dün İran İslam Cumhuriyeti ile görüşmelerde bulunduk. Un ve buğday artık yola çıktı. Kent polis idaresine ekmeek fabrikasının korunması için emir verildi.”

Aliyev toplantı sonunda her zamanki gibi tüm yöneticilere kendi görevlerini söyledi. Abbasov ise şöyle bir görev aldı: “İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkileri daima devam ettirmek ve bu konuda Milli Meclise sürekli bilgi vermek.”

10 Mayıs 1993, Haydar Aliyev yetmişinci yaş günü tebriklerini kabul ediyor.

Gazeteler Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in tebrikinin yayınlamışlardı:

“Sayın Haydar Bey,

Sizi yetmişinci yaşgününüz nedeniyle kutlar, uzun ömür ve sağlık dilerim. Halkımız yüzyıllardan beri özgürlük ateşiyle yaşamaktadır. Birçok politikacımız, askerimiz, sanatçımız, yazarımız milli devletçiliğin ve bağımsızlığın elde edilmesi için kendi hayatlarını feda ettiler.

Bugün bu amaçların, bu düşüncelerin gerçekleştirilmesi bize düşmektedir.

Sizinle ilk görüştüğüm zaman genel olarak fikir birliğinde olduğumuza gerçekten de çok sevindim.

Size uzun ömür ve çalışmalarınızın semeresini görmeyi dilerim.”

Büyük politikada her bir sözün önemi vardır. Cumhurbaşkanı'nın, “Bu görevin yerine getirilmesi bize düşmektedir...” diyen telgrafını okuyanların çoğu Aliyev ile Elçibey'in artık aynı fikirde olduklarını düşünüyordu. Hayır. Cumhurbaşkanı'nın basın sözcüsünün arkasından Haydar Aliyev o görüş konusunda kendisinin de bilgilendirilmesini emretti. Bu bilgilendirmede, görüşmede ambargoda yaşayan Nahçıvan'da hüküm süren ağır ekonomik sosyal durum ve çıkış yolları konusu tartışılmıştır. Ek olarak da “Azerbaycan'ın iç ve dış politikasıyla ilgili fikir alış veriş yapılmıştır” deniliyordu.

Bu görüşmenin semeresi konusunda konuşan ülke Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın devletçe önemli konularının, ülkenin tanınmış sosyal - politik aydınlarıyla tartışılması, bu sorunların çözümlenmesinde olumlu etkisini gösterecektir, diyordu.

Kısacası ötekilerden farklı olmayan bir görüş... Ama Azerbaycan Cumhurbaşkanı bundan önce bir haftalık programını bozarak hiç ara vermeden sekiz saat kiminle konuşmuştu?

Arasıra söz düellosuna dönüşen bu görüşmeden çıkan Haydar Aliyev doğrudan kendi yandaşlarının yanına “Yeni Azerbaycan” partisinin Bakü'deki karargahına geldi. Bunu “Bakinski Raboçi” gazetesi yazıyordu. Karargah bir kaç odalı, eski bir evdi. Ama bu önemli mi?

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile önemli görüşmem oldu” diyordu Haydar Aliyev” Görüşme sekiz saat kadar sürdü.”

Gazete muhabiri sonrasında şöyle yazıyordu: “Kişisel işleri için Bakü'ye gelen Haydar Aliyev'in dediğine göre, Cumhurbaşkanı Elçibey ile görüşme sırasında Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi, cumhuriyetteki sosyal-ekonomik durum, Nahçıvan'ın ablukasıyla ilgili koşullar tartışılmıştır. Yeni kurulan partinin Başkanı, partisinin 1993 yılında Azerbaycan'ın devlet kurmasına yakından katılmalıdır, diye söz etmişti. Bakü'deki görüşmede, o, parti üyelerinin

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün savunulmasına katılmalıdır, demişti.”

Evet, büyük politikada her küçük sözün de özel bir ağırlığı vardır ve Haydar Aliyev bunu herkesten iyi biliyordu.

Görkemli kutlama istemiyordu, yaşgünü ailesiyle, yakınlarıyla geçirmeyi düşünüyordu. Bir süre önce oğlu Türkiye'den gelmişti. Ama kendi askeri birliklerinden bir iki günlük izin alan askerlerle nasıl olur da görüşmesini? Elçibey onların 9 Mayıs Zafer Bayramı'nı da ellerinden almıştı. İlham babasını dikkatle dinliyordu.

“Nahçıvan'da Zafer Bayramını önceleri olduğu gibi kutladık” diyordu Özerk Vilayetin Meclis Başkanı. “Haydar Bey, bu bayram sizinle beraber Bakü'ye gideceğiz. Bu halkımız için en değerli bayramdır.”

Bakü'den gelen gazeteci Hanım Svetlana Mirzeyeva, rengi biraz solmuş bir fotoğrafı armağan getirmişti. Fotoğrafta ünlü balerin Kemer Almazade, genç Zarife Hanım ve onun kardeşi Tamerlan vardı.

Haydar Aliyev duygulandı:

“Ben ömürboyu Zarife'yi sevdim.”

Sonra ise günlük kaygılarını geçici olarak unutarak, güzel sanatlarla uğraşanlarla, büyük sanatçılarla konuşmalarını anlatmaya başladı.

“Poezi, tiyatro, musik, ressamlık, heykeltıraşlık, bunlar benim için yalnızca ilgi çekici, cezbedici bir dünya ile ilişki, yalnızca hoş bir etki, rahatlama değildir. Güzel sanatlardan optimizm, güç, kuvvet alırım. Güzel sanatla uğraşanlarla dostluktan, yaşamdaki güzellikler, insan ilişkileri konusunda derin bilgiler, unutulmaz etkiler alırım.”

Ünlü ressamlar Haydar Aliyev'i kendi meslekdaşları olarak düşünmektedirler. Ünlü şarkıcı Müslüm Makomayev aile konserlerinde birinde Haydar Aliyev'in sesini duyup ona hayran kalmıştı.

Nahçıvan'ın yaşlıları halen, o geçmiş zamanlarda Nahçıvan tiyatrosuna özellikle Haydar Aliyev'i görmek için gittiklerini anımsamaktadırlar. Evet, o, ressam da, heykeltıraş da, aktör de olabilirdi. Ama yaşam kendi seçimini dikte ediyordu. Politikacı olarak o, kendi halkı için daha çok iş görebilirdi. Ama halk da, onu parlamentoya seçen in-

sanlar da bunu daha sonra anlayacaklardı.

1992 yılında Azerbaycan fırtınalı denizde kaptansız yüzen gemiyi anımsatıyordu. Cumhuriyet parçalanmak ve devlet özgürlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

18 Mayıs 1992'de Milli Meclis seçiminde milletvekili Eldar İbrahimov halkı bu beladan kurtaracak insanı Parlamento'nun Başkanı olarak seçmesini önerdi. O bu zor ve karmaşık işin üstesinden devlet yöneticiliğinde büyük deneyimi olan politikacı Haydar Aliyev'in gelebileceğini bildirdi. Ne yazık ki, o zaman Eldar İbrahimov'un önerisini savunan olmadı.

9. BÖLÜM

DOKSAN ÜÇ YILI

1993 Yılı-Mayıs-Haziran. Nahçıvan-Bakü

Bu kitap şimdi Nahçıvan Milli Meclisinin teçhizat bölümü yöneticisi olan gazeteci Ali Hasanov'un çok büyük bir çabayla tuttuğu gündelikte yok: Haydar Aliyev'in odasından gaz lambasını aldılar. Basın sekreteri bu lambayı kendinde saklamaya karar vermiştir. Hatta dolaba koyup kapağını da kilitledi. Olabilecek elektrik sorunlarında şefin lambasından yararlanmak için değil. Akıllı adam olan Hasanov daha o zaman Haydar Aliyev Müzesi'ni oluşturmayı düşünmüştü. Zamanı geldiğinde istediğini gerçekleştirmediyi başardı.

Kronolojide diğer önemli bir olay da 1993 yılının Temmuz ayında Nahçıvan'ın İran'ın genel elektrik hattına bağlanmış olması ve Tebriz'den kuşatmanın boğduğu Nahçıvan Cumhuriyeti'ne doğal gaz hattının çekilmiş olmasıydı.

Bu olaya en çabuk tepki veren Nahçıvan'ın pazarı olmuştu. Gazyağı lambalarının değeri o an düştü. Şimdi onları yalnızca karamsarlar alıyordu.

Yetmiş yaşının arifesinde Haydar Aliyev'in yanına "Bakinski Raboçi" gazetesinden muhabir söyleşi yapmak için gelmişti. Haydar Aliyev onu kabul etmiş, tüm sorularına içtenlikle yanıt vermişti. Ama ayrılırken gazeteci, bu söyleşinin yayımlanmasının zor olacağını söylemişti.

Mayıs'ın onu, yirmisi geçti, Haziran ayı geldi. "Bakinski Raboçi"de hala ses yoktu. Söyleşi ancak Haziran'ın onunda yayımlandı. Söyleşinin başlığı "Ben Azerbaycan'ın Mutlu Geleceğine İnanıyorum" idi.

Dışarıdan bakan insan için söyleşinin hemen yayımlanmamış olması normal gibi görünebilir. Cumhuriyetin eyaletlerinden birinin Başkanı, vilayet politikacısının söyleşi bir ay geç yayımlanmıştı, bunda ne vardı ki? Ama 1993 yılının Mayıs ayındaki Azerbaycan ile

Haziran ayındaki Azerbaycan arasında yerle gök kadar fark vardı. Onların arasında Gence olayları duruyordu...

Gence büyük tarihi boyunca çok olayla tanık olmuştu. Nüfusuna göre Bakü'den sonra Azerbaycan'ın ikinci büyük kentiydi. Büyük sanayi, bilim ve kültür merkezidir. Rusya ile birleşene dek bu kent Gence hanlığının başkentiydi.

Buranın mert halkı hanlığı kuşatmaya alan yabancı işgalcilerle çatışmaya da girmişti. Kahraman atalarını, 1803 yılında Rus boyunduruğunu kabul etmek konusunda Kafkas ordusunun komutanı General Sisyanov'un önerisini geri çeviren Cavad Hanı da unutmuyordu. Evet, Gence çok şey görmüştü ama akrabaların birbirine kurşun sıkışını görmemişti.

Albay Hüseyinov'un Tankları

... Haziran'ın dördünde sabah saat altıda Albay Suret Hüseyinov'un komuta ettiği 7079 numaralı askeri birliğin "Zararsızlaştırılması ameliyesine başlandı." (Bu resmi açıklamadır). Bu askeri birliğe Cumhurbaşkanlığı alayı, Devlet İstihbarat Bakanlığı'nun ve iç güvenlik güçlerinin askerleri saldırmışlardı. Asker ve mülki şahıs toplam altmış sekiz kişi ölmüştü. On iki asker tank paletlerinin altında can verdi. Hükümet askerleri darmadağın edildi-bin iki yüz asker tutsak alındı, onlardan yüz sekseni subaydı. Belki de onlar gönüllü olarak Suret Hüseyinov'un tarafına geçmişlerdi.

Gence'den geri dönen parlamento komisyonunun raporundan sonra milletvekilleri iki saat boyunca parlamentonun toplantısının televizyonda canlı gösterilip gösterilmemesini tartıştılar. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey ve Milli Meclisin basın sözcüsü İsa Kamber, canlı yayının insanların gergin sınırlarını ve Cumhuriyet'teki durumu daha da kötüleştireceğini düşünüyorlardı. Ama milletvekillerinin çoğu onlarla aynı fikirde değildi. 8 Haziran saat 19.30'da canlı yayın başladı.

Bu tarihi aklımızda tutalım.

Haydar Aliyev hala Nahçıvan'dadır. Elçibey ona günde iki üç kez telefon edip Bakü'ye gelmesini, ülkeyi kaostan kurtarmasını rica

eder.

Albay Hüseyinov'un tankları halkı sindirerek Bakü'ye doğru yol alır. Elçibey, Haydar Aliyev'i getirmek için uçağını iki kez gönderir. Uçak davet olunan kişiyi alamadan geri döner.

Haydar Aliyev 7 Haziran'da Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisini ve Bakanlar Kurulu'nu acilen topladı. Bakü'den ve Gence'den karışık bilgiler geliyordu. (Azerbaycan Milli Meclisinden canlı yayına ancak akşam saat sekizde başlanacaktı.)

Haydar Aliyev meslekdaşlarına şöyle dedi: "Cumhurbaşkanı Elçibey ile telefonda görüştüm. O, bana Suret Hüseyinov'un devletin aleyhine başkaldırdığını söyledi. Bildiğimiz üzere bir kaç nüfuslu insan onunla konuşmaya Gence'ye gitmişler. Bu görüşmenin sonucunda henüz hiçbir bilgi yok. Bunu bir tarafa bırakalım, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Milli Meclisi'nin bu olaya kendi görüşünü bildirmesi için öneri var."

Görüş bildirmesini hazırlayanlar herkesi barışmaya ve Cumhurbaşkanı çevresinde birleşmeye çağırıyorlardı. Haydar Aliyev itiraz etti: "Biz en son kararı kabul edemeyiz, çünkü bizim için henüz her şey tam açık değil, bu nedenle de ben sorumluluk alarak somut bir fikir bildiremem."

O, meslekdaşlarını dinliyor, bazılarını itiraz ediyor, bazılarının düşüncelerini kabul ediyordu -Gülümseyerek "Demecimiz halkı birleşmeye çağırmalıdır.Halk, vatandaşı çatışması tehlikesiyle karşı karşıyadır. Buna izin verilemez." dedi.

Nahçıvan'ın sesi tüm dünyaya yayıldı:

"Tüm vatandaşlarımızı milli birliğe ve fikir birliğine çağırıyoruz. Gence olaylarının araştırılacağına, tartışmalı sorunların tüm Azerbaycan halkının çıkarına, bağımsız devlet kurulmasının konuşmalarla, barış yoluyla çözüme kavuşacağına eminiz."

Kurtarıcı Gelecek mi?

Hakimiyetsizliğin ve kaosun arkada bıraktığı izler telaş ve kuşku doğuruyordu. Ermenistan'ın saldırısı genişliyor, Azerbaycan stratejik

noktalarını bir bir kaybediyordu. Savaşan ülkenin düzenli ordusu yoktu. Politize edilmiş ordu birliklerinde düzensizlik, başkaldırı psikolojisi onun düşmana karşı savaş yeteneğini yok etmişti. Hakimiyet için yapılan tartışmalar, gruplar arası zıtlıklar, toplumlar arası ilişkileri kızıştıran kin duyguları, ihanet, devlet yönetimini güçsüz kılmıştı. Ebülfez Elçibey Bakü'de Cumhurbaşkanıydı. Suret Hüseyinov ise Gence'de mutlak hakimdi. Ülkede anarşi hüküm sürüyordu.

Devletin tutarlı dış politikası olmadığından ülkenin uluslararası dünyada saygınlığı kaybolmuş, stratejik açıdan önem taşıyan komşu ülkelerle ilişkilerde soğukluk olmuştu. Savaş yapan ülkenin ekonomik durumu krize girmiş, ekonomik dış ilişkiler bozulmuş, büyük sanayi kurumları kapanmıştı.

Yürütülen plansız iç politikanın sonuçları daha ağırdı. Ulusal ilişkiler bilinçli olarak kötüleştirilmiş ve Azerbaycan parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Ülke gerçek anlamda iç savaş durumundaydı. İktidar Ermenilerin saldırılarını durdurmak yerine Gence'ye saldırı planı hazırlıyordu... 1993 yılının Haziran günleri böyleydi...

Yıllarca meydanlarda "özgürlük", "bağımsızlık" diye haykıran ulusu bugünlerin zorluğu sıkıyordu. Ne yapacağını bilmeyen halk özgürlüğü de, bağımsızlığı da lanetlemekten çekinmiyordu. Azerbaycan diz çökmüş, hasta yavrusuna göklerden şifa dileyen yaşlı nineyi anımsatıyordu.

Bu ulusun askerleri toprağına yürüyen düşmandan değil, arkasından açılacak "kardeş" kurşunundan korkuyordu. Fırtınalar halkın yüreğini yaktığı gibi umut ışığını da söndüremiyordu. Ölümün uyarıları ne kadar sert olsa da intihar için acele etmiyordu. Çünkü büyük Azerbaycan yüce Nahçıvan'dan haber bekliyor, Azerbaycan halkı kendi görkemli ordu komutanını arıyordu...

... "Gelecek mi, gelmeyecek mi?" Onu az çok tanıyanlar bu yazgı yüklü soruya tek yanıt veriyorlardı: Haydar Aliyev canını kurban verir ama vatanını, toprağını, halkını yalnız bırakmaz! Buna karşılık yanıtızsız kalan sonsuz sorular olsa da onun verdiği avuntu, güven, umutlar giderek alevleniyordu. Askeri de, işçisi de, beyaz çiçeği de sabaha bu umutla başlıyordu.

Elçibey'in telefonları ise Haydar Aliyev'e ne işte ne de evde rahat vermiyordu.

"Elçibey'le telefonda konuşuyordum ve Bakü'ye gitmek istemi-yordum" diye anımsıyor sonradan Aliyev. "9 Haziran'da Suret Hü-seynov'un tankları artık Bakü'nün yüz kilometre uzağında idi. Onun adamları kendilerini hakarete uğramış sayıyor ve "Bakü'ye gelip suç-luları dar ağaçlarına asacağız! diyorlardı. Elçibey yine bana uçak gönderdi, gitmem için ricada bulundu."

En zor durumlarda bile halkına sadık olan, vatani Azerbaycan'ın ve halkının yazgısını kendi yazgısında yaşayan Vatandaş sonunda dönmeye karar verdi. Onu karşılayan kalabalığı görmeden belki de bu dahi insanı halkın nasıl sevip saydığını düşünmek ve algılamak zordu. Sevinçten ağlayanların haddi hesabı yoktu. Elleri gökyüzüne kalkmış binlerce insan Tanrı'nın bu iyiliğine, onun gönderdiği kurtarıcıya alkışlar yağdırıyordu. Tüpleri diken diken eden bu sahnenin ta-nığından ve bu kitabın yazarlarından biri olarak sanki yüz yılın ağırlı-ğını, hüznünü bir anda üstümden atıp hafifledim. Kalabalıktan dua-lar, alkışlar kesilmiyordu. Her yerden "Azerbaycan kurtuldu, Azer-baycan'ın sahibi geri döndü" sesleri yükseliyordu.

Halkın babası ne kadar güçlü, kuvvetli, görkemli görünse de ça-resiz halkın bakışlarındaki sevinçten duygulanmıştı. Ama bunu çok az insan görebildi. Onun bakışları topluma büyük bir güven verdi, yüzler aydınlandı, alkış sesleri yükseldi. Büyük dönüşten Kurtuluşa giden yol açıldı.

Zaman bu gelişin tüm yaşamını Azerbaycan'ın aydınlık yarınına adayan Haydar Aliyev'in iktidara yeni gelişi değil, iktidara dönmesi olduğunu gösterdi. Ama ne Azerbaycan bırakıp gittiği Azerbaycan'dı ne de iktidar. Harabeye dönmüş, dağıtılmış ülkede her şeye yeniden başlanmalıydı.

Alman filozofu Friedrich Nietzsche yapıtlarından birinde şöyle yazmıştı: "İnsan için hayatta kendi yükünü taşımak zordur; üstelik başkalarının yükünü omzuna almak daha da zor." Kuşkusuz böyle bir durumda perişan bir ülkenin ağır ve son derece sorumlu görevle-rini üstlenmek Haydar Aliyev'in sözünde durmasının, irade ve cesa-

retinin, her şeyden önce Azerbaycan'a, halkına olan sonsuz sevgi ve aşkından kaynaklanmaktaydı.

Azerbaycan'ın politik güçlerinin, halkın büyük çoğunluğu ola-rak ülkeyi uçuruma sürüklemiş iktidar temsilcilerinin ve çeşitli di-ğer güçlerin de salt Haydar Aliyev'in iktidara davet edilmesinin ge-rekliliğini algılamış olması ilginçtir. Azerbaycan'ı bulunduğu du-rumdan kurtaracak tek insanın salt Haydar Aliyev olduğunu anla-mışlardı. Çünkü onlerinde çözümlenmeyi bekleyen çok önemli so-runlar vardı.

Politika, yönünü belirlemek, doğru yolu seçmek, durumu değer-lendirmek uzağı görmek sanattır. Bu sanatı iyi bilen ve son derece bilgili olan Haydar Aliyev iktidarda neyi, nasıl yapacağı, nereden baş-layacağı gibi önemli sorular karşısında hiçbir zaman belirsizlik yaşa-madı. Azerbaycan gerçeğini iyi bilen bu dahi politikacı ona gösteri-len bağlılığın arkasında hangi planların nasıl yapıldığını iyi biliyordu. Ama bunların hiçbiri onun iradesini, metanetini, politik uzak görüş-lülüğünü sınamak yetkisinde değildi.

"Ben kabul ettim..." diye sözüne devam ediyor Haydar Aliyev. "Doğruyu söylemek gerekirse, böyle karışık durumda uçmak beni korkutuyordu ama halkın yazgısının çözümleneceğini görüyordum . Uçakla Bakü'ye geldim ve Elçibey ile bir kaç saat konuştuk. O, Yar-dımcısı Penah Hüseyinov'un elindeki Başbakanlık görevini bana öner-di. Ben kabul etmedim. Onların hepsi Elçibey'in yanında toplanmış, beni dinliyordu. Onların kanunsuz hakimiyeti konusunda düşündük-lerimin hepsini söyledim. İsa Kamberov dayanamayıp "Sizin bize akıl vereceğinizi sanıyorduk, siz ise suçlamada bulunuyorsunuz" dedi. Gerçekten de böyle idi.

Bu onların ilk konuşmaları değildi. Şubat ayında onlar sekiz saat konuşmuşlardı. "Bu politika iflasa mahkumdur" demişti Ebülfeyz Elçibey'e Haydar Aliyev. Peki ne yanıt almıştı? "Biz yöneticiliği daha yeni öğreniyoruz. Bırak deneyimsiz olanlar deneyim kazansın. Dene-yim kazanamazlarsa, işten çıkartırız."

"Bakinski Raboçi"de 10 Haziran'da çıkan dialog sanki bu konuş-manın devamıydı. Cumhuriyet'te en popüler olan gazetelerin birinden

kendi halkına yalnızca Özerk Vilayetin Başkanı olarak değil, bütün halkın yazgısı için sorumluluk taşıyan bir politikacı sesleniyordu. Haydar Aliyev, savaşın durdurulması, ekonominin canlandırılması gibi çok önemli konularda fikrini belirtiyordu.

“Bağımsızlık ve milli istiklal Azerbaycan’ın elde ettiği en büyük başarıdır. Ama bunların güçlendirilmesi yakın ve uzaktaki diğer ülkelerle, komşu Cumhuriyetlerle ekonomik, medeni ilişkilerin geliştirilmesine engel olmaz. Ekonomik ilişkilerin bozulması bakın kime yardım ediyor. Geçmiş SSCB’nin hiçbir Cumhuriyetine. Hatta Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya gibi büyük Cumhuriyetlere de bunun yararı olmadı. Peki, yeni ilişkilerin kurulması için bakın ne kadar zaman gerekir? Bazen körü körüne, çoğu zaman da kendi kendine zarar verecek arayışlar her bir ülkeye, bu arada Azerbaycan’a da ne kadar felaketler getirdi.

Halkın büyük bir kısmı Azerbaycan’dan başka yerlere gitti. İnsanların bir kısmı SSCB’nin diğer Cumhuriyetlerine, bir kısmı ise ABD’ne, İsrail’e, Almanya’ya gittiler. Bakü, yerel sakinleri için rahatlık sunan uluslararası kent atmosferini yitirdi. Bağışlanmaz olanı ise Azerbaycan’ı Azerbaycanlıların, Rus dilli Azerbaycanlıların ülkeyi terketmesidir. Bunların büyük bir kısmı Moskova’da, Leningrad’ta eğitim görmüş yüksek dereceli uzmanlardır.

Başkanlık ettiğim “Yeni Azerbaycan” Partisi’nin çeşitli milletlerin temsilcileri arasında geçmişte var olan karşılıklı saygı ve dostluk geleniğinin sürdürülmesinin taraftarı olduğunu belirtmeliyim.”

Burada konuştuğu kişi Aliyev’e, onun komünist partisinden çıkarken bundan sonra hiçbir partinin üyesi olmayacağına söz verdiğini anımsattı.

“Doğrudur diye yanıtladı Haydar Aliyev ama “Yeni Azerbaycan” Partisi yaşam ideallerime uygun olan çok sayıda fikirler ileri sürdüğü için yalnız onun üyesi olmaya değil, ona Başkanlık etmeye karar verdim. Gerçek demokratik tutumuna göre bu parti daha çok insanı-yaratıcı, bilimsel, teknik personelin, aydınların, köylü ve işçi sınıfının temsilcilerini kendi yanlarına çekebilir.

“Yeni Azerbaycan” Partisi’nin esas amacı ise düşmanın, Karabağ

savaşı ve onunla ilgili kaçkınlığın ortadan kaldırılması için halkın birliğini sağlamaktır.

Doğru; büyük ve zorluklarla dolu bir hayat yaşadım ama buna karşın mutlu bir yaşantım olduğunu düşünüyorum. İktidara gelmemin amacı, herhangi bir kimseyle hesaplaşmak değil, Azerbaycan için, halkım için elimden geleni yapmaktır.

Ben gerçekçi bir insanım ve Azerbaycan’ın içine düştüğü zor durumu anlamaktayım. İleriyi görebiliyorum ve halkın zor koşulda olmasını dikkate almaya yeni yaşam kurmak için çalışacak gücü olduğuna inanmaktayım. Binlerce genç vatandaşımızın hayatına mal olan ve yıkıntılar yaratan büyük vatan savaşından sonra halk, kendi yaralarını sarıp yeni yaşam için adım atmadı mı? Azerbaycan’ın mutlu geleceğine inanıyorum.”

Gazetenin o sayısında, aynı sayfada Gence’deki çatışmalar konusunda, olay yerinde olan devlet komisyonunun raporu hakkında da bilgi veriliyordu. Bu karşı koymalar, tartışmalar Parlamento’nun olağanüstü toplantısında da devam ettirilmiş, Bakanların istifası ve Başkanın geceleyin kaçışıyla sonuçlanmıştı.

11 Haziran da Milli Meclis’in Başkanı İsa Kanberov istifasını verdi. Bir grup milletvekili Başkanlığa Haydar Aliyev’i aday gösterdiler. O, önce itiraz etti ve bundan önce toplantıyı erteletip Suret Hüseyinov ile konuşmak istediğini bildirdi.

“Gence’ye onun yanına uçmadan önce onu tanııyordum. Tüm gece boyunca onunla konuştuk. Sabah beni kente götürdü ve yıkıntıları, çarpışmaların olduğu yerleri gösterdi. Yapılan yasadışı işlerin izlerini gördüm. Bakü’ye geri döndüm ve Milli Meclisin önerisini kabul ettim. 15 Haziran’da Parlamento’nun Başkanı seçildim. Bunu yalnızca bir amaçla, halk arasındaki çatışmaları durdurmak amacıyla yaptım.

16 Haziran’da Suret Hüseyinov’un orduları Halk Cephesi’nin askeri birlikleri ile çatıştı. Ölen ve yaralananlar oldu. Kardeşin kardeşi vurmasına izi veremezdim, zaten bu yıllarda yeteri kadar kayıplarımız olmuştu. Suret’i ordunun Bakü’ye girmemesi ve kentte çatışma olması için ikna ettim. Sonra nasıl olduysa, bunu herkes öğrendi. Gen-

ce olaylarını araştırma komisyonu ve bu komisyonun raporu: Halk Cephesi'nin yöneticileri yasa dışı hareketlerde bulunmuştur. Daha sonra meclis toplantısı. Asıl suçluların milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması ve tutuklanmaları. Böylece Bakü'ye geri döndüm.”

Geri Dönüş

Anımsatalım ki, Haydar Alirza oğlu Aliyev Azerbaycan Milli Meclis Başkanlığı'na gizli oylamayla seçilmişti. Milletvekillerinin çoğu onun lehine oy vermişti.

Halka ve milletvekillerine ilk konuşma, gösterilen güvene teşekkür etmek oldu. O, bu konuşmasında asıl amacını açıkladı: Azerbaycan halkının tarihi başarısı olan devlet bağımsızlığının savunulması, geliştirilmesi; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli bağımsızlığı, 1918 yılında kurulan ilk bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin geleneklerine ve çağdaş dünyada olan sosyal-politik olaylara uygun olmalıdır.

Konuşmasında artık muhalefet liderinin değil, tüm devlet ve halk için sorumluluk taşıyan Parlamento Başkanı'nın emredici notları duyumsanıyordu. Doğrudur, bir yıl önce Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey hala iş başındaydı ama etkisini hızla yitirmekteydi. Haydar Aliyev'in bir politikacı ve devlete hizmet eden biri olarak uzağı görmesi, kararlılığı kendini daha çok gösterdi-durumun doğru değerlendirilmesi, geleceğin doğru hesaplanması, cesaret ve belirlenen amaca doğru inançla ilerlemek.

O günlerin değişen, bazen trajik, bazen traji-komik içerikli olaylarının fonunda Haydar Aliyev'in bu konuşması Azerbaycan hudutlarının dışında diyebiliriz ki, bilinmedi. Ama o, bu konuşmasında esas amaçlarını, ilkelerini kısa şekilde açıklamıştı. Konuşmasının bu kısmını stenogramdan alıntı yapıyoruz:

“Ben yaşamımın geri kalan kısmını da yalnız ve yalnız Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak gelişmesine adayacağım. Azerbaycan Cumhuriyeti bundan sonra hiçbir zaman bağımsızlığını yitirmeyecek, hiçbir devletin birliği içine girmeyecek, hiçbir zaman da başka bir

devletin etkisi altında kalmayacaktır. Son zamanlarda, SSCB'nin yeniden toparlanacağı ve Azerbaycan'ın onun birliğine gireceği olasılığından söylentiler vardır. Bu boş dedikodudan başka bir şey değildir. Böyle söylentileri reddederim ve Azerbaycan halkını da bunlara inanmamaya çağırırım.”

Anımsatalım ki, o günlerde Ermenistan'la savaş devam ediyordu. Haydar Aliyev'in Milli Meclis Başkanı seçilmesinin öncesinde -14 Haziran 1993'te Rusya'nın, ABD'nin ve Türkiye'nin önerisiyle Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların durdurulmasına dair belge imzalandılar.

Haydar Aliyev Parlamento Başkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında, “Bağımsızlığın oluşturulması için Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar Azerbaycan'a geri verilmelidir” diye vurguluyordu. O, Azerbaycan'ın kendi topraklarının sahibi olacağından emindi.

En sıcak nokta ise şimdilik Gence'dedir. Oradaki olaylar Azerbaycan'da parçalanma ve vatandaş çarpışmasına neden olabilir.

“Dün (14 Haziran 1993) ben Cumhurbaşkanı Elçibey ile ayrıntılı olarak görüştüm” diye devam ediyordu Haydar Aliyev Parlamento kürsüsünden. “Gence'de de Suret Hüseyinov ile görüşmeler yaptım. Bence bu memnuniyetsizliği, başkaldırını ortadan kaldırmak için tüm güçlerimizi seferber etmeliyiz. Hiçbir zaman silah kullanılmasına taraftar değilim. Tüm bu memnuniyetsizlikler barış yoluyla, karşılıklı anlaşma ve konuşmalarla ortadan kaldırılmalıdır.”

Haydar Aliyev halkın anlayışına, ülkenin etkili aydınlarının çabalarına umut bağladığını bildirdi. Onu uzun yıllar Azerbaycan'da yaşamış halklara, etnik gruplara olan ilişkinin iyi olmaması da rahatsız ediyordu: “Azerbaycan burada yaşayan halkların vatani olmuştur ve bundan sonra da böyle olacaktır. Ulusal tabiyetine bağlı olmayarak Azerbaycan'da yaşayan her vatandaş aynı haklara sahiptir. Bu prensibi kendimize ilke edinirsek o zaman Cumhuriyetimizde yaşayan tüm halkların, tüm etnik grupların birliğini sağlarız. Böyle de yapmalıyız.”

Peki, Milli Meclis Başkanı'nın dış politikası nasıl olacaktı? Neye öncelik verecekti? Aliyev, dış ilişkilerden söz ederken tüm diplomat-

lar ve gazeteciler dikkat kesildi.

“Ben, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütün devletlerle ilişki kura-
cağını düşünmekteyim. Kültürel ve ekonomik açıdan devlet ilişkileri
öncelikle yakın komşularımızla kurulmalıdır. Bu açıdan komşu Türki-
ye Cumhuriyeti ile kurulmuş yakın ilişkiler daha da geliştirilmelidir.
Kuzey komşumuz olan Rusya da büyük bir devlettir. Onunla da iliş-
kilerimizi geliştirmeliyiz. Bundan başka eski SSCB'ne dahil olan dev-
letlerle de ilişkilerimizi yüksek düzeyde tutmalıyız. Uzun yıllar bu
Cumhuriyetlerle çok sıkı ekonomik-kültürel ilişkilerimiz oldu; bunla-
rı kırmak olmaz, devam ettirmek gerekir ki, bu kuşkusuz Azerbaycan
Cumhuriyeti'nin bağımsız devlet olarak gelişmesine olumlu etkisini
gösterecektir. Azerbaycan artık uluslararası arenaya çıktı. Bizim Cum-
huriyetimize birçok batı devletinin ve bu arada ABD'nin gösterdiği ilgi
hepimizi sevindirmektedir. Bu ilişkiler de geliştirilmelidir.”

Haydar Aliyev sessizliğin hüküm sürdüğü salona baktı; tüm millet-
vekilleri ona odaklanmıştı. Tüm Azerbaycan onu dinliyordu. Opera-
törler kameralarından bir an bile ayrılmıyordu. Parlamentodaki konu-
şmalara çok önem vermemeyi alışkanlık haline getirmiş bu insanlar,
kendileri de farkına varmadan, kendi evlatlarına bir şeyler söylemiş gi-
bi konuşan Haydar Aliyev'in nutkunun cazibesine kapılmışlardı.

“Buradan, bu kürsüden tüm Azerbaycan halkına, tüm vatandaş-
larımıza, kardeşlerimize, annelerimize, babalarımıza söylüyorum:
Bizim Cumhuriyetimiz çok zor durumdadır. Yinelemek isterim ki,
şu an en önemli görevimiz işgal edilmiş topraklarımızın geri alınma-
sı, toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. Bu nedenle de içerideki tüm
başkaldırmalara, memnuniyetsizliklere son vermek gerekir. Tüm
Azerbaycan halkına, tüm Gençlere sesleniyorum. Suret Hüsey-
nov'a, onun silah arkadaşlarına sesleniyorum. Herkesi anlayışlı ol-
maya, insaniyete çağırıyorum. Tüm sosyal güçler, tüm politik parti-
ler karşılıklı anlaşmazlıkları, bir kenara bırakıp tam anlamıyla birleş-
melidirler. Biz hepimiz birleşerek Azerbaycan'ı bu zor durumdan
kurtarmalıyız.”

Cumhurbaşkanı Elçibey'in Gidişi

Üç gün geçti. 18 Haziran'da büyük siyaset için eski elyazmaların-
dan ve tarihi araştırmalardan vazgeçen bilim adamı Ebülfez Elçibey
başkenti uçakla terketti.

Halk bu haberi sabah televizyondan öğrendi. Cumhurbaşkanı
Nahçıvan'a, kendi yurduna gitmesini, kardeş kanının akmasına engel
olmak ve ülkede stabil durumu sağlamak için gittiğini açıklıyordu..

21 Haziran'da Milli Meclis olağanüstü toplandı. Toplantıyı açan
Haydar Aliyev, hiçbir kadro değişikliği olmayacağını, çünkü Cum-
hurbaşkanı Elçibey olmadan bunun mümkün olmadığını söyledi.
Ama Cumhurbaşkanı da “Suret Hüseynov'un askerleri Bakü'den çı-
kıp gitmedikçe geri dönmeyeceğim” diyordu.

“Biz bugün, Ebülfez Elçibey'in bundan sonra da ülkeyi yönetip
yönetemeyeceğini tartışmalıyız. Yönetemeyecekse, gerekli önlemleri
almalıyız.” Milli Meclis'in Başkanı böyle diyordu.

İçişleri Bakanı görevini yürüten Ruvşen Cavadov, Suret Hüsey-
nov'un isyancı gruplarının artık engel olmadan Bakü'ye yaklaştıkları-
nı haber verdi. Şamahi yolunun 75. kilometresinde ve Lökbatan ka-
sabası yakınlarında konuşmalar sonucu, onların ilerlemesi durdurul-
muştu. Bakan Vekili'nin konuşması giderek sertleşiyordu. “İsyancılar
bazı kanunsuzlarla ilişkiye girdiler. Bu ise başkentin yakınlarındaki
durumun kontrolden çıkacağı tehlikesini oluşturuyordu. Belki de er-
tesi gün Parlamento'nun toplantısını yapmak bile mümkün olmayaca-
ktı.”

“Peki, Cumhurbaşkanı ne yapıyor?” diye sordu milletvekillerin-
den biri.

“Bana telefon etmişti” diye yanıtladı Bakan ve “Bakü'ye gelme-
yeceğim, tüm gerekli emirleri Nahçıvan'dan vereceğim.” dedi.

Devlet sekreteri Ali Kerimov ise şöyle diyordu:

“Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başkanı Ebülfez Elçibey'i kendi
canını kurtarmak için halkı kendi başına bırakıp Nahçıvan'a kaç-
makla suçlamak doğru değildir. Cumhurbaşkanı kardeş kanının ak-
masını önlemek için başkenti terketti.”

O an onun sözünü kestiler; bir kişi Elçibey'i korkaklıkla suçladı; Başkomutan Bakü'de olmazsa sorumluluklarını nasıl yerine getirecek, savaş stratejisi ve taktik olaylara nasıl nezaret edecek, bilmek istiyordu.

"Cumhurbaşkanı gerekli stratejiyi hazırladı, onu yalnızca uygulamak gerekir" diyerek devlet sekreteri kendi şefini savunmaya devam etti. Bazı milletvekilleri Elçibey'i Nahçıvan'dan istifa ettirtmek için getirtmek istediklerini düşünüyordu.

Daha sonra Milli Meclis'in Başkanı Haydar Aliyev Milli İstihbarat Bakanı, İskender Allahverdiyev'in sınır askerleri idaresi reisinin ilettiği bilgiyi okudu. Burada, Savunma Bakanı'nın eski Yardımcısı Alikram Hümbetov güney bölgesinde "bağımsız Talış Cumhuriyeti kurmak istiyor" diye bildiriliyordu.

Hümbetov da tıpkı Suret Hüseynov gibi sonradan askeriyede çalışmaya başlayanlardandı. Sovyet döneminde Lenkaran'da bir garajda çalışıyormuş. Halk Cephesi zamanında Savunma Bakanlığı'na dek yükselmiş ama kısa zamanda da oradan çıkartılmıştı. Görevden alınan Hümbetov, Lenkaran'da silahlı gruplar oluşturup çevre arazilerde ağalık yapmaya başlamıştı. Alikram Hümbetov, kendi Cumhuriyetini İran ile birleştirmek istiyordu. Onun kariyerine son noktayı, onu ömürboyu hapse mahkum eden mahkeme koydu. (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatıyla 2004 yılında affedildi.)

Cumhurbaşkanlığı Yetkilerinin Haydar Aliyev'e Verilmesi

Milli Meclisin 21 Haziran toplantısında oybirliğiyle kabul edilmiş kararda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Başkanı Ebülfez Elçibey'in Bakü'ye geri dönerek, görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi isteniyordu. Bu kararın taslağı 20 Haziran'da Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Milli İstihbarat Bakanı, Parlamento Başkanı Haydar Aliyev ve onun yardımcıları Tamerlan Karayev ve Afieddin Celilov tarafından hazırlanmıştı. Ayrıca Albay Suret Hüseynov'a da bir çağrıda bulunulması kabul edildi. Ona, karşı gelmeyi bırakıp, barışçıl konuşmalarla

başlaması öneriliyordu. Bu, artık vatandaşlar arasında çatışma tehlikesi var demek değildi; vatandaşlar arasında çatışmanın ta kendisiydi ve tüm Azerbaycan'a yayılmaktaydı. O sırada Bakü'de Haydar Aliyev olmasaydı, bu ülkenin başına neler gelecekti, Allah bilir.

24 Haziran'da Milli Meclis tarihi bir karar kabul etti.

1- Ebülfez Kadirkuluoğlu, Aliyev'in (Ebülfez Elçibey) Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini artık yapmadığı onaylasın.

2- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın yetkileri Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin Başkanı Aliyev Haydar Alirza oğlu'na verilsin.

Haydar Aliyev kürsüye çıkar. Önünde konuşmasının metinleri yazılmış sayfalar olmasına karşın doğaçlama konuşur:

"Azerbaycan halkı ve Cumhuriyeti için sosyal ve politik durumunun böyle gerginleştiği zamanda üstüme düşen sorumluluğu tüm açıklığıyla duyumsuyorum. Ülkemi krizden çıkarmak için tüm deneyimimi ve yeteneğimi seferber edeceğim. Bununla beraber biz, Azerbaycan'ın seçtiği demokratik hedefe sadık kalacağız...

Aliyev'in önünde konuşma metni vardı ama o her zamanki gibi oraya bakmadan konuşuyordu. Altmış dokuz yılında olduğu gibi o yaşamında yeni bir sayfa açmalı, kendi yazgısını Azerbaycan'ın yazgısıyla birleştirmeliydi. Kaptan yine kendi kaptan köşküne geri dönmüştü. Rotayı ve ne yapmak gerektiğini iyi biliyordu.

Dünyanın birçok başkenti Azerbaycan'da olan olayları büyük bir dikkatle izliyordu. Birbiri ardından büyükelçiler, önemli basın organlarının yayın yönetmenleri ve gazetecileri, çeşitli ülkelerin televizyon ve radyo kanallarının temsilcileri onunla görüşmek için sıraya girmişlerdi.

Birçok tanığın arasında ünlü Rus yazar Aleksandr Prohanov'un notlarına bakalım:

"Bakü'ye gelişimden üç gün geçmesine karşın Haydar Aliyev ile görüşemedim. Milli Meclis'in toplantısı vardı. Gence olaylarını araştırılan komisyonun raporu dinleniyordu. Haydar Aliyev Başkanlık ediyordu. Televizyonda onun davranışlarını dikkatle izliyordum.

Halk hareketinin putperestleri, daha düne dek televizyon ekranlarından eksik olmayan, herkese akıl veren, doğru yolu gösterenler, bugün suçlu durumdaydılar. Şimdi onların korkmuş ve heyecanlanmış oldukları görülüyordu. Mırıldanıyorlar, konuşurken kekeliyor ve tanıkların baskısı altında her şeyi kabulleniyorlardı.

İyi bir psikolog olan Haydar Aliyev her suçlanıma itirafta bulunma durumuna getiriyor, her birinin hakimiyet potansiyalini elinden alıyor, gücünü azaltıyor, kahramanlık öykülerinden yoksun bırakıyor, televizyonun yarattığı imajı siliyordu. Tüm bunların yetmiş yaşındaki politikacı için ne kadar zor olduğu duyumsanıyordu. O ağırbaşlı ve sabırlı olmanın gerektiğini görüyordu.

Onu ne intikam ne de rövanş duyguları yönetiyordu. Vurulma sonucu düşmekte olan bir uçağın yönetimini ele almış deneyimli bir pilota benziyordu.

Cepheci dört kişi -Milli Meclisin eski Başkanı İsa Kanberov, Başbakan Penah Hüseyinov, Devlet İçişleri Bakanlığı ve Devlet İstihbarat Komitesi'nin bir kaç sorumlusu hapsedildi.

Hakimiyet hızla, her haber programında değişikliğe uğruyordu. Rastlantının ardından gelen yorgun, canından bezmiş, umudunu yitirmiş, karamsar toplum da hızla değişiyordu."

Aliyev, Prohanov'u Milli Meclis Başkanı'nın büyük odasında geceyarısı kabul etti.

"Arkasında Azerbaycan bayrağını görebiliyordum.Önünde ise altın işlemeli Kuran sureleri vardı.

Onun yirmi dört saat içinde uyumak için ancak dört saatlik bir zaman bulabildiğini biliyordum. Ama karşıma çıkan çevik yapılı insan da yorgunluk belirtisi görmedim. Kravatı da bir memur kravatı gibi değildi. Parlak, canlı gözleri, enerjik bakışları. Ve tüm hareketlerinde büyük deneyim-konuştuğu kişinin düşüncelerini, amacını, durumunu hemen anlama becerisi... Odadan tütün kokusunun kesinlikle gelmediğini buna karşın az da olsa pahalı bir kolonya kokusunun hissedildiğini de belirttim."

Onların konuşmalarından bazı pasajları aktaralım:

A. Prohanov: "Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın en yeni tarihi bir

anda geride kaldı. Halk Cephesi'nin bir buçuk yıllık hakimiyeti bir kaç gün içinde iflas etti. Bunu nasıl açıklarsınız? Bu atılım, bu dönem Azerbaycan için ne demek?"

Haydar Aliyev: "Bu, Cumhuriyetin dağılması demektir. Onlar her şeyi dağıttılar: Maneviyatı, psikolojiyi, üretimi. En kötüsü insanlar çalışmaktan vazgeçtiler. Çalışma olanakları yok oldu. Örneğin, Lenkaran'ın boş ovalarında plantasyonlar oluşturmuştuk. Buraları "İttifak Ehemmiyetli Bostan" olarak adlandırıyorlardı. Orada turfanda domates, salatalık ve başka sebzeler yetiştirilirdi. Bunları biz Ural'a, Norilsk'e, Moskova'ya gönderirdik. Ülkenin endüstri merkezleri taze sebze alırdı, Cumhuriyet ise büyük gelir elde ederdi. Anımsıyorum, Finlandiya Cumhurbaşkanı Urko Kekkonen bu yerlere dinlenmeye geldiğinde bizim plantasyonlara hayran kalmıştı. Peki, şimdi tüm bunlar nerede? Her şey başıboş bırakıldı, oralar yine neredeyse çöle döndü. İnsanlar ise işsiz kaldılar.

Ya da bağlar. Aleksey Nikolayeviç Kosigin üzüm üretimine çok yardım ederdi. Biz üzüm üretimini yıllık iki milyon tona çıkartmıştık. Bildiğim üzüm çeşitleri içinde Abşeron üzümü en tatlı olanıdır. Burada kuru, kumlu topraklar üzümü, bu toprağa dayanarak onun tüm sıcaklığını, lezzetini içine çeker. Şimdi hepsi yok oldu. Bu yıl biz topu topu dört yüz bin ton üzüm toplayabileceğiz.

İnsanlar iş yerlerini yitirdi. Dolaşırken eski giysilerini giyorlar. Yakında olan Türkiye'den, İran'dan eski, pılı pırtıları getirip burada satıyorlar. Üretim yok. Sumqayıt kimya sanayi yarı kapasiteyle çalışmakta. Petrol gelirleri büyük düşüş gösterdi. Hakimiyete gelenler üretimden, yöneticilikten, politikadan uzak olan insanlardı. Kimdi onlar? Küçük bilim adamları, yazarlar, gazeteciler... Devletçiliği bilmiyorlardı. Önce hak, hukuk, özgürlük ile ilgili nutuklarla başladılar, sonunda Mercedes'lere binip, boş konuşmalarla zaman geçirdiler. Çok ahlaksızlıkları, hırsızlıkları ortaya çıktı...

Ve en önemli olay, yeni Karabağ. Onlar savaşı kaybetmediler, anlaşmazlığı politik platformda çözümleremediler. Birçok köy, birçok toprak yitirdik. Dün bir Üretim Kooperatifi Başkanı yanımda şöyle diyordu: "Doğrudur, binlerce hayvan, binlerce hektar

toprak yitirdik ama en korkuncu dedelerimizin mezarlarını yitirmemizdir. Düşmanlar şimdi bu kabirlerin üstünde zaferlerini kutuyorlar.”

Aleksandr Prohanov: “Bundan sonra ne yapmak gerekiyor? Ülke dağılıyor, toplum karamsarlaşıyor. Hangi fikir, hangi felsefe acı çeken toplumu bir yere toplayacak? Siz yakın geçmişte komünist fikirlere sahiptiniz ama şimdi bu fikirler yok oldu. Halk Cephesi'nin dayandığı liberalizm fikirleri de artık iflas etti. Şimdi bu insanlar hangi fikri benimseyecekler?”

Haydar Aliyev: “Yalnızca milli birlik fikrini. Başka hiçbir şeyi değil. Hangi partiyi tuttuğun, kaç yaşında olduğun, maddi durumun önemi yoktur. Yalnızca milli barış bizi korkulu uçurumdan kurtarabilir. Bunu bütün halk-sade vatandaşlar, ticaret adamları, memurlar, askerler, özetle herkes bilmektedir. Biz hiç kimseyi takip etmeyeceğiz. İster liberal ol, ister Halk Cephesi'nin üyesi. Kim olursan ol, halka hizmet et, halk için herşeyini feda et. Fikir budur, felsefe budur. Bence tüm sanatçılar, din adamları bu fikrin savunucusu olacaktır.”

Aleksandr Prohanov: “Moskova resmi olarak Bakü'deki olaylara, sizin büyük politikaya geri dönmenize ne tepki verdi?”

Haydar Aliyev: “Şimdilik hiçbir tepki yok. Yalnız Ruslan Hasbulatov Milli Meclis Başkanı seçilmem nedeniyle beni kutladı. Resmi Moskova ise henüz suskun. Halk Cephesi anti-Rus politikası güdüyordu; Azerbaycan'ın Rusya'ya yakınlaşması için elinden geleni yapıyordu. Bence Rusya da buna inanmıştı. Rusya'ya olan tutumumu ise herkes bilmektedir. Azerbaycan Rusya ile hem medeni hem ekonomik hem de jeolojik bağlarla birbirine bağlıdır. Biz yalnızca komşu değil, ortak tarihe de sahibiz. Yineleyeyim, Rusya ile var olan şu andaki ilişkiler beni tatmin etmiyor ve bunun olumlu şekilde değişeceğine inanıyorum.”

Şimdi ise başka bir insanı, 90'lı yılların başlangıcında Azerbaycan'ın politik sahnesinde yıldızı kısa zamanda parlayan sonra da hızla sönen Suret Hüseyinov'u ayrıntılı olarak anlatmakta yarar var.

Suret Hüseyinov Sovyet döneminde mühendis ve yün Üretim Fabrikası'nın Müdürü olarak çalışmış. Ermenistan ile savaş başlar başlamaz,

ifadesine göre “Cepheye elinden gelen yardımı yapmıştı. Zaman geçtikçe tüm işleri bırakıp salt savaş işleriyle uğraşmaya başladı.” Rusya'daki halkın birbiriyle savaş tarihini iyi bilen insanlar benzer yazgısı olan insanları anımsayacaklardır. Örneğin, Nestor Mahno. O, kendi askerleriyle bazen akların, bazen kırmızılının, bazen de her ikisinin aleyhine çarpıştırdı. Onu cepheye görenlerin fikrine göre Suret de çok mertçe döğüşüyordu. Ona Albay rütbesi ve Azerbaycan Milli Kahramanı ünvanını verdiler. Elçibey onu Karabağ'a Özel Temsilcisi ve Askeri Birliğin Komutanı olarak atadı. Birlik Komutanı'nın emrinde hem düzenli askeri güç hem de “kişisel yedek güçleri” vardı.

Görevli Albay bunlara dayanarak neye ulaşmak istiyordu? O, kişisel amaçlarıyla ilgili sorulara dolaylı yanıt veriyordu. Hiçbir şeyi açıkça söylemiyordu, 1993 yılı Haziran ayı sonunda gazeteci Elmira Ahundova ile konuştuğunda da, Gence olaylarından sonra da aynı yanıtı duyuluyordu.

“Şimdi görevi paylaşırmanın zamanı değil. Şimdi tüm nüfuzlu liderler, politikacılar, politik güçler birleşerek savaşı nasıl sona erdirmek ve halkın yaşamının nasıl düzeltileceği konusunda birlikte düşünmelidirler. Bu iki sorun beni herşeyden daha çok rahatsız ediyor. Bence halk artık kimin ne olduğunu iyice anladı. Boş lafları bırakıp iş yapmak gerekiyor. Cepheye yardım etmede kimin gücü yetiyorsa, ön planda da onlar olmalıdır.

İnatçı gazeteci şimdi somut olarak hangi işlerin görülmesi gerektiğini sorar. Cumhurbaşkanı yeniden seçmek mi yoksa bu görevi stabilliği bozan bir faktör olarak ortadan kaldırmak mı?

Parmakları arasındaki tespihle oynayan açık renkli, şık giysili bu genç delikanlı yüreğinde yatan düşünceleri yineler: Şimdi görev paylaşırmanın zamanı değildir. Onun fikrine göre, çıkış yolu halkın bütün temsilcilerinin birlik olmasındaydı.

“Peki, yeni hakimiyet yapısında kendinizi hangi görevi uygun görüyorsunuz?”

“Halkın iradesine uygun hareket edeceğim. Halk isterse, kendisi beni ileri çekecek. Ben onun iradesine bağlı kalacağım.”

A. Prohanov'un sorularını yanıtlayan Suret Hüseyinov, Haydar

Aliyev'den saygıyla söz eder: "Büyük dünya görüşüne ve deneyime sahip aydın politikacıdır. Ben oldukça genç birisiyim. Biz birbirimizi tamamlayacağız."

Haydar Aliyev hakimiyete geçtikten sonra ilk olarak yabancı şirketlerle olan anlaşmaları dondurdu. "İzvestiya" gazetesinin o zaman yazdığı gibi, Haydar Aliyev bu davranışı ile dünyanın birçok büyük petrol şirketlerini şoka uğratmıştı. O kendisi tamamen başka türlü düşünüyordu.

"Burada hiçbir sır yoktur" diye açıklıyordu Ağustos 1993'te. "Bu süreci durdurmaları için Bakanlar Kurulu'na emir verdim. Orada zaten iş henüz bir bildiri mahiyetindeydi ve hükümette görüşülmeliydi. Bu işlerde deneyimim var. Azerbaycan'a liderlik yaptığım zaman bu işleri iyice öğrenmiştim. Onun için bu işte birçok şey bana kuşkulu göründü. Kendiniz bir düşünün. 6 Haziran'da Penah Hüseyinov Başbakanlık görevinden istifa ediyor, 11 Haziran'da ise bildirinin imzalanmasına dair hükümet talimatının altına imza ediyor. O sıralar Devlet Petrol Şirketi'ne Başkanlık eden cepheci Sabit Bağirov da 12 Haziran'da bildiriyi imzalıyor. Ama ben Milli Meclis Başkanı olur olmaz, Bakanlar Kurulu'ndan yanıma gelip, bu kontratların arkasında bazı gizli işler olduğunu bildirdiler.

Bunun üzerine işin durdurulması için emir verdim. Yabancı basında gürültüler koptu. Hemen AMOKO Şirketi'nin Başkanı ve "BP"nin yüksek düzeydeki yöneticileri yanıma geldiler. Onlara, korkulacak bir şey olmadığını anlattım. Yalnızca her şeyi açıklığa kavuşturmak gerekir. Her şey kanuna uygunsuz, rahatsız olacak hiçbir şey yok. Petrol Azerbaycan'ın ulusal servetidir. O yalnız bizim kuşağımıza değil, bundan sonra daha yüz, iki yüz yıl sonra da gerekecek. Bizim petrol yataklarımız on, on beş yıl içinde biterse, o zaman ne olacak? Bizdeki bilgilere göre birçokları hızlı çıkartma tekniklerinin yardımıyla kendi ceplerini doldurmak istiyorlardı.

Şu anda Rusya'da belirttiğim süreç işlemektedir. Akademisyen Primakov'un sözlerine göre "Burada petrolün en zengin yataklarından hızlı ve kaliteli üretim yapılmaktadır. Hükümetin bu alanı denetlemesini bıraktığı düşünülmektedir; petrol fonunun, doğa servetlerin tüke-

tilmesi süreci devam etmektedir." ("Rossiyskaya Gazeta" 15 Ocak 2005) Azerbaycan'da Aliyev'in sayesinde böyle bir duruma izin verilmedi..

Böylelikle gündelik hakimiyet kaygıları başladı. İlk kaygı, doğal olarak kadrolar sorunu idi. Aliyev'in kendisi kişisel olarak hiçbir kadroyu atayamazdı. Bunun için parlamentonun onayı gerekiyordu. 3 Temmuz'da ellerinde esas gücü bulduran Bakanlar, Devlet İstihbarat Bakanı, İçişleri Bakanı atandı. Başsavcı da, Bakü valiliğine atandı... "Kadrolar sorunu"na Haydar Aliyev yalnızca iş gününün sonunda bakıyordu. Geceye dek süren bu konuşmalarda Haydar Aliyev yönetimine yeni gençler de katılıyordu ve gerekli olanlar seçiliyordu.

Onların aralarında Moskova'da eğitim almış aydınlar, fizik, matematik bilimleri doktoru ki, içlerinde şu anda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politik Şubesi Müdürü Fatma Abdulzade de var.

Peki, Halk Cephesi'nin yükselttiği kişiler ne yapıyorlardı? Sessizce bavullarını mı topluyorlardı? Hiç öyle şey olur mu? Bakü bölgelelerinin bir yöneticisinden dokuzu Elçibey'in Cumhurbaşkanı sorumluluklarının elinden alınmasına itiraz belirtisi olarak kendi çalışmalarını durdurduklarını" ilan ettiler. Onların yerine yeni personel atandı.

4 Haziran 1993'te Haydar Aliyev Rusya'nın "Ostankino" televizyon kanalına -o zaman Rusya Devlet Televizyonu'nun birinci kanalının adı böyleydi-, uzun bir söyleşi verdi. O zaman gazetecinin ülkedeki durumu ilgili sorduğu sorulara Aliyev şu yanıtları vermişti: Önce ciddi biçimde korkunç vatandaş çatışmasına engel olundu; isyan önlendi. Bunun dışında durum karmaşıktır. Son üç günde Ermeni saldırılarının yeni topraklarımıza saldırıları sonucunda durum yine biraz gerginleşti."

Moskova'da o yaz isyan artıyordu. Boris Yeltsin eskiden birlikte olduğu ama şimdi ona bağlı olmaktan kurtulmaya çalışan Ruslan Hasbulatov'un Başkanlık ettiği Milli Meclisi bırakmak istiyordu.

Moskova gazetecileri ise Haydar Aliyev'i rahat bırakmak istemiyorlardı.

"Sayın Aliyev, hakimiyete geri gelmenizi birçok gözlemci "Ana-

yasaya Karşı” olarak nitelemekte. Sizce politikada öyle yüksek amaçlar var mı ki, onların yaşama geçirilmesi için kanunu uygulamaktan vazgeçmeye izin verilsin?

Ve ikinci soru: Cumhurbaşkanı Elçibey’in yazgısı şimdi ne olacak ve onu hangi alternatifler bekliyor; kendisi istifa etmeye razı olacak mı?”

“Öncelikle, hakimiyete geri dönmemin kesinlikle anayasaya aykırı olmadığını düşünüyorum” diye kararlılıkla yanıtladığını söylüyor Haydar Aliyev. “15 Haziran’da Parlamento’nun birçok üyesinin ve kişisel olarak Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey’in ısrarı üzerine Azerbaycan’ın Milli Meclisi’nin Başkanı seçildim. Bu tam anayasaya uygun karardır. Bundan birkaç gün önce, herkesin bildiği üzere eski basın sözcüsü İsa Kamberov istifa etmişti. Böylece Azerbaycan Milli Meclisi’nin Başkanı oldum. İkincisi, hakimiyet için can atmadım, benden rica ettiler, ısrar ettiler. Gence olaylarından sonraki bir kaç gün içinde Cumhuriyetin birçok anlı, şanlı bilginini, aydını, yaşlısı bana başvurdu. Cumhurbaşkanı Elçibey’in kendi de ısrarla bana başvuruyordu. Üç kez, ayın 7, 8 ve 9’unda telefonda benden ısrarla ricada bulundu ve her gün uçağını Nahçıvan’a, bana gönderdi. Ben ayın 7’sinde ve 8’inde reddettim ama 9’unda olayların daha da kötüleştiğini görüp Bakü’ye gelmeye karar verdim ve geldim.

Burada Ebülfez Elçibey ile ve diğer politikacılarla birlikte durumu düzeltmek için önlemler almaya başladık ve 15 Haziran’da Milli Meclis’in Başkanı seçildim. Burada normal olmayan, anayasaya aykırı hiçbir şey yoktur. Ayın 24’ünden başlayarak bana Cumhurbaşkanı yetkilerinin yürürlüğe konulması ile ilgili soru olursa, bunun da yanıtı var.

Haziran’ın 17’sini 18’ine bağlayan gece Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey hiç kimseye, bu arada bana da haber vermeden tamamen gizlice Bakü’den bilinmeyen bir yere uçmuştu. Buna karşın bundan bir kaç saat önce biz aynı yerdedik ama bana bu konudan hiç söz etmemişti. Cumhurbaşkanı’nın uçağının Nahçıvan’a indiğinden, oradan ise Halk Cephesi’nin üyelerinin onu uzaktaki dağ köyü olan Keleki’ye götürdüklerinden ancak sabaha doğru haberimiz oldu. Ebülfez Elçibey şimdiye kadar da oradadır.

Haziran’ın 18’inden 24’üne dek onunla sürekli olarak telefonla konuştum. Sonra oraya benim girişimle aydınlardan, bilginlerden, yazarlardan, yaşlılardan oluşan büyük bir Temsilciler Heyeti gönderildi. Bu Temsilciler Heyeti’ne İlimler Akademisi’nin Başkanı, Başkanlık ediyordu. Onlar Ebülfez Elçibey ile görüşüp onu Bakü’ye geri dönmesi için çağırdılar. Ona yeniden telefon ettim. Ama o, bize kulak asmadı, kabul etmedi ve şimdiye dek Keleki köyünde kalmaya devam ediyor. Cumhurbaşkanı yetkilerinin Milli Meclis Başkanı’na verilmesi konusundaki emri de kendisi imzalamıştı. Kendine ise yalnızca vatan-daşlığa kabul ve kanunların imzalanması yetkilerini saklamıştı. Yineleyeyim, geride kalan tüm yetkilerini Milli Meclis’in Başkanı’na vermiştir.

Bu durum aynı zamanda birkaç gün boyunca ülke Parlamentosu’nda da tartışıldı. Parlamento üyeleri tüm yetkileri üstlenmeye ısrarla rica ediyorlardı. Ben razı olmuyordum ama Ebülfez Elçibey’in kendisi böyle bir emri verdikten sonra razı oldum. Demek ki, Cumhuriyeti yöneten yoktu, Cumhurbaşkanı yoktu. Başbakan istifa ettirilmişti ve yetkileri olan tek kişi bendim ve birçok sorunu tek başıma çözmek zorundaydım. Yinelemek isterim ki, ben buna can atmıyordum. Salt zorunluluk karşısında bu yetkileri üstlendim. Bugün Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey geri dönse, kendi yetkilerini tam anlamıyla geri alabilir.

İkinci soruya yanıt vereyim: Ebülfez Elçibey’in yazgısına gelince o, şimdiye dek Keleki köyünde kalmaya devam ediyor. Onu Halk Cephesi’nden olan silahlı muhafızlar koruyor. Bildiğime göre Ebülfez Elçibey halen oradadır ve somut hiçbir işle uğraşmamaktadır. Belki dinleniyor, belki başka bir işi var, tam bilmiyorum.”

“Siz Elçibey’in kendisine de, onun emirlerine de onun çizdiği yola da amansız şekilde karşı olmuştunuz. Peki, sizi Cumhuriyetin Milli Meclisi’ne davet eden Ebülfez Elçibey ne umut ediyordu ve siz bu öneriyi kabul ederken ne düşündünüz?”

“Soruyu pek de doğru biçimde sormuyorsunuz. Ebülfez Elçibey’in kendine ve çizdiği yola kesinlikle karşı olmadım; genelde muhalif olmadım. Nahçıvan’da yaşadım ve Nahçıvan Milli Meclisi’ne”

si'nin Başkanlığı görevini yerine getiriyordum. Arada bir ona telefon edip bazı fikirlerimi bildirirdim. Kuşkusuz, Ebülfez Elçibey bir Cumhurbaşkanı olarak Nahçıvan Özerk Vilayeti'ne yeterince zaman ayırmıyordu. Nahçıvan o zamanlarda da, şimdi de kuşatma nedeniyle zor günler geçiriyordu. Diğer yandan Özerk Cumhuriyetin Milli Meclisi'nin Başkanı olarak bana gereken dikkati, kaygıyı göstermiyordu. Yani, ilişkilerimizde bir soğukluk vardı ama kesinlikle karşı koyma değildi, demek istiyorum.”

Haydar Aliyev Şubat 1993'te Nahçıvan'dan Bakü'ye ağabeyi Hasan'ın definine gelmişti. O zaman ilk kez Ebülfez Elçibey ile kişisel olarak görüşmüştü. Cumhurbaşkanı Elçibey, Haydar Aliyev'e baş sağlığı dileyerek, ona özel dikkatini hissettirmişti.

“Görüşüğümüzde” diye devam ediyor Haydar Aliyev “Birçok sorunu konuştuk ve ilk bakışta bana öyle geldi ki, fikirlerimiz, düşüncelerimiz örtüşüyor. Kendi fikirlerimi, önerilerimi ona söyledim. Bu önerilerden yararlanıp yararlanmamak, onun bileceği işti. Bundan sonra da ilişkilerimiz normal şekilde devam etti.

Ebülfez Elçibey beni buraya çağırduğında ne düşünüyordunuz? İlk olarak aramızda gergin bir ilişki olmadığını yinelemek gerekiyor. Ülkede durum gerginleştiğinde toplumun çeşitli sınıflarından temsilciler fikir danışmak için Haydar Aliyev'i davet etmek gerekir, demişler. Herhalde Ebülfez Elçibey de bu zor durumda benim yardımlarımdan yararlanmak kararına varmıştı. Bana telefon ettiğinde fikrini şöyle açıkladı: Durum gergindir; Bakü'ye gelmenizi rica ediyorum. Sorunları birlikte tartışıp bu ağır durumdan çıkış yolu bulalım...”

29 Ağustos 1993'te Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'e güvenle ilgili referandum yapıldı. Topu topu altı ay önce o, 1.800.000'e yakın, yani toplam nüfusun % 60'ına yakın oy toplamıştı. O zamanlar halk kitleleri onlara mutluluk getireceğine söz veren bu tarih bilgisine inanmışlardı.

Bu güveni yok etmek için ne kadar çaba göstermek gerekiyordu? Şimdi Ebülfez Elçibey'e yalnızca 77.000 kişi oy vermişti. Azerbaycan mitolojisinde uğurlu rakam sayılan yedi rakamı bu kez Elçibey'e uğursuzluk getirmişti. 3.673.978 kişi ona güven göstermekten

kaçınmıştı. Azerbaycan halkı seçimini yapmıştı.

Ünlü Kazak şairi, yazar, (sosyal politik konularda yapıtları bulunan) yazar ve sosyal alanda hizmeti geçmiş olan Oljas Süleymanov'un anıları da ilgi çekicidir.

“1 Haziran 1993'te Uluslararası Çocukların Korunması Günü Bakü'ye gelip, hümaniter yardım olarak çocuklar için 40 ton yiyecek getirmiştim. Bizi getiren İL-76 uçağının üstüne biz şunu yazmıştık: “Günahkar Olan Çocuklar Değil.”

Yemek kaplarının gerekli yerlere -çocuk yuvalarına, hastahanelere ulaştırılması için özel olarak ilgilendim. Bu işte bana eski dostlarım -Anar, Elçin, Polad Bülbüloğlu, Ferhad Bedelbeyli yardım ettiler.

Elçibey ile onun evinde görüştük. Onunla bir kaç yıl önce tanışmıştım. Onu önceleri bilgili bir filolog olarak tanıyordum. 1990 yılında ise onun Halk Cephesi'ne Başkanlık ettiğine tanık oldum. Primakov ile Mütellibov'un karşısında onu savunan konuşma yapmıştım. Bakü'de SSCB Milli Meclisi'nin tek gözlemcisidim ve fikrim çok ciddiye alınırdı.

Ama Uluslararası Çocukların Korunması Günü Elçibey ile konuşmamız benim için unutulmaz bir şeydir. O bende yumuşak, akıllı bir insan olarak çok güzel bir etki bıraktı ama onu politikacı olarak, Başkanlık edecek bir insan olarak düşünmek zordu. O, kısa zaman içinde iki büyük komşusu -İran ve Rusya ile ilişkileri bozdu ve hiçbir şekilde bu ilişkileri düzeltmek istemedi. Eminim ki, Haziran ayında, benim seferimden bir kaç gün sonra Azerbaycan halkı Haydar Aliyev'i yardıma çağırmasaydı, o zaman Cumhuriyet daha büyük kurbanlar verecek, daha büyük toprakları yitirmiş olacaktı. Batının büyük devletlerinin ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın gözü önünde birçok facialar oluyordu -Azerbaycan, Yugoslavya, Moldavya, Tacikistan...

O yıllarda haber programı, cepheden haberlerle başladı. Azerbaycan askerleri konularını metanetle koruyorlardı. Resmî haberlerin birinde şöyle diyordu: “Suret Hüseyinov'un askeri birlikleri durumu son derece gerginleştiği Ermenistan-Azerbaycan'ın tartıştığı bölgeye yola çıktı.”

Haydar Aliyev Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bill Clinton'a,

Başkan Yardımcısı Albert Gore ve Kongre Sözcüsü Thomas Foli'ye açık mektup yazdı:

"Size bu mektubu yazdığım sıralarda Ermeni işgalcileri saldırılarına devam etmekte ve topraklarımızda yeni yerleri -Cebrayl, Kubadlı bölgelerini ele geçirmeye hazırlanmaktalar. Ele geçirilen yaşam yerleri ise talan edilip, yakılmakta, darmadağın edilmektedir.

Demokrasi, özgürlük kavramlarının, insan hukukunun ve insanın en büyük hakkı olan yaşam hakkının korunması için size başvuruyorum. Bu katliamın durdurulması için ve mantıksızca, barbarca yapılan saldırılarla karşı karşıya kalan Azerbaycan halkına yardım etmenizi rica ederim."

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın ilk olarak verdiği emirlerden biri Moskova'ya Büyükelçi'nin atanmasıyla ilgiliydi. Haydar Aliyev Ramiz Rzayev'in seçilmesi üzerinde duruyordu. Diplomatlar için gerekli olan standartüstü durumları iyi kavraması, zekası, entelektüelliği, girişkenliği, diyaloga hazır olması değerlendiren Haydar Aliyev onu bu göreve uygun gördü. Geceyarısında hala odasında çalışan Haydar Aliyev yeni büyükelçiye başarılar diledi:

"Bu yönde yapılacak zor işlerde senden başka hiç kimseye güvenemem. Bu çok önemli bir alandır. Şimdilik enstitüdeki işini bırakma, iki aylık deneme süresi için git. Yeni işin üstesinden başarıyla geleceğini ümit ediyorum."

Haydar Aliyev 5 Eylül'de Rusya Federasyonu'nun liderleriyle görüşmek üzere Moskova'ya uçtu. Dört günlük program ve görüşmeler -Rusya Başkanı Boris Yeltsin'le, Milli Meclis Başkanı Ruslan Hasbulatov'la, Başbakan Viktor Çernomırdin'le, Moskova'nın belediye Başkanı Yuri Lujkov'la görüşen Haydar Aliyev bu görüşmelerin sonucu için şöyle diyordu:

"Cumhuriyetimizin önceki liderinin hatalı ve yanlış politikası nedeniyle ülkelerimiz arasında oluşan güvensizlik buzu bir kaç gün içinde oldukça eridi. Azerbaycan-Rusya ilişkilerindeki bu dönüş tarihi gelişimin mantığıyla bağlıdır. Çünkü iki-üç yüzdür birbirine yardımcı olan bu iki devlet sıkı ilişkilerle bağlıdır ve onu kesin şekilde ortadan kaldırmak mümkün değildir.

Yapıtın başlarında Yeltsin'in "Emredilen Konuda İtirafılar" adlı hatıralar kitabı yazdığını belirtmiştik. İşin ilginç yanı, 1993'ten sonra kitap yeniden basılırken Yeltsin'in emriyle Haydar Aliyev hakkındaki yazılar o kitaptan çıkarılmıştı.

Büyükelçinin Rusya'ya iki aylık görevle yollanması on üç yıl devam etti. R. Rzayev büyükelçi olarak Rusya'da Azerbaycan Cumhuriyeti'ni başarıyla temsil etti. 2005 yılında onun yerine görkemli kültür adamı Polad Bülbüloğlu atandı.

Ayrılıkçılar Susturuldu

Cumhuriyet'te durumu gerginleştiren nedenlerden biri de Gence olayları henüz durulmadan belli mafya güçlerinin güney bölgesindeki ayrılıkçılık eğilimleriydi. Halk cephesinin iktidarı döneminde Karabağ'ın savunması adına oluşturulmuş Lenkeran'ın gönüllü silahlı birlikleri 1993 yılının Temmuz ayında cephe hattından çıkarılarak Lenkeran bölgesine götürülmüştü. Silahlı birliklere ve ayrılıkçı güçlere liderlik eden E. Hümbetov tüm bölgeyi baskı altında tutuyordu. Onun yasa dışı emirleriyle oluşturulmuş silahlı birlikler bu bölgenin yasal devlet kurumlarının çalışmalarını durdurmuştu. Halk Cephesi iktidarından, onun yönetici kadrolarından bölgede yaşama geçirdikleri amansız polis baskınlarından ustalıkla yararlanan ayrılıkçılar Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra hızla etkilerini yitirmeye başladılar.

13 Ağustos 1993 yılında Milli Meclis Başkanı, Cumhurbaşkanı sorumluluklarını yaşama geçiren Haydar Aliyev Bilesuvar, Celilabad, Lerik, Lenkeran, Astara ve Yardımlı bölgelerinden olan milletvekilleri ve bu bölgelerden olan lider yöneticiler ve aydınlarla görüştü. Daha 1970 yıllarında Haydar Aliyev'in Cumhuriyete liderlik yaptığı dönemlerde onun dikkat ve ilgisini görmüş, çeşitli görevlere yükseltilmiş ve kendini bu büyük politikacının yetiştirmesi sayan Milli Meclis'in milletvekili Hadi Recepli o görüşmeyi şimdi de unutmamış: "Politika ustası bu görüşmeyi bölgedeki gerçek durumu ve toplumun genel düşüncesini öğrenmek için yapmıştı" diyor Hadi Recepli. "Çok dikkatle her birimizi dinledikten sonra durumunu açıkladı: "14 Yıla yakın Azerbaycan'a

liderlik yaptığımı biliyorsunuz. Azerbaycan'da çalıştığım dönemde Azerbeycan'ın en saygın bölgesi Lenkeran mıntıkası oldu... Mıntıka dediğimde, tüm o bölgeleri diyorum, oranın folklörü, medeniyeti, oranın teker teker kültür örnekleri dünyanın büyük ülkelerinde örnek gösterilirdi. O zaman biz Lenkeran tiyatrosunu kurduk.”

Bu toplantıdan önce 3 Ağustos'ta Haydar Aliyev halka özellikle bölge halkına baş vurdu: "E. Hümbetov ve onun çevresindeki mafya grupları kendi çirkin amaçlarını yaşama geçirmek için bir konu ortaya atmışlar: sanki Talış Muğan Cumhuriyeti'ni kurmak istiyorlar.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin o bölgelerinde çok kültürlü, tanınmış insanlar yaşamıştı. Özellikle Lenkeran ve onun çevresindeki bölgeler Azerbaycan'da çok önemli oldu. Aynı zamanda hem orada hem de Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde özellikle Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bu bölgeden çok değerli insanlar, yüksek devlet görevlerinde çalışmakta, bilimde, eğitimde, medeniyette büyük rol oynamaktalar...”

Onlardan biri olan Hadi Recepli'ye Haydar Aliyev çok sorumluluk gerektiren hem de zor bir işin yönetimini verdi. 1993 Yılında Hadi Recepli E. Hümbetov'u vilayet binasından çıkarmak, ona karşı miting için toplanan Lenkeranlıları kanlı silahlı çarpışmadan kurtarmak için Lenkeran'a gitti.

Haydar Aliyev'in emrini nasıl yerine getirdiğini şöyle anımsıyor: "Haydar Aliyev'in Lenkeran'daki olaylardan çok rahatsız olduğunu anlamıştım.

21 Ağustos 1993 yılında A.Celilov bana telefon etti ve "Haydar Aliyev Lenkeran'dan olan, Bakü'de görevde bulunan bir kaç kişiyi davet edip onlara görev vermek istiyor" dedi.Hızla bu grubu topladım. Birlikte onun odasına gittik. Bu görüşmede güney bölgesinde ortaya çıkan olaylar tartışıldı.Bunların ortadan kaldırılması için hızla ve ciddi biçimde önlemlerin alınması planlandı. Lider, bize bölgeye gitmeyi, bu işlerin çözümüne yerinde yardım etmeyi emretti. Biz de aynı gece saat 04.00 yola çıktık...

E. Hümbetov mitingin başlamasından önce Bakü'den gelen yerel saygın kişileri de kabul etmek istemedi. Tüm çabalarımız boşa gitti.

Sonunda beni kabul edeceğine dair bir haber geldi. Biraz sonra ben ve Milli Meclis'in milletvekili Tapdık Kemalov onun "odasına" girebildik. O bize Lenkeranlılar arasında bana karşı propaganda yapıldığını bildirdi. Lenkeran halkı binanın önündeki alanda miting yapmak istiyor. Buna olanak vermeyeceğim. Silahlı korumalarım kolayca onların hakkından gelecek.

"Bu yapılmamalı" dedim. Sessiz halka yapılacak silahlı saldırılar çok kötü sonuçlar verebilir. Bu insanlar senin yaşadığın toprağın çocuklarıdır, çevrendekileri tanıyan insanlardır. Daha biz onun odasındayken kalabalığın güçlendiği, silahlı askerlerin kalabalığa karşı duramadıkları hakkında sık sık haber geliyordu. Sınırlı bir biçimde şöyle dedi: "Kalabalığın üstüne tankla gideceğim. Ne pahasına olursa olsun, onları geri püskürtüleceğim."

Ben ve Taptık Kemal E.Hümbetov'u binadan çıkarmaya gelen aydınlara "Meşeçi" konuk evinde toplantı yapmayı çok zorlukla kabul ettirdik. 12 kişiyle birlikte binadan çıkarak hemen adrese yöneldi. İşte böylece de olay çözümlendi. Miting katılımcıları vilayet binasını silahlı gruplardan temizleyerek yasal organın çalışmasını sağladılar. Ama bu, kansız olmadı. Şehitler oldu.

Azerbaycan halkının sarsılmaz birliğine darbe vurabilecek tehlikeli sendroma böyle son verildi. Haydar Aliyev'in halka başvurmastı ve halkın ona desteği kendi sözünü söyledi. Sonradan Azerbaycan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı adına Lenkeran olaylarında şehit düşenlere Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in emriyle "Milli Kahraman" ünvanı verildi.

3 Ekim, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın seçim günü olarak ilan edildi. Bundan kısa bir süre önce, 30 Eylül' de ise Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı Haydar Aliyev "Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Birliği'ne Dahil Olmasına Dair" emri imzaladı. Haydar Aliyev'in güzel el yazısıyla kişisel olarak yazdığı bu emir metnini, büyük politik ve tarihi öneme sahip bu belgeyi tam olarak aktaralım:

"Azerbaycan halkının yüksek çıkarlarını dikkate alarak, Azerbaycan'ın Birlik ülkeleriyle tarihi ilişkilerinden hareketle, bu devletlerle

ekonomik, bilimsel, teknik, uygar vs. ilişkileri geliştirmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Meclisi şu kararları aldı.

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Bağımsız Devletler Birliği'ne girsin.
2. Azerbaycan Cumhuriyeti Bağımsız Devletler Birliği'nin "Kollektif Tehlikesizlik Mukavelesi"ni kabul etsin.
3. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bu emirle ilgili olarak tüm önlemleri uygulamaya koysun."

24 Eylül'de Bağımsız Devletler Birliği devlet ve hükümet Başkanlarının Moskova'da toplanmaları kararlaştırıldı. 21 Eylül'de ise Yeltsin Rusya Halk Milletvekilleri Meclisi'nin ve Rusya Milli Meclisi'nin terkedilmesi emrini imzaladı.

Yeltsin bu emirle birlikte anayasayı değiştirmek yetkisini de üstlendi. Hükümet evinden gazı, elektriği, suyu kestiler. Çağdaş dönemlerde görülmemiş bir olay başladı. Rusya Başkanı kendi parlamentosunu kuşattı: Moskova çayının kenarındaki büyük binayı almak için saldırıya hazırlanıyorlardı.

Boris Yeltsin, Bağımsız Devletler Birliği ülkelerinin Moskova'ya gelmemesinden, toplantının yapılamamasından ve bunun Cumhurbaşkanı'nın otoritesine zarar vereceğinden korkuyordu.

Fakat hepsi geldi. 24 Eylül'de Moskova'da, Kremlin'de Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Birliği'ne girmesine dair belgeyi imzaladı. Yeltsin onu kutlayıp dostça gülümsedi: "Haydar Aliyev, zaman zaman bana siz Kremlin'den hiç çıkıp gitmemişsiniz gibi geliyor." Ama tüm bu samimiyete karşın, Yeltsin'in kafasının o an başka yerde olduğu duyumsanıyordu. Çok sağ olsunlar ki, geldiler, diyerek Beyaz Rusya Meclis Başkanı Stanislav Şuşkeviç tüm meslekdaşları adına, Bağımsız Devletler Birliği devlet ve hükümet Başkanları'nın, Yeltsin'in yürürlüğe koyduğu reformlarda onu desteklediklerini ve bu anayasa işinde ona başarılar dilediklerini söyledi.

Rusya Federasyonu Milli Meclisi artık son saatlerini yaşıyordu. Kremlin'de o zamanlar kimse anayasayı düşünmüyordu. İktidar kendi hukukundan başka hiç kimsenin hukukuna saygı göstermiyordu. Tarihi geçmişinden, halefi olduğu ülkeden tam kopmak onu şimdiki iktidarı bu duruma getirmişti.

3 Ekim 1993'te Azerbaycan Haydar Alirzaoglu Aliyev'i Cumhurbaşkanı seçti.

4 Ekim'de Moskova'da seçimler oldu. Rus ordusunun tankları kendi ülkesinin parlamentosunu ateşe tutmuştu. Başkent'in merkezindeki kardeş çatışmalarını çeken Amerikan televizyonu onu canlı olarak tüm dünyaya yayınlıyordu.

Boris Yeltsin, Haydar Aliyev'in tersine devlet krizinden dinç, anayasaya uygun bir çıkış yolu bulamadı.

... Ant içmede görkemli anlar. Haydar Aliyev vatandaşlarına teşekkür ediyor, halk karşısındaki sorumlulukları konusunda konuşuyordu.

"Azerbaycan Cumhuriyeti çok zor koşullarda bağımsızlık elde etti. Bizim için en zoru ise beş yıldan fazla bir zamandır yaşadığımız savaş, Ermeni saldırganların topraklarımızı işgal etmesi, bu saldırı sonucunda halkımızın başına gelen felaketlerdir. Bu nedenle çözmemiz gereken en acil sorun Cumhuriyeti bu zor durumdan çıkartmak ve halkı normal yaşam koşullarına kavuşturmaktır.

... Azerbaycan Devlet Başkanları'nın yaptığı kaba hatalar nedeniyle Temmuz ayında Cumhuriyet, vatandaşların savaşması ve parçalanması tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bazı bölgelerde bağımsızlık hareketi oluşmuştu. Şükürler olsun ki, bunlar ortadan kaldırıldı; birçok kansunusz grup dağıtıldı ve cumhuriyetin içinde sosyal, politik stabiliteye kavuşmak için gerçek zemin oluşturuldu.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni politik rotasını adım adım şekillendiriyordu. Karabağ sorunuyla ilgili barış konuşmaları, "Asrın Mukavelesi" adlı petrol anlaşması, dış ülkelere ziyaretler -Türkiye'ye, İngiltere'ye, Çin'e, Türkmenistan'a...

Haydar Aliyev yabancı partnerlerin karşısında kredi arkasında koşan bir dilenci gibi değil, aynı hak ve hukuka sahip bir kişi olarak davranıyordu. Elmira Ahundova Haydar Aliyev'in Türk parlamentosundaki parlak konuşmasını şimdiki dek unutmadığını bildirmektedir. Cumhurbaşkanı Azerbaycan'ın geçen 70 yılda ekonomik, sanayi, üretim, bilim ve medeniyet alanlarında kazandığı başarılarından içten-

likle konuşmuştu. “Biz kendi yüzünü, dilini, millî, medenî geleneklerini koruyup saklamış bir halkız” diyen Haydar Aliyev bunu özellikle kaydetmişti.

Türkiye’yi Azerbaycan’ın en yakın büyük partneri olarak adlandırılan Haydar Aliyev, bununla beraber ülkemizin Rusya, geçmiş SSCB Cumhuriyetleri ile yüzyıllık uygar, ekonomik ilişkilerini kesmesinin mümkün olmadığını, gelişmenin her iki yönde de gitmesi gerektiğini belirtmiştir. “Esas olan, öncelikli olanın başkası ile değiştirilmesi değil, dengeli bir birliğin olmasıdır.”

Bu uzun ve dramatik çatışmalarla dolu olan gergin bir yıl sona ermek üzereydi. Yılın sonunda ise Haydar Aliyev Türkmenistan’ın başkenti olan Aşgabad’a Bağımsız Devletler Birliği Devlet Başkanları’nın toplantısına gitti. 24 Aralık’ta Devlet Başkanları’nın kapalı toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı Haydar Aliyev şunları söyledi:

“Ermenistan Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti’ne karşı saldırıları altı yıldan daha uzun zamandan beri devam ediyor ve Azerbaycan halkına sonsuz felaketler getirmektedir. Ermenistan silahlı güçleri Dağlık Karabağ toprağını tamamen ele geçirdikten sonra, durumdan yararlanarak yavaş yavaş Azerbaycan’ın çevre topraklarını da işgal etmeye uğraşmaktadır. Bir milyona yakın Azerbaycanlı doğduğu topraklardan, evinden barkından ayrı düşmüştür. İşgal olunan topraklardan yüz milyonlarca dolar değerindeki ev eşyalarını, alet-edavatı alıp Ermenistan’a götürdüler.”

Haydar Aliyev büyük üzüntüyle devam ediyordu:

“Azerbaycan Cumhuriyeti 1993 yılında Bağımsız Devletler Birliği tam üyesi olduktan ve Kollektif Güven Anlaşması imzalandıktan sonra da, Ermenistan Cumhuriyeti saldırganlığını durdurmadı, tersine daha da saldırganlaştı.”

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Bağımsız Devletler Birliği’nin bütün toprağında politik durumları stabilize etmek için iki taraflı ve de çok taraflı anlaşmalar sistemi hazırlanmasını önerdi. Aliyev bundan başka Ermenistan Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti’ne karşı saldırılarına gerekli politik dikkati göstermelerini, ayrıca Ermenistan Cumhuriyeti’nden Azerbaycan’a karşı saldırıları hemen durdurmal-

rını ve Ermenistan Cumhuriyeti’nin tüm silahlı güçlerinin Azerbaycan topraklarından çıkmasını istedi.

30 Eylül 1994, New York

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Birleşmiş Milletler Teşkilatı genel kurulunda konuşacaktı. Bağımsız Devletler Birliği’nin Genel Sekreteri Butros Gali Haydar Aliyev’i dünyaca ünlü gökdelenin girişinde karşıladı. Azerbaycan’ın ve Bağımsız Devletler Birliği bayraklarının önünde fotoğraflar çektiler. Genel Sekreter Haydar Aliyev’i toplantı salonuna davet etti. Azerbaycan tarihinde, onun Cumhurbaşkanı’nın böyle yüksek kürsüde konuşma yapmak şerefine erişmesi ilk kez oluyordu.

Aynı gün paralı katillerin kurşunlarıyla Azerbaycan’ın Millî Meclis Başkanı Birinci Yardımcısı Afiyeddin Celilov ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlık Makamı Özel İdare Başkanı, istihbarat organlarının en büyük çalışanlarından Albay Şemsi Nuruoğlu Rahimov öldürüldüler.

... Onları 1 Ekim’de defnettiler. Yas çelenkleri, kara çerçeveler içinde portreler, saygı duruşunda bulunan nöbetçiler, devlet ve hükümet temsilcileri, insan akını. Hüzünlü bakışlar, ağır kayıpların acısı içinde Azerbaycan’ı ak günlere çıkarmak isteyen insanlara düşman kesilen kara güçlere karşı öfke...

Haydar Aliyev New York’tan telefon ederek ölenlerin akrabalarına, yakınlarına, tüm Azerbaycan halkına baş sağlığını iletmeleri ricasında bulunur. Bu merasime katılmadığı için üzgün olduğunu bildirir.

Cumhurbaşkanı Amerika’da iken, düzenlenmiş bir başka olay olur: DİN’in soruşturma koşullarından mahkumlar kaçır ya da kaçırlılır... Tüm bunlar Azerbaycan’a yönelik düşman güçlerinin hala var olduğunu ve onlara karşı mücadele etmek gerektiğini göstermektedir.

Ben Halkıma Güveniyorum!

Bu iki cinayet ve hapisneden iki kişinin kaçması Azerbaycan'ı bekleyen facianın henüz ilk halkasıydı. 3 Ekim de Bakü'ye geri dönen Haydar Aliyev kentte olağanüstü durumun ilan edilmesi için emir verdi. Haydar Aliyev'e de suikast hazırlanıyordu. Haydar Aliyev, Azadlık Meydanı'nda, yüzbinlerce kişinin katıldığı mitingte bu konuda şunları söyledi:

"Aziz vatandaşlarım, kardeşlerim, aziz Azerbaycan halkı!

Son günlerde Azerbaycan'da bir takım hoş gitmeyen olaylar oldu, toplumda gerginlik arttı. Bununla ilgili olarak Azerbaycan halkına başvurduğum ve Azerbaycan devletçiliğini korumaya çağırdım. Ben her zaman halktan umutlu oldum, ona güvendim ve onun gücünden, anlayışından her zaman emin oldum. Ve bu günler Azerbaycan halkı yine kendi gücünü, birliğini gösterdi; özgürlüğe, bağımsızlığa adım atan halk korkmaz, cesur, sebatlı ve eğilmez olur...

Özel polis gruplarının, ayrı ayrı silahlı grupların bundan üç gün önceki kanunsuz hareketlerinin önü barışçıl şekilde alınmıştı. Ancak buna karşın durum yine de gergindi. -Haydar Aliyev devam ediyor-Bu temiz kalpli gençlerin beynini yıkayan, onları doğru yoldan saptıran, kendi çirkin amaçları için bu gençleri kullandıklarını biliyorum. Olayları doğru anlamak, her şeyi yoluna koymak için çok çalıştık. Ve anladık. Bunun sonucunda tartışmaları barış yoluyla çözümlenmeyi başardık.

Hepinizin bildiği üzere geçen yıl Bakü'de bana suikast hazırlayan terörist gruplar hapse atılmıştı. Bu gruplar suikastın yapılacağı yerde yakalanmışlardı. Halk Cephesi'nden olan bazı insanlar Türk vatandaşı olan Hasan Tokun'u kandırıp buraya getirmiş, bana suikast yapmak için yönlendirmişlerdi. Ama bu teröristlerin hapsedilerek mahkemeye çıkartılması, anlaşılan başkalarını etkilememişti ki, onlar teröre başvurmaya karar verdiler. Halkımın buna fırsat vermeyeceğinden eminim. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, vatanımızın özgürlüğü, toprak bütünlüğü için elimden geleni yaptığımı ve beni terörle korkutmak, geri çekilmeye zorlamanın mümkün olmadığını halkımızın bilmesini isterim.

Hayatıma kasteden teröristlerden bir kaçının bugün Keleki'de gizlendiğini büyük bir üzüntüyle belirtmek isterim. Onlar eski Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in çevresinde toplanmışlar. Azerbaycan'ın bağımsızlığı yolunda Ebülfez Elçibey'in emeğini, mücadelesini takdir ediyorum. Ama silah kullanmaya, teröre başvurmaya hiç kimsenin hakkı olmadığını yineliyorum. Tüm silahlı gruplar silahlarını hemen bırakmalıdır. Bunun için de bugün teröre başvuran insanlardan nefret ettiğimi bildirerek, halkı onları açığa çıkarmaya çağırıyorum."

Bu gergin durumda Cumhurbaşkanı iki kez Gence konusunda konuştu. Birincisinde sabaha karşı Cumhurbaşkanlığı binasının önünde toplanan Bakü sakinlerine minnettarlığını dile getirmek için kürsüye çıktığında Gence olaylarını anlattı. Vatandaşlara minnettarlığını bildirdi:

"Şöyle bir deyim var: Güç birliktir. Hiç kimse, hiçbir güç, halkın gücüne karşı koyamaz. Aziz Azerbaycan vatandaşlarım, ben de size, halkıma inanıyorum, güveniyorum. Çok sağ olun.

Gence'de silahlı gruplar kentte ve kent dışındaki bölgelerde yürütme organlarının, milli istihbarat idaresinin binalarını, kentnin demiryolu garını, havaalanını ele geçirdiler. Ama onlar halk ve devlet kaşısında büyük hatalara neden oldular. Onları destekleyenler de büyük hatalar yaptılar. Azerbaycan için böyle zor günlerde bunu yapmanın doğru olmayacağını onun bilmesi gerekirdi. Ona gösterilen saygı sonuna kadar değerlendirememişti. Ama Gence'de sağlam güçler bulduğumuzu size sevinerek bildiririm. Onlar Azerbaycan devletine karşı saldırıda bulunan bu kişilere karşı amansız mücadeleye başladılar. Gence sakinleri şimdi televizyonda herhalde benim konuşmamı dinliyorlar. Onlara Bakü'den selamlar gönderiyorum ve tüm Gence sakinlerine saygılarımı bildiriyorum. Ben, Gencelilerin bu düşman güçlerini engelleyeceklerinden eminim."

Ama isyancıların adını belirtmedi.

Onun halka başka bir başvurusunun metni de şöyle:

"Gence ile telefon hatları zarar gördüğü için oradan herhangi bir haber almak mümkün olmadı. Başbakan Suret Hüseyinov'a telefon ettim. Onun Genceli olduğunu biliyorsunuz. Orada onun yandaşı.

ona bağlı silahlı güçler vardır. Ne yazık ki, bunlar yasa dışı silahlı güçlerdir. Hüseyinov'a telefon edip Gence'de olan olaylar hakkında onunla konuştum. Suret, benim de bunlardan haberm yok, dedi ve herşeyi araştıracağına söz verdi. Bir süre sonra ona yine telefon ettim. Suret, Gence'deki karışıklıkların XTPD (*) birlikleri tarafından çıkartıldığını söyledi. Sonradan bu olayların XTPD tarafından değil, bir grup kanunsuz silahlı insanlar tarafından çıkartıldığını ve gruplara Suret Hüseyinov'a yakın olan bir grubun yönettiğini öğrendim.

Bakanlar Kurulu'nda Suret Hüseyinov'un yanında çalışan bazı adamların Gence'ye giderek olaylara liderlik ettiklerini de söylediler. Bunları öğrendikten sonra Suret Hüseyinov'u konuşup herşeyi açıklığa kavuşturmak için yanıma çağırdım. Ama ne yazık ki, o gelmedi. Daha sonra ona telefonla da erişemedim. Televizyondaki konuşmamdan sonra bana telefon etti. Ona böyle hareketlere izin verilemeyeceğini bildirdim. Her ikimiz de devlet yönetiminde çalışıyoruz. Devletin başında duran kişi devletin düzeninin değiştirilmesi için çalışmalıdır. Bu nedenle de Suret'i yine yanıma çağırdım ama o yine gelmedi. Böyle hareketleri, izin verilmez olarak görüyorum. Aramızda böyle hareketler olmamalı.

Gence'deki olayları engellemek için ordudan yardım almaya karar verdik. Ve ordu birlikleri dün akşam yasa dışı silahlı grupları etkisizleştirme operasyonuna başladılar. Sonuçta, devlet düzenini bozmaya çalışanlar hapse atılmıştır. Ardından mahkeme oldu. Suret Hüseyinov yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldı. Biraz daha ileri tarihe gidersek, 17 Mart 2004'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev onu affetti. Suret Hüseyinov hapishaneden çıkar çıkmaz Haydar Aliyev'in mezarını ziyaret ederek onun karşısında üç kez baş eğdi. Bazen böyle tövbe de olur.

Yuri Konstantinoviç Şafrannik 1993-96 yıllarında Rusya'nın Petrol ve Enerji Bakanı olarak çalıştı. Bundan bir kaç yıl önce ise Uluslararası "Petrol-Gaz Birliği"ne ve Rusya'nın Yüksek Madencilik Şurası'na Başkanlık yapmıştır. Onun Haydar Aliyev ile tanışması Azerbaycan için zor ve önemli olan bu yıllara denk düşer.

"Devlete hizmet eden böyle kaliteli biri" Yuri Şafrannik anlatı-

* XTPD: Hususi Teyinatlı Polis Destesi (Özel Donanımlı Polis)

yor; "Haklının çıkarı için bazen öyle hareket ediyordu ki, dışarıdan bakanlar onu doğru anlamıyordu. O ise çok yıllar öncesinden birçok şeyi görüp gerçek olan tek yolu seçmiştir. Buna çok sayıda tarihi örnekler de verilebilir."

"Bir keresinde Den Syapovin, Çin'de yeniden yapılanma yüz yıl sürecek demişti" Yuri Konstantinoviç anımsıyor. "Buna bağlı olmayarak politik seçim kaçınılmaz olacaktır. Ekonomide ise ne istersen yapabilirsin yeter ki, refah olsun. Aydın kişi Den Şapoviç, kedinin ne renk olduğu önemli değil, yeter ki, sıçanları yakayabilsin, demişti. Bu sözleri gençliğimde duyduğumda omuzlarımı kaldırıp, Çinliler yine ortalağı birbirine karıştırdılar diye düşünmüştüm. Ama zaman geçtikçe onların nasıl akıllıca hareket ettikleri ortaya çıktı. Kendi "ekonomik" sıçrayışlarından sonuç elde ettiler. Biz ise görülüyor ki, hiçbir sonuç elde edememişiz. Ekonomiyi 500 günde düzeltmenin mümkün olduğuna inanırdık. Azerbaycan'dan örnekler alarak Aliyev'in iyice zor durumda nasıl düşünülmüş, doğru kararlar aldığını göstermek istiyorum. Onu bir politikacı olarak değerlendirmek için onun yanında olmak gerek. Şimdi birçokları bunu anlamıyorlar. Sanıyorum ki, bu 1993-94 yıllarında Rus bakanlardan hiçbiri Bakü'ye gitmemiştir. Belki bir iki kez askerlerden giden olmuştu. Ve gitmedilerse, Moskova'da oturarak, Bakü'de, Azerbaycan'da ne yapmak gerektiği konusunda nasıl fikir yürütüyorlardı?

On yıldan fazla zaman geçti. İnsana bu az gelebilir ama birçok olayın keskinliği azalabilir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yalnızca anlaşmazlık değil, savaş olduğunu aklımızdan çıkartmayalım. İnsanlar gaddarca savaşıyorlar. Bazıları saldırıyor, bazıları geri çekiliyor. Bakü'de milyonlarca savaş göçmeni var. Onları büyük kısmı kentte yaşamaya alışkın olmayan dağ köylerinin sakinleridir. Aile reisleri ailelerini nasıl geçindirireceğini bilmiyor. Fabrikalar işsizlikten kapandı. Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz üretimi için gerekli olan donanımın %70'i SSCB'nin diğer Cumhuriyetleri'nden geliyordu. 1992-93 yıllarında ise her şey sıfıra indi. Petrol üretimi azaldı. Ülke savaş nedeniyle tam soyutlamayla yüzyüze kaldı. İçeride Halk Cephesi lideri bir yerlere gitti, sokaklarda karışıklık vardı... Kendimi Haydar Aliyev'in yerine koydum,

ne yapmak gerektiğini düşünmeye başladım.

O zaman kaydettiğim gibi, şimdi de Haydar Aliyev'in mümkün olmasının % 100'ünü yaptığını belirtmek isterim. Bunun için bence usta nişancı olmak gerekiyordu. Sonra da daha dikkatle olayları izledim ve onun ne yapacağını tanıdı oldum. Onun adımlarında tek bir hata dahi olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim. Bakü'ye geldiğimde her zaman bana gösterilen güveni tam anlamıyla duyumsadım, salt Şafranik olarak değil, Rusya Bakanı gibi. Haydar Aliyev bazen bazı konuları Rusya yönetimine bildirmek için beni bilgilendirirdi.: Falan suikasti meydana çıkardık, falan rahatsızlığı ortadan kaldırdık... Evet, bunu çeşitli şekillerde algılamak mümkündür. Hem politik çatışma olarak hem de rakibin sıkıştırılması olarak. Ama bakalım, tüm bunların sonucu ne oldu? Savaş sürerken, savaşa ara verilmesi başarılı. İki yıldan sonra Bakü tamamen başka bir kent gibi oldu. Evet, her şey değişti.

Aliyev'in yerinde başka adam olsaydı, tüm ülkede olağanüstü durum ilan ederdi. Ve Azerbaycan'ın bütünlüğünü korumak, savaşa son vermek, temel yasaları oluşturmak, ekonomiyi canlandırmak, insanlarda yarınlar için umut yaratmak adına, savaş durumuna uygun sertlikle, acımasızca hareket ederdi.

Aliyev tüm bunları iki üç yılda başardı. Hem de, savaşarak değil, politik araçlarla olduğunu bir kez daha yinelerim.

İlk konuşmalarımızı çok iyi anımsıyorum. Haydar Aliyev'i hem Halk Cephesi'nin hem de başka politik hareketlerin üyelerinin yanında oturuyordu. Bu adamlara bakarak onların Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı sorunlarda Haydar Aliyev ile karşılaştırıldıklarında hiçbir şey olmadıklarını düşündüm. Mitingte görkemli görüntüleri vardı ama hayatta tamamen farklıydılar. Haydar Aliyev benimle yaptığı tüm görüşmelere onları da davet ederdi; fikirlerini, yaklaşımlarını sorardı.

Suret Hüseyinov'u da işte o zamanlar tanıdım. Doğrusunu söylemem gerekirse, onlar tamamen farklı dünya görüşünün insanlarıydı. Haydar Aliyev iktidara çok zor bir zamanda gelmişti ama buna karşın gerekli olan işleri zamanında yapabildi.

Hiç kimseyi yüceltmeye çalışmıyorum. Ama böyle yüce kişiliğin

önünde baş eğmemek mümkün değil. O, tarihin dönüşü sırasında gerçekten de gerekli olan işleri yaptı. Bence onu, Azerbaycan halkını kurtarmak için Tanrı göndermişti.

Rus Bakan Şafranik kendi kendine soruyor:

"İçinde bulunulan durumdan dönüş yapabilmek için Azerbaycan'ın hangi kaynakları vardı? Ve kendisi yanıtıyor: Petrol, salt petrol. Demek ki, partnerler bulup petrol üretimini artırmak, yeni petrol projelerini gerçekleştirmek gerekmektedir."

"Peki, Rusya ne yapmalı? Projelere yasak mı koymalı?" Şafranik yine soruyor ve yanıt veriyor: "Kuşkusuz hayır, birlikte çalışmak gerekir. Petrol boruları bizim ülkeden geçmekte, Azerbaycan petrolcülerinin çoğu bizde çalışmakta, bizim petrolcüler orada çalışmakta. Peki, sorun nerededir?"

Sorun, politik iradededir. Zamanla haklı olduğum anlaşıldı. Tüm Birlik Cumhuriyetleri azizdir; onların arasında Ermenistan da. Biz aynı ülkede büyüyüp terbiye almışız. Ermenistan'ı nasıl sevmeyebilirim. Deprem zamanı oraya bizim ne kadar kazmacımız, kaynakçımız gitti, yıkıntıları kaldırmaya yardımcı oldular.

Ama Rusya'nın yakacak alanındaki çıkarlarına gelince, birçoklarının, o arada da Dışişleri Bakanı Kozirev tutumuna karşı konuştum. Üstünden epey zaman geçtiği için rahatça açıklayabilirim: Bir Bakan olarak benim ve Aliyev'in fikirleri üst üste çakışıyordu. Yeni durumda Rusya'nın isteklerinin yerine getirilmesiyle ilgili konuşuyordum. Yuri Konstantinoviç Şafranik Rusya'nın çıkarları için Kafkasya'da, Hazar'da, Azerbaycan'da çeşitli biçimde yaklaşımların doğal çizgilerini çizmişti. Bu konuyu ilerideki bölümde daha ayrıntılı anlatacağız.

10. BÖLÜM

AZERBAJCAN PETROLÜ DÜNYA POLİTİKASINDA

Petrol Kraliçe İse...

1 Ağustos 1942. 383. Atıcı Madencilikinin Askeri İşler Dergisi'nden: "... Kumandan bölüğüne dek tüm yedek güçler savaşa katıldı."

2 Ağustos: "Düşmanın savunmayı yarmak çabası gerçekleşmedi. Saat 16.00'da düşman sağdan 691. Atıcı Alayı yakalayıp iki birlik gücüyle üçüncü birliğe saldırmıştır. İnsanlar ölüm kalım savaşı yapıyordu. Çoğu kahramanca öldü. 5. Makinalı Tüfek Birliği tamamen yok oldu. Birliğin arkasına geçen kumanda heyetinin sonu da böyle oldu. Birlikten tek tük insan kaldı."

Azerbaycanlılardan oluşan 416. Tabur da aynı topraklarda savaşıyordu. Bir yıl sonra, savaş batıya doğru yönelince bu tabur Tağanrog'u düşmandan temizlediği için ona "Tağanrog Atıcı Taburu" adı verildi. Savaşın çok sonraları Büyük Petro'nun emriyle Azov denizi sahilinde kurulmuş bu kentte H. Aliyev'in girişimiyle kahraman savaşçıların şerefine görkemli bir abide dikildi. Ve o bu abidenin açılışına katıldı.

1942 yılının yazında aslen Bakülü olan Sovyetler Birliği Petrol sanayi Halk Komiser Yardımcısı Nikolay Baybakov Kuban petrol yataklarını patlatmaya hazırlanıyordu.

Ona bu emri veren Stalin şöyle demişti:

"Yoldaş Baybakov, Hitler petrol için can atıyor. O, Kafkas'ın petrolüne sahip olmazsa savaşı kaybedeceğini ilan etti. Almanların eline bir damla petrol dahi geçmemesi için ne gerekiyorsa yapın..." Sonra biraz da sert bir sesle ekledi: "Unutmayın ki, siz Almanlara bir kaç ton petrol bırakıp giderseniz sizi kurşuna dizeriz."

Biraz sustuktan sonra ekledi:

"Ama siz petrol kuyularını gereken zamandan önce ortadan kaldırırsanız, Almanlar onları ele geçiremeye bile, olur da biz petrolsüz kalırsak, o zaman sizi yine kurşuna dizeceğiz."

Yaşı otuzu yeni geçmiş genç Komiser Yardımcısı kendini topla-
yıp yanıt verdi:

"Bana seçim bırakmıyorsunuz, yoldaş Stalin."

İosiof Vissarionoviç Stalin volta atarken onun yanında durdu. Ya-
vaşça elini yukarı kaldırıp şakağına dayadı.

Kuban çevresindeki petrol kuyuları en son saate dek çalıştırıldı. Bakü çevresindeyse savunma hatları kuruluyordu. Ağır iş temposundan sonra petrolcüler, mühendisler, öğrenciler, ev kadınları, gelinler siper kazıyorlardı. Şanslarına bu savunma hattı savaş alanına dönme-
di. Ateş eden yalnız madenleri koruyan Zenit toplarıydı.

Yıllar geçti. Bir ara gizli emirler arşiv belgesine dönüştüler. Faşist emirlerin toplanması sırasında 45 sayılı, 23 Temmuz 1942 tarihli bir belge de bulundu:

"A" grubu ordularının ilk görevi Don çayının öbür yanına geçerek Rostov'dan güney ve güney doğu yönündeki bölgede düşman güçlerinin çembere alınması ve yok edilmesiydi. "A" orduları grubu ilk görevini yerine getiremedi. Bizim birlikler Kuzey Kafkaslara doğru çekildiler.

Bir ilginç ayrıntı, 9 Eylül 1942'de "A" orduları grubunun komutanlığını Adolf Hitler'in üstlenmesiydi. Eski komutan Feldmarşal List'i uzaklaştırıp "A" grubunun Kafkasya operasyonlarının Malino (şimdiki Donetsk) kentine yerleşen karargahı aracılığıyla yönetmeye başladı. Hitler ertesi gün Vinnitsa yakınlarındaki "Verwolf" karargahından Tuapse yönünde saldırıya geçmesi, Karadeniz sahilinin alınması emrini verir. Ama artık olaylar değişiyordu. Stalingrad çevresinde de Kafkasya'da da olaylar başka biçimde geliyordu. Berlin'deki pastaçılara Hazar'ın ve Bakü'nün resimlerini çizmeyi emreden beyler acele etmişlerdi...

Büyük vatan savaşı yıllarında Azerbaycan petrolcileri yetmiş beş milyon tona yakın petrol elde ettiler ve yirmi iki milyon ton benzin ürettiler. Bütün Birlik dikkate alındığında Bakü'nün payı % 71,4 idi.

Uçak benzini üretiminde bu rakam % 80, uçak motoru yağlarında ise % 95 oldu. Sovyet tankları galibiyete Bakü'nün petrolüyle gidiyordu.

21 Nisan 1971, Bakü

Bugün başkentte Cumhuriyet petrol madenlerinde milyarlarca ton petrolün çıkartılması nedeniyle SSCB petrol sanayi ve Azerbaycan'ın sanayi tarihinde bir bayram kutlaması vardı. Bugünkü bayramdan günümüze dek çok ilginç bir fotoğraf anı kalmıştır: birinci sırada göğsü madalyalarla dolu emektar petrolcüler, kürsüde Haydar Aliyev, onun arkasında, sahnenin arkasındaki perdenin üstünde ise petrol kuyusunun fotoğrafı ve elde edilen petrolün miktarının büyük rakamı.

Kuşkusuz milyar rakamı biraz da belirli şartlarda sembolik değeri olan bir rakamdır. Petrol üretiminin tam istatistik rakamları yüz yıl önce, petrol çıkartmaya sanayi yoluyla işletilmesine başlandığı dönemden başlayarak tutulmaktadır. Ondan önce ne kadar petrol çıkartıldığını hiç kimse bilmiyor. Bu petrolü, bu "Kara altın"ı Hazar'ın sahillerinde bizim devrimizden önce çıkarmaya başlamışlardır.

Ama yalnızca "Kara" değil. Tüccarlar ve gezginler daha çok eski zamanlardan beri Bakü'de çıkan "Ak petrol"ü de çok kaliteli ve değerli buluyorlardı. Vladimir Dal ünlü sözlüğünde petrol çeşitli renklerde olur, demektedir: beyaz renkte-beyaz petrol çok şeffaf olur; koyu gri, siyah renkte, katran gibi katı; nihayet sert, kat kat olur. Petrol kaynakları volkanik yerlerde, genellikle Bakü çevresinde bulunur ve orada toplanması için petrol kuyuları açılır."

1880 yılında Dmitri İvanoviç Mendeleyev Bakü'den şunları yazıyordu: "... dünyanın hiçbir yerinde petrol bakımından bu kadar zengin olan toprak yoktur. Pennsilyanya'da da bulundum; oradaki madenleri de gördüm ama burada petrolün daha çok ve onu çıkarmanın daha kolay olduğunu kesinlikle söyleyebilirim."

Aliyev'in Dersleri

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisini düşünürken

işte böyle adamlara güveniyordu. Onlardan biri, Azerbaycan'ın şimdiki Sanayi ve Enerji Bakanı Natik Ağaemi oğlu Aliyev'dir. Aliyev, Azerbaycan'da çok yaygın bir "soyad"tır. Natik Aliyev, Azerbaycan Petrol Şirketi'nin 1993 yılından beri Başkanıydı.

O, doktor ailesinde büyüdüse de, tıp ona çok da çekici gelmemişti. O sıralarda tüm ülkede Bakü, Tümen petrolcülerinin adları dillerde dolaşıyordu. Donbass madencileri, Sibirya elektrik istasyonlarının inşaatçıları ülkenin en saygın insanlarıydı. Azerbaycan'da en popüler meslek olan petrolcülerin, petrol kuyusu açan ustaların adları gazetelerin baş sayfalarından düşmüyordu. Onlara çeşitli ödüller veriliyor, onurlandırıyorlardı.

Natik Aliyev şöyle diyor: "İtiraf edeyim ki, daha okul sıralarında bende biraz şöhrete düşkünlük duygusu uyandı. Bu nedenle de okulu bitirince belgelerimi Petrol ve Kimya Enstitüsü'ne verdim. Bu üniversite o zamanlar çok popülerdi."

Sonra genç uzmanlar gibi o da deneyimlerle dolu büyük bir yol katetti: Kuyu açan usta yardımcısı, kuyu açan usta, teknik-jeolog, mühendis-jeolog, yüksek lisans tez hazırlığı, bilim, sonra yine üretim.. Natik, Azerbaycan'ın en genç öğretimi üyesi oldu. Onu Genç Komünistler Birliği MK'nde genç bilim adamları şurasına davet ettiler. "Hem üretimde hem de sosyal işlerde çalışmak istiyordum" diyor Natik Aliyev o yılları anımsarken.

Onun kariyeri parlak bir şekilde devam ediyordu: Üretim Birliği'ne yeni atama, Parti Komitesi Sekreterliği'ne seçilme... Onu daha sonra Azerbaycan KPMK'nin Petrol ve Kimya sanayi Şubesi'ne yönetici olarak atadılar.

Bu olay 1984 yılında oldu. Haydar Aliyev ise, bildiği üzere Moskova'da SSCB Bakanlar Kurulu'nda çalışıyordu. Genç yönetici uzman onunla şahsen tanışmıyordu. "Yollarımız hiçbir zaman kesişmemişti ama anlaşıldı ki, bu hiç de böyle değildi." MK nin Sosyal -Ekonomik Şube Kontrolörü ve sonradan da Müdürü olan Natik Aliyev petrol ve kimya sanayisini, nakliyatı, iletişimi kendi rotasında tutmaktaydı. Haydar Aliyev'in MK'nde yaptığı ve ünlü petrolcülerin, bilimcülerin -Kurban Abbasov'un, Behman Hacıyev'in, Ali Emirov'un, aka-

demışen Alizade'nin katıldığı toplantının stenografıları cesur fikirlerin, bilimsel bakışların ve büyük deneyimin kaynağı olarak ona çok yardım ediyordu.

"Bu toplantıların steno kayıtlarını tekrar tekrar okuyordum ve Birinci Genel Sekreterin sorduğu sorulardan onun bu alanda ne kadar ayrıntılı bilgi sahibi olduğunu görüyordum" diye anımsıyor Natık Aliyev. "Bu dökümanlar yeni emirlerin üstesinden gelmekte bana yardımcı oluyordu. Genellikle MK'ndeki işim bana çok deneyim kazandı, büyük kişilerle tanışmama fırsat yarattı."

1991 yılı Ağustos ayında Bakü'deki İngiliz petrol şirketlerinden biri Natık Aliyev'i işe davet etti. Böylece Sovyet petrolcüsünün, bilgini ve parti çalışanının deneyimine yöneticilik işi de eklendi. O sıralarda Azerbaycan'da yine iktidar değişmişti. Ve bir gün Natık Aliyev'in ofisinin telefonu çaldı: "Haydar Aliyev sizinle görüşmek istiyor."

Natık Aliyev devam ediyor: "Haydar Aliyev ile ilk görüşmemi çok iyi anımsıyorum; böyle olaylar insanın aklından kolay kolay silinmiyor. Randevunun verildiği saatte parlamentoya geldim ve beni onun odasına götürdüler. Oda uzundu -şimdiye dek eskisi gibi duruyor-. Uzun masanın arkasında Haydar Aliyev oturmuştu. "Çalışmanı dikkatle gözden geçirdim; şimdi de şahsen tanışmak istedim." Ailem, arkadaşlarım, çalıştığım yerlerle ilgili sorular sordu. Görüşme çok samimi geçiyordu, sonradan anladım ki, bu, konuştuğum kişinin derin analizi imiş. Kişi olarak kim olduğumu öğrenmek istiyordu. Onu en çok ilgilendiren ise kriz durumunda olan Cumhuriyetimizin petrol sanayi konusundaki düşüncelerimdi.

Kuşkusuz Cumhuriyet ekonomisinde son yıllarda oluşan durumu Haydar Aliyev'in kendisi de çok iyi biliyordu. Sovyet hükümetinin yönetimi yitirmesi, Halk cephesi'nin başa gelmesinden sonra artan dağınlık ülke sanayisinin nefesini kesmişti. Yeni patronlar çalışanları işten atıyorlardı: "Sen iktidardaydın, şimdi ise başkalarına fırsat veriyorlar."

Petrol üretim kuruluşlarının hepsinde tüm uzmanları kovmuşlardı. Bilgisiz "savaşçılar" odada oturarak telefonla konuşarak her şey çözümlenecek, petrol kendi kendine borulardan akacak, onlar ise para

kazanacak, sanıyorlardı.

Haydar Aliyev bana "Cumhuriyet yok olmak istemiyorsa, bu ancak petrol sanayisinin yardımıyla olur." demişti.

Sonradan Azerbaycan petrol stratejisi olarak adlandırılan planın genel hatlarında Natık da onun düşüncesindeydi. Aliyev şimdi onun bu sorunlar ve yabancı şirketlerle ortak kuruluşlar hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu.

O akılda kalan günün ayrıntılarını Natık Aliyev dile getiriyor: "Ona, bizim petrol stratejisi bence iki yönde gitmelidir, dedim. Birincisi: İçteki rezervlerle üretimin düşmesini önlemek, düzeni yerli yerine oturtmak, doğru personel politikası uygulamak. İkincisi: Azerbaycan'ın kendi gücüyle bu işin çoğunun üstesinden gelemeyeceği bilinmektedir. Bu yalnız teknik değil, aynı zamanda politik, manevi - psikolojik bir durumdur.

Bakülü uzmanlar Volga boyunda, Sibiry'a'da, Tataristan'da ve Başkırda'n'da petrol yataklarının işletilmesinde yardım etmektedir, Bakü fabrikaları tüm (Sovyetler) Birliğin sanayi için teçhizat üretir ama şimdi kendimiz başkasından yardım etmesini bekliyoruz. Dünya petrol sanayi oldukça ileri gitmiş, yeni teknolojiler bulmuştu. Acaba Azerbaycanlı uzmanlar onlardan öğrenmeye hazır mıydılar?

"Belki bazıları bunun aleyhinde olacak" diyordu Natık Aliyev. "Ama bu kaçınılmaz bir adımdır."

Öyle de oldu. İlk etaplarda Azerbaycan petrolcülere iki cepheye ayrılmışlardı. Bir kısmı, kendi gücümüzle idare ederiz, ABD'nin, İngiltere'nin, Norveç'in ya da Türkiye'nin yardımına gerek yok, diyordu. İkinci kısım uzmanlar ise batının yardımından kesinlikle yararlanmak gerek, diye düşünüyorlardı.

Natık Aliyev devam ediyor: "O sıralarda Cumhuriyet'te ekonomik kriz vardı. Yabancı yardımı olmadan yeni yataklardan yararlanmaya ancak 15-20 yıl sonra başlayabilirdik. Bu kadar bekleyecek durumda değildik. Çıkış yolu, karşılıklı yararlı olacak biçimde işbirliği. Kuşkusuz, Bakü'ye can atan bütün şirketlerle değil, yalnızca en büyük, dünya çapındaki şirketlerle görüşmelere başlamak gerekirdi."

... Görüşmeler beklenmedik biçimde sonuçlandı.

“Artık geç oldu” dedi Haydar Aliyev “Sen eve git, seni işimize ne şekilde çağıracağımı düşünceğim, kararımı sana bildireceğim.”

Telefon, Natik Aliyev kızkardeşinin bahçesindeyken geldi. On beş dakika sonra Cumhurbaşkanı'nın yanında olmasını rica ettiler. O ise itiraz edip, önce eve gidip giysisini değiştirmek istediğini söyledi.

Haydar Aliyev, şöyle söyledi: “Azerbaycan Petrol Şirketi Başkanlık görevi için bir kaç aday vardı. Çok düşündükten sonra senin adaylığım üstünde durdum. Sen gençsin ve eminim ki, işin üstesinden geleceksin. Yarın, 9 Ağustos'ta yabancı şirketlerin temsilcilerini Parlamento'ya davet ettim. Sen onların karşısında konuşmalısın. Onlar, petrolün bizim milli servetimiz olduğunu anlamalı. Biz daha önce yapılan anlaşmaların yararlı olup olmadığını kontrol etmeliyiz.”

O gecenin Natik Aliyev için ne kadar zor geçtiği tahmin edilebilir. Sabaha dek yazısının satır başlarını yazıyor, notlar alıyor, sonra da temize çekiyordu.

Sabah saat onda Parlamento'nun büyük salonunda saygın konuklar toplanmıştı. Bunlar Azerbaycan'da çalışmaya başlayan petrol şirketlerinin temsilcileriydi. Haydar Aliyev onları selamladı ve konuşmalar başladı. Bu, Azerbaycan yeni petrol stratejisinin ilk gerçek adımıydı.

Kuşkusuz, biz Natik Aliyev'e yalnızca petrol stratejisi konusunda değil, başka konularda da sorular sorduk.

“Siz Haydar Aliyev ile çok görüştünüz. O, sizin aklınızda nasıl biri olarak kaldı?”

“İsterseniz, Haydar Aliyev'in beni nasıl eğittiğini anlatayım.”

“Bunu kim istemez ki?...”

“İşe başlayalı biri iki gün olmuştu. Anımsatmak isterim ki, Bakü'de o sıralar sıkıyönetim vardı. Bana ise ne bir belge ne de izin kağıdı verilmişti. Polis saat on ikiden sonra sokaktaki herkesi tutukluyordu. Akşam saat sekizde Haydar Aliyev'in Sekreterliği'nden telefon edip onun benimle biraz sonra konuşacağını söylediler.

Ben bir şey demedim. Bekledim. Saat dokuz oldu, on oldu. Telefon eden olmadı. Saat onu geçtikten sonra kendim telefon ettim. “O, henüz meşgul, bekleyin” dediler.

Saat on biri geçti, on ikiye yaklaşıyordu. Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Ben yakın bir yerde oturuyordum; eve yaya da gidebilirdim ama şoförüm kentin diğer ucunda yaşıyordu. Kısacası şoförü de bırakıp eve gittim. Sabah saat dokuzda işteydim. 9.05'te ise Haydar Aliyev'in Sekreterliği'nden telefon ettiler:

“Siz ne yaptınız?”

“Ne yaptım ki?”

“Haydar Aliyev seni arıyordu, sen ise çıkıp eve gitmişsin.”

Ben gidişimin nedenini açıkladım. Akşam yine Sekreterlik'ten telefon edip, Haydar Aliyev benimle konuşacak dediler. Bekledim. On bir, on iki... Saat üçe beş kala Haydar Aliyev telefon etti. Yine Sekreterlik'ten arıyorlardı: Eve gidebilirsin. O, benimle başka zaman konuşacak!”

Ertesi gün bu durum yineleni. Ancak üçüncü gün Haydar Aliyev kendisi telefon etti. Beni azarlamadı. Yalnızca “Telefonumu bekleme-yip eve gittiğin için utanmıyor musun?” dedi.

Ben durumu ona anlattım. Yanıtını aldım: “Şimdi emir veriyorum; nerede olmana bakmayarak, istenilen zaman seni arayabilirim. Ben işten çıkıp gitmedikçe, sen de işte olmalısın; siz benden gençsiniz, benden daha çok çalışmalısınız.” “Anladım, Haydar Aliyev.”

Bu, birinci dersti. Sonra ise ikinci ders geldi. Bakü'den uzakta bulunan petrol-gaz üretim işletmelerinden birine gitmiştim. Haydar Aliyev beni orada yakaladı: “Bundan sonra benden izin almadan Bakü'nün dışına çıkma.” “Başüstüne, sayın Cumhurbaşkanım!”

Asrın Petrol Anlaşması

Haydar Aliyev'in büyük politikasındaki mucizelerinden biri artık tüm dünyada efsaneye çevrilmiş olan petrol stratejisidir. Haydar Aliyev'in gerçekleştirdiği bu strateji sayesinde bağımsız Azerbaycan uluslararası enerji politikasını belirleyen öndeki ülkeler sırasında yerini aldı. Bu başarının nasıl karmaşık ve zor aşamalardan, dış ve iç baskıların ortadan kaldırılmasından sonra el'e edilmesi şimdi ba-

ğimsiz Azerbaycan tarihinin şerefli sayfalarından sayılır.

Dönemin gerçeği, dünyanın tüm gelişmiş ülkeleri, onların büyük petrol şirketleri Azerbaycan petrolünü ele geçirmekle ilgileniyordu: "Kara altın" için şiddetli ve ciddi mücadele yapıyordu. Azerbaycan' da ise Haydar Aliyev'in gelişiyle kısmen sabitlik sağlansa da silahlı saldırılar yoluyla iktidara sahip olmak isteyenler hala çoktu. Haydar Aliyev'i ise daha global ve ciddi bir sorun düşündürüyordu: Hazar havzasında etki gücüne sahip olmak için yapılan savaşta genç, bağımsız devletin ulusal çıkarlarını korumak ve salt o andaki çıkarları değil, aynı zamanda geleceğin temelini yaratacak politika oluşturmak.

20 Eylül 1994, Bakü

... Şimdi takvimin 1994 yılının Eylül ayı sayfasını açalım. O sıralar Azerbaycan'ın ve daha birçok ülkenin politik dairelerinde Haydar Aliyev'in ilk kez dile getirdiği "Asrın Mukavelesi" tabiri üstünde daha çok durulmaya başlandı. Bakın Cumhurbaşkanı neyi düşünüyordu? Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Uluslararası Şirketler Konsorsiyumu arasında Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesinde bulunan "Azeri" ve "Güneşli" yataklarının işletilmesiyle ilgili mukavele imzalanmıştı. Bir ayrıntıya dikkat edelim. "Asrın Mukavelesi"nin görkemli imzalama merasimi 20 Eylül 1994'te, Haydar Aliyev'in iktidara dönüşünden bir yıl sonra sonuç vermişti. Mukavele, ilk üstünde durulduğu tarihten bir yıl sonra-kontrat 21 Temmuz 1993'te- imzalanıyordu ve Cumhurbaşkanı Elçibey İngiltere'ye gitmeye hazırlanıyordu. Bildiğiniz üzere, yolunu aniden değiştirdi.

Evet, geçmişteki konuşmalara Haydar Aliyev'den önceki uzmanlar ve ağgözlü olan kişiler başlamışlardı. Bu uzmanlar yabancı şirketlerle mukaveleyi kendileri için elverişli, ülke için ise kabul edilemez derecede ağır olan şartlarla bağlamak amacındaydılar. Güzel şekilde toparlanarak bağlanmış mukavele şartlarını kısaca "toptan satış" olarak adlandırmak mümkündür. Mukavele şartlarına göre uyanık bir yabancı "Çırak" yatağına yirmi bir milyon dolar sermaye koyacaktı ve bunun karşılığında oradan elde edilecek petrolün, doğal gazın hepsi-

ni kullanma yetkisi onun olacaktı ve Azerbaycan'ın kendisine petrol, dünya pazarındaki değerle satılacaktı. Sondajın üçüncü yılında "Çırak"ın petrol üretimine başlandı ve milyonlarca ton petrol çıkarıldı.

1993 yılından sonraki çok zor sosyal ekonomik ve politik durumda ülkenin özgürlüğünün korunması için devlet kuruculuğu işleriyle aynı zamanda konuşmalar yapma sorumluluğunu üstlenen kişiler ise şahsi çıkarlarını devletçilikten de, ulusal çıkarlardan da üstün tutuyor, yabancı şirket yöneticilerinden rüşvet istiyor, ülkenin saygınlığını ve "Asrın Mukavelesi"ni tehlikeye sokuyorlardı. Yabancı şirketlerin temsilcilerinden, diplomatlardan ve politikacılar aracılığıyla Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e şikayetler gelmeye başlamıştı. İşte böyle bir zamanda, ülkenin, devletin saygınlığı tehlikeye girdiğinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev en çok güvendiği arkadaşına, oğlu, ARDNS'nin Başkan Yardımcısı İlham Aliyev'e konuşmalar yapma görevini verdi.

İlham Aliyev ülkenin ekonomik, aynı zamanda politik yazgısında önemli rol oynayacak petrol anlaşmalarının hazırlanması için fiilen yeniden konuşmalara başladı. Eski anlaşmalara baştan sona yeniden baktı. Bu konudaki konuşmaları anımsadığında İlham Aliyev sonraları şöyle dedi: "Kısa sürede dünyanın çeşitli köşelerinde üst düzey politikacılar, bakanlar, kongre üyeleriyle görüşüp dünya petrol işinin çeşitli dallarını, bizim bölgenin gelişim perspektiflerini tartışırken, petrol mukavelelerini imzalarken ben ilk önce jeopolitik sorunları öne çıkarıyor, ancak bu konuda anlaşma sağlandıktan sonra teknik, ekonomik sorunların çözümlenmesine geçiyor, her sorunu somutlaştırmaya başlıyordum."

O, iş yapacağı yabancıları sakinleştirip inandırıyor, kuşku partnerlerle vedalaşıp yenilerini buluyor, hızla hedefe yönelik bir şekilde sorunları çözümlüyordu. Hazar şelfindeki yatakların işletilmesi, petrol ve gaz boru hatlarının çekilmesi, Büyük İpek Yolu gibi projeler İlham Aliyev'in Clinton, Mitterand, Chirac, Hasimoto, Kohl, Mc Cor, Blair gibi dünya çapındaki politik liderlerle kişisel konuşmalar da tartışılıyordu. Dünyanın 14 ülkesinin 19 şirketiyle görüşmeler yapıyor, Washington'da, New York'ta Londra'da, dünyanın önde

gelen üniversiteleri olan Harvard'ta, Stanford'ta uluslararası ekonomik forumlarda dünya ticaretinin elitleri karşısında konuşmalar yapıyordu. Böylece İlham Aliyev ülkesinin ekonomik etkinliğini korumak için mücadelede hem güçlü bir ekonomist hem de dünya çapında bir politikacı olarak biçimleniyordu.

Ülkenin yöneticilerine güvenen, Haydar Aliyev'i yatırımların garantisi olarak gören sermayedarlar ve partnerler onun oğluna, yüksek düzeydeki ekonomi uzmanına, çevik diplomata inanıyorlar, güveniyorlardı. Böylece çok büyük olmayan Azerbaycan kısa zamanda hızla dünyanın ekonomi politikası merkezlerinden birine dönüşüyordu.

İlham Aliyev görüşmelerin nasıl geçtiğini şöyle anımsıyor: "...ta-raflardan her biri doğal olarak kendi çıkarını maksimum derecede elde etmek için çalışıyordu. Bazen görüşmeler çıkmaza girerdi. 1994 yılının yazında İstanbul ve Houston'daki görüşmelerin son aşamaları özellikle çok zor geçiyordu. Bazı şartlar Azerbaycan halkının, Azerbaycan devletinin çıkarlarına ters düştüğü için Azerbaycan tarafı bir kaç kez görüşmeleri durdurmaya karar vermişti. Biz yabancı şirketlere şöyle diyorduk: "Siz ayrı ayrı şirketlerin çıkarına göre hareket ediyorsunuz, biz ise bütün bir halkın, bütün bir devletin çıkarını düşünüyoruz. Bir hata yaparsanız, bu yalnızca bir şirketin faaliyetinde kendini gösterecek; bizim hatamız ise tüm halka yansiyacak. Başka bir deyişle, bizim hata yapma lüksümüz yoktur."

Muhalifler, bu mukavelenin maddi gelirinin çoğunun yabancı şirketlerin cebine akacağına ısrar ediyorlardı. İlham Aliyev ise "Asrın Mukavelesi"nin maddi gelirlerinin %80'inin otuz yıl içinde Azerbaycan bütçesine gireceğini kanıtlıyordu. Yabancı şirketlerin hepsinin toplam geliri ise %20 olacak."

"Asrın Mukavelesi" Azerbaycan'ın yirmi birinci yüzyıla ekonomik ve politik sıçrayışının bir göstergesi oldu. Kuşkusuz, bu ilk sırada Haydar Aliyev'in aklının, dehasının, enerjisinin sonucudur, ürünüdür.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 4 Şubat 1994 yılında "Azerbaycan'da yeni deniz petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesinin hızlandırılmasıyla ilgili" bir talimat verdi. Bu stratejik belge

ARDNŞ'nin tüm petrol konuşmalarının ve anlaşmaların esasını oluşturdu. İlham Aliyev Ekim 1995'te bu konuşmalar hakkında "Günay" gazetesinin muhabiriyle söyleşi yaparken petrol projelerinin dışında ilginç ayrıntılara da değinmişti:

"2 Mayıs 1994'te, benim bu göreve -(Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı) atanmamdan iki gün sonra bizim Temsilciler Heyeti görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a gitti. Biz İstanbul'da iki kez bulunmuştuk. İlk kez yirmi gün, ikincisinde bir ay kaldık. Görüşmelerden sonra, tüm sorunları yoluna koyduğumuzu sanıyorduk. Gerçekten de 1994 yılında Houston'a görüşmelerin son aşamasına geldiğimizde, orada bir hafta, en fazla on gün kala-cağız, anlaşmadaki bazı küçük ayrıntıları düzelteceğiz, ortada kalmış bir kaç sorunu yoluna koyacağız ve Bakü'ye geri döneceğiz, diye düşün-dük. Ama benim beklediğim gibi olmadı. Görüşmelerde o zamana dek çözümlenmemiş birçok sorun çıktı. Houston'da tam kırk beş gün kaldık. Bazen tartışmalar öyle gerginleşiyordu ki, her iki taraf da görüş-meleri kesmek istiyordu.

ARDNŞ'nin Başkan Yardımcısı olarak ben, bu anlaşmayı kesinlikle yapmanın gerekli olduğunu anlıyordum ama aynı zamanda bizim için yararlı koşullarla bağlanmasının gerekli olduğunu biliyordum. On yıl, on beş yıl sonra hiç kimse Azerbaycan'ın çıkarlarına ters düşen anlaşma yapıldı diye bizi suçlamamalıydı. Bu iki duygu, Temsilci Heyetin her bir üyesinin yüreğinde vardı. Ben sorundan çıkış yolunu yalnızca politik çözümünde görüyordum. Beyaz Saray'da, Bakanlıklardaki konuşmalarımda, Azerbaycan'ın bu anlaşmayı yapmayı çok istediğini ama koşulların bizi kesinlikle tatmin etmediğini söylüyordum.

Amerika Enerji Bakanı ile de görüştüm. Asıl sorun, Hazar Denizi'ydi. O zamanlar Konsorsiyuma dahil olan şirketler anlaşmada, işle-re Hazar Denizi'nin statüsü açıklık kazandıktan sonra başlanmalıdır, diye kayıt düşüyorlardı. Yani biz kontratı imzalıyoruz, yasal açıdan yürürlüğe giriyor ama Hazar'ın statüsü sorunu açık kalıyordu. Bildiğin-iz üzere, bazı ülkeler de Hazar'ın statüsünün açık kalmasını istemek-tedirler. Ben de bu ifade anlaşmadan çıkarılmadıkça onu imzalamaya-

cağım, diye ısrar ettim. Amerikan Enerji Bakanı benden yana çıktı ve bu madde anlaşmadan çıkartıldı. Anlaşmanın imzalanmasında çok emeğim geçti ama şimdi bunu abartmak düşüncesinde değilim.”

Gazete muhabiri “yarın, Allah göstermesin, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Başkan Yardımcısı İlham Aliyev işinde herhangi bir hata yaparsa, Azerbaycan Cumhurbaşkanı onu başışlar mı?” diye ilginç bir soru sordu.

“Bence bir oğul olarak başışlar ama Başkan Yardımcısı olarak hayır. Hem de olay, onun başışlayıp, başışlamamasında değil. Ben kendim kendimi başışlamam. Böyle bir şey olursa gönüllü olarak işi bırakırım.”

“Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Başkan Yardımcısı ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın düşünceleri her zaman uyuyor mu? Moskova'daki ve sonraki zor günlerde siz babanızın tutumunu desteklediniz mi?”

“Kuşkusuz, ben her zaman onun tutumunu destekledim. Çünkü onun her zaman haklı olduğunu biliyordum. Şimdi de onu destekliyorum. Bir açıdan bir oğul olarak benim borcumdur da. Diğer açıdan onun şimdiki tutumu doğrudur ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına hizmet etmektedir.”

“O zaman soruyu başka şekilde soralım. Aranızda küçük şeylerden de olsa fikir ayrılığı oluyor mu?”

“Politik sorunlarda, olmaz. Azerbaycan'ın jeopolitik konumu öyledir ki, bu bizim bir takım ana prensiplerimizin olmasını gerekli kılmaktadır. En önemlisi ise bağımsızlığımızın korunmasıdır. Cumhurbaşkanı'nın bu alanda yaptığı iş alkışa layıktır. Bu adımları her zaman destekledim. Doğrudur, bazı olaylarda kendi düşüncelerim var, ama şimdi durum gergindir, tartışmalar yapmaya gerek yoktur. Şimdi tüm halk ve yönetim aynı noktaya odaklanmalıdır.”

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile sık sık görüşüyor musunuz?”

“Evet.”

“Petrol işlerinin dışında, o, kendi oğlunun ailevi işleriyle, torunlarıyla ilgileniyor mu?”

“Evet, çok ilgilenir. Torunlarını çok sever. Ailemiz bir kaç yıl ayrı yerde yaşadığı. Ben 1977'de Moskova'ya gittim. Sonra kızkardeşim

de oraya geldi. 1983 yılında hepimiz Moskova'da toplandık. Sonra babam Nahçıvan'a gitti. Biz yine ayrı düştük. Şimdi kızkardeşim yurt dışındadır. Kuşkusuz, babam torunlarını seviyor, onlarla birlikte daha çok zaman geçirmek istiyor. Onları kendi büyütmek ve eğitmek istiyor.”

“İlham Bey, baba nasihatine gereksinim duyuyor musunuz?”

“Kuşkusuz, ama bence insan kendini olgun hissederse, kararları da kendisi vermeli, sorumluluğu da kendisi almalıdır. Elbette, babamın fikrini alırım. Ama kendi sorunumu kendim çözmeye çalışırım. Bağımsız yaşamayı çoktan öğrendim. Cumhurbaşkanı'nın işi zaten başından aşkındır, herhangi bir küçük sorunla onun zamanını almak istemiyorum.”

Görüşmelerin içeriğini iyice öğrendikten sonra Cumhurbaşkanı'nın 4 Eylül'de imzaladığı emirde projenin ekonomik, politik ve sosyal açıdan önemi değerlendiriliyordu. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin Başkanı Natık Aliyev'e, “Azeri”, “Çırak” ve özellikle derinlerde bulunan “Güneşli” yatağında üretim yapılması için mukaleve imzalaması ve Devlet Petrol Şirketi ile yabancı şirketler arasında hisselerin bölümünü yapması emredildi. Bu şirketler arasında Azerbaycan'ın bir zamanlar “yalnız bıraktığı” Rusya'nın “Lukoil” Petrol Şirketi, ayrıca bir İran ve bir de bir Fransız Şirketi vardı.

Mukavelenin görkemli imza merasimi 20 Eylül 1994'te “Gülistan” Sarayı'nda oldu. Bakü'ye İngiltere, ABD, Rusya, Türkiye ve Norveç'in Bakanları, Parlamento Üyeleri, İş Adamları gelmişlerdi. “Petrol Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve Azerbaycan halkının en büyük servetidir” diyordu gelen konuklara Haydar Aliyev “Bu nedenle de Azerbaycan'ı “Ateşler Ülkesi” olarak adlandırırlar.”

O, ülkedeki petrol sanayinin tarihinden büyük bir gururla söz ediyordu. Azerbaycan petrolcülerinin Büyük Vatan Savaşı yıllarında faşizme olan galibiyetine verdiği değeri özellikle belirtiyordu.

“Bizim petrolcüler, uzmanlar SSCB'nin istenilen bölgesinde petrol çıkartılması için başlanılan sondaj işlerine yakından katıldılar. Bu nedenle birçok keşfedilen petrol yatakları başkentimizin şerefine “İkinci Bakü”, “Üçüncü Bakü”, “Dördüncü Bakü” olarak adlandırılır.

mıştır. Rusya'nın en büyük petrol merkezi olan Tümen, Sibirya yataklarının sondajında, petrol, doğal gaz üretiminin düzenlenmesinde, orada büyük petrol ve doğal gaz komplekslerinin kurulmasında Azerbaycan petrolcülerinin emeği büyüktür.

Tüm bunları, konuklarımızın ve Azerbaycan halkının dikkatine sunmayı kendime bir borç bilmekteyim. Çünkü tüm bu başarılar Azerbaycan halkını gururlandıran, bizim petrolcülerin dünya ekonomisindeki tartışılmaz rolünün kanıtıdır.”

Evet, Devlet Başkanı bunları söylüyordu ve onun sözleri yalnızca görkemli bezenmiş “Gülüstan” Sarayı’nda toplanmış olan insanlarda değil, tüm Azerbaycan halkının yüreğinde yansımaları veriyordu; çünkü konu halkın servetinin yazgısıyla ilgiliydi.

“Azerbaycan halkının tüm isteklerinin bu mukavelede yansımaları bulmadığını itiraf ederim” diyordu Haydar Aliyev “Ama yapılması istenilen mukavelede biz her iki tarafın da çıkarlarının dikkate alınması gerektiğinin bilincindeydik. Başlangıçta batı şirketlerinin Konsorsiyumu kendi çıkarlarını elde etmeye çalışıyordu. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ise bizim devletin, bizim halkın çıkarlarını azami derecede sağlamak istiyordu. Ve ben büyük anlaşmaya büyük sorumlulukla yaklaşmak sonucunda her iki tarafın çıkarlarını doğrulayan mukavele imzalamayı başardığımızı rahatlıkla belirtebilirim.”

2 Aralık 1994'te anlaşma yasal geçerliliğini kazandı. Böylece deniz petrol yataklarında, laboratuvarlarda, Rusya'dan ve Gürcistan'dan geçen petrol boru hatlarında iş başlıyor, daha doğrusu devam ediyordu...

“Asrın Mukavelesi” imzalanıp gerçeğe dönüştükten sonra özellikle Rusya basınında Haydar Aliyev'in petrol stratejisiyle ilgili çeşitli yazılar çıkmaya başladı. Yazıların büyük bir kısmında yazarlar Azerbaycan'da yerli uzmanların bildirdiği kadar petrol ve gazın olmadığıni üstelerek, kanıtlamaya çalıştırlarsa da tren artık kaçmıştı. Bir kısım gazeteci ise petrol yataklarıyla ilgili Haydar Aliyev'de daha Sovyet döneminden kesin bilgiler olduğunu ama bunu Moskova'dan saklamasıyla ilgili versiyonlar ileri sürüyorlardı. Örneğin, Rus gazetecisi A. Kruşin yazıyor: “Hazar Denizi'nde petrol yatakları Haydar Aliyev'in Azerbaycan'a ilk yöneticiliği döneminde keşfolunmuştu. O,

bu yataklardaki “kara altın”ı rezervlerinin miktarını Moskova'dan saklamıştı. Moskova'da her zaman Hazar'daki yatakların perspektifli olmadığını sanıyorlardı. Zaman onların yanıldığını gösterdi.”

Haydar Aliyev 26 Ağustos 2001'de ABD Genel Sekreteri'nin Avrupa ve Avrasya ülkeleri Genel Sekreter Yardımcısı Elizabeth Johns'un Başkanlık ettiği Temsilciler Heyeti'ni kabul ederken şöyle dedi: “Bugün Hazar Denizi'nde hem Azerbaycan hem de Türkmenistan, Kazakistan, Rusya sektörlerinde bulunan ve kullanılan petrol yataklarının hepsi Azerbaycanlı jeologlar tarafından keşfedilmiştir. Bu jeologlardan biri Hoşbaht Yusufzade'dir. Uzun yıllardan beri bu işle ilgileniyordu. Doğal olarak o zaman keşfedilen yatakların hepsinde iş yapmak mümkün değildi. Ama SSCB tarafından bu işler Azerbaycan'a verilmişti.”

Başka bir Rus yazarı O. Çıganov ise şöyle yazıyordu: “Şu anda gerçekleştirilen projeler üzerindeki Hazar'ın petrol yatakları zamanında Sovyet uzmanlar tarafından keşfedilmiştir. Aliyev o uzmanları yakından tanıyordu. Ama ben öyle sanıyorum ki, Haydar Aliyev düşüncelerinde daha o zaman Azerbaycan'ın bağımsız gelişmesini planlıyordu.”

Yazarın ne kadar haklı olduğunu zaman gösterdi. Haydar Aliyev politik felsefesinin temel amacı, tüm devirlerde bağımsız Azerbaycan kurulması olmuştur. Bu amaç onu tüm yaşamı boyunca düşündürdüğünden Sovyet döneminde yaptığı, çalışıp kurduğu ne varsa 33 yıl sonrasında, bağımsızlıktan, ona hizmetten haber veriyordu. Şimdi bu gerçekler bağımsız Azerbaycan'da ülkenin vatandaşı olan her insanda gurur doğurur.”

İyi Yolculuklar “Dede Korkut!”

Haydar Aliyev, “Gülüstan” Sarayı'ndaki bu görkemli merasimden bir yıl sonra, 9 Ekim 1995'te Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'nun yönetim komitesinin üyelerini kabul etti. Projeye katılanların ortak fikrine göre bu bir yılı başarılı görmek gerekirdi. İlk petrolün elde edilmesi ve üretimi ise 1996 yılında gerçekleşmeye başladı.

Sovyet döneminde oluşturulmuş gereçlerin yardımıyla Azerbaycan petrolcileri çok derinlere kadar indiler.

Azerbaycan petrol sanayinde 7 Kasım 1949 tarihi özel bir önem taşır. O zaman, ilk "kara altın fiskiyesi" şimdi ünlü olan "petrol dağları"nda göğe doğru yükselmişti. Sonra ise Yüzen Keşfiyat Sondajları (ÜKO) olan "Shelf 1", "Shelf2", "Shelf 3" kurulmuş ve Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev'in önerisi ve çabalarıyla derinde sondaj yapma gereçleri fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın ilk olarak Heşterhan'da kurulması planlaştırıldıysa da, Aliyev beş yüz milyon dolar değerinde olan bu önemli fabrikanın Bakü'de inşa edilmesini başardı.

4 Temmuz 1996 yılında Azerbaycan yabancı şirketlerle bir mukavele daha imzaladı. Bu, çok derinde olan "Şah Deniz" yatağının kullanılmasyla ilgiliydi. Orada, beş yüz metrelik bir su tabakasının altında bilim adamları büyük doğal gaz yatağı -bir trilyon metre küp- rezervi keşfetmişlerdi.

"Şah Deniz" yatağının kullanılmasyla ilgili Haydar Aliyev'in söylemiş olduklarını anımsayalım: "Şimdiye kadar işimizi engellemek isteyenler çok oldu. Ama buna kimse engel olamayacak. Azerbaycan Devleti'nin yeni petrol politikası artık belirlendi. Biz bu stratejiyi başarıyla gerçekleştireceğiz."

Şu anda Hazar Denizi'nde büyük bir petrol donanması çalışmaktadır: Bunların arasında "İstiklal" yatağı ve zamanında "Hazardenizneft" adıyla ünlü olan "Dede Korkut" da var.

Neredeyse büyük bir fabrika gibi olan bu kocaman petrol ve doğal gaz keşif sondaj kuyusu platformları 1981 yılında suya bırakılmıştı. Onlarca yeni petrol ve doğal gaz yataklarının keşfedilmesi onun sayesinde olmuştur. Bu yüzen fabrikanın rekonstruksiyon zamanı geldiğinde bu işi Amerika'nın "Santa Fe" Şirketi Azerbaycan ustalarının ve uzmanlarının katılımıyla yaptı...

Büyük platformun yukarısına çıkmak için yüze yakın basamağı tırmanmak gerekmektedir. Bu büyük basamakları çıkan deneyimli petrolcüler bile tıknafes olurlar. Haydar Aliyev bu basamaklara ayak basıtığında yetmiş dört yaşındaydı ama bu demir basamakları büyük bir

inançla çıkıyordu. 1986 yılında Haydar Aliyev'e olumsuz tanı koyan Kremlin doktorları, şimdi onu görseler acaba ne düşünürlerdi?

Platformun şeref konukları defterine Haydar Aliyev şunları yazmıştı: "Bugün Azerbaycan'ın petrol sanayinin yaşamında unutulmaz olaylar oldu. Yüzyılın mukavelesinin gerçekleşmesi nedeniyle ilk "yarım yatağı yüzen" keşif platformu işe başlıyor. Bugün bu keşif platformuna Azerbaycan halkı için çok kutsal olan bir ad verilmektedir: "Dede Korkut." Platforma uzun ömür, verimli çalışmalar dilerim. Bu platformun rekonstruksiyonuna yardımcı olan, onu çağdaş düzeye getiren her bir insana derin teşekkürlerimi sunarım. Büyük petrol mukavelesini yaşama geçiren petrol Konsorsiyumuna da başarılar dilerim."

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı
Haydar Aliyev

Bakü, 24 Ağustos 1996

On yedi yıl önce tam bu gün Azerbaycan KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev'e "Sosyalist Emegın Kahramanı" şeref ünvanı verilmişti. Akıllarda kalan bu olayı petrolcüler unutmadı. Haydar Aliyev'in bu ödülü, daha doğrusu, ömrünü adadığı çalışmalara verilen bir değer olarak sakladığı duyusmanmaktadır.

Şimdi geçmişe bir bakalım:

"Cumhuriyetimizin petrol sanayinin gelişmesi için, Hazar'ın Azerbaycan bölgesindeki yatakların verimli biçimde kullanılmasi için 1970'li yıllarda burada, bu yerde derinlerde sondaj yapacak platformları inşa etmeye karar verdik. Şimdi bu fabrikanın büyük alanını, donanımını, büyük köprüsünü izlerken büyük keyif alıyorum. Bugün buraya gelip bu büyük fabrikanın bölümlerine ve güçlü yataklara, sahilde bu alanın çevresinde büyümüş ağaçlara baktıkça bir daha gurur duyuyorum. Her şey bir zamanlar Hazar sahilinin bomboş yerinde oluşturulmuştur. Bu gün çok mutluyum. Mutluyum çünkü ben bu gün burada gördüğünüz her şeyin temelini atanlardan biri ve girişimcisiyim. Yıllar boyu bu işlerin yerine getirilmesi, gerçekleşmesi için çalıştım...

(Evet, kendi arzusunun gerçekleştiğini gören, muradına eren insan mutludur. Başka insanları, gelecek kuşakları düşünen, kutsal arzularla yaşayan ve onları yüce amellere dönüştüren insanlar iki kat mutlu-

dur. Baykal-Amur hattının sonuncu, "altın" bağlantısının kaynağını yapan inşaatçıların sevinçten yaşaran gözlerini anımsayalım... Uzun aramalardan, zor sınavlardan sonra büyük Hazar'ın sakladığı zengin servetlerine yol açan, suların, yerin altından yüzeye çıkarak fıskıran ilk petrolü gören, yanaklarına kutsal "kara altın" damlalarını süren, jeologların petrolcülerin duygusal mutluluğunu anımsayalım... Haydar Aliyev bu sevincin Hazar'ın yeni fatihlerine kismet olacağına inanıyor.)

"Yatak yeniden doğmuştur. Bunun için de onun yeni adı olmalıdır. Azerbaycan halkının tarihi, gelenekleri ve çeşitli tarihi yerleriyle bağıntılı on kadar ad önerilmişti. Önerilen tüm adlar gerçekten de değerliydi. Ama ben ona "Dede Korkud" adını koymaya karar verdim. Her Azerbaycanlı için değerli olan bu adın, bu platform için değerli ve değerli bir ad olduğuna inanıyorum.

"Dede Korkut" platformuna başarılar diliyorum."

Azerbaycan halk eposu olan "Dede Korkut" VIII. yüzyılın başlarında oluştu. 2000 yılında UNESCO'nun kararıyla dünyanın birçok ülkesinde bu ünlü eposun 1300. yılı kutlanmaktadır. Kuşkusuz, en büyük, en görkemli kutlamalar Azerbaycan'da yapıldı. Destan XX. yüzyılda Sovyet ideolojisinin uydurma ve haksız kararlarıyla karşı karşıya kaldıysa da bu ölmez abide bilim adamlarının çabalarıyla yaşamış ve yeni kuşaklara iletilmiş, halkın manevi geçmişinde gereken yerini almıştır. Ve bilim adamları arasında Rus Doğu Bilimleri bilgini Vasili Vladimiroviç Bartold'un hizmetleri kutlama günlerinde özellikle anılırdı.

Bakü Slavyan Üniversitesi Rektörü, yazar ve bilim adamı Kemal Abdulla'nın haklı düşüncesine göre "Dede Korkut"u yeniden yaşama döndüren Bartold olmuştur. Onun çevirisi olmasaydı, eposun yazgısına yazık olurdu." Bu sözler Bartold'un mezun olduğu Petersburg Üniversitesi'nin mezunu, Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'e Slavyan Üniveristesi'nin fabri doktoru ünvanı verildiğinde dile getirilmişti...

Bakü'deki Slavyan Üniversitesi ise Haydar Aliyev'in çabalarıyla kurulmuştu. Evet, yüzyıllar, eposlar bazen böyle kesişmektedir.

"Kitabı Dede Korkut" orta yüzyıl başlarında Türk eposunun tek yazılı yapıtıdır. Elyazması Dresden'de saklanmaktadır. Onun Almanya'ya nasıl gittiği belli değildir. 1891 yılında, yirmi yaşındaki Petersburg Üniversitesi öğrencisi olan Rus doğu bilimci Vasili Barthold bu çok değerli elyazmayı görmüştü. Daha o zaman elyazmaların aslını alıp götürmeye ve kısım kısım çevirmeye başlamıştı. 1893'ten 1903'e dek on yıl içinde bu elyazmanın dört cildi yayınlandı. Bartold'un ilgi alanı da genişliyordu: Doğu Halkları'nın tarihi, kültürü, Hazar Bölgesi'nin Müslüman dünyasındaki yeri. Ünlü bilgin bu konuda 1924 yılı Aralık ayında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Doğu Bilimleri Fakültesi'nde konferanslar vermişti. Ama onun için asıl konu, 15'inci yüzyılda Azerbaycan'da yazılmış olan bu epos idi. Akademisyen Bartold 1930 yılından ölene dek "Kitabı Dede Korkut"u öğrenmekle ve çevirisini yapmakla uğraşmıştı:

"O, Oğuzların arasında birinci adamdı. Her şeyi bilirdi; onun dedikleri olurdu."

"Zor yollarda Kaf dağında atıyla gidemeyen yiğit, ata binmese iyidir."

"Hiçbir zaman konuk yüzü görmeyen kara evler dağlısa iyidir."

"Atın yemediği acı otlar kurusa iyidir."

"İnsanın içmediği acı sular akmasa iyidir."

Çevirisi akademisyen Bartold'a ait olan "Kitabı-Dede Korkut"u onun öğrencileri 1962 yılında yayınladı. O, "Edebi Abideler" adlı akademik dizide yayınlanmıştı. Böylece, Ruslar için "İgor Polku Hakkında Destan", Fransızlar için "Roland Hakkında Efsane" ne kadar değerliyse, Azerbaycanlılar ve genelde tüm Türkler için de o kadar değerli olan bu kitap okuyucuya sunulmuş oldu.

Büyük Petrole Götüren Yol

Büyük petrole giden yol hiçbir zaman kolay olmamıştır. Çünkü "kara altın"ı yerin dibinden elde etmek çok güç bir süreçtir.

Ünlü bir bankacı "Petrol para demektir" demiş. Bir başkası eklemiştir: "... ve büyük politikadır." Azerbaycan petrolünün, yataklarının

benimsenilmesinin, petrol boruları çevresinde çeşitli güçlerin -meslek kuruluşlarının, bankaların, devletlerin- çıkarı çatışıyordu. Kuşkusuz, daha önceleri bu bölgelerin tam ağası olan Rusya, konumunu yitirmeyi hiçbir şekilde kabullenemiyordu. "Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın nüfuzlu bir diplomatı şöyle demişti: "Rusya'yı ancak bir karar ikna edebilir: Hazar Bölgesi'nde tam yetkiye sahip olmak. Rusya'nın buna hakkı ve gerekli olanakları da vardır. Herhangi bir alternatif karar ise Rusya'nın bölgede nüfuz kaybı ile sonuçlanacaktır..." I. Petro İstanbul'da Rusya Temsilcisi Nepluyev'e verdiği görev şöyledir: "Kim olursa olsun, hiç farkı yok; bizim çıkarlarımız başka bir devletin Hazar Denizi'nin sahibi olmasına kesinlikle izin vermez..."

Ne yazık ki, bu çok gecikmiş bir istekti. Bunu Moskova'da birçok iş adamı anlıyordu. Örneğin, Rusya'nın Enerji ve Petrol Bakanı Yuri Şafranik 1995 yılı Mayıs ayında Bakü'deki konuşmasında "Asrın Mukavelesi"ne olumlu yaklaşarak "Hazar'ın statüsünün değiştirilmesi konusundaki görüşmeler temelsiz ve yersizdir" demişti. Bakanın bu açıklaması cesaret istiyordu. Bundan bir süre önce Rusya Dışişler Bakanlığı'nda İngiltere Büyükelçisi B. Fall'ı garip bir notayla şaşırtmışlardı. Diplomaside çok ender olan bu olay 27 Nisan 1994'te olmuştu.

Notada İngiltere ile Azerbaycan arasında yapılan "Enerji Alanında İşbirliği"ne ait memorandumda yazılı olan "Hazar'ın Azerbaycan Bölgesi" deyimini kabul etmediklerini belirtiliyordu. Notada, Hazar'ın herhangi bir yatağından petrol elde edilmesi, onun Avrupa ülkelerine taşınması Hazar'a kıyası olan bütün ülkelerle anlaşmadıkça, hiçbir yasal geçerliliği yoktur, deniyordu. Bu, Rusya'nın çıkarlarını koruyan Dışişler Bakanı Andrey Kozirev'in vardığı sonuçtu. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbot'un dediğine göre Andrey Kozirev Rusya'nın en batı yanlı politikacılarından. O yıllarda Rusya Azerbaycan'a nakliyat ambargosu uygulamıştı. Resmi bahane ise, Çeçenistan'a silah gönderilen kanalları kapatmaktı. Ambargo bütün Rusya'ya ve özellikle de Dağıstan'a büyük darbe vurmuş oldu. Rusya'nın 1994-1995 yıllarında yitirdiği para 6.1 milyar dolardı. Sonraları feci biçimde ölen General Rohlin meclisteki konuşmasında Azerbaycan'a karşı yürüttüğü bu politikanın Rusya'nın çıkarlarına aykırı olduğunu söyle-

mişti.

Hazar'ın statüsü konusundaki konuşmalar, görüşmeler, fikir alışverişleri daha uzun yıllar devam etti. İlham Aliyev'in düşüncesine göre, Azerbaycan'ın yararlanacağı yerlerin Rusya tarafından tanınması 2001 yılında Vladimir Putin'in Bakü'ye resmi ziyaretinden sonra kararlaştırıldı.

Rusya Dışişleri Bakanı'nın anılan notasına geri dönelim. O günlerde Rusya Enerji ve Petrol Bakanı Yuri Şafranik acaba kendini nasıl hissediyordu? Belki o da yeni bir nota hazırlamayı düşünüyordu? Ya da "deli şeytan", onun gibi düşünenleri, sınır askerlerini, tatlı dile Hazar'ın Rusya sektörünü koruması için asker yetiştirmeye mi çağırıyordu?

Biz bu soruyu şimdi "Soyuzneftgaz" Şirketi'nin Yönetim Kurulu'nun Başkanı Yuri Şafranik'e, onun "Minsk" otelinin arkasındaki evinde rahat, sakin odasında soruyorduk. Yuri Konstantinoviç masanın üstündeki lambayı biraz arkaya itip konuşmaya başladı:

"Siz soru sorarken, anlaşmazlığın içeriğini düzgün dile getirecek sözler arıyordum. Ve buldum: fikirlerimizdeki uyumsuzluk dünya görüşü düzeyindeydi. Bu fikrimde, bu görüşümde ısrar ediyorum."

Örnek vermek için konuştuğumuz kişi kendi deneyiminden söz ederek, Bakan olarak atanmadan önce Tümen'de çalıştığı zaman başına gelen bir olayı anlattı. O zaman SSCB'nin varlığının son aylarında Litvanya hükümeti Riga'dan "OMON"u, "Özel atanmış ordu güçleri"ni ülkeden çıkartmıştı..

"Onları hiç kimsenin talep etmemiyordu. Ben ise kabul ederek yerleştirdim. Herkesi bir işe koyduk, ev verdik. Sessiz, sakin yaşıyorlardı. Ve 1991 yılının sonunda ben başka yerde görevliyken Litvanya'dan Tümen'e savcılıktan ve İçişleri Bakanlığı'ndan adamlar aniden gelip onlardan bir kaçını tutuklayıp götürürler. Ben görevden döner dönmez herkesi ayağa kaldırdım. "Bu nasıl olur? Onlar kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler, herkes bağımsızlık için oy kullandı -Rusya, Ukrayna, Litvanya... Fransız polisi gelip burada vatandaşımızı hapsedebilir mi? Peki o zaman Litvanya'dan gelip Rus vatandaşını nasıl tutuklar?" Bu olayı boş yere anlatmıyorum. Bunun Hazar ve Bakü ile ilgili

var. Madem ki, kendimiz bu devleti parçalamışız -Aliyev parçalamadı-, peki o zaman ilişkilerimizi neden baskı üzerine kurmalıyız? Bu dünya görüşlerine terstir. Belirli konular ve bakışlar var. Rusya vatandaşı Şafranik olarak soruyorum: Azerbaycan ile ilişkilerimizi nasıl kurmalıyız? Birinci alternatif, onların ve bizim sorunlarımızı anlamalıyız. Genel bir ortak yol bulup birleşerek ilerlemeliyiz İkinci alternatif, onların sorunlarını anlayıp çözümlenmesinde onlara engel olmamak. Üçüncü alternatif, ayrılıyorsanız, buyrun gidin!

Alternatiflerin içinde en kötü olanı üçüncüsüdür. Hem tarihi hem ekonomik hem de politik açıdan sonuç verici değildir. Dağıstan'la Çeçenistan'ın sınırında stabil olmayan, kaynayan bir ülke daha... Birinci alternatif, en iyi olanıdır. Ama bunun için onların sorunlarını anlamalı ve ortak noktalar bulmalısın. Bakü'ye ziyarete hazırlanıyordum, düşündüm taşındım. Şimdi olayın üstünden geçen uzun bir süreden sonra, zaman görüşümün doğru olduğunu gösterdiği için sevinmekteyim. Ülkelerimizin Devlet Başkanları Hazar Denizi ile ilgili belgeyi imzaladılar. Görüşmeler devam etseydi, birlikte çalışmaya yönelen rota yine de doğru olacaktı.

Biz hemen "Azeri-Çırac"tan bir hisse aldık ve onu "Lukoil" Şirketi'ne verdik. Bu, o zaman devlet şirkettir. Ben o zaman Rusya tarafından Hazar Denizi'ne "Rosneft" Şirketi'nin sorumlu olduğuna dair emir verdim. Bu şirket şimdi de devlet şirkettir.

Yuri Konstantinoviç, Haydar Aliyev ile uzun ve ilginç görüşmelerini anımsıyor. Aliyev Moskovalı konuğa şöyle demiş: "Yuri Konstantinoviç, Cumhurbaşkanı'nı razı et, bir saatliğine de olsa Bakü'ye gelsin. Biz birlikte gezelim, dolaşalım, meydanda oturalım. Başka bir şeye gerekimin yok." Gelmedi.

"Başka görüşler üstünlük kazandı" diye devam ediyor Şafranik. "Ben Ermenistan'ı da seviyorum demiştim. Dostlarım arasında Ermeniler, Azerbaycanlılardan daha çoktur. Ama Rusya'nın çıkarı Hazar ve petroldür. Azerbaycan ile Bakü jeopolitik ve strateji merkezi olmuştur ve olacaktır. Öyleyse gelin bu alanda iş yapalım ve bölgenin tüm ülkeleriyle ilişkileri geliştirelim."

"Yanacak ve Enerji Bakanlığı'nda diplomatların, başka idarelerin

çalışanlarının yardımıyla bu ilişki hattını oluşturduktan sonra Başkan Yeltsin'in yanına gittim ve Bakü'ye uçmaya hazır olduğumu söyledim. İtiraz etmedi."

"Kişisel görüşünüzü de söylediniz mi?"

"Kuşkusuz. Ama bu, hükümet tarafından titizlikle çalışılıp hazırlanmış bir emir değildi. Buna girişseydik o kadar ayrıntılar çıkacaktı, iş kalacaktı. Bu nedenle belirli bir risk vardı. Tüm riski üstlendim. Sonraları Cumhurbaşkanı'na sunarken Azerbaycan ile Rusya arasındaki devletlerarası ilişkilere daha dikkatle yaklaşmasına onu ikna edebildim.

Taviz politikasına tamamen karşıyım. Zaten çok taviz verdiğimizi düşünüyorum. Taviz vermek yok, her iki taraf için de yararlı olan çıkış yolunu arayıp bulmak gerekir. Anlaşmazlığı basite indirgemeyelim. Rusya güçlü olmalı, değil mi? Hazar'da biz, Yanacak ve Enerji Bakanlığı olarak bunları savunurduk. Ben bizim ulusal çıkarlarımızdan söz ediyorum. Haydar Aliyev de doğal olarak Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını savunurdu.

"Sizi Rusya'nın çıkarına hizmet ettiğiniz için işten çıkartmak istediler mi?"

"Böyle şeyler salt bir kez olmadı. En azından üç kez Başbakan'ın Yardımcıları Cumhurbaşkanı'na Şafranik'i işten çıkarmak gerekir diye yazdılar."

"Bu neyle ilgiliydi?"

"Yanacak, enerji ve ekonomik sorunlarla... Ben düşünerek hareket ederdim ve olayın nota vermeye dek gideceğine inanmıyordum. Azerbaycan ile dikkatle yürüttüğümüz ilişkilere bilinçli şekilde yaklaşıyordum. Konuşmamızı Haydar Aliyev ile ilgili düşüncelerimle bitirmek istiyorum. Haydar Aliyev'i büyük insan, görkemli devlet adamı olarak görüyorum. Azerbaycan halkının şansı, o zamanlar bu devlete Haydar Aliyev'in liderlik etmesidir. Onu yıkamadılar, kendinde güç bulup yeneden ayağa kalktı... Düşüp de kalkamayanlar ise bunun ne olduğunu hiçbir zaman anlayamazlar..."

"İstifadan sonra yeniden iş başına dönen adamları çok gördünüz mü?"

"O yeniden kalkıp kendi Cumhuriyeti'ne, kendi ülkesine çok ya-

rar sağladı. Ben çok sayıda görüşmelerin, konuşmaların, hatta gece geç saatlere dek süren tartışmaların tanığı oldum. Bunu, bir anlamda Aliyev okulu olarak adlandırmak mümkün. Onun konferansı, görüşmeyi önceden nasıl planladığını görüyordum. Masaların dizilişi, kimin nerede oturacağı ile de ilgilenirdi ve büyük politikada ufak şeylere yer olmadığını bildirirdi. Bakanlık görevini terkettikten sonra bir kaç kez Aliyev'in daveti üzerine Bakü'deki uluslararası toplantılara gelmiştim. Ve onun böyle devlet toplantılarında nasıl beceriyle üstesinden geldiğini gözlerimle gördüm. Evet, liderlik yapmıyordu, toplantıyı yönetiyordu, çünkü toplantıya gelenlerin hepsi konum olarak onunla aynı düzeyde insanlardı. Onun bu toplantılara "orkestra şefliği" etmesine hayran olmamak elde değildi. Bu da büyük politikacıların derlerinden biriydi.

Herhalde birçok insan onun fantastik belleğinden söz etmiştir. Böyle belleğe sahip insana hiç rastlamadım. Belleğine güvenerek bazı rakamları alıntı yapar gibi söyler. İnsana sanki buna önceden hazırlanmış gibi gelir. Ama konuşmanın konusu tamamen değişir ve o yine de gerçek rakamlarla, aynı bilgi enginliği ile konuşur. Bu çok olağanüstü bir durumdur.

Yeltsin Bakü'ye Gelmedi

O sıralar birçok insan, ünlü politikacılar, devlet adamları, bilimler kendi özel girişimleriyle Boris Nikolayeviç Yeltsin'in dikkatini Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilerin istenilen düzeyde olmamasına çekiyorlardı. Onların arasında Ramazan Abdullatipov ve Vyaçeslav Mihaylov da vardı. O sırada Rusya'nın Tacikistan Büyükelçisi olarak bulunan felsefe bilimleri doktoru Ramazan Abdullatipov anımsıyor:

"Ben her zaman Boris Nikolayeviç'i Bakü'ye gidip Haydar Aliyev ile kişisel olarak görüşmesinin prensip olarak gerekli olduğuna inandırmaya çalıştım. Ama her seferinde araya hoş olmayan olaylar girdi. Bazen İran bazen Türkiye bazen Ermenistan bazen radyokasyon (*) istasyonu bazen de başka sorunlar..."

*Radyokasyon: Havada, suda ve toprakta olan objeleri bulmak ve onların yaydığı ışınlarla göre yönlerini belirleme yöntemi.

Rusya'nın "Milli Meseleler Bakanlığı"na (bu Bakanlık daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından kaldırıldı) önderlik eden tarih bilimleri doktoru Vyaçeslav Aleksandrovviç Mihailov Rusya Cumhurbaşkanı'na bir mektup yazarak ülkenin dış politikasının öncelikleri ile ilgili düşüncelerini belirtmişti.

"Bu öyle bir devirdi ki, Rusya dış ilişkilerinin esaslarını daha yeni yeni belirlemeye başlıyordu" diyor Profesör Mihaylov. "Ülke sanki yıllarca kalıplaşmış tarihi deneyimi dikkate almak istemiyordu. Asıl sorun ulusal kökenli faktörlerin anlaşılması ile ilgili bazı eskimiş stereotiplerden kurtulmaktı.

Bazı politikacılar Ortodokslar Ortodokslarla, Müslümanlar Müslümanlarla bir yerde olmamalıdır ve ülkenin dış politika ilişkileri de bu prensiplere dayanmalıdır, müttetikler de bu tür seçilmelidir, diye Cumhurbaşkanı'nın kulağını dolduruyorlardı. Ben bunları o zamanın politikacılarının düzeysiz olduklarını kanıtlamak için söylemiyorum. Bu yalnızca "yeni politika", "yeni sosyal düşünce" yarattıklarını düşünen bazı genç politikacıların düşleriydi. Ne yazık ki, o sıralar asıl fikir verici olan tarihi deneyim, temel prensip olarak dikkate alınmıyordu.

Tarihi deneyim öyle bir akıl kaynağıdır ki, onsuz hiçbir politika var olamaz. Bu nedenle hem jeopolitik stratejik hem de birçok başka faktör dikkate alındığında, Azerbaycan'ın Rusya'nın en yakın müttetiklerinden biri olduğu anlaşılır. Buna göre de, Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak bizim en iyi partnerimiz olmalıdır.

Dış politikanın temelinde ulusal çıkarları gözetmek gibi ana prensibe dayanan Rusya politikası I. Pedro zamanında dış politikada başarılar kazanmıştı ama bu prensiplerden geri çekilir çekilmez iflas etti. Dış politikamızda Azerbaycan'a özel dikkat gösterilmesinden yanayım. Örneğin, Dağıstan'ın yazgısı burada çözümlenecektir. Türkiye ve İran ile olan ilişkilerimiz burada kesiyor."

Vyaçeslav Mihayloviç "Rusya-Azerbaycan İlişkileri -Deneyim, Olanaklar, Perspektifler" adlı bilimsel konferansda bu düşüncelerini açıklamıştı. Bu konferansı Devlet Hizmeti Akademisi'nin Dış İlişkiler Ana Bilim Dalı ve Rusya-Azerbaycanlılar Kongresi, Azerbaycan ile

Rusya arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının onuncu yılı nedeniyle düzenlemişti. Konferansta konuşma yapan, Azerbaycan'ın o zaman Rusya'daki Büyükelçisi Ramiz Rizayev, Profesör Mihaylov'un Cumhurbaşkanı Yeltsin'e yazdığı şu mektubu anımsadı: " ... o zamanlar hiçbir politikacı böyle cesaretle adım atarak Rusya yönetimini suçlayamaz, Cumhurbaşkanı'nın politikasında hatalar olduğunu açıkça söyleyemezdi."

Sonradan her iki taraf da bu politikada belirli düzeltmeler yaptı. O konferansta Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi Ramiz Rizayev için çok güzel sözler söyledi. Onun doğrudan katılımıyla Azerbaycan ile Rusya arasında karşılıklı saygıya dayanan ilişkiler biçimlendi. Büyükelçiyi ise, okuyucu anımsayacak olursa, Haydar Aliyev atamıştı ve bu atama kendisinin Cumhurbaşkanı olarak ilk onayı idi.

Cumhurbaşkanı Ajan Olursa

Haydar Aliyev bağımsız devletin esas temellerinden olan güç yapılarının özellikle bir zamanlar kendisinin çalıştığı DTK'nin çalışmasına büyük dikkatle yaklaşıyordu. Ama yeniden iktidara geldikten sonra diğer devlet kuruluşları gibi bu kurumunda üzerinde kara bulutların estiğini anladı.

Geçmiş Sovyetler Birliğinde başarılı ajan grubu ve iyi çalışmasıyla önde giden Azerbaycan DTK'nin kara günleri Halk Cephesi iktidara geldikten sonra 1992 yılının Mart'ında başlamıştı. O sırada (Devlet İstihbarat Teşkilatı) DTK'nin (Devlet Tehlikesizlik Komitesi) adı değiştirilip MTN (Milli Tehlikesizlik Bakanlığı) oldu. Ama olumlu anlamda değişen salt adıydı. Diğer devlet kurumlarında olduğu gibi burada da Bolşevik kadroların değiştirilmesine başlandı. Cepheci Başkanların hüsmüne ilk uğrayanlar deneyimli, becerikli, uzmanlaşmış eski kadrolar, özellikle de Rusça konuşanlar oldu. Aynı günlerde Rusya FTX (*) ile MTN arasında isteyenlerin Azerbaycan'dan Rusya'ya çalışmaya gönderilmesi konusunda sözleşmeye varıldı. Altı ayda DTK'nin dağıtılması gerçekleşti. 1992 yılında MTN'de tüm personel zorunlu olarak Azerbaycan Türkçesi'nden sı-

* FTX: Federal Tehlikesizlik Hizmeti

nava girdi. Sınavda kalanları personel servisinin emrine gönderdiler. Bu, Haydar Aliyev iktidara gelene dek sürdü. Bir yılda Halk Cephesi uzmanlaşmış personelin yerine kendi yandaşlarını atıyor ve MTN'na Halk Cephesi'nde yüksek görevde olanların akrabaları daha çok işe alınıyordu.

Ajanlık ve karşı keşif grubu dağılmıştı. MTN'in çok önemli bir işlevi, terörle savaş, ondan alınıp DİN'e verildi. Sonuçta 1993-1994 yıllarında Azerbaycan pratik olarak dış ve iç düşman karşısında savunmasız kaldı. Bu hemen kendini gösterdi. Azerbaycan'da birbirinin ardından terör ve tahribat sahneleri türetilmeye başladı. Örneğin, 19 Mart 1994'te "Sadval" Lezgi ulusal hareketinin üyelerinden biri Bakü metrosunun "20 Ocak" istasyonunda bomba patlattı, 14 kişi öldü, 52 kişi yaralandı. Soruşturmada bu terör saldırısının "Sadval" Ulusal Harekatı'nın Başkanlığı'nın eli olduğu belirlendi.

DTK'nın yükselişi salt 1993 yılında, bu alanda çalışmış, bu kurumun ulusal devletçiliğin korunmasındaki yerini ve rolünü çok iyi anlayan Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra başladı.

Çalışma giderek iyileşti. 1993-1996 yıllarında birçok kanunsuzlukların ortaya çıkmasını sağladı. Bu kanunsuzluklara terör sahneleri ve tahribatlar "İslam Devrimi" hazırlamak çabaları vs. dahildi. Devlete değil, birçok kurumun liderine bağlı olan silahlı grupların silahlarını bırakması yönünde önemli işler yapıldı.

Cumhurbaşkanı'nın emriyle istihbarat organlarını sıradan insanlardan temizlemekle birlikte bakanlıkta birçok yapısal devrimleri de gerçekleştirdi. 1 Ağustos 2001'e dönersek, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in emriyle Askeri Karşı Keşif Hizmeti'nin MTN'ye bağlandığını da görürüz. Aynı zamanda ordunun Sınır Birlikleri İdaresi MTN'den çıkarılarak onun çatısı altında Devlet Sınır Hizmeti oluşturuldu.

XX. yüzyılın sonunda doğal olarak Haydar Aliyev'in öneri ve emirleriyle Cumhuriyet'in özel hizmet organları birçok yabancı ülkenin, aynı zamanda ABD'nin karşı keşif hizmetleriyle iş ilişkileri kurmaya başladı. Salt Azerbaycan-Amerika özel hizmet organlarının birlikte çalışmasıyla 1999 yılında ABD'nin Bakü'deki Büyükelçilik binası-

nın bombalanması önlendi. Bu nedenle ABD'nin Başkanı Bill Clinton Azerbaycanlı meslekdaşına, Haydar Aliyev'e teşekkür mektubu gönderdi. İşte daha o zamanlardan Bakü ABD'nin anti-terör operasyonlarını yakından desteklemeye başladı.

“Asrın Mukavelesi” Hakkında

1996 yılı Ekim ayı, Haydar Aliyev'in yanında yapılan toplantıda “Asrın Mukavelesi”nin yaşama geçirilmesi için oluşturulan ABEŞ'in (Azerbaycan Uluslararası Emeliyyat Şirketi) iki yıllık çalışması tartışılıyordu. Toplantının tutanaklarında gerginlik dikkati çeker. Petrol boru hattının inşaaı tartışılıyor.

Haydar Aliyev: “Batı boru hattının çekilmesine gelecek yılın Mart ayında başlanacağını ve 1998 yılının sonuna dek bitirileceğini söylüyorsunuz. Hatırlıyorsanız, bu yılın Mart ayında biz sayın Şevardnadze ile batı boru hattının çekilmesiyle ilgili mukavele yaptık. İşe başlamak için neden bir yıl bekleniliyor?”

ABEŞ (Azerbaycan Beynelhalk Emeliyyat Şirketi) Başkan Yardımcısı Vane Vaults: “Sayın Cumhurbaşkanı, yapılacak işlerin değerini, batı yönündeki inşaatların tahmini giderlerinin hesaplanması için yoğun olarak çalışılmaktadır. Supsa'da terminal inşaatı için öngörülen yer uygun değildir. Gürcistan Devlet Petrol Birliği ve “John Brown Engineering” Firması bu alanda ağır teknik, jeoteknik ve mühendislik araştırmalar yapmakta. İşe başlamak için tam gelir-gider hesapları gerekmektedir olup bu ancak Mart 1997'de hazır olacaktır... İnşaat işlerine fiilen hazırlanmak ve el verdiğince erken işe başlamak için 33 milyon dolarlık tahmini bütçe hazırladık. Bu parayla var olan petrol boru hattının revizyonu, boru hattının çekileceği alanlarla ilgili bilgi edinilmesi, denizin dibinin araştırılması, yerüstü terminal inşaatının varyantı olarak organik terminalin olanaklarının ortaya çıkarılması ve diğer önlemleri gerçekleştirilebilir. Projenin yürütülmesi ve mühendislik, genel olarak projenin hazırlanmasıyla ilgili işlerin yapılması için John Brown Engineering Şirketi ile mukavele yapılmıştır.

Gelecek ay inşaat işleri için ihale açmak istiyoruz. Hesaplarımızı

dayanarak gelecek yılın başlarında inşaat projesini bitirip 1997 yılı Mart ayında başlayabiliriz. Projeyi 1998 yılının sonuna dek bitirilmesi için çok sıkı çalışacağız.”

Haydar Aliyev: “Çok teşekkür ederim. Ama batı petrol boru hattı inşasında çok fazla gecikme var. Supsa Limanı dediğiniz gibi iyi özelliklere sahip değilse, dünyadaki deneyimlere göre en kötü seçim ise, o zaman Gürcistan sahillerinde bu iş için başka bir liman belirlenebilirdi. Ama bu Supsa limanı çok önceden seçildi. Herhalde çoğrafi açıdan bu limanın yerinin uygun olduğu esas alınmıştır. Bir yıldır Batı Petrol Hattı hakkında konuşuyoruz. Ama Supsa Limanı'nın yarırsız olduğu ancak şimdi biliniyor, hatta başka terminaller söz konusu oluyor. Açıkçası, tüm bunlar beni şaşırtıyor...”

Cumhurbaşkanı'nın yanında yapılan diğer toplantı tutanaklarında da böyle sert ifadeler vardır. “İyi çalışmak gerekir” gibi genel anlamda talimatlar yoktu, durumun tutarlı analizi vardı. Konu ister sondaj platformlarından yararlanılmasından, isterse yerli personelin işe alınması olsun, farkı yoktu.

5 Nisan 1997'deki “Karabağ” petrol yatağının kullanılmasıyla ilgili Haydar Aliyev'in konuşmasından:

“Duyduğuma göre bu şirketler hatta kendi işçilerini dışarıdan buraya getirmek istiyorlar. Daha önce de bildirmiştim ve şimdi de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'ne bizim bu işe razı olmadığımızı o şirketlerin dikkatini çekmeleri ile ilgili emir verdim. Bildiğiniz üzere, Azerbaycan petrolcülere de yüksek deneyime sahiptir. Petrol alanında Azerbaycan'ın ünlü bilginleri, mühendisleri, uzman işçileri vardır. Tüm bunlar gerçektir. Mukavelelere dahil edilmiş olan tüm yataklar zaten Azerbaycan bilim adamları tarafından keşfedilmişti. Azerbaycan uzmanları elli yıldan beri denizin derin katmalarından petrol çıkartıyorlar. Azerbaycan petrolcülere salt anavatanlarında değil, örneğin, Vietnam'ın deniz yataklarında petrol üretimi ile uğraştılar. Vietnam sahillerinin güneyinde bildiğiniz gibi Vunçtau olarak adlanan bir yer var. Orada keşif ve petrol üretimi işleriyle ilk kez Azerbaycanlı uzmanlar uğraştılar. 1983 yılında ben de Vietnam'da bulundum; orada çalışan Azerbaycanlı petrolcülerin çalıştıkları yerlere git-

tim ve tüm bunları gördüm. Şimdi Vietnam orada çok miktarda petrol çıkarmaktadır. Azerbaycan petrolcülere Küba'da, Romanya'da, Hindistan'da petrol çıkarmakla uğraştılar. Bu yüzden Azerbaycan petrolcülere tüm dünyada yüksek deneyimli uzmanlar olarak görülmektedir. Bizim mukavelelerin gerçekleştirilmesinde de Azerbaycanlı petrolcüler, teknikerler ve mühendislerden yararlanılmalıdır.

Örneğin, "Dede Korkut" sondaj platformunun açılış zamanı, orada batı ülkelerinden gelmiş uzmanlarla birlikte bizim yüksek deneyimli yerel petrolcülerimizin de çalıştıklarını ve batılı meslekdaşlarından hiç de aşağı kalmadıklarını gördüm. Benim bu emrimi işlerin planlanmasında dikkate almanızı rica edeceğim. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'ne ve onun Yönetim Kurulu Başkanı'na bizim taraftan bu sorunun çözümünün dikkate alınması emrini verdim.

Tüm anlaştığımız işlerin gerçekleştirilmesi için çalışmaktayız ve bundan sonra da çalışacağız. Sizin için oluşturulan iş koşullarından memnun olmanıza sevindim. Biz bundan sonra da burada çalışan yabancı şirketlere, uzmanlara iş imkanları yaratmak için elimizden geleni yapacağız.

İmzaladığımız tüm mukavelelerin süresi otuz yıldır. Ama istenilen sonuç elde edildikten sonra, bu otuz yıllık sürenin daha da uzatılacağını umarım.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Moskova'ya ilk resmi seferi, Kremlin'de Rusya Federasyon Devlet Başkanı Boris Nikolayeviç Yeltsin ile görüşmeler... On yıl önce Haydar Aliyev belgelerini toplayıp Kremlin'i terk etmişti. Onun yerinde başkası olsaydı herhalde şöhret düşkünlüğüyle hareket ederdi. Ama ben geri döndüm; herkese beni yıkmanın o kadar da kolay olmadığını gösterdim. Kuşkusuz Aliyev doğal insani duygulardan yoksun değildi; Rusya Devlet Başkanı'nın onu kabul ettiği Kremlin'in odalarını dikkatle gözden geçirdi, "ev sahibi"nin sağlığıyla, ailesiyle, eşiyle, çocuklarıyla, torunlarıyla ilgilendi... Kalp ameliyatı sonrası Yeltsin kendini toparlamıştı. Nijni Novgorod'dan tanıdığı yeni personeli, adaşı Boris Nemtsov'u yükseltip hükümetin ikinci basamağına çıkarmıştı.

İki Devlet Başkanı'nın görüşmesini yansıtan gazeteciler, bu görüşmenin çok samimi ve karşılıklı saygı içinde geçtiğini belirtiyorlardı. Kuşkusuz, böyle de olmalıydı. Rusya Devlet Başkanı bir zamanlar Politbüro'da yanyana oturduğu Azerbaycanlı meslekdaşını dört yıldır Moskova'ya davet etmek istiyordu ama bunun için zamanı olmamıştı...

Şimdi onlar karşılıklı dostluk, işbirliği, güvenlik konularında birkaç anlaşma imzalamalıydılar. Bunların arasında Hazar denizinin Azerbaycan bölgesindeki "D-222" bölümünde keşif, petrol üretimi ve bunun paylaşımıyla ilgili bölümler de vardı.

Kremlin'deki ünlü sütunlu Vladimir Salonu'nda Rusya ve Azerbaycan'ın ulusal marşları çalınıyordu. Boris Yeltsin konuşmasını kagıttan okumaya başladı:

"Rusya ile Azerbaycan'ı yüzyıllardan beri süregelen tarihi, geleneksel ve çeşitli ilişkiler birleştirmektedir. Biz onları yok etmemeliyiz. Tersine, bu ilişkilerin gelişmesi için elimizden geleni yapmalıyız."

Haydar Aliyev yazılı metne bakmadı:

"Aziz Boris Yeltsin, sizi, burada bulunanları bu çok önemli olaya, Rusya ile Azerbaycan arasında dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenliğe ait antlaşmanın imzalanması nedeniyle kutlarım. Bugün birçok

ekonomik anlaşmanın imzalanmasından son derece memnunum. Bu anlaşmalar tüm alanlarda gelecekteki işbirliğimiz için gerçek zemini oluşturacaktır...”

Daha sonra gazetecilerin sorularını yanıtlayan Haydar Aliyev, Hazar petrolü ile ilgili sorunlarında tartışma konusu olduğunu ve Boris Nikolayeviç Yeltsin ile fikir alışverişinde bulduklarını açıklamıştı... “Azerbaycan’ın, Uluslararası Petrol Konsorsiyumu ile imzaladığı anlaşmaların her üçüne de Rusya’nın “Lukoil” şirketi katılmıştır ve bugün “Lukoil” şirketiyle Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi arasında dördüncü bir anlaşma daha imzalanmıştır.”

Haydar Aliyev, bu konuyu 4 Temmuz’da Rusya’nın maliye ve iş adamları ile yaptığı görüşmede dile getirdi.. 1994 yılında imzalanmış olan ilk anlaşmayı anımsatan Haydar Aliyev, bu anlaşmanın projelerde “Lukoil”in de katılımını dikkate almadan bazı Rus idarelerinde hoşnutsuzlukla karşılandığını söyledi.

“Şimdi “Lukoil” genelde dört kontrata katılmaktadır. Burada Rusya’nın birçok devlet dairesinde Azerbaycan’ın Rusya’dan uzaklaşmakta, daha çok batılı ülkelerle, batılı şirketlerle işbirliği yapıldığı söylentileri yayıldığı için değinmek istedim. Ayrıca karşıtlarımızın bundan yararlanarak fikirler oluşturmaya çalışmakta olduklarını da eklemek isterim. Açıkça söylemek gerekirse, tüm bunlar hiç hoşuma gitmiyor; çünkü biz birlikte çalışıyoruz.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı bu şikayetleri Rusya’nın dostu olarak söylüyordu. “Moskova’daki dünkü ve bugünkü görüşmelerden sonra arada olan ve belki yarın da olacak tüm tutarsız fikirlere engel olacağınıza inanıyorum...”

Sibirya, Tataristan, Başkırdaştan’daki petrol madeni donanımların % 70’inin Azerbaycan’da üretilip oraya gönderildiğini anımsattı. “Ama bu ilişkilerimizi kestiler, makina imalat fabrikalarımız çok zor duruma düştü. Ancak sorun bununla sınırlı değil, biz bu sorunu da çözeceğiz. Esas olan kaliteli donanımların üretilmesidir. Böyle yapıldığında, neden bunlar kullanılsın?”

İrade Mümkün Olmayı da Gerçekleştirebilir

Sonuç işin tacıdır. Çeşitli halkların bu tür ya da buna benzer deneyimleri var.

Jeolog çalışmasının tacı yerin alt katmanlarında saklı olan servetlerin keşfidir. Keşif kuylarından göğe fıskıran petrol fiskiyesidir. Ardından petrolcü dede burada kendi işini akıllı ve yararlı kurmalıdır. “Asrın Mukavelesi”nin üç yaşı dolduktan sonra ilk petrolün çıkarılması iyi olay olarak sayıldı.

Bakü bayram ediyor. Yeni yataktan çıkan “kara altın” ak günlerden haber verir. Geleneğe göre bu doğal servetten biraz yüze sürerek bayramlaşırlar. Haydar Aliyev de, ARDNŞ’nin Yönetim Kurulu Başkan Vekili İlham Aliyev de, fabri konuklar da petrolcü geleneğine uyarlar...

Yeni petrol stratejisinin parlak göstergesi yüz milyonlarca doların toplandığı petrol fonudur. Bu gelir sosyal sorunların çözülmesine, tüm Cumhuriyet vatandaşlarının yaşamının iyileştirilmesine harcanacak.

Azerbaycan’a gelen sermayelerin toplamı birçok Özerk Devletler Birliği ülkelerinin göstergelerinin önüne geçiyor. Bu salt ekonomik değil, aynı zamanda Cumhuriyet’teki sabit iklimle, demokratik ve yasal esasların çalışmasıyla oluşur. Yabancı uzmanlar bu konuyu özellikle vurguluyorlar. ABES’in Başkanı David Woodward: “Ekonomik ve toplumsal sabitlik, yabancı petrol şirketlerinin ARDNŞ ve Azerbaycan hükümetiyle uluslararası petrol sanayinin standartlarına uygun ortaklık esasında çalıştığı ülkeye sermaye yönlendirmeye devam edecek.”

“Azeri-Çırak-Güneşli” (ACG) yataklarının geliştirilmesinin salt birinci aşamasının bir hissesi olan, dünyanın en büyük terminallerinden Sangachal Terminali, Cumhuriyet’te yaklaşık 4500 insana iş olanağı sağlamıştır. Sangachal Terminali’nde dünyanın en büyük inşaat şirketlerinden Levent Kafkaslı yönetimindeki Türk şirketi Tekfen İnşaat ve Tesisat A.Ş. ile Tekfen-ARDNŞ ortaklığı Azfen JV. inşa işlerini zamanında başarıyla yerine getirmiştir. Bu projede 31.000.000 saat/adam kazasız iş saati ile bir dünya rekoru da kırılmıştır. Ayrıca

ACG yataklarından çıkan petrolün ihracı için iki petrol boru hattı ve pompa istasyonları inşaa edilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın çalışma masası üstünde birçok görkemli düşünür ve sanatçının yapıtlarını da görmek mümkündür. Dostoyevski, Carlyle, Nizami, Sartre... Haydar Aliyev kitaplara öyle sevgiyle, kadirşinaslıkla yaklaşıyordu ki, belki sayfaların kenarına da not almak için çizgi bile çizmeye kıyamıyordu. Çoğu zaman oğluna ve kızına tüm yapıtları okumayı önerirdi. Örneğin, elinizdeki kitabın yazarların da Hüseyinbala Mirelemov'un "Hacalat" adlı Karabağ faciasından söz etmesi böyle bir takdir görmüştü...

Haydar Aliyev Emerson'un bir sözünü büyük olasılıkla onaylıyor: "Olanaksız, salt insan gerçekleştirmeye kadirdir... Karakter, iyi terbiye edilmiş iradedir..." İrade askerinin de, devlet adamının da, bilim adamının da isteğini gerçeğe çeviren güçtür. İrade, -Suvorov, Jukov, de Gaulle, Roosevelt, Korozyov ve Mendeleyev gibi kişilerin karakterlerinin çekirdeğidir. Akıllı, zeki irade! Ardından Nekrasov'un mısraları anımsanır:

İnsan iradesi, insan zahmeti
Büyük mucizeler yaratabilir.

Azerbaycan için böyle "mucizeler" sırasında "Asrın Mukavelesi" durur. Hem de bu, sonuncu değildir...

"Biz, Bir Millet İki Devletiz"

"Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin tüm dönemleri güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyecek." Bu deyim de Haydar Aliyev'e aittir. İki kardeş ülke arasında ilişkilerin esasını bu kadar ayrıntılı ve yerinde açıklayan ikinci bir ifade bulmak zordur. Hiç kuşkusuz Haydar Aliyev'in bu düşüncesi onun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini, yüzyıllar süren tarihi ilişkilerini, bu ülkenin Azerbaycan devletinin, halkının yaşamında ne gibi rol oynadığını ve oynayacağını çok iyi bilmesinden ileri gelir.

Haydar Aliyev'in Türkiye'ye, bu ülkede yaşanan toplumsal ve politik süreçlere dikkati, Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuştuğu Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemden başlamıyor. Kendisi bunu Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye ilk ziyaretinde, TBMM'deki konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "Daha gençlik yıllarımda kitaplardan, gazetelerden Türkiye hakkında, Türk halkı hakkında okuduğumda daima Türkiye'nin özlemini duymuş, onun toplumsal politik yaşamına büyük dikkat göstermiş, Büyük Millet Meclisi'nin işi, onun aldığı kararlar hakkında haberleri dikkatle izlemişimdir."

Haydar Aliyev'in Sovyet dönemi çalışması da onun salt Azerbaycan için değil, Türkiye ve tüm Türk Müslüman dünyası için de önemli bir politikacı olduğunu gösterir. Komünist ideolojisinin bilinçleri yönettiği büyük Sovyet İmparatorluğu'nda iktidarı temsil eden esas sınıflardan biri olduğu dönemlerde Haydar Aliyev büyük bir cesaretle imparatorluk tarafından daima haksızlıklarla karşılaşan, çifte standarttan acı çeken, devlet yöneticilerinin umursamazlıklarıyla karşılaşan Türk dilli Müslüman Cumhuriyetleri halklarının hukuklarını savunmuş ve birçok önemli olayda kendi tutumunu sergilemekten çekinmemiştir. Haydar Aliyev'in Bulgaristan'da yaşayan etnik Türklere karşı yürütülen ayrımcılık konusunda Kremlin'e karşı sert itirazı bu tutumunu gösteren örneklerdendir.

O zaman Bulgaristan'daki durumdan rahatsız olan Türk hükümeti Sovyet KP MK Politbürosu'na mektup yazıp olayların önlenmesi için Moskova'nın olanaklarından yararlanmasını rica etmişti. Genel Sekreter Mihail Gorbaçov konunun tartışılmasından kaçınarak bunun Bulgaristan'ın iç işi olduğunu, Moskova'nın buna karışmaya hakkı olmadığını öne sürer. Haydar Aliyev, Genel Sekreterin düşüncesini kabul etmeyip itirazını bildirir. "Macaristan ve Çekoslovakya'daki olayları, biz onların iç işleri olarak düşünmediğimiz. Bulgaristan Türklerine karşı yapılan zulümden konuşulduğunda ise bunu onların iç işi sayıyoruz. Bugün çifte standart bize yakışmaz." Politbüro Haydar Aliyev'in bu sınırlı itirazını ölü gibi sessizlikle karşıladı. Ama unutmadı...

Aynı yıllarda salt böyle haberler ülkeye, sonra ise dışarı sızır. Bu

nedene de Arap ülkelerinin basınında Haydar Aliyev'e "Sovyetlerin demir karakterli lideri", Türk dilli basında ise "Kremlin'deki büyük Türk" diye söz ederlerdi.

Haydar Aliyev ne kadar komünist olursa olsun Sovyet yönetiminin Türk dilli halklarının yazgısına ilgisizliğini, onların personel olaylarına yaklaşma biçimini kabullenemiyordu. Enternasyonalistliği kendine slogan yapıp milliyetçi gibi gösteren Devlet Başkanı'nın kabul ettiği kararlarla bir türlü barışamıyor ve bunu çekinmeden bildiriyordu Önceden belirttiğimiz gibi Kazakistan Cumhuriyet PK'nin MK'sına Birinci Genel Sekreter atandığında da böyle olmuştu. Haydar Aliyev gelecekteki olayları görmüş gibi Gorbaçov'a kararlılıkla şöyle demişti: "Kunayev yaşlı olsa da işin üstesinden gelir. Onu değiştirmek gerekirse, onun yerine Kolbin'i değil, örneğin, Bakanlar Kurulu'nun Başkanı genç ve enerjik Kazak Nursultan Nazarbayev'i getirmek gerekir. Yoksa bu atama Kazakistan'da ulusal zeminde büyük itiraz doğuracak." Zaman Haydar Aliyev'in haklı olduğunu onayladı.

Haydar Aliyev Azerbaycan'da ikinci kez iktidara geldiğinde onun Türkiye ve tüm Türk dünyasıyla ilişkileri, Türk birliğinin oluşumu ve sağlamlaştırılması için sistemli çalışması genişlemeye başladı. Haydar Aliyev'in yakın arkadaşı, Türkiye'nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı, büyük devlet adamı Süleyman Demirel salt bu hizmetlerini dikkate alarak şöyle demişti: "Tanıdığım Haydar Aliyev Azerbaycan vatanseveridir, aynı zamanda bir o kadar da Türk vatanseveridir. Haydar Aliyev salt Azerbaycan'ın değil, tüm Türk dünyasının yetiştirmiş olduğu ünlü devlet adamlarından biridir."

Süleyman Demirel, Haydar Aliyev hakkında yeterince söz söyleme hakkına sahip kişilerdendir ve Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin bir millet, iki devlet düzeyinde oluşmasında en az Haydar Aliyev kadar hizmetleri var.

1993 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da yeniden iktidara gelmesiyle Azerbaycan-Türkiye, Azerbaycan'la Türk dilli devletler arasında ilişkilerin yeni ve gerçek aşaması başladı Haydar Aliyev'in dengelenmiş genç bağımsız ülkeye çok gerekli olan politik sabitlik

ateşkes getirdi. Ülke yavaş yavaş bilgi kuşatmasını yarmaya, uluslararası dünyada tanınmaya ve bağımsız devlet olarak kabul görmeye başladı.

Haydar Aliyev bağımsız Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı olarak Fransa'ya ilk resmi ziyaretinden hemen sonra 1994 yılının Şubat ayında kardeş Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret etti. Türkiye Cumhurbaşkanlığı Çankaya köşkünde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın yayılım ateşiyle eşlik edilen karşılama töreniyle başlayan görüşmeler dört gün sürdü. Görüşmeleri yakından izleyen "Sabah" gazetesinin çalışanı, Azerbaycanlı meslekdaşına verdiği söyleşide şöyle diyor: "Haydar Aliyev'in burada yaptığı görüşmelere hayret ettim. Türkiye şimdiye dek kimseye bu kadar saygı ve iltifat göstermemiştir." Bu Aliyev'e verilen desteğin en parlak işaretiydi. Haydar Aliyev Ankara'daki görüşmelerde istediği yardımı elde etti. Ankara da bu görüşmeden son derece memnun."

Bu ziyaretin en akılda kalan görüşmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oldu. Milletvekilleriyle görüştüğünde yaptığı ayrıntılı ve anlamlı konuşmasında Haydar Aliyev Türkiye Devleti'nin tarihi rolünü onlara anımsatmış gibi şöyle dedi: "Size Mustafa Kemal Atatürk'ün bir sözünü anımsatmak isterim. Bu ifade Türkiye'nin üzerine düşen sorumluluğun ne kadar büyük ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ne kadar ileriye gören bir insan olduğunu göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10'uncu kuruluş yıldönümünde o şöyle demişti: "Sovyetler Birliği bugün bizim dostumuz, komşumuz, müttefikimizdir. Bu dostluk bize gereklidir. Ama yarın neler olacağını hiç kimse bilemez. Onların Osmanlılar gibi parçalanmaları, Avusturya - Macaristan gibi bölünmesi olasıdır. Şimdi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı milletlerin her biri yarın bir yana gidebilir. Dünyada dengeler değişebilir. Türkiye böyle bir durumda ne yapacağını bilmelidir. Bizimle aynı dili konuşan, aynı dinde birleşen, özü itibarıyla bizimle bir olan kardeşlerimizi bizim dostumuz yönetiyor. Biz onları kendi korumamız altına almaya hazır olmalıyız. Sakin bir şekilde oturup o günü beklemeli, buna hazırlıklı olmalıyız. Biz tarihi köklerimize yakınlaşmalıyız."

Mustafa Kemal Atatürk 60 yıl önce bunu görüp vasiyet etmişti. Şimdi bu zaman gelmiştir. Türkiye'ye dost ve kardeş ülkeler, millet-

ler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Türkiye'nin en yakın dostu ve kardeşi olan Azerbaycan da bağımsızlığını kazanmıştır. Azerbaycan bundan sonra Türkiye ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine daha büyük gereksinim duymaktadır”...

Haydar Aliyev'in bu ziyareti sırasında Devlet Başkanları'nın ve hükümet temsilcilerinin imzaladıkları 16 belge arasında politik açıdan yüksek derecede önem taşıyan dostluk ve işbirliği, politik görüşmelerle ilgili anlaşmalar, iki devlet arasında ekonomik ilişkileri düzenleyecek birçok başka belge de vardı. Bu belgeler Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin tüm alanlarda, özellikle Türkiye'nin Azerbaycan'daki enerji projelerine, “Asrın Mukavelesi”ne katılmasına yol açtı. Bu Haydar Aliyev'in Türkiye'ye ilk ziyaretiydi. Ama Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasının bu düzeye gelmesi birçok devleti çok da memnun etmiyordu. Nedenleri çeşitliydi. En önemlisi ise Azerbaycan'ın Türkiye'yle ilişkilerinin stratejik müttefik düzeyine yükselmesiydi.

1 Kasım 1999. Ankara'da Haydar Aliyev'e Uluslararası Atatürk Barış Ödülü verilmesinin töreni yapılıyor. Törende Haydar Aliyev her zaman olduğu gibi elinde hiçbir not olmadan güzel bir konuşma yapıyor. Geçmişten günümüze dek Atatürk kuşağına derin saygısını belirtiyor. Bunun yanında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kardeş ülkeye değerli hizmetlerinden de söz edilir. Haydar Aliyev yine kendi işindedir: “1994 yılında imzalanan “Asrın Mukavelesi” olarak adlandırılan ilk petrol anlaşması artık sonucunu veriyor. Bildiğiniz gibi bu anlaşmaya ilk kez Türkiye'de katılmaktadır ve Türkiye'nin payı % 1.75'tir. Ama anlaşma imzalandıktan sonra özel emir vererek Azerbaycan'a düşen hisseden ona % 5 ekledim. Türkiye bundan sonraki anlaşmalarda % 5 ve % 10 daha aldı. Şimdi Türkiye petrol ülkesi gibidir. Yani “Türkiye Petrolleri” şirketi Hazar denizinin Azerbaycan bölümündeki doğal gaz ve petrol yataklarının birlikte işletilmesinde yabancı ülkelerin şirketleriyle beraber çalışmaktadır.”

Ama görülen ve görülecek işler bununla bitmiyordu. Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın jeostratejik olanaklarından Türkiye'nin de yararlanacağı ve söz konusu olan projelerle onun kesinlikle katılacağını belirtir. Bu onun salt Azerbaycan için değil, aynı istekle Türkiye için de ça-

lıştığını ortaya koyar.

Sözlerine şöyle devam ediyor: “1994 yılında “Asrın Mukavelesi”ni imzalarken anlaşmada büyük petrol boru hattının döşenmesini de yansıttık ve dikkate aldık. Bu Bakü-Ceyhan petrol boru hattıdır.”

Bazı ülkeler bize baskı yapmaya başladı. Onlar bu anlaşmanın uygulamaya konulmaması için çabaladılar. Hazar çevresindeki bazı ülkeler “Hazar denizinin statüsü belirlenmedi” diyerek bu anlaşmanın gerçekleşmesini engellemek istediler. Onların amacı, bu büyük petrol boru hattının Bakü-Ceyhan üzerinden, yani Türkiye topraklarından değil, Rusya'dan geçmesiydi. Ama biz tüm baskıları arkamızda bıraktık, yıldan yıla Bakü-Ceyhan petrol boru hattının döşenmesi yönünde adım adım ilerledik. Bir yıl önce Ankara'da çok önemli bir belge imzaladık. Onu Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın Devlet Başkanları imzaladı. Belgeyi aynı zamanda ABD'nin Enerji Bakanı Ricardson da imzaladı...”

Ama bu da son değildi. Proje gerçekten de önemli engellerle karşılaşılıyor, tutarsız hesaplamalar ortaya konuluyor, her şekilde buna engel olunmaya çalışılıyordu. Ama Haydar Aliyev'in tutumu, partnerleri inandırma yeteneği her şeyi yoluna koydu...

Bu açıdan, Azerbaycan'la Türkiye'yi daha da yaklaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis Erzurum doğal gaz boru hattı, Kuzey-Güney Ulaşım tüneli ve bunlar gerçekleştikten sonra ortaya konulacak Bakü Ahalkalaki Kars demiryolu projesi yalnızca Haydar Aliyev'in eşsiz hizmetleri olarak not edilmelidir.

Kim Kime Daha Gerekli?

ABD-Azerbaycan ilişkileri Haydar Aliyev'in sürekli önem verdiği, politik sermaye olarak dış politikada öncelikli olarak gördüğü alanlardan biriydi. Ülkenin doğal servetlerinden olan petrolden politik sermaye olarak yararlanarak dünyanın hakim devletleriyle ilişkileri ayarlamak ve ister politik, ister ekonomik alanda Azerbaycan'ın aleyhine işleyen kötü nam salmış 907. maddeyi etkisizleştirmek önemli

bir görev olarak bekliyordu.

Ama Haydar Aliyev'in istediği bu değildi. Aslında ABD'de bu ülkenin yeni dünyada hangi jeopolitik önem taşıdığını hala tam olarak anlamamıştı. 1997 yılında Haydar Aliyev'in bu ülkeye ziyareti sırasında ABD'in politik dairelerinde, devlet kurumlarında, kongrede ve senatoda Azerbaycan'ın lidere dönüşmekte olduğu Hazar havzası sıcak tartışma konusuna dönüştü. ABD Savunma Bakanlığı'nın araştırmacılarından James Mac Duccall "kuşkusuz tarihçiler 1997 yılını Birleşik Devletler'in Hazar havzasının jeopolitik önemini algılamaya ve bu bölgede uygun yabancı politikayı gerçekleştirilmeye başladığı aşama olarak kaydedecekler" diyordu.

ABD'nin bölgedeki jeopolitik çıkarlarını gösteren esas faktörlerden biri, onun Azerbaycan'la ilişkilerindeki hızlı yakınlaşmaydı. Bunun nedenini hem coğrafyada hem de politikada aramak gerekir. Her şeyden önce Azerbaycan'da keşfolunan ve olma olasılığı bulunan petrol yatakları gerçekten XXI. yüzyılda petrol piyasasında önemli rol oynayacak. İkincisi, tarihte Azerbaycan deniz ve kervan yollarının kesiştiği yerdir. Bugünkü gerçeklerden hareketle Azerbaycan toprağından geçen ve Asya ile Avrupa'yı birleştiren çok sayıda nakliye ve iletişim kavşaklarının Azerbaycan'ı bölgenin coğrafi yönden çok önemli ülkesine çevirdiğini görürüz. Azerbaycan artık Batı-Doğu ilişkilerinde çok önemli bir faktördür ve Kuzey-Güney ilişkilerinde de önemli rol oynayabilir."

Uzak görüşlü politikacılar için önemli faktörlerden biri, onun ülkesi ABD için ekonomik çıkarlar çerçevesini aşarak "ulusal çıkarlar" alanına dahil olmasıydı.

Haydar Aliyev'in ABD'ne ziyaretinden önce, "Asrın Mukavelesi"nin gerçekleşmesinde çok önemli rol oynayan, ARDNŞ'nin Birinci Başkan Yardımcısı, oğlu İlham Aliyev'in 1997 yılının Şubat ayında Houston'da ve Washington'da yaptığı görüşmeler iki ülke arasında ilişkilerin yaklaşmasında önemli rol oynadı.

10-12 Şubat 1977 tarihinde enerji araştırmacılarının Cambridge Kurumu'nun sponsorluğuyla Teksas eyaletinin Houston kentinde yapılan konferansta dünyanın çeşitli ülkelerinin hükümet ve sanayi

gruplarının 1500 temsilcisi katıldı. ABD basınının çok geniş yer ayrıldığı konferansta İlham Aliyev iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin gelişme perspektifiyle ilgili güzel bir konuşma yaptı. Bu konferanstan sonra 18 Şubat'ta "Azerbaycan komünizmden demokrasiye ve petrole doğru" konusunda bir konferans daha yapıldı. Amerika-Azerbaycan Ticaret Odası'nın maddi desteğiyle yapılan ve ABD'nin 400'den çok büyük şirketinin temsilcilerinin katıldığı konferansta "dünyanın en büyük devleti ABD, Azerbaycan'a çok büyük ilgi gösteriyor" sözleri duyuldu. İlham Aliyev'in konuşma yaptığı konferansta ABD'nin eski Savunma Bakanı, ticaret odasının fahri müşaviri Richard Cheney "özgürlüğü savunma" ödülü aldı. Onun konfreansa katılımı çok şey demektir. Bu işe katılan ABD'nin diğer eski yüksek düzeydeki memurlarını, özellikle kongrenin yerinin ve toplumsal düşüncenin biçimlenmesinde esas rol oynayan yabancı elit politikacıyı da biraz canlandırdı.

Haydar Aliyev'in salt bugüne dek çizdiği dış politika çok büyük hızla olmasa da sonuçlarını vermekteydi. Konferanslarda yapılan açıklamaların arkasından ABD devlet dairelerinin resmi temsilcileri bu konuda beyanatlar vermeye başladı. Örneğin, 27 Mart 1997'de Strateji ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde ABD Başkanı'nın ulusal güvenlik olayları konusundaki yardımcısı Sandi Berger "Bill Clinton'un ikinci Başkanlık zamanında Hazar havzası ABD'nin dış politikasında öncelikli yer tutacak" dedi. O aynı zamanda "Çin, Türkiye ve Kafkasya özel ilgi gösterdiğimiz bölgelerdir ve ABD merkezi Asya'da ve Kafkaslarda konumunu genişletmek amacıyla" diye açıkladı.

Hazar havzasına büyük önem veren ABD'nin dış politika görevlilerinin, büyük petrol şirketleri yöneticilerinin bu bölgenin gerekliliği fikrine katıldıkları artık açıkça belli oluyordu. Devlet yönetiminin ve petrol şirketlerinin bölgenin gerekliliği hakkında beyanat vermesinin çeşitli nedenleri olsa da (birinciler için bu politika ve ticaret olayıdır, ikinciler için petrol satışından gelen gelirdir) onların işbirliği göz önündedir. Her iki tarafın politikası birbirini tamamlar.

Haydar Aliyev "Asrın Mukavelesi"nin imzalanmasını hızlandırırken

büyük politik iç güdüsüyle bunu yüzde yüz hesaplamıştı. Hesapları mantiki olarak onu hiçbir zaman zor durumda bırakmıyordu. ABD yönetimi dikkatini Kafkaslardaki politikaya yöneltti; ulusal basın da bu doğrultuda politik ve ekonomik sorunların ortaya çıkartılmasını öncelikli ilan etti. Bu açıklamalardan kısa bir süre sonra “Wall Street Journal” Azerbaycan’da petrol yataklarının hangi sonuçlar vereceğinin artı ve eksilerini en küçük ayrıntılarıyla incelemeye başladı. Bundan sonra “New York Times” eski Savunma Bakanı Weinberger’in “Rusya’nın petrol kucacı” makalesini yayınladı. Weinberger Hazar petrolünün kullanılmasının ve naklinin Rusya’nın gözetim altına alma çabalarından söz ediyordu. Yazar Rusya’nın Ermenistan’a geniş ölçüde askeri desteğini özellikle belirterek, Clinton yönetimini “Azerbaycan ile daha yakın ilişkiler kurmaya ve kongreyi bu ülkeye yardım yapmada önceliğini değiştirmek için ikna etmeye” çağırılmıştır.

Basında ABD’nin Azerbaycan ve Hazar petrolüyle ilgili yayınlardan en öne çıkanı “Washington Post” gazetesinde yayınlanmış olan “Geçmiş Amerikan eliti Hazar kuyularını ele geçirmeye çalışıyor” makalesiydi. ABD dış politika elitinin çalışmalarından söz eden makalede şöyle deniyordu: Bu insanlar ABD yönetimini ve çeşitli politik partileri temsil ederler. Ama hepsi bölgedeki politik çizginin değişmesi için çalışıyor. Onların ifadesine göre bu ABD şirketlerini diğer yabancı şirketlerle aynı duruma getirmek için gerekmektedir.” Makalede özellikle iki eski ulusal güvenlik yardımcıları Brendt Scowcraft ve Zbignev Bjezinski, Beyaz Saray yönetiminin eski Başkanı John Sunun, eski Savunma Bakanı Richard Cheney, eski Genel Sekreter James Backer ve eski Maliye Bakanı Lloyd Bentsen’in bu doğrultudaki çalışmalarına değiniliyordu. Bu kişilerin Amerika’nın Azerbaycan’daki dış politikasında lobcilik yapmaları ve açıktan açığa yoğun destekleri, bu bölgedeki politikaçıların fikirlerinin biçimlenmesini önemli ölçüde etkilediği açıklanmaktaydı.

Gerçek böyleydi. İşte bu arada ABD’nin bilim adamları ve “beyinleri” Hazar havzasını, Kafkasları ve özellikle Bakü’yü kendi çalışmalarının öncelikli alanlarına çevirdiler. Bunlardan tutucu “beyinleri” ABD kongresine dış politika görüşleri hazırlayan Heritage Fonu’nu anımsatmak isteriz. Hazar bölgesi hakkında politik analizleri-

nin sonuçlarını düzenli yayınlamakla birlikte bu fon ARDNŞ’in Başkan Yardımcısı İlham Aliyev’in Şubat 1997’de Washington’u ziyaretinde onun şerefine davet de vermişti.

21 Temmuz 1997’de ABD’in Genel Sekreter Yardımcısı Straub Telbott’un Orta Asya Üniversitesi’nde Kafkasların ve Orta Asya’nın sorunlarıyla ilgili konuşması hükümet memurlarıyla bilimsel derneklerin temsilcileri arasında ABD’nin dış politikasında belirli bir konsensusun hazırlandığını gösterdi. Telbott konuşmasında Sandy Berger’in Mart ayında söylediği ABD’nin orta Asya’da ve Kafkaslarda kendi politikasını güçlendirmek düşüncesini yeniden gündeme getirdi. Haydar Aliyev’in Washington’a ziyaretinden bir hafta önce yapılan bu konuşma Amerika’nın bölge ülkeleriyle, özellikle de Azerbaycan’la ilişkilerinin yeni bir aşamaya adım atmasının onayıydı.

Haydar Aliyev’in 31 Temmuz-1 Ağustos tarihlerinde Washington’a ziyareti iki ülke arasında biçimlenen ilişkilerin gelişmesinde bir zirve oldu. Beyaz Saray’ın basın açıklamasında şöyle yazıldı: “Cumhurbaşkanı Aliyev’in ziyareti iki ülkenin iş birliği ilişkilerinde temel taşıdır ve iş birliğinin genişletilmesinde önemli rol oynayacağını vaad ediyor.”

Böylece kesin olarak ABD’nin özellikle Azerbaycan’la, bölge ülkeleriyle ilişkilere gerçekten büyük önem verdiği söylenebilir. Dikkat çeken nokta, Azerbaycan’ın da, ABD’nin de ilişkilerde, özellikle Haydar Aliyev’in istediği gibi, yeni aşamalar kaydedilmesi fikrinde birleşmeleriydi.

1 Ağustos 1997, Washington

Haydar Aliyev’in ABD’ne resmi ziyaretinde Beyaz Saray’da ARDNŞ ile Amerika’nın dört petrol şirketi -“Shevron”, “Exxon”, “Mobil”, “AMOCO” arasında anlaşmalar imzalandı. Her iki ülkenin Devlet Başkanları bu belgenin imzalanmasını şöyle değerlendirdi:

Bill Clinton: “Hazar Denizi havzası petrol ve doğal gaz projelerinin gerçekleştirilmesinde hayati önem taşımaktadır. Enerji rezervlerinin kullanılmasıyla ilgili bugün imzalanan anlaşmalar gelecek kuşaklara yararlı olacaktır. Hazar Bölgesi’nin üretimiyle ilgili Azerbaycan

ile işbirliği yapmakla, bu Cumhuriyet'in gelişip güzelleşmesine yardımcı olmakla devletimiz için gerekli olan enerji ürünlerini çeşitli yollarla elde etmiş ve aynı zamanda devlet güvenliğini sağlamış olacağız."

Haydar Aliyev: "Hazar'ın Azerbaycan bölgesinin doğal servetlerinin üretimiyle ilgili olarak Azerbaycan ile ABD'in işbirliğinde bugüne dek büyük başarılar elde edilmiştir. Bu işbirliğini devam ettiriyoruz ve devam ettireceğiz. Bugün, bu salonda imzalanmış dört anlaşma bunun kanıtıdır. Karşımızdaki esas amaç, Orta Asya enerji rezervlerinin Hazar'dan geçerek dünya pazarına taşınması, Batı'ya petrol ihracı için boru hatlarının döşenmesidir. Bu alanda sizinle işbirliğimizi her zaman devam ettireceğiz."

Belgeler Beyaz Saray'da, Franklin Roosevelt'in adını taşıyan odada imzalandı.

ABD'nin Başkan Yardımcısı Albert Gore bu merasimi "Hazar rezervlerinin kullanılması için beslediğimiz umutlara ciddi biçimde ilgi duyduğumuzu" yansıtan Amerika-Azerbaycan "enerji diyalog"nun başlangıcı olarak değerlendirmiştir.

Haydar Aliyev: "Bugün, Washington'da, Azerbaycan petrolcülerinin elli yıl önce denizde ilk petrol yataklarını keşfedip üretime başladıklarını büyük bir gururla kaydetmek isterim. XX. yüzyılın sonlarında ise Azerbaycan Hazar'daki yeni petrol yataklarını dünyaya sundu. Bugün Beyaz Saray'da ABD'nin büyük şirketlerinin bu işe yakın ilgi duyup katıldıklarını büyük memnuniyetle belirtirim. Yabancı yatırımların Azerbaycan'a akın etmesinin, ekonomimizin dünya ekonomisine entegre olmasının, en önemlisi de ABD ile ekonomik ilişkilerin güçlenmesinin, Azerbaycan halkının mutlu geleceğinden haber verdiğini belirtiyiz."

Bu ilişkilerin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Daha 1923 yılında "Azneft" Devlet İdaresi, sondaj işleri ve petrol üretimi ile ilgili olarak Amerikan şirketleriyle anlaşma imzalamıştı. O yılın Temmuz ayında petrol sanayinin çeşitli alanlarında uzman on bir Amerikalı Bakü'ye gelmişlerdi. 17 Temmuz 1923'te "Bakinski Raboçi" gazetesinde adları yazılmıştı. On sekiz sondaj ustası daha yoldaydı.

Haydar Aliyev, bu ziyaret çerçevesinde yüksek düzeydeki görüşmelerden başka daha yetmiş beş iş görüşmesi yaptı. Onların arasında büyük şirketlerin -"BP America", "Frontera Resources", "Shevron", "Pennsoil", "Unocal", "Conoco", "Exxon", "Shell" ve diğer yöneticileri de vardı.

Kuşkusuz Devlet Başkanı'nın planındaki görüşmeler salt iş adamlarıyla değildi. O, kongre üyeleriyle, senatörlerle, Uluslararası İlişkiler Komitesi'nin Başkanı Gilman'la, Temsilciler Meclisi'nin sözcüsü Gingriç'le de görüştü. Bu görüşmeler ise tamamen bambaşka bir konudaydı. Uluslararası arenada Azerbaycan'ın çıkarlarının savunulması, ABD Kongresi'nin Özgürlüğü Savunma Belgesi'ne kabul ettiği 907. ekin kaldırılması konusunun tartışılması vs. buna dahildi.

Azerbaycan'ın dışındaki okurlarımız için "907. ek" adlı belge büyük olasılıkla hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Açıklayalım: ABD Kongresi 1992 yılında "Bağımsızlığı Savunma Hakkı"nı tartışıyordu. Amerikalı zenginlerden R. Bernsin'in dediğine göre "O günlerde Ermeniler yalnız Azerbaycan'ın savaş alanlarında değil, aynı zamanda ABD Kongresi'nin odalarında ve salonlarında da mücadele etmekteydiler." Ve Ermeni lobisi sonunda bu belgeye 907 sayılı maddeyi ekletmeyi başardı. Burada "Ermenistan'a ambargo uyguladığı sürece Azerbaycan'a hiçbir ekonomik yardımda bulunulmayacak" kaydı bulunuyordu. Azerbaycan-Ermenistan savaşı bitene dek bu ek madde geçerliliğini korumalıydı. Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın bütün dünyanın gözünde saldırgan olarak tanıtıldığı için, bu adaletsizliğe karşı savaşıyordu.

Okyanusun öbür yanındaki bu işle ilgili seferine bir kaç satır daha ekleyelim ve onun nasıl zorluklarla mücadele ettiğini, partnerleri kendi tarafına nasıl ustalıklarla, nasıl incellekle çekip "bilgilendirdiğini" görelim.

28 Temmuz'da New York'da "BP America" petrol şirketinin temsilcileri Steve Percy, Ed Wyahat ve Michael Townshat ile görüşmüştü.

Haydar Aliyev şöyle diyor:

“Azerbaycan’da dünyanın çeşitli ülkelerinin, aynı zamanda Amerikan şirketleriyle, petrol şirketleriyle karşılıklı işler görmek için rekli koşullar yaratılmıştır. Ülkemize yapılan yatırımlar kanun güvencesindedir. Azerbaycan kendi ekonomisini pazar ilişkileri prensiplerine uygun olarak kurmakta ve kapılarını dünyaya açmaktadır.”

Haydar Aliyev 2 Ağustos’ta Houston’da “Pennsoil” Şirketi’nin Başkanı James Pate ile görüştü.

“Pennsoil Azerbaycan’a gelen ilk şirketlerden biri oldu. Ülkemizde gaz-kompresör istasyonlarının kurulmasında ve Azerbaycan’da doğal gaz üretiminin artırılmasında hizmetleri çok büyüktür ve buna değer vermekteyim. “Pennsoil” “Asrın Mukavelesi”nde gerekli payını almıştır ve “Karabağ” yatağının birlikte işletilmesiyle ilgili anlaşmada ise sizin şirket lider pozisyonundadır. ABD’de Azerbaycan’ın isteklerini bildirmek konusunda büyük işler gördüğünüzü biliyoruz.”

Haydar Aliyev 3 Ağustos’ta yine Houston’da “Exxon” Şirketi’nin Başkanı Terry Kuntz ile görüşmeler yapmıştı.

“1994 yılında “Asrın Mukavelesi” imzalandıktan sonra geride kalan küçük hissenin paylaşılmasında büyük sorunlar çıkmıştı. Anımsıyorsanız sizin gibi büyük şirketlerden bir çoğu bu payı almak istiyordu. Bu şirketlerin arasında sizin ülkeyle beraber Avrupa ülkelerinin de, komşularımızın da temsilcileri vardı. Bunu gayet iyi biliyorsunuz, bu artık tarihin sayfalarına gömüldü.

O zaman karar vermekte güçlük çekiyordum, çünkü sizin şirketle beraber birçok nüfuzlu şirket bizimle iyi ilişki kurmak istiyordu. Uzun uzun düşündükten sonra karar verdim. Ve bu karar sonucunda anlaşma imzalanır imzalanmaz “Exxon” Şirketi de “Asrın Mukavelesi”ne katıldı. Bundan sonra da bir kaç kez görüşmüştük ve sizin de ayrı bir yatakta işlemenizi istemiştım. İyi ki, bu sonuç verdi. Yatağın adı “Nahçıvan”dır. Bu, doğduğum yerin adıdır. Ve size büyük yük yüklemektedir.”

“Evet” dedi Kuntz “Exxon” bununla gurur duymaktadır.”

Bu konuşma sırasında Devlet Başkanı’nın yüreğinde hangi duyguların uyandığını belirtmek mümkün değildi. Kendi küçük vatani Nahçıvan’a sonsuz sevgisinin göstergesi sanki itiraf gibi dile getirildi:

“1990 yılında Moskova’da yaşadığım zaman hayatım tehlikedeydi. Beni takip ederler, karşıma birçok engel çıkarırlardı ve Azerbaycan’a geri döndüm. Bakü’de yaşamak mümkün olmadığından doğduğum yere, Nahçıvan’a gittim. Orada çok zor günler yaşadım ama Nahçıvan beni o kadar sıcak karşıladı ki, çok şeyleri unutturdu ve ben de bu zor koşullar altında Nahçıvan’ın yaşaması için elimden geleni yaptım. Oraya geri dönmeyeydim, oranın halkı belki de çok büyük felaketlerle yüzyüze kalacaktı. İşte bu nedenle vatanımı, doğduğum yeri çok severim. En zor günümde oradan bana yardım eli uzandı ve buna her zaman büyük önem veriyorum.

Sizin aktif olarak işe başlamanızı beklemekteyim. “Exxon”un Amerika’nın en büyük petrol şirketi olduğunu biliyorum. Şimdiye dek Beyaz Saray’da anlaşma imzalayıp imzalamadığınızı tam bilmiyorum.”

“Bu ilk kez gerçekleşti.”

“Görüyor musunuz, biz salt anlaşma imzalamamışız; onun Beyaz Saray’da imzalanmasını başarmışız. Sizinle hem Bakü’de hem de Amerika’da defalarca görüştük. Ama şimdi Beyaz Saray’da sizin hükümet üyelerinin katılımıyla anlaşma imzaladık. Bu tarihsel bir olaydır ve bu tarihsel olayı siz imzalamışsınız.”

Kuntz:

“Şirketimiz Azerbaycan Petrol Şirketi ile Hazar’daki “B-9” bölgesinin işletilmesinde işbirliği yapmaktadır. Bu geleceği olan yapı, derin su katmanlarının altında yerleşmektedir. Bununla ilgili anlaşmanın imzalanması iyi olurdu. Bu, bize ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’ne daha derin katmanlara inerek oradan petrol çıkartma olanacağını verir. Bence bu yatağa da güzel bir ad vereceksiniz, çünkü “B-9” adı bana hiçbir anlam ifade etmiyor.”

“Doğrudur, bu geçici bir addır. Sözleşme imzalandıktan sonra, başka ad alacaktır. Natık Aliyev’e bu işle uğraşması için talimat vereceğim.”

“Hazar’daki derin rezervelerin keşif işlerine de katılmak istiyoruz ve yakında bununla ilgili öneriler paketimizi Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’ne sunacağız. Hazar’ın Azerbaycan sektörünün derin katmanlarında büyük petrol kaynakları var. “Exxon”un büyük deneyimi ve olanakları, bu yatakları Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile birlikte

rasyonel şekilde kullanma konusunda görüşmeler yapmak için temel oluşturmaktadır.

Daha önce konuştuğumuz başka bir sorunu da belirtmek isterim. Konu Hazar'ın doğal gaz yataklarının kullanılmasıyla ilgilidir. O zaman, bu gaz yataklarının kullanılması, gazın taşınmasıyla ilgili önerilerimizi Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile birlikte hazırlayıp sunmaya söz vermiştik. Bu öneriler hazır ve sayın Natık Aliyev'in ve bizim şirketin Başkan Yardımcısı'nın tüm ayrıntıları konuşup öneriyi sonuçlandıracağını umuyorum.

Gaz yataklarının üretimi için daha aktif iş görmek gerekiyor, çünkü bu ürüne müşteri bulmak, petrol ürününe müşteri bulunmasından farklıdır. Burada rekabet büyüktür. Azerbaycan'ın coğrafi yakınlığını dikkate alırsak, gazın satılması için en elverişli pazar olarak Türkiye'yi düşünmek mümkündür. ... Şimdi kuzey komşumuz olan "Gazprom" Türkiye'ye doğal gaz ihracı ile ilgili bir takım anlaşmalar yapsa da bunlar ülkenin isteklerini tam karşılamıyordu. Bu pazarı yönetmek için keşif işlerini hızlandırmak gerekiyor."

"Öneriler hazırsa, projenin son durumuyla ilgili görüşmelere başlaması için Natık Aliyev'e emir vereyim. Söylediklerinizle aynı fikirdeyim. Bizim bölgede de, Türkiye'de de, başka ülkelerde de doğal gaz çok talep var. Onun için doğrudan işe başlamamız yerinde olacaktır. Dostluğumuz güçlüdür; tüm önerileri gözden geçireceğim. Gaz yataklarında işin hızlandırılmasıyla ilgili düşüncelerinize de katılıyorum."

3 Ağustos'ta, yine Houston'da Haydar Aliyev "Texaco" şirketinin Başkan yardımcısı Robert Black'le görüştü.

"Texaco'nun doksan beş yıllık bir tarihi vardır ve seksen yıldan beri dünyanın birçok ülkesinde projeleri gerçekleştirmektedir" dedi Robert Black "ama Azerbaycan'a gelişimizde biraz gecikmişiz. Birkaç yıl önce bizim müdürler kurulu Hazar bölgesindeki üretim işlerine karışmamıza karar verdi. Ama şimdi bunun için çok üzülüyorum. Bütün şirketlerde olduğu gibi, biz de bazen hatalar yapıyoruz."

"Kim hiç hata yapmıyorum derse, yalan söylüyor demektir. Hatayı itiraf etmek, anlamak ve bunun sonuçlarının ortadan kaldırılması

için çalışmak gerekir."

"Yönetim kurulunun yeni yöneticileri Azerbaycan'da yeni petrol yataklarının işletilmesine katılmak için görüşmelere başlamak amacındadır" dedi Texaco'nun Başkanı.

Cumhurbaşkanı'nın yanıtı çok kısa oldu:

"Azerbaycan'ın kapıları dünya, özellikle de ABD şirketlerine her zaman açıktır. Buna göre de, üretimimize katılma olanağınız hala vardır. En güzeli, hatanızı anlamış olmanızdır."

Peki, "907" Nasıl Olsun?...

Bir devlet olarak ABD kendi dış politikasını düzenlerken kongrenin tutumuyla çoğu zaman hesaplaşmak zorundadır. Çünkü uygun programların mali işlerinde esas söz sahibi kongredir.

SSCB dağıldıktan sonra 1992 yılında kongre bölge ülkelerine uzun süreli yardım programını onayladı. Program "Freedom Support Act" kurumu tarafından hazırlanmıştı ve bu programın 907'inci maddesi Cumhurbaşkanı kongreyi Azerbaycan Ermenistan'a düşmanlık tutumundan vazgeçtiği, aynı zamanda Ermenistan mallarına ambargoyu kaldırdığı konusunda ikna edene dek Azerbaycan'a yardımı yasaklıyordu. 907. maddeyi inceleyen Amerikalı araştırmacılardan biri onun "ABD'nin Ermeni Asemblisi ve Ermeni Ulusal Komitesi'nin başarılı lobiciliği"nin sonucu olarak yorumluyordu.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Washington'a seferinden önce de, sonra da ABD'nin Azerbaycan'la ilişkilerini engelleyen bu düzenleme hakkında çeşitli düzeylerde, hatta kongrede de sert tartışmalar oluyordu. Çeşitli kurumlar ve kişiler bu maddenin iptal edilmesini öneriyordu. Amerika'nın eski, ünlü politikacıları kongrede lobi yaparak bu maddenin iptaline çalışıyorlardı. ABD Devlet Departmanı'nın ciddi çabaları da dikkatten kaçmıyordu. Departmanın Hazar havzasının enerji gelişimiyle ilgili kongreye verdiği raporda bu açıkça görülüyordu. Bu raporda Devlet Departmanı ABD karşısında çözümlenmesi zorunlu sekiz acil sorunun olduğunu gösteriyordu. Listenin birinci sırasında yazarların düşüncesine göre salt Ame-

rika'nın Azerbaycan'a yardımı değil, aynı zamanda ABD'nin bu ülkeye etkisini sınırlandıran 907. madde vardı. Hazırlanan ikinci raporda da ("ABD'nin Kafkasya'da ve Orta Asya'daki politikasında Yeni İpek Yolu ile gelişmeye doğru") Cumhuriyetçiler Partisine yakın tutumdan hareketle Azerbaycan'a karşı yasakların iptali öneriliyordu.

ABD yönetiminin adına 907'inci maddenin iptal edilme daveti S. Telbott'un Merkezi Asya Üniversitesi'ndeki konuşmasında da dile getirilmişti. "İlişkilerin gelişmesi yolunda kendimizin yarattığı engel" diye adlandıran Telbott yönetimi bu maddeyi kabul etmediğini bildirerek şöyle dedi: "Ben sanıyorum ki, bu konuyla ilgili gelecek hafta Cumhurbaşkanı Aliyev Washington'a geldiğinde daha ayrıntılı bilgi alacaksınız."

Haydar Aliyev'in Başkan Bill Clinton ile ve ABD'nin kanun koyucu iktidarın lideriyle görüşmelerinden ayrıntılı bilgi verilmiyordu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Georgetown Üniversitesi'ndeki konuşmasında bu önlemleri haksız olarak adlandırdı ve onun iptalini istedi. Aliyev'in bu tutumu, bu maddeye verdiği önem ve yaptığı görüşmeler sırasında ortaya koyduğu argumentler etkisiz kalmıyordu.

Her iki partinin temsilcileri, kurumlar ve ayrı ayrı kişiler tarafından dile getirilen eleştirilere yanıt olarak ABD Kongresi bu konuda ciddi biçimde çalışmaya başladı. Aynı dönemde "Özgür Avrupa" radyo istasyonlarının yaydıkları habere göre Demokrat Parti'nin Uluslararası İlişkiler Komitesi'nin Başkanı Indiana eyaletinin kongredeki demokrat temsilcisi Lee Hamilton "Bu yasanın iptal zamanının gelmesi" düşüncesine tamamen katıldığını bildirmişti. New York'tan Cumhuriyetçilerin kongredeki temsilcisi Peter King kanunu yapanlara bu kanunun iptal edilmesini öneriyordu. Kansas'tan Cumhuriyetçi senatör Sam Brownback "ABD'yi bölgede daha dengeli politika yapmaya" çağırıyordu.

Tüm bunları dünyaya yayan "Özgür Avrupa" radyo merkezi 31 Temmuz 1997'de Falin'in konuşması için şöyle bir başlık kullanmıştı: "Azerbaycan: Aliyev ABD kongresinde Azerbaycan'a ekonomik yardım konusunda lobicilik yapıyor." Evet, Azerbaycan'a artan ilgi

ABD politikasında bu ülkenin gerekliliğinin itirafıydı. Aynı zamanda Hazar petrolüne çıkmak gerekliliğiyle ulusal çıkarlar bakımından Ermeni yanlısı grupların lobicilik çabalarından daha önemliydi.

Her zaman olduğu gibi Haydar Aliyev'in önceden vardığı düşünce bu kez de doğru çıktı. Artık ABD'nin bölgedeki politikasının önünde duran en önemli sorun, 907. maddenin iptal edilmesi gerekliliğiyle onun iç politikada çözümleneceği bir soruna dönüştü. Diğer önemli sorun ise bölgesel politika alanına aitti. Hazar havzası bölgesinde daha aktif olmak, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan-Azerbaycan arasındaki tartışmanın çözümünü etkileyen politika yürütmek.

Telbot daha önceki konuşmasında kararlılıkla şöyle diyordu: "Tartışmalı karar Amerikan'ın bölgedeki politikası için bir numaralı sorun olabilir." ABD yönetimi bu sorunun üstesinden gelmek için Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in seferinden hemen sonra 907. maddeye birçok istisnalar getirdi. Bu da Azerbaycan'la karşılıklı işbirliği ilişkilerinin gelişiminde etkisini gösterdi. 1988 yılından başlayarak Azerbaycan dış politikası temel stratejik amaçlarından biri ABD yönlü politika oldu. 1999 yılında Haydar Aliyev Nato'nun 50. yılı nedeniyle bir kez daha Washington'a geldi. Hatta 2001 yılında ABD, Ermenistan-Azerbaycan tartışmasının taraflarına silah satışına ambargo koydu.

G. Bush'un Başkanlığı döneminde ABD-Azerbaycan ilişkileri daha da gelişmeye başladı. Meslekdaşı Haydar Aliyev ile görüşmeler sırasında ABD Başkanı G. Bush ülkesinin çıkarlarından söz ederek "ABD sizinle daha yakın çalışarak global enerji güvencesini sağlamaya ve Azerbaycan halkı için daha rahat, daha güzel gelecek yaratmaya yardıma hazırdır" dedi. Dünyanın en güçlü devletinin genç, bağımsız Azerbaycan'a bu dikkati kuşkusuz Haydar Aliyev'in hizmetlerinin sonucuydu ve onu çok sevindirdi. Haydar Aliyev elde edilen politik başarıları korumayı ve ondan ülkesinin, ulusunun çıkarları için kullanmayı beceren politikacıydı. Diğer yandan onun kişisel özellikleri devlet liderlerinin dikkatinden kaçmıyordu. Örneğin, ABD Başkanı oğul G. Bush Haydar Aliyev'i şöyle değerlendiriyordu: "Haydar Aliyev'in

benzersiz liderliğine, cesaretine, benzersiz dünya görüşüne ve ender görülen hitap etme yeteneğine hayranım.”

Üç Denizin Efsanesi ve Gerçekler

18 Eylül 2002’de Bakü-Tiflis-Ceyhan ana boru hattı temel atma merasimi yapıldı.Yeni, insan eliyle yaratılan bu “Atardamar” ile Azerbaycan’ın “Kara altın”ı dünya pazarına çıkarak Cumhuriyet’e bolluk ve huzur getirecekti.

Temel atma merasimi unutulmaz ve heyecanlı bir andı. Ana katılımcılar, üç Devlet Başkanı-Haydar Aliyev, Ahmet Necdet Sezer, Eduard Şevardnadze de heyecanlıydılar. Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan...

Haydar Aliyev: “Zamanında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapılmasına karşı çıkanlar, bu projeyi hayal olarak adlandırıyorlardı. Onlar Azerbaycan’da bu kadar çok petrol olacağına hiçbir zaman inanmadı. Ama tüm bunların dayanağı yoktu. Biz bu güç işin üstesinden geldik. “Üç Deniz Efsanesi” olarak adlandırılan nutkumda şöyle dedim: Siz burada efsane hakkında konuşuyorsunuz ama ben diyorum ki, bu boş bir hayal değil, efsane değil; üç deniz birleşiyor. Onları Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan, Amerika Birleşik Devletleri’nin sürekli desteğiyle birleştirip sözü edilen projeyi gerçeğe çevirecek. Şu an ise biz artık isteklerimizin gerçekleştiği bir anı yaşıyoruz...”

Ahmet Necdet Sezer: “Bir kez daha başta Sayın Haydar Aliyev ve Şevardnadze olmak üzere Doğu-Batı enerji hattının gerçekleşmesinde emeği geçen herkese minnettarlığımı bildiririm. Benden önceki Türkiye Cumhurbaşkanı merhum Turgut Özal ve Sayın Süleyman Demirel’i de çalışmalarında politik güven göstererek şu andaki başarılarımızın başlangıcını oluşturdukları için onlara da minnettarlığımı bildirmek isterim. Bu büyük projenin Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan halkları arasında karşılıklı dostluk ve kardeşliğin güçlenmesine, bölgede barış ve düzenin korunmasına hizmet etmesini dilerim.”

Eduard Şevardnadze: “Temeli bugün atılan yüzyılın projesi, bizim gelecek kuşaklara torunlara ve hatta torunların çocuklarına bile

miras kalacaktır. Bizim kuşağın onlara böyle bir zenginlik bırakacağı için gururlanıyorum. Biz birlikte çabalamamız, karşılıklı işbirliğimiz ve yorulmak bilmez çalışmamız sonucunda küçük de olsa mucize yaratmak kudretinde olduğumuzu dünyaya kanıtladık. Gelecekte de bu şekilde karşılıklı işbirliği sonucunda yeni mucizelerin gerçekleşmesi imza atmaya umuyorum.”

25 Mayıs 2005, Azerbaycan’ın en yeni tarihine dahil edilecek. O gün Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı kullanıma açıldı.

Azerbaycan’ın başkenti o günlerde özel bir şekilde donanmıştı. Çok sayıda konuk gelmiş, çok sayıda tebrik gönderilmişti. Ülkenin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de konuşma yaparak ekonomi ile politikanın uzlaştığı bu büyük projenin nasıl başladığını anımsattı. Birçok karamsar insanın düşüncelerini dikkate almayan Haydar Aliyev’in bu projeye yürekten inandığını söyledi.

Boru hattın petrolle doldurulması nedeniyle yapılan görkemli merasimde İlham Aliyev şöyle diyordu: “Bazıları Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin gerçekleşmesine kuşkuyla bakıyordu, hatta bazıları onlara engel yarattılar ama bunun bir etkisi olmadı. Azerbaycan’ın Türkiye ve Gürcistan ile işbirliği, ABD’nin desteği, BP’nin ve diğer başka şirketlerin ekonomik yardımı bu efsanenin gerçekleşmesine yardımcı oldu.”

ABD Başkanı Bush Azerbaycan Cumhurbaşkanı’na özel kutlama mektubu gönderdi: “Bu boru hattı Hazar petrolünün Avrupa’ya ve diğer pazarlara ekonomik açıdan verimli, ekolojik açıdan zararsız biçimde taşınabileceğini kanıtlamaktadır.”

Bakü’de o gün Rusya’dan da konuklar bekleniyordu. Rusya Cumhurbaşkanı’nun enerji işbirliği özel temsilcisi İgor Yusupov gelmeliydi. Ama gelmedi. Hastalandığını söylediler. Olabilir...

...Temeli Haydar Aliyev tarafından atılan yayına oğlu, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2 cilt daha eklenmesini önerdi. Materyaller Haydar Aliyev’in ABD., Rusya ve diğer devletlere yaptığı ziyaretleri, görüşmeleri, konuşmaları içerisinden seçildi. Kitaplar, Haydar Aliyev’in önerdiği “Azerbaycan Petrolü Dünya Siyasetinde” adı ile yayınlandı. Oğlu, babasının yolunu devam ettirdi.

2004 yılının Ağustos ayında Fransız gazetesi “Le Monde”, “Neden Petrol Jeopolitiği Arenaya Döndü?” başlıklı bir makale yayınladı. Gazete, “Afrika’dan Hazar bölgesinde dek yeni petrol yataklarının meydana çıkartılması”ndan söz ediyordu.

“Jeopolitik planda Hazar bölgesi gerekli bir toprak olarak öne çıkmaktadır. Çeşitli araştırmalara göre Azerbaycan, Kazakistan ve Türmenistan’da keşfolunan petrol rezervi 30 milyar varil olup bu Kuzey denizindeki petrol rezerviyle aynı miktar demektir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası, Azerbaycan petrolünün Gürcistan’dan geçerek, Türkiye’deki liman aracılığıyla Akdeniz’e çıkmasını sağlayacaktır. “Tüm bunlar Amerika ve Rusya’yı bu arazide gizli olarak karşı karşıya getirmektedir. İran, Türkiye ve Çin bu gizli çıkar çatışmasını izlemeye devam ediyorlar” diye yazıyor “Le Monde”. Bu ülkeler arasında Rusya salt petrol alanında değil (günde aşağı yukarı 8 milyon varil petrol ihraç etmekte olup, bu Suudi Arabistan’ın potansiyeline eşittir), doğal gaz sektöründe de kendisini olanaklarından yararlanılmasında ısrar etmektedir. Ayrıca Yakın Doğu’nun dünya doğal gaz potansiyalinin %36’sını oluşturmasına karşın, Rusya’da bu rakamın %45 olduğu da belirtelim. Bu iki faktör, Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin’in ülkede uyguladığı yeni enerji politikasını haber vermektedir. Ülkede oligarşinin elinde olan enerji politikasına, gözetimi kendi eline aldığı göstermektedir.

2004 yazında petrol borsasında “Kara altın”ın değerinin yükselmesi olayını ele alan “Le Monde” “OPEC ve teşkilat üyesi olmayan petrol üreten ülkelerin musluğu daha çok açmaya gönderilen davetler dikkate değer bir değişikliğe ve etkiye neden olmayacak” diye yazmaktadır. “OPEC üyesi ülkelerin üretim gücü şu anda %96’ya kadar çıkmıştır ve günde 2 milyon varil ilave etmek o kadar da kolay olmayacaktır.”

Araştırmacıların fikrine göre, yeni enerji patlamasını Çin yapmıştır. Uluslararası Enerji Komisyonu’nun verdiği bilgiye göre bu ülkenin 2025 yılındaki petrol talebi günde 5,5 milyon varilden 11 milyon varile kadar yükselecektir. Dünya petrol talebinin artışında yalnızca bu ülkenin payı % 40’tır. Yüksek tüketiciler arasında Çin ile birlikte,

gelişmekte olan diğer Asya ülkesi Hindistan’ın da katılacağı beklenmektedir. 2004 yılının Haziran’ında Büyük Britanya’nın son on yılda ilk kez petrol ithalatına başlaması dünyada yeni bir dönemin başladığını haber veren bir belirtidir.

Petrole talep artmaktadır. Bu kadar petrol nereden elde edilebilir? Suudi Arabistan’dan sonra dünyada Irak devleti önerinin genişletilmesinde çözümleyici rol oynamaktadır. Ancak bu ülkede durumun elverişsiz olması sorunun çözülmesine engel oluşturmaktadır. Sonuç olarak, yeni kaynakların araştırılmasına gerek duyulmaktadır. “Le Monde”un yazdığına göre, onlardan biri Hazar’dır.

11. BÖLÜM

GÜNEŞ DENİZDEN DOĞAR

14-15 Temmuz 2001, Bakü

Bir keresinde “kalem ustaları” ile daha sonraki görüşmede, Temmuz 2001’de gazetecilerden biri Haydar Aliyev’den anılarını yazıp yazmadığını sordu.

“Hayır, anılarımı yazmıyorum. Ama böyle konuşmalarda yaşantının bazı epizotlarını anlatırım. Yazmaya gelince, çok isterdim ama buna vaktim yok.”

Söyleşi Zagulba’daki devlet evinde yapılıyordu. Müslüm Mogamayev’in deyimiyle, bu ad Azerbaycan dilinde değişik seslenir. Bu bina 30’lu yıllarda partinin idari organizasyonuna göre inşa edilmişti. Bu yer yeni devrin Rus ve Azerbaycanlıları için o kadar da iyi değildi. Çünkü standartlara yeterince uymuyordu. Ama değişik tadı olan kuyu suyu insanı çekiyordu.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı burayı “bu çok eski bir evdir” diye tanıtıyordu Rus toplumu bilgilendirme kuruluşlarının Başkanlarına ve konuklara. “O, bugünün taleplerine yanıt vermiyor. Karakter olarak çok tutucu bir insan olduğumu biliyorsunuz. Aştığım şeylerden vazgeçemem. Doğrudur, bu sıralar kentte kalıyorum. Yazın çok az burada olurum. Çocuklarım da bu evde büyüdüler. Burası bizim için anılar yeridir.”

Gazeteciler büyük bir merakla, birbirlerini iteleyerek konuksever ev sahibinin arkasından gidiyor, onun söylediklerinin tek bir sözcüğünü dahi kaçırmamak için kasetlerini sık sık değiştiriyor, fotoğraflar çekiyorlardı.

“Siz benden resmi olmayan koşullarda görüşmeyi rica ettiniz. İşte görüştük. Bakın.. Siz iki tarafı da ağaçlıklı uzun bir yoldan geldiniz. Bu ağaçları 70’li yıllarda yolu yaparken ekmiştik. Her fidanı seve seve büyütmiştük. Biliyorsunuz, eskiden Bakü’de yeşillik yoktu. Gorki’nin

bununla ilgili olarak söylediklerini olasılıkla biliyorsunuz...”

“Bir parça bile yeşilliği olmayan kent” diyerek Moskovalı muhabirlerden biri, bir proleterya edebiyatından söz edilen örneği bildiğini belli etti.

“Burada bulunan Mayakovski de bunu belirtir” diyerek Haydar Aliyev muhabirin sözüne tepki vermeden devam etti “Bizim yerlerde Rusya’dan farklı olarak ağaçlar geç büyür. Onlara sürekli bakmak gerekir. Ağacı iyi yetiştirmek için 5-6 yıl onu sulamak gerekir. Ancak ondan sonra bitki köklerini sağlamca toprağa salar.”

Çeşitli yerlerde başbaşa vermiş ağaç kümelerine bakınca insanın tüm bunların boş toprakta büyüüp yükseldiğine, çevreyi cennete çevirmesine inanmak zordu.

“Ağaçları burada inşaat yaparken diktiğimizi yineleyeyim. Bak, bu nar ağaçlarını ben diktim. Azerbaycan’da narı çok severler...”

Daha sonra meyva, Azerbaycan tatlıları ve değişmez tadı ile çay ikram edildi. Masanın çevresinde oturulup Hazar denizinin statüsü, Cumhuriyet’te basınla ilişkilerin durumu, Aliyev’in büyük politikaya geri dönüşü ve doğal olarak Dağlık Karabağ sorunu konuşuldu.

“1988 yılında bu sorun gündeme geldi. Ancak Sovyetler Birliği yönetimi onun düzenlenmesi için hiçbir önlem almadı. Tersine buna destek de verdi.”

Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın halkları ayıran facia konusunda konuşması ilk kez olmuyordu. Karabağ onun acısıydı. O çok çeşitli toplantılarda acı veren yaraya geri döner, kendi tutumunu açıklardı. Aliyev kararlılıkla şöyle diyor: “Gorbaçov ve onun çevresi 1988 yılında doğru davransalardı bu tartışma bu şekilde dönüşmeyecek ve bu kadar da kayıp olmayacaktı. Ermenistan’la Azerbaycan da birbirlerine düşman olmayacaktı.” (22 Haziran 2000’de Moskovalılar karşısındaki konuşmasından)

O, Azerbaycan’a Rusya İle Dostluğu Vasiyet Etti

1992 yılında anlaşmazlığın çözümlenmesi için ATET’in (*) Minsk grubu uğraşıyordu. 1997 yılından başlayarak grubun üç eş başkanı ,

* ATET: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı.

Rusya, ABD., Fransa oldu Bu ülkelerin diplomatları Azerbaycan'ın kabul ettiği önerilerin üzerinde çalışıyorlardı.

Haydar Aliyev, sorunun ne durumda olduğunu açıklıyordu. Bu arada, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bünyesinde özerk statüsünde kalmasını... Yeri gelmişken, 1997 yılının sonunda Ermenistan Devlet Başkanı Ter- Petrosyan anlaşmazlığın çözümünde bundan daha optimal bir çıkış yolunun olmadığı kararına varmıştı. O, açıklıkla Dağlık Karabağ çevresinde işgal olunan 7 ilden Ermeni askerlerinin çıkarılması, sonra da Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi önerisini kabul ettiğini bildirmişti... Ama onu engellediler. 1998 yılı şubat ayında istifa etti...

Yevgeni Primakov'a göre Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının ortadan kaldırılması için görüşmelerin yapılmasına ve sorunun çözümüne çok yaklaşmıştı.

"Kendinden emin bir şekilde, ona ölüm engel oldu, diyebilirim."

Yevgeni Maksimoviç Primakov önerilen proje ile doğrudan ilgiliydi. Bu nedenle onun bu sorunla ilgili düşüncesini öğrenmek ilginç olacaktı:

"Ermenistan ve Dağlık Karabağ tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, devlet sınırlarının dokunulmazlığının kabul edilmesi, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan devleti içine özerk idare statüsünü elde etmesi demektir. Her iki tarafın çıkarları ve atacağı adımlar dikkate alınmıştır..."

Bakü'de bu işle uğraşmak, o sırada Dışişleri Bakanı'nın birinci yardımcısı görevinde çalışan Boris Nikolayeviç Postuhov'a verilmişti.

"Aliyev'in benimle başbaşa görüşmesini rica ettim" diye anımsıyor Pastuhov, "O zaman ilk kez, fantastik bir belleği olan Aliyev'in not defterini açarak, dediklerimi kaydettiğini gördüm." Bu, Rusya Devlet Başkanı'na sözlü bir gönderiydi. "İlginç" diye yanıt verdi Aliyev "çok ilginç."

Pastuhov'un düşüncesine göre Aliyev Karabağ sorununu çözümlenmeye çok istiyordu. Sonradan bunu gerçekleştirmenin güç olacağı anlaşıldı. Avantajın büyüğünü aslında Azerbaycan elde edecekti. "Ermenistan geri çekildi" diyen Boris Nikolayeviç kendi düşüncesini bildirdi.

Onların çok sayıda görüşmeleri olmuştu. Pastuhov görüşmelerden en önemli noktalar olarak şunları not etmişti:

"Haydar Aliyev'in Sovyet ve Postsovyet dönemin en parlak politikacılarından biri olduğu kuşkusuzdur. Kendi ülkesinde barışın sağlanmasını başardı. Gürcistan'dan farklı olarak ekonomik durgunluğun önünü alabildi. Rusya ile yakın, samimi komşuluk ilişkileri kurarak Çeçenlerde anlaşmazlıkta bizi destekledi. Rusya ile ilişkilerde üstlendiği tüm sorumlulukları yerine getirdi. Beyaz Rusya'yı saymazsak, Bağımsız Devletler Birliği ülkelerinde Azerbaycan'da olduğu gibi Rus dilinin kullanımda geniş alan bulduğu ikinci bir devlet bence yoktur. Biliyor musunuz, o, neden bir dahidir? Kendi oğluna, kendi ülkesine Rusya ile dostluğu vasiyet etti. Kuşkusuz, Azerbaycan da diğer devletler gibi çıkarını gözetmektedir. Bu, doğaldır. Onunla çok tartıştık. Birçok sorunu, aynı zamanda Hazar sorununu da konuştuk. Konuşmalar çok zor geçiyordu. "Bu sorunu hemen çözerim ama siz bana Dağlık Karabağ sorununda bu işleri çözümleneceğiniz konusunda garanti vermelisiniz.." dedi. Politik açıdan bu normal bir şeydi.

"Kolay yenilmeyen, güçlü bir insandı" diyor Pastuhov. "Çeşitli devletlerin çıkarlarını dikkate almak gerekir. Evet, dengeyi kurmak lazım... Politika ancak bu şekilde yürütülür. Haydar Aliyev büyük bir politikacıydı. Buna ek olarak, güçlü iradeye sahip ender insanlardan biriydi. O, kalbinden hasta olduğunu biliyor ama kendine dikkat etmiyordu. İradesi, işine devam etmesini sağlıyordu. Saygıya layık bir ömürdü..."

Aynı görüşleri paylaşan, eski arkadaşının fikirlerine ek olarak Yevgeni Maksimoviç Primakov şöyle demektedir:

"Haydar Aliyev kuşkusuz yetenekli bir insandı, Sovyet sisteminin insanı olarak yetişmişti. Ama işlerin nasıl olduğunu görünce, bu sistemin adamı olmaktan vazgeçti. Onun oğlu da, babası gibi yeteneklidir. Yeri gelmişken, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Başkanı İlham Haydar oğlu Aliyev de babası gibi kağıda bakmadan konuşur. Konuşmalarının içeriği anlamlı ve akılcıdır.

Haydar Aliyev uzlaşmaya giden diyaloglara hazırды. Ama belirli bir sınıra dek. Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına dokunacak herhangi bir şeye hiç kimseye, ne Moskova'nın, ne Washington'un, ne de Tah-

ran'ın yararına olmazdı. "Kuşkusuz, Azerbaycan'a ilişki de herhangi bir kimse sert davranabilir. Ama biz bağımsız bir devletiz ve hiçbir sert tutum bizi yönetemez." (9 Ağustos 1996 Rusya Federasyonu'na seferinde basın konferansındaki yanıtından).

Haydar Aliyev 10 Nisan 1998'de Rusya Federasyonu'nun Başbakan Yardımcısı görevinde bulunan İvan Rubkin'i kabul etti. Görüşmede Azerbaycan-Rusya ilişkileri, Bağımsız Devletler Birliği'nin çalışmalarını konuları tartışıldı. Haydar Aliyev 12 Mart'ta Boris Nikolaevič Yeltsin'e Rusya'dan Ermenistan'a silah gönderilmesi hakkında ki bilgilerle ilgili mektup gönderdiğini bildirdi.

"Bugün Nisan'ın 10'u. Ama hala yanıt gelmedi. Genelde bu, Rusya Federasyonu'nda yanıtız kalan ilk mektubumuz değil. Artık bağımsız, aynı hukuka sahip devletleriz. Şimdi artık ülkenin, Moskova'ya, Sovyetler Birliği KP MK'ne, Bakanlar Kurulu'na mektup gönderip de yanıt alamayacağı bir devir değildir. Şu anda her şey eskisinden farklıdır."

"O devirde yanıtları zamanında alırlardı" dedi Rubkin.

"Bazen almıyorduk. O zaman almışsak, şimdi kayıtsız şartsız almalıyız. Bu sorun bizim için ilkesel bir konusmadır."

1993 yılında Devlet Başkanlığı onaylanan Haydar Aliyev'in ilk olarak verdiği talimatlardan biri de vatandaşların kabulü ile ilgiliydi. 80'li yılların sonuna dek kabuller KP MK'nin 4 no'lu kapı girişinden yapılırdı. Sonra bu giriş halka kapatıldı.

Devlet danışmanları, Cumhurbaşkanlığı kent valiliği organlarının şube müdürleri, onların yardımcıları 1993 Ekim ayından sonra vatandaş kabulünü uygulamaya başladılar. Kabul zamanları sürekli olarak basında yayınlanıyordu. Bu kural hala uygulanmaktadır.

Cumhurbaşkanı'na sayısız mektuplar gönderiliyordu. Aliyev'in talimatıyla bunlar şubelere, yöneticilere gönderilirdi. Bazen ayrıntıya girilir, bazen kısaca üstüne not düşülürdü.

Aliyev, vatandaşların deniz kenarındaki bulvarın durumuyla ilgili şikayetleri üzerine belediyeye bu alanın düzeltilmesi için emir verdi. Bununla da yetinmeyerek eski, birçok kuşak için aziz ve görkemli olan bu bulvara "Milli Park" statüsünü verdi.

Müzik dünyasında güzel sesiyle akıllarda kalan Surhay Askerov adı herkes tarafından bilinir. Daha ilk yaratıcılık kariyerinde, Bakü Güzel Sanatlar Lisesi'nin 9. sınıfında okurken Azerbaycan Devlet Başkanı ona destek oldu. Genç kızlık çağına giren kızın babasının mektubunu okuduktan sonra Surhay'a maddi yardım yapılması için emir verdi.

Böyle birçok olay vardır. Ama esas bir olayı belirtmek gerekir. 1955 yılında ülkede yeni anayasa tasarısı tartışılıyordu. 12 Kasım'da kabul edilen kanun metninin 57. maddesinde vatandaşların kişisel olarak, hem ferdi hem de kolektif devlet organlarına başvuru hakkı yansıtılmıştır. Kuşkusuz, vatandaşların öneri ve şikayetlerini devlet organlarına iletme hakkı, medeni kanunun uygulanmasının esas koşullarından biridir. Buna ek olarak, her bir vatandaşın başvurusuna yazılı yanıt vermek de şarttır. Anayasa bu konuda 57. maddenin devamı olarak ülkede kabul edilen diğer kanunlar gösterilebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, vatandaşların devlet organlarına başvuru hakkının anayasaya dahil edilmesi konusundaki öneriyi Haydar Aliyev vermişti.

10 Haziran 1997'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Vatandaşların Başvurularına Bakılması Kuralları Hakkında" kanunu kabul edildi. Devlet Başkanı tarafından kabul edilen diğer karar ve talimatlar, ülkede hukuki normlar esasının oluşturulmasını sağladı. Devlet Başkanı mektupların yanıtlanma sürelerini, kanuna uymayan yetkili kişilerin sorumluluğunu, her bir vatandaşın kabul edilmesiyle ilgili kuralları belirliyordu. Kanuna göre, askerlerin ve Karabağ savaşına katılanlarla, onların ailelerinin dilekçelerine en kısa zamanda -15 gün içinde- bakılması gerekiyordu.

21 Eylül 1999, Bakü

Azerbaycan'ın başkentinde "Asrın Mukavelesi"nin imzalanmasının beşinci yılı kutlanıyordu. Görkemli merasime katılmak için yabancı ülkelerden konuklar gelmişti. Toplantıya Rusya Temsilci Heyeti Yakacak ve Enerji Bakanı Viktor Kalyujnin'in Başkanlığı'nda katılıyordu. Bakan,

Haydar Aliyev ile görüşürken büyük bir memnuniyetle Bakü'yle ilgili anılarından söz açar:” Dedem, ninem burada defnedildi, annem, babam burada yaşadılar, kızkardeşim 1938 yılında bu topraklarda doğdu. Biz Neftçala'da Stepan Razin kasabasında yaşıyorduk. Savaş başladıktan sonra “İkinci Bakü”yü bulduk; babam oraya göçtü. Ben Ural'da dünyaya geldim. Tarihi kökler insanı her zaman kendine çekiyor. Bu topraklarda olmak benim hoşuma gidiyor.”

Kuşkusuz, bunlar duygu dolu konuşmalardı. Sonra ise Hazar'ın, Kuzey Kafkasya'nın sorunları, petrol boru hattının belirlenmesi gibi ciddi sorunlar tartışıldı.

Haydar Aliyev şöyle diyor: “Bizim için Kuzey Kafkasya'da rahat ortamın hazırlanması Rusya ile iyi ilişkilerin kurulması demektir. Şu sıralar Rusya ile iyi ilişkiler denildiğinde ulaşım ve diğer iletişim alanlarında, ticaret yapılmasını dikkate almaktayım. Bu, vatandaşların refahının yükselmesine yardımcı olacaktır.

... Dağıstan yakın komşumuzdur. Biz orada her zaman düzenin sağlanmasına taraftar olduk. Daha 1997 yılında Moskova'da resmi ziyarette Başkan Boris Nikolayeviç Yeltsin ile temsilci heyetimizin de katılımıyla yaptığım görüşmelerde, Dağıstan'ın içindeki koşulların oldukça zor olduğunu, günden güne daha da kötüleştiğini bildirmiştim. Bugün bu gerçekleri, bizim tutumumuzun yanlış anlaşılması için, basın karşısında açıklamak zorundayım.”

Yeltsin ise yanıtında “biliyoruz, biz bu işle ilgileniyoruz” dedi.”

Ne ile? Dünya basınından layık olduğu sert yanıtı alan bir insan neyle ilgili olabiliirdi? “Yeltsin'e saygımız vardır ama onu canlı bir cesetle karşılaştırmamak mümkün değildir.” Var olan sistemi korumak için Yeltsin'i belirli zamanlarda tedavi ederlerdi. Ama Lenin'i sonsuz dek koruyamadığı gibi açıkça görülen teşkilatçılık fikri gibi, Yeltsin de Rusya'da zamanı durdursa bile, zamanı aldatmayı başaramayacak... Bu sözleri 1999 Ağustos'unda Alman gazetesi “Rheinischer Merkur” yazıyordu.

“... Bugün şunu belirteyim ki, Rusya hükümeti Dağıstan'ın güvenliği yönünde hiçbir adım atmadı. Oradaki koşullardan haberim olduğundan, bu konuda konuşmak için yeterince dayanağım var.

Süreklilik olarak Dağıstan'ın temsilcileriyle görüşüyorum. Onlar genel durumu görseler de, sonra her şeyin yolunda olduğunu söylemekte. Daha Dağıstan'da olaylar başlamadan önce Rusya'da yüksek görevde bulunan kişilerden biri buradaydı. O, Vahabilerin çok gelişmiş insanlar olduğunu belirterek onlarla karşılıklı işbirliğinin gerektiğini söyledi. Bu bildiri Dağıstan'da bilinir. bu arada biz de duyduk. Rusya Federasyonu'nun çeşitli hizmet temsilcilerinin bu şekilde mantıksız tutum sergilemeleri, Dağıstan'ın şu an içinde bulunduğu koşullarının temel nedenini oluşturmaktadır. Kuşkusuz, tüm bunlar Rusya tarafından bilinmekteydi. Neden hiçbir önlem alınmadı, bu koşulların kalmasına ses çıkarılmadı? Bundan üzüntü duymaktayız. Hem komşu hem de iş arkadaşı olarak bu konuda konuşma hakkım vardır.”

Haydar Aliyev nezaketen “yüksek görev”deki adamın adını vermedi. Bu, FTX'in Başkanı, 1999 yılında Mayıs ayından Ağustos ayına dek Başbakanlık yapan (Rusya hükümet tarihinde en kısa süreli-82 gün) Sergey Stepaşin idi. 1999 Ağustos'unda Yeltsin'in emriyle Dağıstan'a gelmişti. Aynı zamanlarda Şamil Basayev'in liderlik yaptığı askeri güçler Çeçenistan'daki topraklara girmişti. II. Çeçen savaşı da o dönemde başladı.

Ağustosun 9'unda Yeltsin Stepaşin'i istifa ettirdi ve bir yıl içinde üçüncü Başbakan olarak Putin'i atadı.

“... Eski tarihinde Rusya en zor aşamalarını geçiyordu. Belki de son 200-300 yıl içinde o, dünyanın ikinci, hatta üçüncü devleti olmak tehlikesiyle yüzyüze kaldı. Bunun olmaması için ulusun entellektüel, fiziksel ve etik gücünün gerilmesi şarttır diyerek bitiriyordu Vladimir Putin “Rusya, Yüzyıllıklar Arefesinde” başlıklı makalesini. Makale, Yeltsin'in istifasından bir kaç gün önce Bakanlar Kurulu'nun internet adresinde çıkmıştı. Ardından gazetelerde yayınlandı. 31 Aralık'ta ise Boris Yeltsin, Patrik II. Aleksey'in katılımıyla cumhurbaşkanlık yetkilerini ve “Parker” kalemını Putin'e sundu. (Şunu da belirtelim ki, Patrik kendisinin Kremlin'e neden çağrıldığını bilmiyordu) O, tüm kararlarını ve istifasını da bu kalemle yazmıştı.

Ayrılır mı Gönül Candan ?

Tarihin yapıklarında Haydar Aliyev'in sert konuşmaları da vardır. Viktor Kalyujni ile konuşurken böyle durumlar olmuştur. Durumdan optimal çıkış noktasını bulmak, taraflardan her birinin kabul ettiği kararlar almak, gerekirse taviz vermek becerisi de ona özgü özellikler arasındaydı.

Yevgeni Maksimoviç Primakov buna benzer epizotlardan birini anımsıyor:

"Rusya'nın Dışişleri Bakanı görevinde çalışırken uluslararası Kızıl Haç benden Azerbaycanlı ve Ermeni esirlerin değiştirilmesini rica etti. Tüm esirler değiştirilecekti. Kızıl Haç'a göre Azerbaycan'da 100'den fazla esir kayıtlıydı.

Önce Bakü'ye geldik. Haydar Aliyev'e listeye esas savaş esirlerini almak istiyorum, dedim. "Peki, üçü hariç diğerlerini bırakırım. Onlar hakkında idam kararı verildi. İnsanları öldürmekle suçlanıyorlar" dedi. Siz onları bırakmazsanız, ben değiş-tokuşu yapamam; öteki taraf kabul etmez, dedim. Sustuk. Bir süre sonra "Peki alabilirsiniz" dedi. Primakov ve Dış İşleri Bakanı'nın Birinci Yardımcısı Pasturov havaalanına geldiğinde onlara, esirlerden birinin bırakılmadığı bilgisi geldi. Haydar Aliyev, Moskovalıları geçirmeye gelmişti. Esirlerin hepsi Primakov'un İL-62 uçağına bindirilmişti. Devlet Başkanı'nın verdiği emre uymayarak yalnız bir esir serbest bırakılmaz. Bakanın uçağı uçmaz. Aliyev kendi kararında ısrar eder. Konuklar havaalanında dördüncü bardak çayı içtikten sonra, sonuncu esiri de geri almak mümkün olur.

Aliyev esirlere Erivan'a dek eşlik edip listeye göre iade etmesi görevini Adliye Bakan Yardımcısı Çingiz Emirov'a verir. Primakov, Stepanakert'ten geri dönene dek o, Erivan'da beklemeliydi. Yevgeni Maksimoviç, Emirov'un güvenliğini sağlamak amacıyla Rusyalı diplomatlardan onu Büyükelçilikte yerleştirmelerini rica eder.

Yevgeni Maksimoviç "Bakü'ye döndüğünde Bakan Yardımcısı'nın maneviyatı yükselmişti. Doğrudur, önce içmediğini söylediyse de, yolda onunla votka da içtik. Birkaç ay sonra böyle iyi ve güzel bir kişinin

öldüğünü duyunca doğrusu çok kötü oldum" diyor.

Bu güzel işe katılan diğer bir kişi, Boris Nikolayeviç Pastuhov ek olarak şunları anlatmakta:

"Stepanakert'de Kızıl Haç'ın listesinde adı bulunan üç esirin verilmesi reddedildi. Neden "onların hava saldırısında, savunma araçlarının yeri hakkında bilgi sahibi olmaları" idi. Onları, bu uçaksavarlardan bir kez de olsa ateş açılmışsa artık onları belirlediklerine inandırdık. Neyse, Bakü'de olan şeyler burada da yineleni. Hepsini alıncaya dek gitmeyeceğimizi söyledik. Sonunda hepsini teslim aldık. 200'den fazla insan o gün ailelerine kavuştu."

"Bu insanların çoğunun yüzüne insan bakamıyordu; aç, üstleri başları perişan durumdaydılar" diye anımsıyor Yevgeniy Maksimoviç Primakov "Kendimi tutamadım, üzülüm, gözlerim yaşla doldu. Bu manzarayı görmemek için uçağın diğer tarafına geçtiğimde "Yaşasın Rusya" diye bağırıldığını duydum. Savaş esirleri arasında Ruslar da vardı. Onlar hemen Bakü ve Erivan'daki büyükelçiliklerimize gönderildi. Çocuklara bilet alınarak Rusya'da evlerine gönderilmesi talimatını verdik."

... Primakov ile Pastuhov'a, Aliyev'in son yaşgünlerinden birine katılmak da kismet olmuştu. Büyük aile bir yere toplanmıştı.

"O zaman Aliyev'in nasıl bir baba, nasıl bir dede olduğunu gördüm" diyor Pastuhov "o, aynı zamanda hem tanıdığım adamdı hem de değil. Baştan aşağı ışık saçıyordu. Aliyev'in ailesiyle geçirdiğim bu birkaç saat, aklımda en parlak günlerden biri olarak kaldı."

Pastuhov çocukluğundan beri şiiri severdi. Sevdiği şiirleri döne döne okurdu. Bu, onu Aliyev'le yakınlaştıran özelliklerden biriydi. Bir defasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın kabul odasındaki kütüphanede bir kitap ilişti gözüme.

"Baktım, Samed Vurgun çeşitli yıllarda. Rus dilinde de vardı. Birini aldım ve Haydar Aliyev'e imza etmesini rica ettim; yoksa bırakmazlardı."

İmzaladı ve sonra da sordu:

"Samed Vurgun neden ilginizi çekiyor?"

"Konstantin Simonov'un onu nasıl değerlendirdiğini bildiğim

için. Bu şairin duygu ve heyecanlarını şiir şeklinde ifade eden çok güzel bir yapıttır...”

“Zaman zaman olur, Bolşevikin de yolu Londra’ya düşer... Sonra da o önerir: Samed onlara bir-iki söz söyle, yediklerini burunlarından getir!”

Aliyev güldü.

“Vurgun’un parti şairi olduğunu sanırdım” diye itiraf etti Pastuhov, “Devrimden, Ekim’den, 1 Mayıs’tan yazdı...”

“Herhalde yalnızca bunlar; bir de çok kötü tercüme edilmiş” dedi Aliyev “Vurgun için Pasternak bulunmadı. Bakın, dinleyin...”

Ve birbiri arkasından Azerbaycan Türkçesinde birkaç şiirini okudu.

“Müziği duyumsuyor musunuz? Hele Azerbaycan hakkında yazdıklarını?”

El bilir ki, sen menimsen,
Yurdum, yuvam, meskenimsen.
Anam, doğma vatanımsan,
Ayrılar mı gönül candan,
Azerbaycan! Azerbaycan!

”Bu satırların 18 Ekim 1998’de nasıl güzel seslendiğini hala anımsarım” diyor Pastuhov sakince.

O gün iki olay, devletin bağımsızlığının ilan edildiği gün ve Cumhurbaşkanı’nın merasimi üst üste düşmüştü. Haydar Aliyev yemin etti ve sonra da her zamanki gibi, hiç kağıda bakmadan konuşmasını yaptı. Onun konuşması herkesi derinden etkiledi.

Azerbaycan’ın iç sorunlarını, tüm Kafkasya’nın genel sorunlarını Azerbaycan-Rusya ilişkilerini derin mantığı ile herkesin önünde dile getirdi. Salon şimdi yarım saate yakın bir zamandır artık 75 yaşında olan ama görüntüde bunu hiç göstermeyen bir insanın konuşmasını dinliyordu.

Görkemli merasime dünyanın birçok ülkesinden, Bağımsız Devletler Topluluğu’ndan, Yakın Doğu’dan, Avrupa’dan devlet temsilci-

leri gelmişti. “Bu, Haydar Aliyev’in otoritesinin dünya çapında kabul edilmesi demekti” diyor Kuzey Osetya Devlet Başkanı Sergeyeviç Dzasohov:

“Özellikle İslam devletlerinde, Arap ülkelerinde dünya çapında, deneyimli politikacı olarak kabul edilirdi.”

Yemin merasiminden sonra büyük kabul oldu. Yabancı konukların kutlamaları, konuşmaları dinlenildi.

“Derler ki, bir çaya iki kere girmek mümkün değildir” diye başladı Aleksandr Dzasohov konuşmasına “Haydar Aliyev ise bu fikri üst üste etti. Azerbaycan halkının böyle bir lideri olduğu için biz de çok mutluyuz. Politikacların ilişkileri sıradan insanlarınkinden farklı değil. Aliyev’i bir insan olarak kırdılar ama o, kendi topraklarına bir kahraman gibi geri döndü ve halkına sahip çıktı.”

Kabul sırasında Haydar Aliyev, Samed Vurgun’un muhteşem sözlerini dile getirdi:

Ayrılar mı gönül candan,
Azerbaycan! Azerbaycan!

Yazar Elçin Efendiyev, Türkiye’de Fuzuli’nin 500. yılı kutlamasını anımsıyor:

“Devlet kabulünde yetenekli Azerbaycanlı şarkıcı Sekine İsmaylova “Küçelere Su Serpmişim” şarkısını okuyordu. Haydar Aliyev’i bu şarkı çok etkilemişti. Şimdiye dek bu görüntü gözümün önünden silinmiyor. Haydar Aliyev’e bakarak Azerbaycan kültürünü, Azerbaycan musikisini böyle yürekten seven bir kişi kendi vatanından uzakta, ayrıca soyutlanmış olduğu bir zamanda buna nasıl dayanabilmiş, diye düşünüyorum” diyor.

Ona güç veren, doğduğu kültürün, milli güzel sanatların kaynağı idi. Biz Haydar Aliyev’in büyük Azerbaycan şairi Hüseyin Cavid’in yaratıcılığına nasıl ilgi duyduğunu, onun kabrinin vatana getirilmesi için, onun yapıtlarının çağdaş okuyuculara iletilmesi için ne kadar eziyet çektiğini biliyorduk.

Azerbaycan kültürü ve biliminin dehaları arasında Cumhuriyetin

İlimler Akademisi'nin Başkanı, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Rektörü, SSCB İlimler Akademisi'nin öğretim üyesi Yusuf Haydar oğlu Memmedaliyev de vardı.

1996 yılı Eylül ayında "Cumhuriyet (Respublika) Sarayı"nda büyük bilim adamının 90'ıncı yaşgünü görkemli törenle kutlanıyordu. Haydar Aliyev, "Cumhuriyet'te büyük çapta kutlanan bu jübile bizim bilimimizi dünyaya tanıtan, eşi bulunmaz kişinin büyüklüğü ile doğduğu memleketin yürek genişliğini, güzelliğini gösteren Yusuf Memmedaliyev'e saygımızın bir göstergesidir; yeni fikirlerin yaratıcısı, büyük kuramcı, yorulmak bilmez teşkilatçı, çilekeş insan, akademisyen-Yusuf Memmedaliyev halkımızın aklında bu şekilde kalmıştır" diyordu.

İki yıl sonra Bakü'nün en güzel köşelerinden birinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, akademisyen Yusuf Memmedaliyev'in heykelinin açılışına katıldı. Büyük bilim adamı sanki kendi düşüncelerine dalmış, bir an dinlenmek için orada oturuyordu. Onun arkasında kale duvarı, karşısında sonsuz insan akını vardı. Sanki değişen kuşaklar onun önünden geçip saygılarını gösteriyorlardı.

Haydar Aliyev o açılışta bir konuşma yaptı: "Eski geleneklere göre, Azerbaycan'da ve genelde tüm Yakınoğu'da insan için heykel dikme adeti yoktur", diyordu Haydar Aliyev o açılışta, "ama halkımız geliştii, kendi yaşamında da dünya medeniyeti örneklerini uygulamaya başladı ve XX. yüzyılda Azerbaycan'da güzel ve eşi bulunmaz mimari abidelerle birlikte heykeltraşlık abideleri de yapıldı. Bu abideler vatanımızın estetik görüntüsünü biraz daha zenginleştirdi.

Akademisyen Yusuf Memmedaliyev'in 90'ıncı yıl jübilesini 1996 yılında halk bayramı olarak kutladık. Bu, şimdiki kuşağın onun hizmetlerine saygısının bir göstergesidir. Yusuf Memmedaliyev'in heykelinin dikilmesiyle ilgili emrimin bugün yerine getirilmesi dolayısıyla mutluyum." Memmedaliyev'in kızı da bir konuşma yaparak, babasının heykelinin dikilmesinde emeği geçenlere teşekkür etti.

Haydar Aliyev haklıydı. Sevda Memmedaliyeva Azerbaycan Kültür Bakanlığı'nda Bakan Yardımcısı, sosyal alanda ünlü bir filozoftu. Babasının anısına yayınlanan "Akademik" adlı kitap onun çaba-

ıyla yayınlanmıştır.

Yusif Memmedaliyev anavatanından başka, Rusya'da ve tüm dünyada da tanınmaktadır. UNESCO'nun kararıyla 2005 yılı Yusuf Memmedaliyev yılı ilan edildi ve bilim adamının 100'üncü yıl jübilesi yapıldı.

Haydar Aliyev 1996 yılında başka bir jübileyi daha anımsadı -General Haydarov'un 70. yılını. Bu, Cumhurbaşkanı'nun kişisel girişimiydi. İnsanlarla dolu olan salonda Cumhurbaşkanı, General Haydarov'un kişisel sağlamlığını, mücadeleciliğini belirtmiş, onun büyük devlet adamı ve büyük politikacı olduğunu bildirmişti. Ama ne yazık ki, o, bugünleri göremedi. Oğullarını -Murad'ın ve Maksud'un- geleceklelerini göremedi, torunlarını bağrına basamadı...

Murad Haydarov, Cumhurbaşkanı'nın, babasının adını söylerken sesinin titrediğini ve gözyaşlarını saklayamadığını hala anımsamaktadır. Bu konuşmanın steno kayıtları Haydarovlar ailesinde en büyük, en kutsal bir anı olarak korunmaktadır.

... Moskova'da büyük bir toplantı. Hesaplarla ilgili yolundan sapmalar hakkında konuşuyor. "Bizde böyleleri yoktur" der Aliyev, yakınındaki yazar Anar'a doğru eğilerek.

Haydar Aliyev 22 Aralık 1999'da bir grup Rus gazeteciyi kabul etti. Görüşmenin sonunda Gazeteciler Birliği'nin Genel Sekreteri Gennadi Maltsev kendisinin "Hikmetli Sözler" kitabı için Haydar Aliyev'den imza vermesini rica etti.

"Nereye imza edeyim" diye sordu Aliyev "Buraya imza ediyorum... Bizde şimdi her şey Azerbaycan Türkçesinde, bir tek imza eskisi gibi Rus dilinde kaldı."

Acaba ne zaman ilk kez böyle imza etmişti? Lisede mi? Üniversitede mi? İçişleri ile ilgili halk komitesinde çalışırken mi? Herhalde, bu uzun, sonu kıvrılan imza onunla bir ömürboyu beraber olmuştu. Diğer yandan Haydar Aliyev'in dediğine göre, 15-16 yaşına dek Rusça konuşamıyormuş. Bu konuda yerli yersiz konuşan çok olmuştur. Bakın bakalım, o adamların Rus dili ne düzeydedir? Aliyev Rusça'yı lisede öğrenmişti. Onu geliştirmek için çalışmıştı. Rusça'yı ne zaman öğrendiği konusu açıldığında, kuşkusuz günlük konuşma dilini dik-

kate almıyordu. Haydar Aliyev Rusça'yı düzgün ve doğru konuşurdu.

80'li yılların sonu, 90'lı yılların başlarında Ruslar ve Rus dilli toplum, gruplar halinde Azerbaycan'ı terketti. Rusya üniversitelerinde okumuş olanlar diplomalarını gizlemek zorunda kaldılar. Onların bilgisinden yararlanılmıyordu. Halk Cephesi'nin Azerbaycan'a gelişi ile geçen yüzyılın ortalarında Çin'de meydana gelen "medeni devrim" gelişti. Yeni "yöneticiler" profesör ve akademisyenleri toplumdaki uzaklaştırdılar. Köylerde kendi "üniversitelerini" açmaya başlamışlardı. Dünyaca ünlü "Neft Akademiyası" ancak Aralık 1992'de yeni ders yılına başlayabilmişti.

9 Ocak 2001, Bakü

O gün Haydar Aliyev Bakü havaalanında "Rusya" uçağının merdiveninde bu ülkenin Devlet Başkanı, Vladimir Vladimiroviç Putin'i karşılıyordu. Resmî sefer-bayraklar, ulusal marş, ulusal giysiler içinde çocuklar, askeri nöbetçi Başkanı'nın konuşması... Özetle, her şey gerektiği gibiydi...

Bu, 10 yıllık postsovyet döneminde Rusya Devlet Başkanı'nın Azerbaycan'a ilk resmî ziyareti idi. Ayrıca 2001 yılında, yeni yüzyılda ve genelde Putin'in ülke dışına yaptığı ilk seferiydi. 10 yıl süresince Azerbaycan'a önem vermemesi ile dikkati çeken kendisinden önceki Devlet Başkanı'ndan farklı olarak Putin, Azerbaycan Cumhuriyeti ile gelecek güzel komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine hazır olduğunu gösteriyordu. Aliyev, kısa bir süre önce var olan ilişkiler nedeniyle kırılmış olduğunu saklamıyordu. Rusya ve Azerbaycan heyetlerinin görüşmeleri sırasında bunu açıkça belirtti:

"Bugün Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın Azerbaycan'a resmî seferi başlamıştır. Vladimir Vladimiroviç, Bakü'ye geldiğiniz için sizi yürekten selamlıyorum. Benim ve Azerbaycan'da vatandaşların isteğini dikkate alıp, davetimi kabul ederek geldiğiniz için derin teşekkürlerimi sunarım.

Bu seferin tarihi bir önem taşıdığını söylersem, herhalde yanıl-

mam. Çünkü bağımsızlığını elde ettikten sonra Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Azerbaycan'a hiç gelmedi. Belki de bunun herhangi bir ciddi nedeni vardır ve bu bizim için önemli bir faktördür. Bu seferin gerçekleşmesini çok istiyorduk. Bu görüşmeyi Vladimir Putin gerçekleştirdi. Biz onunla daha Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri olarak birlikte çalışırken, karşılıklı görüşmeler zamanı tanışmış, yakın ilişkiler kurmuştuk. Birçok sorunlarla ilgili olarak ortak noktalarımız vardır."

Görüşmelerin konusu çeşitliydi; ekonomik ilişkiler, Hazar Denizi'nin statüsü, Karabağ, organize kanunsuzluklar ve terörizmle mücadele...

Putin de Haydar Aliyev'e ve Azerbaycan hükümetine Dağıstan'da evlere bomba koyup patlatılanları Rusya'ya teslim ettiği için teşekkürlerini bildirdi. "Bu suçluları Rusya'ya teslim ettikten sonra kişisel olarak hayatınıza kastetmek, terör olayları yaratmak çabalarının çok olduğunu biliyoruz. Ama siz korkmayınız, bir amaç uğruna asil bir mücadelede bulundunuz."

Rusya Devlet Başkanı Haydar Aliyev'e Rus diline gösterdiği özel önem için de teşekkürlerini bildirdi.

"Bakü'de SSCB dönemindeki Rus okulları bu hizmeti hala sürdürmektedir; Rus dili korunmaktadır; Azerbaycan hükümetinin gösterdiği dikkat, işbirliğimizin sürekli ve geleceğe yönelik olduğunu haber vermektedir."

Haydar Aliyev: "Salt okullar değil, üniversiteler de çalışmalarını sürdürmektedir."

Vladimir Putin: "Yani, Rus dili hala öğrenilmektedir. Bu, gerçekten de ilişkilerimizin gelişmesinde güzel bir temel olduğunu göstermektedir. Kültürün ve güzel sanatların gelecekte de ilişkilerimizin güçlendirilmesinde başlıca rolü oynayacağını düşünüyoruz."

Azerbaycan'ın etkili politikaları V.V. Putin'in 1990 yılı Ocak ayında Sovyet ordularının saldırılarında ölmüş olan insanların yattığı "Şehitler Mezarlığı" nı ziyaret etmesini bu seferin vurgulayıcı olayı olarak değerlendirmektedir. Yeni demokratik Rusya, Sovyet geçmişine sanki çizgi çekmekteydi. Bu Azerbaycan'da büyük memnurlukla karşı-

landi.

Her iki ülke Devlet Başkanları'nın basın toplantısından sonra Vladimir Putin şunları söyledi:

“Son 10 yılda Rusya Devlet Başkanı'nın Azerbaycan'ı ziyaret etmemiş olması, iki taraflı ilişkilerde ciddi bir eksiklik olarak kendini göstermektedir. Demek ki, Kafkaslar'da da bölgesel ilişkilerde de, hepsi ile de böyledir...”

10 yılın 9 yılı, Yeltsin'in Devlet Başkanı olduğu yıllardı.

Vladimir Vladimiroviç Putin Bakü'ye gelirken Azerbaycan Devlet Başkanı için pek de normal olmayan ve çok pahalı bir armağan hazırlamıştı. Slavyan Üniversitesi'nde öğrencilerle görüşmesi sırasında bunu ona sundu.

“Haydar Aliyev uzun süre doğduğum kentte Petersburg'ta kaldı. Orada özel bir okulu bitirdi. O, henüz bunun ne olduğunu bilmiyor, bu bir sürprizdir. İş arkadaşlarımdan rica ettim ve arşivdeki belgelere baktık. İşte, özel okulu bitirdiğine dair diploma. Burada şu yazıyor: “Üsteğmen Haydar Aliyev'in diploması 16 Mayıs 1949” Bu da notları. Hepsini olmasa da, bir kaçını okumak isterdim. Diyalektik ve tarihi materyalizm -pekiyi, ajan hazırlığı- pekiyi, SSCB ve yabancı devletlerin ekonomik ve polit coğrafya -pekiyi, Dialektik ve tarihi materyalizm -pekiyi, ceza hukuku -pekiyi, edebiyat -orta, askerlik bilgisi -orta, Rus dili -pekiyi. Burada başka not yok, sanıyorum. Hepsi de çok iyi.. Sizin üniversitenin öğrencileri de Azerbaycan Devlet Başkanı gibi okursa, o zaman ülkenin güzelleşmesi ve gelişmesi emin elerde olacaktır.”

Yeri gelmişken şunu da belirtelim. Haydar Aliyev Leningrad özel okulunu bitirdikten 2 yıl sonra Azerbaycan Üniversitesi'nin tarih fakültesine girdi. Çünkü çalıştığı iş nedeniyle onun yüksek tahsil yapmış olması gerekiyordu. Dışarıdan okumak zorunda kaldı. Tarihiçi diplomasını “pekiyi” ile aldı.

Haydar Aliyev, kabul sınavlarında eski sınıf arkadaşı, Nahçıvan Pedagoji Teknikum'dan tanıdığı Dövlət Memmedov'a rastladı. Arkadaşlar birbirine yardım etmeye karar verdiler. Bu durum 14 Ağustos 1951'de Rus dili sınavında Haydar'la ilgili olan epizodu tarih için

saklama olanağı verdi. Arkadaşlar “SSCB tarihi” sınavından ve “Azerbaycan Türkçesi”nden yazılı sınavdandan “pekiyi” almışlardı. Şimdi ise Rus dili ve edebiyatından birlikte sınav veriyorlardı. Sözlü sınavdan Haydar “pekiyi”, yazılıdan ise “iyi” aldı. Ancak o, bir tek hata bile yapmadığından iyice emindi.

Dövlət Memmedov, 1951 yılının o Ağustos gününü şöyle anımsıyor:

“Öğretmen dediğinden dönmedi. Yazı, verilen nota layıktır, ne-reye istersen şikayet edebilirsin, dedi. Haydar, sınav kağıdını alıp üniversite rektörünün yanına gitti. Öğrenciyi dinleyen rektör bu tartışmalı durumu, bakılması için komisyona havale etti. Diğer bir söylentiye göre de, yedi kişiden oluşan komisyon, inatçı sınav öğrencisini çok ciddi bir sınava çekti. S.M. Kirov Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nin sınav öğrencisi Haydar Alirza oğlu Aliyev'in 2659 numaralı sınav kağıdı önümüzdedir. Üçüncü sütunda “Rus dilinden yazılı sınav”ın karşısında “iyi” olarak yazılmış notun üstüne çizgi çekilerek “pekiyi” olarak düzeltilmiştir. Aşağıda da şöyle bir not görülüyor: “Pekiye” derecesi geçerlidir. İmza. Ve Komisyon'un Başkanı, meslekdaşı adına özür diler.

Üniversitenin Rektörü, Profesör Hacıyev'e Haydar Aliyev başvurusunda şunları yazar: “Kendi yüksek eğitimi ve tarih alanındaki bilgilerimi artırmak istiyorum.”

O, tarihin ilk sınavından başarıyla çıktı. Kabul sınavında “pekiyi” aldı, diploma da “pekiyi” derece ile alındı.

O dönemin çok ilginç epizotları Dövlət Memmedov'un aklına yeneden geliyor. Tebliğlere, vize sınavlarına ve ana sınavlara birlikte hazırlanmaları... Girecekleri sınavdan sonra Devlet Göz Hastahanesi'nde tedavi gören bir akrabalarını ziyaret etmek istiyorlardı. Haydar ise kendi işiyle ilgili bir yerlere gitmek için acele ediyordu. Ancak arkadaşının kliniğe gitmek istediğini öğrendiğinde, sevindi ve ben de seninle geleceğim, dedi.

“Ama senin kendi işlerin de çok” diye itiraz etti Dövlət.

“Zararı yok...”

Eski arkadaşımın planlarını değiştirmesinin nedenlerini ben an-

cak klinikte anladım.

“Burada benim bir tanıdığım çalışıyor” dedi Haydar. “Bir dakika ben ona bir gideyim, yoksa benim buraya geldiğimi duyar, ona gitmediğim için kıvrılır.”

Birkaç dakika sonra o, güzel bir kızla doktorun odasından çıktı.

“Tanışın, Dövlet; bu Zarife Hanımdır, arkadaşım Tamerlan'ın kızkardeşidir.”

Zarife, kendi hastalarının yanına döndükten sonra ben Haydar'a takıldım:

“Haydar, sen buraya benim için değil, akrabaları ziyarete gelmişsin.”

“Evet şimdi de senin akrabaları gidebiliriz” diyerek gülümsedi Haydar.

Bir süre sonra ise ben onu ve Zarife Hanımı düğünleri nedeniyle tebrik ettim. Ardından ise Allah'ın buyurduğu zamanda onun kızı Sevil dünyaya geldi. Haydar Aliyev onu -istihbarat kumandanını- doğumuna bırakmamaları epizodunu sonraları sık sık anımsadı.

Bakü'deki 5 no'lu Doğumevi'nin Başhekimi o zaman Şamama Memmedkerim kızı Aleskerova idi. O, Aziz Aliyev'in kızkardeşi, Zarife Hanım'ın halasıydı. Bu doğumevi şimdi bu güzel doktor, “Sosyalist Emek Kahramanı” ödüllü Şamama Aleskerova'nın adını taşımaktadır.

Şamama Hanım Zarife'yi hastahaneye getirdi, Haydar'ı ise diğer babalar gibi eve gönderdi.

“Siz içeri giremezsiniz. Siz üstünüze düşeni yaptınız, kalanı bizim işimiz.”

Bu olayın üstünden yıllar geçtikten sonra Haydar Aliyev Japonya seferinde aldıkları değerli donanımı bu doğumevine bağışladı. Değerli konuya doğumevinin tüm odalarını gezdirdiler, sonunda en büyük odaya, doğumların kabul edildiği yere geldiler.

“Nasıl oluyor da, bizi buraya bırakıyorsunuz? O zaman Şamama Hanım bizi kapıdan içeri bırakmazdı.”

“Şimdi de hiç kimseyi bırakmıyoruz. Yalnızca sizin için, sayın Cumhurbaşkanı, kuralların dışına çıktık.”

Bu olayı bize kendi küçük odasında tıp bilimleri doktoru, Profesör Naile Musayevna Şemseddinskaya anlattı.

Elindeki defteri bir yana koyup öğretmenin söylediğini dinleyen güzel kız öğrenciyeye Naile Musayevna “Oradan, dolaptan bana fotoğrafları verin,” dedi.

Eski fotoğraflardan birinde Zarife Hanım gülümsüyordu. Onlar önce okulda, sonra da tıp enstitüsünde beraber okumuşlardı. Başka bir fotoğrafta ise Şamama Hanımı gördük.

“Ben bu fotoğrafların her zaman elimin altında bulunmasından çok mutluyum.”

Fyodor Nikolayeviç İlyin gibi uzun süreden beri Azerbaycan Tıp Enstitüsü Ebelik ve Jinekoloji ana bilim dalını yöneten Naile Şemseddinskaya kendi tarihi geçmişinden söz eden bilimsel yapıtını merhum meslektaşlarına ve öğretmeni olan Fyodor İlyin'e adanmış. Onun adını biz de not aldık: “Fyodor Nikolayeviç Azerbaycan'da Ebelik ve Jinekoloji Bölümü'nün kurucusudur.”

Naile Hanım öğretmeniyle görüşmesini anlarında saklamaktadır. Başında geniş kenarlı hasırdan şapka bulunan Naile Hanım öğretmenin büyük odasına girer. Örgülü saçları şapkanın altında sallanmaktadır.

Uzun süreden beri onu görmeyen profesör sorar:

“Sokaktan mı geliyorsunuz?”

“Evet, nereden bildiniz?”

“Temiz havadan. Derslerde bulunmuyorsunuz da.”

“Hangi derslere katılıyorsunuz?”

“Eh, bu kime gerek ki?”

Naile Leningrad'dan bilimsel görevden geri döndükten sonra profesör ona Leningrad'ın şimdiki görünüşü hakkında ayrıntılı sorular sormuştu. Başka hiçbir kenti kendine bu kadar yakın hissetmemişti. Enstitüde İlyin'in “Ekim Devriminin Kahramanı” ve sonraları Stalin tarafından “halk düşmanı” ilan edilen Bahriyeli Raskolnikov'un akrabası olduğu fısıldanıyordu. Naile'nin kendisine de “halk düşmanının kızı” derlerdi. Onun babası, AZMK'in Genel Sekreteri Musa Memmedoğlu Şemseddinskiyi 1937'de on yedi yıl cezaya çarptırılmıştı.

“Bu olay yeni yıl girer girmez hemen olmuştu” diye anımsıyor Naile Hanım “Evdeki yılbaşı çamını bile daha toplayıp, kaldırmamıştı; bir kaç gün sonra annemi de alıp götürdüler.”

Kızı ninesi terbiye etmişti. Okulu pekiye dereceyle bitirdi. Ama çok istemesine karşın, Tıp Enstitüsü'ne kabul etmediler. Onlar Moskova'ya başvurdu. Başkentten yanıt çok çabuk geldi: “Vatandaş N.M. Şemseddinskaya kabul sınavlarına alınsın.”

Ilyin'in yapıtları Naile Hanım'ın masa üstünde duran kitaplarındandır. Ön kapağında onun dul eşinin imzası vardır: Bizim aziz Naile Şemseddinskaya'ya, öğretmeninden bir anı olarak.”

Ne güzel ki, Bakü'de böyle insanları hala anımsarlar.

Uluslararası Para Fonu'nun Başkanı, eşi bayan Camdessuss'la Bakü'ye geldiğinde onları Haydar Aliyev kabul etmişti. O, bayan Camdessuss'a küçük bir Azerbaycan halısı armağan etmişti.

“Bu armağan size ülkemizden bir hatıra olsun.”

“Sayın Aliyev, sanki düşüncelerimi okumuşsunuz; özellikle bu tür nakış, bu tür renkli halılardan ben çok hoşlanırım” diyerek bayan Camdessuss teşekkür etti.

Kocası da ekledi:

“Burada bulunmaktan artık korkuyorum. Cumhurbaşkanı eşimin düşüncelerini okuyor, anlaşılın çabuk gitmeliyiz” diyerek güldü.

Dostça süren konuşma Haydar Aliyev'in SSCB Bakanlar Kurulu, Politbüro'daki çalışmaları dönemiyle ilgili olarak devam etti. Aliyev, Kremlin'deki odasında daha önceleri Stalin'in Sovyet Halk Komitesi'ndeki birinci yardımcısı olan Molotov'un çalıştığını anımsadı. O, hem Genel Sekreter hem de Dışişleri Bakanı görevlerinde çalışmıştı; Aliyev'in yakın silah arkadaşlarından biriydi. Tarihe ilgi duyan Camdessuss'un için Vyacheslav Mihayloviç Molotov'un kişiliği hakkında bilgiler duymak çok ilgi çekiciydi. Onun fikrine göre, Kruçov'un rakibi olan bu politikacı adil olmayan bir şekilde uzaklaştırılmıştı. Aliyev konuyla ilgili tutumunu bildirdi. Politbüro'daki toplantılardan fragmenter anlatıyordu. Camdessuss Aliyev'e şaşkın şaşkın dinliyordu; onun tüm olanları en ince ayrıntısına dek nasıl aklında tuttuğuna şa-

şırmıştı.

Aliyev'in eşsiz belleği birçoklarının şaşkınlığına neden olmuştu. Buna kanıt olarak Haydar Aliyev'i uzun yıllardan beri tanıyan insanların tanıklıklarına başvurulabilir.

23 Aralık 1968'de Cumhuriyet DTK Başkanı General Haydar Aliyev, odasında Petrol ve Kimya Entitüsü mezunu, genç mühendis, enerjik Haganı Bağirov ile konuşmaktadır. Babası Azerbaycan'ın büyük ajanlarındandır ve oğlu da onun devamı olmak istemektedir. Haydar Aliyev, uzmanı, bu alandaki teknik yenilikler konusunda sorguya çeker. Tiyatroda son zamanlar hangi piyesleri izlediğini, okuduğu kitapları sorar, müzik zevkiyle ilgilenir. Haganı çok okumuş, bilgili, Rus ve yabancı klasikleri bilen ama Azerbaycan klasiklerinden Nizami ile Füzuli'den başkasını o kadar da deriden de bilmeyen bir genç etkisi bırakır. Haydar Aliyev bu eksikliğini ona söyleyerek, “ulusal kültürümüzü de derinden öğrenmek gerekir, böylece dünya edebiyatını daha güzel anlamak mümkündür” der. Aliyev sohbetin sonunda onların büyük ailesi ile de ilgilenir, kardeşlerinin nerede çalıştıklarını sorar. Bu olayın üstünden on dört yıl geçer. Bu süre içinde hem Haydar Aliyev'in hem de Haganı'nın yaşantısında birçok değişiklik olur. Azerbaycan Devlet Sınırlarını Koruma İdaresi'nin Başkan Yardımcısı olan Haganı Nahçıvan'a gelir. Onu Haydar Aliyev karşılar. Ana konuya geçmeden önce onların ailesiyle, kardeşleriyle ilgili şeyler sorar.

Haganı Memmedoğlu şimdi de şaşkınlığını gizlemeden “O, bizim aile fertlerinin kaç kişi olduğunu da anımsadı” diyor.

Fatma Abdullazade'nin ilginç bir anısını anlatalım:

“İnsan çok şey anımsayabilir ve çok şey bilebilir. Bu mümkündür. Ama Haydar Aliyev bilgiyi tam gerekli olduğu anda anımsardı. O, örneğin, herhangi bir köye geldiğinde 15 yıl önce gördüğü insanın adını da anımsardı.: “Vagif, aklında mı, o yıl kolhoz (*) başkanı filanca idi.

Filan alanda filan kadar üzüm yetiştirmişti ve sen bana ürün toplamının iyi organize edilmediğini şikayet etmiştin.”

“Bu kendini topluma kanıtlamak için değildi” diye ekliyor Fatma Hanım “Kuşkusuz burada bir gurur gösterisi vardı. Gücünü göster-

* Kolhoz: Komünist sistemde tarım üretim kooperatifi

ren bahadirlar gibiydi. Onun beyni hala üretilemeyen bir bilgisayar gibiydi. Ücra köyde ya da kurumda rastlantısal bir konuşma tamamen başka bir durumda örneğin, yazarlarla konuşmada, büyük parti toplantılarında hatırlanırdı. Haydar Aliyev alıştığı üzere politik çevrede “sıradan” olarak kabul edilen insanlarla -çoban, usta gibilerle de ayrıntılı biçimde görüşebilirdi.”

İlginçtir, Haydar Aliyev bu fenomen belleği için ne diyor:

“Biliyorsunuz, çoğu zaman hiç hazırlanmış konuşma yapmam. Aklımda olanlar yeterlidir. Herhangi bir tamamlayıcı rakam ya da datayı ise araştırarak elde ederim... Allaha şükür belleğim iyidir, o nedenle her şeyi anımsarım. Hatta daha önceleri, Sovyet döneminde de kendi ülkemde konuştuğum zaman hiçbir yazılı metinden yararlanmazdım.

Moskova'da bir kez böyle yaptım. Ama sonra böylesi gerekmiyor dediler. Herkes elinde metinle konuşuyor, sen göze batmak mı istiyorsun? Bu, aslında ona göre değildi. Her insanın bir becerisi var, bu da bende çok oluşmuştu. Bu işle her gün uğraşırsan, her şeyden haberdarsan, o zaman belleğine işlenir. Tüm bunlar bir günde oluşmuyor. Yavaş yavaş bellekte toplanır, biçimlenir, gerektiği zaman ise ortaya çıkar. Böyle düşünüyorum.” (25 Aralık 1999-Rus gazetecileriyle söyleşide)

Hatta “Gökyüzü Mali İşler Şubesi”de Ona Bağlıydı

Haydar Aliyev'i yakından tanıyanlar fenomenal belleğiyle birlikte ona özgü espri duygusunu da belirtirler. O espriyi sever, şakadan anlardı. Büyük bir olasılıkla okuyuculardan çoğu Haydar Aliyev'i “Neşeli ve Hazırcevaplar Kulübü”nü izlerlerken çok görmüştür. İçtenlikle kahkaha atan Aliyev'i Moskova televizyonu da gösterdi. En zor anlarda da espri duygusu Haydar Aliyev'i terketmezdi. Mihayıl Gusman, Haydar Aliyev'in işten uzaklaştırılıp, sade bir emekli olduğu zamanlardaki bir epizodu anımsamakta:

“Sinemada ünlü yazar Magsud İbrahimbeyov'un oğlu, rejisör Murad İbrahimbeyov'un yeni filmi izleniyordu. Magsud galaya Haydar Aliyev'i de davet etmişti. Yalnızca ayıp olmasın diye çağtırmıştı;

Haydar Aliyev'in gelmesini hiç beklemiyordu. Ama filmin başlayacağı saatte sinemanın karşısına pahalı yabancı otomobillerle beraber eski bir “Moskviç” de yaklaştı. Bu, Haydar Aliyev'in eski koruma amiri Saşa İvanov idi. Haydar Aliyev'i ve kızı Sevil'i galaya getirmişti.

Film Haydar Aliyev'in çok hoşuna gitti ve o, İbrahimbeyovları - hem babayı hem de oğlunu- kutladı, yeni başarılar diledi ve gitmeye hazırlanıyordu ama galadan sonra nüfuzlu konuklar için kokteyl vardı. Magsud, Haydar Aliyev'e de kokteyle katılmasını rica etti. Haydar Aliyev memnuniyetle katıldı. Ama işi çok olduğu için Aliyev'in kokteyle kalmayacağını sanan Magsud ne yapacağını bilemedi. Bu saygı değer kişiye özel saygı, dikkat gerekiyordu. Peki Aliyev'i kime havale etmeliydi? Kuşkusuz, Gusman'a.

Böylece biz yanyana oturduk. Onun konuşmalara nasıl ilgiyle katıldığını görmek gerekirdi. Bense değerli konuğu eğlendirmek için onun MK'nin Birinci Genel Sekreteri olduğu zamanlarda Bakü'de gezen ilgi çekici dedikoduları anımsamaya çalıştım. Cesaretimi toplayıp anlattım.

İlginç dedikodulardan biri şuydu: “Bakü'de hava bile Aliyev'e bağlıdır.” Gerçekten de Bakülülere çok ilginç rastlantıların tanığı olmuşlardı. Diyelim ki, bulutlu hava vardır ve öğle vakti Aliyev'in mitingte ve üniversite öğrencilerinin yürüyüşünde konuşması beklenmektedir. Ve onun gelişinden kısa bir süre önce hava birdenbire açılır.

Örneğin, Azerbaycan'ın başkentinin ana meydanında - Lenin meydanında, halk toplanmıştır. Sabah hava kötüdür; yağmur, rüzgar, soğuk... Saat onda Aliyev meslekdaşlarıyla gelir. O an yağmur kesilir, rüzgar durur, güneş çıkar.

Biz toplantıdan dağılıyorduk. Bu hava olayından bazıları ciddi bazıları da şaka yaparak söz ediyordu. Ve ben o sırada, o günlerde SİTA'nın Azerbaycan'daki şube Başkanı, Azerbaycan KP MK'nin Genel Sekreteri, Azerbaycan Milli Meclisi milletvekili, bu arada vefat eden Yefim Grigoryev'iç Gurviç'i görüyorum. Ben ona doğru gidip şakacı bir ifadeyle şöyle diyorum:

“Büyük bir olasılıkla Haydar Aliyev'in “Gökyüzü Mali İşler Şu-

besi” ile özel ilişkisi var. Bir düşünün, o geldiği an yağmur kesiliyor, rüzgar duruyor, güneş çıkıyor.”

Akıllı Gurviç bana yanıt verdi:

“Biliyor musun “Gökyüzü Mali İşler Şubesi”nde de akıllı insanlar oturuyor. Neden onu kızdırsınlar ki?..”

“Bunu Haydar Aliyev’e anlattığımda” diyor televizyonda çok ilgi çekici “İktidarın Formülü” programının yaratıcısı Gusman “O, öyle bir kahkaha attı ki, az kalsın koltuktan düşüyordu.”

Haydar Aliyev’le konuşurken Gusman bir tek sözcüğü değiştirmişti: Aslında Gurviç şöyle demişti: “Gökyüzündekiler herhalde onu kızdırmak istemiyor...”

Kuşkusuz, sözün anlamı bununla değişmiş olmuyordu.

“Bakü’nün Bütün Sokaklarını iyi Tanırım”

2000 yılının Haziran ayında Bakü’nün sıcak günlerinde Azerbaycan’da Rusya kültür günleri düzenlenmişti. Dünya çapında ünlü kişiler, kültür adamları gelmişti. Hepsi Bakü, Gence, Sumgayıt ve Nahçıvan kentlerinde sıcak ilişkilerle, içten konukseverlikle karşılandı.

“Son yıllarda her şeyin bu kadar değişmiş olmasına ben de şaşırıyorum” diye görüşmelerin birinde dile getirmişti Haydar Aliyev “Bakü benim için yeni bir kent değil. Genç yaşlarımda buradaydım. 16 yaşından itibaren Bakü’de okudum. Öğrencinin ne işi olur? Okur ve sokakları gezip, her şeyi öğrenir. Bir de ben Azerbaycan’ın merkezinden uzak bölgesinden buraya gelmişim. Her şey ilgi çekiciydi. Bekar olduğum zaman da pazar günleri gezintiye çıkar bazen kızlara da bakardım. Bu nedenle de Bakü sokaklarını iyi tanırım.”

Haydar Aliyev sohbet ettiği kişileri tüm Bakü’de “gezdiriyordu.” İçeri şehir, deniz kenarı, 40’lı yıllarda plaj gibi kullanılan bulvar, Bakü’nün en eski, dağlık yerlerini...

Haydar Aliyev, Bakü’ye ressam, mimar, inşaatçı gözüyle bakardı. Abşeron yarımadasını anlatırken, her defa onun denize uzanan kartal gagasına benzediğini söylerdi. “Abşeron kartalın başıdır. Benzetmeyi sürdüreceğiz olursak, Bakü’yü de kartalın gözü olarak düşünmek

mümkündür.”

Dağlık araziden yukarıya, kente çıkan merdivenler önce fayton yoluna, sonra da caddeye çevrildi. Göreylerden Bakü’ye geri dönerken Haydar Aliyev de bu yollardan az geçmedi.

Konuklar geldiğinde ise Haydar Aliyev Badamdar sıradağlarının denizin içine kadar uzandığını anlatırdı. Sıradağların bittiği yerde Şih köyü başlamaktadır. Güzel “Bibiheybet” camisinin görüntüsü kent dışında Bakü’nün karşısında canlanırdı. “Şih” adı, “şeyh” sözcüğünden gelmektedir. Şeyhler geçmişte kutsal, yol gösterici, dini insanlar olarak kabul edilirdi.

“Kurt Kapısı”ndan bütün Bakü avucunun içi gibi görünür. Aşağıda, kent dağlık araziden denize doğru uzanmaktadır. Merkezde ise denize doğru girinti yapan eski kale-“İçeri Şehir” bulunmaktadır.

Bakü’deki diğer bir kale de “Sebayel”dedir. Şimdi bu bölgeye “Bakil” denmektedir. Sebayel’i ise Hazar’ın suları yutmuştur. Zamanımızda taş kitabeler, su altından bulunan materyaller İçeri Şehir’de “Şirvanşahlar Sarayı”nda açık müze kompleksinde sergilenmektedir.

İnsanların fikir, istek ve düşüncelerini yansıtan Azerbaycan muğamı (*) gibi, Bakü’nün kuru taşları da halkın yaşamını ve isteklerini dile getirmektedir.

Sessiz “İçeri Şehir” ise başlı başına bir kitap, canlı bir almanaktır. Şairler sık sık “İçeri Şehir”in tarihi abidelerine başvururlar. E. Halefli’nin “İçeri Şehir: Taşlar, insanlar” poeminden bir kaç mısra:

Saraydan boylanan o türfe güzel,
Mimarın daşlaşmış mehebbettidir.
“Rast”ın karvanında okunan “Üzzal”
Bitmeyen tarihin hekeyetidir.
Karşı yatan Kara dağdan su gelir,
“Şah Kehrizi” aram-aram çağlayır.

Bir iğidin sinesini ok delir,
Sevgisine için-için ağlayır.
İnsan ameline söykenib yaşar,

*Muğam: Vokal enstrümental ya da enstrümental, Doğu’ya özgü bir musiki biçimi.

Mesud Davud oğlu-Kız Kalastı,
Hazar zaman-zaman kükreyer, daşar
Lal sükut içinde daş kalastı.

Birkaç sözcük de “Karadağ” hakkında. Burada söz “kara dağ” anlamında değil, “büyük, ulu dağ” anlamında kullanılmaktadır.

“Şah su kemeri” ise Şirvanşahlar Sarayı’nın kiremit borularından hiçbir zaman akmayan pınardı. Ülkeyi iyi tanıyanların dediğine göre bu pınar Aliğa Vahid’in heykelinin yakınında Filarmoni parkında bulunuyordu.

Haydar Aliyev’in girişimiyle Karadağ’da vatani savunan Türk askerlerinin anısını ebedileştiren abide dikildi.

Yukarıda gösterilen şiir de XI. yüzyılın mimarı Kız Kalesi’ni inşa eden Mesud Davutoğlu, İçeri Şehir’deki Yıkık Kale’nin mimarı Mehammed Ebu-Bekir’in de (XI. yüzyıl) adları anılmaktadır. Bu geçmişten başlayan manevi bağlar günümüze dek XXI. yüzyıla dek süregelmiştir.

Haydar Aliyev bu tarihi canlı tutup, saklamak için elinden geleni yaptı. O, Hüseyin Cavid’i kendi halkına geri döndürmüştür. Aleksandr Dzasohov, Haydar Aliyev’in Azerbaycan’ın görkemli şairi ve düşünürü Nesimi’nin bir kaç yüzyıl önce Suriye’nin Aleppo kentindeki mezarını vatana getirmek için gösterdiği çabaları iyi anımsamaktadır. Nesimi’nin 600. yıl jübilesini nasıl görkemli şekilde kutladığını yazmıştık. Bilindiği üzere, Nesimi tüm Arap dünyasında ünlüdür. Onlarca dile çevrilmiştir. Onun manevi ve felsefi fikirleri bugün de günceldir. Haydar Aliyev’in emri üzerine SSCB Yazarlar Birliği’nin Genel Sekreteri Alim Keşokov’un Başkanlık ettiği Temsilciler Heyeti Damaskus’a yola düşer. Suriye yöneticileri Nesimi’nin kabrini vermeyi kabul etmezler. Daha sonraları Dzasohov, Sovyetler Birliği’nin Suriye’deki Büyükelçisi olarak çalışırken Haydar Aliyev’in ricası üzerine bu konuya bir daha eğilir. Ama Suriye yönetimi tutumunu değiştirmez, “Hayır” yanıtını verir.

“Biz bu konuda Haydar Aliyev ile Moskova’da SSCB Bakanlar Kurulunda çalışırken 2-3 kez konuşmuştuk. Nesimi gaddarca öldü-

rüldü. Onu bağımsız fikirlerine, farklı düşüncelerine göre cezalandırdılar. Nesimi’ye ve onunla aynı düşüncede olanlara göre, Allah tarafından yaratılan dünyada insan esas varlıktır.

Bir keresinde Cumhurbaşkanlığı mali işlerinden, ünlü besteci Arif Melikov’a telefon edip Cumhurbaşkanı Suudi Arabistan’a gidecek, sizin de katılanlar arasında olmanızı istiyor, dediler. Sanatçı doğal olarak kabul etti. Müslüman dünyasının en büyük merkezlerinden olan Mekke ve Medine’yi ziyaret etmek, tüm Müslümanların en büyük isteğidir. Ama SSCB’nin halk artisti, devlet ödülü sahibi, ünlü “Muhabbet Efsanesi” balesinin yaratıcısı olan Arif Melikov bu davetin asıl nedenini bilmiyordu. Aliyev ancak Suudi Arabistan’da ona, “senin kutsal yerleri görmeni ve böylece yeni büyük senfonik yapıtlar yazmak için esinlenmesini istiyordum,” demişti.

Sonraları Arif Melikov’un yaptığı itiraflara göre, o, ebediyetle ilgili büyük çapta yapıtlar yazmayı çoktan düşünmüştü ama bir türlü başlayamıyordu. “Önceleri Mekke ve Medine’nin böyle bir yapıt yazmakta bana ilham vereceği hiç aklıma gelmemişti. Haydar Aliyev ise büyük bir iç duyumsama ile böyle yapıtlar yazmam için benim kesinlikle Mekke’yi, Medine’yi görmem, onların tükenmez gücünden enerji almam gerektiğini duyumsamıştı.

Aylar, yıllar geçti ama ben söz verdiğim senfoniye bir türlü yazamıyordum. Görüşmelerimizden birinde Cumhurbaşkanı “benim senfonim ne oldu?” diye sordu. Bundan önce o, her zaman “senfoni” derdi ama bu kez “benim senfonim” demişti.

Kuşkusuz, hangi yapıtın ne zaman ortaya çıkacağını zaman belirliyordu. Bu senfoni de zamanı geldiğinde yazıldı. Onu Haydar Aliyev’in 80’inci yaşgününe ithaf ettim. Cumhurbaşkanının benim sekizinci senfonim “Ebediyet Senfonisi”ni dinleyeceğini umut ediyordum. Ne yazık ki, bu isteğim içimde kaldı. Ama bu eser onun her yaşgününde, 10 Mayıs’ta çalınır.

Tümgeneral Kondraşov, Haydar Aliyev ile yaşıttır. Kendi meslek seçimini de onunla aynı zamanda yapmıştı. O, SSCB’nin Viyana’da dış istihbarat ajanlığına Başkanlık ediyordu; Londra’da o, Britanya istihbaratının meslekdaşı ve aynı zamanda SSCB’nin ajanı olan ünlü

George Black ile görüştü. İstihbarat İdaresi'nin Başkanı ve SSCB Devlet Sınır Komitesi Başkanı'nın Yardımcısı iken Kondraşov çok kez Azerbaycan'a gelmişti ve Haydar Aliyev ile görüşmüştü. Ama profesyonel istihbaratçı olmasına karşın ilk görüşmelerini anımsayamadı. Aliyev'i ona tanıştırdıklarında Kondraşov onunla ilk kez görüşüyormuş gibi davrandı. Haydar Aliyev ise hatırlattı: "Yoldaş Kondraşov, biz sizinle tanışıyoruz."

Tümgeneral Kondraşov şöyle diyor: "Ben, okuyucular onun büyük kişiliğini hissetsinler isterdim. Onun zamanında Bakü, Yakınoğru ülkeleri için bir örnekti. O, SSCB'nin yakın komşuları -İran, Türkiye, Afganistan- ile ilişkilerinin iyileştirilmesinde yeri doldurulamayacak rol oynamıştı. Ve son olarak bağımsız Azerbaycan'a önderlik yaptı."

... Yenilenen sahilde gezdikçe, deniz kenarındaki bulvardan geçtikçe kuvvetlendiğini, kendine güç geldiğini açıkça duyumsarsın. Belki de bu, Bakü'nün yaslandığı mağrur dağların sessizliği ya da denizin güzel kokulu havası, dalgaların yumuşak ritmine bağlıdır. Bunu belirlemek zordur. Bakü'de dağlar ve deniz birbirine arkadaşlık eder. Bu kent iki işaretin, deniz ve toprağın, Hazar ile dağların evladıdır. Burada her şey, özel bir yeteneğe sahip olan Haydar Aliyev'i anımsatmaktadır.

Baştan başa yeşile bürünen, yüksek binalarla çevrelenen başkentten Haydar Aliyev her zaman büyük sevgiyle söz eder: "Bakü, dünyanın güzel kentlerinden biridir. Yüzyıllar boyu bu kenti inşa eden, oluşturan insanlar günümüze ve yarıncı kuşaklara güzel bir iz bırakmışlardır! Bakü ile, başkentimizle gurur duymaktayız. Doğanın ona bahşettiği güzellikler ve mimarlık abideleriyle gurur duymaktayız."

Bakü rüzgarlar kentidir. Arada sırada öyle şiddetli rüzgar eser ki, rüzgarın vınlamasından kulaklar sağır olur. Ama çabuk geçer... Sabaha doğru "Kurt Kapısı"ndan geçen yolcu deniz tarafından güneşin doğuşunu izler. Güneş sanki denizin dibinden çıkmaktadır. Belki de bu nedenle Gobustan (*) kayalarına resimler yapan ilkel insanlar güneşi denizin çocuğu olarak düşünmekteydiler?

* Gobustan: Sözcük anlamı: Ovalık, düzlük. Azerbaycan'da Bakü'nün 50 km. batısında Taş Devri'nden Ortaçağlara kadarki bayatı yansıtan kayaüstü tasvirlerin bulunduğu yer.

12. BÖLÜM

CUMHURBAŞKANININ BİR YILI

Takvimin Yapraklarını Çevirelim

İnsanlar her zaman zirveye çıkmaya can atar. Bazıları buna çok zorluklarla, sürünerek ulaşır. Sonra da buradan halkın belleğinde hiçbir iz bırakmadan yok olur. XX. yüzyılın 90'lı yıllarında Azerbaycan politik tarihini incelerken, kim göze çarpar? Haydar Aliyev'in politik rakipleri neden yenildiler? Çünkü halk iyiyi kötüden ayırarak, boş konuşanların, demagogların değil, Haydar Aliyev'in arkasından gitti. Onun gücü antik Yunanistan'da olduğu gibi, doğduğu yere sevgiden gelmektedir. Ödülü ise halkın, vatandaşlarının ona verdiği değer oldu.

Haydar Aliyev etik değerlerle politik düşüncelerin birleşiminden oluşan yeteneği nedeniyle ulusal lider oldu. "İktidara karşı muhalefete olmak mümkündür ama halkına, vatanına, onun yüksek etik özelliklerine karşı çıkmaya kesinlikle katlanılmaz" diyen Haydar Aliyev, bu düşüncelerini defalarca kendi uygulamalarında da gösterdi.

Evet, normalin üstünde bir entellektüelliğe sahip olan Haydar Aliyev tüm halka hizmet ederdi. Doğu'nun büyük düşünürü Cemallettin El-Afgani gibi, o da halktan ayrı bir mutluluğun var olmadığını söylledi.

Bazıları bunu, büyük politikacıların salt borcu olarak, bazıları ise gelişigüzel söylenmiş sözler olarak kabul edebilir. Öyle ise, gelin, Cumhurbaşkanımızın bir yıllık çalışma döneminin takvim yapraklarını çevirelim.

Hangi günden başlayalım?

11 yıllık cumhurbaşkanlığı dönemi... Bu yılların her biri bir diğerine ne kadar benzese de, bir o kadar da farklıdır. Genel özellikleri göz önündedir! Takvim, işlerin listesi, kabuller, basın konferansları, konuşmalar... Ama bu dış görünüşte birbirine benzeyen

şeklin her birinin arkasında ülke lideri Haydar Aliyev'in kişiliğini belirgenleştiren her defa onun başka bir özelliğini ortaya çıkartan bir konu vardır. Gelişigüzel bir yılı, örneğin 95 ya da 99 yılını ele alabiliriz. Ama biz onun son iş yılının, 2002 yılının takvim yapraklarını çevirmeyi öneriyoruz.

2002 yılında imzalandığı ilk belgelerden biri 20 Ocak faciasının 12. yıldönümünün anılmasıyla ilgiliydi. Her bir halkın tarihinde öyle günler vardır ki, yılların geçmesi onu unutturmaz. 20 Ocak... Azerbaycanlılar, Bakülülüler için bu iki sözcük çok şey ifade eder. Ruslar için "Kanlı Pazar"ın 9 Ocak 1905 yılında Petersburg'da silahsız insanların kurşunlandığı tarihin Ruslara çok şey ifade etmesi gibi.

1994 yılında, "20 Ocak 1990 yılında Bakü'de Olan Çok Üzücü Olaylar" ile ilgili Cumhurbaşkanı'nın girişimiyle alınan karar sonucunda, bu tarih kendi yasal ve politik değerini almıştı. Unutmayalım ki, o tarihte Gorbaçov'un emriyle, olağanüstü hal ilan edilmeden askeri birlikler Bakü kentine saldırmışlardı ve kan dökülmüştü.

24 Ocak 2002, Moskova

24 Ocak'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Rusya Federasyonu'na resmi seferi başladı. O günler "İzvestiya" gazetesi şöyle yazıyordu: "Rusya başkentine böyle yüksek düzeyde politikacıların gelmesi başlıbaşına önemli bir olaydır. Mihail Gorbaçov tarafından zamanında istifa ettirilen bu sosyal alanda hizmetleri geçmiş kişi, sonraları kendi halkının isteği üzerine büyük politikaya geri döndü. Bugün ise o, Yeltsin Moskova'sının ülkeler arasında oluşturduğu soğuk ilişkileri defetmeyi becerdi."

"İzvestiya"nın değerlendirmesine göre "yetenekli ve bilgili politikacı Aliyev ile genç Rusya Devlet Başkanı'nın görüşmelerinden bu kadar olumlu sonuçlar elde edilmesini" beklemek zordu. İlk tanışmalarını anımsatan Aliyev "Putin ile görüşmesinin yalnızca 30 dakika süreceğini" beklediğini itiraf etmektedir. "Ama biz aşağı yukarı 4 saat konuştuk." "İzvestiya" "Onların birbirinde olumlu etki bıraktı" diye yorumladı. "Katılanların dedğine göre, Aliyev ile Putin yeniden

görüşmeyi dileyerek ayrıldılar. Saygın konuk dün (24 Ocak 2002-yazar) özel bir ilgiyle karşılandı. Vladimir Putin, onu, Zavidov'daki yazlığına davet etti. Bu, ailevi çerçevede konukluk demektir. Kaynaklardan aldığımız bilgilere göre, Rusya'nın şimdiki Devlet Başkanı, Haydar Aliyev ile çeşitli uluslararası sorunlar hakkında fikir alışverişini kendisi için hiç de bir eksiklik olarak düşünmemektedir."

Devlet seferi, merasimler, protokol düzeni, görüşmeler, devlet Başkanlarının başbaşa görüşmeleri, temsilci heyetlerin katılımıyla yapılan görüşmeler, kabuller, basın konferansları ile zenginleşir. O zaman birmize -"Tribuna" gazetesi baş yazarına, ITAR TASS'ın baş yazarı Genadi İgnatenko tarafından medya temsilcileri için Haydar Aliyev ile yapılan toplantıya katılması sağlanmıştı. Cumhurbaşkanı'nın seferi artık sona eriyordu. Bu üç yoğun günün toplantılarından ve büyük basın konferansından sonra son toplantıydı. Biraz soğuk görünen Cumhurbaşkanı'nın yüzünde kesinlikle yorgunluk belirtisi yoktu. 80 yaşına yakın olan bir kimsenin bu kadar baskıya dayanması şaşılacak bir şeydi.

TASS'ın yıllardan beri koruyup uyguladığı gelenekleri vardır. Vitali Nikitiç ilk olarak konukları selamladı. Haydar Aliyev'in şerefine kadehini kaldırdı. Cumhurbaşkanı'nın kadehinde kırmızı şarap vardı. Bir yudum aldıktan sonra o, istifasının ardından gazetecilerle yaptığı toplantıyı anımsadı. Azerbaycan petrol politikasından söz etti. Basınla ilişkileri anlattı... Toplantıdan çıkarken ona eski yardımcısı Aleksandr Timofeyevič Gabrilov ile yakınlarda görüştüğümü söyledim. Aliyev "Benden çok selam söyleyin, onu iyi anımsıyorum" diye hemen yanıt verdi.

3 günlük seferden dönen Haydar Aliyev aynı gün Bakü'de de gazetecilerle görüştü.

"Moskova televizyonları seferimi, yaptığım toplantı ve konuşmaları yeterince verdiler. Ancak bu toplantının Azerbaycan için oldukça gerekli olduğunu söyleyebilirim. Birincisi, Rusya Hükümeti, Başkanı, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nı devlet düzeyinde resmi olarak davet etmişti. Bu statü ve davet, devlet seferlerinde uygulanan bütün istekler ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirildi. Siz tüm bunlarla olasılıkla televizyon aracılığıyla izlediniz. Her şeyi görmeniz mümkün olmasa da, iz-

ledikleriniz sizde olasılıkla bir fikir oluşturmuştur.

Seferin sonuçlarından çok memnunum. Gerekli olan belgeleri imzaladık.

Putin ile ben işbirliği, ilişkilerimizin gelecekteki durumu ve ilkeleri hakkında belgeyi imzaladık. Sonra Rusya-Azerbaycan ekonomik işbirliğinin 2010 yılına dek sürdürülmesini yansıtan uzun süreli anlaşmaya ve ayrıca iki belgeye daha imza attık. Bir de Gebele radyolokasyon istasyonunun çalışmasıyla ilgili anlaşmaya vardık. Tüm bunlar Azerbaycan için gerekli olan belgelerdir. Buna ek olarak, bu belgelerin Rusya-Azerbaycan ilişkilerine yeni bir itici güç vereceğinden eminim.”

Anımsatalım ki, bu konuşma Cumartesi günü, 26 Ocak'ta yapılmıştı. Basın hizmetlerinin verdiği bilgilere göre Cumhurbaşkanı 30 Ocak'ta New York'ta yapılacak Uluslararası Ekonomik Forumu'na hazırlanıyordu. 29 Ocak'ta otelin karşısında ABD Genel Sekreter Yardımcısı Elizabeth Jones'u kabul etti.

Bayan Jones ile yaptığı konuşmada, Azerbaycan Devlet Başkanı Moskova'da yaptığı uluslararası terörizmle ilgili mücadele konusunu ediliyordu.

“Putin bana ABD ile Rusya'nın bu konuda yeterince sıkı işbirliği yaptıklarını söyledi. Ben, Rusya hükümetinin gelecekte de bu yönde çalışmalarını sürdüreceğini hissettim. Sayın Putin, bizim de bu yuvarak masaya katıldığımızdan haberi vardı ve uçaklarımızın bizim topraklar üstünden geçtiğini de bilmektedir. Rusya ile işbirliğinizin, Afganistan'da birlikte yapacağınız çalışma, genelde bölge için geniş olanaklar yaratacaktır.

Cumhurbaşkanı, konukla vedalaşırken yakın dostu Richard Armitage'e selam gönderdi: “Ona, Rusya-Amerika komisyonundaki işinde başarılar dilediğimi iletin. Başarılı olacağını sanıyorum.”

Richard Armitage, ABD Genel Sekreterinin Birinci Yardımcısı'dır. Onların 90'lı yıllarda gerçekleşen ilk görüşmeleri, her ikisi için özel bir statü olarak akılda kalmıştı. Richard tüm protokol kurallarını hiçe sayarak birdenbire çok samimi şekilde “Sayın Başkan, babam size çok benziyordu” dedi. Böylece güzel ilişkiler oluştu. Armitage,

ABD-Azerbaycan Ticaret Odası'nın Başkanıydı. Savunma Bakanı Caspar Weinberger'i ABD'e sefer yaptığı zaman Aliyev'e takdim etti.

“Daha önce sizi televizyonda izlediğimde, düşman olarak görmüştüm ama şimdi sizinle tanışmış olmamız çok hoş” diyerek güldü Haydar Aliyev.

Richard bu sözler üzerine rahatladı, çünkü Weinberger onun hem hocası hem de yakın dostuydu.

1 Şubat 2002, New York

New York'a gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı harabeler arasında yükselen abideye çelenk koydu. Bu çelenk sanki Hocalı'nın kül olmuş toprağına, Şuşa'nın kurşunlanmış heykelleri önüne, Karabağ'ın talan olmuş toprağına koyuluyordu. Nerede olduğuna bağlı olmaya- rak, günahsız insanların derdi ve anıları ayındır.

Daha sonraki Uluslararası Ekonomi Forumu “Tehlikeli Zamanda Liderlik: Genel Bakışlar ve Gelecek” başlığı altında yapıyordu. Forumun düzenleyicisi ve Başkanı Klaus Schwab toplantının açılışında yaptığı konuşmada, New York'ta 11 Eylül 2001'de bir facia ile karşı karşıya kalan kente destek amacıyla konferansın burada yapıldığını bildirdi.

Haydar Aliyev 1 Şubat'ta “Waldorf Astoria” otelinde “Orta Asya'da Düzen” konusunda yapılan toplantıda konuştu. İlk söz ona verildi. Cumhurbaşkanı dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlara değinerek Kafkaslar'daki savaş durumuna ve bağımsızlık çalışmalarına değindi.

“Bağımsızlık çabaları terörizme dönüşerek öyle bir tehlike oluşturmaktadır ki, ele geçirilen topraklar kontrolsüz bölge olmaktadır. Örnek olarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ toprakları gösterilebilir. Bu topraklarda oluşan anlaşmazlıklar bağımsızlık amaçlarına dayanır. Sonra ise Azerbaycan ile Ermenistan'ın arasında savaşın başlamasına kadar getirdi. Sonuçta Azerbaycan'ın 16.000 km² toprağını kontrolsüz bölgeye dönüştürdü; daha doğrusu yasadışı askeri güçlerin kontrolü altına girdi. Bu toprakları hiçbir uluslararası kurum ya da toplu yö-

netmemektedir. Demek ki, bu anlaşmazlıkların belli bir kaynağı vardı. Terörizm kaynaklıdır. Bu nedenle uluslar, terörizm ile savaşmaya başlamadan önce onun oluşum yollarını ve çeşitlerini ayrıntılı biçimde öğrenmelidir. Savaşların ortadan kaldırılması, uluslararası terörizmin oluşumunu önleyen ciddi ve gerekli önlemlerden biri olarak düşünülebilir.”

New York'dan Karabağ'a dek olan uzun mesafe, işte o anda sanki kısalmıştı. 106 ülkeyi temsil eden 3.000 katılımcı zorla ele geçirilen, işgal edilmiş vatan kavramının ne demek olduğunu bir kez daha anladı.

27 Şubat 2002 tarihinde İsviçre gazetesi “Maten” “Tarih unutmayacak: Azerbaycan Halkı Hocalı Soykırımı'nın 10. yılını Anıyor” başlıklı bir makale yayınlamıştı. Cumhurbaşkanı'nın girişimiyle Hocalı faciasının 10. yılıyla ilgili olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Millî Meclisi şu başvuruyu kabul etti: Ermenistan, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Tehlikesizlik Şurası'nın 4 kararını (No.: 822, 853, 874 ve 884), Avrupa Birliği Parlamentolar Asemblisi'nin belgelerini ATET'in Budapeşte, Lizbon ve İstanbul toplantısının kararlarını reddederek Azerbaycan toprak bütünlüğünün kabulünden kaçınıyor. Karabağ topraklarında yalnız Ermenistan değil, diğer ülkelerde toplanan terörist grupları Azerbaycan halkına karşı bundan sonraki cinayetleri planlanmaktadır. Burada yetiştirilen uyuşturucu maddelerin satışından elde edilen gelir, terör amaçlı kullanılmaktadır.”

Haydar Aliyev'in gece ettiği telefonu Fatma Abdullazade hala iyi anımsamaktadır.

“Gece saat 2.00 idi. Daha yatmamıştık. Video izliyorduk. Haydar Aliyev telefon edip bir konu ile ilgili somut bir şey sordu. Biz yanıt verdikten sonra birden aklına geldi. “Ben ne yaptım, orada gece saat 2.00'dir.!.” “Daha yatmamıştık” dedim “Film izliyorduk.” “Ben ise belgeler üstünde çalışıyorum!” dedi.

Aynı gece, daha önce, saat 12.00'de Aliyev, bu sorularla ilgili olarak bakanlardan birine de telefon etmişti. Sabah, doğru yanıtı Fatma Hanım'ın verdiği anlaşıldı. Cumhurbaşkanı ona teşekkür etmeyi de unutmamıştı.

Fatma Hanım kendi jübilesinde Cumhurbaşkanı'ndan aldığı, kendini şaşırtan çiçek buketini de anımsıyor:

“Haydar Aliyev telefon etti; konuştuk. O, insanın sesinden psikolojik durumunu anlardı. Bana o sırada sordu: “Bir sorun mu var?” Öyle anlar vardır ki, bunu bana, fizik ve matematik bilimleri doktoruna açıklamak, bir şeye dayandırmak zordur..

Aliyev ile 10 yıllık çalışma süresini Fatma Abdullazade, yazgının bir ödülü olarak kabul etmektedir.

Fatma Hanım, bir kez de gece saat 12.00'de Aliyev'in talimatı gereği Genel Sekreter ile görüşmeye çağırılmalarını anımsadı. O zaman, 1993 yılında sabaha dek çalışıyorlarmış.

“Konuşup eve gittim. Önceleri parti MK'nde çalıştığım binaya geri gitmek istemiyordum. Sonra yeni olaylar oldu. Zor anlar geçirmekte olduğumuz anlaşıldı. O zaman deniz kenarında otuyordum. Sık sık Suret Hüseyinov'un silahlarının seslerini duyardık. Komşularımız Rusça konuşurdu. Haydar Aliyev'in televizyonda canlı yayınlanan konuşmasını Rusçaya çeviriyordum. Şu ifadeyi asla unutmayacağım: “Benim silahlı guruplarım yoktur, salt politik irademe ve deneyime güveniyorum.” Halk da ona destek oldu.

Bahar Bayramı - Nevruz

13 Mart'ta Cumhurbaşkanı af hakkında emri imzaladı.

Toplumda barışın ve karşılıklı anlayışın güçlenmesi için elinden geleni esirgemeyen Devlet Başkanı tarafından atılan bu adım, bir jestti. Bırakın, onu özgürlüğüne kavuşanlar değerlendirsün. Cumhurbaşkanı onları affetmişti. Allah'ın onları affetmesi ise gelecekte yapacaklarına bağlıydı...

81 kişi serbest bırakıldı, 8 mahkumun ceza süreleri yarı yarıya azaltıldı. Serbest bırakılanların hepsi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne ve devlete karşı yasadışı hareketlere katılımış olanlardı. Bazıları Ekim 1994'te Gence'de oluşturulan hükümeti devirmek için çalışmalara, bazıları ise Mart 1995'te Bakü, Ağstafa ve Kazak'da iktidarı ele geçirmek için çalışan gruplara katılmışlardı. 3

kişi ise 1993 yılında Haydar Aliyev'i öldürmek için çalışmışlardı.

Cumhurbaşkanı bu hayırlı işlemi Bahar Bayramı-Nevruz nedeniyle yapmıştı. Uzun yıllar boyu Azerbaycan'ın bu ulusal, aziz bayramını geçmişten arta kalanlar diye adlandırarak takvimlerden silmeye can atmışlardı.

Ama etki, ters etkiyle beraberdir. Halk kendi gelenek ve göreneklerini koruyabilmişti. Cumhurbaşkanı Nevruz nedeniyle halka yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Azerbaycan halkı tarih boyu kalbinde koruyup sakladığı, her bir sınavdan ve zorluktan geçerek bugüne dek getirdiği bu aziz bayramın gelişini sabırsızlıkla bekliyordu. Halkımız bugün de ulusal mücadele sembolümüz haline gelen Bahar Bayramı'nı büyük sevinçle kutluyordu. Kültürümüzün zengin, değerli incilerinden biri olarak görülen Nevruz, bağımsızlığımızın sağlanmasından sonra kalıcı olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin takvimine resmi bayramlardan biri olarak kazanmıştır."

Bayram akşamı Aliyev'i kutlamaya tüm akrabalar gelmişti. Kız ve erkek kardeşleri, onların eşleri, amca kızı, amca oğulları. Nahçıvan'da, anne-babalarının sağlığında, doğdukları evde kutladıkları Nevruz'u anımsıyorlardı.

Bayramın gelişini ilk olarak evin yanındaki misk ağacı haber verirdi. Kökü daha hâlâ karın içindeydi ama dalları artık çiçek açmıştı. İzzet Hanım misk ağacını çok sevdi. Ağaçlar çiçek açtığında çocuklar gibi sevinirdi. Bir keresinde Şefika, annesine misk ağacını neden bu kadar çok sevdiğini sordu. İzzet Hanım şöyle dedi:

"Ay kızım, misk ağacını kim sevmez ki? Her defa, o çiçek açtığında aklıma Zengezur'un ilkbaharı gelir. Orada her zaman misk ağacı çiçeklerini toplayıp gül suyu hazırlardık."

Çocukluk anıları Şefika'nın belleğine ebedi olarak kaydolmuştu. Sonra çalıştığı her bölgede gözü misk ağacı arar olmuştu. Bu ağacın eğilmiş dallarını gördüğü zaman, annesinin sevinçten parlayan gözlerini anımsardı.

Nevruz'a bir hafta kala temizlik işlerine başlanırdı. Duvarlar temizlenir, pencereler silinir, ağaçlar budanırdı. Yorgan döşek açılıp yırtılır, yeniden dikilirdi. Köylüler divana hasır döşer, üzerine de ha-

lı koyarlardı. Halının da üstüne yün yastıklar dizilirdi. Bu yumuşak yastıklar özel olarak, dirsekleri dayamak için konulurdu.

Her zaman olduğu gibi sofrada geçmiş günlerin hoş anıları dile getirildi.

"Anımsıyor musunuz, bir kez Nevruz öncesi kar yağmıştı!" diye bağırdı evin küçüğü Şefika.

"Bizim yerler için bu normal bir durumdur" dedi Celal.

Bu Mart karı, Şefika'nın aklından hiç silinmemişti. Babası ve annesi halıyı dışarıda karla silerek temizlemişlerdi. Ayağı çıplak çocuklar da halıyı kartopu ateşine tutmuşlardı. Bu şen, şamatalı gruptan bir kimse muziplik yapıp birinin boynuna kar attı. Çocuğun haykırmasına İzzet Hanım çok sinirlendi.

Sonra halının karını temizleyip eve getirdiler. Temiz halı ayağa hoş bir serinlik verirdi.

Bayram öncesi Aliyevler ailesinin adetine göre her şey temizlenir, eskiler atılır, evin her yanı yenilenirdi. Herkes içinde semeni (*) ve bayram muamlarıyla süslenmiş sofranın çevresinde otururdu. Adet olduğu üzere masada "Sebzeli pilav" ve erik kurusu, kayısı ve kara erik ile doldurulan tavuklu pilav gelirdi.

Sofrayı anne süslerdi. Kızlar ise yufkaları, çeşitli pastaları ailenin sevdiği çerezleri pilavın üstüne konan et, tavuk, üzüm, kestane, patates kızartması gibi şeyleri getiriyorlardı. Anne ise onları süt, yağ ve yumurtayla yoğrulmuş hamurda pişirir, içine zencefilgillerden bir bitki, karanfilli baharat, tarçın, zerdeçal katılmış ceviz dökerdi. Bu hamur tandırda pişerdi. İzzet Hanım pilavı pembe renkli şerbet, reçel, gül şekeriyle birlikte sofraya getirirdi.

Sonra en meraklı iş, armağan verme anı gelirdi. Anne babalar daha önce kızlar için giysi, delikanlılar için ayakkabı, gömlek alırlardı. Oyuncuğa para yetmediği için ancak çok gerekli olanlar alınırdı.

Öyle bir zaman geldi ki, Haydar da anne ve kızkardeşlerine armağanlar getirdi. Leningrad'tan aldığı lacivert çiçek desenli kumaşlar şimdiye dek akullarında kalmıştır. İzzet Hanım onlardan kendine çarşaf diktirmişdi.

* Semeni: Ergenekon (Nevruz) Bayramı'nda kaplarda yeşertilen buğday. Babanın müjdecisidir.

Çocuklar yeni yılda yakmak için çer çöp, odun, dal parçalarını toplayıp üstüste yığıyorlardı. Gençler Azerbaycan folklorunun sevimli kahramanları Kosa ve Keçel gibi kapı kapı dolaşıyorlardı.

31 Mart Azerbaycanlıların soykırım günü(*) ile ilgili :

Haydar Aliyev 31 Mart'ı Azerbaycanlıların soykırım günü ilan etti. Aslında bu gün 1918-1919 yıllarında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ulusal yas gününde ölenler anılır.

Haydar Aliyev, şunları özel olarak vurguladı: "Tarihte olan olayların -Ermeni milliyetçileri tarafından sistematik olarak tahrif edilerek bugüne dek getirilmesinin, insanlar ve halk arasında düşmanlık yaratmak için yararlanılmasının karşısındayız.

Çağdaş dünyada bizim için savaşın ilanı, insanlık dışı ideolojilerin varlığı, diğer devletlere karşı terör girişimleri kesinlikle izin verilmeyen durumlar olarak düşünülmektedir. Bağımsızlığımızın bize verdiği olanaklardan yararlanarak ülkemizin sürekli gelişmesine, vatandaşlarımızın gelecek refahına can atıyoruz."

Acı da olsa, bu bir gerçektir ama komşuyu seçmezler. Onlarla salt barış ve karşılıklı anlaşma koşullarında yaşamak gerekir. Bu, genelde uluslarla da ilgilidir. Yazgı Azerbaycan halkını farklı düşünceli, farklı ulusal bileşimli, etnik kökenli uluslarla komşu yapmıştır. Onlarla biz aynı gökyüzü altındayız ama bu gökyüzü her zaman aydınlık olmuyor .

3 Mart 2002, Bakü

Haydar Aliyev'den söz ederken gazeteciler her zaman güzel karşılaştırmalar yaparlar. Onlardan birinde Aliyev köklerini toprağa salarak ondan güç ve kuvvet alan görkemli bir çınara benzetiliyordu.

Çınar-İnsan... Tam bir metafordur. 3 Mart'a Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanlığı sarayında ünlü Mstislav Rostropoviç ve eşi Galina Vişnevskaya'yı kabul etti.

"Sevgili Slava" dedi Cumhurbaşkanı. "75 yıl jübileniz ile ilgili merasimlere vatanımız, Azerbaycan'da başlanmasından büyük memnunluk

duymaktayım. 2001 yılı Rostropoviç'in 75 yaşı, mart ayı ise Rostropoviç ayı olarak dikkate alınmaktadır. Bu kutlama günleri burada başlamıştır. Yaşgününüzün, şöretinizin yayıldığı dünyanın birçok ülkesinde de bu görkemle kutlanacağından eminim. Buraya Global Vaccination Fonu ile birlikte geldiniz. Beraberinizde bir milyon dolardan fazla olan aşığı getirmişsiniz. Bizim Cumhuriyet'e, özellikle çocukların sağlığının korunmasına gösterdiğiniz büyük bir yardımdır.

Azerbaycan müziğinin uluslararası alanda tanınması ve gelişmesinde gösterdiğiniz emek nedeniyle Cumhurbaşkanı'nın emri ile Azerbaycan'ın en yüksek nişanı "İstiklal" nişanı ile onurlandırılıyorsunuz."

Kendisinin uzun ve başarılı yaratıcılığı döneminde görkemli müzisyen olasılıkla çok övgü, kompliman ve güzel sözler duymuştu. Ama şimdi sanki biraz utanmış gibiydi.

"... Şu an öyle heyecanlıyım ki, ne diyeceğimi bilmiyorum. İlk olarak anne-babama, bana eğitim olanağı verdikleri, beni böyle yetiştirdikleri için minnettarlığımı bildirmek isterim. Dünyanın en güzel yerinde beni dünyaya getirdiği için en çok anneme minnettarım.

Kuşkusuz, Azerbaycan'a, Bakü'ye sevgi, babamdan bana geçmiştir. Buradan göçtükten sonra babam Moskova'da yaşadı. Burada, Bakü'de tanıdığım bir insanın "müze ev"i var. Babam, çocukken beni onunla tanıştırmıştı. O, Üzeyir Hacıbeyov'du. Moskova'da Azerbaycan için ayrılan on günlük program sırasında babam beni otele getirip seni ünlü bir müzisyenle tanıştıracam, dedi. Babamın tanıştırdığı Üzeyir Hacıbeyov'un yüzünü yaşam boyu hiç unutmadım. Babamın savaştan önce Üzeyir Hacıbeyov'a yazdığı mektup müzede durmaktadır. Mektupta babam "Bakü'ye geri dönmeyi çok istiyorum" diye yazmıştı.

Savaş başladığı için babam Bakü'ye dönemedi. Sonra zorla Orenburg'a gönderildik ve orada 1942 yılında öldü. Yaşamım bu anılarla doludur. Bu nedenle de Bakü'ye her gelişim, benim için büyük bir olaydır. Gittikten sonra bu toprağa ne zaman geri döneceğimi düşünürüm."

Rostropoviç, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın kabulünde Rusya-

* Soykırım günü: Cumhurbaşkanı'nın "Azerbaycanlıların soykırımıyla ilgili" emri 26 Mart 1998'de yayınlanmıştır.

Azerbaycan ilişkilerinden de söz açtı.

“... Son zamanlarda yaşantımın belki de en hoş günü, sizin Putin ile görüştüğünüz gün oldu. Biliyorsunuz ben Rusya’da eğitim aldım. Yaşantımın çoğu da orada geçti. Her iki ülke benim birer parçamdır. Bu ülkeler arasında var olan müzik ve kültür ilişkilerini, yazar ve ressamların oluşturduğu dostluk ilişkilerini yitirmek olmaz. Bu ilişkiler çeşitli zorluklara karşın kazanıldı. Her şey için size teşekkür etmek gerekir. Herkes sizin çok bilge bir insan olduğunuzu bilmektedir. Bu görüş, sizin ülkenin Cumhurbaşkanı olmanızın yanında, ayrıca çok uzağı görebilen, görkemli ve iyi karakterli bir insan olduğunuzu kanıtlamaktadır. Her şey için size teşekkürlerimi bildiririm.”

Akşam Mstislav Rostropoviç “Cumhuriyet” sarayında Üzeyir Hacıbeyov Devlet Senfoni Orkestrası’na orkestra şefliği yapıyordu. Rostropoviç’in o gece doğduğu kente bağışladığı müzik şölenini yazarak betimlemek çok zordur.

15 Nisan 1985-Zarife Hanım’ın öldüğü gün Haydar Aliyev’in, Aliyevler ailesinin yaşantısında özel bir yer tutmaktadır. 2002 yılında o gün Haydar Aliyev, İlham, İlham’ın çocukları, yakınları, Zarife Aliyeva’nın kabrini ziyarete gelmişlerdi. Her zamanki gibi güneş altında parıldayan bronz abidesinin karşısında durup Zarife Hanım’ın heykeli ni seyretmekle sanki onun varlığını hissetmeye çalışıyorlardı.

Yetenekli Azerbaycan heykeltıraşı Ömer Eldarov’un hazırladığı bu heykeli önce Moskova’da Zarife Aliyeva’nın kabri üzerine koymak istediler. Haydar Aliyev için o zamanlar “Zarife’yi Bakü’ye getirmek” sorundu...”

“Bakalım, gelecekte neler olacak? Tüm bu sorular beni rahatsız ediyordu. Bu nedenle Ömer Eldarov’a yaptığı iş için teşekkür edip heykeli şimdilik kendisinde saklamasını söyledim. Öyle bir durumdaydı ki, bugünden yarına umut yoktu. Ben beceremezsem, evlatlarımdan biri bu işi yapabilir, diye düşündüm. Ömer Eldarov gerçekten de bu heykeli 8 yıl atölyesinde sakladı. Bakü’ye döner dönmez atölyeye gidip heykeli büyük bir gururla seyrettim. Bu duygular, bir yandan Zarife Hanım’ın anısına, diğer yandan da heykeltıraşın yarattığı yüksek sanat yapıtına aitti. Zarife Hanım’ın mezarının 1994 yı-

linda Moskova’dan Bakü’ye taşınmasıyla ilgili yeni bir aşama başladı. Heykel nereye konsun, diye yeni bir soru ortaya atılmıştı. Ömer Eldarov bu sanat yapıtının müzede saklanması önerdi, ben de kabul ettim. Bu konuşma 1994 yılında olmuştu. Kabrin üzerinde ise bu heykel esas alınarak hazırlanmış bir bronz abide konmuştur. (15 Nisan 1997’de Haydar Aliyev Bakü Güzel Sanatlar Müzesi’nde Zarife Hanım Aliyeva’nın anısına adanmış “Eleji” mermer heykelin takdimat merasimindeki konuşmasında ve anı defterine yazdıklarından)

Haydar Aliyev ile Ömer Eldarov ilk kez Leningrad’ta öğrencilik yıllarında tanışmışlardı. Onlardan biri DTK’nin özel hazırlık okulunda, diğeri ise Repin Güzel Sanatlar Okulu’nda (halk arasında bu okula kısaca “repa” derlerdi) okuyordu. O, Repa’nın bulunduğu sokak boyunca Neva’nın sahilinde gezer, Dekabristler meydanına çıkar, Tunç heykelin (Puşkin’in aynı adlı poemının yayınlanmasından sonra halk I. Pedro’nun heykelini böyle adlandırıyor) karşısında uzun süre dururdu. Ünlü Fransız heykeltıraş Etienne Maurice Falcone’nin yaptığı ve 1782 yılında o zaman Senato meydanı olarak adlandırılan yere konulan bu heykel artık çoktan Petersburg’un (Petrograd-Leningrad) bir sembolü olmuştu.

Gezi rehberi okulda ders vermiş gibi ezberlediği sözleri söylüyordu: Falcone’nin heykelticilik yeteneği onun Rusya’da olduğu zaman kendini göstermişti. Rus tarihindeki dramatik geçişler, kavrayış ayrıntılarının renk çeşitliliğiyle, cesaretli sıçrayışların görkemiyle birleşiminde yansımaktadır.

“Bu kuş dili kime gerek ki?” diye düşünüyordu heykelin resmini çekerken Ömer, “önemli olan ressamın böyle bir uyum yaratabilmesidir.”

Sanatçıların çevresinde konuşulduğu üzere Ömer bu sıralarda kendini yeni yeni gösteriyordu. Bakü’deki cumhuriyet sergilerinde onun iki yapıtı “Pamukçu” ve Petrolcünün Portresi” sanat severlerin dikkatini çekmişti. Yerli basın da genç ressamın başarılarını yazıyor, onun sade karakterlere duyduğu büyük ilgiden söz ediyorlardı ama Ömer Eldarov’un kendisi de onun yaratıcılık yolunun şimdi başladığını çok iyi biliyordu. Peki, ileride onu ne beklüyordu? Bakalım o,

kendi halkıyla, insanlarla “yüzyılları geçip kalan bu tunç heykel” gibi edebi olarak bir yerde kalabilecek yapıtlar yaratmayı başarabilecek miydi? Yabancı bir ses onu düşüncelerinden uyandırdı.

Uzun boylu ve ciddi görünüşlü genç “Merhaba Ömer, ben Haydar” dedi.

Yabancı adam kendisi hakkında başka birşey söylemedi. Ömer de meraklanmadı. Eldar, bu adamı kendi “Repa”sında görmemişti. Bakü’de görüştiklerini de anımsamıyordu. Anlaşılan yabancı adam yalnızca anadilinde konuşmak için yanına gelmişti.

“Bakü’de senin el işlerini gördüm, çok beğendim” diye devam etti Haydar.

Ama sanatçıların hoşuna giden komplimanlar bu kadarla bitmişti. Yabancı sanatsever “Petrolcünün Portesi” hakkında eleştirisel düşüncelerini belirtti: “Denizde, petrol platformlarında gece-gündüz tehlikeli biçimde çalışan insanlara özgü olan kendini rahatsız hissetmenin, heyecanın bu portrede daha iyi yansımaları isterdim. Bana öyle geliyor ki, bu insanlara özgü endişeyi, kısa zamanda sahillerle buluşmak özlemini iyi yansıtamamışsın. Ömer, seni kırdımsa, bağışla.”

O, birdenbire ortaya çıktığı gibi aniden Allaha ısmarladık, deyip hemen uzaklaştı.

Repin okulunu bitiren Ömer Eldarov Bakü’ye döndü. Ömer Eldarov, Leningrad’ta tanıdığı kişiyi bulmaya çalıştıysa da, bunu uzun süre başaramadı. Ama bir gün Haydar Aliyev’in kendisi heykeltraşın atölyesine geldi.

O gün “Azerbaycan Gençleri” gazetesi Ömer’in yeni işi olan Hurşudbanu Natavan’ın heykeli konusunda uzun bir makale yayınlamıştı. Natavan, Karabağ’ın son hanı olan Mehdi-kulu hanın kızıydı ve onun gazelleri dilden dile dolaşıyordu.

Ömer Eldarov “anımsıyorum, o gün sabahdan akşama dek atölyemde çalıştım. Kapı vurulduğunda hava artık karararmıştı. Uzun perdesülü ve hasır şapkalı bir kişi içeri girdi. Ona oturmasını önerdim ama o acelem var, beş dakikalığına geldim, dedi. Sonra da biz Leningrad’ta I. Pedro heykelinin önünde konuşmuştuk, herhalde unuttunuz, diye ek-

ledi. Leningrad’ta tanıştığımız genci o zaman anımsadım. O heykelin yanındaki görüşmeyi unutmamıştım. Biz kucaklaştık. Haydar, Natavan heykeli konusundaki yazını okudum, heykelin fotoğraflarını gördüm ve senin başarı kazanacağına eminim, dedi ama zamanın varsa bazı düşüncelerimi seninle paylaşmak isterim.

Ömer Eldarov, Haydar Aliyev’in sözlerinden alıntı yaparak bize aktarıyor; O, bu sözleri o gün bir anı olarak defterine not etmişti:

“Bizim XIX. yüzyılda övüncümüz olan Natavan yalnızca gazelle-riyle değil, güzel ornamentlerle (*), güzel sanat örnekleriyle ün yapmıştı. Bir zamanlar Rusya’ya seyahat eden ve bizim ülkede de bulunan Fransız yazar Aleksander Dumas, Natavan’a kendi el işlerinden birkaçını ona armağan etmesini rica etmişti. Ama Natavan itiraz etmişti. “Bu işler bana değil, halkıma aittir.” Şimdi senin de halkın kı-zı karakterini, vatanını seven, güzel bir ressam gibi yansıtmam gerek.”

Ömer Eldarov, bu öneriyi içtenlikle kabul etti. Natavan heykeli Bakü’de Azerbaycan sinemasının karşısına 1960 yılında konuldu. Bu heykel, büyük Azerbaycan mimarının en başarılı yapıtlarından biri olarak görülür. Büyük Azerbaycan şairesinin ruhu sanki taşa şekillenmişti.

1963 yılında Ömer Eldarov’a Cumhuriyet’in “Emektar Güzel Sanatlar Çalışanı” fahri ünvanı verildi.

Kutlamalar arasında şöyle bir telgraf da vardı: “Azizim Ömer, seni fahri ünvan alman nedeniyle yürekten kutlarım. Büyük yaratıcılık başarıları dilerim. Yoğun iş ortamında çalıştığım için seninle görüşmeye olanak bulamıyorum ama yaratıcılığımı her zaman dikkatle izliyorum. Sizin heykeltraş Tokay Memmedov’la birlikte çalıştığınız Füzuli’nin heykeli, Azerbaycan profesyonel müziğin kurucusu olan Üzeyir Hacıbeyov’un heykeli bende büyük övünme ve gurur duygusu yaratmaktadır. Bir daha kutlarım. Sonsuz saygıyla. Haydar Aliyev”

Yazarlara, ressamalara, müzisyenlere, mimarlara, kısacası kültür ve güzel sanatlarda çalışanlara Haydar Aliyev her zaman dikkat etmiştir. Bir kısmına Cumhuriyetler Birliği çapında yardımcı olur, bir kısmı

* Ornament: Ressamlık ve heykeltraşlıkta tekrarlanan geometrik bitki ya da hayvan motifleri ile yapılan süs, bezek.

birbirine kırgın olan sanatçıları barıştırdı, üçüncü kısım insanlara ise geçim koşullarını düzeltmede yardım ederdi. Şair Fikret Koca hastalandığında, Cumhuriyet doktorları onu tedavi etmeye çekinmişler, "tedavi etmek mümkün değil" demişlerdi. O zaman Haydar Aliyev şairi Moskova'ya gönderip en büyük hastahanelerden birinde yerleştirilmesini emretti. Ayrıca ameliyattan önce şahsen kendisi Fikret'e telefon ederek onu sakinleştirmişti:

"Korkma, her şey düzelecek, dünyanın en iyi doktorları seninle ilgilenecek."

Moskova doktorları o zaman Fikret Koca'yı iyileştirdiler.

Ne kadar çok böyle olay var, yazılmış, yazılmamış, ünlü olan, olmayan... Bazıları hakkında anılar yazılmış, bazı konuşmalar ise küçük aile sınırları içinde kalmış...

25 Nisanda Haydar Aliyev iş adamları ile toplantı yaptı. Toplantı önceden gürlütlü patırdı yaratmıştı. O sıralar Cumhuriyet gazeteleri Azerbaycan ve Rus dillerinde bu toplantı hazırlığı ile ilgili bilgiler yayınıyorlardı. İlgilenenler Ekonomik Gelişme Bakanlığı'na başvuru yapmaya davet ediliyor, ilgili telefon numaraları veriliyordu. Toplantıya katılanlar bu şekilde bir araya gelmişti.

Haydar Aliyev toplantıdakilere seslendi: "Bugünkü toplantının esas amacı şu anda ülkemizin ekonomik durumuyla ilgili yeterli, tarafsız, doğru bilgiyi iş adamlarından almaktır. Ben bir daha yineliyorum, düzgün ve tarafsız bilgi. Yani siz salt gerçeği söylemelisiniz.

Biz bu toplantıya yalnızca yerel mülk sahiplerini davet ettik. Burada Azerbaycan'ın pazar ekonomisine katılımları olan devlet organlarının yöneticileri ya da onların temsilcilerinden de hiç kimse katılmıyordu. Ben, Başbakan, Devlet Başkanı'nın İcra Dairesinin Başkanı, Devlet Başkanı'nın Yardımcısı ve ekonomik işler devlet danışmanından başka hükümet temsilcisi yoktur. Sizin özgür olmanız, rahat konuşmanız için böyle yaptım. Hiçbir bakanın, vergi organının, hukukçuların ve diğerlerinin etkisinde kalmamanız için böyle bir adım attım. Bugün vereceğiniz herhangi bir bilgi iyice öğrenilip incelenecektir. Onun sonunda bir karara varacağız."

10 Mayıs, Haydar Aliyev'in yaşgünüdür. O gün sayısız resmi mektup ve telgraf almıştı. Ama en değerlisi 106 sayılı S. Muharremov orta okulunun 9'uncu sınıf öğrencisi Gülner Hüseynova'dan aldığı mektup oldu. O, öğrenciye özgü, çocuk içtenliğiyle Haydar Aliyev'i candan kutluyor, ondan yaşlılarını savunmasını rica ediyordu.

"XX. yüzyıl bilim ve tekniğin esiri olmanın yanında, savaş, kan ve kötülükleri ile de zengindir. Bilimin gelişmesi bir yandan gelişmeye, diğer yandan ise atom bombasının, ısı zehirli silahlar keşfolunmasına ivme kazandırmıştır. Bu silahlar milyonlarca insanın hayatına son verdi. En çok zarar görenler ise kuşkusuz ki, çocuklardır.

Kendi gözlerimle savaşın canlı tanığı olan çocuklardan biriyim... Doğduğu yurdundan-yuvastından ayrı düşmüş diğer vatandaşlarımız gibi ben de o yerlerin özlemiyi yaşıyorum. Geleceğimizi aydınlık, temiz, savaşızsız, çocukları analı babalı doğdukları evlerinde yaşayanlar olarak görmek istiyorum..."

Cumhurbaşkanı 13 Mayıs 2002'de Bilesuvar bölgesinde oturan zorunlu göçmen ailelerine yardım edilmesiyle ilgili emri imzaladı. Haydar Aliyev, çadır köylerde oturan insanların sosyal ve ekonomik durumu ile doğrudan ilgilendirirdi. Bu işi başkalarına bırakamazdı. Bunu hiç istemezdi de.

Günahsız insanların yaşamını tehlikeye atan bazı politikadan uzak kişiler savaşın başlamasını istiyorlardı. Acaba bu tür yaygaraların çoğu zaman sorumsuzluktan kaynaklandığını söylemeye gerek var mı? Savaş her zaman kan dökülmesine neden olur. En çok da, günahsız insanlar bundan zarar görür.

22 Mayıs'ta Vatikan tarafından Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasının 10'uncu yılının arifesinde Papa II. John Paul Bakü'ye resmi bir ziyarette bulundu. İtalyan gazetesi "La Stampa"nın yaptığı araştırmaya göre o zamanlar Azerbaycan'da 130 Katolik listeye geçti. Papayı karşılayacak gruptan hiç konuşulmazdı. Ama "La Stampa" haklı olarak bu olayın yeterince önemli olduğunu yazıyordu. Haydar Aliyev ve Papa da olayı böyle değerlendirdi.

Haydar Aliyev, Papa'ya şöyle dedi: "Sizin İslam dininin geniş yayıldığı ülkelere, aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'ne seferiniz iki medeniyet arasında barışın ve karşılıklı güvenin oluşmasına yardım etmektedir. Siz insanlar arasında iyiliği ve merhameti yayar, ağır felaketlerle karşıya kalan insanlara sabır ve dayanıklılık dilerseniz. Azerbaycan'da bu çeşit felaketlerle karşıya kalan insanlar var. Komşu Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarını ele geçirmesi sonucunda 1 milyondan fazla göçmen zorunlu olarak doğdukları yurtlarından-yuvalarından ayrı düşmüşlerdir. Bu insanların sizin tesellinize ve güzel sözlerinize gereksinimleri var. Barışın sürekli olmasında sizin de yardımlarınıza güvenmekteler."

Papa şöyle yanıt verdi: "Bu toprağa, onun zengin medeniyeti karşısında gurur duyarak geldim. Çok çeşitliliği ve Kafkas özellikleri ile bu ülke, kendinde İran, Altay-Turan medeniyetlerinin de en güzel özelliklerini göstermektedir. Bu toprakta, bugün de dünyanın en büyük dinleri var. İslam dininin burada ortaya çıkması, daha sonra geniş şekilde yayılmasına neden olmuştur. Bugün de Azerbaycan halkının büyük bir kısmı İslam dinini seçmiştir. İlk Hristiyan kilisesinin etkisi zayıfladıktan sonra Hristiyanlar diğer dinlerin temsilcileriyle birlikte yaşamışlar. Tüm bunlar halkın sabrı ve karşılıklı anlaşması sonucunda mümkün olmuştur. Allah'tan gergin zamanlarda sakinliğin hüküm sürmesini, göçmenlerin doğdukları yurt ve yuvalarına geri dönmelerini dilerim."

... Papa dua merasimini yeni onarılan Spor ve Konser Kompleksi'nde yaptı. Kuşkusuz, bu ayrıntıdır. Esas olan, Papa'nın Bakü'ye gelmesidir. Bu olay Azerbaycan'ın, onun liderinin dünyada tanınması demektir.

Serbest stilde Avrupa güreş şampiyonası Bakü'de kıtanın tüm ülkelerini toplamıştı. Cumhurbaşkanı şampiyonaya katılanları selamladı. Şampiyonayı Azerbaycan Milli Olimpiyat Komitesi'nin Başkanı İlham Aliyev açtı. O, Cumhuriyeti Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nde layık olduğu şekilde temsil ediyordu.

Azerbaycan Türkçesi'nde anlamını tam içeren bir sözcük var: "Dedeliler." Rusçada sözcük anlamı olarak "Babası olanlar" demektir.

"60'lı yıllarda edebiyatta bize karşı çok baskı yapıldı. Yaşıtlarımla bir çoğunu "Dedeliler" adlandırıyorlardı, diyen görkemli şair ve politikacı Vagif Samedoğlu şöyle yazıyordu: "Bu sözcük belli bir sosyal tip için kullanılırdı. Sanıyorum ki, bu bilgi geçen yüzyılın II'. yarısındaki kronolojilerde kalmıştır. Ama yanlışım. Esası olmayan ya yanlış bilgi bugün İlhan Aliyev'e karşı başlamış. Haydar Aliyev'in oğlu politikacı olamaz! Ama neden? Biz, İlham Aliyev ile sık sık Strassburg'ta oluyoruz. O, deneyimli bir politikacı gibi davranıyor. Onun yaptığı işleri de, bana göre Azerbaycan'da ikinci bir kimse yapamaz."

Tarih Dersleri

Cumhurbaşkanı Aliyev yapıtlarında ve konuşmalarında sık sık Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin tarihine baş vurdu. O döneme, o kısa tarihe ait olan belgeler, yayınlanmış çeşitli dökümanlar Cumhurbaşkanı'nın her an el altında bulundurduğu kitaplar gibiydi.

1919 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin barış amaçlı Temsilciler Heyeti, Almanya Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Parlamentosu Başkanı Alimerdan bey Topçubaşov, Paris'ten Bakü'ye gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu:

"Doğrudur, bizi hala bağımsız devlet olarak tanımıyorlar. Ama gittiğimiz her yerde artık altı aydan beri Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak yaşadığını, kendi parlamentosunun, hükümetinin, yönetim kurulunun, mahkemesinin, okulunun, ordusunun olduğunu söylüyoruz. Azerbaycanlılar neşeli ve sabırlı halktır; kendi başlarına bağımsız devlet kurmak gücünde olduklarını kanıtlayarak bolşeviklerin acımasızca hareketlerine göğüs gerdiler. Gücümüz yettiğince bu koşulları saklamalıyız. Halkımızın, şu anda bizim politik ve ekonomik alandaki bağımsız çalışmalarımızda sınav öncesinde olduğumuzu bilmesini isteriz.

Bu mücadeleye gücümüzün yeteceğine inanıyorum. Halkımızın

çalışkanlığına ve doğal servetlerimizin zenginliğine güveniyoruz. Bizim daha hala manevi değerlere dayanan politik okulumuz yoktur. Ülkede düzenin, kanun ve kuralların yerleşmesine, yasal yapının ve mahkemelerin kurulmasına, genel olarak kanunlara saygı gösterilmesine büyük gereksinim vardır.

Azerbaycan ancak bu tür iç düzenin sağlanması ortamında devlet olabilir. Böyle bir durumda onun hiçbir devlet tarafından tanınmasına gereksinim kalmaz. İçte güçlü ve istikrarlı olan bir Azerbaycan kendi kendine gerçek ve yadsınamayan bir gerçek olacaktır.”

Topçubaşov esas devletin oluşturulmasında ilk sırada içteki istikrarın sağlanmasını gerekli koşul olarak görüyordu. Haydar Aliyev kendi çalışma döneminde bu fikrin gerçekleşmesi için çan atmıştır.

Haydar Aliyev bu kuramın öncüsü olarak tüm halkı, toplumu bir yere toplayabilmiştir. Bu, Azerbaycancılık idi. Dünya Azerbaycanlılarının I.inci Kurultayı'nda şunu vurguladı:

“Biz Azerbaycanlıyız! Azerbaycan hepimizin vatanıdır. Bu toprak bizi bir millet, bir halk, bir kişilik olarak yetiştirmiştir. Bu nedenle her birimizin kalbinde Azerbaycanlı ruhu vardır. Bu Azerbaycanlılık ruhu, fikri, bizi birbirimize birleştiren, daha çok güçlendiren bir araç olmuştur. Her devletin ulusal bir ideoloji vardır. Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyeti'nin ulusal ideolojisi-Azerbaycancılık ideolojisidir.”

Haydar Aliyev her konuşmasında ve yeri geldiğinde bu fikri dile getirirdi. Kuşkusuz, bu işte onunla aynı düşüncede olanlar olduğu gibi, rakipleri de vardı. Hem içeride hem dışarıda... “uygar ideoloji yaşamında açıkça iki yönde eğilim vardır” diyen akademisyen Efran Daşdemirov bu olaya şöyle bakmaktadır:” İlk hedef Azerbaycancılık kavramının, tüm Türk ve tüm İslam kavramıyla birleşmesinden oluşmasıdır. İkinci hedef ise Azerbaycan'ın çok yönlü etnik uygarlıklardan -Türk kökü, Kafkas gerçeği, ulusal- demokratik gelenekleri ve İslam değerlerinden yararlanmaktır.”

28 Mayıs, Cumhuriyet Günü'dür. 1918 yılında bu gün Doğu'nun ilk bağımsız demokratik devletinin temeli atılmıştır. 1918 yılında Fete-li han Hoyski, Nesib bey Yusifbeyli, Memmed Emin Resulzade'nin çabaları sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti oluşturulmuş-

tur. Memmed Emin Resulzade'nin 26 Ekim 1917'de “Müsavat” partisinin I. Kurultayı'nda söyledi sözler gerçekleşmiştir: “Azerbaycan bağımsız devleti kurulacak ve bu devlet özgür ülkeler birliğine girecektir.” Zaman, uzağı gören politikacının fikrinin doğru olduğunu gösterdi. Şunu da bu arada belirtelim ki, M. Resulzade daha 17 yaşında Bakü mesleki teknik okulun öğrencisiyken, kentte Müslüman Gençler Birliği'ni kurmuştu. Sonraları ise RSDFP'nin Bakü Komitesi ile iş birliği yapan Müslüman sosyal-demokratik teşkilatı olan “Hümmet” ortaya çıktı. Cumhuriyet, bugün ADR ve Sovyet Azerbaycan'ının olumlu deneyimlerini kendinde göstermektedir.

Tüm bunlar canlı tarihtir. Şarkı metni gibi buradan bir kaç sözcük çıkartmak olası değildir. Azerbaycan halk şairi Bahtiyar Vahabzade bu konuda çok düşünmüştür. Bizimle konuşurken o, gerçeğin ağzının bağlandığı dönemleri anımsadı. Haydar Aliyev ise her zaman gerçeğin, adaletin yanındaydı. Bu konuda halk şairi Bahtiyar Vahabzade duygularını şöyle dile getiriyor:

“Bir zamanlar Cumhuriyet'te Gülistan barış anlaşması imzalanmasının (1813) 150. yılının kutlama hazırlığı vardı. Bu anlaşmaya göre büyük topraklara, arazilere, tarihi köklere sahip bir halk, İran şahlığı ile Çarlık Rusyası arasında bölünmüştü. Bu bölünme merkezin emriyle, yerli dalkavuk memurlar aracılığıyla uygulamaya geçirilmeliydi. Halkın aklında ise bu olay kanlı bir iz bırakmıştı. Ama o dönem verilen emirler, maddi ve manevi yokluklar toplu itirazlara olanak vermiyordu. İçimde kanayan milli gurur, namus duygusu, sanatçının tarih ve halk karşısında sorumluluk duygusu beni zorladı ve düşüncelerimi kağıda döktüm; böylece “Gülistan” poemi ortaya çıktı.

Yasalara, sansüre aldırış etmeden, poemin elyazması elden ele geziyordu. Tüm Azerbaycan'da aydınlar, öğrenciler bu poemi öğreniyordu. Anavatanım Şeki'de bu poemi “Nuha Fehlesi” gazetesi yayınladı. O andan itibaren ızdıraplarım başlaçtı. Sorgular, izlemeler, soruşturmalar... Hapishaneye atılacağıma emindim. Artık öyle bir durum oluşmuştu ki, kapıda bir araç durduğu an ürperiyordum. Benim arkamdan geldiler diye düşünüyordum. Doğrusu, en kötü durumla yüzyüze kalacağıma bekliyordum.

O sıralar DTK'de bir akrabam çalışıyordu ama onun yanında bu konuda bir söz söyleyemiyordum; o da bu konuda konuşmuyordu. Ama bir gün o akrabam bana yaklaşıp "rahat ol, seni hapsedemeyecekler, senin güçlü savunucuların var" dedi.

Ben bu sözleri yalnızca beni sakinleştirmek için söylediğini düşündüm. Ama uzun yıllar geçtikten sonra beni tüm tehlikelerden koruyanın Azerbaycan DTK Başkanının Birinci Yardımcısı Haydar Aliyev'in olduğunu haber aldım.

Ne ben onu kendime dost bilirdim ne de o bunu açıkça belirtmişti. Ama üstümde her zaman candan bir dostun dikkatini duyumsardım.

Doksanlı yılın ortalarında hastalandım. İtiraf edeyim ki, iyileşeceğimi ummuyordum. Ve yine aynı dostun yardımı geldi. Haydar Aliyev'in kendisi bana telefon edip ilgilendi. Sonunda "hazırlan, seni Türkiye'ye tedaviye göndereceğim." dedi.

Ertesi gün Cumhurbaşkanı'nın gönderdiği adam gelip benim masamın üstüne yolladığı otuz bin doları koydu ve dedi ki, "yarın Türkiye'ye uçuyorsunuz, uçak biletiniz ayırıldı." Beni Ankara'nın en büyük hastahanelerinden birine yerleştirdiler. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel beni ziyaret etti. Sağlığımı ilgilendi ve "Siz iki devletin, tüm Türk halklarının şairisiniz. Tedavinizle ilgili tüm masrafları ben karşılayacağım. Tedavinizin kısa zamanda biteceğine, sağlığınızı kavuşacağınıza eminim ve Azerbaycan'a geri dönüp bize kardeş, kanı kanımızdan, canı canımızdan olan, tarih, kültür, edebiyat bakımından bize en yakın halka gerekli olan yeni şiirler yazacaksınız."

Bakü'ye döndükten sonra Haydar Aliyev'e telefon edip onunla görüşmek istediğimi bildirdim. Görüşme zamanını geciktirmeden belirlendi. Görüşmeye gittiğimde, bana tedaviye gitmeden önce yolladığı otuz bin doları da yanımda götürdüm. Cumhurbaşkanı benim sağlığımı sordu ve ben yanıt verdikten sonra bu parayı çıkartarak masanın üstüne koydum. O şaşırarak bana baktı.

"Bu ne?"

Tedavimle ilgili tüm masrafları Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in karşıladığını ve benim bir kuruluş bile harcamama fırsat ver-

mediğini anlattım.

"Onu da al, kendi gereksinimlerin için harcarsın" dedi Haydar Aliyev.

"Bu parayla yapıtlarımın sekiz cildini yayınlattım. Tüm yaratıcılığım süresince ben bu büyük kişinin ilgisini hissettim."

Haydar Aliyev 6 Haziran'da ABD Başkanı'nın Hazar havzası enerji rezervlerini geliştirme danışmanı, büyükelçi Steven Mann'in Başkanlığı'nda Temsilci Heyeti'ni kabul etti. Konukları selamlayan Cumhurbaşkanı, onların IX. Uluslararası "Hazar Petrol, Doğalgaz, Petrol Üretimi ve Petrokimya" sergisi ve konferansındaki çalışmalarını övdü.

"Sayın Cumhurbaşkanı, Büyükelçi olarak çalıştığım dönemde bana toplam iki kez Başkan Bush tarafından yazılmış mektubun ilgili adrese iletilmesi emri verilmişti. Her iki mektup sizin adınıza yazılmıştı. Biz Amerikalılar, sizin Bakü-Ceyhan projesindeki desteğiniz için size teşekkürlerimizi bildiririz. Buna ek olarak, devletlerimizin arasında bu derecede ilişkilerin kurulması konusunda gösterdiğiniz çalışmaya da çok önem veriyoruz."

Haydar Aliyev büyükelçiye kişisel teşekkürlerini bildirdi:

"Sözünü ettiğiniz mektuplar ülkemiz için çok önemlidir. Başkan Bush'un mektubunun IX. Uluslararası Sergi ve Konferans'ın açılışında okunması, ülkenizin ve Başkanınızın Hazar havzası petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi, enerji rezervlerinin ihracı işine ne derece ilgi duyduğunu gösteren bir olaydır. Biz 1994 yılında "Asrın Mukavelesi"ne imza attık ve bir sonraki aşamada ABD hükümetinin desteğini duyumsadık. 1999 yılında İstanbul'da tarafımızdan onaylanan Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine ABD Başkanı'nın da imza atması, ABD hükümetinin bu petrol boru hattının çalışmasına ne derece önem verdiğini göstermektedir. Biz petrol-doğalgaz rezervleri konusunda yeni bir tarih yazıyoruz. Biz de bu tarihi yaratanlar arasında olduğumuz için çok mutluyum. Şimdi başlayacağımız işin büyük bir geleceği var. Bu tarih, sonraki kuşaklar tarafından devam ettirilecektir."

2002 yılı Haziran ayında Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi 70'inci yılını tamamladı. "Azerbaycan ekonomisinin dünya çapında

gelişmesi ve entegrasyonu için iyi yetişmiş bilim adamlarına büyük gereksinim var.” Bu sözleri Cumhurbaşkanı görkemli jübile gecesinde söylemişti. O, ekonominin gelişmesi döneminden söz ederken şöyle dedi: “Biliyorsunuz, 1994 yılından bugüne dek Azerbaycan’a 9 milyar dolar yatırım yapıldı. Bu, küçük bir ülke için büyük rakamdır. Biz petrol anlaşmaları nedeniyle büyük gelir elde ediyoruz. Artık petrol fonu kuruldu. Şu anda Fonun 580 milyon dolara yakın bütçesi var. Döviz gereksinimlerimizin tutarı 1.200.000.000 dolardır. Ama bundan 9 yıl önce, 12 Haziran 1993’te Bakü’de durumun gergin olduğu bir dönemde Azerbaycan’ın kurtuluşunu üstlendiğimizde, 1 dolar bile döviz ihtiyatımız yoktu. Tüm bunlar tarafımızdan kazandırdıklarımızın bir kısmıdır. Gelecekte ülkenin geliri artarak, halkın yüksek refahına ve ekonomik durumunun iyileşmesine neden olacak. Şu anda bütçemiz artmaya devam etmektedir.

Bundan bir kaç gün önce İlimler Akademisi Başkanı’na maaşların yükseltileceğini söylemiştim. Kısa bir süre önce akademi çalışanlarının maaşlarının yükseltilmesi için Başbakan ve Maliye Bakanı’na emir verdim. Onlar şimdi önerilerini hazırlıyorlar, bir kaç gün içinde bakacağım. Rahatsız olmayın, maaşlar diğer alanlarda da yükseltilecek. Bunu göreceksiniz.

İki gün önce emir imzaladım. Azerbaycan’ın güzel sanatlar, edebiyat ve diğer alanlarında yaratıcılıkları ile göze batan, sosyal alanda hizmeti geçen 150 kişiye yaşam boyu emekli maaşı bağladım. 5 yıl önce benim böyle bir olanağım yoktu. İstiyordum ama yapamıyordum... Şimdi ise bunun için olanaklarımız vardır. Bu 150 kişinin her biri Azerbaycan güzel sanatlarının, edebiyatının ve diğer alanlarının canlı tarihidir.

Bu insanların yapıtları, onların mirasları tarihi oluşturur. Onların her biri bizim tarihimizin yaratıcısıdır.

Azerbaycan yazarları, şairleri, güzel sanat çalışanlarıyla birlikte cumhurbaşkanlığı emekli maaşını Rus yazar İvan Tretyakov da aldı. O, bir zamanlar “Literaturni Azerbaycan” dergisinin baş yazarı olarak çalışmıştı.

Rusların takviminde bugün kırmızı harflerle bayram olarak yazılmıştır. 12 Haziran 1990’da Rusya Federasyonu’nun Halk Milletvekilleri Kurultayı Rusya’nın devlet bağımsızlığını ilan etmişti. Cumhurbaşkanı Yeltsin dört yıl sonra bu günü bayram olarak, “Rusya’nın devlet bağımsızlığı günü” olarak kutlanmasını emrini vermişti. Halkın arasında sorular vardı: “Biz kimden kurtulup bağımsız olduk?” Kremlin’de bu soruya yanıt buldular: Bayramın adını değiştirip “Rusya Günü” olarak adlandırdılar.

Rusya büyükelçilikleri bütün ülkelerde bugünü büyük, görkemli resmi törenlerle kutlarlar. En yüksek konuklar ise ülke Cumhurbaşkanlarıdır. Aslında Cumhurbaşkanlarının hepsi Rusya büyükelçiliklerine gelmezler. Ama Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Rusya Büyükelçiliği’ndeki “Rusya Günü” kutlamalarına her zaman katılırdı. Hem de büyük kuzey komşusuna yalnızca saygısını bildirmek için değil. Burada hala Sovyet döneminden tanıdığı Rusyalı dostları, tanıdıklarıyla görüşmek, konuşmak onun hoşuna giderdi. Haydar Aliyev, diplomatların, politikacıların, askerlerin arasında göğsü madalyalarla dolu orta boylu birini görür, onun yanına gider:

“Hayırlı günler sayın Tretyakov, nasılsınız?”

İvan Polikarpoviç asasını sol eline alıp elini Haydar Aliyev’e uzattı. Selamlaştı. Rusya Büyükelçisi Nikolay Timofeyeviç Ryabov, Haydar Aliyev’in konuştuğu bu büyük askeri şahsen tanıyıyordu.

Aliyev, büyükelçiye döndü:

“O, cephede çarpışmış olan büyük yazar İvan Polikarpoviç Tretyakov’dur. 60-70’li yıllarda biz birlikte çalışmıştık. Bizim eski özel askeri birlik üyelerindendir.”

“Sağ olun, Haydar Aliyev” dedi bu dikkatten etkilenen İvan Tretyakov, “Hem Cumhurbaşkanlığı emekli maaşı için hem de telefonunuz için teşekkür ederim.”

24 Ekim 1982’de İvan Tretyakov altmışıncı yaşgünü kutluyordu ve Haydar Aliyev o gün telefon edip onu tebrik etmişti. Bunu onların ikisinden başka hiç kimse bilmiyordu. Yaşgününde sabah er-

kenden MK'nin Birinci Genel Sekreteri şahsen telefon edip cepheci yazarın jübilesi nedeniyle kutlamıştı. Böyle telefonlar, böyle kutlamalar hiçbir zaman unutulmuyor.

“Demek bu yıl seksen yaşını dolduruyorsun” diye gülümsedi Haydar Aliyev “kesinlikle telefon edip kutlayacağım. Herhalde sayın büyükelçi de bugünü aklından çıkartmaz.”

Hazar'ın sahilinde bir yaz daha geçti. Sonbaharda, 24 Ekim'de İvan Treyakov'un kitaplarla dolu olan küçük odasında konuklar, dostlar toplandılar. Eski dostlar telefon etti -Azerbaycan yazarları, “Rusya Birliği'nin üyeleri-, Arhangelsk vilayetinden de hemşehrileri telgraf çekerek kutladılar: “Merkezi sokaklardan birine sizin adınızı verdik.” Yalnızca büyükelçilik susuyordu. Böyle dikkatsizliğe ne denilir?

Olağanüstü yetkili büyükelçinin iş günü çok yoğundur, başı karışıktır. O, diplomatik görev yerini üçüncü kez değiştirmişti. Prag, Bakü ve şimdi de Kişinyov... Merkezi Seçim Komisyonu'nun Başkanı oldu. Yeltsin ikinci tur seçimlerinde onu ödüllendirdi. O, buna layıktı...

O yıl Haziran ayında İstanbul'da Karadeniz Havzası Devletlerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın zirve toplantısı çerçevesinde “Üç Denizin Efsanesi” adlı konferans yapıldı. Konferans adı, çok şey söylüyordu. Karadeniz havzası ülkelerinin savaş durumundan yeni çıkan Azerbaycan'la işbirliğine inanmayanlara bir yanıtı sanki. Azerbaycan'ın diriliş ve yükseliş planlarının gerçekleşmesi için beslenen umutların boş olmadığını zaman gösteriyordu.

Tüm bunlar Haydar Aliyev'in toplantıdaki konuşmasında dile getirildi:

“Üç yıldan beri “Üç Denizin Efsanesi”, Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz konferansı düzenleniyor. Acaba neden daha önceleri bu yapılamıyordu? Çünkü eskiden bizim şimdiki gibi sıkı işbirliğimiz, bu iş hakkında yeteri kadar bilgimiz yoktu. Buna ek olarak, bu projeye inananlar da çok azdı. Fakat 1994 yılında “Asrın Mukavelesi” imzalandıktan sonra tüm dünyada Hazar sorunu tartışma konusu oldu. Olasılıkla, şimdiye dek Hazar Denizi hakkında, onun böyle zen-

gin petrol, doğalgaz yataklarının olduğu konusunda uluslararası alanda yeterince bilgi yoktu. Ama bizim, Azerbaycan'da bu konuda bilgimiz vardı.

Sonra Cumhurbaşkanı her bir uzman petrolcünün gurur duyacağı güzel bir tebliğ sundu:

“Üç Deniz Efsanesi”nin bir annesi var-Hazar Deniz'i. Bu annenin yanında ise Azerbaycan yerleşiyor.” diye heyecanla bildirdi Haydar Aliyev.

Azerbaycan, Türk dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Sovyetler zamanı Azerbaycan'ın Türkiye ile kültürel ilişkilerin, manevi değerlerin değiş-tokuşu ciddi biçimde sınırlandırılmıştı. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu yasaklar da ortadan kaldırıldı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk olarak Türkiye tanıdı. Haydar Aliyev bunu sık sık anımsatırdı. Kars'ta bir parka ve bulvara onun adının verilmesi, onu çok etkilemişti.

9 Temmuz 2002, Petersburg

9 Temmuz 2002, Pazar günü Rusya-Azerbaycan tarihine ebedi olarak kazanmıştır. O gün Saint Petersburg'un Kamenny Ostrov bulvarında Azerbaycan'ın görkemli ressamı Görüş Babayev'in yaptığı büyük Azerbaycan şair ve düşünürü Nizami'nin heykelinin açılışı yapıldı.

“Nizami yalnız şair değil, aynı zamanda büyük bir hümanistti, dedi Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin açılış merasiminde, bu nedenle de Nizami'nin yaratıcılığı herkese, tüm insanlara aittir.”

“Bakü de geçen yıl 12 Ekim'de Rus poezisinin dahisi Aleksander Sergeyeviç Puşkin'in heykeli açılmıştı” diye anımsattı Haydar Aliyev “Bugün Puşkin'in “Büyük Pedro'nun yapıtı” olarak adlandırdığı kentte Nizami'nin heykeli yükselmektedir.”

Şunu eklemek isteriz ki, ülkeler Aleksandr Puşkin ve Nizami Gencevi gibi büyük insanları birbiriyle paylaşabiliyorsa, bu, çok güzeldir.

Azerbaycan'da musikileştirilmiş en popüler küçük romanlarından

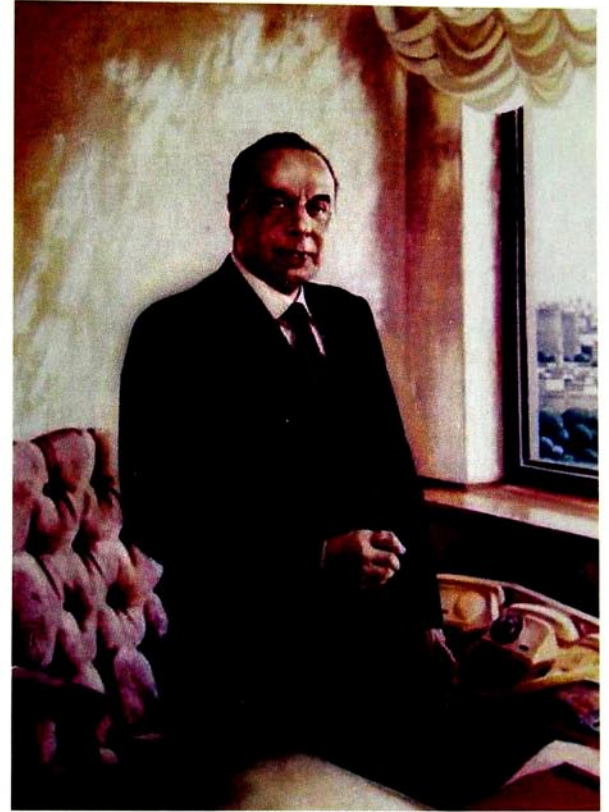
biri, Nizami'nin "Sensiz"idir. Gerçek sanattan anlayanların çoğu bu romansı unutmaz, Bülbül'ün yorumundaki bu romansı iyi anımsarlar. Haydar Aliyev'in düşüncesine göre Azerbaycan şarkı kültürünün büyük bir dönemi Bülbül'ün adıyla bağlıdır. Bülbül 1961 yılında hayattan göçtü. Aliyev'in girişimiyle büyük sanatçının vatanı olan Şuşa'da onun "ev müzesi" açılmıştı; Bakü'de onun için müze açıldı. Sanatçının eşi Adile Hanım ondan sonra uzun yıllar yaşamıştı. Seksen yaşını kutladığında çok sayıda tebrik mektupları, telgrafları gelmiş, çok da telefon eden olmuştur. Ama en beklenilmeyeni Haydar Aliyev'in telefonuydu.

Adile Memmedova anılarını bizle paylaşıyor: "Şaşkınlıktan donup kaldım; Haydar Aliyev yaşgünümü tebrik ediyordu. Aman Allahım, bu insanda bu kadar duyarlılık, merhamet duygusu nereden geliyor? Onunla telefonda konuşurken kapı çaldı. Açtım, onun gönderdiği büyük çiçek buketini getirmişlerdi. Çiçeklerin arasında onun kartviziti vardı -Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev-.

Adile'ye sanki yine "Sensiz" romansını duyuyormuş gibi geldi.

Petersburg'u gezen Haydar Aliyev hiç zorluk çekmeden Gorofov sokağını buldu. Zamanında burada 6 no'lu evde Devlet İstihbarat Bakanlığı'nın yönetici kadrolarını hazırlayan özel bir okulda bulunmuştu. Eski güzel günlerin anısına burada tanıtık duvarlar arasında fotoğraf çekirdi. "Astoria" oteline giderken yolda Petersburglularla, yerel halkla sevgiyle konuştu. Onun tüm seferleri böyle geçirdi. Paris, Berlin, Petersburg ya da Moskova... farkı yoktu.

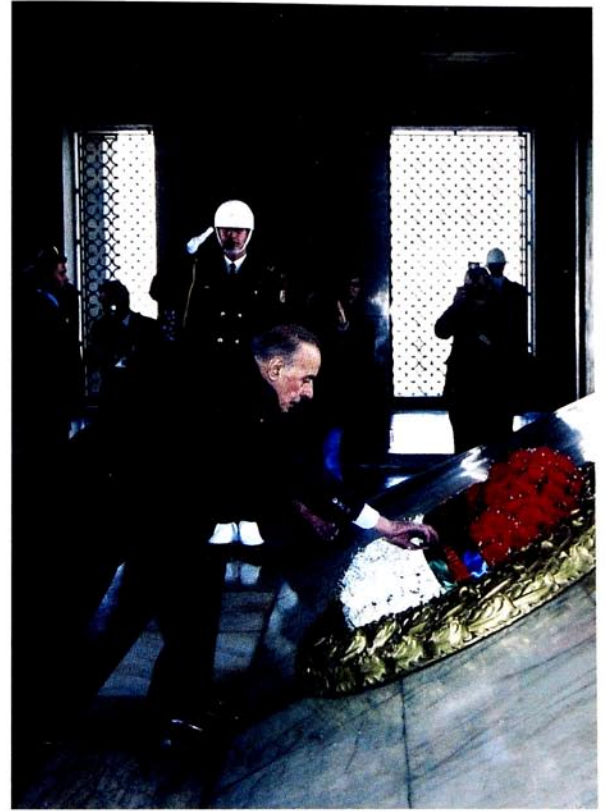
...Leontyev sapağı Moskova merkezinde sessiz, sakin bir yerdi. Burada sanki geçmiş dönemler hala devam etmektedir. Duvarlarda Lenin'in resimleriyle dolu levhalar bugün de oradadır. Sapak Tver kapılarına dek devam eder. Kapıların arkasında çeşitli ofis binaları ve ve üç büyükelçilik vardı: Küba, Ukrayna ve Azerbaycan. Önceleri burada Birlik Cumhuriyetleri'nin Temsilcileri otururdu. Pazar günleri, ofislerde çalışılmadığı için Leontyev sapağına sessizlik çökerdi. Diğer günlerde ise büyük bir kalabalık olurdu. Ama bu kez Azerbaycanlıların heyecanı, telaşı herhangi bir belge, vize ya da pasaport için değildi. Onlar Azerbaycan'ın Rusya'daki Büyükelçiliğinin davetlisydiler. Cumhurbaşkanı Aliyev onları davet etmişti.

H. A. Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(Ressam Tahir Salahov)

Sadakat yemini ederken, Bakü 1993.

Atatürk'ün kabrine çelenk koyarken.

Türkiye 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile.

Türkiye Cumhuriyeti 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile
merasim kütasını selamlarken.

Türkiye 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve İlham Aliyev ile.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile.

Tekfen Grup Şirketler CEO'su Erhan Öner, Eczacıbaşı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Bülent Eczacıbaşı ile.

Enka Holding Yönetim Kurulu Başkanı Şarik Tara ile.

Azerbaycan petrol stratejisine yön verdi.

Petrol üretimi yeni bir alanda başladı - Bakü 1997.
Bu strateji Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülüyor.

Marmara Grubu Vakfı Başkanı Akkan Suver ile.

1998 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi zamanı eski milletvekili bugünkü Azerbaycan İstanbul Başkonsolosu Sayyad Salahlı ile.

Bilkent Üniversitesi kurucusu
Prof. Dr. İhsan Doğramacı
ile.

Ünlü şair Hüseyin Cavid'in mozelesinin açılışında, Nahçıvan 1996.

Mstislav Rostropoviç ile.

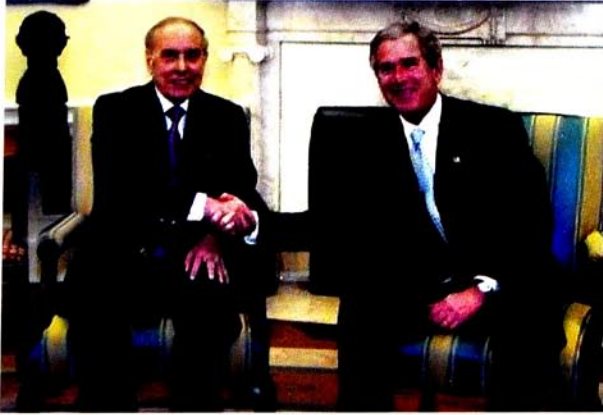
Müslüm Magomayev ve Tamara Sinyavskaya ile.

Papa ile.

Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ile.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George Bush ile.

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile.

Kalbi Azerbaycan
çocuklarıyla birlikteydi.

Nahçıvan, 2002.

Torunları Leyla ve Haydar ile.

Haydar Aliyev ve oğlu İlham Aliyev.

“Dağ idin, çiyinimi dağlara verdim,
Dağların dardını çekse, dağ çeker.
Sana muhabbetim dağlar kadardır,
Yerini dağlardan soruşum belki.”

Leyla Aliyeva

Cumhurbaşkanı onlara ninni gibi tatlı, anadilinde konuştu:

“Aziz vatandaşlarım! Kardeşlerim, arkadaşlarım! Bugün sizinle görüşmekten büyük memnunluk duyuyorum. Hepinizi candan selamlıyorum. Sizin şahsınızda Rusya’da yaşayan tüm Azerbaycanlıları selamlıyorum. Her birinize sağlık ve işlerinizde başarılar diliyorum. Ailelerinize de mutluluklar diliyorum!”

Cumhurbaşkanı Aliyev yüksek sesle konuşmamasına karşın her bir sözcüğü en son sırada oturanlar tarafından da duyuluyordu.

“Azerbaycan Türkçesi Bağımsız Azerbaycan’ın devlet dilidir. Bizim anadilimizdir... Ben Azerbaycanlıların, özellikle gençlerin, Rusça’yı, İngilizce’yi, Fransızca’yı, Almanca’yı, Arapça’yı, İspanyolca’yı çok iyi bilmelerini isterdim. Ama bırakın onlar Azerbaycan Türkçesi’ni çok iyi şekilde bilsinler. İnsanın çok dil bilmesi, onu zenginleştiren faktörlerdendir. Yalnızca bir dil bilen insan için bugünkü çağdaş dünyada yaşamak zordur. Tüm bunları dikkate alıp size saygı belirtisi olarak konuşmamı Rusça devam ettirmek istiyorum...”

Aliyev’i dinleyen herkes onu diğer ünlü Kafkaslı politikacılarla, örneğin, Şevardnadze ile karşılaştırdıklarında Rusçayı ne kadar mükemmel konuştuğunu fark ediyorlardı. Acaba bu neyle ilgiliydi? Okuldan mı? Aileden mi, yoksa kendini yetiştirmesinden mi?

Aliyevler ailesinde çocukluktan Azerbaycan Türkçesi’nde konuşuyorlardı. Genelde, 20’li yılların başlarında Nahçıvan’da Rus dilini bilen insan oldukça azdı. Aliyev’in biyograflarından biri olan Fatma Abdullazade’nin yazdığına göre “Haydar Aliyev Rus dilini yetişkin yaşlarında öğrenmeye başlamıştı. Nahçıvan okulunda ilk kez olarak Krılov’un temsillerini, Puşkin’in şiirlerini dinlemişti.”

Başka bir tez de ileri sürmek mümkündür. Okul yıllarında Haydar Aliyev’in iç dünyasına dahi Rus düşüncülerini Puşkin ve Krılov’dan daha çok görkemli satirik, sosyal ve politik konularda yazı yazan, realist Celil Memmedkuluzade etki etmişti. Haydar Aliyev’in ana diline bu kadar yakın ilgi duymasında ulusal edebiyatın klasığı haline gelen “Anamın Kitabı”nın oynadığı etkinin de rolü vardı.

... Anavatanları Azerbaycan’a uzak ülkeden 3 oğul geri döner. Onlardan biri konuşmalarına Rus sözcükleri katar, diğeri Azerbay-

can-Türk lehçesinde konuşur, üçüncüsü de Farsça sözcükleri çok kullanır. Yapıtın süjesi dağınıktır. Yapıtın kahramanları, Gogol'un "Dikanka Yakınlarında Hutor Akşamları"ndaki okullu arasında belli bir benzerlik var. Toplumun üst sınıflarıyla dostluk kurmakla kısa bir zamanda-"latin dilli"ye çevrilir, kendi anadilini de unuttur. Her bir sözcüğe "us" ekler. "Lopata"- "Iopatus" a, "baba" "babus" a dönüşür. Bir gün arazide tırmığı görüp babasına sorar: "Baba, buna sizin dilde ne derler?" Dikkatsizce ayağıyla tırmığın dışlerine basar. Babası daha yanıt vermeye vakit bulamadan tırmığın sopası alınca çarpar. "Körolası-tırmık!" diye-bağırarak kaçmaya başlar. "Nasil da çok acıtıyor!"

Anayurtlarına dönen üç kardeş beşikte ninnisiyle uydukları dili unutarak anneleri ile konuşamazlar. "Anamın Kitabı" ailenin yemin yeri, çünkü onlar "kendi atına binmemekle" anadilini, onun arkasında duran kutsal anıları unutmuşlardı. Bu kahramanlar C. Memmedkuluzade'nin "Danabaş Kendinin Ehvalatları" yapıtındaki karakterlerde kendi yansımaları bulmuştur.

2002 yılı Haziran'ında Rusya'da yaşayan tüm Azerbaycanlılar Cumhurbaşkanı ile toplantı için Azerbaycan Büyükelçiliği'nin binasında toplanmışlardı. Salonda tanıdık yüzler çoktu. Onlardan bazıları ise Haydar Aliyev Moskova'da çalışırken, dış görevdeyken tanışmışlardı. Bazıları ise onun yardımıyla bu ülkeye eğitim amacıyla gelmişlerdi.

"Geçmişte de, Azerbaycan'da çalıştığım zamanlarda da, hiçbir devlet dış dünyaya kapalı ortamda yaşamakla dünya medeniyetine katılamaz demiştim. Her zaman ulusal sınırlama düşüncesine karşı olmuştumdur."

O zamanlar, Haydar Aliyev'in Azerbaycan KP MK'nin birinci Genel Sekreteri olarak çalıştığı dönemde ona karşı çıkanlar çok olmuştu. Gençlerin eğitim amacıyla Rusya'ya, Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerine gitme fikri olumsuz karşılanırdı. Ama o, kendi dediğini gerçekleştirebildi. O dönemde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetleri arasında bu konuda ayrıcalık alan tek ülkedydi. Haydar Aliyev kendisinin bu projesini büyük gururla anımsamaktadır.

"1970 yılından başlayarak Azerbaycanlı gençlerin daha çok ülkenin sınırlarının ötesine, özellikle Moskova, Leningrad gibi diğer büyük bilim, kültür ve eğitim merkezlerine gönderilmesini emrini verdim."

Cumhuriyet'in KP MK'nin Birinci Genel Sekreteri, Sovyet KP MK üyesi olan o bile bu işi zorla gerçekleştirmişti. Uzun süren görüşmelerden sonra yalnızca yüz kişiye yabancı ülkede eğitim izni verildi. Bu yüz kişi, isteseler kendileri Moskova, Leningrad, Kiev, Sverdlovsk'a (şimdiki Yekaterinburg) gidebilir ve üniversitelere girebilirlerdi. Ama Azerbaycanlı gençler, özellikle köylerde, kasabalarda büyüyenler, büyük kentlerdeki yaşıtlarıyla rekabete giremiyor ve genellikle kazanamıyorlardı.

Haydar Aliyev, gençlerin Sovyetler Birliği'nin çeşitli üniversitelerinde rekabetten uzak eğitim görmeleri hakkını en sonunda elde etmişti. Önceleri toplam yüz kişilik kontenjan ayrıldıysa da, 1978-1979'lu yıllarda bu rakam sekiz yüze yükseltildi. (Bu, onun Politbüro'ya üye için aday olduğu zamana rastlamaktadır.) Kuşkusuz, sorun salt Azerbaycan ile bitmiyordu. Tüm ülke çapında ulusal kadroların yetiştirilmesine gereksinim duyuluyordu. Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerinden -Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Moldova ve Tacikistan- da bu hakkı elde etmişlerdi. Ama galiba Haydar Aliyev kişisel olarak bu olayla ilgileniyordu.

"Biliyorsunuz, bu olayla ilgili seferlerimin materyallerinin bir kısmını şimdiye dek sakladım. Bazılarını yer olmadığı için yok ettim." Haydar Aliyev büyükelçilikte 2002 yılında toplantı sırasında bu günleri anımsıyordu. "Bu gençlerin her yıl Sovyetler Birliği'nin kentlerine gönderilen kayıt defterlerini ise sakladım. Arşivimden hangi yılda, hangi gencin, hangi kent ya da kasabadan hangi enstitüye girdiğini belirten belgeyi şimdi bile bulabilirsiniz. Onların içinden çok görkemli insanlar çıktı."

Bunları neden yapıyordum? Birincisi, açıkçası, Moskova üniversitelerindeki eğitimin kalitesi Bakü'deki üniversitelerden çok yüksekti. İkincisi, bizde birçok meslekle ilgili yüksek eğitim yoktu. Herhangi bir yönde mesleki kadro hazırlamak için diğer Cumhuriyetlerin üniversitelerine başvurmak gerekiyordu. Üçüncüsü, insanların belir-

li kalıplardan kurtulmasını istiyordum. Biliyorsunuz, bu şekilde insanlar sınırı aşır, daha geniş bir çevreye çıkar, diğer insanlarla ilişki kurabilirler. Bu ise insanı ister istemez yeni dili, Rus dilini öğrenmeye zorlardı. Bazıları ek olarak İngilizceyi ve diğer yabancı dilleri öğrenmişti.

Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim, bu işle her yıl uğraşır, her yıl birkaç kez Moskova'da eğitim gören öğrencileri toplardım. Sonra onların sayıları o kadar arttı ki, buradaki yer yeterli olmadı. O zaman Tver Bulvarı'ndaki tiyatro binasında topladığımızı anımsıyorum. Sovyetler Birliği KP MK'nin çalışanlarını, MK'nin Komünist Gençler Birliği Başkanları'nı da davet etmiştik.

Toplantıya katılanların çoğu bu toplantıyı her zaman anımsıyordu. Öğrenciler arasında Moskova Devlet Üniversitesi'nden bir genç konuşmuştu. Aliyev, uzak Cebrayl bölgesinden buraya okumaya gelen öğrenciyi çok iyi anımsıyor. Öğretmenlerin dediğine göre, çok yetenekliydi ama Rusçayı kötü konuşuyordu. Okuduğu okullarda Rus dili öğretmeni olmadığı için tüm okul öğrencilerine 3 verilirdi. Haydar Aliyev bunu şimdi de iyi anımsamaktaydı ve başkalarından saklamadan dikkatini bu gence vermişti. Şimdi o öğrenci güzel notlar alıyor ve Rus dilini güzel konuşuyordu.

"Bu gence baktığımda mutluluktan duygulandım" diye itirafda bulunuyor Cumhurbaşkanı "çok sevindim."

M. F. Ahundov Milli Kütüphanesi'nde Cumhurbaşkanı Aliyev'in armağan ettiği kitapların sergisi vardı. Onların arasında ansiklopediler, sözlükler, Samed Vurgun'un, Sergey Yesenin'in, Bahtiyar Vahabzade'nin, Bajov'un, Nietzsche'nin ciltleri, fantastik yapıtları vardı. Aşağı yukarı 500 adetti.

Haydar Aliyev kitapları çok sever, onların yaşamdaki ve toplumdaki değerini iyi bilir, kütüphanenin önemine değer verirdi. Ülkenin merkez kütüphanesine üç kez gelmişti.

"3 Temmuz 1995, 4 Mart 1996, 20 Kasım 1997" diyerek kesin tarihleri söylüyor Kütüphane Müdiresi Leyla Gafurova. Cumhurbaşkanı 1997 yılında "Azerbaycan'da Kütüphanecilik İş'i" hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti kanununu imzaladı. Kuşkusuz bu, kitapseverler için bir

iteleyici güç oldu. Biliyorsunuz, bazen "Haydar Aliyev her yerde kendi memleketlilerini, akrabalarını koruyor" derlerdi. Ben bu kategoriye ait değilim ama onunla gurur duyarım.

... Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı süresi dolmadan istifa ederse, o zaman süresinden 3 ay önce Cumhurbaşkanı seçimi yapılırdı. Bu, anayasanın 105'inci maddesinde belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın önerdiği değişikliğe göre onun vazifesini başbakan yerine getirmeliydi. Cumhurbaşkanı görevini uygulamak durumunda olmadığı zaman bu yetki başbakana verilmekteydi.

Muhalefet bunun tersini ileri sürdü. Neden? Bu konuda fikirlerini bildiren Bakü Devlet Üniversitesi Rektörü Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin öğretim üyesi Abel Maherremov bu usulün uluslararası normlara uygun olduğunu söylemektedir. "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 7'inci, 99. maddelerine esasen uygulama sorumluluğu Cumhurbaşkanı'nın yetkisindedir. Bütün uygulayıcı organlar, bu arada Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı Cumhurbaşkanı uygular. Milli Meclis ise kanunları yapan organdır. Yetkilerin uygulayıcı organa geçmesi ise görüldüğü üzere amaca daha uygundur. Çünkü uygulama işleriyle doğrudan Başbakan uğraşmaktadır."

24 Ağustos'ta Azerbaycan'da anayasaya ek ve değişikliklerin yapılması için referandum yapıldı. Uluslararası denetçilerin dediği gibi, referandum, halkın Haydar Aliyev'e olan inancının bir göstergesiydi.

Milli Seçim Kurulu'na referandumun başladığı dönemlerde ve sonraki günlerde bir tek şikayet dilekçesi dahi gelmemişti. Buna karşın 26 Ağustos'ta bir grup muhalefet kamplarının yöneticileri Milli Seçim Kurulu'na kaba suçlamalarda bulundular. Buna, Milli Seçim Kurulu'nun bildirgesinde yer verilmiştir.

Azerbaycan Milli Seçim Kurulu Washington ve Brüksel'e de tutarlı yanıtlar verdi.

"Gazetecilerin Azerbaycan'daki referandum sonuçları ve ATET'in vardığı sonuçlar ile ilgili soruları yanıtlayan ABD devlet departmanının basın hizmetleri temsilcisi, ATET'in temsilcisinin Azerbaycan iktidarı hakkında verdiği şerhe, muhalefet partilerinin acele-

ci, yanlı ve yanlıs bilgilerine dayanıyordu. Biz, ABD devlet departmanının basın görevlileri, ATET'in temsilcisi olarak, Azerbaycan'da yapılmış olan 24 Ağustos referandumunun iktidarın milyonlarca seçmene ve genelde halka karşı gösterilen bir saygısızlık olarak değerlendirmekteyiz."

24 Ağustos referandumuna halkın % 83'ü katılmıştı. Onların çoğu önerilen değişikliklerin yönünde oy vermişti.

Generalin Yaşgünü

General Vagif Ahundov'un 16 Eylül 2002'deki yaşgünü pazartesi gününe rastgelmişti. Kuşkusuz bu, onun yıllarca yaptığı işinde değişiklik için bir neden değildi. Her zamanki gibi saat 9.00'da işerindeydi. Muhafaza Hizmeti'nin merkezi binasındaki merdivenlerden ikinci kata çıktı. Sanki merdivenden çıkıyor da, düz yolda yürüyor gibi çok rahat ve sakin şekilde çıkıyordu basamakları. Uzaktan bakıldığında onun gerçek yaşını tahmin etmek mümkün değildi. Yaşı ellinin üstünde olmasına karşın çok güçlü, kuvvetliydi. Odaya girer girmez telefon çaldı.

"Dinliyorum, Sayın Cumhurbaşkanı!"

"Hayırlı sabahlar, Ahundov! Yanıma gelir misiniz?"

General bir kaç dakika sonra tüm Bakü'nün iyi bildiği beyaz binanın beşinci katına çıktı. Odaya girdiğinde Haydar Aliyev ona yaklaştı.

"Yaşgünün kutlu olsun!"

O günü anımsarken Tümgeneral heyecanını gizleyemiyordu:

"Haydar Aliyev herkese, akrabasına da, akrabası olmayanlara da yardımcı olurdu. Hiç kimseyi unutmazdı."

Onlar ilk kez 1978'de görüşmüşlerdi. O zamanlar Cumhuriyetin Devlet İstihbarat Bakanlığı'nın Komünist Gençler Birliği Teşkilatı'nın Genel Sekreteri olarak çalışan Üsteğmen Ahundov'a partinin ve Sovyet organlarının muhafaza idaresinde politik yardımcı görevinde çalışması için öneride bulunduğu görüşmüşlerdi. MK Birinci Genel Sekreteri Haydar Aliyev, bu işe genç, uzağı gören insanların alınması-

nı emretmişti. İçişleri Bakanı Arif Haydarov Ahundov'u aday göstermişti. Büyük bir olasılıkla ve özellikle de DTK'dan da öneriler olmuştu. Aliyev Ahundov'u seçti.

"O, benden nerede, ne istediğimi sordu. Kendim hakkında kısa konuştum. Petrol enstitüsünü iftiharla bitirdim. Ardından Engels hava donanmasında askerlik yaptım. Oradaki makina -ekipmanların yağ- yakacak malzemelerinin sağlanmasında çalıştım."

28 yaşındaki Üsteğmenin biyografisinde o gün yeni bir sayfa açıldı. Aliyev Moskova'da çalıştığı süre içinde, Ahundov Bakü'de hizmet verdi. 1985 yılında idareye Başkanlık etmeye başladı. Bu idare şimdi "Devlet Özel Muhafaza Hizmeti" olarak adlandırılmaktadır.

"Sayın General, sizin Haydar Aliyev'e karşı yapılan bir kaç suikast çalışmasını önlediğiniz doğru mu?" diye sorduk Ahundov'a.

"Bu çeşit çabalar gerçekten de olmuştu. 1994 yılı Ekim'inde; 1995 yılı Mart'ında ve ardından da Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçman'ın ziyareti öncesinde. O zaman teröristler Bakü havaalanı yolunda bulunan büyük köprüyü uçurmak istediler. Köprü'nün altına 100 kilograma yakın patlatıcı koymuşlardı. Patlama olsaydı, yakın çevredeki evlerden hiçbiri kalmazdı. Ziyaret öncesi köprüyü gözden geçiren çalışanlarımız aşağıda inşaata ek olarak bir beton levhanın yerleştirildiğini meydana çıkarmışlardı. Elektrik ceryanını oradan bulduk. 500-600 metre uzakta ise teller yerleştirilmişti. Böyle olaylar olmuştu. Cumhurbaşkanı'nı Allah korumuştur," diye gülümsedi.

"Beni Allah Koruyor"

Azerbaycan'da bugün de Haydar Aliye'den söz edildiğinde herkes onun Allah'ın sevgili kulu olduğunu söyler. Onun yaşamında bu kanaati onaylayan yeterince olay vardır. DTK'da çalıştığı dönemlerde, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın birinci yardımcısı olduğu dönemlerde de, Gorbaçov'un gazabına uğrayıp Moskova'da gurbet hayatı yaşadığı dönemlerde de Tanrı ondan sevgi ve merhametini hiçbir zaman esirgememiştir.

Yazdığımız kitapta Tanrı'nın bu sevgili kulu nasıl koruduğunu

gösteren iki olayı okurlarımızın dikkatine sunalım. Biri geçmiş Sovyet döneminde Haydar Aliyev'in dünyanın büyük bir ülkesinin yöneticilerinden biri olarak çalıştığı dönemde, diğeri ise bağımsız Azerbaycan'ı belalardan kurtardığı yıllara rastlar.

23 Ekim 1983. Pakistan'ın başkenti İslamabad'taki SSCB Büyükelçiliği; yerel saatle akşam saat 7.00'dir. Tüm belgeler imza edilmiş, tüm telgraflar çekilmiş. Çalışanlar evlerine gitmeye hazırlanıyorlar. Ertesi gün Cuma günüdür. Müslüman Pakistan'da bu tatil günüdür.

Şifreleme Şubesi'nin Başkanı aniden şöyle der: "Vladimir Georgiyeviç, acilen buraya gelin. Telgrafı okuyorum: Çok acil. Üç saat sonra Politbüro'nun üyesi, Sovyet KP MK'nin Genel Sekreterliği yönetimiyle Parti Temsilciler Heyeti Moskova'dan uçak ile uçuyorlar. Pakistan havaalanı üzerinden uçmak için Pakistan devlet kurumlarının iznini sağlayın."

Temsilciler heyeti Arap ülkelerinden birine uçuyordu. Yol Pakistan'ın hava koridorundan geçiyordu. Telgrafta adı geçen Temsilciler Heyeti'nin Başkanı, Politbüro'nun üyesi, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın Yardımcısı Haydar Aliyev'di. Onun uçağı gündüz saat 3.00'te Moskova'dan havalanıyordu. İslamabad ile üç saat fark vardı.

SSCB'nin Pakistan'daki Büyükelçiliğin ve şahsen Büyükelçi Vladimir Georgiyeviç Belyayev'in emri yerine getirmesine altı saat vakit vardı. Ama uçağın Pakistan üzerinden uçuşuna izin almak vakti geçmişti diyebiliriz. Büyükelçinin aklına ilk gelen şey Pakistan havayollarıyla ilişki kurmak oldu. Ama orada hiç kimse kalmamıştı. Saat akşam 7.00 olmuştu. Ne yapmalı? Diplomatik kanallara devreye sokmak gerekli.

Belyayev Pakistan'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı'na telefon etti. Bakan Yardımcısı onu dikkatle dinledikten sonra özür dileyerek hiçbir şekilde yardımda bulunamayacağını söyler ve telefonu kapatır. Sovyet diplomatı Dışişleri Bakanı Agi Şah'ı aramaya başlar. Ama o da "hiçbir şekilde yardım edemez." Haydar Aliyev'in uçağının gelmesini dört saat kalır.

Bu olayın tanıklarından biri şöyle anlatıyor:

"Oturuyorduk. Klimalar çalışıyor, soğuk havayı üstümüze püskür-

tüyordu. Biz ise ter içindeydik. Durum çok kritikti: Havayolları departmanı kapalı, Dışişleri Bakanı gitmiş. Sorun çözülmez bir duruma dönmüştü."

Burada durumu gerginleştiren bir sorun daha var. Bundan 1.5 ay önce 1983 yılı 31 Ağustos'u, 1 Eylül'e bağlayan gece SSCB Hava Saldırılarından Korunma kuvvetlerinin uzakdoğudaki uçakları Güney Kore'nin içi yolcu dolu Boeing'i vurmuştu. Tüm dünya Reagan'ın fetvasıyla Sovyetlerin acımasızlığından konuşuyordu. Birçok ülkede, o arada Pakistan'da da anti-Sovyet tutumu çok güçlüydü. Büyükelçilikte herkes Parti ve Hükümet Temsilciler Heyeti'ni götüren uçak Pakistan üzerinden izin alınmadan uçarsa, Pakistan hava kuvvetlerine ait savunma güçlerinin hiç düşünmeden onu roketle vuracaklarını biliyordu. Acilen bir şeyler yapmak gerekiyordu. Artık yerel saatle gece 02.00'dir.

Tanıklardan biri anlatıyor:

"Aklımıza aniden bir fikir geldi! Cumhurbaşkanı'nın yardımcısı! Resmi telefonla telefon edelim! Biliyor musunuz, neredeyse bağırcaaktım. O, telefonu açtı! Ona durumu açıkladım. Yanıt geldi! "Sayın Belyayev, sizi çok iyi anlıyorum, ama biliyor musunuz bugün Cumhurbaşkanı için çok zor bir iş günüydü. Bağışlayın, Cumhurbaşkanı'ni uyandıramam. Odaya döndüm. Oturdum ve kendi kendime "Bizim sonumuz ne olacak?" dedim. Herkes bana bakıp susuyor ama bakışlarıyla sanki ne oldu? diye soruyordu. Ben de Cumhurbaşkanı yatmış, uyandırmak istemiyor, diyorum."

Pakistan'ın o zamanki Cumhurbaşkanı Ziya Ül Hak'tan daha yüksek yukarıda Allah var. Pakistan'daki Sovyet Büyükelçisi'nin onunla ilişki kurması olanaksız. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın Yardımcısı, Politbüro üyesi Haydar Aliyev'i ve Temsilciler Heyeti'ni götüren uçak tüm bunlardan habersiz Pakistan roketlerine doğru uçuyordu. Haber vererek uçağın rotasını değiştirmek kesinlikle olası değildi. Gerginlik durmadan artıyordu. Moskova çok gizli, şifreli telgraflardan uluslararası telefon hattıyla telefon konuşmalarına geçti. Her 5-10 dakikada bir üst üste sorular yağıyordu. Şimdiye dek uçuş için izinle ilgili neden haber vermiyorsunuz?! Nasıl bir sorumluluk altına girdiğinizi

biliyor musunuz?! Özel uçağın Pakistan toprakları üzerinden tehlikesiz bir şekilde uçmasını garanti edebiliyor musunuz?! Biz, ülke yönetimine her şey normaldir diye haber verebilir miyiz?!

Durumun tanıklarından bir diğeri anlatıyor:

“Baskı giderek artıyor. Aniden nöbetçi aşağıdan bağırır: “Vladimir Georgiyeviç, telefona.” Gidip hemen ahizeyi kaldırdım. Adını söylüyor -“General falanca. İkinci General, ikinci yardımcı. Sayın Belyayev, sayın Cumhurbaşkanı filan uçağın Pakistan toprakları üzerinden uçmasına izin verilmesi için emir verdi. Bununla ilgili Moskova'ya haber verebilirsiniz. “Uçak ise o dakikalarda Pakistan toprağına girecek.”

Yerel saatle sabah 4.00'te SSCB büyükelçisinin telefonu çalar. Dışişler Bakanı Yardımcısı Sovyet özel hizmet organlarının verdiği habere göre özel uçağın Pakistan üzerinden engelle karşılaşmadan ve rahatça uçuğunu bildirir.

Allah'ın sevgili kulu Haydar Aliyev'e gösterdiği bu merhamet ne birinci ne de sonuncuydu. Allah ömrünü, kısmetini ve hayattaki misyonunu yazdığı bu sevgili kulunu daha bir kaç kez bundan daha gergin ve zor, hatta felaket olabilecek uçak belalarından kurtaracaktı. Şimdi anlatacağımız olayda ulu Tanrı'nın Haydar'a olan sevgisinde kuşkuya yer bırakmıyor.

Pakistan'dan 12 Yıl Sonra

1995 yılının kuşkuyla dolu sonbahar günleriydi. Didişmelerden, çekişmelerden, devlete darbe çabalarından yorgun düşmüş Bakü tehlikeli günlerini geride bırakmış birazcık dinlemek istiyormuş gibi “uyukluyordu”. Haydar Aliyev'in ustaca davranışlarıyla bağımsız Azerbaycan kendinin ilk duygulu ama kararlı adımlarını atıyor, devletin istihbarat organlarını devletçiliğe dış gösteren iç ve dış gerici güçlere artık karşı koymaya başlıyordu. Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın kurtuluşu için başlattığı stratejinin amaçları yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştı. Çok acı da olsa çeşitli güçler bağımsız devletçiliğin gelişimine götüren bu süreci hangi yolla olursa olsun engellemeyi düşünüyorlar, çeşitli planlar yapıyorlardı.

1994 yılında Milli İstihbarat Bakanlığı'nın tecrithanesinden kaçırılan Azerbaycan'ın eski Savunma Bakanı Rahim Gaziyev çevresine istifa ettirilmiş bir kaç general ve yüksek rütbeli subayı toplayarak yeni darbe planları hazırlıyordu. Darbe planına izin verenler başarısızlığa uğramış 1994 yılı Ekim ve 1995 yılı Mart ayındaki darbe çabalarından acı derslerinden sonuçlar çıkarmıştı. Haydar Aliyev iktidarda olduğu sürece onların iktidara gelmek isteklerinin hülya olarak kалаcağını anlıyorlardı.

Ne yapmalı? Lenin gibi verilen bu soruya yanıt geçmiş darbe planlarında kendisini yansımasını bulmuştu: Hangi yolla olursa olsun Haydar Aliyev'i fiziki olarak yok etmek. Acumasız ve amansız karar bu kez darbe planının birinci ve ana maddesiydi. Projesi Moskova'da Ayaz Mütellibov, Suret Hüseyinov, Rahim Gaziyev ve diğerleri tarafından hazırlanmış askeri darbe planının mekanizması bu vahşi ve amansız plan gerçekleştirildikten sonra çalışmaya başlamalı ve General Şahin Musayev'in (eski Savunma Bakanı'nın Yardımcısı -yazar) liderliğiyle zor kullanarak iktidar değişikliğini gerçekleştirmeliydi.

Suikast planına göre Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yurtdışından Bakü'ye dönerken onu getiren uçak “Bine Havaalanı”na inerken Zenit roketiyle vurulacaktı. 1995 Mayıs ayı sonunda teröristler “İgla-1” tipi 9 M 313 marka Zenit roketi fırlatma rampasını, her birinin değeri 12.000 ABD doları olan 2 adet Zenit roketi elde etmişti.

Onlar bu kompleksten uçağı vuracak adamı belirlemişler, ona gereken emirleri vermişlerdi. Ş. Musayev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın uçağının vurulmasını başarıyla sonuçlandırmak için Bakü'nün Nardaran taş ocağı ve Maştağa kasabası yakınlarında roketi atmak için yer seçmişti. Son tartışmalarda suikastın uygulayıcıları uçağın Maştağa kasabası çevresindeki meydandan vurulmasının daha uygun olduğunu söyleyip bunda ısrar ettiler. Teröristler bu konu üzerinde bir kaç kez çalışmışlar hatta General Ş. Musayev'e göstermişlerdi. Her şey hazırdu. Onlar emir bekliyordu.

2 Temmuz 1995. Pusuda bekleyen suikastçilere telefonla Haydar Aliyev'in bulunduğu “TU-154” tipi uçağın Azerbaycan ve Bakü ha-

va sahasına girdiği haber verilir. Önceden belirlenen iki yerden 9M313 "İgla-1" tipi Zenit roketi ile "Bine" havaalanı inme koridoruna Maştağa yönünden inecek uçağın vurulma olasılığı tam kesinleştirilmişti.

Cumhurbaşkanı'nın uçağı hava alanına doğru yol almaktadır. Saat 15.09'da suikastçilere yeniden Cumhurbaşkanı'nın uçağının gelmesiyle ilgili bilgi verilir. Teröristler zenit mekanizmasını fırlatma yerine getirmeye hazırlanırlar. İşte o sırada uçağın Maştağa yönünden değil, Hövsan kasabası yönünden hava alanına indiğini görürler. Artık hiçbir şeyi değiştirmek mümkün değildi. Bu yönden "Bine" hava alanına inen Cumhurbaşkanı'nın uçağının vurulması, mesafenin roketin menziline dışında kaldığı için mümkün değildi.

Bu neydi? Azerbaycan'ın istihbarat kurumları suikastten haber almamışlar mıydı? Hayır, bu olayda onlar hiçbir şey bilmiyordu. Pe ki uçağın rotası neden değiştirilmişti? Neden çok basit: İnsanın değiştirmekte aciz olduğu hava koşulları.

"Azal" -Azerbaycan Hava Yolları Devlet Konzernin verdiği belgede şöyle yazmakta: "Cumhurbaşkanı'nın bulunduğu "TU-154" tipi uçak 2 Temmuz 1995'te saat 15.22'de "Bine" hava alanına yeni Hövsan yönünden inmiş, rüzgarın yönü 20 derece, hızı 8 metre olmuştur."

Evet, Tanrı yine sevdiği kuluna merhametini esirgemedi, onu korudu. Korudu ki, Haydar Aliyev bağımsız Azerbaycan adlı yapıtı yaratınsın. Ama hainler, iblisler ve caniler onun varlığıyla barışmak istemiyor, yeni yeni çirkin planlar hazırlıyorlardı. O ise bu konuda konuşma olduğunda hep gülümseyerek ve içten gelen bir inançla "ben ölümden korkmuyorum, çünkü beni Allah koruyor" derdi.

Haydar Aliyev ömrünün son yıllarında Bakü'yü gezmekten çok hoşlanıyordu.

"Onun çok koruması olurdu. Sevdiği sokaklarda dolaşır, Bakülülerle sohbet eder, sade insanların yaşamıyla ilgilenirdi" diye anlatıyor General Ahundov.

"Haydar Aliyev'in çok akıllı olduğu söylenilir. Bu konuda bir epizodu anımsıyor musunuz?"

"Böyle şeyler o kadar çok ki, bilmiyorum, hangisini anlatabım. Dik-

katinizi başka bir olaya çekmek istiyorum. Yarattılıştan yeteneği olan bu insan hiçbir zaman öğrenmekten, bilmediğini sormaktan utanmazdı. Çoğu kez böyle olaylara tanık oldum. O, hiçbir zaman kendini her şeyi bilen bir kimse olarak hissetmiyor, bilmediğini uzmanlardan sormayı, kendi için bir eksiklik olarak görmüyordu. Öğrenmek istediğinden ise her şeyi geniş bir şekilde tam bilmek isterdi.

General Ahundov'un küçük odasında iki Cumhurbaşkanı'nın, Haydar ve İlham Aliyevlerin fotoğrafları, çok sayıda kitap ve armağanlar sıralanmıştır. Burada ona Haydar Aliyev'i özellikle anımsatan bir eşya vardı. Bu, ne olabilir? General hemen yanıtıyor: "Bak, bu fotoğraf."

Telefonların arkasındaki rafta bulunan fotoğrafı aldı. Fotoğrafta Haydar Aliyev kırmızı renkli koruyucu giysi içinde gülümsemekte, biraz arkasında da Ahundov aynı giysiden giymiş duruyordu.

"Bu, Norveç'te oldu. Kuzey denizi üzerinde sahilden 300 km. uzakta helikopterle gezintiye çıktık. Her şeyi kontrol ettiler, bize de bu giysileri giydirdiler. Rehberlerden biri Aliyev'in deniz üzerinde uçmak konusunda fikrini almak istiyordu. O, bunun tehlikeli olduğunu söylüyordu. Ama Aliyev hiçbir şeyden korkmuyordu. Sık sık yineliyordu: "Ben ölümden korkmuyorum. Bırak düşmanlarım benim hiçbir zaman tehlikeden korkmadığımı anlasınlar. Çünkü beni Allah koruyor."

"Uçuştan önce kurallara göre gönüllü olarak uçmak istediğimizle ilgili bir belgeyi imzalamamız gerekiyordu... Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov, ölürsem ailem sigortadan hiç tazminat alamaz, diye imza etmedi. Haydar Aliyev ise güldü ve imzaladı. Neyse, sonunda uçtuk."

"Bu ne zaman olmuştu?"

General ajandasının yapraklarını çeviriyor: "Bu 24-27 Nisan 1996 tarihinde oldu. O yıl Haydar Aliyev'in uluslararası 18 seferi vardı. Bir yıl sonra 20 oldu. 1998 yılında 10, 1999 yılında 13, 2000 yılında da 13, 2001 yılında 9, 2002 yılında 16 seferi vardı -Moskova, ABD, Türkmenistan, Türkiye, İran, Petersburg, İstanbul, Ankara, Yalta..."

Bu seferlerin hepsinde Cumhurbaşkanı'nın kişisel fotoğrafçısı, diplomalı fotoğraf ustası Rafiq Bağirov hatıra fotoğrafları çekmişti. R.

Bağirov'un anlarından:

"...1997 yılının Ağustos ayının sıcak günleriydi. Cumhurbaşkanı ABD'de resmi seferdeydi. Bill Clinton ile görüşükten sonra Houston'a geldik. Burada Haydar Aliyev'in yeniden dede olduğunun haberini aldık. İlham'ın oğlu olmuştu. Haydar Aliyev çok seviniyordu. Temsilciler heyetinin her biri ile görüştü, tebriklerimizi bildirdik. Son bir kaç yıldır onun böyle sevindiğini görmemişim. Cumhurbaşkanı Azerbaycan'a dönerken Londra'da yeni doğmuş olan torununu ziyaret etti."

Haydar Aliyev bu buluşma için adeta koşuyordu. Torununu kucağına aldığı anda gözleri yaşardı. Biraz titrek, ağlamaklı sesle ve gururla şöyle dedi: "Bu bebeğe Haydar adını veriyorum!" O an akılda kalan, etkili olayın fotoğrafını çektim. Küçük Haydar'ın ilk fotoğrafını çekmenin bana kısmet olmasından gurur duymaktayım.

Haydar Aliyev tüm torunlarını çok severdi. Ama küçük Haydar'a daha çok bağlıydı. Kendi adını taşıyan bu küçük ile her zaman gurur duyardı.

Haydar Aliyev korkunç bir tempoda çalışırdı... O, görevli olarak bir yere gitmeyi severdi. Azerbaycan haritasında gitmediği bir yer, bir kent, bir kasaba, bir köy yoktu olasılıkla. Kendi küçük vatanı Nahçıvan'a özel bir sevgisi vardı. İnsan öyle sanır ki, yalnız bu tür sert yapısı olan bir memleket böyle güçlü karakteri olan bir kişiyi yetiştirebilir.

10 Ağustos... Bir saat sonra Cumhurbaşkanı'nın uçağı Nahçıvan havaalanına yaklaşmakta. Özerk cumhuriyete önceden olduğu gibi karayolları kapalı olduğundan herkes uçakla gitmek zorundaydı. Cumhurbaşkanı da, öğrenci de, iş peşinde giden her insan da... Yaz aylarında büyük uçak ile günde 10 uçuş vardı ama yine de yeterli değildi.

Önceleri bu havaalanı çağdaş gibi görünse de, şimdi eski kaldığı anlaşılıyordu. Cumhurbaşkanı'na yeni havaalanı projesini gösterdiler. Haydar Aliyev mimarları dinledikten sonra şöyle dedi:

"Yine de geçici olarak eklentiler yapalım."

Onun önerisine dayanarak projede köklü değişiklikler yapıldı. O, Nahçıvan'daki havaalanının açılışını görmeyi çok istiyordu; inşaat

da hızla ilerliyordu... Ama yeni inşaatın açılışını yapmak İlham Aliyev'e kısmet oldu.

Ağustos'ta 5 gün doğduğu kentte oldu. Havaalanı inşaatı, görkemli Azerbaycan ressamı Behruz Kengerli'nin ev müzesinin açılışına katıldı. Bu müze Haydar Aliyev'in girişimiyle, daha öğrencilik zamanında adını ilk kez duyduğu iki katlı kerpiç binada açılmıştı. "Bu insan nadir bir yeteneğe sahiptir. Onun yaratıcılığı gerçekten çok değerlidir" diyordu Haydar Aliyev müzenin açılışında.

Vayhır baraj projesi de artık hazırды. Kanallar döşenmiş, çatlamış toprak su bekliyor. En son çağdaş tekniklerle şantiyede inşa edilen yeni okulun inşaatı da bitirildi. Bilgisayar sınıfları, spor salonları hazırды. Açılış ise Azerbaycan yeni Cumhurbaşkanı yaptı...

23 Eylül 2002, Moskova

23 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı bir yıl içinde üçüncü kez Rusya'ya sefer yapıyordu. Dünya diplomasisinde bu tür seferler tekrar gibi değerlendirilse de, dost, komşu ülkeler için böyle durumlar çok normaldi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ocak ayında Moskova'ya resmi seferde bulunmuş, 9 Haziran'da ise önemli bir iş ziyareti için gelmişti. Bu tarihte Petersburg'ta Vladimir Putin'le görüşmüş, birlikte Nizami'nin heykelinin açılış merasimine katılmışlardı. Eylül'deki gelişinde ise Rusya-Azerbaycan toplantısıyla ilgiliydi.

Bu toplantının esas konusu Hazar Denizi derinliklerinin ortak sınırlarının bölünmesi içinde Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anlaşma imzalamasıydı.

"Biz uzun süredir bu anlaşma için toplantılar yapıyorduk. Her iki taraftan da tartışmalı konular olmasına karşın, ülkeler karşılıklı çıkarlarını dikkate alarak çalışıyordu. Bu işin olumlu bir şekilde sonuçlanmasına çok sevinmekteyim.

Bundan önce Rusya ile Kazakistan ve Azerbaycan ile Kazakistan'ın anlaşması, Hazar'ın kuzey ve orta kısımlarının derinliklerinin mineral rezervlerinin elde edilmesinde karşılıklı anlaşma sağlanacağı konusunda ışık tutuyordu. Eminim ki, deniz dibinin paylaşılması, "genel alanın

ise herkese ait olması” prensibi uyarınca tüm Hazar Denizi’ne kıyısı olan ülkelerin çıkarlarını koruyan bir statünün bulunmasını sağlayacaktır.”

Görüşme sırasında devletlerarası diğer antlaşmalar da imzalanmıştı. Esas olarak eğitimle ilgili belgelerin karşılıklı tanınması, askeri malzeme üreten kurum ve teşkilatların üretim ağırlığını korumaya dair belgeler imzalanmıştı. Haydar Aliyev onları yeniden teker teker saymadı.

“Vladimir Vladimiroviç imzalanan belgelerle ilgili bilgiler verdi. Sizi yorup, bu olaya geri dönmek istemiyordum. Burada esas olan, benim de söylenenlere katılmamdır. İşte bu, ilişkilerimizin hangi dercede olduğunu göstermektedir.

Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin dış politikamızda önceliği olduğu bir daha belirtmek isterim. Bu ülkeler aşağı yukarı iki yüzyıl birlikte olmuşlar, bu birlik onları öyle yakınlaştırmıştır ki, bu ilişkileri bugün de devam ettirmeye gerek vardır. Şu anda bağımsız devletler olsak da, bu birbirimizden uzaklaşmamız için bir neden oluşturmamaktadır; tersine ilişkileri daha da kuvvetlendirmek ve geliştirmek gerekmektedir. Diğer yandan da üzerimize düşen bir görevi yerine getirmektediriz.

24 Eylül’de Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nün mensupları ile görüşmesi sırasında Haydar Aliyev’e görkemli bir şekilde üniversitenin fahri doktor ünvanı verildi. Bir zamanlar genç diplomat olan İlham Aliyev de bu enstitüyü bitirmiş ve orada öğretim üyesi olarak çalışmıştı. Sonra ise daha önce belirttiğimiz durumlar oldu. Gözden düşmüş bir politikacının oğlu hemen öğretim üyeliğinden uzaklaştırıldı.

Rektör Anatoli Torkunov geçmişini anımsamak istemedi.

“Rusya ve Azerbaycan’ın bilimsel başarılarının, medeniyetinin öğrenilmesi, edebiyatın ve dilin gelişmesi işini biz büyük bir memnuniyetle daha da derinleştirip devam ettiriyoruz. Çok sayın Cumhurbaşkanı, tüm bunlarda büyük emeğiniz var.

Sizin 1993 yılından başlayarak bizim ülkeye yüksek düzeyde yaptığınız seferler ilişkilerimize büyük etki etti. Sonunda Cumhurbaşkanı

nı Vladimir Vladimiroviç Putin ile devletlerarası birçok anlaşmalar imzalandı. İmzalanan belgeler içinde Hazar Denizi’nin dibinin sınır komşusu olanlar arasında bölünmesi hakkında anlaşmalar da var.

Biz bu belgenin iki tarafı ilişkilerin gelişmesinde ne derece önemli olduğunu, Hazar bölgesinde barış ve huzurun gelişmesine yardım edeceğini biliyoruz. Üniversitenin mensupları olarak dün iki ülkenin eğitim bakanlarının Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya arasında diplomaların, bilimsel derece ve ünvanların karşılıklı tanınmasıyla ilgili imzalanan belgeye değer vermekteyiz.

Haydar Aliyev, diğer politik rakiplerinden farklı olarak kuzey komşusu ile dostça ve güzel ilişkilerin rolünü iyi biliyordu.

Tüm İslam dünyası için kutsal Ramazan ayı başlıyordu. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra İslamiyet toplumda geniş bir yer tutarak yeniden halkın dini olmaya başladı. Bu dini inanış Azerbaycan’ın devlet sembolü olan bayrağındaki yeşil renkte yansımaları bulmakta. Ramazan bayramı öncesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı halkın bayramını kutladı. O, Azerbaycan’ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü uğruna canından olan insanları anımsayıp, onların ruhlarının huzur bulmasını diledi. Şehitlerin ailelerine, yakınlarına sabır diledi. Haydar Aliyev ülkenin sınırları dışında yaşayan vatandaşlarının da bayramını kutladı:

“Azerbaycan’ın bağımsızlığının güçlenmesi, demokratik toplumun kurulması, barışın sürekliliği yönünde halkımıza başarılar ve işlerinizde başarılar dilerim.

Cumhurbaşkanı Kasım ayında bir hafta içinde bir kaç kanun hükmündeki karar ve emir imzaladı. Onların arasında görkemli bestekar Fikret Emirov’un 80’inci yıl jübilesinin kutlanmasıyla ilgili emir de vardı. Büyüleyici müziğin yaratıcısının yaşadığı binaya anı levhası konulacak, yapıtlarından oluşan beş cilt yayınlanacak, belgesel film çekilecek, cumhuriyetteki müzik okullarından birine Fikret Emirov’un adı verilecekti.

Bakü metrosu 35. yılını dolduruyordu. Cumhurbaşkanı metro alanında çalışan mühendis ve işçilerin büyük bir kısmını nişanlarla onurlandırdı. Azerbaycan, Sovyetler döneminde olduğu gibi şimdi de vatandaşlarının yorulmak bilmez çalışmalarını ödüllerle değerlendiriyor.

yordu. Dünyada bu çeşit olaylar azdır. Sovyetler döneminde yenilikçiler Sosyalist Emek Kahramanı Madalyası, Kırmızı Emek Madalyası, Emek Şöhreti gibi “Emek kahramanlığına göre” madalyalarla ödüllendirilirdiler. Bir düşünün, her bir ödülde esas söz “Emek”tir. İnsan ve halkın hayatı aslında böyle olmalıdır.

Azerbaycan’da “Emek Kahramanı derecesi” olduğunu, yeri gelmişken belirtmek isteriz. Bu tür kahramanlardan biri de Ömer Ağayev’dir. Bu insan tüm Cumhuriyet’in kazandığı başarıların canlı örneğidir. O, 1 Ocak 2003’te 75 yaşını doldurdu.

“Yaşgünlerimi kutlamakta pek de istekli olmamama karşın 2 Ocak’ta Sebayil ili Aksakallılar Birliği toplanıp beni kutladı” diyor emekli Ağayev “ertesi gün ise sayın Cumhurbaşkanımız telefon edip yaşgünümü ve yeni yılını kutladı. Bana ve aileme sağlık, mutluluk diledi. Cumhurbaşkanı kutladığı için çok sevindim... Çok ödülleri almıştım. Emeğimin halk tarafından değerlendirilmiş olması, Cumhurbaşkanı’nın beni kutlaması en büyük ve karşılığı olmayan bir armağandı.”

Elinde Cumhuriyet Bayrağını Tutmuş Bir Kızcağız

Sembollerin, bayrakların tarihi, halkın tarihi demektir. 1918 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk bayrağı göndere çekilirken liderlerden biri şöyle dedi: “Bir kere yükselen bayrak, bir daha inmez.” O sıralar tarih başka türlü değişti. 17 Kasım 1918’de Bakü’ye İngiliz orduları girdi. Onlara General Thomson komuta ediyordu. Büyük Britanya, ABD., Fransa, İtalya bayraklarının arasında asılı olan Azerbaycan bayrağını gören İngiliz, onun indirilmesini istedi. Britanya bayrağı da Azerbaycan’da çok yükselmedi. Onun yerini kısa zamanda Kızıl bayrak aldı.

Haydar Aliyev Şeki halkıyla görüşürken bu ulusal kutsallığı bir daha anımsadı.

“Uzaktan bakıyorum, orada küçük bir kız elinde bayrak tutmuş. Dikkatle bakın, o, bayrağı bir eliyle tutuyor. Rüzgar bayrağı o yana, bu yana silkeliyor ama küçük kız onu hırsıyla sıkı sıkı tutmuş. Kızım,

seni öperim. Sen bu bayrağı, bizim bağımsızlığımızın sembolünü bu kadar sevdiğin için böyle sıkı tutuyorsun. Bunun için de sana saygımı ve sevgimi yolluyorum. Bu, halkımızın bağımsızlığı demektir.”

18 Ekim Azerbaycan’ın bağımsızlık günüdür. 18 Ekim 1991’de Azerbaycan devlet bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlığı yalnız ilan etmek değil, onu korumak gerekir bunu tarih öğretiyor.

Haydar Aliyev 2002 yılında bayram öncesi Türkiye’den resmi sefereden geri dönüyordu. Bakü havaalanında gazeteciler onun başına toplandılar.

“İnanıyorum ki, yaptığımız görüşmeler Azerbaycan ve Türkiye iş adamlarına çalışmalarında yeni gelişmeler sağlayacaktır. Türkiyeli sermayedarlar Azerbaycan’a yatırımlarını artıracaktır. Çok memnun kaldım” diyordu Cumhurbaşkanı.

Her zamanki gibi birçok soru soruldu. O, yanıt veriyordu. “Avrupa NATO Kuvvetleri Başkanı Bakü’dedir. Bugün onun sizinle görüşmesi bekleniyor. Toplantı sırasında Azerbaycan’ın NATO ile hangi alanlarda işbirliği tartışılacak?”

Haydar Aliyev güldü:

“Hepinizi çok seviyorum. İyi gazeteci olmanızı, güzel sorular hazırlamanızı isterim. Diyorsun ki, o, Bakü’de ve sizinle görüşecek. Ama görüşüp görüşmeyeceğimiz henüz belli değil. Diyorsun ki, NATO’yla hangi ilişkileri tartışacağız. Bu konuda tartışsak bile, onu size söylemem. Neden bu çeşit sorularla benim de, kendinizin de zamanınızı alıyorsunuz?”

Bunu, gazeteciler için her zaman gazetecilere çokça zaman ayıran bir insan söylüyordu. O, basının gücünü diğer yöneticilerden çok daha iyi biliyordu. Ve gazetecileri o, başkasının emri altında çalışan bir işçi değil, bir işin yoldaşı olarak görüyordu. Bir kez Azerbaycan KPMK’nde çalıştığı zaman bölgelerden birinde yerel bir gazetenin sayısı yakılmıştı. Bölge komitesinin Genel Sekreteri herhangi bir makaleyi beğenmemiş ve emir vermişti. İş, Aliyev’e dek gitmişti. O, tüm Cumhuriyet’e iyi bir ders verdi. Bu işte suçlu olan herkes görevinden uzaklaştırılarak parti tarafından cezalandırıldı. MK’nin sorumluluk taşıyan kişileri de bunlara dahilidi.

Esas olan, Birinci Genel Sekreterin basına dostça, saygıyla yaklaşmanın gerekli olduğunu herkese göstermiş olmasıydı.

“Haydar Aliyev Cumartesi ve Pazar günleri her zaman çalışırdı. Diğer günlerde tek farkı, işin biraz daha erken bitmesiydi...” diye anımsıyor General Ahundov.

“İşten önce ya da sonra sık sık eşinin mezarını ziyaret ederdi. Uzun süre tek başına eşinin heykelinin yanında durup bir şeyler düşünürdü...”

General, Haydar Aliyev'in bu anı ocağına kişisel olarak mimarlık yaptığını, her bir ağacın ekilmesine bile dikkat ettiğini anlattı. “O, kenarda durup sakin sakin beklerdi. Bu dakikada yaşananların sözle ifade edilmesinin mümkün olmadığını bilirdi.”

Toranlı bir günde çıkıp gedersen,
Semada turnalar, kuşlar dolaşır,
Cenup şehrine karlı kış gelip,
Uzak sahillerde gölgen dolaşır,
Güneşim, ben seni tapa bilmirem...

Bu satırlar “Geri Dön, Aşkım” şarkısından. Nikolay Dobronravov'un sözlerine Sevil Aliyeva'nın bestelediği şarkıdan. Annesi ona “Seva” diye seslenirdi...

Sevil Aliyeva, Elmira Ahundova'ya verdiği söyleşide (İzvestiya 15 Ekim 2005) bu şarkının yaratılmasının tarihçesini anımsıyordu: “Babamın gözlerinde bu şarkıyı her dinlediğinde gözyaşları dökülürdü. Hatta bu melodinin sözleri yazılmadan önce babam, bu melodi onda anemle, onun ölümünden sonraki ruhsal durumuyla ilgili düşünceleri oluşturduğunu söylerdi. Bu melodiyi Müslüm Makomayev'in yanında yorumlarken, o, buraya kesinlikle söz yazmak gerekir, söz yazarsanız ben onu kesinlikle yorumlarım, dedi. Şarkının metnini annemi şahsen tanıyan ve ona saygı duyan şair Nikolay Dobronravov yazdı. Aklımdadır, metnin bazı satırları bir kaç varyantta yazılmıştı ve babamla ben yüreğimize en yakın hissettiğimiz varyantı seçtik. Şimdi bu şarkı benim için iki kat kutsaldır, çünkü annemi ve babamı anımsatıyor.”

Bu etkili konuşmaya Sevil Hanım'ın anlattığı birkaç şeyi de ekleye-

lim: “Annem, babam, Yevqeni Martinov'un ve Andrey Demytyev'in yazdığı ve eşsiz Sofiya Rotarun'un yorumladığı “Kuğu Kuşunun Sadakati” şarkısını çok severlerdi. Ev sahibesi Zarife Hanım'ın katılımlıyla Haydar Aliyev de birçok Azerbaycan ve Rus şarkılarını söylerdi. Örneğin, “Gece Patrolu” (*) filmindeki şarkıyı. Film çoktan unutuldu ama şarkı birçoklarının aklına kazandı: “Hatta kuşlar da anavatansız yaşayamaz...” Bu etkili ayrıntılar Aliyevler ailesindeki zarif müzik zevkinden haber vermektedir ama yalnızca bundan değil...

Bakü'de “Dinin ve İtikadın Demokratik Toplumdaki Rolü:

Terörizm ve Radikalizmle Mücadele Yollarının Bulunması” adlı uluslararası konferans düzenlendi. Konferansın açılışında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev bir konuşma yaptı:

“Globalleşen dünyada herkes birbirine yakınlaştı. Zamanımızda dinler, medeniyetler ve halklar arasında kurulan diyalog, bunun sonucunda oluşmuştur. Bu diyalogu geliştirip, destekleyerek terörizmi yaratan kaynakları kökünden yok etmeye çalışalım.

Bugün ise terörist gruplar kendi çirkin emellerine ulaşmak için bazı durumlarda bizce kutsal olan insani değerlerden yararlanıp, bu ya da diğer grubun çıkarları için teröre hak kazandırmaktadır. Terörizme “hayır” diyen insanlık, onun dini, ekonomik, politik köklerini yok etmek için tüm gücünü seferber etmelidir.”

Cumhurbaşkanı toprakların % 20'sinin işgal edilmiş olmasını yalnızca Ermenistan-Azerbaycan tartışmasının sonucu olmadığını belirtti. Onun sözlerine göre bu, bölgede uluslararası terörizm çalışmalarından ileri geliyordu.

Haydar Aliyev konuşmasında “Anayasaya göre Azerbaycan devleti laik bir devlettir. Biz din fenomenini, medeniyetimizin ayrılmaz bir parçasını, ulusal mentalitemizin tarihi mirası olarak kabul ederiz” dedi.

Bu düşüncüyü, çağdaş Rusya'nın birçok politikacısı ve devlet adamı da paylaşmaktadır. Bunların arasında Tataristan'ın Cumhurbaşkanı Mintimir Şaymiyev de vardır. O anımsıyor:

“Azerbaycan'da olduğumda Haydar Aliyev ile zorunlu göçkünüle-

* Patrul: Belirli bir bölgenin emniyeti için ayrılmış asker, polis vs. gücü

geçici olarak kaldıkları yere gitmiştim. Böyle zor geçim koşullarında aylarca, yıllarca yaşayan insanları düşünün. Korkunçtur. O olayın nasıl başladığı hepimiz hatırlıyoruz.

Ulusal hakların çiğnenmesinden söz ederler ama sonuçta milyonlarca Azerbaycanlı kendi evinden barkından göçmek zorunda kaldı. Kaçkinlarla görüşürken de, eve döndükten sonra da onlar için ne yapılabilir? diye düşündüm. Sonunda Tataristan'dan kamyonlardan oluşan bir kervanla erzak gönderdik.

Cumhurbaşkanı 21-23 Kasım tarihleri arasında NATO devletlerinin Prag toplantısına katıldı. Onun, bu güzel ve konuksever ülkeye ilk gidişi değildi. Karl köprüsü, eski yerel meydan, eski mahalleler. Oradan yeşil damlı orta yüzyıllara ait sokaklara açılan ve hayran eden manzarayı defalarca seyretmişti. Bu kez de ciddi program olmasına karşın, zaman bulup eski Prag Seddi'nin duvarlarını yanında bir kaç dakika geçirdi.

24 Kasım 2002, Bakü

Bakü'ye Cumartesi günü-haftanın sonunda döndüler. Aslında Pazartesi günü dinlenip yeni iş haftası için kuvvet toplamak gerekirdi. Ama tüm bunlar Aliyev'e göre değildi. Sabah Ahundov'a telefon etti:

"Şimdi kente gitmek istiyorum."

General 10-15 dakika sonra rezidanstaydı.

"Cumhurbaşkanı bizi bekliyordu; spor giyinmişti, pantolon, kazak giymişti. Haydar Aliyev'e, son zamanlar kente çok çıktığını, bunun tehlikeli olduğunu söyledim."

"Korkmana gerek yok, hazırlan Cabbarlı'nın heykelinin yanına gidelim" dedi. Haydar Aliyev kendi girişimiyle 1981 yılında açılışı yapılan bu heykeli çok severdi. 1934 yılında ölen, Azerbaycan edebiyatı ve ulusal düşüncenin gelişmesinde büyük rolü olan Cafer Cabbarlı'dan büyük saygıyla söz ederdi. Heykel için uygun olan granit taşının ise Aliyev'in ricasıyla Ukrayna'dan getirttiklerini de bu arada belirtelim.

Otomobil heykelin bulunduğu Petrol Akademisi'nin meydanında

durdu. Yoldan geçenler yavaş yavaş oraya toplanmaya başladı. Cumhurbaşkanı ile konuşup ona uzun ömür dileyenlerin haddi-hesabı yoktu. "Siz bize kendimize değer vermeyi yeniden öğrettiniz."

Onların arasında kişisel işleri için ricada bulunanlar da vardı. Haydar Aliyev bu şekildeki planlanmamış görüşmeler sırasında yardımcılarını yanında götürmezdi. Onların yerine Ahundov geçirdi. Her zaman yanında taşıdığı deftere adları, adresleri, telefon numaralarını not alırdı. "Size kesinlikle telefon edilecek. Verilen karar size bildirilecek."

Ahundov'un düşüncesine göre, Haydar Aliyev dış ülkelere yaptığı seferlerden sonra kendi ülke vatandaşlarıyla, Bakülülerle konuşmayı çok arzu ederdi.

"Cumhurbaşkanı daha sonra 28 Mayıs ve Bülbül caddelerinin köşesinde bulunan "Portofino" kafesine geldi. Burası her zaman kalabalık olurdu. Gençler, aileler, çocuklar... Haydar Aliyev boş yerlerden birine oturup beni de yanına çağırırdı, dondurma siparişi etti.

Bu kafede o günü yansıtan fotoğraflar hala duvarlarda asılı durmaktadır. Haydar Aliyev'in üstünde ince bir kazak, gözünde de gözlük vardı. Sonra parayı ödedik. ("Dondurmanın parasını General ödeyecek; benim paralarım ondadır" dedi.) Nizami caddesi üzerinden iki kilometre uzaktaki Fevvereler meydanına geldik. Yol üstündeki dükkan sahiplerine hal hatır soruyor, karşısına çıkanlarla konuşuyordu.

Çocuklar, gençler, yaşlılar arkasından geliyor, fotoğraf çektirmek için ricada bulunuyorlardı. Haydar Aliyev itiraz etmiyordu. Gezinti iki saat sürdü. Korumalar için bu tip gezintiler baş ağrısı, Bakülüler için beklenilmeyen görüşme, Cumhurbaşkanı içinse vatandaşlar arasında olması, anlaşıldığı gibi, ender ve değerli bir olaydı.

Cumhurbaşkanı 28 Kasım'da Türk Şirketi Enka'nın Başkanı Şarik Tara'nın Başkanlık ettiği Temsilciler Heyeti'ni kabul etti. Tara, şirketin Avrupa'da en büyük elektro santralını inşa ettiğini söyledi. O, yönettiği şirketin Azerbaycan ekonomisine yatırım yapmak, özellikle Sumgayit İES'i (Sumgayit Elektrik Santrali) onarmak amacıyla olduklarını belirtti. Haydar Aliyev konuşma teşekkür ederek, onların çalışmalarından Moskova'da çalışırken bilgisi olduğunu bildirdi.

“Siz Petro Pasajı'nı yaparken herkes Türklerin nasıl iyi inşaatçı olduklarından söz ediyordu. Ama daha öncekiler, Türkler hiçbir iş yapamaz diye biliyorlardı. Elinden hiçbir iş gelmeyeceğine “Türk müsün, beyim?” derlerdi. Siz Moskova'da birçok güzel binalar inşa ettiniz. Onları “Enka”nın yaptığını duyduğumda çok memnun oldum.”

Herhalde birçok kişiye Bakü gecelerini izlemek nasip olmuş. Tevfik Guliyev'in meşhur şarkısından betimlenen geceleri Reşid Behbudov'un yorumundan dinlemek ...”

... Bakü'nün merkezinde, eski binalardan birinde, görkemli düşünür Fuzuli'nin adını taşıyan “Elyazmalar Enstitüsü” bulunur. Burada eşsiz, eski metinler korunmaktadır. Odalardan birinde ise 30'lu yıllarda burada yaşayan söz ustası Hüseyin Cavid'in ev müzesi bulunuyor. Müzenin açılışında Cumhurbaşkanı bir konuşma yaptı. O, dahi şairin feci yaşamından söz ederek, hiçbir gücün halkın tarihini ve medeniyetini elinden almak kuvvetinde olmadığını söyledi. Dahi Cavid'in ruhu şad olsun...

Moskova'da Bakanlar Kurulu Birinci muavininin yardımcılarını işten erken çıkarmak istediklerinde tiyatroya gidecekleri bahanesini uydururlardı. Olasılıkla Haydar Aliyev'in güzel tiyatroya izlemek için onlara izin vereceğini biliyorlardı... Genç yaşlarındayken tiyatroya Haydar Aliyev'in zayıf noktalarından biriydi. Aliyev 2002 yılında Azerbaycan Akademik Dram Tiyatrosu'nda “Hamlet” oyununun galasına gitmişti. Cumhurbaşkanı gösteriden sonra oyuncularla görüştü. Aktörleri sergiledikleri başarılı çalışmalarını için kutladı. Haydar Aliyev'in kültür çalışanları, güzel sanatlar ve edebiyat temsilcileri ile görüşmesi uzun zamandan beri gelenek haline almıştı.

Haydar Aliyev 12 Aralık'ta Cumhurbaşkanlığı sarayında halk sanatçıları, devlet ödülü sahipleri Fidan ve Huraman Kasımova kardeşleri kabul etti. Onlar ilk kez 25 yıl önce opera sahnesine çıkmışlardı.

Bu anlamlı buluşmadan küçük bir alıntı sunmak istiyoruz.

Haydar Aliyev: “Siz çok şey başardınız. Azerbaycan güzel sanatları ve musiki için çok işler yaptınız. İkinizin de olağanüstü, doğuştan gelen bir yeteneğiniz var. Bu nimeti Allah herkese kısımet etmez.”

Fidan Kasımova: “Sayın Cumhurbaşkanı, anımsıyorsanız, 1975

yılında “Koroğlu” operasını dinlemiştiniz. İkinci bölümden sonra sahneye çıktınız. Ben köşede anne-babamla durmuştum. O zamanlar 2-3 müsabakadan ödülüm vardı. Siz gelip annem babamla selamlaştiniz. Bana sordunuz: “Fidan, seni ne zaman Nigar rolünde göreceğiz?” Bunu anımsıyor musunuz?”

Haydar Aliyev: “Çok iyi anımsıyorum.”

Fidan Kasımova: “İnanın ki, o günü hiç unutmuyorum. Sizden aldığı güç, sorumluluk duygusu beni bugün de cesaretlendiriyor. Sözleriniz beni o kadar etkiledi ki, kısa zamanda Nigar bölümünü öğrenip okudum.”

Azerbaycan'ın görkemli kültür ustalarının her birinin Haydar Aliyev ile ilgili hoş anıları, minnet duyguları olduğunu söylesek, yalan söylemiş olmayız. Örnek olarak, Müslüm Magomayev'in konserlerinden birinin sonunda Haydar Aliyev'in onunla konuştuğu sözleri anımsamasını gösterebiliriz:

“Bir şeye gereksinimin var mı?”

“Hayır” Genç şarkıcı o zamanlarda medeni olmayan koşullarda yaşıyor olmasına karşın, böyle yanıt vermişti. “Onun benim sesimi beğendiğini düşünüyordum. Bu nedenle de bana karşı saygıyla, daha sonra da sevgiyle yaklaşıyordu. Ben de ona bu şekilde yaklaştım”. Bunları Müslüm Magomayev yıllar sonra “Sevgim Benim-Melodiya” kitabında yazıyor.

“Tüm Azerbaycanlı Çocuklar Çevremizde Toplanmıştı”

Yıl sona eriyordu. Halk yılbaşına hazırlanıyordu. Ama Haydar Aliyev için her zaman olduğu gibi, bütün günler iş günüydü.

“Cumhurbaşkanı'nın işe gelmediği gün yoktu. 1993 yılından başlayarak bir kez olsun tatile çıkmamıştı. Hiçbir zaman da günün kurallarını, saatlerini değiştirmezdi. Saat 8.00'de kahvaltı eder, 10.00'da işe giderdi. Öğleleri yemek yemezdi. Gün içinde toplantılar, görüşmeler, evraklar, telefonlar, mektuplar... Saat 20.00'de hafif bir akşam yemeği yerdi”. General Ahundov “25 yıl burada çalıştığım sürece bu tür rejim oldu” diye anlatmaktadır.

2003 yılı başladığında da, Cumhurbaşkanı 80 yılını doldurduğunda da her şeyin böyle sürececeğini düşünüyorduk...

31 Aralık'ta yeni yıl nedeniyle "Cumhuriyet Sarayı"nda çocuk yuvaları için yapılan kutlamalara geldi. Şarkı söylüyor, dans ediyor ve Haydar babanın onlara söylediklerini dikkatle dinliyorlardı.

"Sizinle olduğumda, biliyorum ki, Azerbaycan çocuklarının, gençlerinin hepsi çevremizde toplanmış olmakta. Bana öyle geliyor ki, tüm gençliği öpüp bağrıma basıyorum. Size mutluluklar diliyorum!"

Cumhurbaşkanı 2002 yılının son dakikalarında "Dünya Azerbaycanlılar Solidarite Günü" nedeniyle halka konuşma yaptı.

"2002 yılının Azerbaycan halkı için başarılı olduğunu gurur duyarak söyleyebiliriz" Haydar Aliyev bunu onaylayan ekonomik gelişmelerle ilgili birçok gerçeği sıraladı, emeklilik, ücretler ve bütçenin artırılması konusunda bilgiler verdi. "Ama sorunlar da var. En büyük sorunumuz, bugüne dek çözilemeyen Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığıdır, diyebilirim."

Cumhurbaşkanı yıl içinde yapılan işleri anımsattı ve sorunun çözümlenmesi için Azerbaycan'ın sonuna dek barış yoluna öncelik vereceğini bildirdi. "Biz halk için mutlu yaşamak olanağı sağladık. Her bir işimizle ay be ay, yıl be yıl insanların refahını iyileştirmeye çalışacağız."

13. BÖLÜM

DÜNYANIN GÖZÜNDE

Büyük politikaçılar, devlet ve sosyal-politik liderler çoğu zaman birbirlerini değerlendirmeye çalışırlar. Yalnızca resmi nutuklardan ve mektuplardan bir şeyler öğrenmek istesek, o zaman sadece kahramanlık karakterlerini görebiliriz. Bazen bir kişinin bonservisinde öyle yazılar yazılır ki, konunun tamamen başka bir kişiye ait olduğu düşüncesi oluşur insanda.

Buna en güzel örnek olarak ABD Başkanı George W. Bush'un Sovyet lideri Mikhail Gorbacov'a olan ilişkisi verilebilir. Bush 1988 yılında Malta görüşmelerinden sonra kendi yardımcılarından yanında şöyle demişti: "Aman, Yarabdim! O ekonomiden hiçbir şey anlamıyor!" Sonradan Washington uzmanlarının Bush'un işaret ettiğinden ne anladıkları ise bize göre belli değil.

Kuşkusuz, devlet liderlerinin, sosyal politik liderlerin davranışlarının bir çoğu politik kurallar esasına göre düzenlenir. General De Gaulle'in Almanya Federal Cumhuriyeti şansölyesi Adenauer'e verdiği derisi klasik bir örnek olarak verilebilir.

Şansölyenin şerefine 1962 yılı Temmuz ayında görkemli bir ziyafet verilir. De Gaulle ona Fahri Lejyon Büyük Haç ödülünü verir ve bir takım sözler söyler. Fransa Cumhurbaşkanı iki ay sonra Almanya Federal Cumhuriyeti'ne iade ziyaretinde bulunur. De Gaulle hakkında kitap yazmış olan Nikolay Molçanov'un düşüncesine göre, bu, garip ama etkili bir sahneydi.

Konrad Adenauer Fransa Cumhurbaşkanı'nı Bonn havaalanında karşılar. De Gaulle beklenmedik şekilde aniden yaşlı şansölyeyi kucaklayıp her iki yanağından öper. Sonraları şansölye şöyle der: "Hayatımda ilk kez bir yabancı devlet adamı, hem de bir Fransız beni öptü." De Gaulle beş gün Batı Almanya'nın en büyük kentlerini -Hamburg, Köln, Münih, Stuttgart, Düsseldorf- gezer, almanca konuşmalar yapar. Almanlar onu neredeyse başlarının üstünde geçirdiler.

“Der Spiegel” dergisi şöyle yazıyordu: “ De Gauelle Almanya’ya Fransız Cumhurbaşkanı olarak gelmişti. Ama Avrupa’nın imparatoru olarak geri döndü. Generalin kendisi ise sonraları yakın arkadaşlarından birine bir itirafta bulunur: “Almanlara siz dahi halksınız, dedim. Ama bu doğru değil. Almanlar dahi halk olsaydı, beni böyle karşılamazlardı.”

General kendi davranışını Batı Almanya-Fransa işbirliği anlaşmasına giriş bölümü olarak değerlendiriyordu. 22 Ocak 1963’te Elysee sarayında De Gauelle ve Adenauer bir anlaşma imzaladı. Bu “Avrupa’nın en büyük düğün töreni” idi. Sonraları ise Fransa-Almanya ilişkileri hiç de normal biçimde yürümedi. Ama tarihsel açıdan bakarsak, De Gauelle’ün her adımını Fransa’nın ulusal çıkarları için attığını görmek mümkündür.

Haydar Aliyev 10 Nisan 2000’de Fransız milletvekili, Avrupa Şurası Parlamentosu Azerbaycan raportörü Mr. Jacques Baumel’i kabul etti. Baumel, Aliyev’i Fransa eski Cumhurbaşkanı De Gauelle ile karşılaştırdı. “Onun yaptığı gibi siz de tüm bloklardan uzakta kalan bir politika yürütüyorsunuz. Özellikle bu nedenle de gelecekte Azerbaycan ile Avrupa arasındaki ilişkilerin daha da artması önem taşımaktadır. Avrupa sizi her konuda destekliyor. Bu, Azerbaycan’ın bağımsızlığını korumaya yardımcı olacaktır.”

Fransız konuşmacı Haydar Aliyev’i kompliman ateşine tutarak onun güçlü görünüşünden ve sağlıklı oluşundan söz etti. Haydar Aliyev de “borçlu” kalmadı: “Sayın Baumel bakıyorum, iyi görünüyorsunuz, iyi bir belleğiniz var... Dün akşam bizim ulusal danslarımızı nasıl ilgiyle izlediğinizi görünce, bundan bir kez daha emin oldum.”

Ve sonra ciddi şekilde devam etti:

“Siz her defa General de Gauelle’ün politikasından söz ediyorsunuz; şimdi de bu konuya değindiniz. Kuşkusuz, de Gauelle dünyanın olağanüstü kişilerinden biridir. De Gauelle’ün II. Dünya Savaşı zamanı ve ondan sonra yaptıkları uzun bir süre anımsanacak, değerini yitirmeyecektir. Benim için de Gauelle hem bir ideal hem de bir örnektir. Bugünkü politikamın temelini de, Azerbaycan’ın bağımsızlığını savunmak oluşturuyor.”

Ve bu politikanın gerçeğe döndüğünü burada belirtelim. Aliyev kendi ülkesi ile büyük devletlerin çıkarları arasında bir denge kurdu.

Haydar Aliyev bakalım diğer ülkelerin sosyal ve politik liderlerinin gözünde nasıl görünüyordu? Bunun için onun hakkında yazılmış olan gazetelerin, anıların yapraklarını birlikte çevirelim; soruların yanıtlarına bakalım.

Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Aliyev’i doğuya özgü “Azerbaycan’ın demokratik yolla gelişmesi için göğsünü kalkan yapan, kahramanlık gösteren aziz kardeş” diye adlandırdı.

UNESCO Başkanı General Federico Mayor, Haydar Aliyev’e “siz dünya çapında kabul görmüş görkemli bir lidersiz” demişti.

Gerçekten de böyleydi. Bu konuda söylenen sözler çoktur. Onların arasında samimi olarak söylenenler de, ikiyüzlülükle söylenenler de vardır. ABD. eski Genel Sekreteri bayan Albright Aliyev’e kompliman yaparken bir yerde kendini de betimlemişti. ABD Genel Sekreteri bu görevde geldiğinden beri “böyle saygıyla karşılanan ikinci bir Cumhurbaşkanı görmediğini” söylemişti. Dedikine göre kamu bölümü bunun için çok çaba harcamıştı.

Bayan Albright’ın iş arkadaşı Henry Kissinger’in mektubu ise tüm programı kapsıyordu: “ABD ve Batı devletleri ile ilişkilerin güçlenmesi amacını güden Haydar Aliyev’in çalışmaları övgüye layıktır. O, Pazar ekonomisinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için çok çaba harcadı. Haydar Aliyev bağımsızlığın korunması için de inatla ve inançla mücadele etmektedir.”

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın betimlemesi diğerlerinden farklıydı: “Bu olağanüstü insan Azerbaycan’ın çiçeklenmesine neden oldu. Görüşmelerim sırasında onda izlediğim iradeyi, metin olmayı ve ileri görüşü takdir etmekteyim. Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözümlenmesi yolunda bu değerlerin öne çıktığını görüyorum. Haydar Aliyev gibi zengin politik deneyimi, büyük iradesi, ileri görüşü olan dünyaca kabul edilen bir devlet liderinin Azerbaycan’ı yönetmesi bu ülke için mutluktur.”

Bu, kesin ve çok yönlü bir değerlendirmedir. Zengin yöneticilik deneyimi Aliyev’in Sovyet döneminde devlet lideri olarak çalıştığı za-

man oluşmuştu. Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin Aliyev'i yalnız Azerbaycan'ın değil, tüm Sovyetler Birliği'nin görkemli sosyal lideri olarak gördüğünü söylediğinde, özellikle bu konuya dikkat çekmişti.

Rusya Federasyonu Şurası'nın Başkanı Yegor Stroyev Aliyev'in zekasını ve iyimserliğini özellikle belirterek, onun en güç durumlarında bile çıkış yolu bulmak yeteneğinde olduğunu söyledi. "Yegor Stroyev "anlaşmazlıkların barış yoluyla çözümünü bulmak, politik düşüncenin zirvesinde olmak demektir" diye vurgulamaktadır.

Moskova belediye Başkanı Yuri Lujkov, politikacı olarak Aliyev hakkında şunları dile getirmişti:

"Haydar Aliyev tüm SSCB'nde, Sovyet ve Sovyet öncesi döneminde büyük bir kişilik olarak kaldı. Dikkati çeken iyi bir entenasyonalist, bilge kişi ve konunun derinine inen biriydi."

Kuzey Osetya-Alania Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Aleksander Dzasokhov, Haydar Aliyev'i "Azerbaycan halkının dahi oğlu; birlik devletlerinin dağılmasından sonra zengin deneyimini salt vatani için kullanan" biri olarak görüyordu.

Almanya Federal Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Gerhard Schröder ve Japonya'nın Başbakanı Zyunichiro Koidzumi tek tek, Aliyev'in Azerbaycan'ın bağımsızlığı için yaptığı tarihi hizmetlerden söz ettiler.

ABD Başkanı Georg Bush'un düşüncesine göre "Haydar Aliyev Güney Kafkasya'da uzun bir süre esas şahsiyet olarak kaldı. ABD ve Azerbaycan arasındaki şimdi var olan dostluk ilişkileri onun kişisel çabaları sonucunda oluşmuş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı korunmuştur."

Avrupa Birliği Ukrayna temsilciler heyetinin Başkanı ve görkemli Ukrayna şairi Boris Oleinik, Haydar Aliyev'i kurtarıcı olarak adlandırmaktadır: "Azerbaycan bağımsızlığı tehlike altında kaldığı zaman halkın sadık oğlu Haydar Aliyev dümeni ele almayı becerdi. İradesi, akıllılığı ve cesaretiyle Azerbaycan'ı güç durumdan kurtardı."

Baş vurduğumuz kişilerden Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Abişevich Nazarbayev'den kalın bir mektup geldi. O, yüzeysel değil,

oldukça geniş politik bir portre çizmişti. "Hayatı, yaratıcılık, ekonomik ve büyük politik deneyimi ile birlikte samimi ve açık yürekli bir insanın" portresini. Mektubun 1986 yılındaki Alma-Ata olaylarını anlatan, Karabağ anlaşmazlığına destek veren kısmından daha önce söz etmiştik. O zamanlar Haydar Aliyev ulusal politikada yapılan hataları Gorbaçov'a bildirmesine karşın, o, dinlemeyerek işin daha kolay çözümünü yeğlemişti. Kendi sözünden dönmediği, fikrinde ısrar ettiği için de Haydar Aliyev'i istifa ettirmişti.

Bu dönemde gerginlik giderek arttı; ulusların isyanına doğru gelişip derinleşti. Azerbaycan'da ayrılıkçı ve milliyetçi güçler baş kaldırmıştı. "Bu koşullarda sorumluluğun Haydar Aliyev'in üstüne atıldığı zaman, onun gösterdiği dayanıklılığa, sabıra ve cesarete ancak şaşırılır. Tüm karşılaştığı zorluklara karşın pes etmedi" diye yazdı Nursultan Nazarbayev "düşmanların tehditlerinden korkmadan, dostlarının dikkatli davranması gerektiği önerilerine bakmayarak, olaylar karşısında kenarda seyirci kalmadı ve vatana döndü. Bir vatandaş ve bir vatansever olarak, zorlukları halkı ile birlikte yaşamak istedi. Salt bununla yetinmedi; kendi nüfuzundan ve deneyiminden yararlanarak durumu düzeltmeye çalıştı.

Bu zor günlerde Haydar Aliyev'in uyguladığı doğru politika, onu halkın isteği ile 1993 yılında yeniden bağımsız Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı yaptı. Azerbaycan halkı böylece kendi liderine sonsuz güven ve sevgisini göstererek, durumdan kurtuluşun salt Haydar Aliyev'e bağlı olduğunu bildirdiler.

Haydar Aliyev'in 1982 yılında Moskova'ya giderken Cumhuriyet'te ekonomik ve politik istikrarı sağlamış ve gelişir bırakmıştı. 10 yıl sonra 1993 yılında bağımsız olduğunu bir yana bırakırsak, Azerbaycan tamamen dağılmış, çeşitli gruplara bölünmüş, soyguncu güçler tarafından talan edilmiş devraldı.

Çok az bir süre içinde ülkeyi yeniden diriltmek, politik kuruluşları güçlendirmek, politik durumun istikrarını sağlamak, kan dökülmesini önlemek, yeni Pazar reformlarını gerçekleştirmek, halkın refahını yükseltmek doğrudan Haydar Aliyev tarafından gösterilen kahramanlığın eseri olarak sayılabilir.

Sovyetler Birliği'nde oluşan sosyalizm fikirleriyle eğitim görmüş bir insan, yazgısının cilvesi ile yeni koşullarda çalışıp olanaksızı gerçekleştirmeyi başardı. Kendi geçmiş yaşamındaki güçlü iradesi, aydın zekası, halkın aklına ve gücüne olan inancı ve gençlik enerjisi ile yeni ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmaya başladı.

Globalleşme yüzyılında kendi eski gelenek ve göreneklerini, ulusal medeniyetini yeni dünyaya entegre etmeyi başardı.

Özellikle bir noktaya işaret etmek isterim. Bu özellikler Haydar Aliyev'i dünya çapında bir politikacı olarak akıllılığını ve ileri görüşlülüğünü yansıtmaktadır. O dönem Azerbaycan gerçekten uluslararası alanda soyutlanmıştı.

Entegrasyon ve işbirliği taraftarı olan Haydar Aliyev durumu düzeltmek, yakın ilişkiler sağlamak için yorulmak bilmeyen bir çaba gösterdi. Özellikle Bağımsız Devletler Birliği devletleriyle ilişkileri düzeltti. Benim de bu yönde attığım her bir adıma destek olduğunu da minnetle belirtmek isterim. Onun akıllı fikirlerine ve yardımlarına her zaman güvenebilirim.

Hazar bölgesi sorunuyla ilgili olarak onunla çok görüşmeler yaptık. Deniz rezervleri hiçbir zaman anlaşmazlık konusu olmamalıydı. O dönemde de şimdiki gibi Hazar'ın salt dostluk ve karşılıklı anlaşma, işbirliği konusu olmasına çalışıyorduk. Bu konuda Hazar Denizi'ne kıyaslı olan devletler ve dünyadaki yandaşlarımız aynı düşüncede idiler.

Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan liderlerinin çabası sonucunda Hazar'ın yasal statüsünün belirlenmesi sorununun gündeme getirildiğini çekinmeden söyleyebilirim.

Bugün Azerbaycan artık hızla gelişmektedir. Haydar Aliyev'in takipçisinin, onun oğlunun ülkenin Cumhurbaşkanı, İlham Aliyev'in olacağına eminim. Gelecekte Kazakistan ile Azerbaycan'ın dostluk ilişkilerinin de salt Hazar bölgesinde değil, her alanda devam edeceğine inanıyorum."

1986 yılında SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın Yardımcısı görevine Vladimir Kuzmich Gusev atandı. O, daha önce Rusya Bakanlar Kurulu Saratov Bölgesi KP'sinde Birinci Genel Sekreter olarak

AZERBAJCAN CUMHURİYETİ'NİN HARİTASI

çalışmıştı. Gusev ve Aliyev, Aliyev'in istifasından önce iki yıl aynı ekipte çalıştı.

"Haydar Aliyev'e sık sık rastladım; onu iş başında çok gördüm" diye anılarını paylaşıyor Vladimir Kuzmiç "Talimatlarının yerine getirilip getirilmediğini ciddi şekilde takip ederdi. Yönetme becerisi ve her şeye dikkat etme, yöneticinin esas görevlerinden olduğunu düşünmekteyim. Bu konuda birbirimize çok benziyoruz. Bugün karşılaştığım dikkatsizlikler beni çileden çıkarmakta. Haydar Aliyev de böyle şeyleri sevmezdi.

Baykal-Amur hattının inşaatçıları bugün de Aliyev'in takipçi stili ni anımsamaktadır. Odasının konforunu yeğleyen yöneticilerden farklı olarak Aliyev işi sistematik olarak yerinde izlerdi. İşin gidişatı ile yakından ilgilenmek, işçi ve uzmanlarla görüşmek Aliyev'in tipik çalışma yöntemi idi. Şimdi böyle liderler görmek çok zordur."

Vladimir Gusev, Haydar Aliyev Moskova'da çalıştığı sıralarda sık sık Azerbaycan'a ziyarette bulundu.

"Ülkesinde halkın onun hakkında büyük saygıyla söylediği sözler beni çok sevindirdi. Haydar Aliyev vatanıyla sürekli ilişkideydi ve orayı ziyaret ederdi... Aile yaşamından da bazı şeyleri bilmekteyim. Eşi Zarife Aliyeva'yı son günlerine dek gözbebeği gibi korudu. Bu da onun gerçekten inatçı bir insan olduğunu göstermektedir. 80 yaşındayken bile dinamikti ve ülkesini inançla yönetiyordu. Azerbaycan'ın anahtar sektörlerini devletin elinde tutarak onun gelişmesini ve yönetilmesini başardı. Tüm bunlar bana, Haydar Aliyev'in gerçek anlamda Sovyetler Birliği ve bağımsız Azerbaycan'ın büyük politikacısı ve devlet adamı olduğunu söylememe olanak veriyor."

10 Mayıs 2003'te tüm Azerbaycan Cumhurbaşkanları'nın sekseninci yaşgününü görkemli şekilde kutlamaya hazırlanıyordu. Herkes onu tedavi olduğu Cleveland'tan sağ sağlam dönmesini ve kısa zamanda onunla görüşmeyi istiyordu. Ama jübileden kısa bir süre önce Haydar Aliyev eski silah arkadaşı, Milli Meclisin Başkanı Murtuz Alesgerov'a telefon etti:

"Murtuz, bensiz kutlamak zorunda kalacaksınız..."

Murtuz, yakın ama aynı zamanda uzaktan gelen bu sesteki , pen-

SON BORÇ - SON GÖREV

Ekim 2003, Cleveland, ABD.

cereleri sakin parka açılan büyük hastahane odasındaki insanın durumunun ne kadar ağır olduğunu hissetti. Var gücünü toplayıp “Biz sizin dönmenizi bekliyoruz, Sayın Cumhurbaşkanı” dedi.

Ertesi gün ise görkemli toplantıda Murtuz bey kısa ama analitik açıdan derin olan konuşmasında büyük politikacı, devlet adamı, halkın milli lideri olan Haydar Aliyev’in özelliklerini şöyle dile getirdi:

“Geçilen yola baktığımızda, her bir Azerbaycanlının yüreği övünme ve gurur duygusuyla dolmaktadır. Tüm bu başarılarda hayatını halkına, vatanına hizmet etmeye adanmış ve bizim tarihe milletin kurucusu olarak geçen Haydar Aliyev’in hizmetleri sonsuzdur.”

Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin Başkanı Anar’ın anılarından: “Sovyetler zamanında Haydar Aliyev genellikle Azerbaycan’ın bölgecilerine trenle giderdi. Alışlageldiği üzere ona uzmanlar katılırdı. Aralarında bazen şairler, yazarlar da olurdu. Bir keresinde rastlantı eseri tanınmış aktör Nodar Şasıgöglü da Haydar Aliyev’e yol arkadaşı oldu.

Haydar Aliyev ona neden geldiğini sordu.

“Sizi izleyeceğim” diye yanıtladı Nodar. “Belki de günün birinde sizi canlandırırım.”

Haydar Aliyev hiç düşünmeden onun sözünü kesti:

“Beni canlandırmanız gerekmez. Ben kendimi iyi oynuyorum.”

Evet, yazgının ona sunduğu rolü en iyi şekilde oynadı. Onun bu tarihsel mekanda yaptıklarını yalnızca bugünkü değil, gelecek kuşaklar da döne döne değerlendirecektir. Belki de bizden farklı olarak onlara her şey başka türlü görünecektir. Çoğu zaman böyle olur. Tarihçiler ve araştırmacılar çalışmalarında ünlü insanların yaşamına tanık olan insanlara başvurması doğaldır. Onlar-Nahçıvanlı, Bakülü, Moskova, Azerbaycanlı, Rus olmalarına, çeşitli meslek, yaş, erkek kadın olmalarına bakmayarak yalnız bir konuda birleştiler. Hepsisi Haydar Aliyev konusunda anılarını bizimle paylaşarak bu kitaba katkıda buldular. Biz onların anlattıkları ve yazdıklarına dayanarak büyük değerli, dahi bir insanın karakterini yaratmaya çalıştık.

Dahilerin büyüklüğü onların her şeyi önceden bildikleri gibi, sonunu da görmeleri ve anlamalarından ileri gelmektedir. Haydar Aliyev de işte böyle insanlardandır...

Onu işten bu kadar ayrıldığı olmamıştı. Hem de böyle bir durumda. Azerbaycan bağımsızlığının yeni gelişmeye başladığı, onun strateji projelerinin gerçekleşmeye başladığı bir dönemde...

Hayal onu bir anda anavatanı Azerbaycan’a getirdi. Yüzüne hafif bir gülümseme yayıldı. İşte yine iş başındaydı. Geceyarısı olmuştu, onun odasının ışıkları hala yanıyordu. Bağımsız Azerbaycan’ın uluslararası alanda durumunun sağlamlaşması, bu yönde atılacak bundan sonraki adımları ölçüp biçiyordu. “Zamanın, vaktin farkına varmıyor” aklının, zekasının hızıyla zamanın önüne geçmek istiyordu. Sanki sabah olmayacak, vakit burada bitecekti.

Düşünceler onu rahat bırakmıyordu. Ölüm, zaman fırsatını her an elinden alabilir diye gözüne uyku girmiyordu. Onun bağımsızlığına XX. yüzyılın son on yıllığında kavuşmuş, dünyanın amansız mücadelesinde bağımsız ülke adının onayına yeni yeni sahip olmuş, kutsal memleketi Azerbaycan’ı başsız bırakıp gitmeye hakkı yoktu. Kendisi buna böyle karar vermişti

Haydar Aliyev’in son kararı, aslında Azerbaycan’a son borcu, son hizmetiydi. Azerbaycan devletinin yazgısı bu karara bağlıydı. Haydar Aliyev bu son borcunu da şerefle yerine getirdi. Onun halkına yönelttiği son başvuru vatana liyakatla hizmetin son örneğiydi. Gösterişten, ritorikadan uzak, halkın kavrayacağı dilde, Haydar Aliyev’in üslubunda son derece içten bir başvuru:

“Aziz Vatandaşlarım, sayın Azerbaycanlılar!

Bugünlerde Azerbaycan Cumhuriyeti’ne liderliğimin 34, bağımsız Azerbaycan devletine Cumhurbaşkanlığımın 10 yılı tamamlanmaktadır. Bu yıllarda bir Azerbaycanlı, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bir va-

tandaşı, onun lideri, Cumhurbaşkanı olarak benim hayatımın amacı yalnız Size-tüm varlığım kadar sevdiğim Azerbaycan halkına, devletimize, ülkemizin ekonomik, politik, manevi gelişmesine hizmet olmuştur. Bu yolda tüm gücümü ve irademi yalnız anlayışlı ve kadir bilen halkımdan aldım. En zor anlarda yalnız ve yalnız halkıma güvendim. Bu da bana güç, irade verdi ve tüm başarılarımın nedeni oldu.

Azerbaycan halkı dünyanın en önemli halkları arasında layık olduğu yeri aldı. Onun zengin manevi dünyası, dünya medeniyet hazinesine bahşettiği kendine özgü armağanlar, sivil dünya değerlerini sahiplenme yeteneği artık herkes tarafından biliniyor. Azerbaycanlıların kendi emeği, yeteneğiyle tüm alanlarda dünya halklarına giderek daha hızla entegre olması şimdi hiç kimseyi şaşırtmıyor.

Bağımsız devletimiz bugün dünya ülkelerinin en önemli deneyimlerinden ve değerlerinden yararlanarak gelişiyor. Demokratik toplum, hukuk devleti, insan ve vatandaş çıkarlarının yüksekliğini, politik plüralizm prensiplerini rehber olarak Azerbaycan Avrupa'nın ve dünyanın en önemli, güçlü devletleriyle omuz omuza çalışıyor. Ülkemiz uluslararası dünyada layık olduğu yeri almıştır. Şimdi dünyanın, bölgenin ve bizi çevreleyen dış dünyanın esas strateji ve global sorunları bizim oyumuz, çıkarlarımız dikkate alınmadan çözümlenmiyor. Bizi tanıyorlar, kabul ediyorlar ve esas sorunlarda bizimle konuşmaktalar.

Azerbaycan'ın ekonomik hayatı yeniden kuruluyor, yüksek dinamizmle güçleniyor ve gelişiyor. Ülke ekonomisine iç ve dış sermaye yatırımı yıldan yıla artmakta, tarım alanı, gıda sanayi ve hafif sanayi modernleşmekte, ekonomide petrol dışı sektörün payı yükselmekte, paranın sabitliği korunmakta, döviz rezervleri artmakta, yeni yeni yüksek maaşlı iş yerleri açılmakta. Tüm bunlar 1994 yılından başlayarak uygulamaya geçirilen yeni petrol ve ekonomik gelişme stratejisinin sonucudur. Böyle devam edersek bir kaç yıl içinde Azerbaycan'da ne bir işsiz, ne bir yoksul insana rastgelinmeyeceğinden eminim. Çalışanların, emeklilerin ve insanların genel gelirleri hızla artacak. İş adamlarımız salt ülkemizde değil, yurtdışında da geleceği parlak ve verimli projelere katılma, yatırım yapma olanağı ve gücüne sahip olacak.

Devletimiz kendini savunma yeteneğini artırmakta, askeri açıdan güçlenmekte. Ulusal ordumuz deneyimlerle ve en yeni tekniklerle donatılmakta, gençlerimiz istekle hizmete gitmektedir.

Tüm bunları başarmak kolay olmamıştır. Geçtiğimiz dönemde sizinle birlikte hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanan çok tehlikeli irtica, tahribat ve diğer anti-Azerbaycan çalışmalarını engelledik, birçok zorluklara göğüs gerdik. Siz bunları çok iyi bilmektesiniz.

1988 yılında Ermenilerin Dağlık Karabağ'da başladıkları maceracı milliyetçi ayrılıkçılık Azerbaycan yönetiminin kararsızlığı yüzünden zamanında engellenmedi. 1990-1993 yılları arasında cumhuriyetimizde oluşan politik ve iktidar buhranından, iradesizlik ve karmaşadan yararlanan Ermenistan ordusu Azerbaycan topraklarını işgal etti. Bir milyondan çok soydaşımızı kaçkın ve göçkün durumuna soktu. İçeride ülke vatandaşları birbirlerine karşı silahlı çatışma için kışkırtıldı, devletimizi ve devletçiliğimizi yok etmek ve dağıtmak için çok çaba harcadı. Tüm bunları engelledik. Ama kaos ve anarşi döneminde Azerbaycan'ın bozulmuş olan arazi bütünlüğünü, kaçkın ve göçkünlerin kendi yurduna, yuvasına geri dönme sorununu hala da çözümlenemedik. Bu sorunu kesinlikle çözümleneceğimize eminim.

Buna karşın bu yıllarda halkımız ve devletimizin geleceğiyle ilgili önemli sorunları çözdük.

İlk sırada devletçiliğimizin esasını oluşturan sosyal-politik sabitliğe kavuştuk, ulusal birlik ve yasaların üstünlüğüne dayanan vatandaş toplumunun temelini koyduk.

İkincisi, her bir devletin, onun yaşam amacını oluşturan ülke ekonomisini yeniden kurduk, gelişme yoluna çıkardık.

Üçüncüsü, Azerbaycan halkının istek ve arzularının ifadesi olan, gerekli tüm kuruluşlara sahip, güçlü, demokratik devletimizi kurabildik, onun bağımsızlığının geri dönüşsüz olmasını sağladık. Salt ulusal birliğe, sosyal-politik sabitliğe sahip, ekonomisi dinamik biçimde gelişen, güçlü devlet kurumları olan, demokratik ve vatandaş toplumuna dayanan bağımsız devletle her şeyi, o arada toprak bütünlüğünü ve diğer sorunları çözmek mümkündür. Bunun böyle olacağına eminim.

Aziz Azerbaycan vatandaşları, aziz halkım!

Anlamli hayatimin tam 60 yilini halkimin bugünü ve yarini ile yasadim. Bunun son on yili bagimsiz Azerbaycan devletine hizmetle geçti. Bu alanda gorülen isler sizce bilinmektedir. Ama benim henüz tamamlanmamış, gelecekle ilgili çok planlarım var. Son zamanlarda saglığım ile ilgili bazı sorunlar tüm bu başladığım, sonuçlarını açıkça gördüğüm işleri tamamlama olanak tanımıyor. Buna karşın 15 Ekim 2003 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak için benim de adaylığım önerilmiş ve kayda geçirilmiştir. Yüz binlerce insan seçim kampanyasında benim propagandamı yapmakta. Bu vesileyle bu insanlara, adaylığımı öneren ve destekleyen Yeni Azerbaycan Partisi'nin tüm üyelerine, diğer sosyal-politik kurumların temsilcilerine, bilim, tahsil ve kültür alanında hizmeti geçmiş olanlara, aydınlara ve bana destek veren tüm Azerbaycan halkına derin teşekkürlerimi bildiririm. Kısa zamanda sağlığımın düzeleceğini, vatana döneceğimi, halkımla yeniden birlikte olacağımı umut ediyorum. Şimdi ise adaylığımı İlham Aliyev'in adına geri çekiyorum.

Size, vatandaşlarıma seslenerek, yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhurbaşkanlığına aday, benim politik varisim, Yeni Azerbaycan Partisi Başkanı'nın Birinci Yardımcısı İlham Aliyev'i desteklemeye çağırıyorum. O, entellektüel, pragmatik düşünceli, çağdaş dünya politikasını ve ekonomisini iyi bilen, enerjili ve girişken bir kişidir. Hem İlham Aliyev'in hem de Yeni Azerbaycan Partisi'nin bundan sonra da halkımızın en liyakatlı evlatlarını birleştirerek Azerbaycan devletinin gelişmesi ve halkımızın refahı yolunda çok işler göreceğini size garanti ederim. Benim sonuçlandıramadığım gelecekle ilgili sorunları, planları, işleri sizin yardımınız ve desteğinizle İlham Aliyev'in başaracağına inanıyorum. Ben ona kendim gibi inanıyorum ve geleceğine büyük umutlar besliyorum.

Derin saygıyla.

Haydar Aliyev
Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
1 Ekim 2003

3 Ekim 2003'te Cumhuriyet'teki birçok gazete Haydar Aliyev'in bu seslenişini birinci sayfalarından yayınladı. Bu haber halkı çok üzdü. Onlar seslenişini "Haydar Baba"nın vasiyeti gibi kabul edip ona uygun davranmayı kendilerine borç bildiler.

SON SÖZ

Mende sığar iki cahan
Men bu cahana sığmazam..
Nesimi

Derler ki, kara haber tez duyulur. Kara haber okyanusu aşarak gelmişti: Haydar Alirza oğlu Aliyev ABD'de Cleveland Hastahanesinde öldü.

O dünyaya geldiğinde adını Haydar koymuşlardı. Haydar, Doğu dünyasında güç ve kuvvet sembolü sayılan, doğruluk ve bilgeliyle seçilen kutsal Ali'nin adlarından biridir. İnsanların yazgısının belirlenmesinde anne babalarının verdiği terbiye yadsınmaz. Ama burada ad seçiminin de belirli bir rolü vardır. İnsanlar tüm yaşamları boyunca adları ile bağlı özellikleri kendi üzerlerinde taşırlar.

Acaba ışıktan bir iz kalır mı? Ebedi olarak sönen güneşi betimlemek çok zordur; zaman içinde yıldızlar söner ama insanlar onun ışığını daha uzun süre görürler.

Işıksız hayat yoktur.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın güneşli gökyüzü altında dünyaya gelmişti. Bu ışığı tüm insanlara, vatanına dağıtmak için kalbini nura boğmuştu. Yazgı ona 80 yıllık yaşam kısmet etti. Ama Aliyev'in yıldızı Azerbaycan'da daha yüzyıllar boyu parlayacak.

Tanrı öz varını esirgemedi...

O azman gametle yüz yaşa ne var,
Olmaya dünyanın dünyaca derdi
Olmaya vurduğu saysız yaralar,
Olmaya demokrat donu geyinen
Gorbaçov kimiler, çürük zatlılar,
Sapı özümüzden olan baltalar,
Olmaya ezilen, inleyen Vatan...

Şair Siyavuş Memmedzade'nin Cumhurbaşkanı'nın anısına yazılmış şiirinde böyle denilmektedir. Doğrudur, Haydar Aliyev'in yaşam yolu kolay olmamıştır. İnşılı, çıkışlı olmuştur. Birçok sınavdan geçmiştir. Yaşamında Azerbaycan bağımsızlığını tehlikeye sokan olaylarla karşı karşıya kalmıştır.

Ama kazanmıştır. Eğilmemiştir, metin davranıp her bir ağrıya, acıya dayanmayı başarmıştır.

Hatta rakipleri bile onun politik deneyimine, entelektüelliğine ve sağlam iradesine saygı duyarlardı. İktidara vatanın düşmanlar tarafından dağıtıldığı ve içte baş kaldırmaların var olduğu 1993 yılında geldi. O, aşık Abbas Tufarkanlı'nın dediği gibi "herkes elele verse, dağlar yerinden oynar!" sloganıyla geri döndü.

2003 yılının Aralık ayının 12'sini 13'üne bağlayan gece onun halkı kimsesiz kaldı. Ayın 13'ünde Bakü ve Azerbaycan'ın tüm kent ve köyleri baştan başa karaya büründü. Her yer, bayraklar, otobüsler, metro istasyonları kara yas bantlarıyla kapatılmıştı. İnsanlar gruplar halinde Cumhurbaşkanı'nın sarayına doğru akıyordu. Geceyarısı televizyonda programlar iptal edilmişti. Televizyonda yas müziği çalıyor. Ekranada Haydar Aliyev'in yaşamından kesitler gösteriliyordu. Cumhuriyet'te KPMK'nin Birinci Genel Sekreteri, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın I. Yardımcısı olarak çalıştığı dönemlerle ilgili parçalar canlandırılıyordu.

"XXI. Yüzyıla daha güçlü ve bağımsız bir Azerbaycan'la girmek istiyoruz. Gelecek kuşaklar için daha refah bir yaşam kurmaya çalışıyoruz. Azerbaycan'ın olanaklarından verimli şekilde yararlanıp, ekonomiyi güçlendirerek halkımızın refah düzeyinin yükseltilmesine can atıyoruz. Azerbaycan özgür ve demokratik bir devlet olarak gelişip Avrupa ve Asya'da kendi tarihi başarılarını gösterecektir.

Aziz vatandaşlar! Bana böyle zor ve sorumluluk taşıyan bir görevi layık gördüğünüz için size derin minnetlilik duyuyorum. Bu inancınıza büyük sorumluluk duygusuyla yaklaşıyorum. Yaşamımın geri kalanını salt Azerbaycan'ın gelişmesine ve güzelleşmesine adanmışlığımı size söz veririm."

İnsan selinin ardı arkası kesilmiyordu. Bu tüm halkın yasıydı. Çok

yaşlanmış olmasına bakmayarak saçları ağarmış bir kadın evde durmamış, bu derdi paylaşmak için hemşehrileriyle birlikteydi. Kucağında süt emen yavrusu ile insan akınına katılan genç anne de gözyaşlarına boğulmuştu. Ayakta zor duran emekli bir asker de buradaydı. Azerbaycan halkı içtenlikle onun karşısında duran önderleri-yiğit Haydar ile vedalaşmaya gelmişti.

"Bağımsız bir Cumhuriyet olarak çalışmaktayız ve bu bağımsızlığımızın ebedi olacağından eminiz. Bundan sonra hiçbir boyunduruk altında yaşamayacağız. Bu bağımsızlık salt politik değil, aynı zamanda maddi sonucu ile göze çarpmalı, halkın refahının iyileşmesine hizmet etmelidir.

Sovyetler Birliği dağıldığı zaman ekonomistler 15 ülke arasında kendi kendine tamamen yeten iki-üç devlet varsa, onlardan birinin Azerbaycan olduğu konusunda aynı fikirdeydiler. Bunu hem Sovyet bilim adamları hem de batılı Sovyetologlar söylüyordu. Bu gökten düşme bir fikir değildi. Bu fikir, Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeline ve doğal servetlerine göre oluşmuştu."

Haydar Aliyev bu sözleri içtenlikle ve inanarak söylüyordu.

Hazar sahilindeki kentin payına az ağır ve acı düşmedi. Zaman zaman yabancı eller "petrol olarak adlandırılan yaktıcı petrol" için uzandı.

Ülkenin karışık ve zor günlerinde Cumhurbaşkanı halka baş vurmuştu. Bu, Cumhurbaşkanı her şeyi çözümleniyor demek değildi. Yasalar ona bu yetkiyi vermişti. Ama o, her zaman halkın gücünü üstün tutmuştu. Halkını, vatandaşlarını fikir vermeye çağırıyordu.

"Azerbaycan'ı parçalamak isteyen güçler çoktur. Bazıları içten, bazıları ise dışarıdan baskı yapmakta. Birçok durumda uzlaşmaya varıp bağışlamak gerekiyor. Bugün size, çok şeyi bağışladığımı söyleyebilirim. Bazıları 70'li yılların Haydar Aliyev'i ile şimdikiğin arasında büyük fark var, diyor. Tek fark, eskiden çok sert ve katı iken, şimdi daha yumuşak ve bazı şeylerin bağışlanıyor olmasındadır.

Tüm bunların nedenleri var. Esas neden, şimdi bizim demokratik koşullarda yaşıyor olmamızdır. Eski dönem ile şimdiki dönem devletler arasında da keskin farklılıklar var. Ben demokratik yoldan gidiyorum. Azerbaycan'da demokratik prensipleri destekleyen bir insan

olarak çoğu işte uzlaşmaya gidiyorum. Demokratik yolu seçmekle tehlikesiz vatandaş toplumu kurmak gerekir düşüncesini desteklemek gerekiyor.”

Haydar Aliyev en duyarlı sismograf gibi zamanın politik akımını duyumsar ve onları yüreğinde saklardı. İşte bu nedenle de Mayıs 1987’de kalp krizi geçirdi. “Ağır bir kalp kriziydi” diye açıkladı konuşmalarımızın birinde Yevgeni Maksimoviç Primakov. Bunu ona, Primakov’un merhum eşi, Kremlin Kliniği kardiyoloğu Laura Vasiljevna söylemişti. O zaman Aliyev’i emekli etmek istemişlerdi. “Ama o, kalp krizinden sonra kendini toparladı” diye ekliyor Yevgeni Maksimoviç “ve tüm bunlar, onun yaşam gücünün ne kadar çok olduğunu göstermektedir.”

13 Aralık 2003, Kara Cumartesi günü Moskova’daki Azerbaycan Büyükelçiliği’ne yakın dostu ile vedalaşmaya ilk gelenler arasında Yevgeni Maksimoviç de vardı. “O, tarih yaratan bir kişilikti” diye yazmıştı Haydar Aliyev için açılan başsağlığı defterine.

Sovyet milletvekili Sergey Baburin ise “O, her bir milletin salt öğünebileceği bir oğuldu” diye yazmıştı. Bu anı defterinde “O, dahi bir adamdı”, “Azerbaycan halkının büyük oğlu” gibi ifadelere sık sık rastlanmaktadır.

“Bugün biz kuşkusuz geçmiş dönemden; insanlara karşı adil olmayan kötülüklerden, geçmiş dönemin kıyımlarından konuşuyoruz... Tüm bunlar bizim tarihimizdir. Her zaman tarihi gerçekleri söylemek gerekir. Ama tüm bunların yanında kazanılan başarıları da unutmamalıdır. Bu başarılar arasında Azerbaycan dili de vardır. Nasıl isterseniz öyle diyebilirsiniz ama Azerbaycan dili bu son altmış yılda sonsuz derecede zenginleşmiştir. Hiçbir zaman Azerbaycan Türkçesi’nde bu kadar çok kitap, roman, şiir, öykü yazılmamıştır. Bu, bizim tarihi yolumuz, tarihi başarılarımızdır...”

Bizim her zaman ulusal bilincimizi yüksek tutmamız gerekmektedir. Ulusal bilinç güç durumlarda hep bana yardımcı oldu. Bu ulusal bilincimin yardımıyla istediğim amaca doğru ilerleyip halkıma hizmet edebildim.”

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev son yıllarında Bakü’nün sokakla-

rına gezmeye çıkmayı çok sevdi. “İzvestiya” gazetesinin muhabiri “O sıradan biri gibi herhangi bir ufak restoranda otururdu” diye yazıyor. Korumaları çok rahatsız olur “Biz yemeği kontrol etmedik” derlerdi. O ise “hiçbir şey olmaz” der ve gülerek restoranın yöneticisine “Birşey olursa suçlusuz sensin” diye şaka yapardı.

Dahi olduğu kadar da sade bir insandı. Samimi ve dostça davranırdı. Haydar Aliyev kendine özgü içtenliği ile insanların kalbini kazanırdı.

Güzel sanatla uğraşanlara, özellikle yazarlara, bestecilere, ressamalara karşı yakın ilgi duyardı. O insanlar da onun şahsında kendilerine manevi destek bulurlardı. Her zaman da bunu onaylardı. Yazar Anar, Memmed Araz, Vagif Samedoğlu, Elçin ve onların yanında Rusyalı meslektaşlarından Büyük Vatan Savaşı emekli İvan Polikarpoviç Tretyakov’u bunlara örnek olarak gösterebiliriz. “Tüm yaşamım boyunca Haydar Aliyev’i unutmayacağım” diye yazıyordu Tretyakov “İnsanların emeğine değer vermeyi becerirdi; bu nedenle de tüm gücümle çalışmak isterdim.”

Aliyev dostluğa büyük değer verir, ihanet edenleri bağışlamazdı. Moskova’nın onu gözden çıkardığı, onun en zor, en acı günlerinde yanında olanları, o zaman parlak geleceği olan insanlara boyun eğmeyenleri hiçbir zaman unutmamıştı. İyilik severdi ve başkalarının da bu karakterde olmalarına değer verirdi.

19 Aralık 1995. Haydar Aliyev “Gülüstan” Sarayı’nda genç yaşta ölen görkemli yazar ve kamuoyu tarafından tanınan Yusif Samedoğlu’nun 60’ıncı yıl jübilesi şerefine verilen merasimde konuşuyordu:

“Bugün ilgi çekici bir epizodu anlatmak istiyorum. 1990 yılında Moskova’dan Azerbaycan’a geldim. Burada yaşamak mümkün olmadığından Nahçıvan’a gittim. Bu sıralar halktan soyutlanmışım, diğer yandan halkın sevgi ve saygısıyla karşılaşıyordum. Nahçıvan’da soyutlanmış yaşarken benimle görüşmeye gelen insanları hiçbir zaman unutmam ve unutmayacağım. Bu, o dönemde o kadar kolay birşey değildi. Birçok insan benimle iki-üç saat görüşmek, düşüncelerini söylemek için Nahçıvan’a gelir, sonra yeniden Bakü’ye, Gence’ye ya da diğer kentlere geri dönerlerdi.

Bir keresinde hiç beklemediğim bir şey oldu. Aniden kapı açıldı, Aybeniz Hanım içeri girdi. Onun Nahçıvan'a herhangi bir kimseye görüşmeye geldiğini sandım... Benim burada olduğumu duymuş ve hatır sormak için gelmişti. Sonradan anlaşıldı ki, o , akrabalarıyla birlikte Bakü'den Nahçıvan'a yalnızca beni görmek amacıyla gelmişti. Yineliyorum, o zamanlar birçok insan benimle konuşmaya geliyordu ama bu görüşme çok değerliydi. Çünkü bu Hanım Samed Vurgun'un ailesini temsil ediyordu. Hem de o zamanlar Nahçıvan'a geliş-gidiş çok zordu. Düşünün, Aybeniz Hanım tüm bunlara karşın yalnızca beni görmek için bu zorluklara katlanmıştı. Bu, beni çok etkiledi ve aynı zamanda sevindirdi. Bu olay, toplumumuzda hala iyi insanların var olduğunu bana gösterdi."

Kendisi de böyle güzel, temiz kalpli bir insandı.

Allah ondan hiçbir şeyi esirgememişti. Mutlu, çok entellektüel, eşsiz bir bellek, güzel konuşma yeteneği, yaratıcılık yeteneği, fiziksel ve manevi güzellik vermişti.

2003 yılı Mart ayında ise yazgısı onu ağır bir sınava çekti. Sovyet döneminde onun girişimiyle oluşan Cemşid Nahçıvaniski Askeri Okul'a öğrencilerle görüşmeye gelmişti. Cumhurbaşkanı konuşmasını yaparken aniden kalbinden rahatsızlandı... Bu anı televizyonda canlı yayında bütün ülke gördü. Beş on dakika gerginlik, sessizlik oldu. Doktorların itirazlarına ve talimatlarına uymayarak yirmi dakika sonra Cumhurbaşkanı kürsüye yeniden çıkıp bağımsız Azerbaycan'ın gelecekteki askerleri ile vedalaştı. Başka türlü davranamazdı. Salt Aliyev'e özgü iradesi olan biri ayağa kalkıp salonda gençlerle kucaklaşabilirdi.

Tam sorumlulukla denilebilir ki, o zamanlar savaş meydanına kendi ünlü selefleri Köroğlu'nun, Babek'in, efsanevi Generaller Samed bey Mehmedarov'un, Aliğa Şihlinski'nin ve diğerlerinin kahramanlık sahnelerine layık bir ordu komutanı, cesur savaşçı, baş komutan, yiğit General geri dönmüştü.

Son günlerde de kendisini değil, kendi silah arkadaşlarını, onlara havale ettiği vatani, halkı düşünüyordu.

20 Eylül akşama doğru Milli Meclis Başkanı'nın odasında telefon çaldı. Cleveland'tan telefon ediyorlardı.

"Murtuz, selam; benim."

Parlamento Başkanı tanıdık sesi duydu. O, Haydar Aliyev'in sesi tanıdı ama ses o kadar uzaktan geliyordu ki, Murtuz Bey'in heyecandan yüreği duracak gibi oldu. "Yaşgününü kutlarım. Şimdilik ancak telefonla kutlayabiliyorum..." Sonra bir kaç kısa sözcük daha... ve telefon kesildi. Ama bunun, onların son konuşması olacağı hiç aklına gelmezdi...

... Bakülülerin dediğine göre XX. yüzyılın başlarında devrimci Hanlar Sefereliyev'i son yolculuğuna uğurlarken binlerce insan sokaklara akmıştı...

Başka bir zaman tüm kent kahraman General Aslanov'a son saygılarını sunuyordu...

Büyük Üzeyir Hacıbeyov'un cenaze merasiminde de insan selinin hareket etmek mümkün değildi.

Halk aynı şekilde halk şairi Samed Vurgun ve besteci Kara Karayev'i defnetmişti.

Kara Karayev'le vedalaşma Filarmoni binasında oldu ve onu da "Fahri Hiyaban"da toprağa verdiler. Kabristana giden yol uzun ve zor bir yoldur. Bu yolda insan selinin omuzlarında dahi besteci taşınıyordu. Tabutun altına omuz verenlerden ilk kişi Haydar Aliyev olmuştu. Aliyev tüm yolu sonuna dek gitti. "Dünyada böyle olayların çok ender olduğunu düşünüyorum" diyordu Kara Karayev'in öğrencisi olan görkemli Azerbaycan bestecisi Arif Melikov "Bu aynı zamanda bir kez daha Haydar Aliyev'in güzel sanatlar ile uğraşanlara, büyük yeteneği olanlara, Cumhuriyetin adını göklere çıkartan insanlara karşı duyduğu duyguları göstermektedir."

III. Binliğin üçüncü yılında milyonlarca insan Haydar Aliyev'in anısına saygılarını sunmaktadır.

14 Aralık. Cumhurbaşkanlığı sarayına akan insanların ardı arkası kesilmiyordu. İnsan seli, bu kentin duvarları arasına sığmıyordu. İnsan yığını kentin merkezinden otobandan havaalanına doğru akıyordu. Azerbaycan kendi oğlunun dönüşünü bekliyordu. Siyah yas bandları bağlı, aşağı indirilmiş bayraklar rüzgarda dalgalanıyordu. Sanki bu hareketleriyle "bir kere yükselen bayrak yere inmez; sana saygı du-

yuyoruz...” demek istiyorlardı.

Azerbaycan halkının lideri anavatana, doğduğu topraklarda huzur içinde yatmak için geri döndü.

Açık gökyüzü altında uyuklayan Hazar huzursuz şekilde dalgalanıyordu.

Yas içindeki askerler Kafkas dağları kadar ağır yükü omuzlarında taşıdılar.

Dağlar kadar ağır bir hüznün Tanrım, hüznün ışığı nasıl da göz kamaştırmış. Halk, bu hüznün ışığının parlaklığı çevresinde toplanıyordu.

Aralık ayının rüzgarları ağaçların sararmış yapraklarını kopartarak yollara döküyordu. Ağaçlar bize çok şey anlatıyordu. Onlar konuşmasalar da, güçlü bellekleri var. Abşeron çöllерinin tuzlu, çorak toprakları, deve dikenleri, küme küme kumsallıklarıyla dikkati çeker. Burada gölcüklerde biriken sular sanki İlahi'den gönderilen bir armağandır.

Abşeron, doğasını sarı-boz renkten çıkartan yeşillіğin oluşmasını Haydar Aliyev'e borçludur. Azerbaycan'ın üç renkli bayrağında yeşil renk İslamın manevî gücünü yasıtır. Bu renk aynı zamanda Azerbaycan doğasındaki yeşillіğin göstericisidir ve bu Haydar Aliyev'in çabaları ve dikkati sonucu olmuştur. Keşke o, bugün bu kenti izleyip eskiden boz taş yığınlarıyla çevrelenmiş, düz damlı evleri, taşlı kaldırımları, gri asfaltlı, bodur ağaç adacıklı durumunu karşılaştırabilseydi!

Havaalanından Bakü'ye dek tüm yol iki yandan insanlardan oluşan duvarla örülmüştü sanki.

Doğrudur; insan seli sık sık bu yol üzerinde toplanır, onu seferlere gönderip karşılar, güzel çiçeklerle iyi dileklerde bulunur, onunla bir çift güzel söz eder, ondan bir kaç söz duymak ve onun gülümsemesini görmekten mutlu olurlardı. Şimdi o yine Bakü havaalanına dönüyordu. Binlerce insan aynı anda saatine baktı: 13.55 . Ama uçaktan onun kendisi inmeyecekti... Hafif rüzgar keskin kokulu yavşanotunun kokusunu getiriyordu. Ortamdaki derin sessizlik dinsel yas törenini andırıyordu.

Herkes bu törenin sesini kalbinde duyuyordu. Bu acı ve hüznün

halkın yasına çevrilmişti.

Halk ulusal liderini yitirmişti. İlham Aliyev ise aynı zamanda babasını yitirmişti. Üzücü haber ona Dünya İnförmasyon Kurumu'nun toplantısında bildirilmişti.

Şimdi o uçağa binip babasının yanına gitmeliydi. Son 15 dakika onlar yalnız kaldılar. Kim bilir, İlham bu süre içinde neler düşündü ve oğlu olarak kalbinde neler hissetti? Bunu yalnızca kendi anne - babasını son yolculuğa uğurlayan evlatlar bilebilir.

“Tazepir” camiinde yasin okunuyordu. İslam gelenek ve göreneğine göre dualar okunuyordu.

Muhammed Peygamber, dünyadan göçenlere ağlamayın, çünkü herkes bu yolun yolcusudur, diyordu. Gidişi ile çok şey yitirdiğimiz insanlar için hiç ağlamayın... Ama bu mümkün müydü ki?

Haydar Aliyev'i en çok rahatsız eden şey, ülkenin kimin ellerine bırakılacağı idi. Genç demokrasi bunu başaracak mıydı? Yalnızca kendi çıkarı uğruna politik oyunlara başvuran “ustalar”ın eline geçmeyecek miydi?

O, okullarını bitirmiş yeni ve genç, değerli politik bir kuşak da görüyordu. Bir eğitmen, bir öğretmen, bir baba olarak İlham'ın kazandığı başarıları, halkın ona karşı sevgisini görüyor, bundan memnuniyet duyuyordu. Ve kalbi ona “oğlum!” diyordu. Ama deneyimi başka türlüydü. Radikal muhalifler tarafından “anne -baba korumacılığı” olarak değerlendirilebilirdi. Ama onun adayı tüm özellikleri ile liderliğe layık olduğu konusunda kendisinden emindi. Hem kan varisliği hem de ruhen varislik kazanmıştı. Haydar Aliyev bunu biliyordu ve halk da ona destek verdi.

Onun seçimi tüm dünyada değerlendirildi. 15 Aralık'taki defnetme günü Moskova gazetesi “Vremya Novostei” şöyle yazıyordu: “Haydar Aliyev gerçek Doğu devlet adamına layık şekilde dünyadan göçtü. O, ülkede iktidar sülalesi yarattı. Bu iş, onun politik rakiplerinin itirazına bakmayarak, Azerbaycan'ın o anki olanakları çerçevesinde yasal yolla yerine getirildi. Bağımsız Devletler Birliği ve tüm Avrupa için ender hesabedilen bu sülalenin devamlı olup olmayacağı oğlu İlham'a bağlıdır. Bu arada, bu ailede ikinci küçük Haydar da

büyümektedir.”

Sülale olayıyla ilgili fikirler için tartışmak istemiyoruz. Çünkü esas sorun o değil. İlham Aliyev babasının tabutunun arkasından giderken, halk onun Haydar Aliyev'e nasıl benzediğinin bir kez daha tanığı oldu. Bu benzerlik yalnızca dış görünüşte değildi. “O, babasının karakterinden çok güzel özellikleri benimsedi ve güzel etki bırakmaktadır” diyordu Yevgeni Maksimoviç Primakov, “İlham Aliyev geniş düşünceli, entelektüel bir insandır. Ben inanıyorum ki, o, babası gibi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne layık bir Cumhurbaşkanı olacak.”

Havaalanı yolundan kentin merkezine dek toplanan insanların yüzünde salt hüznün hissedilmiyordu; iyice derinlerde umut kıvılcımları ışıldamaktaydı.

15 Aralık. Haydar Aliyev'in tabutu bir zamanlar onun girişimiyle inşa edilen Cumhuriyet Sarayı'na konuldu. O, Azerbaycan'ın dahi mimarı, yaratıcısıydı. Onun yaratıcı fikirleriyle inşa edilen binalar Bakü'nün sembollerine dönüşmüştü.

Cumhuriyet Sarayı, Cumhurbaşkanlığı Sarayı, “Gülüstan”, kültür evleri, fabrikalar, satranç okulları, kulüpler, eğitim kurumları, evler onun çabalarının ürünüydü.

Ardı arkası kesilmeyen insan seli cumhuriyet bayrağı ile örtülmüş tabutun önünden geçerek onunla vedalaşıyordu. Bazıları ağlıyor, bazıları ise dualar ediyordu. Herkesin kalbinde kendi Aliyev'i vardı.

Bazıları onu televizyondan tanıyordu, bazıları ise onunla görüşmek mutluluğuna erişmişlerdi. Bazıları da General Vagif Ahundov gibi her gün Aliyev ile birlikte çalışmıştı.

16 Eylül tümgeneralin yaşgünüdür. Her yıl o gün Cumhurbaşkanı onu çağırıp içtenlikle kutlardı. 2003 yılının Eylül ayında Cleveland'taydılar. Hastanenin bir odasında Cumhurbaşkanı, diğerinde ise kişisel koruması ve Amerikalı korumalar kalıyordu. Bugün o, ne düşünebilirdi? Ama Cumhurbaşkanı'nın onu yanına çağırıp kutlayacağını hiç de aklına getirmezdi.

Haydar Aliyev ile 27 Eylül'de vedalaştım, diyordu sonraki konuşmalarında Vagif Ahundov “O, iyi görünüyordu, maneviyatı da iyiydi. Sağ elini öptüm; sol eli sisteme bağlıydı. Beni kendine doğru çekti ve

dedi ki: “Şimdilik!”-“Seçimler biter bitmez geleceğim ve birlikte Bakü'ye geri döneriz” diye yanıt verdim. Ben İlham Aliyev'in güvenliği ni sağlamalıydım. O sıralar o, Başbakanı. Bakü'den Cleveland'e telefon ettim, bilgi verdim, konuştuk.. Ama 12 Aralık'da bu acı olay oldu.

Son veda anları... Tabutun yanında en yakın adamları vardı. Onların arasında General Vagif Ahundov da.

“Haydar Aliyev'e bakıyordum. Bana, sanki o ölmemiş gibi geliyordu. Hatta daha genç, 60-65 yaşında görünüyordu. “Sizi neden buraya koydular” diye düşündüm. Hastanede son aylarda biraz kilo almıştı; onunla ayrıldığımızda ise zayıflamıştı. Burada ise yanakları pembe pembe, yüzü ise çok güzel görünüyordu. Dünyanın tüm ışığı sanki yüzüne çökmüştü.”

Yabancı konuklar, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da vedalaşmaya gelmişlerdi.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tabutun önünde saygı sembolü olarak başını eğiyordu.

Federasyonu Cumhurbaşkanı Vladimir Vladimiroviç Putin de saygısını göstermek için Bakü'ye gelmeyi borç bilmıştı. O, görkemli politikacının anısına baş eğmekle tüm Rusya halkının, Rusyalıların başsağlığını bildiriyordu.

Putin, Bakü'den ayrılırken gazetecilere “Haydar Aliyev'e çok saygı duyardım. Ben ona yalnızca saygı değil, hem de derin sevgiyle yaklaşırdım. O, güçlü bir devlet adamıydı. Hiç abartmadan, onun politik dev olduğunu söyleyebilirim” diyordu.

Bütün dünyadan, Berlin, Washington, Tokyo, Pekin ve diğer yerlerden gelen başsağlığı telgraflarının ardı arkası kesilmiyordu. Yas kervanı Cumhurbaşkanlığı sarayının yanından geçiyordu...

Büyük olasılıkla okyanusun öbür yanında olan Aliyev devletin başına kimin geçeceğini haber almıştı ve rahatsız, çok acı çekmiş bedeni sonunda, rahata kavuşmuştu.

Ünlü şair Sabir şu satırları o sıralar yazmıştı:

- Görme! - Baş üste, yumaram gözlerim.
- Dinme! - Mütiyem, keserem sözlerim.
- Bir söz eşitme! - Kulağım bağlaram.

- Gülme! - Pekey, şamü seher ağlaram.
- Kanma! - Bacarmam! Meni mazur tut.
- Böylece teklifi-mealı unut! - Kabilî imkanmı olur kanmamak?
Mecmeri-nar içre olub yanmamak?
Eyle hemiş ateşi-suzanımlı.
Kıl benî asude, hem öz canını!

İnsanın doğası böyledir. Robotlaşmaya karşı çıkar. Üstünden yüz-
yıllar geçtikten sonra ise sözler yayılır, her tarafta dolaşır.

Yas kervanı milletin değerli insanların mezarları önünden ge-
çip gidiyordu. Rüzgarın savurduğu sürekli yanan alev sanki ellerini
tüm ömrünü Azerbaycan için harcayan insana doğru uzatıyordu.
Kırmızı renk birçok bayrakta ve cumhuriyetin üç renkli bayrağında
vardı. Bu renk özgürlük uğrunda dökülen kanları sembolize et-
mektedir.

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır,
Toprak eğer uğrunda ölen varsa Vatandır!

Haydar Aliyev "Fahri Hiyaban"da toprağa veriliyordu. Onun
son mekanına çevrilen kutsal toprağa. O toprak, bundan sonra ebe-
di olarak Azerbaycan halkının saygı noktası olacak.

- O, kendi Zarife'si ile ebedi sakinliği buldu. İki kalp yeniden sü-
rekli olarak birbirine kavuştu. Zarife Hanım'ın ruhu, hüznün içinde
olan evlatlarının başlarının üstünde dolaşıyor, onlara Yaradan'dan
mutluluklar diliyordu.

Halk, liderini, saygı duyduğu kişiyi defnetti. Ama acaba sevgiyi
gömmek mümkün mü?

... "Toprak eğer uğrunda ölen varsa Vatandır!" Bu satırların ya-
zarı Türk şairi Namık Kemal çok haklıdır.

Kitaptaki kahramanımız mutlu bir hayat yaşadı. O, hepimizi gü-
zel davranışlara yönelten peygamber karakterli bir insandı. Haydar
Aliyev Kuran'ın, İncili'in yasaklandığı günlerde de, sonra da bu şe-
kilde yaşamıştı. O, kendi güzel emellerinin, temiz amaçlarının sonu-
cunu gördü. Allah'ın onun karşısında koyduğu kutsal görevi gerçek-

leştirdiğini bilerek dünyasını değişti.

Boş zamanlarında Samed Vurgun'u okumayı çok severdi:

Ölüm sevinmesin koy, ömrünü vermez bada,
El kadrin canından daha aziz bilenler.
Şirin bir hatıra tek kalacaktır dünyada
Severek yaşayanlar, sevilerek ölenler.

6 Şubat 2004 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Haydar
oğlu Aliyev ilk olarak Moskova'ya yolculuk yaptı. Kendi Rusyalı mes-
lektaşlarıyla birçok konuyu -Hazar havzası devletleri ülkelerinin pet-
rol- enerji alanındaki ortak çalışmaları tartıştılar.

Görüşme öncesinde Rusya Cumhurbaşkanı, Haydar Aliyev için Rus-
yanın en büyük ödülünü -Andrey Pervozvanniy Madalyasını- Cum-
hurbaşkanı İlham Aliyev'e takdim etti. 80 yıl jübilesinde 10 Mayıs
2003 yılında Putin bu madalyayı Haydar Aliyev'in kendine takdim
etmeyi düşünmüştü. Yazgı...

"Haydar Aliyev'e ülkemizde çok büyük saygı duyarlardı," dedi
Putin "Ve ben bu madalyayı sizin ailenize bir anı olarak sunuyorum."

Elinde saziyla elden ele, yüzyıldan yüzyıla, kuşaktan kuşağa yol gi-
den dahi Dede Korkut her şeyi bilir : kimin cesur kişi, kimin yaramaz
insan olduğunu. O ne derse doğrudur.

- Hanı dediyim bey erenler,
Dünya benimdir deyenler?
Ecel geldi, yer gizletdi,
Fani dünya kime kaldı?
Gelimli, gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!

Men geleceğini sorak vererem, benim hanım; ölüm anı gelende
Tanrı seni pak imandan ayırmaz. Senin ağsakal atanın yeri -cennet
olacak; senin ağbirçek ananın yeri - uca göyledir!

Bakü-Moskova-Bakü
2003-2006

HAYDAR ALİYEV'İN HAYATI VE AKTİVİTELERİ

10 Mayıs 1923 - Haydar Alirza oğlu Aliyev Nahçıvan'da doğdu.

1936 - 1938 - Nahçıvan Pedagoji Teknikumu'nu bitirdi.

1938 - 1941 - Azerbaycan Sanayi Enstitüsü (şimdiki Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi) Mimarlık Fakültesi öğrencisi.

1941 - 1943 - Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı arşiv şubesi kısmı gizli bölüm müdürü.

1943 - 1944 - Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Meclisi genel bölüm müdürü

1945 - Sovyet İKP üyeliğine seçildi.

1944 - 1949 - Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti DTK'da icra yetkilisi, baş icra yetkilisi ve NDTK-DTK'nin şube müdürü.

1949 - 1950 - Yönetici kadroların yetiştirilmesi programı- SSCB DTN'da Leningrad okulunda öğrenci.

1951 - 1969 - Azerbaycan SSC Devlet Tehlikesizlik organlarında çalıştı; DTN'da Saha Başkanı; DTK başkan yardımcısı, Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'na bağlı DTK'nin başkanı.

1951 - 1957 - Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin tarih fakültesi ni dışarıdan okudu.

1954 - Zarife Aliyev ile evlendi.

18 Ekim 1955 - Haydar ve Zarife Aliyevlerin kızı Sevil dünyaya geldi.

24 Aralık 1961 - Haydar ve Zarife Aliyevlerin oğlu İlham dünyaya geldi.

14 Temmuz 1969 - Azerbaycan KP MK'nin 1. sekreteri seçildi.

1971 - Partinin XXIV. Kurultayında ilk kez Sov. İKP MK'nin üyesi seçildi. Sonraki yıllarda XXV.(1976), XXVI.(1981) ve XXVII.(1986) kurultaylarda da Sov. İKP MK'nin üyeliğine seçildi.

1976 Mart - SSCB KP MK'nin Polit Bürosu'nun üye adaylığına seçildi.

1976 - 1987 - SSCB Savunma Şurası'na bağlı "Baş Harbi Şura-

si"nin üyesi oldu.

24 Ağustos 1979 - "Sosyalist Emek Kahramanı" madalyasına layık görüldü.

22 Kasım 1982 - Sovyetler Birliği KP MK'nin Siyasi Büro üyeliğine seçildi.

24 Kasım 1982 - SSCB Milli Meclisi, Haydar Aliyev'i SSCB Bakanlar Kurulu Başkanının I. Yardımcısı olarak atadı.

1983 - İkinci kez "Sosyalist Emek Kahramanı Kızıl Yıldızı" ile onurlandırıldı; SSCB Bakanlar Kurulu Riyaset Heyeti Haydar Aliyev'in vatani Nahçıvan'da bronzdan heykelinin dikilmesine karar verdi.

17 Nisan 1985 - Eşi Zarife Aziz kızı Aliyeva vefat etti.

1986 - Yeniden SSCB KP MK'nin Siyasi Büro üyeliğine seçildi.

1986 - SSCB Bakanlar Kurulu Milli İnkişaf Bürosu'na vekaleten başkanlığı onaylandı.

Ağustos 1986 - "Amiral Naksimov" gemisi faciasını araştıran Devlet Komisyonu'nun başkanlığına atandı.

Ekim 1987 - Emekli olması nedeniyle Sov İKP MK Siyasi Bürosu üyeliğine ve SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı I. yardımcılığı görevine son verildi; SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı devlet müşaviri görevine atandı.

Kasım 1988 - SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı devlet müşaviri görevine son verildi.

24 Nisan 1989 - Emeklilik yaşına basan bir grup insanla birlikte SSCB KP MK'nin sıralarını terketti.

21 Ocak 1990 - Sovyet ordusunun Bakü'ye yürümesine Moskova'da bir konuşmayla karşı çıktı.

20 Temmuz 1990 - Bakü'ye geri döndü.

22 Temmuz 1990 - Nahçıvan'a geri döndü.

30 Eylül 1990 - Azerbaycan SSC Milli Meclisi ve Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Milli Meclisine milletvekili seçildi.

19 Temmuz 1991 - Sovyetler Birliği KP MK'nin sıralarını terketti.

3 Eylül 1991 - Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Milli Meclisi başkanı seçildi.

- "Yeni Azerbaycan Parti'sinin Başkanı seçildi
10 Temmuz 1993 - Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Elçibey'in ısrarı ve Devlet içinde olan ayaklanmaları önlemek için Bakü'ye geldi.
15 Haziran 1993 - Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkanı seçilen Haydar Aliyev'e Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın yetkileri de verildi.
20 Eylül 1993 - "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Müstakil Devletlerle Birliği'ne Katılması İle ilgili karar"ı imzaladı.
24 Eylül 1993 - Muhtar Devletler Birliği hükümet başkanlarının Moskova toplantısına katıldı.
3 ekim 1993 - Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçildi.
10 Ekim 1993 - Bakü'de "Cumhuriyet Sarayı"nda yeni Cumhurbaşkanı'nın yemin merasimi
24 Kasım 1993 - Azerbaycan halkına televizyon aracılığıyla ilk konuşmasını yaptı.
11-12 Aralık 1993 - Cepheye yakın bölgelere gitti.
19 Aralık 1993 - Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ilk resmi seferini Fransa'ya yaptı. Karşılıklı dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladı.
Mayıs 1994 - Azerbaycan-Ermenistan arasında ateşkes ilan edildi.
20 Eylül 1994 - Bakü'de "Asrın Mukavelesi" imzalandı.
30 Eylül 1994 - New York'ta Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda genel kurul toplantısında konuştu.
Temmuz 1997 - Rusya'ya ilk resmi seferini yaptı.
Ağustos 1997 - ABD'ne ilk resmi seferini yaptı.
Şubat 1998 - Haydar Aliyev'e ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e İstanbul'da "Yılın Adamı" ödülü verildi.
11 Ekim 1998 - İkinci kez Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak seçildi.
18 Ekim 1998 - Bakü'de "Cumhuriyet Sarayı"nda yemin merasimi yapıldı.
Ocak 2001 - Rusya Cumhurbaşkanı V. V. Putin'le Bakü'ye resmi

sefer zamanı görüşmeler yaptı.

28 Mayıs 2001 - Rusya Federasyonu ve Moskova patriği II. Aleksey ile görüştü.

9-10 Kasım 2001 - Cumhurbaşkanı'nın girişimiyle Bakü'de Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayı yapıldı.

24-26 Ocak 2002 - Rusya Federasyonu'na resmi sefer.

30 Ocak-3 Şubat 2002 - New York'taki Uluslararası Ekonomik Forumu'na katıldı.

19-20 Mayıs 2002 - İran'a resmi sefer.

22 Mayıs 2002 - Papa John Paul II. ile Bakü'de buluştu.

9 Haziran 2002 - Putin ve Haydar Aliyev Petersburg'ta Nizami'nin Heykelini açılışını yaptı.

23-24 Eylül 2002 - Rusya Federasyonu'na iş seyahati yaptı.

30 Temmuz 2003 - İlham Aliyev'in Azerbaycan Başbakanı olması için ilgili belgeyi imzaladı.

Eylül 2003 - Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını geri çekti.

12 Aralık 2003 - Haydar Aliyev vefat etti.

15 Aralık 2003 - Haydar Aliyev Devlet Mezarlığı'na defnedildi.

Haydar Alirza oğlu Aliyev, 2 kez "Sosyalist Emek Kahramanı", 5 kez "Lenin" nişanı, "Ekim Devrimi", "Vatan Savaşı-1. Derecesi", "Kızıl Yıldız" ve diğer 13 adet nişanla taltif edilmiştir. Bunların dışında Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Türkiye ve Ukrayna ile diğer devletler tarafından nişan ve fahri ünvanlar da taltif edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aliyev, H.: Müstakilligimiz Ebedidir. Çıktışlar, Nitkler, Beyanat, Müsahibe ve Mektublar Toplusı. 13.cilt, Bakü 1993-2005
- Aliyev, H.: Şahsi Mövke. Bakü 1996
- Aliyev, H.: Rusiya- Möhtəşəm Ölke. Bakü 1997
- Aliyeva, Akademik Zarife Hanım: Elmi İşlerin Toplusı, Bakü 1999
- Zarife Hanım Aliyeva. Bakü 1998
- Aliyev, I.: Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində. 5. Cilt, Bakü 1997-1998
- Aliyev, I.: Azərbaycan'ın Hazar Nefti. Moskova 2003
- Aliyeva, Ş.: Menim Anam. Bakü 2000
- Azərbaycan Respublikası Müstəkil Dövlətlər Birliyində. Bakü 2001
- Azərbaycan-Rusiya: Yeni Karşılıqlı Alakalar, Perspektivlər. Bakü 2002
- Azərbaycan Tarixi. Stenografik Oçerk. Bakü 1998
- Sovet İKP'nin XXIV. Kurultayı. Stenografik Hesabat. 2. cilt, Moskova 1971
- Sovet İKP'nin XXV. Kurultayı. Stenografik Hesabat. 3. cilt, Moskova 1976
- Sovet İttifakı KP'nin XXVI. Kurultayı. Stenografik Hesabat. 2. cilt, Moskova 1981
- Sovet İKP'nin Umumittifak XIX. Konferansı. Stenografik Hesabat. 2. cilt, Moskova 1988
- Abdullazade, F.: Haydar Aliyev. Bakü 1997
- Abdullazade, F.: Haydar Aliyev. Siyasi Portret. Bakü 1998
- Aliyev, D.: Tarihi Hakikat. Bakü 1999
- Andriyanov, V., Çernyak, A.: Kremlde Yalğız Hökmdar, Moskova 1999
- Andriyanov, V., Çernyak, A.: Yalğız Hökmdar Prezident Rolunda. Moskova 2000
- Andriyanov, V., Çernyak, A.: Yalğız Hökmdar Gedir. Moskova 2000
- Akhundova, E.: Hakikatın Bir Anı. Bakü 2003
- Baybakov, N.: Stalin'den Brejnev'e Dek. Moskova 1998
- Biryukov, V.: Diğerlerinden Seçilen Hayat. Moskova 2004
- Bobkov, F.: DTK ve Hakimiyyət. Moskova 1995
- Boldin, V.: Pyedestalin Sükutu. Moskova 1995
- Hacıyev, K.: Kafkas'ın Geosiyaseti, Moskova 2003
- Hasanlı, C.: Cənubi Azərbaycan: Soyuk Müharibənin Başlangıcı. Bakü 2003
- Azərbaycan Tarixi. Bakü 1995
- Azərbaycan Tarixi. 3. cilt, Bakü 1958-1963

- Magomayev, M.: Musiki – Sevgim Menim. Moskova 1999
- Mirelemov, H.: Zafer Yolu. Bakü 2003
- Mirzeyeva, S.: Haydar Aliyev: İncəsənət Menim Bütün Hayatımdan Keçib. Bakü 2004
- Molçanov, N.: General De Gaulle, Moskova 1973
- Primakov, Y.: Böyük Siyasətdə Keçən İllər. Moskova 1999
- Rijkov, N.: 10 İl Davam Eden Böyük Sarsıntılar. Moskova 1996
- Samedzadeh, Z.: Böyük Yolun Merhaleləri. Yarımsrlik Tarixde Azərbaycan'ın İktisadiyyatı: Reallik və Perspektivlər, Bakü 2004
- Salmanov, F.: Keşfe Benzer Bir Hayat. Moskova 2003
- Azərbaycan Çekistləri. Bakü 1981
- Şahnazarov, G.: Azadlığın Kıymeti. Moskova 1993

Yazarlar, Haydar Aliyev hakkında yazılan bu kitap için yardımlarını esirgemenlere teşekkür ederler:
İlk Sırada:

- Aliyev, İlham Haydar oğlu:** Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
- Aliyeva, Mehriban Arif kızı:** Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Eşi, Haydar Aliyev Fonu'nun Başkanı, UNESCO ve İSESKO'nun İyi Niyet Elçisi, Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Milletvekili
- Aliyeva, Sevil Haydar kızı:** Haydar Aliyev'in kızı
- Aliyev, Aqil Alirza oğlu:** Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Öğretim Üyesi, Haydar Aliyev'in kardeşi
- Aliyev, Celal Alirza oğlu:** Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Öğretim Üyesi, Haydar Aliyev'in kardeşi
- Aliyeva, Refika Alirza kızı ve Aliyeva, Şefika Alirza Kızı:** Haydar Aliyev'in kızkardeşleri

Ayrıca:

- Abdullazade, Fatma Hüseyin kızı:** Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın İcra Kurulunun Siyasi-Hümaniter Şubesi Müdürü
- Aliyeva, Svetlana Vladimirovna:** Gazeteci
- Azizov, Fikret Nakmed oğlu:** Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın İcra Kurulu'nun Umumi Şube Müdür Yardımcısı
- Aliyev, Natik Ağami oğlu:** Azərbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı
- Aliyev, Alican Tarkulu oğlu:** "Gençlik" Neşriyatı Direktörü
- Aliyev, Ali Hidayet oğlu:** Azərbaycan Cumhurbaşkanı'nın Yardımcısı

Asadov, Ali Hidayet oğlu: Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı

Ahundov, Vəqif Alibala oğlu: Tümgənəral, Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Özel Koruma Gücü İdaresinin Müdürü

Baybakov, Nikolay Konstantinoviç: SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı, SSCB Devlet Planlama Komitesi Başkanı (1965-1985)

Batalin, Yuri Petroviç: Rusya Petrol-Gaz İnşaat Birliğı Başkanı, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı (1985-1990)

Biryukov, Viktor Yefimoviç: SSCB Devlet Planlama Komitesi Başkan Yardımcısı (1977-1990)

Bobkov, Filipp Denisoviç: RIA "Novosti" İdare Heyeti Başkanının Müşaviri, general, SSCB DTK Başkanı'nın I. Yardımcısı (1986-1990)

Bağirov, Rafiq Hidayet oğlu: Fotoressam

Vekilov, Telman Hüseyn oğlu: SSCB Gaz Sanayii Bakan Yardımcısı (1979-1982)

Gavrilov, Aleksandr Timofeyeviç: Tarih İlimleri Adayı, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'nın I. Yardımcısının Asistanı

Gusman Mikail Salamonoviç: İTAR-TASS'ın Başkanının Birinci Yardımcısı

Gusev, Vladimir Kuzmiç: RF. Federal Meclisi Ekonomi Politikası, Sahibkarlık ve Mülkiyet Komitesi Başkanı I.Yardımcısı, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı (1986-1991)

Guliyeva, İrade Enver Kızı: "Emrahbank"ın "Lider" Şubesi Müdüresi

Hasanov, Ali Mehemedali oğlu: Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İcra Kurulunun Siyasi-Hümaniter Şubesi Müdürü, Tarih İlimleri Doktoru, profesör

Hasanov, Ali Ekber oğlu: Nəhçivan Muhtar Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı

Hasanov, Cemil Poladhan oğlu: Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Milletvekili, Tarih İlimleri Doktoru

Hüseynzade, Latif Talib oğlu: Tarih İlimleri Adayı, Haydar Aliyev'in Öğretmeni

Hüseynov, Rafael Cahid oğlu: "Trud" Gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı

Dzasohov, Aleksandr Sergeyeviç: Kuzey Osetya- Alania Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Konarev, Nikolay Semyonoviç: "Intertrans QSC"nin Genel Müdürü, SSCB Ulaştırma Bakanı (1982-1989)

Lihanov, Albert Anatolyeviç: Yazar, Rusya Çocuk Fonu Başkanı

Memmedov, Çingiz İsrafil oğlu: Kimya İlimleri Adayı

Mehdiyev, Ramiz Enver oğlu: Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İcra Kurulu Başkanı, Felsefe İlimleri Doktoru, Akademisyen

Morozkov, Vladimir Nikolayeviç: "Bakinsky Raboçi" Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni

Mustafayev, Vəqif Behbud oğlu: "Space" Televizyon Şirkətinin Başkanı

Nazarbayev, Nursultan Abişeviç: Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Pastuhov, Boris Nikolayeviç: RF. Ticaret ve Sanayi Odası Başkan Yardımcısı; ÜLKGİ MK'nin Birinci Sekreteri(1977-1982); SSCB Devlet Neşriyat Komitesi'nin Başkanı (1982-986); RF.Bağımsız Devletler Birliğı İlişkiler Bakanı (1998-1999)

Rzayev, Ramiz Hasan oğlu: Akademisyen, Kimya İlimleri Doktoru

Rijkov, Nikolay İvanoviç: RF. Federal Meclisi Danışma Şurası Üyesi; Rusya Emtea Üreticileri Birliğı Başkanı; SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı(1985-1990)

Salmanov, Ferman Kurban oğlu: Rusya İlimler Akademisi'nin Öğretim Üyesi

Talibov, Vasif Yusif oğlu: Nəhçivan Muhtar Cumhuriyeti Milli Meclis Başkanı

Tomilina, Natalya Georgiyevna: Rusya Yakın Tarih Devlet Arşivi Müdürü

Tretyakov, İvan Polikarpoviç: Yazar

Uhov, Oleg Sergeyeviç: SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı I. Yardımcısının Asistanı (1983-1987)

Yusifzade Ziya Memmed oğlu: Tümgənəral, Azərbaycan Milli Tehlikesizlik Bakanlığı Akademisi Başkanı

Şafranik, Yuri Konstantinoviç: Petrol-Gaz Sanayicileri Birliğı'nin Başkanı; Rusya Federasyonu Yanacak ve Enerji Bakanı (1993-1996)

Azərbaycan Milli Arşiv İdaresi; M. F. Ahundov Milli Kütüphanəsi; H. A. Aliyev Nəhçivan Müzesi; Rusya Yakın Tarih Devlet Arşivi; Rusya Devlet Kütüphanəsi'ne və Azərbaycan İstanbul Başkonsolosu Sayın Seyyad Salahlı'ya dərin təşəkkürümüzü sunarız.

Bu kitabın ortaya çıxmasında içtenlikle yardımcı olan hər kəsə minnəttarız.

İÇİNDEKİLER

5- ÖNSÖZ

13- 1. BÖLÜM: "BEN NAHÇIVAN'DA DOĞMUŞUM"

13- 10 Mayıs 1923-Nahçıvan

14- Tarihte Bir Gün

16- Baba Ocağı

29- 2. BÖLÜM: BURASI DA CEPHEDİR

29- 22 Haziran 1941-Nahçıvan

34- Güney Azerbaycan'da Sovyet Temsilciliği

44- Bu Konuda Susuyorlardı

52- 3. BÖLÜM: HAYDAR ve ZARİFE

69- 4. BÖLÜM: BEN BU SANATI GENÇ YAŞIMDA SEÇTİM

69- 21 Aralık 1980-Bakü

73- 15 Temmuz 1997-Bakü

76- 5 Haziran 1937-Sorgulama Protokolünden

77- 9 Mayıs 1938

78- 8 Mart 1939

92- Biz Hangi Ülkede Yaşıyoruz

93- Pravda'ya Mektuplardan

93- Moskova. İmzasız

93- Kaluga. İmzasız

94- Leningrad. İmzasız

94- Voronej Zamkov P.I.

95- "Konsomolskaya Pravda'ya Yazılmış Mektuplardan"

95- İmzasız. Adressiz

95- Leningrad. İmzasız

96- "Literaturnaya Gazetesi'ne Gönderilen Mektuplardan

96- Novosibirsk Vilayeti, V. Babin

99- 5. BÖLÜM: CUMHURİYETİN BAŞKANLIĞINDA

99- 14 Temmuz 1969-Bakü

103- Söyleyin, O Dürüst Adam mıdır?

105- Herşeyi Personel Çözümler

110- Ödenen Borç

124- "Yoldaş Vekilov, Size Dilerim ki,"

134- Bırak Adalet Zafer Kazansın

143- 2 Aralık 1982 Bakü

149- 6. BÖLÜM: SEN BÜTÜN SOVYETLER BİRLİĞİ'NE LAZIMSIN, HAYDAR

149- Genel Sekreterin Son Gelişi

155- 22 Kasım 1982-Moskova

161- Bakanlar Kurulu-Gündelik Kaygılar

176- Yabancı Çocuklar

185- Bellek ve Unutkanlık

189- BAM Her Zaman Onun İçinde Kalmıştı

193- Sönen Yıldızın Işığı

197- 22 Nisan 1985 Moskova

203- 31 Ağustos 1986 Novorossiysk

210- O, İyiliği Değerlendirmeyi Becerirdi

213- Hobiniz Var mı?

219- Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Polit Bürosu'nda

228- Açık, Gizli Saldırıları

240- 7. BÖLÜM: "BEN DEMİR DEĞİLİM, TAŞ DEĞİLİM, İNSANIM"

240- 19 Ekim 1987-Moskova

243- Bir Kiskançlığın Tarihçesi

247- Acı Vermek

249- Karabağ

251- 28 Temmuz 1988-Moskova

254- Bakü Gündeliği

254- 28 Kasım 1988

256- 30 Kasım

257- 3 Aralık

258- Gorbaçov ile Görüşmeye Çalışıyordum

260- 21 Ocak 1990-Moskova

264- Pravda Ateş Açıyor

269- Moskova Kuşatması

272- 8. BÖLÜM: KENDİ HALKIYLA BİR OLMA HAKKI

272- 22 Temmuz 1990-Nahçıvan

- 278- Amaç Artık Tam Belirlendi
 283- Tarihsel Köklere, Manevi Kaynaklara Dönüş
 287- Yazgısını Halkla Paylaşmak
 294- 19 Temmuz 1991-Moskova
 297- İsyân
 304- Nahçıvan Ablukada
 308- 24-26 Ekim 1992-Nahçıvan
 314- Azerbaycan Sizin Sözüünüzü Bekliyor
 330- **9. BÖLÜM: DOKSAN ÜÇ YILI**
 330- 1993 Yılı, Mayıs-Haziran. Nahçıvan-Bakü
 331- Albay Hüseyinov'un Tankları
 332- Kurtarıcı Gelecek mi?
 338- Geri Dönüş
 341- Cumhurbaşkanı Elçibey'in Gidişi
 342- Cumhurbaşkanlığı Yetkilerinin Haydar Aliyev'e Verilmesi
 355- Ayrılkıçılar Susturuldu
 359- Azerbaycan Haydar'ı Seçiyor
 361- 30 Eylül 1994-New York
 362- "Ben Halkıma Güveniyorum"
 368- **10. BÖLÜM: AZERBAJYAN PETROLÜ DÜNYA
 POLİTİKASINDA**
 368- Petrol Kraliçe İse
 370- 21 Nisan 1971-Bakü
 370- Aliyev'in Dersleri
 375- Asrın Petrol Anlaşması
 376- 20 Eylül 1994-Bakü
 383- İyi Yolculuklar, "Dede Korkut"
 387- Büyük Petrole Götüren Yol
 392- Yeltsin Bakü'ye Gelmedi
 394- Cumhurbaşkanı Ajan Olursa
 396- "Asrın Mukavelesi" Hakkında
 399- 3 Temmuz 1997-Moskova
 401- İrade Mümkün Olmayı da Gerçekleştirebilir
 402- Biz, Bir Millet İki Devletiz
 407- Kim Kime Daha Gerekli?

- 411- 1 Ağustos 1997-Washington
 417- Peki, "907" Nasıl Olsun?
 420- Üç Denizin Efsanesi ve Gerçekler
 424- **11. BÖLÜM: GÜNEŞ DENİZDEN DOĞAR**
 424- 14-15 Temmuz 2001-Bakü
 425- O, Azerbaycan'a Rusya İle Dostluğu Vasiyet Etti
 429- 21 Eylül 1999-Bakü
 432- Ayrılr mı Gönül Candan?
 438- 9 Ocak 2001-Bakü
 446- Hatta "Gökyüzü Mali İşler Şubesi" de Ona Bağlıydı
 448- "Bakü'nün Bütün Sokaklarını İyi Tanırım"
 453- **12. BÖLÜM: CUMHURBAŞKANININ BİR YILI**
 453- Takvimin Yapraklarını Çevirelim
 454- 24 Ocak 2002-Moskova
 457- 1 Şubat 2002-New York
 459- Nevruz-Bahar Bayramı
 462- 3 Mart 2002-Bakü
 469- Gülnar-Barış Elçisi
 471- Tarih Dersleri
 477- 12 Haziran 2002-Bakü
 479- 9 Temmuz 2002-Petersburg
 486- Generalin Yaşgünü
 487- Beni Allah Koruyor
 490- Pakistan'dan 12 Yıl Sonra
 495- 23 Eylül 2002 -Moskova
 498- Elinde Cumhuriyet Bayrağını Tutmuş Bir Kızcağz
 502- 24 Kasım 2002-Bakü
 505- Tüm Azerbaycanlı Çocuklar Çevremizde Toplanmıştı
 507- **13. BÖLÜM: DÜNYANIN GÖZÜNDE**
 515- SON BORÇ - SON GÖREV
 515- Ekim 2003 - Cleveland- ABD
 519- SON SÖZ
 532- HAYDAR ALİYEV'İN HAYATI VE AKTİVİTELERİ
 536- Kaynakça
 Ek: Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası

Mirelemov, Hüseynbala Fazıl oğlu
Andriyanov, Viktor Ivanoviç

HAYDAR ALİYEV

İstanbul 2008

Haydar Aliyev Sovyetler Birliği hükümetinde ikinci adamdı ve Sovyet İKP MK Polit Bürosu üyesiydi. Kinci ve adaletsiz istifadan sonra o, büyük politikaya geri dönecek ve anavatani bağımsız Azerbaycan'a Cumhurbaşkanlığı yaparak onu tehlikelerden kurtaracak gücü kendinde buldu. Yazarlar Hüseynbala Mirelemov ve Viktor Andriyanov arşivlere, Haydar Aliyev'in yakınlarının ve akrabalarının, mücadele arkadaşlarının hatıralarına dayanarak, bu büyük dahinin yaşamı ve çalışmaları, biyografisinin bilinmeyen sayfaları hakkında dolgun ve ayrıntılı bilgi vermektedirler.

Yazar Hüseynbala Mirelemov araştırmalarını sürdürerek kitabın Rus dilindeki ikinci baskısından Azerbaycan diline çevirilmiş olan baskısına yeni, dökümanlara dayalı materyaller ekleyerek yapıtı daha da zenginleştirmiş ve bu dahi kişinin gerçek karakterini okuyuculara iletmeye çalışmıştır.

Kitapta Haydar Aliyev'in aile arşivindeki, Nahçıvan'daki Haydar Aliyev Müzesi'ndeki, R. Bağirov'un, Y. Grabili'nin, "Trud" gazetesinin ve yazarların arşivlerindeki fotoğraflardan yararlanılmıştır.

ISBN: 978-605-60382-0-4

§-14021

YILDIZ YAYINCILIK